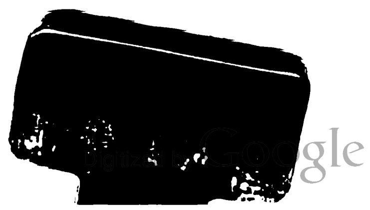

Stanford University Libraries
3 6105 211 534 115

HRVATSKA REVIJA

GODIŠTE SEDMO

1934

UREDNIK: DR. BLAŽ JURIŠIĆ
UMJETNIČKI UREDIO: VLADIMIR KIRIN

ZAGREB MCMXXXIV

TISAK ZAKLADE TISKARE „NARODNIH NOVINA“ U ZAGREBU

SADRŽAJ

PRVOGA POLUGODIŠTA »HRVATSKE REVIJE« 1934.

ESEJI

NOVELE I PJESNIČKA PROZA

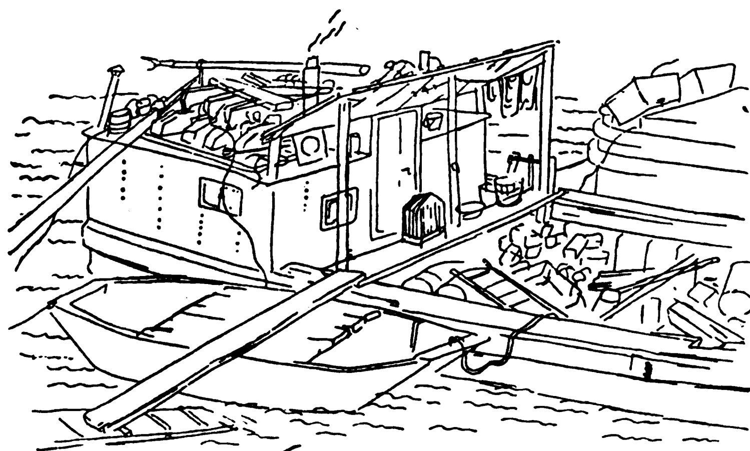
PJESME

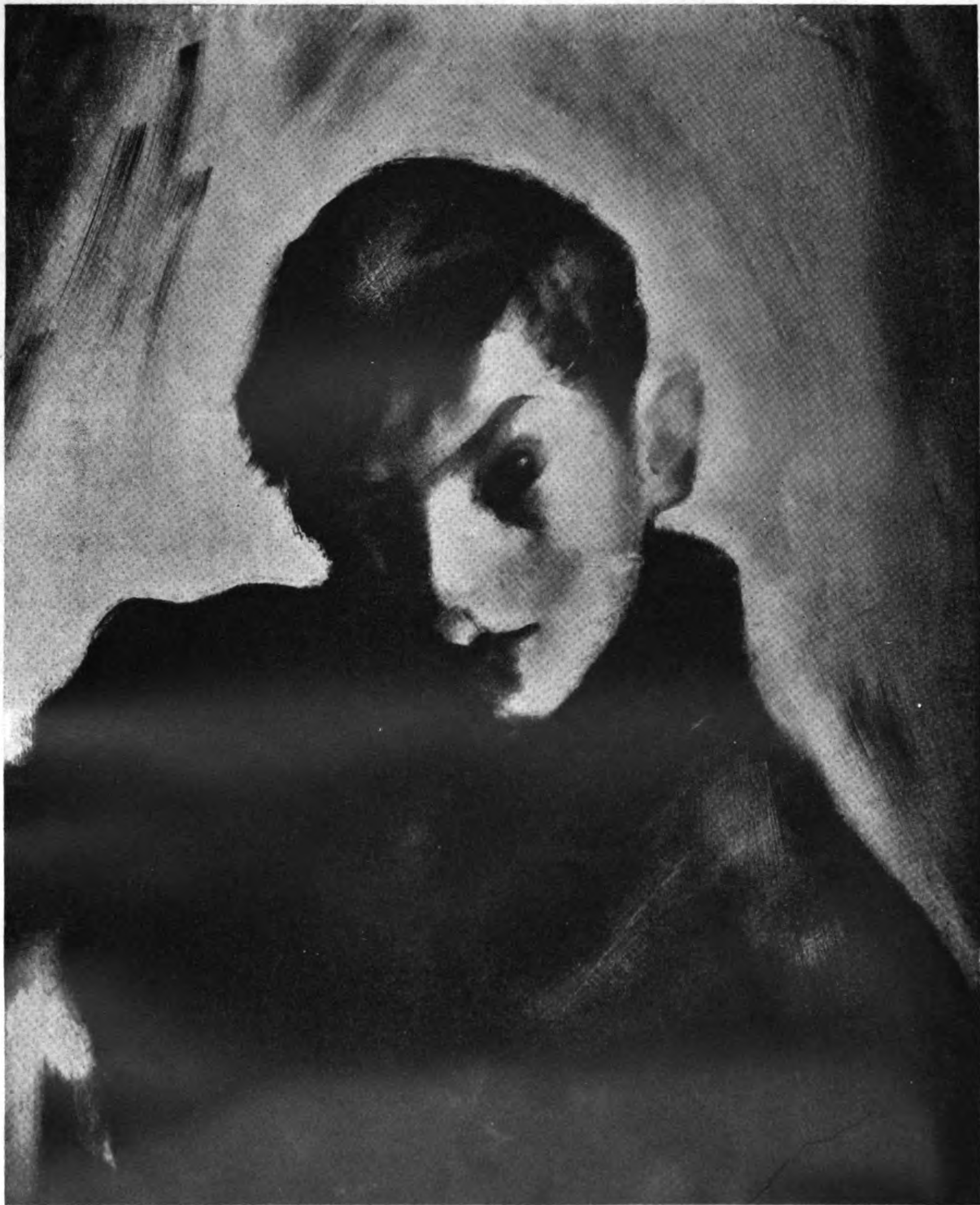
FEUILLETON

S L I K E

PRILOG HRVATSKE REVIJE

ZLATKO ŠULENTIĆ
Dječak

HRVATSKA REVIJA
GODINA VII BROJ 1 MCMXXXIV

NA PUTOVIMA SUVREMENOG FILOZOFIRANJA

Razvoj filozofijske misli u posljednjim decenijima može da s razumijevanjem prati samo onaj, kome su jasni neki pojmovi; i to oni, koji su upravljeni na čovjeka s obzirom na ukupni njegov spoznajni sastav (strukturu). Jer tu, u toj cjelini, organički je iznikla i filozofijska kao i sva kulturna orijentacija čovjeka.

Putem iskustva i putem umovanja kreće se naše saznanje, a na ova dva puta postavljen je uglavnom i historijski razvoj filozofiranja. Ono se kreće ili isključivo na jednom od obaju putova ili u njihovoj zajednici. Kad je umovanje ili spekulativno saznanje napustilo put iskustva ili opažanja prirode, pošlo je svojim, čisto umstvenim (deduktivnim) metodama i preko iskustvenih ili empiričkih granica — u metafizički svijet. Filozofiranje je tako postalo idealističko. Na tom putu ono je djelomice ili sasvim odnemarilo zbiljnost ili realnost opažene prirode, i time je postalo idealističko u užem značenju riječi. Suprotno ovom smjeru polazilo je iskustvenjačko ili empirističko raspoloženje, upravljeno isključivo na opažajni (induktivni) zahvat u zbivanje prirodne (kozmičke) cjeline.

U ovom se drugom pravcu ukrštavaju neki odvojeni putovi, uglavnom: materijalizam, pozitivizam i naturalizam. Materijalističko naziranje ograničuje svu realnost na materiju, a to znači, da iz svog vidokruga otklanja sve što ne bi bilo na dohvatu osjetilnog (senzitivnog) iskustva. Ne samo da se ono oslanja na prirodne znanosti, nego i ostaje kod njih. Pozitivizam se na njih upire, hoće da na njima izgradi cjelovit pogled na svijet, ali se zaustavlja na granici empirijske zbiljnosti. Naturalizam se obraća čovjeku i gleda u njemu samo sastavni dio prirode: život je čovjeka, s naturalističkog gledišta, uklopljen u zakonsko zbivanje prirode. Praktički znači naturalizam negaciju apsolutnih, od prirode nezavisnih vrednota; a teorijski se oslanja na iskustveno znanje, koliko je biološki (pragmatistički) uvjetovano. Naturalizmu zapravo i ne ostaje ništa od filozofije: on samo objašnjava praktični smisao života, a ne brine se ni za osnovicu svih znanosti — valja-

nost spoznaje —, niti za teorijski nastavak znanstvenog znanja u cjelovitom naziranju svijeta i života. Ovaj dvostruki rezon filozofije (ispred znanstvenog znanja i iza njega) ne nalazi se ni u materijalističkom shvaćanju; a pozitivizam hoće da ostane spoznajnoteorijsko stajalište s negacijom metafizike. Materijalizam istovetuje svijesne doživljaje s moždanim procesima, a pri tom i ne vidi, kako su doživljaji svojevrsna zbiljnost. Ili, ako ih i ne istovetuje, materijalizam drži, da su doživljaji kauzalno uvjetovani samo fiziološkom energijom, a pri tom i ne vidi, da se na nju ne može svesti doživljujući »ja« kao nosilac (subjekt) svijesne ili duševne zbiljnosti. Dok fiziološka psihologija još i može da posluži kao radna hipoteza u genetičkom tumačenju fiziološke komponente svijesti, materijalizam ne dolazi ni toliko u obzir, jer ne uviđa, da je svijesna sfera naše doživljajnosti svojevrsno (specifično) zasebna. Međutim, da proslijedimo u poređivanju osnovnih filozofijskih smjernica!

Idealistički ekstrem, koji prorodnu zbiljnost hoće da konstruira samo pojmovno (umstveno), podlijegao je uvijek iskustvenjačkim, prirodoznanstvenim potrebama egzaktnog upoznavanja prirode. I zato se ovaj drugi smjer, u navedena tri oblika, javlja u historiji uvijek nakon sloma idealističke epohe. Nakon prvih grčkih filozofa susrećemo Demokritov materijalizam, pozitivizam sofistâ i naturalizam cinikâ. Nakon klasične (Platonove i Aristotelove) filozofije javlja se opet skeptički pozitivizam, pa materijalizam i naturalizam stoikâ i epikurejaca. U 18. je vijeku engleski pozitivizam (Hume), francuski materijalizam (Lamettrie) i naturalizam (Rousseau). U 19. stoljeću vraća se i naturalizam (Feuerbach, Nietzsche) i pozitivizam (Comte i drugi) i materijalizam (Haeckel i drugi). Premda u istovrsnom smjeru ima i divergentnih pogleda (na pr. stoici — Rousseau — Nietzsche), navedene kategorije obuhvataju uglavnom osnovne filozofijske orijentacije. A zajednički je cilj svima, da postave osnovicu izvjesnog naziranja na svijet i život. Time one ulaze u sastav »idealne kulture«.

Idealne zato, jer kulturna historija obuhvata »idealni svijet« vrednotâ, koje opstoje koliko su za život općevaljane: istina je zadatak ili cilj svakog saznavanja; u dobroti je obavezna vrijednost djelovanja; a osim toga ima i nešto lijepo i nešto božansko (religiozno). Ove su vrednote ostvarene u historijskom životu čovjeka, i čine njegovu kulturnu historiju.

Tko hoće da je upozna, mora najprije da razmotri različna područja na kojima se ona očitovala, da potraži njihove međusobne veze, i da pronađe one osnovne smjernice koje su utjecale na razvoj ukupnog kulturnog života. Kao prvo takvo područje ukazuje nam se znanost, koja se upire na logičku metodiku i dopire do egzaktnih rezultata. Uzmemo

li najpoznatiju podjelu znanosti na prirodne, matematičke i historijske nauke, u svakom od ova tri smjera odrazuje se zasebni tip naučno-kulturnog stvaranja. Dok se prirodne znanosti izgrađuju na iskustvenim (empiričkim) putovima saznanja, a u cilju tumačenja prirodnih pojava, historijske nauke otkrivaju pokretne sile u razvoju historijskog zbivanja, a matematičke nauke ispituju svoj predmet i neovisno o iskustvenom poznavanju prirodne zbiljnosti. Ako izrazom »priroda« hoćemo da označimo osjetilno opažene tjelesne pojave, nameće nam se odmah nepotpunost navedene podjele: jer svijesni ili duševni (psihički) život čovjeka čini novu sferu zbiljnosti, različnu od osjetilno opaženog izvanjskog svijeta; on je predmet novog, psihološkog izučavanja (bez obzira na njegovu metodiku). I već nam se ovdje otvara pogled na pitanja, kod kojih se razilaze naučenjački odgovori ili nazori. Može li se sav duševni život protumačiti na osnovi materijalnog zbivanja? Materijalizam odgovara afirmativno, a spiritualizam negativno; jer je spiritualizam nazor, koji u duševnom životu čovjeka vidi i duhovne (spiritualne), o organizmu nezavisne sastavine. Kad njih i ne bi bilo, nego samo uz pretpostavku različnosti između psihičke i fizičke zbiljnosti, nastaje pitanje: kako su oba ova niza povezana? I dalje: gdje izviru? Da li samo u jednom, materijalnom principu (kako uči materijalistički monizam), ili samo u jednom i to spiritualnom (kako uči spiritualistički monizam), ili napokon u dvostrukom principu (kako uči psihološki dualizam)?

Pitanja su tu, — a gdje su odgovori? U prirodnim ih naukama nema, niti u psihologiji, koliko usvajaju samo iskustveno saznanje. S takovim saznanjem ne možemo odgovoriti na postavljena pitanja. A navedena još nijesu niti sva; jer sva je zbiljnost, fizička i psihička, skup promjenljivih i međusobno uslovljenih ili relativnih pojava, a pita se: ima li i nešto nepojavno ili našem iskustvu nepristupno, nešto nepromjenljivo i nezavisno ili apsolutno? U pojmu »apsolutnoga« uključen je, za razliku od svijeta, pojam »božanstva«, pa se pita: da li takvo božanstvo postoji? Negativno odgovara ateizam (materijalistički monizam), dok panteistički monizam priznaje jedinstvo svijeta i božanstva, a teizam (dualizam) uči da je svijet različan od Boga i od njega zavisan. Novi se opet odgovori javljaju na pitanje o smislu života. I tako nam se nameće nepregledni niz pitanja, na koja ne odgovara nikoja navedena znanost: ona su prepuštena filozofiji.

Može li filozofija da prekoračuje empiričke granice i da dozna išta metempiričko ili metafizičko (nadiskustveno)?

To je pitanje o sposobnosti našeg saznanja. Pozitivizam odgovara negativno, jer po tom je nazoru sva naša spoznaja ograničena na ono što je iskustveno, pojavno ili »pozitivno«; znanstveno nastojanje ne

može ni korak dalje od prirodnih znanosti. Ekstremno suprotan ovom stajalištu jest idealizam, koji odnemaruje iskustveno upoznavanje prirode i pretpostavlja da možemo nezavisno od iskustva odgovoriti na metafizička pitanja. Da li je ikoje od tih stajališta opravdano? Kako se dolazi do njih?

Na ova pitanja ima da odgovori nauka o spoznaji (noetika). O njoj zavisi sudbina metafizičke filozofije. I sudbina svih znanosti, jer za sve je njih odlučno pitanje o istinitosti ili vrijednosti znanja. S ovim pitanjem ulazi dakle ukupni naučni i filozofijski život u sastav opće kulturne orijentacije čovjeka.

Razvoj filozofijskih naziranja o svijetu i životu utjecao je oduvijek na opća kulturna strujanja. Filozofijska misao pokretala je ukupno kulturno zbivanje na taj način, što je postavljala vrednote kao ciljeve ostvaranja na različnim kulturnim područjima, a napose time što se sve naučno nastojanje orijentiralo po izvjesnom filozofijskom stavu. Da je uistinu tako, pokazuje nam pogled na kulturno stanje od sredine prošlog stoljeća do danas.

Nakon sloma »apsolútnog idealizma« (u prvoj polovici XIX. stoljeća) preorijentiralo se filozofijsko i kulturno raspoloženje u Evropi: nastupila je negacija idealizma u svim smjerovima života, napose u filozofiji. Kulturna historija ove epohe izvješćuje nas, da je »bolje društvo« s prezirom otklanjalo spekulativne, metafizičke teorije o Bogu, o duši, o slobodi volje i o nekoj idealnoj svrhovitosti života. Nema dualizma, nema tvarnog (materijalnog) svijeta i nekoga netvarnog (duhovnog, spiritualnog), nego je život i sve drugo utonulo u jedinstvenom bitku materije. To je bio smisao materijalističkog ili naturalističkog monizma, koji su naučenjaci zastupali kao rezultat prirodoznanstvenih istraživanja. Dovoljno je da se spomene poznata činjenica, da je Büchnerova knjiga »Kraft und Stoff« u 50 godina doživjela 21 izdanje, a Häckelova »Welträtsel« kroz pet godina publicirana u 300.000 egzemplara i prevedena na 24 jezika. Danas već svak zna da su obojica kao filozofi »jednake nule« (Adickes) i da je berlinski filozof Paulsen tu knjigu čitao »s plamenim stidom«, što narod Kanta, Goethea i Schopenhauera može da štampa, kupuje, čita i divi se takovoj knjizi. Häckel († 1919.) nije znao da razlikuje ono u čemu je spas znanosti: činjenice i teorije, pronađeno i izmišljeno, hipoteze i dogme, moguće i nemoguće; on je s Büchnerom jednaki dogmatičar (Adickes). O filozofijskim se pitanjima u knjizi raspravlja popularno, bez historijski i kritički filozofske spreme, — a to je upravo odgovaralo »slobodoumnoj« inteligenciji. Pred 30 godina (1904.) Häckel je spremio za rimski slobodoumnički kongres »30 teza monizma«, koje su više agitatorske, manje

naučno filozofske. Ali to je poluobrazovana publika i trebala. Građanska je inteligencija bez ikakve kritike smatrala definitivno riješenim pitanje o majmunskom podrijetlu čovjeka i s obzirom na čitavo njegovo duševno ustrojstvo (organizaciju). Na duševni se život čovjeka gledalo samo u vezi s tijelom, kao da je isključivo psihofozičke (psihofiziološke) naravi, a previđena je bila činjenica samosvijesti, u kojoj je izvor čovjekove ličnosti ili osobnosti. Mi ne možemo znati za vlastiti »ja« u razlici prema svemu drugome (a to i znači »samosvijest«) posredstvom naših osjetila; a osjetilnim (senzitivnim) putem ne možemo doznati ni za sve one vrednote, koje čine kulturni naš život. Ne samo da takvog znanja ne nalazimo u sastavu fizičkog, materijalnog svijeta, nego niti u životinjskoj organizaciji — i zato se ovdje otvara jaz između čovjeka i životinje. Čovjek, osim toga, može da i nagonske svoje težnje stavlja pred različne vidike, može da u njihovu ostvarenju sebi postavlja pitanja — i tako bez nagonskog usilja može slobodno odrediti (determinirati) svoju aktivnost. Ova slobodna ličnost u čovjeku bila je potpuno odnemarena. Čovjekov je život bio smatran mehanizmom, u kome vladaju samo prirodni zakoni organskog svijeta. Biologija je htjela da prirodonaučnim metodama zahvati u duševnu sferu, i da je na tom putu iscrpljivo upozna kao sastavni dio materijalnog svijeta. A s ovog je gledišta nestalo apsolutnosti svih vrednota, napose na spoznajnoteorijskom i na etičkom području. Istinitost znanja postala je promjenljiva kao i sam čovjek, a moralne vrednote izgubile su svako stalno, apsolutno uporište. Dignitet znanosti oduzet je bio svemu, što se ne može izvesti iz opažajnog ili iskustvenog (empiričkog) saznanja, i što se ne može svesti na čisto empirijske metode.

Kao prvenstveno obilježje njemačkog intelektualnog društva bilo je dakle naturalističko naziranje o svijetu i životu, tj. pretpostavka da zbiljski postoji samo »priroda« (natura), i da ništa ne znamo o svijetu i životu osim onoga što nam kažu prirodne nauke. U ovom kulturnom okrugu nije se još poznavala ni psihologija kao zasebna nauka. Prirodoslovci ne samo što su smatrali svoje pozicije neoborivima, nego su obnevidjeli za sve one probleme, koji izviru izvan »pozitivnog« ili empirijskog područja. Poduprta je bila ta struja od pozitivističkih filozofa, koji su svojom teorijom spoznaje zabacili svaku metafiziku (Laas † 1885., Avenarius † 1896., Mach † 1916., Schuppe † 1913., Schubert-Soldern, Ziehen, Cornelius).

Protumetafizička (u vulgarnom shvaćanju: protureligijska) tendencija nije bila samo u Njemačkoj, niti ona postoji samo unatrag pedesetak godina. U Engleskoj ispunja 18. vijek (Berkeley † 1733., Hume † 1776.), a u 19. nadovezuju na nju J. St. Mill († 1873.), i Spencer († 1903.). Njihov se pozitivizam zove i agnosticizam, da se tim izrazom ozna-

či nespoznatljivost nečeg nepojavnog ili neempirijskog. U Francuskoj počinje s pozitivizmom Comte († 1857.).

Očituje se ova tendencija u mnogim varijantama, a ojačala je potkraj prošlog stoljeća napretkom prirodnih znanosti. Ne u tom smislu kao da bi prirodne znanosti sa svojim metodama bile kadre da odlučuju o sudbini filozofije, nego utoliko što je odnemarena bila svaka filozofija koja bi htjela prekoračiti granicu pojavnog, pozitivnog, iskustvenog svijeta. I baš u ovom prirodonaučnom ili iskustvenjačkom stavu (empirizmu, pozitivizmu) osniva se materijalističko-filozofijski tip opće kulturne orijentacije. To jest, priznajući samo ono što je na dohvatu iskustvenog našeg saznanja (metodički dotjeranog u prirodnim naukama), filozofi su svima kulturnim pravcima podavali smjer negacije nadiskustvenog (metempirijskog, metafizičkog) naziranja, koje bi dalje išlo od priznavanja iskustvene materije. Oni proglašuju fikcijama i naš vlastiti »ja« i sve što zovemo »stvar«, te nastoje da svedu sve na osjetilno opažajne (senzitivne) elemente naše svijesti. Znanje osjetilnog našeg iskustva jedini je oslon svake istine. Ono što zovemo »istina« u znanosti i u životu, nije drugo nego naš vlastiti, iskustvom stečeni proizvod, koji je nastao izazvan životnim potrebama i koji je isključivo u službi života (pragmatizam).

Osim prirodoznanstvene, i historijska je orijentacija nadovezala na materijalizam (Feuerbach † 1872.). Pošto je građansko društvo ekonomski sve većma onemogućivalo opće ravnovjesje, nastupala je neodgodna potreba dublje socijalne reforme. Naučni smjer dobila je po materijalističkoj filozofiji historije (Marx † 1883., Engels † 1895.). Ne više građanska »inteligencija«, nego najširi proleterski krugovi zahvaćeni su materijalističkim gledanjem na život. Povijesno društveni razvoj determiniran je ekonomski, pa zato otuda rezultiraju i sve kulturne vrednote. One su promjenljive, relativne: istinitost znanja i moralna dobrota izgubile su apsolutnu valjanost. U odjeku tog nastrojenja kaže i Osvald Spengler, da osim pojedinačnih kultura nema ništa općevaljano; stalnost istine nije drugo nego iluzija, jer sve su naše spoznaje »antropomorfne«, i mi se ne možemo pomaći dalje od skepse.

Historija, sve naše znanje i život sa svima kulturnim vrednotama postavljen je bio na ovo naturalističko shvaćanje, po kome je »čovjek« samo isječak fizičkog svijeta ili prirode.

Protivno ovom shvaćanju postaje pred pedeset godina sve jača struja »idealističkog« naziranja na svijet i na život čovjeka u njemu. Dok jedni kulturfilozofi (Eucken † 1926., Scheler) ispituju apsolutnu vrijednost u smislenosti života, drugi (Windelband † 1915., Rickert) postavljaju spoznajne osnove vrijednosnog, kulturnog, duhovnog »svijeta« — izvan i iznad iskustvenih, prirodnih granica. Čovjek nije

samo fizičko biće, podvrgnuto (mehaničkom odnosno vitalnom) determinizmu, nego je duhovno biće ili ličnost, koja u svojoj slobodi može i mora da ostvaruje neprolazne, apsolutne vrednote. Zar bi naš život mogao da ima i neki dublji, trajni smisao, kad bi usiljen bio samo zakonima za fizičko održanje? Čovjek ima životni zadatak ili cilj, koji treba da oživotvori; a taj zadatak ne može da bude samo egoistična borba za egzistenciju, nego je on čovjeku postavljen kao ideal, koji ga od prirodne zakonitosti izdiže u »duhovnu« (spiritualnu) sferu stvaranja vlastite ličnosti. Eucken nije spiritualistički panteist (kao Hegel), koji bi pojedinca smatrao ukaričenim u duhovni proces kozmičkog razvijanja, nego daje pojedincu punu slobodu samosvojne ličnosti u stremljenju za osvajanjem idealnih ili duhovnih vrednota. Čovjek je doduše i u duševnom životu djelomično zavisan od materije, ali on ima i stvaralačku sposobnost »duha«, koji se slobodno upravlja k onome što je »apsolutno«. I tu sad izvire religijska misao, misao »božanstva«, u kojoj nam je jamstvo da naše duhovno nastojanje nije iluzorno. Ta nas misao privodi i kršćanstvu (kaže Eucken), koje ne zahtijeva odricanje života (kako je jednostrano mislio Nietzsche), nego uključuje transformaciju života — od fizičkoga na duhovni. Privodi nas i zato, jer kršćanstvo gleda u čovjeku slobodnu ličnost; dok naturalizam prepušta čovjeka mehanizmu prirode i pesimizmu duše.

Ne samo da naturalizam ignorira cjelinu čovjekova života, nego su i njegove logičke pretpostavke neodržive. Jer naše znanje nije ograničeno na osjetilno iskustvene elemente, niti je opća valjanost i nužnost (istinitost) znanja osnovana na iskustvu. Na Leibniz-Kantovu liniju (upravo već Platonovu) nadovezuju novokantovski smjerovi (marburške i badenske škole) priznavanje apsolutne valjanosti u znanstvenoj spoznaji. Pa ne samo na području znanosti, nego i drugih kulturnih vrednota (morala, umjetnosti, religije). A u znanosti (što je vrlo važno i proti Kantu) dolazi u obzir ne samo prirodna znanost (s matematikom), nego i historijske nauke. Čovjek kao historijski faktor u ostavarenju apsolutnih vrednota ulazi u vidokrug već Hegelova filozofiranja, a preko Lotzea i Diltheya postaje problem kulturno-historijski ostvarenih vrednota osnovnom temom badenskih kulturfilozofa (Windelband, Rickert). Naturalizam je napušten ne samo zato što su otvoreni novi vidici na kulturnu historiju, nego i zato, što i sama empirija u prirodnim znanostima nije moguća bez logičkih (misaonih, razumskih, apriornih) pretpostavki, od kojih zavisi općevaljanost i nužnost u spoznaji empirijske stvarnosti. Jer ta spoznaja nije nipošto iscrpena osjetilno-iskustvenim elementima, nego je u njoj sadržan upravo znanstveni zadatak: traženje zakonitosti u prirodi. A »priroda« kao zakonska cjelina empirijskih data moguća je samo

uz pretpostavku, da stavljamo u snošaje (relativiramo) mnogostručna i nesređena empirijska data na osnovi općevaljanih spoznajnih uvjeta (na pr. pojma »stvari« ili »supstancije«, pojma o »uzroku« itd.).

Dosadašnja karakteristika najnovije epohe filozofijski-kulturnog razvoja ukazala nam je dvije ekstremne pozicije: pozitivističku i idealističku. Obje su spoznajno-teorijske: prva ekskluzivno priznaje empirijsku spoznaju, a druga priznaje neempirijske, apsolutne spoznaje. U pitanju metafizike pozitivizam zastupa negativno stajalište (naturalizam, agnosticizam), dok idealizam (Euckenov) traži metafiziku života.

Posrednim (kompromisnim) su putem pošli oni filozofi, koji zastupaju t. zv. induktivnu metafiziku (Lotze † 1881., Fechner † 1887., Hartmann † 1906., Wundt † 1920., Külpe † 1915., Dürr † 1913., Volkelt, Becher, Messer, Störring). Njima su prirodne znanosti osnovica metafizike. Oni priznaju da se na granici prirodnih znanosti javljaju i takva pitanja, na koja u pojedinačnim znanostima nema odgovora. Napuštaju naturalizam i idealizam, ostaju u kontaktu s prirodnim naukama — i idu dalje od njih, tražeći »apsolutno«. Proti Schellingu i Schopenhaueru ističu empiriju, koja uvodi (inducira) u metafizičke hipoteze. Njihove su hipoteze panteističke. Iz ovog kruga (Lotze) dolaze poticaji za kulturnu historiju i za badenski (idealistički) smjer; a Wundtovo isticanje (po Schopenhaueru) voljne aktivnosti podsjeća na Bergsona.

Protivno naturalizmu naglasuje »idealizam« naročito znanstvene a onda i općeno kulturne vrednote; one sačinjavaju idealni, duhovni svijet, koji mi upoznajemo razumski (racionalno, intelektualno). Od ovog se shvaćanja — a još u stavu proti naturalizmu — odvojilo ono (Bergsonovo) stajalište, koje uzima u obzir manje znanost, više sam život (kao i Nietzsche † 1900.). Ne dâ se život kao prafenomen niotkud izvesti, a najmanje se sav duševni život čovjeka dade svesti na kauzalni mehanizam (kako čini i Freud). Ali, dok je život u jednu ruku naturalistički neshvatljiv, on se ne da dohvatiti ni racionalnim, apstraktnim poimanjem. Životno zbivanje (doživljavanje) neposredno je samo intuiciji. Život je u sebi »iracionalan«, pa ga zato možemo shvatiti samo uživljavanjem ili zrenjem, a ne apstraktivnim i analitičkim raščinjanjem. U praizvoru »životnog naleta« otkriva intuitivna, iracionalna metafizika »božanstvo«. — Kritika intuicionizma ima u prvom redu da psihološki opravda intelektualizam (koji usvaja i suvremena psihologija. naročito u würzburškoj školi). Ne može se sasvim otkloniti pojmovna (razumska) spoznaja života zato, jer se životna, kao i sva druga zbiljnost očituje neposrednom ili opažajnom (zornom) shvaćanju samo u pojedinačnim, konkretnim i promjenljivim oblicima, a ono što je u njima nepromjenljivo ili bitno, upoznajemo diskurzivnim shvaćanjem, tj. postepenim (analitičkim i sintetičkim) stavljanjem u snošaje svega što nam

je doživljajno (opažajno) dato. Ni sama intuitivna filozofija života nije čisto doživljavanje, nego je spoznajno konstruirana pojmovnim posredovanjem i izricanjem sudova.

Na stajalištu intelektualne spoznaje (proti intuitivnoj) i ujedno na stajalištu realizma (proti idealizmu) stoje ne samo katolički (skolastički) filozofi, koji nadovezuju na liniju Aristotel—Toma Akvinski (Hagemann † 1905., Willmann † 1920., Hertling † 1919., Bäumcker † 1924., Dyroff, Geyser, Mercier, Fröbes, Lindworsky...), nego i oni filozofi, koji se od katoličkih razlikuju svojim shvaćanjem metafizike (Külpe, Messer). Svima je zajedničko stajalište, da je metafizički realna spoznaja moguća, tj. da možemo razumskim saznanjem prehvatiti (transcendirati) empiriju: mi možemo dokaznim putem ili zaključivanjem doznati i ono, što nam iskustveno nije poznato. Ovim putem stečeno metafizičko naziranje spada u okvir logičkog, i zato znanstvenog saznanja. Kojemudrago metafizičko naziranje: materijalistički monističko (koje priznaje samo materijalni bitak u svemu) ili spiritualistički panteističko (koje drži da je božanski duh istovetan sa svijetom) ili dualističko (koje uči da postoji duhovni čovjek i Bog). Ovo dakle stajalište o znanstvenoj mogućnosti metafizike ne isključuje iz teorijskog (razumskog) raspravljanja i one probleme (o Bogu, o duši, o slobodnoj volji...), koje »iracionalna« filozofija prenosi u sferu intuitivnog, emocionalnog, a najvećma mističnog doživljavanja. I o tim problemima razum mora, i što je još važnije, on i može da izrekne mjerodavni sud. Metafizika, potisnuta (već od Kanta) s teoretski-spoznajnog područja, uspostavljena je opet na iste osnove, na kojima su izgrađene i sve druge znanosti. Svakako bi neznalački bilo ustvrditi, da u ime znanosti ne postoje metafizički problemi: o Bogu, o duši, o slobodi i svrsi života. »Induktivni« metafizičari priznaju u metafizici samo hipoteze, a drugi (skolastički) dokazuju, da se i valjanost metafizičkog znanja osniva na istim logičkim uvjetima kao i svaka znanstvena spoznaja.

Društveno bismo mogli klasificirati filozofske smjerove (potkraj prošlog stoljeća) ovako: poluobrazovana publika, koja dohvata lektiru po nekritičnom ukusu reklame i senzacije, našla je svoje filozofske potrebe podmirene u materijalizmu. Ona se nije ni tome domislila, da posjeduje vlastitu svijest, pred kojom je neodrživ mehanički materijalizam: jer svijesni život jamačno nema materijalnih obilježja (veličine, dužine, težine...), niti je pristupan osjetilnom opažanju (kao sva tjelesna ili materijalna zbiljnost).

Prirodoslovci bili su većinom pozitivisti (nepriznajući metafiziku). Filozofi su obnavljali Kanta, djelomično kao reakciju na Hegelov idealizam (Schopenhauer), a dijelom na materijalizam (Lange). Njihovo je stajalište antimetafizičko (nepriznajući spoznaju »stvari po

sebi«). Drugu grupu filozofa čine »induktivni metafizičari«, koji uče, da ipak možemo gdješta doznati i od nepojavne stvarnosti. Treću grupu nalazimo u obnovljenoj (od sedamdesetih godina do danas) grčko-latinskoj (skolastičkoj) filozofiji. Ona je u kritičnom stavu naročito prema novokantizmu, koji nalazi odziva u protestantskoj teologiji (Schleiermacher, Ritschl, Harnack, Sabatier), a donekle i kod katolika (Loisy). To je bio i razlog za encikliku »Pascendi« (1907) proti »modernizmu«.

Ako ćemo, napokon, poentirati religiju kao kulturno-filozofijski kriterij, možemo po njemu navesti dvije kategorije: za religiju i protiv nje. Engels ističe, kako je Feuerbach († 1872) razbudio u masama protureligijsku dispoziciju. U ovom materijalističkom pravcu agitatorski je djelovao sam Engels, a popularan je postao Haeckel (u oslonu na Darwina, † 1882). Na ovoj je strani i Nietzsche († 1900). On nije zlorabio znanost, kao Haeckel, pa bi utoliko bio simpatičniji, kad bi namjesto cinizma imao nešto smisla za objektivno uvažavanje filozofskih problema. U filozofskim, prirodoznanstveno orijentiranim krugovima otklanjao je religiju najistaknutiji predstavnik nauke Wundt († 1920). Danas traže filozofi opet povratak k religiji (i Bergson u najnovijem djelu »Les deux sources de la morale et de la religion«).

Prije nego završimo sintetički ovaj pregled filozofijskih strujanja u posljednjih pedesetak godina, treba da još zagledamo do najdublje prekretnice u filozofskoj misli od njezina iskonskog razvoja do danas.

Historijski je ona obilježena u grčkoj filozofiji oprečnim stajalištem između prirodoslovno-sofističke i Platonove filozofije, a u novovjekovnoj filozofiji između prirodoznanstvene orijentacije i Kanta. Na jednoj se strani isticalo opažanje prirode, a na drugoj od opažanja neovisni čovjekov »ja«. Prvi smjer pokrenuli su Kopernik, Galilei, Kepler, Newton i svi drugi prirodoslovci, koji su tehničkim pomagalima doprli do znamenitih spoznaja o prirodi i njezinoj zakonitosti. Čitavo naziranje o svijetu i životu bilo je zahvaćeno »kopernikanskim preokretom«: da se zemlja kreće oko sunca, a ne obratno. Tako se i čovjek svojom spoznajom i životom »kreće prema prirodi«, a ne obratno: priroda prema čovjeku. A ipak je obratno! — kaže Kant. I sama priroda, stvari u svijetu, sve ono što iskustveno upoznajemo — ravna se po spoznajnom »ja«, zavisi o »duhu« ili o prediskustvenoj (apriornoj) »svijesti«. Istaknut je na ovoj drugoj (Kantovoj) strani primat »duhovnog jastva« prema stvarnosti. Duhovni »ja« čovjeka u praktičnom pogledu nije vezan na uzročni, prirodni (kauzalni) mehanizam, nego je slobodan i ćudoredan s idealima besmrtnosti i božanstva. Dotuda ne dopire naturalizam, kome je prva i zadnja instancija: opažanje prirode. Kant je proti naturalizmu uspostavio u filozofiji smisao za sve one probleme, koji prehvataju (transcendiraju) opaženu prirodu. Htio

je da pokaže pravo, ali i granice uma na znanstvenom, umjetničkom, moralnom i religijskom području. A najvažnije mu je bilo da (proti naturalizmu) pokaže, kako je i znanstvena (ne tek opažajna!) spoznaja »prirode« moguća samo utoliko, što se njezini »predmeti« ravnaju po spoznajnom subjektu. Zar samo utoliko? — nastavila je kritika Kanta. I oko tog problema nastaje nova orijentacija: za i protiv Kanta.

Kako vidimo, i današnja razgranjenost filozofije ima svoje izlazište u Kantu; ako i ne utoliko da od njega kao iz svoga korijena izravno potiče, svakako bar utoliko da se kritički po njemu orijentira. U labirintu svih razilaženja može nam poslužiti kao kompas jedno čvrsto polazište, otkud ćemo svu zamršenost razlaznih putova pregledati — i riješiti pitanje izlaza. A to su dvije već spomenute riječi: opažanje prirode. Na ove dvije riječi dade se svesti i oko nje kao razmjestiti sva problematika suvremene filozofije. Evo ovako:

1. Opažajno znanje čini sferu spoznavaoca ili spoznajnog subjekta. 2. Priroda čini sferu opažene zbiljnosti ili stvarnosti, tj. sferu spoznanih predmeta ili objekata.

K 1. Jedni kažu, da je opažajno znanje = iskustvo ili empirija. Zovu se empiristi ili, da ih tako nazovem, iskustvoznanci (za razliku od empiričara ili iskustvenjaka, koji se služe empiričkim metodama). Njima je »transempiričko ili metempiričko (ili da kažem: prekoiskustveno)« sve ono, što neempiristički psiholozi vide u sastavu znanja kao neopažajno. Među ovakve »neempiriste« spada i Kant. Njemu nije opažanje = iskustvo, jer »iskustvo« čine i neopaženi elementi (a kod Kanta je opažanje = osjetnost). Utoliko je i Kant u očima empirista »metempirist«. Gledom na prvu sferu razilaze se dakle empiristi i Kant.

Navedeni je razlaz psihološkog značaja, jer se ovdje radi o opažajnoj i neopažajnoj komponenti u sastavu znanja. Drugi je razlaz logičkog značaja, i tiče se pitanja: na čemu se osniva općevaljanost znanja za prirodne predmete? Dok empiristi i u tom pogledu ostaju kod »opažanja«, Kant se poziva na »prekoopažajne« elemente i kaže, da su oni osnov (»izvor«) općevaljanosti ispred opažanja, tj. oni su, rekao bih, predopažajni ili (Kant kaže) apriorni. To znači: nezavisni od opažanja.

Kant je time spasio (nekoć racionalistički, Leibnizov) apriorizam: općevaljana spoznaja opažajnih (empirijskih) objekata osniva se na predopažajnim elementima spoznaje. Ako je tako, onda se konsekventno mora reći: empirički objekti zavise o predopažajnom (apriornom) spoznavaocu, oni se po njemu »ravnaju«, njegov su »odraz«. Da spasi glavnu svoju tezu (apriorizam), Kant je iz nje logički dosljedno izveo, da spoznavalac ne zavisi o objektima, nego obratno. A taj je obrat »Kopernikanski« — prema vjekovnom (aristotelovskom) učenju i svagdašnjem našem očekivanju: da je spoznavalac zavisan od objekata.

To je potrebno znati o Kantu, da se uzmogne razumjeti pozicija moderne filozofije — kako ćemo odmah vidjeti.

K 2. »Priroda« (fizis) označuje predmet opažajnog znanja i ujedno granicu tog znanja. Utoliko su empiristi »pozitivisti«, ne priznajući »metafizičku« ili prekoprirodnu zbiljnost kao predmet znanja. Oni su antimetafizičari. To je i Kant. Neopažajni (upravo neosjetni, apriorni) elementi znanja povezani su, kaže Kant, s opažanjem — i zato mi znademo samo za opažene, iskustvene predmete u okviru »prirode«.

Empiristički pozitivisti drže, da je priroda (natura) alfa i omega svega što znademo i svega što postoji. Zato su oni naturalisti. Čitav je čovjek sa svojim naziranjem o svijetu i životu naslonjen isključivo na »prirodu«. Kant nasuprot uči, da je i priroda samo odraz spoznajnog subjekta, koji u svojoj svijesti nosi osim neopažajno-spoznajne sfere još i druge uvjete života (umjetničkog, pravnog, moralnog, religijskog); — a i ovi su uvjeti prekoiskustveni i prekoprirodni. Time je Kant protivnik naturalizma.

S obzirom na obje sfere — spoznajnog subjekta i objekata — obaraju Kantovo shvaćanje njegovi kritičari. Slažu se s njime, da ima u sastavu znanja i neopažajnih elemenata: ali zar su oni uvijek povezani s opažanjem, a zar ne mogu da budu od njega i odvojeni — premda su o njemu zavisni? Ako pak neopažajni (razumski) elementi znanja zavise od opažanja, zar su onda objekti neopažajnog znanja samo »odraz« subjekta? Tă i opaženi su objekti nešto nezavisno od spoznajnog subjekta, a ne samo njegov »odraz«! Drugim riječima: nije li spoznajni subjekt zavisan od objekata? Afirmativno odgovaraju suvremeni objektivisti.

Ako sad i pretpostavimo ispravnost objektivističkog nazora, još smo uvijek u sferi »prirode«, tj. opažanju pristupnih, a od spoznavaoca nezavisnih objekata. Zato se nameće pitanje: ima li prekoprirodne zbiljnosti i možemo li je upoznati? Da li, drugim riječima, postoje »stvari po sebi«, da li i kako ih možemo upoznati? Postojanje prekoprirodne stvarnosti ili realnosti priznaje Kant, a poriču apsolutni idealisti. Zajednički poriču mogućnost upoznanja realnosti koja prelazi (transcendira) prirodu. Kant priznaje samo metempiričku spoznaju objekata »unutar« prirode (= imanentna metempirija), a ne priznaje spoznatljivost s obzirom na prirodu transcendentne realnosti.

Moderni (kritički) realisti (Külpe, Messer, Geyser, Becher, Nic. Hartmann) utrli su puteve do prekoprirodne realnosti. Načelno je omogućena metafizička spoznaja.

Na početku sustavnog filozofiranja nalazi se dakle problem znanja, a na koncu problem metafizike. Prvi je problem predmet psi-

hologijske i logičke nauke. Ovu podvojenost naučnog stajališta proveo je u današnjoj filozofiji (proti psihologistima) osobito Husserl. U rješavanju metafizičkih problema dopiru jedni (induktivni metafizičari) samo do nesigurnih teorija, a drugi i do naučno sigurnih spoznaja. Od posljednjih upiru se neki naročito na biologiju (Driesch), neki na psihologiju i na kozmičku zbiljnost u cjelini. Ovim putem ide i neotomizam (neoskolastika).

Kod koje točke, kod koje riječi (da s ovim pitanjem i završim) otpočinje rasplet čvora, koji se zove: realizam contra Kant? — Kod riječi »predopažajno« (= a priori). Ako nas općevaljanost i nužnost spoznaje (sudova) ne sili na to da priznamo predopažajnost (apriornost), oduzeta je time osnovica Kantove filozofije. A taj je zadatak uspješno izveo objektivizam i realizam.

U ovom letimičnom osvrtu na filozofijsko-kulturna strujanja od prošloga na sadašnji vijek, sadržana je njihova glavna karakteristika, bez sustavnog i kritičkog raspravljanja. To će upravo biti zadaća ove knjige: ona ide za tim, da u rasporednoj cjelini prikaže i kritički objasni osnovnu problematiku, iz koje svestrano izviru filozofijska naziranja — nekoć i sada.

(»Uvod« za knjigu »Čovjek i istina«) S. ZIMMERMANN

PJESME

DVORKINJI JE UMRLA KĆER

Ti i nisi mnogo kćerku svoju
zibala.
Još dok ti u utrobi bila si u znoju
podove ribala.

Odmah kada ti je na svijet stigla
plakala je i zebla.
Prljav pokrivač sa sebe je digla
tražeć sunce, po njemu je grebla.

Nemoj mnogo smrti njene žaliti
ostala bi bogalj i nejačak.
Mjesto svijeća će proljeće na grobu paliti
maslačak.

On će se na vjetru plaho zibati
— il to iz groba njeni su prstići mali —
a ti ćeš dalje tuđe podove ribati
ko što ih već tvoji pređi prali.

Sjetiš li se, sad pod zemljom gnjiju
njene ruke u tami i vlazi,
u poslu ćeš sagnut glavu da nitko ne spazi,
da mjesto vode suze stube miju.

VJEKOSLAV MAJER

RASAP KUĆA U PREDGRAĐU

Kuće koje ne obilazi poštar, dronjci kuća
s padljivim odžacima u vise;
one gdje se crijep ruši,
kuće s pukotinama kroz koje vjetar duva,
i snijeg se sipa,
i s rupama kroz koje kiša curi.

Zgrade kao kosturi.

Kuće kose, krivudave, u neravnim uličicama,
kao uvele bake što se drže štapa.
Kuće pogružene, s travkom u avliji, jadne pod grančicama,
kuće što čekaju pometača, iz kojih život bježi.

Kuće, često bez vrata, sa stravičnim otvorima,
te se pitate noću: tu li se lupež skriva,
lupež i drugi zlikovac?
Kuće avetinjske pred mamurnim fenjerima.

Još ima tako po koja gdje se pošta dijeli:
stižu pisma i dopisnice, novine i katalozi
(rijetko telegram: letargiji nije žurbe);
ima po koja druga gdje se od prvoga do tridesetoga želi
da pismonoša svijet razveseli
s uputnicom i kesom srebra o pojasu.

— Tek to je srebro motika što u poljima kopa,
i ono naćve gdje se kruh mijesi! —

Kuće među kojima se vuku kola drvara:
»Snopića... Ćumura... Samo dinar«...
Od ranoga jutra, a najradije zimi
oglasom goriva izbacuje dušu iz pluća
dok, s otvorena prozora, bakre primi.

Kuće, što čekaju mlijeko, krompir i jaja,
gladne paradajza, krastavaca i kruške.
Kuće gdje žene broje muške,
kuće očajanja i bolesti iz kojih se suh kašalj čuje,
gdje mutna mlaka dvorište truje,
gdje gladne mačke vrebaju na pacove tuste.

Grad zida više nego raste.
Zid biva veći od duše.
Ima praznih novih, ima i starih kuća:
zjape, kao da čekaju da padnu
same
il da ih odbori sruše.
Ima teške tame
što iz kuća duše,
a u njima paučine, leda i plijesni,
plijesni kao u grobnicama ježurnih srhova.

Kuće iseljenih stanara gdje pored broja
uzalud pitate adresu bivših kirajdžija.
Gdje su otišli stanari? Iz ove kuće bijede
u drugu kuću bijede — neizvjesnu.
Oni su opet na tijesnu,
i da život ne presnu
bezimeni stanari
u domu bez adrese!

TIN UJEVIĆ

SVIJETLA U DALJINI

Između našeg i njihova dvorišta rasla je u plotu vrba. Ona je na čudnovat način nikla i bila svakom draža nego drugo drvo. Pleo je nekad djed Luka plot, one jeseni kad se rodila Jelka, po čemu je i ostala drvetu zapamćena dob, i među drugim koljem našao jedan vrbov kolac. Dao mu je u redu mjesto gdje mu je dopao ruku, i upleo plot gust da se jedva sama muha mogla da provuče kroz njega. Ali iza nekog vremena onaj vrbov kolac sve onakav — mrtav zauvijek — rekao bi svaki, propupao: najprije sitno i polako kao da se boji i pita smije li se, a onda ga srelo sunce i pohodile kiše, te on stao listati i granati kao da hoće preteći drugo drveće oko sebe. Čudili su se ljudi i govorili:

— Svejedno, ima čuda na svijetu. I nije to bez svoga znamenja.

— Drvo voli život, kao i čovjek, pa se otelo smrti već iz groba i vratilo među žive — tumačio je djed Luka, i dodavao:

— Neka ga sad tu. Milo mi je da je sve tako ispalo.

I tako je ostala vrba u plotu i svake godine bivala lisnatija, granatija i u šir i u vis. Bilo je u njoj mjesta i za vrapce da živživkaju, za svračke da se kostriješe i kriješte, za kopca da sakriven vreba na piliće, bilo je pod njom i sjene za kokoši, i hlada za pse, i igrališta za djecu. Kako se raširila preko očekivanja, sakrivala je dobar dio kuće na protivnoj strani kad se gledalo kroz prozor, sakrivala je tako i ono što se radilo u dvorištu, i koješta drugo, ali jedno nije mogla da zastre. Dolazila je više puta k nama teta Marta s lončićem ispod zaslona i zadržavala ga tako skrivena neko vrijeme još i u kući. On je nerado izlazio na oči, jer je dolazio po brašna, kisela zemlja ili krompira, a u tuđoj kući nije lako reći posudite. Kad se vraćao napunjen, bio je opet sakriven i prelazio je preko plota oprezno da ne prospe što iz sebe, pa se zatim izgubio iza granate vrbe. Tako se on pokazivao, a drvo strica Vida ovako: on nije imao jarma pa je sam donosio drva na ramenu iz Krča. Put ga je vodio mimo naše kuće, ja sam gledao kako se posječeni bukvić vuče za njim dugačak kao zmajski rep i ovdje ondje ogrebe zemlje dubokim urezom. Stric je krivudao kao pijanac koji tetura, tako ga je težina gurala i pritiskala. U svom je dvorištu spustio drvo s ramena, ono se stropoštalo i padom zazvonilo u našim prozorima.

Stric Vid je imao Jelku, koja se sa mnom igrala, i ja bih ga bio volio, da sam mogao. Znao je on lunjati dvorištem poguren u se, tromo se njihao kao medvjed i naizmjence zanosio ramenima. Činilo se da to on onako srdit nekoga traži da ga udavi. On je govorio sam sebi »proklet taj život«, a ja sam mislio da je to neki čovjek koji mu škodi pa hoće da ga prodrma za grkljan. Šake su mu visjele kao teška kliješta. Dolazio je i do plota, naslonio se na nj, a ovaj bi se malo nagnuo u naše dvorište pod težinom i napeo da ga suzdrži. On je disao, a plot se micao. Zurio je mrk preda se, guste obrve zasjenjivale su oči i zeleno svijetlo

ZLATKO ŠULENTIĆ *Omišalj*

ZLATKO ŠULENTIĆ *Pariz*

koje je iz njih probijalo. Kad bih ja prelazio preko plota k njegovoj Jelki, on je samo kroza zube ispustio: ideš, je li, da mi kvara činiš, a ja sam mislio: on mene mrzi, i bježao preko njegova dvorišta kao da me šiba u leđa hladan zao vjetar.

Ti su dani bili tihi i nisu izlazili iz dvorišne ograde.

Ali je bilo bučnijih i goropadnijih, još im i danas čujem buku. Njih je naša mati zabrinuto navješćivala: Vid će danas opet pobenaviti.

To je bilo zbog toga što nedjelja ima jedan dan koji se zove ponedjeljak i što je on sajmeni dan u kotaru. Dogna se na sajam blaga, slegne ljudi, nanese biljaca vunenih tkanih i rukom rađenih, naniza se sirova po zemlji na daskama i pilića svezanih nogu da nemoćno stenju, a ljudi im prilaze, dižu ih u zrak i ispituju im rukom težinu.

Na sajam se pođe i po poslu i bez posla, samo onako. Stric je Vid išao jednom u godini po poslu, a sve druge dane zbog onoga jednoga kad je imao posla. Svako zna: gdje se trguje, tu se i proda, tu se i kupi. To rado hoće da bude potvrđeno vinom, tako da bude srećnije. I poteče vino, a za njim i srce. Nađe se kod stola mjesta i za onoga koji je kod pogađanja samo sa strane stajao i upleo se kad je stvar stala zapinjati. Znala je to teta Marta i u ponedjeljke dolazila k nama s Jelkom i tužila se:

— Danas će mi opet biti pakla u kući! O prokleti sajam!

— Ne pravi stvar većom nego jest — korila ju je naša mati. Ne misli dok još nije došlo, jer možda i ne bude ništa. Nego evo, uzmi malo crne kafe — i pružala joj je u šalici crne kafe koja se od vatre u sebi pušila, a Jelki je davala samo jednu žlicu u lončićku ne većem od kore jajeta.

Prozor jedne naše sobe gledao je u polje. Kroz njega se vidio sav put koliko ga je bilo kroz polje, sve tamo do vrha Glavice odakle je silazio u kotar. Teta se Marta svaki čas navraćala do prozora, brisala rukom maglicu i zagledavala se kroz staklo.

— Da mi možda već ne ide — ispričavala se kad se vraćala.

A jednoga bi se puta vratila blijeđa nego je bila, uzimala Jelku za ruku i odlazila.

— Eno ga, ide!

Izlazili smo i mi za njom, i ispod lipe na raskršću vidjelo se: išao je on kući, vodilo ga je vino, teturali su, jedne su im noge bile premalo. Išli su sredinom ceste pa zastanu i zaljuljaju se kao podrezano drvo kad se nagne da padne. Suzdrže se i pođu dalje. Jedan kamen, dušmanin, nasred ih ceste sretne i noga zapne. Oni polete tijelom brže nego nogama, u blizini je plot i on suzdrži. Hoće da zapjevaju, ali grlo ne može. Nešto bi prekleli, ali nemaju kada. Danas je ta zemlja opaka i bježi ispod nogu. Zavrti se kao kotač, nebo se razdere nad njom i ona tvrda

dočeka. Miče se stric Vid na zemlji, muči se s nečim, kao da je sve nevolje poda se srvao i sad se još samo upinje da mu žive ne odu iz ruku. Jelka vrisne plakati, ona misli da otac umire. Naša mati moli oca neka ide i neka ga vodi kući. On odlazi niz cestu, diže strica, ali on opet pada. Onda ga po drugi put uzima i vuče i nosi i gura i podupire, i sam zbog njega izgleda kao pijanac. U izbi ga položi na škrinju i opsuje: da vino u gori izvire kao voda, ne bi ti ga dosta bilo. Kako te nije sram i pred mlađim i pred starijim od sebe. Stric nije ništa slušao, on je već hrkao. Dolazilo je to iz dubine, kao iz bačve. Jedna mu je ruka visjela niza škrinju, pruženi su prsti grebli dasku, micali se po zraku kao da love nešto čega nije bilo. Onda su se opet grčili i stiskali u šaku, činilo se: zariti će se u meso. Gledali smo ga s praga, Jelka se bojala kao da na njegovu mjestu medvjed spava, teta je kukala i zazivala Boga, pas je prilazio ispod stola i svojim se tamno-svijetlim očima uvlačio u stričeve, koje su samo provirivale kroz odškrinute kapke. Teta se bojala, zalajat će, od radosti, navike, tko bi znao, pa ga je u pola glasa zvala kao da mu šapće:

— Šarko, na, na Šarko! Još ćeš ga dignuti kako si lud!

Uzimala ga je za uši i izvlačila preko praga u dvorište.

Ta su se popodneva otezala, činilo se: nema ure da ih izmjeri. Nije se ni primjećivalo vrijeme kad bi mrak stao sipiti i kako je postepeno rastao da svu sobu iznutra ispuni i izvana zamota i sve je bivalo tiho kao oko mrtvaca. U tišini svega samo se jedno čulo: stric je hrkao kao da to ogroman mačak prede svoj san.

— Tebi je ružno, Jelka. Vi ne jedete svaki obrok, i otac vas tuče kad se napije.

— Ja ću u grad k teti. Učit ću šivati.

— I ja ću, pa ćemo opet biti skupa.

Izronjavale su odnekud iz tame i svijetlile riječi koje je govorila teta Marta, u šali, kad bi gledala mene i Jelku kako smo uvijek zajedno: kad budeš velik, dat ću ti je, pa je imaj zauvijek. To veliko bogatstvo koje mi je obećavala, meni je bilo zagonetno, ja nisam znao što ću s njime, ali je svejedno kroz dušu strujilo: Jelka, Jelka, i to je osvajalo, zavodilo.

Jelka je kraj mene disala toplo, i zbog straha od blizine očeve brže nego inače, i tom je toplinom i mirisom uzbuđene krvi, zamotana u pahuljičavost mraka, blago dirala kao mekušava kudjelja lana, i manja bila nego je bila mala, i sve se to svršavalo u saznanju koje je uspavljivalo: kraj tebe sam, bit ću tako i sjutra, i uvijek. U njoj je kuckao život kao urica, nevidljiv, a tako bliz u mraku.

Teta se Marta micala iza nas u tami: odavala se šumom haljine i koracima koji su se samo polovično doticali tla. Nad nenaloženim ognji-

štem visio je prazan lonac, i ništa više. I to je govorilo: ovaj dan ne će biti večere.

Vani je neko zvao. Kroz prozor se vidjelo u naše dvorište: došle su kući ovce (čulo se blejanje), otac je s uzdignutom laternom stajao u dvorištu i glasno brojio glave, prestajao i opet počinjao, jer su se one muvale i tražile vode po kablima. To je bilo vrijeme kad se ide na večeru.

Poveo sam Jelku da jede sa mnom.

Zle dane pričam, a čekali su i gori da dođu.

Došla je jesen, doba kad su kupine zrele. Ti crni zrnati plodovi, složeni od mnogo sitnih zrnaca u veće zrno, rastu po škrapama, na rubovima šuma, uz ceste, na dugačkim trnjastim granama koje se povijaju po zemlji i saplićn u mreže kroz koje se jedva može noga probiti.

To je skrajnja granica ljeta i malo je još dana lijepih i sunčanih. Navale kiše i ne prestaju, vežu dan s danom u beskrajno curenje, u žalost i ostavljenost, i teško je onom koji nema druga ni topla ognjišta. Te se jeseni pokazao nad Gajem oblak, mek kao ciganin Boža, isprsio se i zaplovio prema selu kao se grozi:

— Tu sam! Doveo sam jesen.

On je uzbunio cijelo nebo, oblaci su se uskomešali i susretali i stapali i rasli i tamnili. Svaka stvar na zemlji pokri se sjenom i svako se ljudsko lice ogleda nebom i bi mu kao žao zbog nečesa. Prve kuglice proletješe zrakom i zasvjetlucaše kao žive. Mi smo stajali pod krovom kolnice i slušali kako je počelo kuckati tik-tik-tik kao kokoš kad zoblje zrnje na daščanom tlu. Onda učesta i stade stotinom bičeva šibati krov. Prolilo se, i krov stade curiti mlazovima (kao vime naše Dragulje kad je muzu). U vrbu se sklonilo jato vrabaca, objesilo rep i čudilo se što se to zbiva.

— Ne ćemo ići u kupine, sagnjit će — žalila je Jelka.

— Već čeka bura sa snijegom u Kapeli.

— Mi nemamo drva za zimu.

— Grijat ćemo se kod mene.

I od toga dana nije prestajalo. Jata su vrana kružila uznemirena nad poljem, i onako crne vrane kao mrlje tinte još su jače zamračivale nebo nego je bilo tamno samo sobom. To je doba kad treba da je i zadnji plod zreo, i čovjek ga, zaogrnut protiv kiše, diže sa mecave zemlje i odnosi.

Počeli su se neki pobojavati: ne prestaje kišiti, oteglo se predugo, izaći će ponori. Ta je briga naskoro prešla na svakoga, jer je potrajalo još duže. I ponori su izašli.

Tko nije vidio ponora?

On izgleda ovako:

Između Lešića i Maravića, u dugačkom koritu koje se svršava pod šumovitom strminom, pećina strši iz zemlje, napola crna od mahovine i zemlje, koje je napadalo na nju sa svih strana. Pod pećinu jama ulazi, kao da je tamo leglo zvijerke, izbija hladnom zaparom i trulim vonjem iznenađuje. Djetinjstvo je već otkrilo tajnu toga: dolje dolazi đavo u društvo žaba, zmija, gušterica, vještica. Zaboli li naglo blašče i ne zna se što je, to je sotona huknula iz jame i zalila ga svojim otrovnim dahom. Dobije li dijete grčeve i treba li mu prelijevati vodu na raskršću, to ga je vidjela vještica ponorska i urekla. A ima opet dana kad se čuje ozdo šum i kao da zvonjava dopire do ušiju, iskomadana i nošena na mahove. I to se zna. Na bijegu pred Turcima zakopali su dolje fratri posvećena zvona svoje crkve, zlatne kaleže, skupe knjige, pozlaćene oprave. Zvona sama od sebe udare u zvonjavu, đavla spopadne dreka i vještice vrisak, čuje se lomatanje i udaranje, i nečista stvorenja bježe u najveće dubine, uzalud ih je domamila lakomost u blizinu svetih stvari, kojih bi se rado dočepali.

Tako izgleda ponor kad je dobre volje.

Ali i on ima goropadnih dana, kao i čovjek. Zaboli tada glava svakoga i sna nestane kroz više noći. Ponor je osjetljiv na kiše, i kad one zaređaju, probude i njega. Dubok šum stane da trese noću, Lešići, najbliži, ustanu iza sna i izlaze na dvorišta. Ponor provaljuje — ide uplašeno riječ od usta do usta, bulji se u noć i osluškuje u tami nešto kao neprijatelj koji prilazi. Pod zemljom se trese, prelijeva, trza, i završi najstrašnijim: izbije voda, zapjenjena i slinava od prvih napora, a onda proteče čišća i prozirnija.

Tko je već mnogo puta vidio kako ponor izvire, ne će propustiti da ga i dalje dođe gledati. Ponor je i lijep kad izbije, jer ispod njega raste voda u jezero, i opak, jer poplavljuje zemlju i ne gleda što je na njoj. I te su jeseni silazili ljudi niz pristranke k vodi. Došlo ih je i iz našeg sela. Jelka je išla bosa, i kroz polje joj je oštar strnokos izgrebao noge. Kiša je sipila, i ona je drhturila u tankoj opravici. Mile Štrik je donio sobom lađicu od laganih daščica i učio ju je ploviti: gurao ju je štapom i suzdržavao da mu ne izmakne dohvatu. Jelkin je Mate zavrnuo hlače preko koljena, ulazio u vodu i mjerio dubljinu.

Iz ponora je teklo kao iz velike otvorene rane. Grlo je bilo preusko, i on se davio od velike količine vode koja se probijala, začepljivala izlaz i potresala tlom, izbacivala pjenušave snopove vode, koji su prskali oko sebe zrna krupna kao kukuruz, sitna kao proso i sićušna kao klice maglice. Površina vode bila je zrcalo kome se okviri razmiču i staklena površina raste za njima. Ona se težinom svojom njihala u

taktu što joj ga je prilivima određivao ponor. Gdje smo stajali kad smo došli, voda je već nadošla. Pomalo uzmičemo, a ona nas slijedi.

To zabrinjuje ljude. Mutavi Marko Lešić, koji pomaže sebi rukama kad govori, pokazuje na svoju nedaleku kuću:

— Izgnat će me iz kuće, a kuda ću sada u kišu i zimu.

— Izorao sam za ozimu pšenicu, a voda se eno već hvata oranja — tuži se Jakov Lešić.

— A i neka mi je tako kako mi je — kori se Marko. Već se odavna nakanjujem u Slavoniju, pa uvijek zbog žene odgađam. Ne će ona, veli, među Slavonke, one tancaju, lica farbaju i za tuđim se muževima pomamljuju.

— A eto, voli te, pa se boji za te — šali se krupni i pognuti malo od snage i težine Matko Glavonja, koji je sav život dosad probarabirao i prosjedio u zatvorima ili proživio na bijegu pred njima.

— Ajde, ajde, lako se tebi šaliti — opamećuje ga Marko. Sâm si i sav ti je svijet otvoren.

Glavonja zapaljuje cigaretu u luli Markovoj, metnuo je svoju ruku na njegovo rame i kroz dimove mu se smije:

— Teško je to kad žena mužu gaće mora vezati.

Netko se na to smije, a netko ne može da otkine oka s vode.

Mi se zabavljamo, mi još ne poznamo brige za stvari koje odrasli zovu svojima, i ta nam je voda draga kao i svaka druga. Mile Štrik preskače preko uskog vodenog jezika, koji treperi pred vodom, i dohvaća se novih još netaknutih slogova. U zaletu mu je pukla špaga kojom steže hlače, one su spale preko tura, a špaga je ostala na vodi kao dugačka glista.

— Uf, nešto mu se vidi — pljesnu rukama Mate i pljusnu nogom vode na razgoljeno, a Mile se jedi:

— Ako ja tebi zavučem tu tvoju zamazanu glavu pod vodu — i dosiže štapom špagu.

— Pa bit će i mokra dobra — utješuje se i steže hlače visoko preko trbuha.

Jelka kašlje i plavičasto rumenilo izbija joj na obrazima. Njena se slika gipka i lomka ljulja na vodi, dođe val i odnese je, i to preneražuje.

— Do naše kuće ne će voda, mi smo daleko — pokazuje ona preko živice i polja na naše selo.

Taj je dan bio kraći nego je trebalo da bude, jer se stala dizati magla. I ljudi su počeli odilaziti, zabrinuti i pokunjeni, a znalo se zbog čega: ako voda naraste do živice i puta, onda će se razliti i u drugo polje, i tko zna, gdje će stati. Debele istrgane krpe pare, sive i ljubiča-

ste, otkidaju se sa zèmlje kao da to ona diše. Nestaje svega što je na zemlji i što nalići na čovjeka, drvo, kamen ili živinče.

— Da joj ..., i vodi i onom tko je šalje — kune netko postavši već nevidljiv.

— Sad nam izvire, a kad je u ljetu najviše trebamo, onda i zadnje vrelce presuši — pridružuje mu se netko drugi.

Kako oni odlaze, tako ih magla pristizava, jer se mora penjati uzbrdo. Čini se: sjeda im na ramenima, oni pod njenim teretom odmiču i odnose je našim kućama. Ući će s njima kroz vrata i u kuće, i hladom iznenaditi one koji su ostali u toplini. U Jelku se ušaljao strah, jer je jezero maglom odrezano od sve okoline i izgleda kao začaran svijet.

— Sami smo. Ja hoću kući — izjavljuje.

— Uf, tebe je uvijek strah — kori je Mile Štrik.

— Šarko nam se izgubio — zabrinjuje se ona.

Ja mu fućkam, i za čas se pokazuje iz magle njegov uzdignuti metličasti rep. Pristao je uz Jelku i toplom joj parom grije koljena.

Kroz šum vode i maglu probi se opor ljudski glas, zakreštao je nenadano kao da se to maglom nevidljiva krade kakva ogromna grabilica. On je ljepotu jezera okrutno razderao, i netko mi je šapnuo: takav glas je u strica Vida. I zatim naglo poče da biva jasno: put iz kotara ne vodi daleko odavle! A još je danas i ponedjeljak!

— Jelka, to je tvoj otac — rekao sam samo njoj, a svih se ticalo.

I taj nas je glas krenuo. Pošli smo u maglu, a pred nama je išao Šarko. Za njegovim smo uzdignutim repom išli kao za stijegom. Iznad naših se glava čuo ptičji zov i šum krila. To su dolazile divlje race da pohode vodu. Kadgod izađe ona, one nikad ne zaborave da joj dođu. Samo nitko ne zna, tko im poruči, kad treba doći.

To je bio zli ponedjeljak. Užurbalo se selo zbog vode, ljudi su uznemireno trčkali, pristajkivali jedan uz drugoga, pitali se i odgovarali, odlazili ponoru i osluškivali kani li još dugo da izbacuje vodu, vraćali se u selo i javljali: već je dosegla granicu ceste, još večeras može da prekorači u naše polje. I svak ju je već vidio u svojoj pivnici ili štali, i spremao se da kopa jarke i diže nasipe.

Kad velike opće stvari zaokupe ljude, onda mimo male prolaze i ne osvrću se na njih. Taj se put u našoj kući nije govorilo kako je stric u ponedjeljak naveče tukao tetu Martu, kako je razbio željezan šparhet i bacio ga na dvorište da mu se »kuja s paščadi« ne grije u sobi; kako je teta Marta s Jelkom pobjegla u selo i noćila tamo i kako je on obilazio redom od kuće do kuće i lupao na vrata kad su već ljudi spavali, i galamio: kurvu moju van da ju koljem. A druge bi se dane o tome mnogo govorilo. Mati bi jamačno psovala: pa on je pobenavio. Izgnat

će sve iz kuće. Sam će na kraju ostati, a otac bi se zabrinjavao: kad upropasti svu kuću, onda je svejedno kako sam svršio. I da nisu bili takvi dani, mati bi zacijelo otišla po tetu i dovela je k nama da joj kuha crnu kafu i da je sažaljeva. Od svega toga taj put nije bilo ništa, samo je netko kod jela treći dan uzgred spomenuo: mala Jelka kao da se kani razboliti.

I već u petak ujutro — ja sam još bio u krevetu — navratio se otac izvana u sobu kao po poslu, prošao mimo mene i rekao, vidjelo se, naročito za me:

— Jelka ti je bolesna.

Odmah iza toga je izišao.

U samoći sobe njegove riječi ubodoše kao trnje, a najviše zaboli zbog onog »tvoja Jelka«. Krevet se zanjihao kao njihaljka i učini mi se: zbacit će me sa sebe. Brzo sam bio obučen, trebalo je ići k Jelki.

Pred vratima svoje kuće sjedio je na tronošku stric Vid nujan. O koljena je bio upro lakte, a među dlanove stisnuo glavu i kunjao. Bio je mrk kao oblak pred kišu. Mislio sam — proći ću mimo njega neopažen, ali on je, i ne digavši glave, samo pružio ruku da mi zakrči put.

— U kuću se ne može. Bolest je unutra.

— Pa neka bolesti, ja idem k vašoj Jelki — mislio sam da kažem, ali je on još prije nastavio:

— Gledao je Joso i rekao: škrlet. Crvene se mrlje hvataju po vratu, prsima, leđima. To prelazi na druge. Ne smije se blizu.

Josi se vjerovalo, tri je godine služio u vojsci i sve to vrijeme doktore dvorio.

Prišao sam prozoru i zavirivao kroz staklo. Teta je sjedila uz uzglavlje, iz debelog crnog šala virio joj je samo nos, oči i usta. Oborenim pogledom zurila je u nešto što je utonulo u jastuk i nije se vidjelo.

— Jelka, ja sam tu — huknuo sam u prozor i odmah se iznenadio zbog svojih riječi, jer nisam bio spreman da zovem.

Teta je prišla uplašeno prozoru:

— Ne buni je. Ona je bolesna. U grlu je stiska. Vrućina je drži.

Dobro znam: takve su bile njene riječi. I sve je živo zanijemilo oko mene u taj čas kad se čulo da je taj jedan glas onemoćao. Kakva je to bila dotad u njemu snaga, po kojoj je sve drugo svoj govor imalo i svoju dušu kazivalo? Svratim oko na vrbu, govori: ona leži u vrućici, to nije dobro. I stric je danas omekšao. Tuži se Marku Pintaru, na čija je vrata u ponedjeljak najjače lupao:

— Vidiš, kako je na tom svijetu. Jedan dan pobenaviš, a drugi se već psuješ: uh, beno jedna. Gdje ti je mozak bio.

— Nisi sam ti takav — opravdavao ga Marko.

— Eto, dostignu me zlo kome se ni u snu nisam nadao. Ozeblo dijete, nikad u životu nije bilo toplo obučeno.

— Samo da ne zaređa po drugim kućama — bojao se Marko. To ti je kao i onaj ponor. Ima svoju glavu i kako se njemu svidi.

Njihova briga zamračila je sve što je bilo svijetlo naokolo. Što se to splićalo oko Jelke? što je bila ona dotad? i taj život uz nju? i te nade oko nje? Tko je to u mojoj blizini onako okrutno šutio i uskraćivao mi odgovor?

Poslali su pandura u kotar. Kad je kod koga škrlet, ili kozice, ili griža, treba ići i javiti doktoru, i on tada dođe besplatno. Taj se put dovezao podveče, gledao je Jelki kožu i zavirivao u grlo, i onda strogo govorio: nikoga stranoga ne puštati unutra, držati bolesnika u toplini, davati mu trešnjeva čaja i topla mlijeka. I prije nego se odvezao, dao je nafarbati na vratima kuće crvenom bojom križ, to je kazivalo: u kuću ne ulazi, unutra je bolest.

Iza doktora stale su se matere bojati za djecu. Naša je bila plašljivija od svih drugih, i kad god bih se vratio izvana, zvala me k sebi i pregledavala mi kožu, mudro i ozbiljno kao doktor.

— Vidiš, ovo tu — zabrinjavala se i pokazivala na koži crven ožiljak ili ostatak udarca u igri ili preskakanju. Njeni su prsti po koži meko i toplo tapkali kao da su obloženi vatom, i podrhtavali su brigom.

— I da mi ne ozebeš — opominjala je i pregledavala, da li svako puce dobro drži na svom mjestu, da se ne bi kuda uvuklo vlage ili zime pod odijelo.

Kad sam izlazio, ona se nagledavala za mnom kroz prozor ili s praga kao da je mislila: negdje iza ugla čeka bolest, primit će me za ruku i dovesti natrag ravno u krevet. Ja sam išao k Jelkinoj kući, postajkivao pred prozorom i pazio, ako budem zavirivao unutra, ne će li se stvoriti kraj mene stric Vid i reći: i kroz prozor može bolest, budi kod svoje kuće. Ja sam griskao prst među zubima da ne vičem, i čuo kako on govori ocu preko plota:

— Ugušit će je. Ni žlica se mlijeka ne može saliti u nju.

— Na jednoj strani bolest, na drugoj voda — kimao je otac glavom.

— Neka vode i neka nosi sve, meni nema što — srdio se stric i držao se objema rukama za dva kolca kao da je umoran. On te dane nije više bio strašan kao prije: njegovi koraci nisu pri hodu oštro udarali o kamenje, on je hodao oprezno kao da se čuvao da nekoga ne probudi iza sna, a rukom je prelazio preko čela, činilo se da je skidao neke brige ili tuge.

— Voda već silazi u naše polje — izjavljivao je otac i odlazio zabrinut.

Vidjelo se kroz granje voćnjaka: ona je dolazila lagano i zamišljeno kao da hoće time postati ne samo strašna, nego i lijepa, nadimala

se pri hodu od disanja i blijeskom javljala svaki svoj pokret, često je i ljutito zapljusnula pred sebe, razbila se o kamen, a onda se prebacila preko njega, povalila biljku, oblila grm, rasla uz njegov nizak stas, dok nije nad površinom ostao samo čuperak grančica kao kosâ kakvog utopljenika. Kuda je stigla, donosila je smrt.

Otac je nabijao obruč na kabao, i svršivši uzimao ga u ruku i sam sebi govorio:

— A kako ćeš se braniti s ovim od čitavog mora?

Ispod Lešića uzvikivale su divlje race kao da mu odgovaraju. One su to uzlijetale nad vodu i kružile zrakom kao da joj se iz visine jače dive, a onda su se opet jedna za drugom bacale pijane u zatalasani zagrljaj vode. Djeca su polazila vodi ususret, nosila su sobom lađice, papirnate ptice i razbite lončiće mahala joj od uzbuđenja rukama već izdaleka i pretjecala poljem jedno drugo, a već im je po tragovima kroz rosu i na tamni sjaj vode sipio mrak.

Sve se spremalo da bdije tu noć, trebalo je stražariti, a i teško je usnuti s teretom briga u duši. Samo pod zoru su odlučili da usnu koji su stariji ili djeca. Svijetla su probijala noć: ili su treperila uvijek na istom mjestu — prozor, ili su se micala, presjecala jedno drugom crtu gibanja, sastajala se, zamračivala, dizala — laterne ili lampe u rukama. Veličanstven je strah zagospodario sa svima, kao velik dostojanstvenik svakoga je upućivao u jednom smjeru: zalit će voda dvorišta, podrovat će zidove. Zalupnu vrata u mraku i produže se u noć nevidljivi koraci, zov dočeka odziv i nadovežu se u razgovor.

Prozor tete Marte odaje se svijećom: netko je par puta prelazio preko kuće s lampom u ruci kao da što traži, i usijani je žižak par puta presjekao staklo po sredini, moje su ga oči pratile od ruba do ruba i s njim otišle u tamu.

Kako je čudno bila nazočna Jelka. Sjaj njene blizine blago se prelijeva i pršti blijedim iskricama. Ona miriše — jače nego nazočna — kao biljka nad koju se u vrtu saginjemo i iz nje diše jutro njene zemlje rodne i rosne iza sna. Hvatam među prste to lomko i zavodljivo svijetlo, bude se njene šume kud smo svoju jeku tražili, pročišćavaju se putovi koji su vodili u kupine, igraju igračke već razbite i zabačene. I slast varke opaja i muči, nije to ona, sve su njene staze zastale pred pragom gdje se na vratima koči onaj crveni križ i ceri se preko plota kao maškara. Varka je ta blizina, ona ne dovodi do dodira. Na čemu su se sada smirile oči Jelkine? Kako sada njene ruke? Tko joj je kose uredio?

Netko je lupnuo na vrata! Na tavanu mačka.

Netko je viknuo! Na gredi kokoš.

Sporo otiče noć, brže pritiče voda, pred njima se tako jako osjeća smrt.

I jutro je počelo u očevoj radionici. Zacviljela je pila i s daskom rezala umorno vrijeme moga sna. Napeto je zastrugala blanja i razlila dan po sobi.

Kroz prozor se vidi u svom dvorištu stric Vid, podnimio se i postajkuje, kao da ne zna kuda će. Pognut je i slomljen u leđima, čini se: sva mu kuća leži na njima, i on hoće izdržati. Kroz vrbu nešto svjetluca iz prozora. Dva su svijetla, u istoj visini, i nablizu jedno drugom. Misao zastaje, kakvo to svijetlo vrba šalje po danu kroza svoje granje. Očev batić upozorava na sebe, ulaze čavli po redu u drvo. Kakav je ono lik pred očima u radionici izronio? Tako izgledaju mrtvačke škrinje, ta nije ni za dijete ni za odraslo. I zaboli kao da se čavao zabio u meso. Zatreperiše ona dva svijetla sa stričeva prozora tu kraj škrinje, i iz nje dunu kao iz ponora i preli mrakom.

Neko je bezumno zastenjao: Jelka! Jelka! i potrčao.

Na cestu je već doprla voda: ona je kopkala pri dnu zidove i penjala se uza pragove.

LUKA PERKOVIĆ

SVIJETLA ŠUMA

I.

Dok lunjam u gori lisnatoj, s dubljine
Gdje skok sunca koso prelama tišine,
Bane nemir. — Nešto gane se iz sjene,
Sakrito za debla što su oko mene.

Kao da se stabla od mog hoda brane.
Obazrem se: okolo samoća stane.
Al u slušanju kroz prostor tajnost siđe:
Korakom divljači rosna šuma priđe.

Zalije me zelen; valom zaborava
Tri fićuka kosa; nad plamsanjem trava
Vjeverica motri, mine preko žilja:
Plaho uho jutra digne se iz bilja.

II.

Pod očima lišća grgoće i mumlja
Voda s dlanovima svjetlosti i hlada:
Lebdi bruj, ko leptir diže se i pada
Padom uvale što ponire do humlja.

Ništa duh ne muti. Ni mržnje, ni tuge.
Sve ode daleko sa romonom vode.
Kanda sišao je mir s obale druge,
Širok, pun svježine rane i slobode.

Kad iz grane jekne zvuk, ko da se čuo
Neživ govor što se maknuo u zelen.
Prosjek plav i zračan: ko da stoji jelen
Na dnu, il je samo panj što trepti truo.

III.

Draga moja šuma! Uz bedem samoće
Slutim bilo zemlje sred planinskog sjaja,
I stvaranje njeno, daleko od zloće,
U letu vremena bez iskona i kraja.

Ko u utočište došao sam amo.
Tu klanjanja nema pred moćnima, što me
Puni odvratnošću. Tu puzaju samo
Plahe gušterice ili zmije trome.

Gledam stabla što su ko u grču stala
Stremeći iz zemlje; sva je muka rasta,
Iskrivljena, vihorasta pečat dala
Visokim deblima javora i hrasta.

Ono vječito u prirodi, sloboda.
Čeliči srce, pobjeđuje nad umom.
Otvara se pogled, radosno se hoda:
Dolje leži dol i sunčan hum za humom.

ZVONKO MILKOVIĆ

LIVADA NA SUNCU

Na planinskom visu,
Sred borovog hlada
Zelena i svijetla
Sunča se livada.

Šutljivo okò nje
Tamni stoje bori,
A planinsko cvijeće
Od sunca joj gori.

Riječ ni stopa ljudska
Ovdje se ne čuju —
Livada se sunča
U lepirâ zuju.

To planinsko sunce
Ovdje slavu slavi
Svijetla i slobode,
Pjesme i ljubavi — —

I prolaze dani,
Nijeme mriju noći —
U sunce i opet
Upirući oči

Kao nâga žena —
Sred borovog hlada
Vječno djevičanska
Sunča se livada...

MIHOVIL NIKOLIĆ.

UGO FOSCOLO
U JEDNOJ PJESMICI I JEDNOM PISAMCU

VEČERI

Možda baš zato, jer si sudnjeg mira
ti slika, lijek si jada što me more,
o Večeri! — Il' tebe rujni dvore
oblaci ljetni za vedrih zefira;

il' tmine skupljaš zimskog sred okvira,
nemirne, duge kô da nema zore:
sveđ dozivana slaziš, i tad gore
mog srca tajne ćuti s tvog dodira.

Ti misô vabiš na staze problema
što vode u vječno ništa; a dotle bjega
to hudo vrijeme, i s njim družba nijema

brigâ, rad kojih sa mnom nestaje ga.
I dok tišinu tvoju gledam, drijema
duh onaj ratni što me burka svega.

MINISTRU RATA

Milan, 5. termidora, godina IX. (24. VI. 1801.)

Građanine ministre!

Vojevao sam ne od slavičnosti, ne za materijalnu korist, nego za spas republike. Borio sam se kod Centa, kod Forte Urbana, na Trebiji, kod Novija, u Genovi i u Toskani, čamio u sužanjstvu, sticao priznanjâ i dopadao rana. Sada vidim, da sam od pobočnog kapetana spao na kapetana treće klase, bez prava na krmarinu i s kukavnom platom, a da ne znam razloga tomu; jer oni razlozi, koji možda ne bi govorili meni u prilog, nisu važili za druge, a ti drugi — kako je i posve pravo — potvrđeni su u službi, ali nisu bili ni spremniji od mene, niti se od mene iskazaše boljima na djelu.

Ako mi se onih 150 franaka daje u naslov službe, izjaviti mi je, da ja svoje mladosti nisam istrošio na učenje valjda zato, da bi me izjednačivali s kakovim skribom; ako je to nekakva pomoć, ja ne ću milosti, nego zahtijevam pravicu.

Tražim stoga, da bude primljena moja ostavka. Možda će mi ponestati hljeba, ali nikada časti i poštenja; a ja čak tvrdim i naglasujem, da je nadasve časna i veličajna siromaština svakoga onoga, koji svoje umne sposobnosti nije nikada prodavao vlastodršcima, niti je svoju dušu ponižavao u nezgodama.

Zdravo, i sa štovanjem!
Ugo Foscolo.

Nicolò Ugo Foscolo (1778.—1827.) poznat je i kod nas Hrvata, najviše po svojoj glasovitoj pjesni »Grobovi«, od koje imamo više prijevoda. Talijani ga ubrajaju među prve lirike ottocenta, a slave ga i

kao osnivača talijanske moderne proze i književne kritike. U Splitu, starijem dijelu grada, jedna malena plokata nosi naziv »Foskolova poljana«. Poradi svega toga, a u vezi s dvjema prevedenim sitnicama, ne će biti na odmet, ako se o njemu ovdje nešto kaže.

Foscolo se rodio na grčkom otoku Zante, drevnom Zakintu, od oca Mlečanina, po zvanju liječnika u službi republike, i majke Grkinje. Kad mu je otac postao liječnikom splitske bolnice, još nejačak dođe s njim u Dalmaciju. U Splitu proživi nekoliko godina, do rane očeve smrti i svoje desete godine. Kasnije isticaše s ponosom, da je među Dalmatincima primio prvi odgoj. Po očevoj smrti vrati se s majkom na rodni otok, a koju godinu kasnije trajno se nastani u Mlecima. U lagunskom gradu i u Padovi iškola se do kraja stekavši za rana golemo znanje i savršeno poznavanje staroklasičnih i talijanskih pisaca. Na peru se počeo isticati već od svoje osamnaeste. U to burno doba revolucije doživi Napoleonove vojne u Italiji, utemeljenje t. zv. italske kraljevine i sve promjene i peripetije Napoleonovih ratnih udesa. Kao i ostali talijanski rodoljubi očekivaše od Korzikanca slobodu i ujedinjenje Italije. Da bi se za rodoljubne i političke ideale svoje »domovine po izboru« uzmogao boriti dvojakim oružjem, perom i mačem, stupi kao dobrovoljac u vojsku najprije cispadanske, a zatim cisalpinske republike. Služio je i u Toskani, pa u Francuskoj, u talijanskoj diviziji t. zv. oceanske vojske. O njegovu učešću u ratnim operacijama i o njegovim vojničkim vrlinama dovoljno govori prednje pisamce.

Godine 1808. profesorom je retorike u Paviji i drži odviše slobodoumna predavanja, poradi kojih je ta katedra iste godine bila dokinuta. Poslije Napoleonova poraza kod Leipziga i zatočenja na Elbi milanska provizorna vlada unaprijedi Foscola u čin pukovnika. Kada se u Milan vratiše Austrijanci, uskrati on prisegu vjernosti i odseli u dobrovoljno izgnanstvo u Švicarsku. Od izgnaničkih nevolja, siromaštva, bolesti, očaja i osamljenosti, izbavi ga jedna dobra duša omogućivši mu odlazak u London (1816.). Tu među Englezima njegova već ustaljena pjesnička slava i visoka naobraženost stekoše mu u najodličnijim krugovima ugled i poštovanje. Nešto suradnjom u engleskim listovima, a nešto javnim predavanjima o talijanskoj književnosti i drugim književnim radom, domogne se i prilična imetka, ali ta njegova sreća ne potraja dugo. Ne mogući da ne živi u otmjenu društvu, zapa u dugove i dovrši kukavno svoj burni život u selu Turnham-Greenu nedaleko od Londona (1827.). Nakon ujedinjenja njegove kosti biše prenesene u Italiju (1871.) i sahranjene u S. Croce u Firenci.

Foscolova su pjesnička djela brojna i raznovrsna: kancone, ode, poslanice, soneti; trolist »Gracije« sastavljen od tri nedovršene himne: prva slavi Veneru, svemirsku ljepotu, druga Vestu, čuvaricu vječnog

ognja i porodičnih vrlina, treća Paladu, simbol lijepih umijeća; »Grobovi«, najglasovitije i najbolje njegovo djelo, u kom se kultu mrtvih pridaje prvenstvena uloga u civilizaciji čovječanstva; tragedije Tieste, Aiace, Ricciarda; mladenački roman »Posljednja pisma Jakopa Ortisa«, talijanskog Wertera, koji nadilazi Goeteova uplićući u nesretnu ljubav prema dragoj isto tako nesretnu ljubav prema potlačenoj otadžbini. Osim ovoga romana, koji je postao uzorom talijanske moderne proze, odlična su i druga Foscolova prozna djela: govori, predavanja, razne studije. Među njima se ističu radovi historijsko-literarne prirode, tako o načinu kako se prevodi Homer, o tekstu Dekamerona, o tekstu Danteove Komedije, o talijanskom jeziku, o sonetu, o viteškim epima, o novoj talijanskoj dramatskoj školi, o talijanskoj književnosti XIX. stoljeća.

Nemiran i strastven duh, ponosit i nesavitljiv karakter, velik patriota, a još veći stradalac i lutalac, Foscolo je bio pjesnik i književnik uzvišenih stremljenja, tankoćutan umjetnik grčkoklasičnog ukusa, slobodnjak, mrzitelj svake puzavosti i gramzivosti, neumitan kuditelj svake ropske ćudi. Scrittore civile — zovu ga Talijani. Taj njegov ethos osvjetljuju na osobit način i nekoje anegdote iz njegova života.

Njegov negdašnji učitelj Cesarotti, na glasu filolog i odličan prevađač Osijana, piše Napoleonu u slavu dramu »Pronea«. Prigodnica je s književne strane loša, ali je u njoj najgore to. što poklonstvena laskanja prevršuju svaku mjeru. Foscolo je nazivlje grdnom sramotom za pisca: Taj pisac je materijalno posve obezbijeđen, a kao osamdesetgodišnji starac s jednom je nogom u grobu, pa nema više da se čega boji, ili da što očekuje od svoje sutrašnjice. »Petrarka veli: Najgore je živjeti odviše dugo. Odlična je to lekcija za velike ljude; ali ja, kada bih se latio posla da priredim novo izdanje Kanconijera, umetnuo bih na onome mjestu u njegovim Trionfima varijantu: Najgore je odviše pisati«.

Foscolov nastupni govor s katedre u Paviji »O postanju i zadacima književnosti« već je složen u državnoj štampariji. Ministar unutrašnjih poslova, njegov prijatelj konte Vaccari, doznaje u zadnji čas, da u tom govoru nema za cara mecenu uobičajenih uvodnih hvala. Obustavlja se štampanje. Poručuje se piscu, neka naknadno doda što je s nepažnje propušteno. Taj uvod uobičajena je formula nalik na poklonstvene izraze u pismu, koji ni onda, kada su pretjerani, ne vrijeđaju i ne ponizuju nikoga — uvjerava ministar. Zašto da mu taj formalni propust omete orden legije časti? Foscolo se ne da sklonuti. Nije on za to, da se ne iskaže ta i svaka druga hvala, koja pripada vladaru. Stvar je u tome: u svakom drugom predmetu i kod svakog drugog pisca takav poklonstveni iskaz bio bi bez osobita značenja; u njegovu slučaju i u onoj ras-

pravi bio bi nasuprot usiljen i po svakoga moralno štetan: dokazivao bi i najumjerenijim riječima, kako teorija grdno protivurječi praksi...

U teatru u Bolonji prvi čin njegove tragedije »La Ricciarda« izazivlje južnjačku buru odobravanja. To povlađivanje nabujalo je na koncu drugog čina do pijana oduševljenja: Publika pošto po to hoće da vidi pisca na pozornici. Po sata prolazi, ali pisca nema. Nastaje urlikanje, buka i treska do razbijanja klupa. Ni sam gradski načelnik ne može ništa: nema pisca ni toliko da bi odnekuda pomolio glavu iz lože. Post tot discrimina kušaju glumci, da bi nastavili treći čin, ali uzmiču i oni pred kišom cjepotina. Između smetenosti s jedne i ozlojeđenosti publike s druge strane, koja u tvrdokornoj odsutnosti piščevoj nazire oholost, predstava ispada svakojako. — Ja sam pisac, a nisam šarlatan; ja pred publiku ne izlažem svoju osobu nego svoju tragediju. Da sam poslušao, da sam se pokazao na pozornici klanjajući se na sve strane i uzmičući kao medo, bio bih učinio ono, što obično čine plaćeni lakrdijaši. Da sam te svoje grlate slavitelje pozdravio iz lože, bio bih se nespretno i usiljeno poveo za postupkom Nj. Veličanstva i njegova preuzvišenog namjesnika, kojima jedinima u italskoj kraljevini pripada pravo i običaj da zahvaljuju narodu pokazujući mu glavu iz lože.

Iznoseći majci u pismu sve one razloge, s kojih mu je bilo uskratiti prisegu vjernosti austrijskoj vladi, tvrdi između ostaloga, da mu njegova čast i savjest nisu dopuštale, da preuzme na se obaveze, kojih nigda i nikako ne bi bio mogao izvršiti: Prisižući bio bi izdao svoj do tada ničim neokaljani karakter, bio bi se iznevjerio svom književničkom pozivu. Nikada i nigdje svojim književnim ili kakovim drugim radom nije on dao povoda mišljenju, da je pristalica bilo Francuza, bilo Nijemaca ili kojega drugog naroda. Njegov je brat samo vojnik. Ta služba njemu je svakidašnje zanimanje za nasušni hljeb, i dobro je učinio, što je prisegao; ali on, Ugo, prvenstveno je književnik, a književnost treba da bude posve slobodan i nezavisan posao. Kada to nije, kada je zavisan i plaćenički, taj posao je i poguban i posve jalov.

Prevedeni sonet možda je značajan, iako sitan uzorak Foscolove teško prenosive pjesničke vrline. U prevedenom pisamcu i ispričanim anegdotama zrcali se nasuprot sva osebujnost njegova karaktera i njegove čestitosti. Cio pjesnik u čovjeku i cio čovjek u pjesniku možda je za ovo naše doba progresâ i nacijâ velik anahronizam. U svakom slučaju neobično zanimljiv anahronizam, pa odatle neka je i neko opravdanje ovome kratkom prikazu slavnog tuđinca iz XIX. stoljeća.

DR. VINKO LOZOVINA

K HISTORIJI KRBAVSKOG RAZBOJA

»Skayn-basa« i »Caruilie woywoda« u kronici Tomašićevoj

Broj historijskih izvora za čuveni krbavski razboj pod Udbinom 9. rujna 1493., u kojemu je izginulo mnogo hrvatskog plemstva, dosta je neznatan, i već zbog toga moramo pomnjivo paziti na svaki trag kakvoga novog spomena o tom boju, a detaljno proučavati i analizirati sve stare materijale, koji su nam se sačuvali. Jedan od vrednijih starih izvora bez sumnje predstavlja »Breve chronicon regni Croatiae« (kratki ljetopis hrvatski) od fratra Ivana Tomašića, koji je pisao svoje djelo oko polovice XVI. stoljeća, kojih šezdeset godina iza krbavske tragedije. Rukopis te kronike našao je i objelodanio I. Kukuljević u Arhivu za povjestnicu jugoslavensku knj. IX. 13—34. Opisujući krbavski razboj zabilježio je Tomašić mnogo važnih detalja, kojih nam nijesu sačuvali stariji suvremeni pisci.

Poznato je, da je predigra krbavskom porazu bila odvažna ali neuspjela najezda (akin), koju je preko Hrvatske u Kranjsku poslao novoimenovani bosanski sandžak Hadum (eunuh) Jakub-paša jeseni g. 1491.

Po Tomašiću vodio je Turke »Skayn basa« sa sedamnaest tisuća konjika, kojega na povratku razbi hrvatski ban Ladislav od Egervara i knezovi Frankopani, Ivan Cetinski i Mihael Slunjski. Tu je izginulo devet tisuća Turaka, a osamnaest tisuća roblja oslobođeno. Noviji historici komentirajući ovaj opis Tomašićev držali su se Tomašićeva pisanja »Skayn-basa«. No ako pregledamo talijanske Anale dubrovačke, vidjet ćemo, da ime Šahin Lala paše, čuvenog turskog vojskovođe iz XIV. stoljeća, oni pišu »Scan« i »Sciain bascia« (Annales Ragusini anonymi Monum. spect. hist. Slavorum merid. vol. XIV. 47.). Prema tome i Tomašiću zagonetan Skayn basa treba čitati kao Šain-baša, po pučkom turskom izgovoru poznatog imena Šahin (soko osobite plemenite vrste). U Radu knj. 245, 210—219 objelodanio sam prijevod i komentar jednog odlomka anonimne suvremene kronike turske, u kojemu se vođa ove turske najezde zove Hasan-beg sin Alibega. Ovo je bio mlađi sin znamenitoga podunavskog bega Alibega Mihaloglu, koji je u drugoj polovini XV. st. sa svojim akindžijama više puta harao Hrvatsku i sve okolne zemlje i odvodio mnoštvo sužnjeva. Nemamo nikakva razloga sumnjati o tome, da je turski suvremenik ispravno zapisao ime turskog zapovjednika, i radi toga, ako je Tomašićevo svjedočanstvo vjerno historiji, treba uzeti, da je Hasan- beg Mihaloglu nosio junački nadimak Šahin-baša.

U opisu samoga krbavskog razboja Tomašić kaže, da je Hadumbaša razdijelio svoju vojsku na troje: prvi odio dao je srpskom sandžaku Ismail-begu, drugi karvilijskom vojvodi (Caruilie woywode), a treći je ostavio sebi. U daljem opisu kaže, da je Ismail-beg s takvom silom udario, da je Bernardin Frankopan bio potisnut s mjesta i morao uzmaknuti i ostaviti svoje pješake, koji su bili potjerani do Krbave i sami od

ZLATKO ŠULENTIĆ *Autoportret*

ZLATKO ŠULENTIĆ *Portret*

straha skakali u vodu. Zatim Ismail-beg navali na Ivana Cetinskoga, na kojega je u isti mah bio udario i spomenuti Caruilie woywoda. Oni poubijaše vojnike kneza Cetinskoga, sve do jednoga. Knez Ivan poubijao je oko sebe mnogo Turaka, no na posljetku bio je i sam ubijen.

O Ismail-begu, srpskom sandžaku onoga vremena, turski historici nemaju nikakih vijesti. Poslije pada Smedereva g. 1459. Turci postaviše u Srbiji dva sandžaka (v. Srpski ljetopisac iz početka XVI. st., Glasnik društva srb. slovesnosti sv. V. 110—111). Jedan od njih bio je na sjeveru u Smederevu, drugi na jugu, valjada u Kruševcu (Aladža Hisar). Za krbavskog razboja smederevski upravitelj bio je spomenuti Alibeg Mihaloglu. Ismail-beg bio je prema tome, po svoj prilici, sandžak kruševački.

Imenom Caruilie bit će jamačno označena »Karlova zemlja«, turski Karli-eli ili Karlo-eli. Ovim imenom zvali su Turci sandžak, koji je bio stvoren oko polovice XV. st. od zemalja južnog Epira koje su pripadale despotu Karlu I. Toccu († 4. srpnja 1429.) i njegovu nasljedniku i nećaku Karlu II. Toccu (1429.—1448.) i nazvan po njihovu imenu. Turci su počeli u tu zemlju prodirati po smrti Karla I., koji je ostavio iza sebe pet nezakonitih sinova, od kojih se neki po mišljenju F. Babingera poturčiše, da održe svoja imanja, i utemeljiše znamenitu tursku gospodsku porodicu pod imenom Karlioglu (Karlovići). Jedan dio ove familije odselio se u istočnu Bugarsku, gdje je mjesto Karlovo po njima dobilo ime. Drugu lozu ove kuće nalazimo u drugoj polovici XV. stoljeća u Skoplju, gdje je u vrijeme krbavskog razboja živio Mehmed-beg Karlioglu ili, kako su ga skraćeno zvali, Karleli Mehmedbeg (Karlelijac, to jest iz Karlove zemlje). U Skoplju, na obali Vardara, on je sagradio nedaleko od staroga kamenog mosta Burmali džamiju, nazvanu tako po svrdlasto izvedenoj munari. Na groblju, kraj te džamije, koja je g. 1925. srušena, bio je po predaji sahranjen sam Mehmed-beg. Nad vratima Burmali džamije bio je ovaj natpis na kamenoj ploči (u prijevodu):

»Sagradi ovaj hram za prinošenje molitve Bogu, gospodaru svjetova, zapovjednik gazija, koji vode svetu borbu protiv nevjernih, i zatornik krivovjeraca, koji ispovijedaju mnogoboštvo, Mehmed-beg, tako potreban milosrđa Onoga, koji je najsavršeniji od onih, koji darivaju proštenje. Čuj molitvu moju, Ti, koji si najmilosrdniji od milosrdnih! Dovršena gradnja mjeseca zulhidže g. 900. (= od 22. kolovoza do 20. rujna 1495.)«.

Prema tome je Karleli Mehmedbeg dovršio gradnju svoje zadužbine dvije godine iza krbavskog razboja. Vjerojatno je ovaj Mehmed-beg Tomašićev Caruilie woywoda, koji je, vrativši se iz akina u Skoplje, od dobivenoga plijena htio sazidati ovu džamiju iz zahvalnosti Bogu za održanu pobjedu. Na to nas navode i pridjevci Mehmed-begovi u gornjem natpisu, gdje se on slavi kao zapovjednik boraca za vjeru i zatornik »pogana«. Može biti da su i na zidanju ove bogomolje radili sužnjevi, koje je Mehmed-beg doveo bio iz Krbavskog razboja.

Radi toga dajemo ovdje opis te džamije po članku G. Elezovića »Turski spomenici u Skoplju« (Glasnik skopskog naučnog društva knj. V., od. 2, 237—8. Skoplje 1929.).

Burmali džamija razlikovala se donekle stilom i izradom od većine starijih turskih građevina u Skoplju, koje se odlikuju visokim, tankim stupovima, izdignutim lukovima sa šiljkom u tjemenu. Rezbarije u kamenu tih građevina imadu oblik vrlo složenih stalaktita, a kapiteli munare isto su tako ukrašeni stalaktitima, pretežno arapskim. Burmali džamija naprotiv imala je stupove na fasadi kratke i jake. Krov joj je bio jednostavan, sa tri jednaka koritasta svoda, pokrivena olovom, svaki po nad jednom lađom džamije. Vanjska ornamentika, način zidanja (u kasete od opeka bilo je polagano krupno kamenje u maltu), razdioba na tri lađe, sve to opominje na kršćanske crkve, s tom razlikom, što je kod crkava srednja lađa bila redovno viša od pobočnih, dok su kod ove džamije sva tri dijela jednaka po veličini i visini. Korniš je imala pilast, po arapskom stilu, a našarana je bila pojednostavljenom lozicom (meandrom). Ta mješavina stilova i ukrasa bila je izvedena nevješto. U svodovima, kod rušenja, našle su se cijevi od pečene gline, radi pojačanja akustike. Među kapitelima i lukovima bili su drveni krstovi spojeni u sredini velikim čavlom, kojima je, čini se, bila svrha, da zgradi dadu veću elastičnost za potresa.

O istom Mehmed-begu nalazimo u Sanudovim Dijarijima XIX. 185—6 bilješku, po kojoj je »Machmetbeg Carlovich sangiacho di Oxunda (?)« poginuo 23. kolovoza 1514. u velikom boju Selima I. i persijskog šaha Ismaila kod Čaldirana (između Hoja i Tabriza).

A. OLESNICKI

BIBLIOGRAFI VJENCESLAVA NOVAKA I NJIHOV KRITIČAR

1.

Godine 1931. započela je nakladna knjižara Minerva u Zagrebu izdavati u mojoj redakciji kolekciju »Noviji hrvatski pisci«. Želja je naša, da u toj kolekciji izađu po mogućnosti sva najznatnija djela hrvatske književnosti iza preporoda, i to, opet koliko bude moguće, sabrana djela barem važnijih pisaca. Razumije se, da naučna ili stručna djela, ukoliko su ih beletristi pisali, ne bi zasad došla u obzir.

U napomenama k dvanaestom svesku »Djelâ Vjenceslava Novaka« (doštampanom 20. srpnja 1933.) spomenuto je, kako je susretljivošću obitelji pok. Vj. Novaka omogućeno, da Novakova djela budu prva izdana u našoj kolekciji. Kod prvih priprema oko izdanja računalo se s debljim svescima, pa se mislilo, da će u dvanaest svezaka stati sva djela Novakova. To se nije moglo provesti, jer bi knjige bile preskupe, ali se ostalo kod dvanaest svezaka, jer se za taj broj svezaka već sabrao znatan broj pretplatnika.

Tako su u prvu seriju uzeta sva djela, što su ili za Novakova života izašla u posebnoj knjizi, ili ih je on već dovršio, ili su ih njegovi štovatelji sabrali u posebnoj knjizi iza njegove smrti. Na taj su način izdane sve veće pripovijesti (romani) i dio njegovih novela kao i djela za narod i za omladinu u ovoj prvoj seriji. Odlučeno je, da se naknadno izdadu u posebnoj seriji od šest knjiga ona djela (u glavnom novele), koja nisu ušla u ovu prvu seriju.

Na ovakvu razdiobu ponukalo nas je i to, što je pred par godina Matica Hrvatska izdala Izabrane pripovijesti Vj. Novaka u četiri knjige (1925.—1928.), a u redakciji B. Livadića, pa se s izdavanjem novela moglo još neko vrijeme pričekati, jer je pretežni dio Novakova književnog rada na taj način postao već pristupan i široj čitalačkoj publici.

Tko zna, kako su baš nakon početka izdavanja ove kolekcije nastupili teški poremećaji u svjetskom gospodarskom životu, koji su se dašto i te kako osjetljivo odrazili i kod nas, shvatit će, koliko je truda i dobre volje trebalo, da se u potpunosti ispuni obveza prema pretplatnicima, a i prema našoj kulturnoj javnosti, te da se potpuno izdanje ove serije uz nepromijenjene uvjete privede kraju.

2.

U prvi mah, kako je rečeno, mislilo se, da će u dvanaest svezaka ući sva Novakova djela. Dakako da sam se ja kao redaktor ogledao za bibliografskim podacima, a te sam našao kod dra Livadića (u uvodu k prvom svesku Izabranih pripovijesti, 1925.) te u »Kronologijskom pregledu djela Vj. Novaka« od Pavla Tijana, štampanom u »Hrvatskoj Prosvjeti« od 1. lipnja 1931. Tijanov popis je potpuniji, a i noviji, pa sam ga namislio uzeti kao osnovku za bibliografiju i za izdanje. Primijetio sam, da je u nekim podnaslovima i opaskama Livadić opširniji ili točniji, pa sam i to notirao. Opazio sam, da ima kod Tijana i nekih netočnosti: tako »Baština« nije izašla u kalendaru »Svačić« za god. 1906., nego za god. 1905. Isto tako »Disonance« nisu izašle u »Svačiću« za g. 1907., nego za g. 1906. To sam ispravio u svom nacrtu. Kod dra Livadića pod g. 1905. piše samo »Baština. U koledaru »Svačić«, te pod 1906.: »Disonance. U koledaru »Svačić«.« Za kalendar nije označena godina, ali svatko će vjerojatno misliti na onu, koja je naprijed označena; a to je u ovom slučaju i ispravno. No kako kalendari svuda na svijetu izlaze već uoči godine, za koju su izdani, znači, da su ove dvije stvari ne samo napisane, nego i štampom izdane u godini prije, dakle »Baština« u 1904., a »Disonance« u 1905. Bibliograf, međutim, može da ne prihvati ovo shvaćanje, već da nađe argumente i za onakvo bilježenje, kakvo je kod dra Livadića.

Ove napomene učinjene su samo zato, da čitaocu pokažu, kako je delikatan postupak kod sastavljanja bibliografije, i kako zahtijeva mnogo pažnje i truda. Zato je i u stranom svijetu, a na žalost u još većoj mjeri kod nas taj rad dosta zanemaren. A i tamo gdje je izveden, nije isključeno, da se kod ponovnog provjeravanja ne će naići na po koju omašku. Tim više čini mi se, da je potrebno istaknuti i pohvaliti trud i g. dra Livadića i g. Pavla Tijana.

Kad je kod izdavanja Novakovih djela bilo zaključeno, da u prvu seriju uđu samo stvari, koje su već izašle u knjizi, onda je dakako dalje kontroliranje i popunjavanje Tijanove bibliografije postalo za ovu seriju bespredmetno i ja sam se, zaokupljen neprestano drugim poslovima, za nju dalje dezinteresirao. Jedino kad sam pisao napomene za posljednji svezak te serije, činilo mi se, da ću učiniti uslugu čitateljima i pretplatnicima, ako im navedem, prema spomenutim bibliografskim bilješkama, čega još u ovom izdanju nema, i gdje će to naći.

Od te prve misli nije bilo daleko do druge, da naprosto preštampam Tijanovu bibliografiju, i to kao materijal, koji treba da se još dotjera i djelomično korigira. No Tijanov je popis (očito zbog štednje prostorom) štampan u Hrv. Prosvjeti tako, da je pod svakom godinom štampan naslov do naslova, pa višeput ne znaš, je li slijedeći naslov novo djelo ili samo podnaslov prednjega djela. Zato sam štampao, da bude preglednije, svaki naslov u novi redak (i kod toga zabunom i jedan podnaslov prenio u novi redak), unio sam spomenute retuše, doveo bibliografiju do dana izdanja toga sveska, a dodao sam još popis posebno u knjizi štampanih djela, te konačno i popis djela, koja još nisu štampana u posebnoj knjizi, uzimajući i kod toga za putokaz spomenutu Tijanovu bibliografiju.

Taj čitavi posao nisam učinio. da bih svoju ličnost bilo kako istaknuo, a još manje sam kod toga zatajio, otkuda mi bibliografski podaci. Moj je cilj bio čim više olakšati dalji rad oko proučavanja Novaka onomu, koji bi se time bavio. Pošto sam naveo spomenutu razdiobu bibliografije u dodatku 12. knjizi Novakovih djela, napisao sam doslovce ovo: »Glavni mi je putokaz kod toga bio »Kronologijski pregled djela Vjenceslava Novaka« od Pavla Tijana, štampan u »Hrvatskoj Prosvjeti« od 1. lipnja 1931. Taj je pregled tek neznatno retuširan i dopunjen«. Spomenuo sam i to, da sam se poslužio i Livadićevim popisom. Bio sam doduše primijetio — kako sam prije naveo — da ima nekih netočnosti kod Tijana (možda i kod Livadića), ali mi se nije činilo vrlo fair poslužiti se nečijim trudom i istodobno ga nekako pokušati ocrniti pred čitaocem, zato sam dodao kao usput opasku: »Bit će nažalost još uvijek nedostataka, ali ipak za studij pisaca ovakove su bibliografije vrlo potrebite.«

U želji, da čitaocu pokažem i druge putove, kojima još može poći, napisao sam u predzadnjoj alineji napomena ovo:

P. Tijan, čije ime treba s pohvalom i zahvalom istaknuti jer se mnogo trudio oko bibliografije Novakove, veli u »Hrv. Prosvjeti«: »Iako sam se dosta trudio, da prikupim sva djela V. Novaka, ipak sam uvjeren, da ih imade još, do kojih nijesam mogao doći, pa ih prema tome nijesam mogao ovdje zabilježiti. Ovdje treba još dodati, da je V. Novak napisao mnogo anonimnih i pseudonimnih članaka i feljtona u »Obzoru« i drugim zagrebačkim dnevnicima. Zatim je preveo 8. pjevanje »Priče o Frithjofu« od Isaije Tegnera. Ima nadalje Novakovih bilježaka o glazbi u različitim časopisima. Neke Novakove pripovijesti prevedene su na ruski, poljski, njemački, češki i švedski jezik.«

Kako se vidi, naveo sam direktno riječi Tijanove, i nisam ni pokušao makar te više općenite napomene maskirati »vlastitim riječima«, jer mi je bilo stalo do stvari, a ne do moje ličnosti, i jer sam se trsio, da postupam kao uvijek, tako i u ovom slučaju čim lojalnije. Nisam htio umanjiti vrijednost rada Tijanova, a niti nje-

gove odgovornosti za taj rad. Ako je on bio od mene »neznatno retuširan«, onda je i moj udio u toj bibliografiji neznatan: udio u radu i udio u odgovornosti.

3.

Čini se, međutim, da to nije mišljenje g. profesora dra Milana Ivšića. Tako se barem mora zaključiti iz njegova članka »Bibliografi Vjenceslava Novaka«, izašlog u posljednjem broju »Hrv. Revije« (1933., br. 12.). G. Ivšić bavi se čitav svoj život Novakom, napisao je ili bar sprema monografiju o njemu, pa i znade o njemu mnogo toga, što drugi ne znaju; zato je i potpuno u redu, da nastoji svoje znanje saopćiti i drugima. Šteta je samo, šta se kod toga služi načinom prikazivanja, kojim se obično ne saopćuju rezultati naučnog rada. Čitatelji mogu da nađu u spomenutom članku izraze kao »površnost«, »egzemplarna nesavjesnost«, »tipično prepisivanje »zadaća« lošega đaka u školi« itd. I nakon svih tih tropa i figura dolazi ovaj sud g. profesora Ivšića o kronologijskom pregledu Novakovih djela, koji je dodan zadnjoj Novakovoj knjizi:

»Nema tu nikakova nadopunjavanja Novakove bibliografije prema Tijanu, nego se sve grješke dojakošnjih bibliografa Novakova književnog rada ponavljaju, štaviše grješke i omaške dolaze još u povećanom broju zbog krivog i netočnog »prepisivanja« i »sabiranja« upravo svih tuđih neispravnosti. Nema tu nikakova ličnog provjeravanja ispravnosti navoda predradnika, pa bilo to i samog Branimira Livadića ili Pavla Tijana«.

Nakon toga se na dugo i široko pripovijeda o nekim kronološkim, bibliografskim pa čak i biografskim pogrješkama, iznose se grijesi svih prikazivača, kritičara i literarnih historika od M. Grlovića, D. Prohaske, B. Livadića, Lj. Dvornikovića, M. Ogrizovića, I. Esiha, A. Barca, Vj. Klaića, D. Bogdanovića i dr., pa dakako do P. Tijana i mene. Od tih napomena bilo bi neko desetak do dvanaest korektura netočnih naslova ili godina u spomenutom kronologijskom pregledu. U stvari, i manje nego što sam ja očekivao. (Istina, one moje neznatne retuše nije g. profesor Ivšić primijetio). Nitko ne će poreći, da je vrlo dobro, što se korigiraju netočnosti ranijih bibliografa ili biografa, i s te strane su korekture g. prof. Ivšića vrlo dobro došle.

Napominjem usput, da sam radeći na drugim stvarima naišao kasnije na neke netočnosti spomenutog pregleda; tako sam našao novelu »Milostiva Blagojevićka« u »Na domaćem ognjištu« g. 1901., a vidio sam u Vijencu g. 1884. i pjesmu »Lavoslavu Vukeliću«. To sam i spomenuo nekim znancima, tako i g. dru Livadiću, Kombolu i dr. No već je knjiga s pregledom bila izašla.

Svemu tomu pisanju g. Ivšića ne bih ja imao razloga niti prigovoriti niti bih se osvrtao na to, da čitava stilizacija članka ne sugerira čitaocu, kao da sam ja najcrnija ovca u tom stadu grješnika. Prikaz je već lansiran rečenicom, iz koje slijedi, da je nastao povodom moga izdanja dvanaeste knjige Novakove. A sistem prikazivanja je ovaj:

»Žaliti je, da je istoj sugestiji podlegao i Branimir Livadić...
Istu pogrješku ponavlja Livadić...
To čudno komentiranje.. nije provjerio ni profesor Pavao Tijan...
Kao što je spomenuto, tu Tijanovu pogrješku prepisuje i dr. Ježić...«.

I tako redovno: netočno kod Livadića, netočno (ili još netočnije) kod Tijana, netočno (ili prosto prepisano) kod dra Ježića!... Na taj način dobiva malo površniji čitalac dojam, da je barem tri puta toliko pogrješaka, kad se svaka bar tri puta ističe!..

Ja dakako nigdje nisam svojatao autorstvo tog kronologijskog pregleda za sebe. Naveo sam točno vrelo. Spomenuo sam tek ne-

znatno retuširanje s moje strane. Slabijeg izraza od »neznatno« nisam se sjetio. Možda nisam ni taj »neznatno« trebao dodati, makar sam u ovom članku naveo, što sam to neznatno retuširao. Samo sam onda mogao doživjeti, da me g. profesor napadne, da mijenjam — i kvarim! — Tijanov tekst, a želim da to zatajim. Mislio sam i još uvijek mislim, da sam postupao lojalno i korektno. Ali ne mislim, da je lojalno potezati moje ime kroz čitav članak htijući me tobože demaskirati kao »prepisivača«, dok ja i sam velim: to je rad drugih ljudi, koji ja donosim ovdje, da čitatelju prištedim posao oko traganja za njime.

Zato moram odbiti kao nelojalne i ovakve prijekore g. prof. Ivšića: »Da je dr. Ježić zagledao u..., mogao bi ne samo ispraviti... nego i upotpuniti...«; ili: »U (tom i tom) godištu »Vijenca«... našao bi dr. Ježić...«; ili: »(tu i tu) namjerio bi se dr. Ježić...« itd. Zašto baš dr. Ježić, a ne dr. Livadić ili P. Tijan ili tko od ostalih četrnaest milijuna stanovnika Jugoslavije? Ili čak i još tko drugi? — To bi prigovaranje bilo potpuno na mjestu, da sam ja bilo gdje naveo, da sam na ta mjesta pogledao i našao nešto, što ne odgovara činjenicama. Ali ja to nigdje nisam rekao, nigdje nisam ni aludirao na takav moj čin, niti ga pokušao sugerirati. Zašto dakle te hipotetske rečenice, kad su potpuno irealne? Ili možda zato, da čitalac vidi, kako je g. dr. Ivšić učena glava, a kakvi su drugi neznalice?

Čini se, da je g. prof. Ivšiću upravo teško, što ne može još više pogrješaka naći, koje bi dru Ježiću natovario na leđa. Odatle te hipotetske rečenice. Odatle čak i tvrdnja: »U istom bi godištu Vijenca... (dr. Ježić) našao i spjev Novakov »Rastanak Ingborga sa Frithjofom«... od Isaije Tegnera. Isto pjevanje nije Novak »preveo«, kako to kaže dr. Ježić, nego samo »prepjevao« prema doslovnom prijevodu iz švedskoga po Đuri Szabou, tadanjem profesoru u Senju.« Dakako da toga dr. Ježić nigdje ne veli, nego g. P. Tijan u spomenutom broju »Hrv. Prosvjete«, a odatle je to pod navodnicima citirano kao Tijanove riječi u spomenutim napomenama.

Čovjeku bi se napokon moralo nametnuti pitanje, zašto nije te svoje korekture iznio g. dr. Ivšić nakon objavljivanja Tijanove bibliografije još god. 1931.? Vjerovat ćemo, da se zaonda još dr. Ivšić nadao, da će doskora izdati svoju monografiju o Novaku, i tamo provesti rečene korekture, a sada se, zbog težih vremena, ne nada tomu, pa je ovako istupio.

Da je dakle g. dr. Ivšiću bilo samo do saopćenja istine, mogao je sve te svoje korekture iznijeti na samoj jednoj stranici feljtona, a ne bi nadunuo od toga čitav članak na blizu jedanaest stranica petita.

To bi bilo i korisnije i ispravnije i lojalnije.

DR. SLAVKO JEŽIĆ

NORDIJSKI MIT

(»Macbeth«)

Ova je drama kao stara naša junačka narodna pjesma. Jednostavna je, jasna i živa. Radnja joj porijeva kao žestoka rijeka svojim jedinstvenim veličajnim tijekom, zahvata te i nosi sa sobom. Zbori jezikom snažnim, zbijenim, jedrim, koji se u tuđi gotovo i ne da pretočiti. Puna je i bogata bogodanom poezijom, kojom se javlja narodna duša, a uza to je izgrađena u najvišem stilu tragedije, užasne i strahotne, što je nadmašila u heroizmu antiku, u mistici srednji vijek, u strastima renesansu. Njezini glavni karakteri crtani su do u najtanje žilice, da je pravo čudo. U njoj se razigrali ubojni junaci, strastveni, kršni i krvavi. Ali im podvizi ne dolaze od kavge s rodom ni od osvete za preotetu ljubu, već im tragičnu sudbinu plete sila, pohlepa za vlašću i pogažena vjera svome gospodaru. Pozorište joj je sjeverna krajina, daleka, tolikom junačkom krvlju natopljena pustoš škotska, po kojoj je pala magla sinja i nadvili se nad njom mrki oblaci kao barjaci; gdje (III., 2, 50—53; po svome prijevodu):

mrak se hvata; vrana
U pomurnu već šumu odlijeće,
Svi dobri dusi dana drijemat stali,
A noćni se zločinci na plijen dali;

gdje se smucaju varave prikaze i vrzaju vještice, ljuti vjetar šumi i vije, munje sijevaju i gromovi grme, da se od njihove rike razliježe sva gorovita krajina naokolo.

A i sama radnja isprva kanda prelijeće kao munja preko te pustoši. Grmi i sijeva, na pustoši roče se tri vještice, zbore neke tajne riječi, spominju Macbetha i kao da mu rade o zlu. Onda jedro i slikovito kao u našoj junačkoj narodnoj pjesmi jedan ranjeni ratnik kazuje kralju Duncanu, njegovim sinovima i dvoranima čudesno junaštvo Macbethovo. Čisto epski »intermezzo« poput onoga o Piru u »Hamletu« (II, 2, 472—541), pisan prebujnim stilom drama Christophera Marlowea i njegove škole (I, 2, 5—42):

Malcolm: Hrabri pobre,
Zdrav! kaži kralju što od boja znadeš,
Kad ti ga pusti.

Ratnik: Stojo na prekretu
Ko dva rvača trudna, kad se zgrabe,
Što znadu, koče. Okrutnik Macdonwald
Baš pravi bundžija, te na nj su zloće,
Što bezbrojne u ljudima se legu,
Navrvjele — iz ostrva na zapad
Od Kerna, Gallowglassa pomoć dobi;
Nasmije mu se kletom boju sreća,
Bukaču kanda drolja bila; al sve zalud,
Jer junak Macbeth — ime to baš steče —
Otprkosi se sreći, sukne mač svoj,
Od krvavoga pušio se klanja,
Ko srčanosti maza put svoj siječe,
Dok nije ščelio se s gadom;
Nit' ruke stisnu, nit' mu reče zbogom,
Od gubice do pupka ga posiječe,
Na naše zide natače mu glavu.

Duncan:
O hrabri rodo! vlastelju naš vrli!

Ratnik:
Al' košto s istoka, gdje sunce grane,
Brodolomne se bure s trijesma dižu,
Iz vrela, otkle nadasmo se spasu,
Bijeda nagne. Škotski kralju, čujder,
Na junaštvu tek pritisnula pravda
Brzonoge te Kerne pobjegnuti,
Kad norveški mi kneže u čas zgodan
Sa svijetlim oružjem i čilim četam'
Boj opet započeo.

Duncan: Prepali se
Od čuda naši vođe, Macbeth, Banquo?

Ratnik:
Ta ko od vrepca oro, lav od zeca.
Da kažem pravo, oni, reć mi, bili
Ko topi nabijeni dvojom praskom:
Pa tako oni
Na dušmanina četvorom će snagom.
Il' htjeli se u toplim ranam kupat,
Il' namrijet drugu Golgotu potomstvu
Ja ne znam —
Al' slab sam, pomoć vapiju mi rane.

Na mejdanu pobijedio je Macbeth kolovođu bune, župana od Cawdora, kojemu je kralj bio poklonio tako tvrdu vjeru. Izdajica izgubit će čast i glavu, a zahvalni će kralj podijeliti njegovu županiju i dostojanje Macbethu. Sada

opet dolaze one tri vještice na pustoš, čaraju i baju, hvataju se u kolo i pjevaju, dok ih tamo ne sretaju pobjednici vojvode Duncanovi, Macbeth i Banquo. Prvi zavrgne zbor s njima, a one mu proreku, da je župan od Glamisa i od Cawdora pa da će jednoć i kralj biti. Onda Banquo traži od vještica, neka i njemu štogod reku, makar od njih ne moli milosti niti ga je strah njihove mržnje. A one mu kažu, da će biti manji i veći od Macbetha, ne tako sretan kao on, ali još sretniji od njega; da sam ne će biti kralj, ali da će roditi kraljeve. Banquo im na to ne odgovara ni riječi i u to već dolaze poslanici od kralja Duncana, da Macbetha pozdrave kao župana od Cawdora. To nek mu bude za zalog još većih časti, koje ga čekaju. Župan od Glamisa postao je smrću svoga oca Sinela; sada je postigao čast župana od Cawdora; dva su se proroštva vještica za čudo brzo ispunila, tek treće i najveće ima još da dođe. A može doći samo tako, da smakne Duncana, i ta ga misao sada više ne ostavlja, tako ga je zaokupila, da mu potresa sav lični bitak i ne će da zna ni za što drugo (I. 3, 127—142):

(sam sobom):

Dva poroštva se ispunila — ele,
Prolozi sretni uzlaznome činu
Od carske građe. —
Te natprirodne napasti, za cijelo,
Nit' zle su, nit' su dobre; — ako zle su,
Što istinskim početkom su mi dale
Za uspjeh zalog? Ja sam župan Cawdor.
A dobre — zašto od te misli klonem,
Da ježim se od njene strašne slike
I čelik-srce udara o rebra
Svom biću uskos. Strah od očevidnog
Od strašnih utvara je manji. Mis'o,
Što tek se dovija ubistvu tome,
Moj lični bitak potresa mi tako,
Da gine mu živovanje od čame,
Pa ništa nije nego čega nema —

Pred očima mu nije ništa, nego ono, čega još nema. Ono, za čim njegova žena još više čezne — ono, što joj je poslije saopćio pismom, koje ju je, kako mu na povratku kući kaže, u vis podiglo nad neznalicu sadašnjost, da u tom času ćuti, što će doći — zlatni vijenac, kojim su njena vojna više pomoći i usud kanda već vjenčali.

Iza tih triju početnih scena, što kratkim potezima izlažu glavnoga junaka i navješćuju zaplet, udara radnja teći kao brzica, kao provala vihra, po prilici onako kao u Eshilovim »Eumenidama«. Zato je možda A. W. Schlegel u svojim dramskim predavanjima za »Macbetha« i kazao, da poslije Eshilovih »Eumenida« nije bilo ništa većega pisano, a »realista« Rümelin, koji inače Shakespeareu nije baš osobito rad, priznao, da je to najsnažnija i najgolemija od svih tragedija. Pa i u onim časovima, gdje bi se čovjek nadao mirnu i stišanu raspredanju, sva lica brgljaju kao da ih je spopala groznica. Sve to prelijeće pred našim očima kao s nekom demonskom brzinom, kao munja preko neba — sve one hvale, kojima dobričina kralj Duncan obasipa Macbetha; ona na brzu ruku iznesena i površno motivirana osuda župana od Cawdora, što je gotovo na vrat na nos i izvršena; ona bez vidna razloga izdana odredba Duncanova, da postavlja svoga najstarijega sina Malcolma za nasljednika carstvu i imenuje ga knezom Cumberlandom, pa i ona kraljeva izjava iznebuha, da će u pohode Macbethu u Inverness. Čim se lady Macbeth pojavi, prvo što nam opominje, ono je kobno proroštvo vještica. Čita u svome gradu pismo svoga muža, kako su ga srele vještice i što su mu prorokovale, pa nadovezuje (I, 5, 16—31):

I Glamis si i Cawdor, sve ćeš biti,
Što obrekli ti. — Tek za ćud ti zebem,
Jer prepuna je mlijeka čovječnosti,
Da ravno udre. Rad bi bio velik,
Bez želja časti nisi, tek bez zloće,
Što s njima mora ić. Što najvruće bi,
To čestito bi htio; krivo igrat
Rad nisi, al' bi nepravo rad dobit
I imat, velji Glamisu, što kliče:
»To činit ti je, ako ćeš to imat« —
Što većma strah te činit, no što želiš,
Da nije učinjeno. Hiti amo,
Da u uho ti slijem moje ćudi
I mojim hrabrim jezikom sve krotim,
Što odbija te od tog zlatnog vijenca,
Kad natprirodne pomoći i usud
Već kanda vjenčali te njime.

Prozrela je dušu svoga vojna, tek misli, da je njegov strah od djela, od ubistva Duncanova, veći od njegova kajanja, što bi ga imao, da je

to počinio. Misli, da je u njega veća kukavička slabost, nego savjest, ali ona će mu dati svoje ćudi i svojim jezikom ukrotiti drugu, da ju prva nadjača.

Još nismo ni odahnuli, da promozgamo što je sve onako strogo i duboko kazala o karakteru svoga muža, kad li dojuri sav zasopljen glasnik, da će kralj Duncan večeras pasti na konak u njihove dvore: a za čas eto i samoga Macbetha, koji sa »drugom svoje buduće veličine« izmijeni tek nekoliko na kratko odrezanih riječi. Na to već dolazi i sam kralj. Voljko i blago ulaguje mu se zrak u tome pitomom kraju, gdje mu gnijezda lastina kazuju dom prijatan i gostoljubiv, pa pozdravlja svoju krasnu i plemenitu domaćicu milo i drago. Ali kroz sve te slatke razgovore kao da se viju crne demonske sile, koje mu o zlu rade. Ta blaga lastina domaja razbojnička je špilja. Kuća se sprema, da dočeka miloga gosta, a već Macbethov nož sijeva, da ga zakolje. — —

Sad će da uzme sve veći mah napetost, komešanje i uzbuna. Kralj sjedi kod večere, a Macbeth u dugom monologu izlijeva pred nama svoju dušu. Iznosi sve, što se može da kaže protiv tako strašne namisli, pa se za čas pokoleba (I, 7, 1—28):

Kad činiš, da i učiniš — učinit
Naprečac, bolje. Kada bi ubistvo
Sve posljedice mogle mrežom zadjet
I s izvršenim činom povuć uspjeh;
Tek udar da je kralj i konac ovdje,
Tek ovdje, na tom prudu vječitosti —
Za onaj svijet mar mi ne bi bilo.
Al' ovdje sude nam za takva djela,
Te krvni nauk, drugom dan, tek primljen,
Već vraća se na muku začetnika.
Ta pravda mjeri jednako i pruža
Napitak naše otrovane kupe
Na rođene nam usne. On je ovdje
Pod dvojom zaštitom. Jer, prvo, ja sam
I rođak mu i podanik sam; jedno
Ni drugo ne da toga djela; onda,
Domaćin sam mu, morao bih vrata
Ubici njegovu zatvorit, ne još
Da nož sad hvatam. K tome, ovaj Duncan
U vlasti ponio se tako blago,
U svome uzvišenom zvanju bio
Sveđ tako čist, te njegove vrline
Ko anđeli će s glasom truba ustat
Na kleti užas njegova umorstva;
A samilost ko golić skoro rođen,
Na vihru sjedeć, il heruvin s neba,
Na zračnim nevidnim trkačma jezdeć,
U svačije će oko dunut užas,
Da vjetar će se stopiti u suze. —
A kakih drugih mamuza i nemam,
Da slabine svog nauma podbodem,
Do pohlepe za čašću — zatrče se
Pa odskoči i pade preko —

Na to prilazi k njemu njegova lady, kori ga da je kukavica, jer ga je strah da bude isti čovjek na djelu i srčanosti, kakav je u svojim željama. Spočitava mu, da je već jedared pregao na to djelo, kad za posao taj nije bio ni čas ni mjesto, a sada kad su se sami zgodni nàdali, da ne će — makar o tome iz drame ništa ne znamo, a lady u toj hitnji ne dospijeva, da nam o tome što pobliže kaže. Sve mu lukavo razloži, da ta namisao ne može ne uspjeti, jer mogu druge potvoriti, da su krivi toga umorstva, a on se smiri i sjekne voljom, da će za taj strašan zločin napeti sve svoje živce.

U to i noć omrknula, Banquo dolazi sa svojim sinom Fleanceom u grad Macbethov, sumnja na Macbetha i moli Boga, neka u njemu satre sve klete misli, što čovjeku na san dođu. Sretne u dvorištu Macbetha, koji ga hoće da predobije na svoju stranu, ali on ga u svome poštenju i čistoj vjernosti odbije. Ostavši sam nagoni se Nacbeth u glasovitom svome monologu o bodežu na misli, što se kao u ognju rađaju iz mozga. Pjesnička njegova fantazija raskrilila pred njim grozote života i zloće srca, što se u dubinama noći kriju, dok konačno u to strašno priviđenje bodeža ne zakuca zvono, dogovoreni znak sa ženom i on pođe da ubije svoga kralja, rođaka i gosta (II, 1, 33—61):

Je l' bodež to, što preda mnome vidim,
A s drškom k mojoj ruci? Da te ščepam —
Ne zgrabih te, a opet svedj te vidim.
Zar, kobna utvaro, ne osjeća te
I opip kao vid? il' ti si samo
U misli bodež, pusta, lažna tlapnja,
Što rodi se iz uzavrela mozga?
Ma ja te vidim, ti si mi na dohvat
Ko ovaj, što ga sad potežem.

Na putu, kojim pođoh, vođ si meni,
A takim oruđem se služit htjedoh. —
Il' oči mi budale drugih ćuti,
Il' vrsnije su od svih. Sveđ te vidim,
Na dršku i oštricu kaplje krvi —
Tog prije ne bi. — Svega toga nema —
Tek krvavi je posao te slike
Dočaro oku mom. — Na pola zemlje
Sad život je ko mrtav, grdni snovi
San zavješeni lude; vještičine
Blijedoj Hekati sad žrtve pale;
Ubistvo tajno kurjak, njegov stražar,
Uzbunio i vijuć znak mu dao —
Sad tatskim hodom, ko Tarkvinij sramni
U jurnjavi, k svom namišljenom djelu
Ko duh se kreće. — Zemljo stalna, tvrda,
Mog kroka ne čuj, makar kamo pošo,
Ni kamen da ne oda moga posla,
Nit' noći uzme ovog časa strave,
Što priliči joj. — Prijetim — a on diše,
Riječ prehladna, da djelo spiri više.

Dok je u tom rđavom poslu, dolazi njegova lady. Ona je međutim pila s Duncanovim komornicima, da bi njih opila, a sebe raspalila. Macbeth se vraća, djelo je svršio, a radnja se digla na vršak, odakle se provalio bezdan ljudskih jada, opačine i zloće. Poezija svih naroda i vijekova nije iznijela scene ni strašnije ni dirljivije. Ni od svih užasa Danteove Barbariccie i Draghignazza ne podilazi te takova groza kao od toga zločinačkoga para, što u gluho doba noći šapće, nema srca da pogleda jedan drugome u oči, prepada se od svakoga šuškanja. A opet te ni od kakove jadikovke biblijske ne obuzima taki bol kao od te skrušene tužaljke Macbethove za izgubljenim snom. Nesretnik je zaklao na snu čovjeka, zaklao je nevin sanak, pa zato ne će nigda više spavati. Kao izvan sebe doletio poslije svršena čina k svojoj ženi pa jada (II, 2, 35—43):

Sve mislim,
Čuh, kanda viče glas »Ne spavaj više!
San Macbeth kolje« — kolje nevin sanak,
Što brige pređu smršenu rasprede,
Života svakog dana smrt i kupku
Po ljutoj muci, malen jadnog srca,
Na stolu životnome drugi donos,
Na gozbi žića glavnu hranu — —
Širom cijele kuće
Sveđ kanda vikalo »Ne spavaj više!«
San Glamis zaklao, a zato Cawdor
Već spavat ne će, Macbeth spat već ne će.

Gdje se je poredak među ljudima tako poremetio, ne može ni priroda da ostane mirna. Ta noć je, kaže Lenox (II, 3, 59—66):

bila burna; gdje nam konak bio
Kroz dimnjak vijalo; a, tako kažu,
U zraku jauci se čuli; hropnja,
Strahovita i gromka proročanstva
O groznom prevratu i silnoj zbrci,
Što sada se zemanu crnom legu.
Tu cijelu noć je ćuk usciktao se,
A zemlju groznica je popadala
I sva se tresla, kako neki kažu;

a Rosse (II, 4, 5—10):

Nebesa, ko od igre ljudi ljuta
Prijete krvavoj im pozornici.
Po satu dan, al' crna noćca guši
Na okretu svijeću. Je li noćca
Prevladala, il' dan je stid, što zemlji
Ukopao je lice mrak, kad hoće
Da cjeliva ga živo svijetlo?

Konji Duncanovi podivljali, uskočili iz štale i pojeli jedan drugoga.

Tek časak oduška. Lupa na vratima grada tjera ubice u kuću i doziva vratara sutrusna od noćnoga pića, koji zbija neslane šale. Ali ni te nisu bez tragične žice, jer smišlja, da je kao na vratima pakla — a i bio je ove noći! A onda se opet zaigralo vrzino kolo kao da su paklene čari podsjele sve ljude. Kraljevi sinovi bježe na vrat na nos, a svi velikaši carstva zaboravljaju, da je Malcolm imenovan knezom Cumberlandom i postavljen nasljednikom carstvu. Što bi bilo prirodnije, nego da su Banquo, Macduff, Lenox i svi drugi, pošto su se uvjerili, da je kralj mrtav, pozvali zakonitoga nasljednika prijestolja, neka stupi na čelo vijeću velikaša u trijemu! Ali to vrzino kolo zahvatilo ih je svekolike pa su kao izgubili glavu.

Istom kad se započne treći čin, kao da nestaje toga pramena magle, što je polje pritiskao. Ta krv, što se odsele prolijeva, i grozne okrutnosti, što se sada čine, kao da više nisu tek djelo demonskih sila, što su se kao crn usud radnji nametnule. Svejednako im je iskon

onaj pozdrav vještica Macbethu, ali ih sada pokreću i lične strasti. K tome se bitno odvajaju scene, gdje zbori i radi Macbeth, od onih, gdje Malcolm vodi pregovore sa svojim saveznicima i osvetnicima toga zla i pokora. Ovdje sama trijeznost, mir i postojanost, a ondje se preganjaju nepokoj, nestašnost i strava. Tek nas još jedna scena svojim otajstvom potresa do dna duše, a i nju kao da su splele demonske sile — ona prekrasna scena, kad lady Macbeth sa svijećom u snu naokolo hoda (V, 1). To kao da je završetak, zadnji bolni vapaj onoj tužaljci za izgubljenim snom. Otkada je Macbeth na snu zaklao Duncana, ne prestaje naricati i bugariti za tim melemom jadna srca. Čas ubica zavidi Duncanu, koji po groznici života mirno spava, pa ga već ni nož ni otrov, ni domaći razdor, ni spoljna vojna, ništa ne će stići (III, 2, 16—26):

Al' prê nek razglavi se sazdan svijet
I oba carstva mru, no da u strahu
Svoj hljebac jedemo i izmoreni
Od strašnih sanja trzamo se bijedni,
A svake noći. Bolje da smo s mrtvim,
U mir kog' poslasmo, da mir je nama,
No trpjeti na muci duše patnje
Do ludila. U grobu svom je Duncan;
Po groznici života blago spava,
I najgore od izdajstva ga stiže,
Ni nož ni otrov, domaći ga razdor,
Ni spoljna vojna, ništa ne će ganut!

Čas opet prikričuje žena tome očajniku, koji je na trista muka (III, 4, 141):

Ti kreposti života, sna ti nemaš,

dok i nju samu, kraljicu i pomoćnicu zlikovca muža, ne snađe ta zadnja kob, besanost. Otvorenih očiju u snu po kući hoda i pečati pisma, a doktor spominje tu pobunu u prirodi, kad ko u isti mah uživa blagodati sna i opravlja posao na javi. Kad se izrodi ta srž ovoga svega našega zemskoga života, poremeti se i u prirodi njezin obični red.

Prvo što je Macbethu na duši, kad zasjedne na prijestolje, jeste to, da smakne Banqua, makar mu se od njega ne treba bojati ni za što. Ali on ne će da se na Banquu ispuni proroštvo vještica, ne će da njegovi potomci budu kraljevi. Sam nema djece, okrunili su ga jalovom krunom i u šake mu dali suho žezlo; zato neka s Banquom gine i sin mu Fleance. Nu sada mu u tome poslu više ne pomaže žena, nego pod kiriju uzeti prosti ubice. Ženi toga i ne kaže, već se i od nje sve više tuđi. Baš to i jeste kazan i prokletinja zločina, da ga ne podnosi socijalni etos, da se krivac odvaja od društva, da bude samoživac. U toj svojoj sebičnosti hoće, kako vidjesmo, nek se prije sazdan svijet razglavi i oba carstva, nebo i zemlja stradaju, nego da odustane što je naumio. Uza to je nesretniji od svih svojih žrtava, jede u strahu, svake noći trza se iza sna, izmoren strašnim snovima. I lady vidi, da joj od svega toga nema blagoslova, pa kaže, da je sve uzalud i da se svega premakne, kad meta ne donese zadovoljstva, i da je bolje biti ono, što smo sami uništili, nego tim uništenjem biti mrzovoljast i uskošen. Ona sve manje govori, dok sasvim ne ušuti i nestane s vidika, da se zadnji put javi, kad ono na snu sa svijećom po kući hoda. On naprotiv bude naprasit, ne može nadvladivati sam sebe, odoljeti strahu, što ga spopada, ni otresti se užasnih utvara, što ih vidi u svojoj divljoj i razuzdanoj fantaziji. Tako kod one gozbe u kraljevskom dvoru, kad mu se prikaže duh Banquov, a ona zadnji put kuša, da bi mu iz glave izbila te njegove divlje tlapnje. Tek se je nešto razabrao, a već misli na novu krv. Macduff mu je sumnjiv, pa neka gine Macduff i sva njegova kuća. Opet će k usudnicama, da mu kažu, kakva ga sreća čeka. A što mu one gataju, još ga sokoli u njegovu krvavom poslu. Neka se čuva Macduffa — ali on već zna, kako će mu dohakati. Nek bude krvnik, smjelan, nek se junači i ne boji ljudi, jer mu ne će nitko ništa, koga je rodila žena. Niko ga ne će pobijediti, dok se velja Birnam gora ne digne na brijeg Dunsinane, gdje je njegov tvrdi grad. Sad će prvina njegova srca biti i prvina njegove ruke. Navalit će na Macduffov grad Fife, zauzeti ga, posjeći britkom ćordom njegovu ženu i djecu, sve te jadne duše od njegova roda. Ali Macduff već je umakao u Englesku, da se udruži sa Malcolmom, pa Macbethovi krvnici mogu tek da zakolju njegovu ženu i djecu.

Malcolm i pobunjeni velikaši digli se sa silnom vojskom na nj i opkolili ga u Dunsinane gradu. Sad se je u svome očaju usa-

mio i pod sve težim teretom svijeta i savjesti otvrdnuo, da ga se ništa ne prima. Odučio se zepsti od straha, dok mu je prije od svakoga noćnoga krika trnulo srce, a koža mu se od strašnoga govora ježila i stala kao da je živa. Presit je užasa i više se ne prepada od groze, te druge njegovih krvničkih misli. Dođe mu glas, da mu umre kraljica. To je bila još jedina njemu vjerna i odana duša. Sve je uradila, da bude velik i slavan. Prepuklo joj srce, kad vidje, da ga izjeda savjest i očaj. Nju je ljubio istinski, zvao ju drúgom svoje veličine, milovao ju i mazio najdražim imenima, htio da bude nevina od znanja ubistva Banquova. A sada mu se u trista jada i muka srce tako skamenilo, da na taj glas nema drugo reći, van da je baš i poslije mogla umrijeti pa bi se našla prava hora za takvu vijest. Ali još nije do zadnje kapi ispio čaše svoga jada i čemera. Svejednako je sve njegovo uzdanje ono, što su mu vještice gatale. A sada se eto diže gora na njegov grad — neprijateljske čete pokrile svoje štitove odsječenim granama iz Birnam-šume, da se ne blistaju. Dušmanin Macduff, s kojim mu je dijeliti mejdan, nedonošče je, što su ga majci iz utrobe izrezali. Ta su ga lažna i ništava proroštva, te đavolje varke vještica dovele na rub propasti. Ali on je junak od junaka, vjerenik Belone. Pa makar Birnam-gora došla k Dunsinaneu i dušmanin nije rođen od žene, on će zadnje pokušati, skupo prodati svoju rusu glavu. Tako se kraj vezao s početkom i on poginuo junak na junaštvu. —

Kao ni u drugim dramama svoju građu, tako ni u ovoj tu priču o Macbethu nije pjesnik sam izmislio. Pa, odista, kao da i nije posao pjesnika, da sam smišlja događaje, što će ih obraditi, jer najveća pjesnička djela svih naroda i vremena našla su gotovu, a često narodnom predajom dotjeranu i posvećenu građu. Pjesnik joj je dao tek zadnji umjetnički oblik, dovio se glavnim motivima i iznio njezin pravi smisao. Kao da nije invencija, nego je forma obilježje velika genija. To je zato, jer se u umjetnosti, kako Jakov Burckhardt duhovito razlaže u svojim kulturno- historijskim predavanjima, ne radi toliko o »što«, koliko o »kako«. Glavno je i odlučno svagda, od antičke umjetnosti pa do sadašnje, vječito novo »kako«. Tako je na priliku slikarstvo od rođenja Kristova pa do danas bez prestanka uzimalo scene iz novoga zavjeta i u svakom se stoljeću trsilo što je više moglo, da bi ih uveličalo. Sjajno je dokazalo, kako u umjetnosti nije odlučno sveđer novo »što«, sveudiljno materijalno izmišljanje tema, kojih još nije bilo, nego »kako«, što se javlja u sveđ novom shvaćanju i prikazivanju već davno poznatoga i stalnoga. I na tom polju sjajno se je utvrdila pojava, da umjetnost od najčešćega prikazivanja iste teme ne samo nije sustala, nego je i iznijela najveća remek-djela svih vremena.

Taj je »kako« u pisanju, u književnosti, to novo shvaćanje i prikazivanje već davno poznatoga i stalnoga, možda najistinitije izložio onaj čovječni, umjereni, pametni i prosvijetljeni, a opet tako smotreni skeptik i diletant Michel de Montaigne. U svojim »Essaisima« (I, 24) ističe, kako svi radimo tek da natrpamo pamćenje i ostavimo razum i savjest prazne. Kao što ptice kadšto izlete, da zobnu koje zrno i nose ga u kljunu, a da ga i ne okuse, jer hoće njime da nahrane svoju mladinu, tako i svi ti naučenjaci idu da poberu znanost po knjigama, ali je uzimaju tek vrhom svojih usana, da ju izbace i puste na volju vjetra. A nuto čuda, kaže, kako se ta ludost hvata i mene samoga, jer ne radim li i ja većinom tako kod ove moje rabote? Zar radim što drugo nego badava uzimam ovdje ondje iz knjiga rečenice, koje mi se sviđaju, ali ne da ih sačuvam, jer nemam za to nikakve spremnice, nego da ih u ovu knjigu prenesem, a da pravo kažem, nisu više moje nego na svojem pređašnjem mjestu. Nu malo zatim (I, 25) kaže, ko prigrli misli Ksenofontove ili Platonove iz svoga uvjerenja, one nisu više njihove nego što su njegove rođene. Istina i razum opće je dobro, a ko ih prvi kaže, nema na njih većega prava od onoga, ko ih kaže iza njih. »Les abeilles pillotent deça dela des fleurs, mais elles en font aprez le miel, qui est tout leur; c' est n'est plus thym, ny mariolaine« (pčele srču ovdje ondje iz cvijeća, ali onda od toga prave med, koji je sasvim njihov; to nije više ni majčina dušica ni mažurana). Tada su, dabome, književnici živjeli od svoga imanja kao na priliku sam Montaigne ili od milosti mece-

na. Nisu bili kao danas poput drugih privrednih živalja prinuđeni perom zarađivati, pa nije bilo kao u sadašnje dotjerano kapitalističko doba razvijena pravnoga pojma duhovne svojine.

Kao svi drugi i pjesnici rade poput tih pčela Montaignecovih, a za to je u nas dosta spomenuti Gundulićeva »Osmana« i Mažuranićev ep »smrt Smail-age Čengića«. Tako je radio i Shakespeare, i ako je Emerson, govoreći o njemu, pretjerao, kad je kazao, da se »veliki ljudi više odlikuju svojim visokim položajem i opsegom nego izvornošću« i da je »najveći genij najviše zadužen čovjek«. Ali da u tome ima puno istine, dokazuju djela ne samo Shakespearea, nego i Homera, Virgila, Horacija, a u engleskoj knjizi Miltona (koji je prepjevao Bibliju) i Tennysona. Neki pisci druge ruke, koji žive u strahu, da će ih obijediti za književnu krađu, zaostali su svojim djelima, jer su odviše zazirali od toga, da bi upotrebili zgodnu građu, što su ju drugi dali.

Shakespeare je svojom veličinom uzvišen nad takav strah. On bješe glumac kao i Eshil, glava i, kako bismo danas rekli, dramaturg svoje glumačke družine kao i Molière. Bješe mu namicati svojoj družini glume kao i Molièreu. Ali dok ovaj prostodušno priznaje »Je prends mon bien où je le trouve« (uzimam svoje dobro gdje ga nađem), Shakespeare ne kaže ništa, nego na brzu ruku, bez ikakovih naročitih književnih ciljeva i bez straha, da će mu stradati književnički glas, tek da bi zaposlio svoju družinu i sveđ novim glumama privukao svijet u kazalište, dramatizuje razne priče, novele i historijske događaje ili prerađuje tuđe drame, što mu dođu u ruke, tako spisane ili prerađene svejednako preinačuje i dotjeruje prema potrebi pojedinih glumaca. A piše lako i brzo kao da leti na krilima svoje fantazije, smišlja ozbiljne i šaljive scene kao da odskaču varnice od usijana gvožđa, kad se kuje. Kod toga ne mari, da bi ispitao ispravnost onoga, što piše, preuzima iz svojih vrela sve historijske i geografske netočnosti, unosi grdne anahronizme i arheologijske griješke, ne pazi na nesuglasice u samoj radnji, u brzini zaboravlja, što je rečeno u kojem predašnjem činu, da, i u toj istoj sceni. Zato gotovo u svakoj njegovoj glumi tolike omaške i mnoga mjesta, koja je danas teško i govoriti i scenski prikazati. Na jednom glasovitom mjestu priča o njemu Ben Jonson (»Discoveries made upon Men and Matter« 1630., Works, ed. by W. Gifford, 743): »Sjećam se, glumci su često spomenuli na čast Shakespeareu, da u svojim spisima, pa pisao o čemu mu drago, nije brisao nijednoga retka. Moj odgovor bješe, kamo sreće, da je izbrisao tisuću. A to su oni držali za zlobnu napomenu. Rekao sam to potomstvu tek zbog njihova neznanja, što su isticali tu stvar, da bi podičili svoga prijatelja, a baš onim, gdje je najviše griješio, pa da bih opravdao svoju iskrenost. Jer taj čovjek bješe meni mio i klanjam se njegovu spomenu, obožavanju u našoj zemlji, kao niko. On u istinu bješe čestit i pošten, prostodušan i istinit (of an open and free nature), sjajne fantazije, svijetla uma (brave motions), uglađena i prijatna govora (gentle expressions), a sve to teklo je u njega s tolikom lakoćom, da je kadšto trebalo zaustavljati tu bujicu. Sufflaminandus erat, kako je August rekao o Hateriju. — — Bješe duhovit i domišljat, pa ako kadšto i nije zauzdao, opet su mu vrline ispravljale njegove mane, da ga je valjalo više hvaliti nego mu praštati.«

Kad ne prerađuje tuđe drame, uzima građu za svoje glume od talijanskih pripovjedača, domaćih engleskih kronika i Northova prijevoda Plutarhovih biografija. Nigda ne mijenja nijednoga događaja prosto zato, da pokaže snagu svoje invencije. Ako ono, što je našao, pristaje u njegovu dramu, kako ju je zamislio, ne će mu se, da se dade na suvišan posao, da to izmijeni i sam dalje smišlja, pa tako ima više snage, da što poetičnije sazda svoju dramu, bolje sveže njezin zaplet i dotjera karaktere. A za najsjajnije tvorevine svoje fantazije, za najgenijalnije dramske domišljaje ne mari, kao da nisu njegovi, ne daje štampati ni »Macbetha« ni »Bure«, pušta neka ih sakiti i najgrđuje svaka pozorišna šuška i ne brine se, da potonjemu svijetu ostavi autentičan tekst »Kralja Leara«, za koji je Shelley kazao, da je najsavršeniji primjer dramske umjeće, što ga ima na svijetu, i Edward Dowden, da je najveća pjesnička tvorevina teutonskoga ili nordijsko-

ga genija. Zato ni u jednoga velikoga književnoga spomenika, ni u svetih knjiga indijskih ni u Biblije, možda nema toliko poteškoća, da bi se odredio ispravan tekst, koliko u njegovih drama. Izdane su po njegovoj smrti, bez njegove saradnje i prigledanja, a zna se, da su njegovi rukopisi s požarom njegova Globe-kazališta u lipnju god. 1613. izgorjeli. Bile su dakle izdane po svoj prilici većinom po prijepisima pojedinih glumačkih uloga. A osim toga nisu bile slagane kao danas po rukopisu, nego ih je po tadašnjem običaju neko slagaru čitao, a ovaj onda po čuvenju slagao slova. Ne treba istom spominjati, koliko je u tim ulogama bilo mjesta krivo prepisanih, koliko li pisarskih pogrješaka, glumačkih improvizacija i dodataka od tuđe ruke, od glumaca i drugih pisaca, a opet mjesta izostavljenih, jer nisu pristajala tome glumcu! Koliko je onaj, koji je čitao slagaru, krivo pročitao, a ovaj opet prečuo, pa i kad je pravo čuo, krivo složio! Beskrajna li posla filolozima i cjepidlakama kritičarima, a nemile li neprilike ozbiljnom naučenjaku i navlastito prevodiocu, koji ne samo ima muke s prijevodom, nego mu se još dovijati ispravnom izvorniku, iz kojega je pregnuo prevoditi!

(Nastavit će se)

DR. VINKO KRIŠKOVIĆ

F E U I L L E T O N

KAZALIŠTE

Henry-a Bernsteina »Izrael«

Nije bilo pravog razloga, da se je Bernsteinov »Izrael« ponovno iznesao na pozornicu. Ono nekoliko dobrih uloga našlo bi se i drugdje, a da se ne bismo trebali uživljavati u teatralne situacije, iza kojih ne postoji ništa osim teaterske fantazije jednog scenskog vještaka. Počevši od izazova na dvoboj, koji uza sve lijepe riječi djeluje vrlo nearistokratski i nekršćanski, svaki je dramski motiv ove drame u svojoj suštini ili prijeporan ili uopće neozbiljan. Mladi vojvoda, koji udara u lice starog židova samo zbog svojih antisemitskih ambicija, a poslije doznaje, da je sam sin toga židova, da bi uslijed dvoboja mogao postati ocoubojica, ili bi mogao izbjegnuvši dvoboju ispred čitavog svijeta osramotiti svoju majku, više je smiješan u vlastitoj stupici, nego tragičan, pogotovo, kad na koncu samoubojstvom demantira svoju religioznost. Od toga ga ne spašavaju ni otkrića njegova oca židova, koji u sinovu nastupanju hoće da utvrdi njegovo semitsko porijeklo, a čini se, da je upravo takav nepraktičan vojvoda nemogući židov. Kod toga razumijevanja i nerazumijevanja ljudi autoru je bilo ipak glavno: njegov scenski uspjeh.

Bernstein spada među najistaknutije dramatičare francuskog teatra za zabavu. Nema sumnje, da i u toj drami ima mnogo sardouovskog scenskog majstorstva. Cio niz blještavih uloga prava su poslastica za svaki ensemble. Tako smo i mi imali briljantnu vojvotkinju-majku u gđi Mihičić, atrakciju, koja po sebi svjedoči za umjetničku snagu našeg teatra. Gluma gđe Mihičić u svojoj svestranoj savršenosti jak je doživljaj. Iza dramskih finesa i gradacija svagdje se krije iskreno čuvstvo. G. Badalić kao židov iznosi savršen karakter uz diskretnu nuancu rasnoga, ni više ni manje, nego što treba. G. Afrić kao mladi vojvoda iznenađuje sigurnošću i routinom svoga nastupanja među toliko izvrsnim partnerima. I dvije epizodne uloge: svećenik g. Dujšina i razumni grof g. Grkovića stoje na visini.

Sil-Vare »Mladost Kraljice Viktorije«

Sil-Vara, bečki književnik, dobar poznavalac evropske političke historije, a naročito anglosaskih političkih prilika i ljudi, prikazao je u osam scenskih slika »Mladost Kraljice Viktorije«. Njegov se prikaz nikako ne odriče zbilje, naprotiv, bit će da su upravo objelodanjeni dnevnici Kraljice Viktorije ponukali Sil-Varu na zanimljivu dramsku rekonstrukciju njezinog prvog vladalačkog nastupa i ulaska u brak. Sil-Vara umio je osobitom vještinom sačuvati svim događajima na pozornici, bili oni koliko mu drago neznatni, dublje značenje, značenje sudbonosno za život evropskih naroda. U tom dodiru jednog i drugog događanja, koje podržava čitava Sil-Varina umjetnička ličnost, krije se možda najzanimljivija vrlina ove drame. Sil-Varino poznavanje javnog života dopire do u posljednje sitnice svega, što se dešava na tako posvećenom mjestu, kakovo je londonski vladalački dom. Svemu ovdje daje smisao i logiku Sil-Varino znanje.

Sama Kraljica Viktorija ulazi pod jaram teških dužnosti s punom svježinom svojih mladih godina, vedre duše i unatoč sviju odgojnih naprezanja okoline smjela i predrasudama nepomućena duha. U crtežu Kraljice dao je Sil-Vara maha slobodi zdravog anglosaskog instinkta, koji je uistinu udružen s dubokim majstorstvom u politici stvarao i podržavao prave uspjehe. Ali i ondje, gdje se čini kao kod drugog junaka drame lorda Melbournea, da je politička mudrost sve, probija se čovjek i ličnost i duh rase do svojih prava i ispoljuje se u lijepoj i udivljenja vrijednoj čovječnosti. Ovako na ivici između čovjeka i njegovih političkih majstorija, prožetim dobrom tradicijom, odvija se ova drama u simpatičnom duhu, a u nevezanoj formi nove dramatike.

Katkad nam se čini, da nas ova otmjenost, prokaljena vedrinom i humorom, ova otmjenost, koja seže preko lagodnih oblika saobraćaja do u duhovitost, sjeća na staru scribeovsku komediografiju. Ali samo za malo. Sil-Varina je satira, poglavito oko snubljenja kraljevske vjerenice, puna posve realne oštrine

gledanja i crtanja ljudi i prilika. Scena, kad se smetaju u ceremonijalu prošnje ljubav i propisi dvorski, posve je originalan motiv solidne komedije.

Razumije se, da ovako profinjena historija traži vrlo prilagodljivu interpretaciju. Poglavito ima u ulozi mlađahne kraljice uz ono nešto, što je pogodila u svom načinu gđica Babić, još mnogo drugo, za što treba glumačkih iskustava na nama dosta nepristupačnim područjima. Već je teško sebi zamisliti, kako se razvija iz dvorskih ekskluzivnosti puna ličnost žene, a najteže, kako to biva na engleskom dvoru. To su otegotne prilike, koje su srasle sa Sil-Varinim stilom, koji vjernošću istine i zbilje pronalazi nove draži historijske komedije. Uz potrebni studij lakše je g. Dujšin nailazio na tragove rasnoga i široke humanosti u izvanrednom liku lorda Melbournea. Svijetlih scenskih momenata našlo bi se i u gdjekojoj drugoj interpretaciji, tako u prikazu gđe Kernic vojvotkinje-majke; ili u maski vojvode Wellingtona g. Maričića. Za Charlesa Dickensa imao je g. Afrić premalo konkretno sugestivnih crta.

Giacinta Galline »Tako ti je na tom svijetu dijete mdje«

Repriza Gallinine komedije u dva čina »Tako ti je na tom svijetu, dijete moje!« drugi je zahvat u naš stariji repertoar. I tu se je, zacijelo, radilo o ulozi, o ulozi male Mariette, koja je našla u »glasovitoj glumici«, u maloj Lei Deutsch slučajnu interpretkinju. Komedija ima svoju senzaciju u starom sentimentalizmu, koji nije nikad prestao biti teaterska akvizicija. U maloj Marietti, u njezinom dječijem srcu, odigrava se onaj kobni prijelaz, kad čovječje srce napušta mrtve zbog živih, jer u životu pobjeđuje samo život, jer se u svijetu živi od ljubavi, a ne od uspomena. To se zbiva pred našim očima, u nizu nježno-sentimentalnih scena među dobrim ljudima blage ćudi, a završava se sretno na zadovoljstvo svijju.

Naša repriza lako bi bila podnijela nekoliko vještih poteza olovkom. Za što to nije učinjeno? Trebalo je imati samo na umu, da se darovito dijete vrlo ugodno gleda u epizodi, no kao protagonista, u dugom nizu scena, ipak djetinja jednoličnost ne može da održi budan do kraja interes gledalaca. Mala Lea Deutsch ostala je unatoč toga hrabra i ljupka do konca. Gđa Kralj kao majka i g. Afrić kao novi otac pogodili su precizno ton ovih delikatnih zapleta. G. Petrović i Cilić u decentnoj karikaturi, a g. Nučić staračkom srdačnošću i pažljivom režijom sjetili su nas nenametljivo pomalo Dickensa, a pomalo i starih melodija u starinskim urama.

B. Livadić

OLBRACHTOV »HAJDUK NIKOLA ŠUHAJ«

(Uz čehoslovačku državnu nagradu 1933.)

Ovogodišnju čehoslovačku državnu nagradu, koja se podjeljuje na osnovu mišljenja istaknutih čeških kritičara i književnika za najbolje književno djelo dotične godine, dobio je prilikom državnog blagdana 28. X. 1933. jedan od prvaka suvremene češke knjige Ivan Olbracht, za svoj roman »Nikola Šuhaj, hajduk« (Nikola Šuhaj, loupežník, Praha 1933.). Autor je poznat i kod nas prijevodom prvog njegovog romana, kojim je pobudio odmah veliku pažnju na sebe, romanom »Tamnica najcrnja« (Narodna knjižnica), i prijevodom svoga psihološkog romana »Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa«, u kojem je snagom najvećih psihologa razanalizirao kompliciranost stvaralačke glumačke duše i glumačkog života uopće (izdala »Zabavna biblioteka«).

Ivan Olbracht je autor, koji je od prvoga dana svoga umjetničkog stvaranja davao čitavo svoje srce i dušu u svoja djela. Ona su plod uzdrhtala srca, koje ljubi život i ljude i pati od neusklađenosti, koja vlada u svijetu. Sav prožet ljubavlju za drugoga, on upire prstom tamo gdje treba pomoći. Napojen na izvoru velikog svečovještva Dostojevskoga, on hoće da razgoliti čovječju dušu i pokaže njezine božanske veličine i demonske propasti, koje su tako neispitljive. Njegov roman »Tamnica najcrnja« duboka je psihološka studija o ljubomori čovjeka slijepca prema njegovoj mladoj ženi, koja ga voli. Analiza ljubavi, koja uništava stvaralačku snagu čovjekovu. Sav sjaj i bijedu ljudske duše bolno osjećamo u njegovoj najširoj romanskoj kompoziciji »Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa«.

Drugi period njegova rada, od prevrata do danas, zadržava i dalje osnovnu notu Olbrachta čovjeka: ljubav prema ljudima i težnju da

se uklone njihove patnje. Olbracht je debutirao novelama iz skitničkog života, u svome romanu »Ana proleterka« slavi borbenost proletera za njihova prava, kao redaktor radničkih novina aktivno je učestvovao u toj borbi i zbog proturatnog govora proveo dva mjeseca u šlesko-ostravskom zatvoru. Zatvori su tamo puni rudara i Olbracht je u svojoj reportaži iz zatvora (»Rešetkasto zrcalo«) prikazao bijedu života po velikim željeznim i ugljenim rudnicima ostravskim.

Njegov najnoviji, državnom nagradom nagrađeni roman »Nikola Šuhaj, hajduk« vrhunac je njegova umjetničkog stvaranja. Od njegova prvog izdanja u ožujku 1933. bili smo svjedoci klanjanja češke kritike pred Olbrachtovim djelom. Još prije nagrade proriče mu pjesnik Josef Hora sve prve nagrade. Uvaženi češki kritik František Götz vidi u njemu djelo, koje se može ubrojiti među najbolju suvremenu svjetsku prozu. Miroslavu Rutteu je »Nikola Šuhaj« roman, iz kojega poznajemo Potkarpatsku Rusiju daleko bolje nego iz psiholoških studija i socijalnih fakata. Štaviše, nenaklonjeni mu Arne Novák, sveuč. profesor češke književnosti, nalazi u djelu snažan ritam narodnoga bogatirstva, u kome je, po njegovu mišljenju, Olbracht našao sama sebe.

»Nikola Šuhaj, hajduk« je roman iz života Potkarpatske Rusije, koja pripada Čehoslovačkoj republici. »U onim planinama, veli sam autor, upoznao sam zemlju, kakve više nema u Evropi i kakva će očito za kratko vrijeme nestati i s istoka Čehoslovačke: — kraj, u kojemu još imade prašuma s vukovima, risovima i medvjedima, gdje još ne pronađoše plug, gdje ljudi još uvijek nisu prešli iz stadija pastirstva u stadij ratarski, gdje se ništa ne kupuje, nego sve izrađuje kod kuće — i gdje još živi poganski Bog sa čitavom svojom pratnjom vilâ, zmijskih careva, čarobnica i baba-jaga; zemlju sa životom i nazorima 9. vijeka, koji se čudnovato ispremješavaju s novovjekim životom 20. stoljeća.

Na svojim lutanjima po planinskim seocima, u razgovoru s ljudima, često sam se sretao s imenom Nikole Šuhaja, branioca slabih, mrzitelja nepravedne gospode i osvetnika krivde. Slavnoga junaka-hajduka, čarobnoga strijelca i čovjeka, kome je čarobnica dala moć i snagu, junaka, koji je bogatima uzimao, a siromašnima davao i koji nije mogao biti ubijen ničijim kuršumom...

A tko je upravo bio taj Nikola Šuhaj?... Bjegunac iz madžarske vojske u svjetskom ratu, koji je pobjegao u ove nepristupačne planine i šume i, ne mogavši natrag, pljačkao, palio i ubijao, dvije godine uzaludno ganjan najprije od žandara madžarskih, a kasnije čehoslovačkih. Zaglavio je tek prije 11 godina.

Zatekao sam lik Nikole Šuhaja u stadiju stvaranja legende. Ne još gotove legende, nego takve, koja tek nastaje i ispreplića se sa stvarnošću, i to me je upravo privlačilo. Rekao sam sâm sebi: kakav je to kraj i kakav izmjenični dodir selâ, gdje poslije jedanaest godina i u vrijeme, kad su još živi roditelji Šuhajevi i vrlo mnogi ljudi, koji su Šuhaja poznavali, postaje hajduk, palikuća i ubica — narodni junak? Kakva je to zemlja, koja ne poznaje drugih narodnih junaka nego hajduke? Kakav je to kraj, u kojemu revolt protiv bijede i nepravde predstavlja — samo hajduk?«

Ivan Olbracht je svojim romanom sjajno odgovorio na ova pitanja. Zemlja, u kojoj još živi »stari Bog zemlje, gospodar šumâ i stadâ«, iskrsnula je pred nama u kompliciranosti svoga života. Rusinski seljak, židovski stanovnik ovoga kraja i predstavnik vlasti, žandar glavna su lica ovoga u pravom smislu seljačkog romana. Olbracht je »osluškivao zemlju, njenu tišinu, njenu prošlost i njena stara vjerovanja« i ušao u dušu njezinih stanovnika. Nešto kao mora sapelo je dušu i tih Rusina i tih židova, koji imaju tako malo radosti u životu. Šuhaj je tome Rusinu oličenje pravde, Božja kazna za nepravdu. Jer Nikola Šuhaj nije razbojnik, on je hajduk, koji je to postao silom prilika. Daleko od antisemitizma, Olbracht je, kao nitko prije njega, razanalizirao složenu i uvjetovanu dušu seoskog Židova. Ponesen ljubavlju prema ovim ljudima i njihovoj divljoj prirodi, on je raspjevao veličanstvenu pjesmu jednog junačkog života.

Ovaj roman, koji bez ikakve sumnje možemo ubrojiti u najjače, što je češka književnost dosad uopće dala (to nas je i potaklo, da se na njemu opširnije zadržimo), izaći će već početkom 1934. i u hrvatskom prijevodu.

Ljudevit Jonke

DVA KALENDARA IZ BOSNE

»Napredak«, hrvatski narodni kalendar za 1934. (godina XXIII.), i »Narodna Uzdanica«, kalendar za godinu 1934. (godina II.)

Već davno se počela kalendarima posvećivati potrebna pažnja, t. j. da je kalendarium samo sporedno u knjizi, koja se upućuje u šire vrste naroda, a da je »zabavni« dio ono glavno. No, u novije vrijeme nestaje i tog zabavnog dijela, i urednici ovakovih kalendara nastoje privikavati dosadašnju kalendarsku publiku na književno-naučne zbornike, godišnjake, koje izdaju pod imenima kulturnih društava. Takav kalendar je od nazad nekolikoliko godina i »Napredak«, koji izdaje istoimeno hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu, a takav je i kalendar »Narodne Uzdanice«, koji izdaje muslimansko kulturno društvo istoga imena, osnovano pred deset godina, a kojemu je na čelu već pet godina poznati bosanski književnik Edhem Mulabdić. Kod oba kalendara treba u prvom redu spomenuti visoki hrvatski nacionalni duh, kojim odiše svaki prilog u njima.

Napretkov kalendar, koji ima i veću tradiciju, s umjetničkog gledišta je bolje uređen. Od beletrističkih priloga treba na prvom mjestu spomenuti Domjanićevu pjesmu »Kasno je.. «, crticu Miškine »Naprijed...«, Frana Alfirevića pjesme »Ribarski pejsaži«, seljačkog pjesnika Mate Mandića dvije pjesme, od kojih bi »U kasnu jesen« bila jedno malo remek-djelo, da uvodna i završna strofa ne miriši na negdje pročitane slične stihove, dakle na papir, Nikole Kordića pjesme »Božić« i »Prosjak«, Bratka Klaića crtica »Janja« i Vladimira Kovačića pjesma »U mraku«. Kad bismo navodili sve naslove, trebali bi spomenuti i pripovijesti Alije Nametka »Pravda za sve« i Zdenke Jušić-Seunikove »Radi jedne iluzije«.

Naučni prilozi u ovom kalendaru su uspjeliji od beletrističnih. Spominjemo Đure Sabó-a »Kroz Hrvatsko Zagorje« s puno zanosa za hrvatsku kulturu i barok zagorskih crkava; Miroslava Vanina »Bartol Kašić i književni mu rad«; Fehima Spahe »Jedan neobjavljen dokumenat iz pokreta Husejn-kapetana Gradaščevića«; dra Blaža Jurišića »Pavlinovićeve veze s pravašima«; dra Ivana Esiha »Tko je autor političke brošure »Sollen wir Magyaren werden?«; Vejsila Ćurčića »Drvorezbarstvo u Bosni i Hercegovini«, gdje je sistematski prikazan ovaj obrt seljakâ, za koje volimo često reći da su primitivni, a kojih umjetnine ne zaostaju ništa za radom velikih umjetnika; Nikole Žica »Nedićev »Razgovor« od 1841.«, u kojemu se ističe žarka ljubav Bošnjaka za ilirizam i težnja za političkim ujedinjenjem Bosne i Hrvatske već pred skoro stotinu godina; Ivana A. Milićevića nekoliko uspomena »Prije pedeset godina«; Hamdije Kreševljakovića »Željezni obrt u Varešu do godine 1891.«, najnaučniji članak u cijelom kalendaru; i Ante Šimčíka »Bugarštica »Kako se Nikola Radanović odvrgao od svoga gospodara.« Pored spomenutih ima još članaka, a nije ih potreba naročito spominjati, jer da nisu vrijedni, ne bi ni ušli u ovaj kalendar, koji je tako brižljivo uređen i umjetnički uskladen. Treba naročito istaći slike uz članak Vejsila Ćurčića kao i umjetničke slike Trude Braun: Domjanića i Fallera.

Ne manje od naučno-beletrističnog dijela je interesantan izvještaj Središnje uprave »Napretka«, iz koga se vidi ogroman rad ovoga društva u društvenoj 1932.-33. godini. Kalendar je uredio prof. Ante Martinović. Pojedini članci su izašli nešto drukčiji nego su bili napisani, a to sve radi redaktorskog posla drugog lica, koje nije imalo ništa zajedničkog s urednikom Martinovićem.

I u kalendaru »Narodne Uzdanice« dali bismo prednost naučnim člancima pred beletristikom, iako i tu ima nekoliko imena, koja za sad samo obećavaju. Pored članaka za vjerski odgoj, kakvih u »Napretku« nema, i tu spominjemo na prvom mjestu historički članak o Počitelju na Neretvi od Hamdije Kreševljakovića. Marljiv je to historik, koji nam zadnjih nekoliko godina iznosi odlične rezultate svojih naučnih istraživanja (Husejn-kapetan Gradaščević, članci u Gazi Husrevbegovoj spomenici, Dževdet-pašina pisma o Bosni i dr.). Fehim Spaho iznosi historijat Šerijatske sudačke škole, zavoda koji je imao veliku ulogu u odgajanju muslimanske inteligencije u Bosni, a koji će skoro imati 50 godina. Interesantan je članak dra. Mehmeda Spahe »Financijske prilike Bosne i Hercegovine od 1878

do 1918.« u kojemu su prikazani budget, porezi, zemaljski zajmovi i novac Bosne i Hercegovine pod okupatorskom Austro-Ugarskom vlasti. Usput se dotaklo i političkih prilika pred veliki rat, a naročito vjerskoga ključa, kako ga je isticao srpski opozicionalac Šćepan Grđić zahtijevajući od vlade, da čitavu svotu za »Kultus« dijeli proporcionalno prema stanovništvu na sve priznate vjere (pravoslavne, muslimane i katolike, omjer 4:3:2). Pored ovih treba spomenuti Muhameda Emina Dizdara članak »Sât«, pun novih otkrića o kulturnom radu Arapa, te članke iz gospodarstva i higijene.

U beletristici stoji na prvom mjestu starina dr. Safvetbeg Bašagić s jednim prizorom iz historičke drame »Bosanski ponos«, koja nam tako govori, da je i u današnjici savršeno lijepo razumijemo. Iz ostavštine rano preminulog modernista Muse Ćazima Ćatića uredništvo je donijelo vrlo dobru pjesmu »Borba«. Zanimljiv je i putopis iz Carigrada od Edhema Mulabdića s naslovom »Mevlevije«, Murata Šuvalića crtice »Ah, nije to Bog!«, Munira Šahinovića - Ekremova »Devetstosedamnaesta«, priča o siromasima koji ginu, i o onima kojima je rat brat, a od kojih je naročito jednog iz sarajevskog života uzeo pod umjetničku lupu, da nam njegova rugoba izlazi jasna. Alija Nametak je zastupljen crticom »Koliko čovjeku treba?« Rasim Filipović ima priču »Zmija«, dok su pjesmama zastupani: Mustafa Hadžigrabčanović, Salih Alić i Husejn Šehić-Ahmedov. Ovaj kalendar ima i jedan naročito interesantan prilog, jednu pjesmu u slavu četiristagodišnjice Gazi Husrev begove džamije na turskom jeziku, uz koju je donesena i slika rasvijetljene džamije i drugih zgrada, koje je podigao taj najveći dobrotvor Sarajeva, za vrijeme proslave 400-godišnjice.

I ovaj je kalendar ilustriran, a naročito treba spomenuti bilješke uz slike u ovom kalendaru, osobito one, koje se odnose na istaknute radnike ovoga muslimanskog društva, kao i one velikih dobrotvora i legatora. I u ovom kalendaru ima izvještaj o radu ovog narodnog društva, uz koje je prava narodna inteligencija, najvredniji i najčestitiji potomci slavnih Kulinâ, Tvrtkâ, Husrevbegâ, Husejn-kapetanâ i ostale plejade onih div-junaka i poštenjaka svijetle uspomene.

Kalendar »Narodne Uzdanice« uredio je Redakcioni odbor. I dobro ga je uredio. Kako je ovo istom druga godina, moglo bi se reći, s obzirom na teže prilike bosanskohercegovačkih muslimana u svakom pogledu, da je i savršeno uređen.

Oba se kalendara, koji imaju po 200 strana naučno-beletrističkog gradiva, prodaju po cijeni od 15 dinara po komadu, a dobiju se kod Središnje Uprave »N.« ili Glavnog odbora »N. U.« u Sarajevu ili Mjesnih odbora i povjereništava ovih društava u drugim mjestima.

A. N.

OSVRT NA KONCERTE

Drugi društveni koncert »Hrvatskoga glazbenog zavoda«

Raspored drugog društvenog koncerta »Hrvatskog glazbenog zavoda« dne 14. studenoga bio je zanimljiv i ukusan. Posvećen je orkestralnoj muzici ruskih kompozitora i upoznao nas s tri značajna djela: Čajkovskoga suitom »Mozartianom«, Ljadova »Osam ruskih pučkih popijevaka za orkestar« i Rahmanjinova »Drugim koncertom za klavir i orkestar«. Oba posljednja djela bila su prvi put izvedena u Zagrebu, a i »Mozartiana« je pobudila jednako zanimanje, jer je ne susrećemo često na koncertnim rasporedima.

Čajkovskij je ovu suitu složio od četiri kratke Mozartove kompozicije, koje je ujedno instrumentirao. Međutim njegov se rad ne može označiti uspjelim. Jasna i pregledna Mozartova muzika ne podnaša gustu instrumentaciju, zasićenu profinjenim zvukovima, koji se gdjekad dodiruju impresionizma. Na ovaj se način potpuno gubi dojam cjelovitosti, jer se muzička sadržina i orkestralna obradba trajno sudaraju. Klasička muzika Mozartova i romantičko naziranje Čajkovskoga ne dadu se nikako spojiti.

Ljadova »Osam ruskih pučkih popijevaka za orkestar« mogu služiti za uzor, kako treba obrađivati narodne melodije, da ne izgube ništa od svoje značajnosti i svježine. Ljadov iznosi narodnu pjesmu vjerno ne kiteći je nikakvim svojim dodacima. Izražajnost joj podcrtava harmonijskom obradbom i instrumentacijom, koje su upravo proizašle iz biti same melodije.

Rahmanjinovljev »Drugi koncert za klavir i orkestar« djelo je akademsko i epigonsko.

Forma je njegova izrađena korektno i bezlično. Dakako, da to djelo ima odlika vanjskih, čisto tehničkih. Instrumentacija je od savršenog dojma, svaka je muzička misao dosljedno provedena, kompozicija je formalno cjelovita.

Dirigentu Borisu Papandopulu uspjelo je, da izvede s društvenim orkestrom »Hrvatskog glazbenog zavoda« ove stvari u potpuno ispravnoj interpetaciji. Naročito se pak istaknuo Evgenij Vanlin svirajući klavirsku dionicu Rahmanjinovljeva koncerta. Odlikovao se je ne samo savršenom tehnikom i velikom muzikalnošću, već također i osobitim smislom za skupno muziciranje.

Nastup »Oratorijskog zbora sv. Marka«

Svaki nastup »Oratorijskog zbora sv. Marka« znači bez sumnje uvijek umjetnički događaj od osobite važnosti. Zbor daje utisak izlivene umjetničke cjelovitosti, što je posljedica čestog skupnog pjevanja. Kako je zadaća zbora, da gaji dobru crkvenu muziku a to čini svake nedjelje pjevajući na misi, imao je i raspored koncerta od 16. studenoga potpuno duhovni karakter.

Prvi se dio rasporeda sastojao od kratkih kompozicija Viadane, Palestrine, Gallusa, Vittorije i Anerija za ženski, muški i mješoviti zbor. Drugi njegov dio ispunjavala je Mozartova »Krunidbena misa« za soliste, mješoviti zbor i orkestar. Ova je misa bila upravo izvrsno izvedena. Tu smo dobili dojam, kao da je sačinjena u jednom poletu, a to i jest značajno za nju. Kao solisti sudjelovali su Liga Doroghy, Draga Ribić, dr. Viktor Benković, Čedomil Dugan i Stjepan Lalić, dirigirao je pak Mladen Pozajić, koji je i ovaj put dao dokaza o svojim visokim umjetničkim kvalitetama.

Koncerat »Zagrebačke filharmonije«

Koncerat »Zagrebačke filharmonije«, koji je bio 20. studenoga, mora se istaći kao naročito uspio. Na rasporedu su bila četiri djela, koja dosad nisu u Zagrebu izvedena. Dirigent Grzegorz Fitelberg je osim toga sastavio raspored tako, da je odabrao kompozicije, koje nam poredane jedna uz drugu pokazuju sasvim jasno idejnu podlogu muzičkog stvaranja od početka dvadesetog vijeka do današnjih dana.

Szymanowskoga »Četvrta sinfonija za klavir i orkestar« može osobito služiti za primjer duševnog stanja ljudi pred svjetski rat. Duboki nemir i duševnu rascijepljenost nalazimo počevši od Beethovena kroz čitav devetnaesti vijek kao prvotno raspoloženje svake kompozicije, ma tko bio njezin autor. U sinfoniji Szymanowskoga oni su porasli do neurotičnog treperenja, čija je napetost tolika, da svaki čas prijeti potpuni raskid. Ta bojazan leži neprestano na slušaocu poput more. Orkestar je razdijeljen u dvije grupe, koje se međusobno sukobljuju i bore. Nijedna od njih ne može nadvladati drugu, te se tako ni muzička misao ne može razviti u nesmetanom širokom tijeku. Kompozitor stvara tezu i antitezu i neprekidno zaoštruje njihove protivštine, pa tako u svom djelu ne može doći do idejne sinteze, koja znači konačno izmirenje svih suprotnosti u višoj harmoniji. Posljedica je ovakvog stanovišta skrajnja subjektivnost i povlačenje u samog sebe. Vrlo je malen korak odavde pak do potpune smetenosti i nejasnoće. Szymanowski ga nije učinio i zato je njegovo djelo od potresnog dojma za onoga, tko se može u nj bar djelomično uživjeti. Današnjem je pokoljenju ovolika subjektivnost strana, i ono ne želi da se gubi u njezinim finim i kompliciranim zavojima i vijugama.

Osnovna misao, koja je navela Prokofjeva, da komponira »Klasičnu sinfoniju«, pokazuje nam očevidno, u kolikom se razmjeru suvremeno pokoljenje odvrnulo od nazora i osjećanja prijašnjeg pokoljenja. Duševna zamršenost vodi do potpunog nereda i rasula, trajni i nikad neriješeni unutrašnji sukobi napokon umaraju, pa kao reakciju na sve to čovjek traži izjednačenost, pravilnost, cjelovitost: ukratko ono, što je vezano s pojmom klasičnoga. Prokofjev je izradio svoju sinfoniju s tolikim poznavanjem ne samo klasične forme, nego i s poznavanjem melodičkog i harmoničkog klasičnog stvaranja — a da instrumentaciju i ne spominjem — da se čovjek mora zaista diviti njegovu savršenom osjećaju za stil. Ali to djelo nema u sebi životnog daha, ono se doimlje hladno poput kakve arheološke rekonstrukcije. Mi se divi-

mo kompozitorovu velikom znanju i ukusu, mi to sasvim mirno rasuđujemo, no osjećaja ne proživljujemo nikakvih. Zato ova sinfonija ima vrijednost samo kao principijelno htijenje našeg doba, ali nipošto kao ispunjenje njegovih težnja.

Casellina »Serenada za mali orkestar« djelo je vedro i puno formalne ravnoteže, što je posljedica romanske klasične tradicije. U toj muzici ima mnogo nastrojenja, koje ugodno i bezbrižno teče.

Honeggerov »Pacific 231« je do apsurda dotjeran izdanak romantičke programne muzike. Kompozitor tu ne opisuje muzičkim sredstvima svoje dojmove prigodom nekog događaja, što je otprilike smisao programne muzike, već neposredno u orkestru oponaša lupanje i pištanje lokomotive. Stvaranje buke s pomoću muzičkih instrumenata može biti zanimljivo, ali to nije muzičko stvaranje. Ovo nam djelo najbolje prikazuje duševnu bijedu i potpunu iscrpljenost naziranja na svijet, koje je nekad orgijalo u rastvaranju najsitnijih pokreta čovjekovih, a koje je naziranje danas zasićeno zapalo u staračko djetinjarenje oduševljavajući se za igračke.

I Mosolovljeva »Ljevaonica željeza« također je ovakva »muzika strojeva«, od koje u orkestru sve škripi, cvili, pili, buši i tutnji. No on bar ne ostaje samo kod naivnog obožavanja strojeva, koje uzgred rečeno i odviše podsjeća na strahopoštovanje divljaka pred nerazjašnjenom pojavom, nego svemu tome dodaje na koncu čvrstu melodiju, koja se doimlje kao velebna himna rada. Dakako, da je tek slabi trag svijetla u idejnoj kaotičnosti ovakvog umjetničkog naziranja. Prema tome se ovo djelo ne može smatrati za neki definitivni izraz. Ono samo otvara mogućnost novih putova, jer ima odviše velikih nedostataka. Forma mu je potpuno zakržljala, a većim svojim dijelom i ne spada u muziku, jer muzika nije oponašanje buke.

Sve ove stvari izvrsno je uvježbao Grzegorz Fitelberg, koji je te večeri našao zasluženi uspjeh zajedno s Karolom Szymanowskim, odličnim pijanistom, koji je svirao klavirsku dionicu u svojoj sinfoniji.

Koncerat Pavla Vlahovića

Poznati naš operni pjevač Pavao Vlahović priredio je 21. studenog koncerat pjesama i arija. Raspored je bio sastavljen dosta šablonski s mnogo beznačajnih djela. Ali Vlahović je svojom osobitom muzikalnošću umio retuširati mnoge banalnosti. Veoma dubok su dojam učinile tri Schubertove pjesme, kako ih je on pjevao. S mnogo je ukusa interpretirao i Straussove pjesme, ali njima je vrijednost malena, jer su epigonske i blijede, pa zato i ne pružaju izvađaču mogućnosti, da s pomoću njih postigne kod slušateljstva kakav jači utisak. Za klavirom ga je znalački pratio Petar Dumičić, koji je i sam odsvirao nekoliko klavirnih kompozicija.

Nastup Hrv. pjev. društva »Svačić« iz Jasenovca

Nastup hrvatskog pjevačkog društva »Svačić« iz Jasenovca dne 23. studenoga, može poslužiti kao naročiti primjer, kako se sa sasvim malim umjetničkim mogućnostima dadu postići veliki rezultati, samo ako se te mogućnosti umiju pravo upotrijebiti. To je seljački zbor, čiji članovi nemaju pojma o pjevačkoj tehnici, nego pjevaju prirodno. Pa ipak su uspjeli, da nam prirede čitavo veče ozbiljnog umjetničkog utiska. Tajna je uspjeha u tom, što je njihov zborovođa Marko Franjić sastavio raspored isključivo od narodnih pjesama. Zato se tu nije trebalo domišljati nikakvoj naročitoj interpretaciji niti ju je trebalo uvježbavati. Čim su pjevači naučili dionice, tim je način predavanja bio sam po sebi odmah izrađen. Narodna je pjesma sastavni dio njihova načina osjećanja, a da je taj viši princip u njima živ, očituje se najbolje u tome, što oni jednako dobro pjevaju ne samo svoje pjesme, nego i pjesme iz ostalih naših krajeva. To je jedan dokaz više, da je duh naše narodne umjetnosti jedinstven, a varijante njezine u pojedinim krajevima da su tek sporednog značenja.

»Svačićevo« pjevanje bilo je ujedno izvrstan kamen kušnje, u kolikoj je mjeri pojedini kompozitor obradio narodnu pjesmu u narodnom duhu, to jest, koliko se ostale dionice poklapaju u karakteru s melodijom. Seljaci naime kao naturalistički pjevači nemaju uha za harmonijski sistem, koji se

izgradio na tradiciji zapadnjačke muzike i koji se uči po muzičkim školama. U prvom redu za njih septima nema značenje prehodnice, jer oni je i ne pjevaju kao temperiranu septimu, nego kao naravnu. Zatim modulacijoni i alteracijoni sistem narodne pjesme također je potpuno različit od onoga akademske harmonije. Čim je koji kompozitor upotrijebio ovakove harmonijske kombinacije, koje se kose s duhom narodne pjesme, zbor je takva mjesta redovito pjevao nečisto i krivo. To se ne može prebaciti na lošu intonaciju zbora, jer sve ovakve stvari, siromašne po invenciji, teške su seljacima samo zbog svoje nenaravnosti. Zbor je pjevao uzorno čisto mnoge druge obradbe, kojih je muzička građa komplicirana zbog slobodno razvijenih dionica, ali koje su ostale u duhu narodne pjesme.

Uspjele su obradbe Dugana mlađeg, Žganeca, Grgoševića i Matzove »Jasenčice« i »Jasenovačko narodno kolo«. Kao primjer uzorne obradbe može poslužiti Duganov »Černi oblak« i »Daleki su puti«. Ozbiljni muzičari kao što su Dugan i Matz morali bi znati razlikovati narodne pjesme s umjetničkom vrijednosti od neukusnih tamburaških i harmonikaških gradskih imitacija. Oni ne bi smjeli izdavati kao narodne pjesme »Vjetar piri« i »Kopa cura vinograd«. U isti red s ovima idu i pjesme »Školnik ide«, »Malo ja, malo ti« i »Cvijeće mi polje pokrilo«, što su ih obradili Špoljar i Taclik, a kojih sviju skupa nije trebalo biti na rasporedu. Razumljivo je, da su se baš te pjesme najviše svidjele publici, jer gradski se ljudi djelomično internacionaliziraju i gube prijemljivost za urođenu narodnu umjetnost. Anonimna je gradska pjesma posljednji zakržljali ostatak bujne narodne muzike.

Dr. Branimir Ivakić

NOVE KNJIGE

A. Škatarić, Bolest i socijalno ekonomsko stanje. Zagreb 1933.

Uzroci bolesti pretežno su vanjske naravi, uslovljeni socijalno-ekonomskim sklopom društva, a loše društveno i gospodarsko stanje je kudikamo izravniji i opasniji uzročnik bolesti od bilo koje vrste bakterija. To se, naravno, ne može utvrditi na pojedinačnim slučajevima, nego tek po statističkim podacima o životnim prilikama sviju bolesnika. I zato g. Škatarić polaže mnogo važnosti na statistiku.

U pisanju te knjižice od 60 strana g. Škatarić se je poslužio vrlo opsežnom literaturom od 36 raznih publikacija, iz kojih je kritički probrao samo sasvim pouzdane podatke.

Djelo je rađeno pažljivo, stručnjački, valjanom metodom, rečenice su kratke i jezgrovite, za svakoga jasne i razumljive, a zaključci su logični i ispravni.

Pažljivo izrađene i vješto raspoređene tabele i brojke govore više i uvjerljivije od hiljada riječi: od sviju debelih medicinskih i higijenskih knjižurina, te učenih, humanih predavanja.

Pecija, Iz naše avlije. Slika u 2 čina, Zagreb, 1933.

Kao pisac kratkih, snažno i grubo izraženih crtica i dramskih prikaza, Pecija je dobro poznat našoj čitalačkoj publici. Do sada ograničen na prikazivanje ličkog sela, bavi se u svojoj najnovijoj knjizi domaćim životinjama. Spretno i znalački niže scenu za scenom, prikazuje sukobe među životinjama, njihov način života i međusobne odnose.

Životinje su, nema sumnje, prikazane realistički: onako kako ih ljudi razumijevaju.

Sadržajno je najuspjeliji u II. činu 7. prizor, oštar i alegoričan.

Desetorica s lomače. Izdanje Minerva, Zagreb-Beograd 1933.

U toj zbirci zastupani su pisci: Feuchtwanger, Glaeser, Kesten, Kisch, H. Mann, Ottwalt, Plivier, Toller, Tucholsky i A. Zweig: poznata imena njemačke socijalne književnosti. Umjetnički je najzrelija Glaeserova novela Krojač iz Tilsita i Tucholskoga Gospodin Wendriner. Po sadržaju slična potonjoj, no manje uvjerljiva, jest Kestenova Svadbena slava: obje obrađuju malograđanski život.

Tollerove stvari ističu se sažetošću i čvrstoćom. U njima je svaka riječ na pravom mjestu, stoga su stvari od jaka dojma. S obzirom na svrhu izdanja, zbirka je dobro uređena. Izabrane su one stvari, koje najjasnije prikazuju socijalno-politički stav svakoga od tih pisaca.

Oprema knjige je ukusna, prijevodi su čitki i stilski čisti.

Dr. Henrik Grbavčić, Bokeljske elegije. Izdanje Globus, Beograd 1933.

Pjesnik pripovijeda u starinskim elegičkim distisima o nevažnim i nezanimljivim sitnicama, koje danas nikoga — osim valjda još njega — ne zanimaju. Ukrasi govora su starinski, jedino takvi i mogu odgovarati monotonom elegičkom distihu, pa stoga cijela ta knjižica od 13 stranica sa 6 elegija nije za obogaćenje pjesničkog izražaja od nikakva značenja.

Osim toga, pjesnik je egocentričan u gledanju i kroz cijelu zbirku nigdje ne pokazuje živa interesa za život i ljude oko sebe.

»Tu i odrastoh mlad, tu spokojna, tiha života
Prvu osjetih draž, prvom i propjevah tu«

Ta lična nota i tugaljive historijske reminiscencije provlače se kroz cijelu knjižicu kao nit dosadne paučine.

Tugaljivost i uniformnost stiha u formi i sadržaju glavne su značajke tog djelca.

R. Simeon

IZ PRIJEVODNE LITERATURE

Harry Domela, Lažni Princ

Roman H. Domele »Lažni princ« pripada među one knjige, koje su direktno uzete iz života i obrađuju jedan konkretan događaj, kao tipski primjer suvremenog životarenja, uglavnom bijednog i sramotnog, a koje se danas najradije čitaju. Osim ovog, Nolit je već izdao nekoliko djela ove vrste: »Rat« Lud. Renna, »Sama« A. Smedley-eve, »Raj Amerika« E. E. Kischa i »Zemlja Abonosa« A. Londresa (iako ova dva posljednja tvore izrazitu reportažu). »Lažni princ« obrađuje poznati njemački društveni skandal, kad je baltički Nijemac Harry Domela vukao njemačku aristokraciju za nos klateći se kroz Njemačku u svojstvu najstarijeg princa. Kad su ga raskrinkali, uhvatili i zatvorili, Domela je, čekajući da bude osuđen, opisao svoj život. Tako je nastao roman »Lažni princ«, koji ilustrira život poslijeratne Njemačke, u kojoj se kriza tek rađala, ali je rasla strahovitom brzinom. Knjiga je sigurno mnogim njemačkim aristokratima mogla odlično poslužiti kao purgativno sredstvo, jer je Domela bezobrazno otkrio sve, što se događa u višem njemačkom društvu, među mladima i starima, osjećajući instinktivnu mržnju prema maloj grupi ograničenih, vječno pijanih, poluinteligentnih i moralno bijednih degenerika, koji su samo zato, jer su rođeni u grofovskim kućama, a ne na ulici, bili predestinirani za državno vodstvo, iako za to nisu imali ni malo sposobnosti (ponajviše). U knjizi ima vanrednih stranica, koje ostaju trajno kao dokumenat, a ima ih i artistički uspjelih (na pr. dani u romantičnom studentskom gradiću Heidelbergu). Štamparskih pogrešaka ne manjka. Fotomontaža g. Bihaly-a ovaj put nereprezentativna. Prijevod g. St. Milovića, uz neke sitnije, već uobičajene pogreške, dobar.

Honore de Balzac, Golicave priče

Već je pred nekoliko godina Zabavna biblioteka (u ublaženom prijevodu g. Ise Velikanovića i pod naslovom »Vragometne priče«, koji već svjedoči o »pristojnijoj« formi) izdala više ovih paprenih, masnih priča, koje imaju da služe kao francuski »Decamerone«. Knjiga o kojoj je ovdje govor, izašla je u izdanju Kozmos, Beograd, s originalnim ilustracijama Gustava Doré-a (koje i nehotice stalno daju dojam nečega golemog, u svojoj monumentalnosti nečega, što je istovetno s golemim, žilavim hrastom) i u prijevodu gđe B Petrović, a postoji još jedno izdanje »Golicavih priča«, na ćirilici, u prijevodu g. Ise Velikanovića, također potpuno. Balzac je, komponirajući sebi svoj lični stil, približno onakav, kako se pisalo u doba kada se priče dešavaju, karikirao nemilosrdno francuski highlif, koji nije znao ni za što drugo, nego za jelo, piće i seks (ne poštedivši ni kraljevski dvor), u vrijeme, dok smo se mi Hrvati klali s Turcima po granici i decimirani, izranjeni i izmučeni zadržavali turski vihor, da ne prijeđe preko nas i čitave zapadne Evrope (a bili smo već tako i tako »reliquiae reliquiarum«), potpomagani rijetko od koga. Sve priče od reda (dvije knjige, u svakoj po petnaest) pisane su vanredno duhovi-

to, masno i s mnogo smisla za grotesku i satiru. Prevodilac, gđa Petrović, uspjela je osobito s jezične strane ne štedeći izraza. Vrlo solidno i lijepo opremljene, »Golicave priče« će dobro zabaviti ljude, koji mogu da si priušte ljetovanje, i prikratiti im na putu vrijeme, a to im je i glavna svrha. Dobro je inače, da je Kozmos izdao ovo klasično francusko djelo naročito radi ilustratora G. Doréa, koji je bolji od teksta. Knjiga je izašla izvan poznatih Kozmosovih serija Karijatide (H. Bergson i S. Freud) i Svedočanstva (K. Sforza i E. Ludwig). *I. K.*

PO DRAGOMU KRAJU

»Po dragomu kraju« natpis je zbirci posljednjih kajkavskih stihova Dragutina Domjanića. U ukusnoj knjižici — sa poputbinom: »Ove popevke predajem narodu onak, kak ih je moj dragi sin za izdanje složil i priredil. — Mama« — izišle su iz tiska Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu ove posljednje riječi najintimnijih razgovora, što ih je vodio pjesnik u beskonačnost sa svojim »dragim krajem«. S ljubavlju, kako se pohranjuju dragocjenosti, tu su spremljene u nježne stihove radosti i žalosti, u kojima je bila nevidljivo povezana duša kraja i Domjanićeva duša. U slikama iz života kraja i iz života ove zatravljene duše, kao izmjenično, u ovim se pjesmama rasipava bogatstvo neslućenih cijena, rasipava se obilno i nesebičnošću, kojom priroda dijeli svoje blago. Nema toga našeg čovjeka, koji ne bi u tim stihovima pronašao nešto, što nije mogao sebi reći pravim riječima, kad je bezbroj puta osjetio potrebu, da to kaže. Tu mu dolazi pjesnik, da mu olakša duši i da je povede sa sobom. Ova se poezija daje nenametljivo i priprosto kao nasušni hljeb. Nema sumnje, da će poštivači Domjanićevih »Kipca i popevka« i »V suncu i senci« zbirkom »Po dragom kraju« proširiti svoje redove. Pjesme se naručuju u knjižari »Zabavne biblioteke«, pa i u svim ostalim, a cijena im je u finom uvezu D 40.— (s poštarinom D 48.—).

Id.

MATINEJA LIRIKE O SELU

Dne 8. XII. 1933. održala se u Čitaonici Zajednice slav. društava matineja lirike o selu. Na programu su bili: Stj. Banek, G. Cvitan, Stj. Hrastovec, A. Jakšić, D. Katičić, J. Korner, K. Križanić, Iv. Ladika, Iv. Lendić, Z. Majtin i V. Nikolić. Uvodnu riječ matineji rekao je kratko i jezgrovito Kamilo Križanić. On je podcrtao činjenicu, da elementi narodne kulture ulaze u suvremenu liriku. Zatim je pokazao odnos između stvaranja u okviru narodne kulture i stvaranja pojedinaca umjetnika u današnjoj hrvatskoj lirici. Završio je izjavom da selo unosi zdrave sokove u našu liriku i štiti je od zablude svakog anacionalizma. Na matineji nisu zastupani oni pjesnici, koji se idejno udaljuju od hrvatskog sela. *Ž. A.*

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Dežclićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 59-81

Primorje *Vladimir Varlaj*

HRVATSKA REVIJA
GODINA VII BROJ 2 MCMXXXIV

BISMARCK I PRUSKI DUH

Dne 21. ožujka otvorio je Hindenburg prvi revolucionarni parlamenat značajnom simbolikom: u potsdamskoj crkvi pred lijesom Fridriha Velikoga uz svečano postrojene redove vojske, redarstva, jurišnih odreda i Stahlhelma.

Novine su tumačile tu simboliku lapidarnom konstatacijom, da su predstavnici naroda bili pozvani u grad »besmrtnog pruskog duha«, da »prime zapovijedi velikoga kralja«, pošto »je Prusija osvojila Reich« i »pruski duh postao duh Nijemaca«. »Novi Reichstag«, oduševljavala se Rhein-Mainische Volkszeitung, »ne će biti parlamenat, nego će imati da povlađuje svršenoj činjenici. To sa Bismarckovim Reichstagom, Reichstagom weimarskog ustava, nema više mnogo posla — taj je Reichstag završen«. A glavni organ stranke, »Völkischer Beobachter«, istakao je na dan otvorenja slogom, koji podsjeća na zbijenost Napoleonovih bulletina:

»21. ožujka umire naziranje posljednjih stopedeset godina o državi«.

Stranac se čudi. Od godine 1870. nije bilo moguće zamisliti u Njemačkoj nacionalne proslave niti najobičnijeg patriotskog govora, a da se nije zazivala sjena Bismarcka-Ujedinitelja. 1933. pak pobjedonosna revolucija jedva mu spominje ime i nema ni jedne zelene grančice za njegov grob, dok Hindenburg kiti lovorovim vijencima mrtvačke sanduke Fridriha Vilhelma I. i Fridriha II. Nije li dakle ni Bismarck više pravi Prus?

Pitanje duboko zasijeca u današnju politiku. Pokušajmo ga razbistriti, nastavljajući putem, kojim su posljednjih decenija išli veliki istraživači — Max Weber, Ernst Troeltsch, Friedrich Meinecke i Josef Nadler.

Kao na početku podunavskog, tako i na početku pruskog problema stoji sudbonosna geografska opreka između Zapadne i Prekorajnske Evrope. Tamo na zapadu nacionalna je država dar prirode. More i gore opasuju ondje zemlje, okupljene oko prirodnih središta, iz kojih se misao jedinstva mogla širiti na sve strane. Tako je bilo u Francuskoj, isto tako u Engleskoj. Sve se to mijenja, čim prijeđemo Rajnu.

Zemlja se tu prostire prema istoku u nedoglednu rusku nizinu, a prema jugoistoku u zbrku podunavskih korita i kotlina, gdje nikad ne

možeš reći: »Tu je kraj.« Na taj način priroda Njemačkoj nije odredila granica, šta više, nije joj dala ni središta. Uzalud pitamo kroz devet vjekova, gdje joj je prijestolnica. Njemački se doduše carevi redom krunisahu u Aachenu, u ostalom pak tumarahu od dvorca do dvorca, od jednog manastira do drugoga. U kasnijem srednjem vijeku Frankfurt postade izborno mjesto; ali se političko središte i kraj toga još neprestano selilo, jer svaka dinastija vladaše državom iz drugoga kuta — iz Münchena, Beča, Praga ili Graza. Time upravo nomadskim značajem njemačka prijestolnica potpuno odskače od zapadnih, koje stajahu kao ukopane na obalama Seine i Themse, te se pridružuje poljsko-ruskom tipu, gdje prijestolnice slično lutahu — iz Gnezna u Krakov, iz Krakova u Varšavu ili iz Kijeva preko Moskve i Petrograda natrag u Moskvu. Na cijelom dakle golemom području od Rajne do Urala narodi nigdje nisu nalazili već gotovih kuća, u koje se trebalo samo useliti, nego im je morao sagraditi državu istom duh.

Prva iskra stvaralačke ideje zasja na skučenom prostoru između Rajne i Loire, gdje se iz rimske baštine, zadahnute genijem franačkog plemena i univerzalizmom papinske crkve, rodio onaj duh romansko-germansko-kršćanske kulture, koju je onda Karlo Veliki na vršku svoga mača ponio do Labe i Dunava. Ali tehnička sredstva bijahu još tako malo dorasla zadacima prostranog carstva, da se ono raspalo već nekoliko decenija poslije Karlove smrti, pokapajući pod svojim ruševinama prvi pokušaj organizacije Srednje Evrope. No začudo, baš kod onog plemena, što se najžučnije opiralo krstu, kod Sasa ustade spasitelj — Oto I. — te obnovi godine 962. univerzalno carstvo, kojemu se zauvijek priključio i jedan dio Slavena. Jer, kako je već Karlo Veliki otkinuo od slavenskog bloka Slovence, zgrabivši ih ujedno s Dunava i Furlanske, tako za Otona bavarsko-saske kliješte otrgoše Čehe.

Plašt jedinstvene zapadne kulture sad prekri Srednju Evropu do Labe i Krkonoša. Borba za investituru, reforma crkve, germanski epi, sholastika, mistika i renesansa, hladni ponos romanskog sloga i čeznuće gotike, sve to postade zajedničkim doživljajem sviju, i to bez obzira na narodne razlike, tako da nalazimo jedno od najjačih žarišta duhovnog života četrnaestog vijeka u Češkoj.

Sasvim je drukčije bilo u Polablju, toj Americi srednjega vijeka. Od dvanaestog stoljeća uvijek novi talasi njemačkih doseljenika poplavljuju polapsko tlo, ali slavenstvo teško umire. Do šesnaestog se stoljeća ponijemčila tek zemlja, no duša još ne; jer ma kako orijaško bilo polapsko topilo, u kojem se pomiješaše najrazličitija njemačka i slavenska plemena: što je iz njega izlazilo, još dugo nije bilo njemačko. U vjekovnim borbama sa slavenskim poganima, »sotoninim sinovima«, koji za kršćanina srednjeg vijeka stajahu izvan ljudskog društva, njemački se

vitezovi zadojiše ohološću konkvistadora, osvajača, opajajući se slašću gospodstva nesputana nikakvim moralnim obzirima. Čak kad se Slaveni pokrstiše, taj prezir ne prestade, ne samo stoga što ga je svaki pogled na primitivnost slavenskog života oživljavao, već i zato, što se borba s poganima vodila dalje, iako ne više u Polablju, to ipak pred njegovim vratima, u Prusiji. Otkako je njemački viteški red tu pokorio Pruse, priređivao je svake godine vojne pohode, često prave lovove na litavske pogane, u kojima je učestvovao pod barjakom velikog meštra pruskoga reda cvijet kolonijalnoga plemstva, osvježujući u krstaškom bjesnilu naslijeđenu gospodsku svijest.

Naličje tog duha, duboki osjećaj beznadne inferiornosti kod podjarmljenih Slavena, jasno se ogledava u potresnoj anekdoti, koju bilježe »Miracula Heinrici II.«, gdje čitamo, kako jedan slavenski slijepac nije mogao vjerovati, da bi i on ozdravio, kad bi dodirnuo čudotvorne moći pokojnog cara, jer za Slavena ni njemački s v e t a c ne haje! No staleškom ponosu tih konkvistadora ne odolje ni sloboda doseljenih Nijemaca. Jer, dok se na Rajni vlastelin sve više povlačio iz privrednog života, zadovoljavajući se stalnim rentama, koje je uglavio sa svojim seljacima, istočni je naprotiv vitez nastojao, da redom pretvori svoje seljake u kmetove, kako bi što jeftinije proizvodio žito za prodaju Hanzeatima, koji su ga izvozili u Skandinaviju, Holandiju i Englesku.

Polapsko dakle topilo do kraja srednjega vijeka nije dalo čista metala. Naprotiv, umjesto da polapsku dušu ponijemči, rastvorilo ju je još jače razularenim nasiljem plemstva, po kojemu je kolonijalna Njemačka mnogo više nalikovala Poljskoj nego staroj domovini. Kao u toliko drugih kolonija, materijalna je kultura i tu tako pretezala, da je Polablje bilo njemačko samo izvana po svojim gradovima, crkvama, plemićkim dvorcima, ali ju je iznutra vezala za majku zemlju tek mistika, koju donesoše prosjački redovi. Još oko godine 1500. Istok nije imao svoje literature; istom ga je humanizam probudio. Pitanje je dakle bilo, hoće li se Polablje moći oprijeti duhovnoj prevlasti stare domovine.

Politički događaji dadoše baš u to doba njenoj kulturi novih i jakih poticaja. Uspjesi habsburške dinastije, koja je stekla Burgundiju i Španjolsku s najbogatijim krajevima Italije, širom otvori romanskim utjecajima vrata u carstvo; i nasrkavši se čara talijansko-španjolskog duha, živahna bavarska ćud za nepuna dva stoljeća podari njemačkom narodu zanosnu raskoš austrijskog baroka.

Ali austrijska bijaše onda i Češka; a Češkoj pripadaše Šlezija. Prodrmana burnim životom svjetske sile, kojoj je služila, Šlezija se trže iza sna te odjednom prigrabi vodstvo u literaturi Istoka, tako da se činilo, kao da će se istok duhovno osvojiti s njemačkog juga. Po svoj bi prilici

bilo do toga i došlo, da nije međutim već Luther svrnuo razvitak na drugi put, raskinuvši stari odnos crkve prema državi.

Srednjovjekovna je crkva priznavala državi božansko podrijetlo sa značajnom ogradom, da je samo potrebno zlo, od kojega čovjek pati, otkako je istočnim grijehom oskvrnuo svoju dušu. Država je imala prema tome samo zadaću, da bude »kazna i lijek grijehu«, a da li i koliko odgovaraše toj svrsi, za to naravno nije moglo biti kompetentnijeg suca od crkve. Posljedica je bila, da je oštar crkveni racionalizam neumoljivom kritikom pratio državu na svakom koraku, uvijek spreman da na nju navali uime ugroženog blaženstva, kao što to svjedoče cijeli vjekovi borba između papa i careva.

Baš tome revolucionarnom duhu, najjačoj poluzi u kulturnom razvitku srednjega vijeka, u Luthera nema više ni traga. Uzrok leži u tome, što ga je zatro novim pojmom »zvanja«. Po njegovu naime shvaćanju svećenik nema nikakve vlasti, samo »upravlja božjom riječi i sakramentima«, vršeći time »zvanje« jednako kao »postolar, kovač, seljak«. Njegova se služba ne odlikuje ni naročitom zaslužnošću, jer »se kršćanski život osniva na vjeri i ljubavi«, a te se ne dokazuju natjecanjem u askezi i dobrim djelima, kako ih preporučuje stara crkva, nego vjernim radom baš u onom zvanju, koje je Bog čovjeku dodijelio. Ne bijeg iz svijeta jer je grješan, nego povratak u nj, jer je pun Boga, jer svatko tamo ima svoje polje da ga obrađuje u slavu božju i svoju korist, to je ono novo, što je Luther jedino smatrao za kršćansko. Ovakva vjera uzajamnom ljubavlju između nebeskog oca i zemaljske njegove djece pretvara svaki, pa i najniži posao u službu božju, te ulijeva duši pokoj i zadovoljstvo, koje može dati samo svijest u Bogu ispunjene dužnosti. Duboki konzervativizam prema tome provijava iz Lutherova nauka. Jer proglašenje svakog zvanja za jednakovrijedno poprište kršćanske kreposti i načelno prožimanje cijele svagdašnjosti dostojanstvom vjerske dužnosti naučilo je protestanta, da ono, što mora, i hoće.

Stalnu sklonost pomirenju sa svakom sredinom pojačavao je još Lutherov nauk o svjetovnoj vlasti. Jer postavljena da »kroti nekršćane i zle kako bi morali (barem) naoko mirovati i spokojni biti bez zahvale«, i svjetovna vlast vrši samo od Boga ustanovljeno zvanje. Zato joj je upravo vjerska dužnost, da rukuje mačem, a narod ima da sluša. Ne smije »se opirati zlu« ni onda, kad mu se čini krivica; jer budući da Bog zabranjuje pobunu govoreći: »Osveta je moja«, to svaki buntovnik gazi »božju riječ nogama« te zadira »u njegovu vlast i pravo«. U skladu s tim Luther sasvim logično godine 1525. huška gospodu protiv buntovnih seljaka strastvenim pozivom: »Neka razbija, davi, kolje potajno ili javno, tkogod može, kao da treba ubiti bijesna psa!«, jer »magarac hoće batina, i svjetina želi, da se njome vlada silom«. Poslušnost dakle podjarmljenog

polapskog roba, i onako već potkrijepljena kobnim razvitkom kolonijalnog društva, našla je na taj način još i moralno opravdanje u Luthe-rovu zahtjevu bezuvjetne »trpne pokornosti prema vlasti«.

Ali taj zahtjev bijaše dvosjekli mač. Jer zar ne bijaše i carstvo »kršćanska vlast«? Zar nije trpna pokornost važila onda također za knezove?

Od trinaestog stoljeća njemački knezovi rastakahu carstvo gramzivim svojim egoizmom. Pobjeda lutheranstva u Polablju mogla je njihovu otpornost skršiti. I zaista, politička mlakost protestantskih knezova za cara Karla V., stalno njihovo uzmicanje u drugoj polovini šesnaestog vijeka, prelaz Saske, kolijevke lutheranstva, na habsburšku stranu, pošto je izgubila vodstvo njemačkog protestantizma sve to dokazuje, da nije Luther kriv, ako stara Njemačka nije ipak osvojila kolonijalnoga Istoka, nego naprotiv, da bi lutheranstvo, omamljeno geslom trpne pokornosti, bilo pregaženo, da nije Nijemca Luthera spasao Francuz Calvin.

Dijeleći naime čovječanstvo na proklete i odabrane odiskona, Calvin je stubokom promijenio odnos stvoritelja prema stvorenju. Jer, gdje je sudbina svakomu određena već unaprijed, tamo nema više zasluga, kojima bi grješnik mogao utjecati na Boga, tamo nema ni nebeskog oca, koji bi se smilovao skrušenom djetetu, već tamo čovjek samo još stoji dršćući u svom ništavilu pred veličanstvom nedokučivog stvoritelja, kojemu sav svijet nije drugo nego hladno ogledalo njegove slave. U ledenoj studeni toga Boga katolička mistika umrije, a umjesto nje ostade samo tjeskobno pitanje: »Jesam li proklet ili odabran?«

Vječiti bi s toga očaj mučio kalvinista, da ga nije znao savladati dobrim djelima. Jer ne bijahu li ona najprikladnije sredstvo, da se raspoznaju pravedni i zli, kad vjera sama uči, da dobra djela ne čine dobra čovjeka, ali dobar čovjek čini dobra djela? Baš je dakle u svoje umirenje kalvinist svim silama nastojao, da disciplinira i racionalizira svakidašnji svoj život, kako ne bi posrtao, nego što uzornije vršio bogodano zvanje, uvjeren, da svaki uspjeh, što ga postigne, znači jedan dokaz više, da ga je Bog zaista odabrao za promicanje svoje slave.

Koliko je ovakav kult uspjeha morao pridonijeti razvitku smišljene energije i nepokolebive ustrajnosti kod svojih sljedbenika, o tom ne treba nagađati: privredni preporod Zapadne Evrope šesnaestog i sedamnaestog stoljeća dovoljno jasno to pokazuje. Ali se isto pokazalo i u politici. Jer kalvinistički svetac bijaše opor podanik. Pokoravao se samo uvjetno; bezbožnoj se vlasti opirao. No premda se time udaljio od lutheranca gotovo u nedogled, ipak se s njime opet sastao upravo na polapskom tlu.

Godine 1613. knez izbornik brandenburški, Johan Sigismund, prijeđe na kalvinizam. Njegov sin, Georg Vilhelm, oženio se princesom iz središta njemačkog kalvinizma, Porajnske Falačke; njegov unuk Veliki knez izbornik Fridrih Vilhelm I. školovao se četiri godine — 1634. do 1638. — u kalvinističkoj Nizozemskoj na dvoru i u taboru slavnih Oranijevaca, odakle dovede sebi i suprugu. Neposredni pak njegovi nasljednici, prva dva kralja pruska, uzeše sebi za žene princese iz welfske dinastije, koja zavlada godine 1714. Engleskom, preporođenom tek malo prije u duhu najborbenijeg kalvinizma, Cromwellova puritanstva.

Uporedo s tim preokretom na dvoru poče previranje i u puku. Već Veliki knez izbornik naseli u svojoj zemlji kalviniste iz Falačke, Nizozemske i Ugarske te izdade 1685. potsdamski edikt, kojemu se proganjani francuski hugenoti odazvaše u tolikom broju, da ih se do kraja stoljeća sleglo u Brandenburg oko dvadeset hiljada. Dakako, bježeći za nasušnim hljebom, svi ti doseljenici bijahu i suviše srvani, da bi sad odjednom unijeli u tihu sredinu lutheranske poniznosti revolucionarni prkos kalvinističkog p o l i t i č a r a; ali su zato donijeli sa sobom privrednu poduzetnost kalvinističkog g r a đ a n i n a, dok je politička sposobnost kalvinizma pala u dio dinastiji.

U oštrom se uzduhu oranjskog tabora Fridrih Vilhelm zauvijek izliječio od trpne pokornosti Lutherove, koju je doduše kao »kršćanska vlast« i dalje tražio od svojih podanika, ali kao suveren uskraćivao svome caru. I tome je načelu pribavio sam još i trajnu realnu snagu, ugledavši se u umotvorinu oranskog genija, nizozemsku vojsku. Hiljadu četirista godina naime poslije rasula rimske legije Vilhelm Ludvig i Moric Oranjski u tijesnoj suradnji s profesorima leydenskog univerziteta oteše rimsku taktiku opet zaboravi i — podijelivši po njenom primjeru nezgrapne gomile stare vojske u pokretne male jedinice, strogo izvježbane i disciplinirane, — stvoriše baš u najcrnije dane domovini oružje, pod čijim se udarcima srušila okorjela španjolska falanga. Za njima se pak poveo Fridrih Vilhelm.

Kao gospodar među sobom gotovo nezavisnih zemalja, razasutih od Rajne preko Visle, stalno izloženih pritisku nadmoćnih susjeda, brandenburški je knez brzo shvatio, da se u Nizozemskoj rješava i njegov problem. Jer se i tamo radilo o hrpi zemalja, jedva među sobom povezanih, tlačenih glomaznom silom orijaškog susjeda, pa je ipak, zahvaljujući baš oranjskom izumu, uspjelo čudo, da se iz tih crijepova sagradi država, dapače velika svjetska vlast. Misao, da se isto sredstvo primijeni i kod kuće, moralo je stoga biti Fridrihu Vilhelmu vrlo blizu, to bliže, što ga iskustva tridesetgodišnjeg rata uvjeriše, kako provizorna bijaše njegova vlast.

Duge su godine tuđe čete tako samovoljno gospodarile sjevernom Njemačkom, da se brandenburški dvor 1638. povukao na krajnji sjeveroistok, u Prusiju, te se tek vratio, pošto je otkupio odlazak Šveđana za teške novce. Ne dakle zamamna slava nizozemskih rođaka, nego i bolna lična sramota upućivala je Fridriha Vilhelma, da osnuje po oranjskom uzoru stalnu vojsku i time udari prvi temelj pruskom militarizmu. Da je pri tome siromašnog Hohenzollerna obilnim subsidijama podupirao baš francuski kralj, bila je naravno samo jedna od onih brojnih pakosti, u kojima Klio uživa.

No dalekosežnost Fridrihove reforme ne bi se pravo ocijenila, ako bi se gledalo samo na vojničku njenu stranu. Jednako važna bijaše i financijska. Jer jedino primjerena i sigurna plaća mogla je privoljeti razuzdanog vojnika onog doba, da se pokorava novoj taktici i disciplini. S toga je razloga Moric Oranjski i strogo pazio, da plaća vojnike upravo točno na sat, što je mogao, jer je raspolagao punim blagajnama prve trgovačke države tadanje Evrope. Iscrpeni naprotiv Brandenburg morao je istom organizirati i privredu, da bi nosila potrebne poreze, i upravu, koja bi ih što potpunije stavljala na raspolaganje vojsci.

Bezobziran racionalizam prema tome zavlada brandenburško- pruskom unutrašnjom politikom te za sto godina pretvori nemoćnu pregršt dinastičkih posjeda u čvrstu jedinstvenu državu. Cijena doduše bijaše skupa. Željezna strogost u znaku batina i vješala iziskivaše bezuvjetnu poslušnost od svakog i u svemu — prema načelu Fridriha Vilhelma kralja: »Blaženstvo je za Boga, ali sve drugo mora biti moje.« Jer reformama nije bila svrha, da usreće mase blagostanjem i socijalnom pravdom, već i jedno i drugo bijaše samo sredstvo, koje se primjenjivalo, koliko i kad je to zahtijevao vrhovni cilj te politike, moć i veličina države. A kad bi taj cilj postignut, posljednji u trojstvu velikih Hohenzollerna, Fridrih II., završi djelo svojih pređa time, da udahnu državi sile još i egoizam sile. Jer po njegovu uvjerenju privatni moral vrijedi za visoku politiku samo »u svijetu romana«, za našu zemlju mogu je tražiti jedino »stoici«, koji »sa svojom hladnom ćudi i izgorjelim mozgom« stoje daleko od istinskog života.

Trijezni razum tog prijatelja i učenika francuskih racionalista, koji osjećaše isključivo pruski, nije se nimalo žacao zapisati u oporuci od godine 1752. s obzirom na mogućnost, da bi carica Marija Terezija nekad Francuskoj otela Lotaringiju, bez sentimentalnosti ove teške riječi: »Šlezija i Lotaringija su dvije sestre, od kojih se Prusija oženila starijom i Francuska mlađom. Ta nas veza sili, da slijedimo istu politiku. Prusija ne bi mogla mirno gledati, da se Francuskoj ugrabi Alzacija ili Lotaringija, i Prusija može Francuskoj uspješno pomoći, jer odmah prenosi rat u srce austrijskih nasljednih zemalja.« I s iskrenošću genija,

koji zazire od patriotskih ispravaka uslužnih historičara, on je već u pismu prijatelju Jordanu od 3. marta 1741. kazao o šleskom ratu: »Moja mladost, plamen strasti, čežnja za slavom, dapače (da ti ne sakrijem ništa) znatiželjnost i napokon neki tajni instinkt oteše me blagom miru, koji uživah, a zadovoljstvo, što ću vidjeti svoje ime u novinama i poslije u historiji, zavede me.« Bez okolišenja je dakle tu priznao, da ga na rat protiv Austrije nije natjeralo povrijeđeno pravo, već na kraju krajeva samo mladenački macchiavellizam. Taj je dabome provalio onda s tolikom snagom kroz tvrdu koru u konvencionalnosti ukrućene njemačke politike, da posljednje titraje toga potresa doživjesmo još i mi. Jer nikakve sumnje ne može biti, da bez Šlezije ne bi bilo ni pruske velike vlasti ni austrijskog sloma godine 1866. kod Kraljeva Hradca (Königgrätz). Sa Šlezijom pak i prvenstvom u Njemačkoj austrijski bi Nijemci svakako ostali tako snažni, da bi se nacionalno pitanje Podunavlja riješilo sasvim drukčije, nego je to učinio svjetski rat.

To zanimljivije je, da Nijemci još dugo poslije Fridrihove smrti nisu bili svijesni epohalnosti njegove vlade, štaviše, da su je smatrali gotovo zlosretnom epizodom. Ali kako i ne bi? U spomenutoj svojoj oporuci od 1752. Fridrih ispovijeda mišljenje, da se odredbe »dobre državne vlade« moraju slagati među sobom kao dijelovi čvrstog filozofskog sistema. No »filozof od Sanssoucija« nije uzalud pozvao na svoj dvor La Mettriea, pisca zavjetne knjige krajnjeg materijalizma — »L' Homme machine«. Bio mu je srodan po duhu, misleći i sam u »strojevima«. Napravio je od svoje vojske automat koji se s istom preciznošću kretao na ratištu kao i na vježbalištu, a stavljao ga je u pogon batinama i šibama, učeći, da se vojnik treba više bojati svojih oficira nego neprijateljskih topova. Budući da je tražio smisao državnog ustrojstva u sve većoj proizvodnji vojne sile, racionalizirao je državni život kao amerikanski tvorničar industriju, određujući svakom staležu naročit zadatak: seljaku da proizvodi vojnike i hranu, građaninu da industrijom i trgovinom povećava narodno bogatstvo, plemiću da daje prije svega vojsci oficire, a francuskim činovnicima zloglasne svoje »Administration d' accises et péages«, da što većom dovitljivošću grabe poreze iz zlatnog bunara narodne radinosti. Na taj je način Prusija za Fridriha Velikoga zaista postala stroj, koji je savršeno radio, gdje je svaki čavao bio na svome mjestu, ali je bila i samo stroj, gušeći svaki glas slobode jednakomjernim klopotanjem svojih kotača.

Danas u doba »vođa« i »totalitarnih« država tehničko bi čudo Fridrihove Prusije izazivalo ushićenje. Potkraj osamnaestog stoljeća suvremenici Herdera, Goethea, Schillera i Fichtea znali su se obuzdati. Po njihovu mišljenju Njemačka nije zato čekala šest stotina godina, da joj se rodi napokon ukrštavanjem polapskog duha sa francuskim jedan

tip, o kojemu se smjelo s pravom sumnjati, da li je još uopće njemački. Jer Nijemac onog doba bio je kozmopolit, žareći se idealom humaniteta.

Goethe još usred francuskih ratova u svojim Xenijama poziva Nijemce, da ne teže »za nacijom«, nego za slobodom harmonično izgrađene ličnosti; i podrugljivo se smije »patriotizmu«, koji se »preživio kao popovstvo i aristokratizam«. Čak sramotna katastrofa Prusije kod Jene, koja se smatrala za konačnu potvrdu rasula Njemačke, Goethea nije nimalo uzbuđivala. Naprotiv, natucajući tradicionalnu nemoć Njemačkog carstva, pisao je Zelteru, da još razumije, »ako tko žali za onim, što je izgubljeno, ili što se boji da će izgubiti. No ako ljudi jadikuju zbog cjeline, koja je tobože izgubljena, a koje u Njemačkoj ipak nijedan čovjek za čitavog svog života nije vidio, a kamoli se za nju brinuo, onda moram svoju nestrpljivost sakriti, da se ne bih pričinio neučtivim.« Slično izjavljuje Schiller, da je patriotizam »samo za nezrele narode«, te se raduje, što države i narodi nisu više pocijepani neprijateljskim egoizmom, otkako ideal humaniteta veže sve prosvijećene duhove. »Na surovom tlu feudalne anarhije — veli — Njemačka je sagradila svoj sistem političke i crkvene slobode. Blijeda sjena rimskog imperija, koja se sačuvala sjeverno od Apenina, koristi svijetu neizmjerno više nego strahoviti njegov original u starom Rimu, jer spaja koristan državni sustav slogom.« A ta sloga, uzvikuje, obuhvaća »u ovo sretno vrijeme« već i mnogobrojno društvo evropskih država, koje kao da sačinjavaju samo još »jednu veliku porodicu.«

S ovakvim je nazorima njemački klasicizam zacijelo morao biti pruskom duhu tuđ; ali mu ni romantika nije bila bliža. Zabacujući fetišizam razuma, ona je smatrala države i narode ne više za mrtve »strojeve«, kojima barata tehničar, nego za živa bića, koja se rađaju, žive i umiru po vječitim zakonima prirode. U očima romantičara cio je svijet njima posut kao livada bujnim cvijećem; a kako seljak ne će ispljeti tog šarenila, da ne bi pokvario krme, tako ni državnik ne smije ugaziti ono, što je historijom niklo, nego mora to njegovati s pobožnom ljubavlju, jer je svaki narod dužan, da pridonese svoj dio razvitku humaniteta, kako bi se ostvarilo najsvjetlije priviđenje, »država nad državama« ili — prema riječima Adama Müllera — »veliki federalizam evropskih naroda, koji će — tako mi života — jednom doći«, jer se radi samo još » o dvije stvari: o otadžbini i o savezu država, što se jedno odijeljeno od drugoga ne može više željeti.«

Da se tako visok idealizam nipošto nije mogao pomiriti s duhom Fridrihove Prusije, razumije se samo po sebi. Wieland je želio svakomu da ga »dobri Bog sačuva od sreće živjeti pod Fridrihovom batinom ili žezlom«. Hamann u Königsbergu, Herderov mentor, držao je, da za Istočnu Prusiju »nije bila tolika sramota zavisjeti o Poljskoj« koliko o

Berlinu. Winckelmannu, jednom od otaca njemačkog klasicizma, pruska se monarhija toliko gadila, da bi bio volio biti »obrezan Turčin, nego Prus«. Najčešće ju je pak napadao pjesnik njemačkog jedinstva, Arndt. Njemu se Prusija činila »najmučnija i najdespotskija vojnička država najnesnosnije monarhične aristokracije«. Fridrih sam bio mu je mrzak kao zli duh, koji je nanio Njemačkoj najviše štete i presjekao posljednju vezu između krutog sjevernog Nijemca i mekog njegova brata na jugu. O kakvom njemačkom patriotizmu Fridriha Velikoga nije htio ni čuti, jer ako bi trebalo njega smatrati za njemačkog patriota, onda bi to bili također — Richelieu i Napoleon. Još u grob dobaci kralju osudu: »Proklet je, tko se odriče naroda, i bijedno uspijeva djelo čovjeka, koji nema ljubavi.«

Ogorčenim glasovima duhovne elite pridružio se i kreštavi zbor širokih masa. Već za Fridrihova života, prilikom svog boravka u Berlinu 1778. Goethe se čudio drskosti »lopova«, koji klevetahu pruskog heroja, a grof Mirabeau, premda oštar kritičar Fridrihova sistema, ipak se zaprepastio, kad je na sam dan kraljeve smrti čitao sa svakog lica vedro zadovoljstvo, što je napokon umro onaj, koji je Prusiju uveo u prvi red evropskih država. Zaboravljena je bila slava tolikih pobjeda, zaboravljeno i četrdeset i šest godina asketskog samoprijegora u službi države; odjednom je svijet od cijele baštine vidio samo još lance, u koje je »prokleta dužnost« kovala Pruse, dok se Nijemac već slobodno šetao čarobnom baščom humaniteta.

U toj protivnosti Polablje napokon sazre za duhovno jedinstvo s Njemačkom. Burno pozdravljen, Schiller osvoji svojim dramama Berlin; romantika se tu utabori i kao svjetionik nove njemačke kulture osnova se berlinski univerzitet. Opojen Weimarom i Rajnom, i Prus se sada klanjao čovječanstvu; no u taj blagdan Evrope Francuz ponovo zahvati u njemačku sudbinu: Napoleon uništi carstvo, osakati Austriju, razori Prusiju i združi ostatke Njemačke u savez, čiji su sinovi smjeli liti svoju krv za slavu Francuske po ratištima cijele Evrope od Španjolske do Moskve.

U modernoj evropskoj historiji, ne izuzev ni svjetskog rata, nema veće tragedije od ovog hladnog nasilja nad njemačkim idealizmom; jer baš u času, kad narod žuđaše, da trajno obori potsdamsku kulu sile, Napoleon mu dokaza, da se u politici oprašta svaki grijeh, tek jedan ne — slabost. S toga ni pobjede kod Leipziga i Warterlooa ne vratiše idealizmu više stare snage, već ga kao tvorca njemačke sudbine iznova zamijeni Fridrihov egoizam sile. Kao njezin glasnik Hegel je učio sada omladinu, da država u prvom redu znači silu, a da ta sila »nema više dužnosti nego da se sama sačuva«, makar i nepravdom, jer »varka uma«, koji vlada svemirom, ipak obraća čak i zlo, da konačno posluži dobru.

Reakcija, izazvana francuskom najezdom, išla je dakle još daleko preko Fridriha unatrag, proglašujući s filozofske stolice berlinskog univerziteta, da zlo, što ga počini državnik, zapravo nije zlo, već samo drugi oblik dobra. A kao da taj blagoslov moralnoj ravnodušnosti političara još nije bio dovoljan poticaj za neumitan realizam, ministar vojni Boyen stvorio je 1814. — i on pobuđen iskustvima francuskih ratova — narodnu vojsku opće vojne dužnosti, kojom je odsad mogao pruski plemić-oficir odgajati sav narod u duhu velikoga kralja.

Nov rod čeličnih realista izađe narednih decenija iz te spartanske škole: Roon, Moltke s drugovima, na čelu im princ Vilhelm, kasniji prvi car. Kao branioci monarhične prevlasti i pruskog egoizma sile, odmah odvažno prihvatiše boj s duhom zapadnog liberalizma i nacionalne države. Dugo se borahu bez odluke, i već se činilo, kao da će biti nadjačani, kad im priteče u pomoć Bismarck, te ih pouči, da ni najbolji mač ne koristi, ako se ne zna, kako i kad ga treba zgrabiti.

U mašti svoga naroda živi Bismarck kao »željezni kancelar«, kao ljuti Hagen Nibelungenlieda, koji čuva stražu, ne puštajući orijaški mač iz ruku. Ovakav se privиđao također njemačkoj omladini Austrije za nacionalnih borba sa Slavenima. No odgovara li ta slika istini?

Prije svega se mora imati na umu, da Bismarck sam za tradicionalnu ulogu pruskog plemstva nije mario. Nije želio biti oficir, pa se i birokracije tako brzo zasitio, da se sa dvadeset i pet godina povukao na svoj posjed Kniephof, jer —kako kaza — »ja hoću svirati kako se meni sviđa, ili uopće ne ću.« Tek poslije dvadeset godina slobodnog junkerstva vratio se opet u državnu službu, kad mu se dala prilika, da kao pruski zastupnik u frankfurtskom vijeću Njemačkoga saveza vodi politiku po svojoj zamisli.

Od hohenzollernske se Prusije Bismarck odvajao osim toga i potpunom nestašicom racionalizma. Svugdje je oko sebe osjećao živu prirodu — klijanje, rastenje dozrijevanje —, a taj je osjećaj prenio i na politiku.

Država mu nije bila »slučajan agregat prava«, mrtva zidina, podignuta kao »bedem u borbi sviju protiv sviju«, već biće, koje živi te se organski razvija. Prema tome uspijeva samo onda, ako nesmetana nikakvim geslima i odasvud pozajmljenim teorijama »slijedi« jedino »svoje interese« i sluša glas »državnog egoizma«, koji joj nalaže, da traži vlast i opet vlast za postignuće visokih svojih ciljeva. No ta se vlast uzdrma »burnim zahvaćanjem u državni poredak« i »nemirom«, »kojemu se tako silne mase kao državne cjeline ne mogu predati, a da ne budu oštećene u svome organizmu«. U takvim slučajevima državi pripada pravo samoobrane, jer slabost izaziva kod susjeda utisak matorosti, a kod vlastitih podanika osjećaj teške bolesti, tako da napo-

sljetku svatko »ima pravo, tko na vladu razvali svoja usta.« Država dakle stoji za Bismarcka usred života kao prava ličnost, čovječja po svom vladanju, a prema tome i politika za nj nije drugo nego državna pedagogija.

Kako se moderni odgojitelj brižno čuva, da ne smrvi djetinje samoniklosti u tvrdom kalupu šablone, tako se i Bismarck branio, da izopači Prusiju po katekizmu krutih doktrinaraca. Svi, kojima bijaše Paris »Meka civilizacije« i Engleska iskonski zavičaj slobode, mišljahu, da su tamo otkrili uzor pametna ustava, koji treba samo primiti i Prusija bi ozdravila od svih reakcionarnih grčeva. Neprestano se Bismarck protivio tako slijepom veličanju tuđine. »U Prusiji — reče, — samo je ono ustavno, što izlazi iz pruskog ustava. Ma štogod bilo ustavno u Belgiji ili Francuskoj, u Anhalt-Dessauu ili ondje gdje zora mecklenburške slobode rudi: ovdje je ustavno jedino ono, što izvire iz pruskog ustava.« Da treba odredbe, koje su »konstitucionalne« »u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji« »s t o g a razloga uvesti u Prusiju«, činilo mu se smiješno, i bez samilosti se rugao pristalicama te logike, što bijahu »samo prevodioci francuske makulature.« »Što nas je uzdržalo, — kaza poslije revolucije —, to je bio baš izrazito pruski duh, to je bio ostatak klevetane Prusije, koji je preživio revoluciju: pruska vojska, pruska riznica, plodovi dugogodišnje pruske uprave, živa uzajamnost, koja u Prusiji postoji između kralja i naroda. To je bila odanost pruskog stanovništva naslijeđenoj dinastiji, to su bile stare pruske vrline časti, vjernosti, pokornosti i hrabrost, koja napunja vojsku počevši od njenog kostura, časničkog zbora, do najmlađega novaka.«

Naravno, tko se toliko oduševljavao ličnošću stare Prusije, nije mogao kolebati u pitanju političke metode, jer je bilo za nj moguće jedino načelo: »Svakoj državnoj ličnosti lična politika!« Za nju pak nema pravila, kao što ga nema ni za odgoj čovjeka, i tako se Bismarck tu opet slagao s pedagogom, dopuštajući u »tako eminentno praktičnoj nauci« samo »iskustvo«, »put empirije«. Uvijek se ponovo vraćao na misao, da treba prilike uzimati kakve jesu, a ne kakve bi bile možda poželjne; i neumorno je zaklinjao političare, da misle »organski«, »držeći se pravca naprijed« i »čineći u tom pravcu svaki korak, koji se pokaže u taj čas mogućim i neškodljivim«. Uvjeren o točnosti svog gledišta, opominjao je doktrinarce, da »ne podređuju udobnost, ugodnost prebivanja, sigurnost zgrade ljepoti pročelja, naučnom pročelju«, te se obraćao protiv »luksusa« liberalizma, konzervativizma i sličnih — izama, koje si može država istom priuštiti, »kad je kuća već čvrsto sazdana« i »kad je narod gotov sa svojim vanjskim zadaćama«.

Samostalnu, nezatrovanu tuđim zabludama, s dubokim korijenom u domaćoj grudi, iz koje srče sok, da se sve divnije razvija u svojoj osebujnosti, takvu si je dakle Bismarck predstavljao svoju državu. Ona

nema više ništa zajedničko s jeftinom robom trgovčića političkim doktrinama; za nju vrijedi, što je Tacit nekad govorio o Germanima: ona je »tantum sui similis«, nalik samo na sebe. Njen vrući dah osjećamo u historiji drugog pruskog carstva, jer baš u duhu te nove, iz tvrde zemlje zbiljnosti ponikle državne ideje Bismarck je riješio njemačko pitanje.

Borio se protiv frankfurtskog parlamenta, kad njegovi predstavnici izabraše pruskog kralja za cara revolucionarne Njemačke. No borio se i protiv svoga kralja, kad taj pripremaše jedinstvo Njemačke erfurtskom »Unijom«, ne videći opasnosti, da bi podložio time Prusiju saveznom parlamentu, gdje bi se mogla stvoriti većina protiv nje.

Razum i srce jednako se u Bismarcku protivljahu tim stramputicama politike. Jer, kako vidjesmo, njemu bijaše podloga državnog bića vlast. A sada da se »dade vlast za sjaj«? Frankfurtske dogme ostajahu Bismarcku omražene i onda kad ih je prihvatio njegov kralj. Jer njeni apostoli, činilo mu se, pobrkaše »dva sasvim različita pojma«: »jedinstvo i pravo s jedne njemačke tribine držati parlamentarna predavanja«. U njihovim je crno-crveno-žutim bojama vidio samo »boje pobune i barikada« i nadao se, da se nitko ne će usuditi »narinuti pruskom duhu ustav Unije«, ili ako bi pokušao, da bi u pruskom duhu »našao Bucefala, koji bi zbacio u prah nezvanog nedjeljnog jahača zajedno s njegovom crno-crveno-žutom uzdom«. Jer »mi smo Prusi i Prusi hoćemo ostati«.

Bismarckove se želje ispuniše. Frankfurtski se parlament srušio već 1849., a iduće se godine morala Unija također razići na zahtjev Austrije, koja je u Olomucu iznudila od Prusije pristanak na obnovu Saveznog vijeća u Frankfurtu. Kao oslobođen teške more, Bismarck tada izjavi u pruskom saboru, da bi ga rat za Uniju »samo živo podsjećao na onoga Engleza, koji je slavno pobijedio nekoga stražara, da bi se mogao u stražarnici — objesiti«.

Dakako, nacionalisti imađahu o tome svoje mišljenje. Zbunjeni »njemačkom opsjenom«, siđoše sad sa svojim idealima na ulicu, otisnuše ih u bojama i skovaše u značke, kojima se može tako udobno izbjeći napor ličnog uvjerenja. Kako se komercijalizacija političkih ideja onda tek počela provoditi, riječ se »njemački« naglo napojila tako »osebujnim čarom«, da je prodirala u sve šire krugove, naturivši im sugestivnom moći golemih brojeva oholu samosvijest monopolnih patriota. Tvrdokorno zamjenjivahu svoju ideologiju interesom Prusije, te se zgražahu zbog sljepoće drugih, koji nisu htjeli pristati na njihovu alternativu: »Prusija nek postoji kako mi hoćemo, inače nek propadne!«

Bismarcku je ta tjesnogrudnost značila revoluciju. Jer nije tražio njene suštine u nasilju i zulumima, već u razdraživanju duhova; a o tom nije više sumnjao, čim je vidio, da nacionalist »svoje mišljenje pretpostavlja« volji države. Samo s gađenjem zato gledaše na »šugavi

hermelin njemačkog patriotizma« — iako se s njegovim ciljem slagao. Jer geografski obujam njegovih nada nije nikad zaostajao za carstvom njemačkih nacionalista. »Pruski orao kao vladalac od Memela do Donnersberga« bio je i njemu predmet vrućih sanja; no način, kako ih je ostvario, bio je bez primjera, samo njegov. Drugi su vodili politiku po hirovima nedozrelog svog naroda, a on samo u smislu historijski uzrasle, žive države. Zaronio je u njenu bit, zamislio se u njene potrebe i želje, dok se nije s njome srastao i disao njenim dahom, nalik na plemenskoga boga poganske davnine, jednak mu po jačini i izvornosti svoga osjećanja.

Potajno one sijevnuše, kad je Bismarck natuknuo prilikom rasprave o Olomucu, da »bi možda tko volio zaratiti s jedinog razloga, što njegov kralj i ratni poglavica govori: Ta mi se zemlja sviđa, hoću je imati«. Neprikrivena pak zasja ta prirodnost, kad Bismarck drugom zgodom isticaše, da se Fridrih Veliki sigurno ne bi žacao »istim pravom, kojim je osvojio Šleziju, zapovjediti Nijemcima, kakav im treba biti ustav, ne prezajući od opasnosti, da mora možda baciti čak mač na tezulju.« Elementarno vlastoljublje jedre države govorilo je tu iz Bismarcka; samo je njime uspio uspostaviti Njemačku.

Nije mu padalo na um, da dugo mudruje o interesu Njemačke. Pa i zašto? Arndt se u svojoj slavnoj pjesmi: »Was ist des Deutschen Vaterland?« usrdno molio, da bi mu došlo prosvjetljenje, dokle se pružaju njemačke granice. No morao je zanijemjeti, smeten bujicom odgovora. Je li dakle imalo sada više smisla, da se neuspjela anketa proširi još i na interese Njemačke? Zacijelo se ne bi našlo ništa drugo nego hrpa praznih pouka o tome, što bi trebalo Njemačkom savezu. Ali do toga nikome ne bijaše stalo! »Korist za Savez — ljutio se Bismarck — ipak ne može biti jedina svrha pruske politike. Jer bi bez sumnje bilo za Savez najkorisnije, da se mi i sve (ostale) vlade njemačke podredimo Austriji vojnički, politički i trgovinski Carinskim savezom; pod jedinstvenim bi vodstvom Savez u ratu i u miru sve druge stvari postizavao, jer bi zaista postao otporan čak i za slučaj rata.« »Djetinjasto« se činilo Bismarcku »varati javnost«, da Prusija upravo »žudi od plemenitog samoprijegora, da se žrtvuje za Njemačku«; mnogo je volio otvoreno priznavati, da se ona »ne će ni truna brinuti za Savez, ne bude li nagrađena primjereno svome položaju«. Jer kako on osorno naglašivaše, Prusija je bila »prvo velika vlast, a onda tek član Saveza.« Bezobzirno je time raspršao zagušljive oblake političkoga licemjerstva, pokazujući sebe i svoju državu u prirodnoj golotinji, nabrekle od pruskog egoizma, s divljom željom, da ga zasiti. Zanos, koji je godine 1848. zarazio dapače pruskog kralja, tako da je proglasio: »Prusija se odsad rasplinjuje u Njemačkoj!«, taj mu se zanos činio sramotan, jer mu bijaše izvan svake sumnje, da Prusija mora Njemačku v o d i t i, ako ne će da okalja »misiju

pruskoga kraljevstva«. Prusija po Bismarcku dapače nije mogla više ni da živi bez prevlasti nad Njemačkom. Jer njene vijugaste i isprekidane granice »ne bijahu povoljne za zdrav državni život«; njeno je »usko tijelo« moralo još rasti, inače bi smalaksalo pod teškim teretom »suviše velikoga oklopa.«

I je li — pitao se Bismarck — to prusko samoljublje uopće tako protivno njemačkim nacionalnim interesima? Ta, svi ipak »trebahu tješnije sjedinjenje njemačke vojne sile tako nužno kao nasušni hljeb«; svi trebahu »novo i gipko uređenje na polju carina i nekoliko zajedničkih ustanova, da bi se materijalni interesi zaštitili od šteta«, koje dolažahu »od neprirodnog toka granica između njemačkih zemalja«. I napokon ne bi li se moglo izaći ususret čak revolucionarnim idealima frankfurtske demokracije, a da od toga Prusija nikako ne bi stradala?

Bismarck ovakvim razmišljanjem nije iznevjerio sam sebe. Jer Frankfurt bijaše opasan tek dotle, dok je svojatao cijelu vlast za zajednički parlament. Čim bi se toga odrekao priznavši samostalnu vlast monarha, koplje bi izgubilo otrovni šiljak, te moglo postati čak skupocjen štap, o koji bi se pruski kralj slobodno oslanjao. Ili treba li se u istinu svakako plašiti »pravog, iz neposrednog sudjelovanja cijelog naroda izašlog narodnog predstavništva?« Nije li bilo naprotiv gotovo sigurno, da »nijedan, ma kako vještački izumljeni organizam saveznih vlasti ne bi isključio« tako pouzdano svako trvenje »dinastičkih i partikularnih interesa« kao baš moderan parlament, njihov »korektiv«? Dabome, Prus se trebao samo predati naravnom egoizmu svoje zemlje, i mogao je sebi laskati, da »nema ništa što bi bilo više njemačko, nego baš razvitak ispravno shvaćenih partikularnih pruskih interesa«.

Dotle je dakle Bismarck savijao i popravljao krive šipke njemačke politike, dok nije mogao smjelo uzletjeti — sa Prusijom na kormilu, s »teutonskim đavolom« kao putnikom. Na tom je letu sticao sad pobjedu za pobjedom: 1864. ugrabi Danskoj Schleswig-Holstein; 9. travnja 1866. pruži ruku njemačkom nacionalizmu, predlažući Saveznom vijeću saziv njemačkog parlamenta direktnog, općeg prava glasa; 3. srpnja iste godine bitkom kod Kraljeva Hradca protjera Austriju iz Njemačke, a 18. siječnja 1871. proglasi u Versaillesu pruskoga kralja već za njemačkoga cara.

Zasluga pak za to ne ide Fridrihovu Prusiju mrtve tehnike, već živu, demonsku državu genijalnog kancelara, koji je oživio pruski egoizam sile organskim shvaćanjem romantike. Od nje je naučio, da je država ličnost, koje se individualnim svojstvima politika ima da prilagođuje. Zato je bio zaista željezan, dok je vladao muževnom Prusijom, no zato se i smjesta pretvorio u oprezna liječnika, čim se iz teških borba rodilo još nježno dijete njemačkog jedinstva.

LJUDMIL HAUPTMANN

DVIJE PJESME

PJESMA

Uvreda je siromaštvo
i neimaština,
kad proklinješ momaštvo
i smrt ti je baština.
Tad liječnik veli:
podrum, napor i slaba hrana
ugasiše svjetlost njegovih dana.

A mi smo grobari ovdje.
Za dvadeset dinara dnevno
uzeše nas ko robove,
da drugima kopamo grobove
i da na koncu ipak
u njih padnemo sami.

— Ali grobari dugo žive — vele —
i kasno onamo prijeko sele,
k onima, što mir i sreću stekoše.

Grobari prebaciše lopate
i »zbogom« na odlasku rekoše.

TOMISLAV PRPIĆ

NA BRAZDI PRED KIŠU

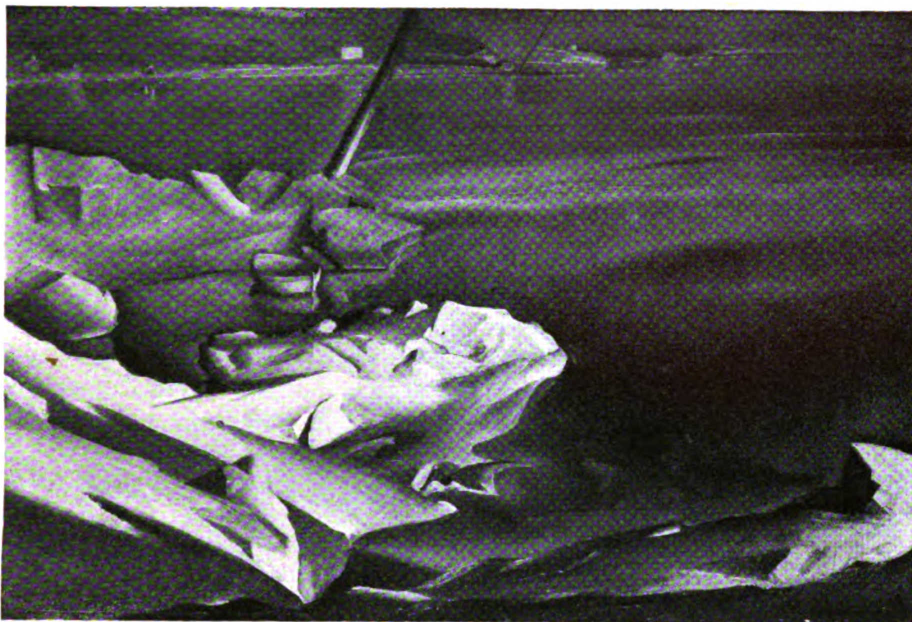
osjetiti iznad sebe težinu oblaka
i tugu usnulih ptica u krošnjama

vidjeti u velikim očima krave tugu nekazanu
i hvatati kapi kiše na dlanu
ko drveće provoditi dane
i pasti ko šljiva sa grane

nad glavom teže oblačne ponjave
misli predu — ča Lisa šti Beli
u krošnjama su se oblaci zapleli
jedna je ptica pala sa grane
i grana sama ostane

nebo miriše na južne vjetrove
ljube se ptice i oblaci u granama

IVO LADIKA

More *Vladimir Varlaj*

Pod Klekom *Vladimir Varlaj*

REPORTER

Susret

Jesen je dozrijevala i s njom grožđe na odrinama. Jablanovo lišće, što drhti na najmanjem vjetru, kida se i zasipa jarke među baščicama u malom polju, stisnutu u vječni sivi kamen. Sinoćnja kiša, što je iz prepuna žlijeba rigala na ulicu, očistila je járke i potoke, u kojima se bila uhvatila zelena sluzava kadifa, žablja ložnica. Nebo je bilo oprano i vedro, a krševi smionih oblika zadirali su oštrim vršcima u modrinu. Sunce je još ljetno i bez umora šeta pred svjetska vrata, a nikako da dođe jednom i pred vrata Ibrahima Duranića, koji, iako nije za rešetkama, osjeća lance na rukama, progon za petama i ubode u čitavo tijelo.

Teško je njemu, teže nego ikomu njegovu otkako se zametlo sjeme Duranićâ. Kad se obazre u ovu jučerašnjicu, vidi samo jad i čemer, obenavljene starce, utučene muževe i usplahirenu mladost radi gubitka onoga, što generacijama bješe uporište. Nestade zemlje, radi koje se stari njegovi biše, skoro bez odmora, na sve četiri strane svijeta. Oteše je hajdučki, a zatim, malo pomalo, vidi on to istom sad, počeše se ti starci i muževi i mladići usrpljivati, jer dođe glad i nemaština, i prodade se što se prodati dalo, samo ostaše krovovi nad posrebrnjenim glavama kao mauzolej za života načinjeni, da u se prime, kad bude trebalo, ispijene živote.

Tako on danima, kad iziđe iz doma, da to sve u svojoj kući ne gleda, osjeća zadah triju leševa, što ih ostavi u onom gluhom domu s malim rešetkastim prozorima i krovom od kamenih ploča. Tri leša, tri generacije. Baba, koja uporno vjeruje u Boga i da će zaista jednom doći konac zlu, da će ona to još doživjeti, iako joj je osamdeset i pet zima uzoralo lice i savilo tijelo u gudalo, i koja nikad ni uzdahom nije zaželjela tuđe; majka, koja ne zapamti ono dobro, osim iz priča, i koja osjeti gorak život kad zakopa muža, a kćer posla i nehote da prodaje tijelo svoje krhko i mliječno, da bi se njime uzdržavala porodica, i kad i to tijelo pođe ocu, a ona svojom rukom poseže za tuđim; i sestra, mala i umiljata kao janje, koja proživje za kratak čas roman, koji joj zareza zrele crte na dječjem licu. Pođe on i ostavi tri ove karijatide, da čuvaju težak krov starog očinskog doma, pa zađe u polje izvan grada, zaustavi se na po puta, i promatra, kakooršće trepetljikin list, kad drugo rašće i ne osjeća gibanje zraka. Pa gleda to i gleda, i sluša vodu, kako neravnim járkom plazi i razlijeva se u dnu bašče među zelen. Dočeka on i zvijezda, i zavali se usred djeteline, gleda ih kako niču i cvatu, kako ih je sve više, — pod onom gore je njegova mladost, njegov život, osamnaest godina, žene i sjaj, — pa dočeka i kako ih nestaje do zadnje, kad se krš zakrvavi i sunce se zaputi komadićem njegova neba. Prođe on i kroz grad i vidi bez duga gledanja i ono, što drugi ne mogu da opaze. Vidi on čovjeka, koji je ostavio kod kuće gladnu ženu, a na ulici gladnu i bosu i odrpanu

djecu, i pošao da im za onu tanašnu nadnicu kupi pregršt brašna, šaku riže i žlicu ulja, pa je saznao pred krčmom, da ta nadnica i nije nadnica, da su u brašnu pšenične mekinje, da šaka riže ne može zasititi onolika otvorena zjala, a žlica ulja ne može to sve zamastiti toliko, da zalogaj ne davi, i od jada je zapio onaj sitniš i pred krčmom pao bljujući špirit, dok su prolaznici glasno psovali: »Pijanica, propalica! I ovakovima se daje prilika, da pošteno zarade, a oni svu nadnicu propiju. Sramota!« Vidi on i prosjaka, koji prvi put izlazi na ulicu i nespretno stoji na uglu ne pružajući ruke, jer je u tom poslu novajlija. Prolaznici misle, da se to starac umorio i čučnuo ukraj puta, pa će, kad se odmori, poći kući, a on zna da je to starcu spram mrtvom glavom i od nekog djetinjskog nesnalaženja ne umije pružiti ruke da zaište, jer ju je donedavna pružao samo da njome udijeli. I samo te i takove slike on vidi, pa pobrza iz ulica, gdje se prolaznici gurkaju u žurbi i spotiču jedni o druge, i zađe u samotnu aleju, u bašču kafane, gdje ljeto daje priliku, da u sjeni odrina čovjek zaroni u dušu svoju.

A toga dana se on iznenadio i začudio, iako je već mislio, da se ne može ničemu začuditi niti ičim iznenaditi. U jednom uglu bašče, još sjenatu, iako sjena svaki čas biva tanja, vidje on drûga svog iz dánâ, koje je ubrajao u život, jer ovo sada je mrcvarenje — čovjek mrtav nezakopan —, vidje Lajosa Szantó, poznanika i prijatelja iz Pešte, kada su prskali švi na vojničkoj stezi, a oni zagrabili objema rukama u pune vojničke blagajne kao obični vojnici preobučeni u časničke odore.

Zagledali su se netremice. Lajoš je ustao, raširio ruke i krkljajući nešto u grlu zagrlio ga ne puštajući ga za dug čas iz ruku. Kao da je to san, u koji ne vjeruje, pustio ga malo, promjerio još jednom, i opet zagrljaj i poljubac. Sada uzajamni.

— Ti? Otkud ti? Da li si to ti, Lajos?

— Sigurno, kao što vidiš. Malo sam se udebljao, zar ne? A ti? Činiš mi se kao isposnik. No, znaš, mnogo si se manje promijenio od mene. Vitak si, mršav, mladolik. Ali pazi! Šta ja to vidim? Jesu li se to prošarale sljepočice?

Gorak osmijeh i neodređen pokret rukom bi odgovor.

— Trinaest je godina prošlo od zadnjeg našeg viđenja. Odakle da počnemo?

— Pusti to, Lajos, sjedi da te malo vidim. Željan sam Evrope, madžarske Evrope. Da te se nagledam, pa ćemo onda zboriti. Ili, pravije, ti zbori, ja ću te slušati. Ja sam i tako skoro zaboravio tvoj govor. I mučno se, kako vidiš, izražavam. Već trinaest godina nemadoh prilike, da ga čujem i njime zborim. Uostalom, pazi! Ah ništa važno; htjedoh te upozoriti na špicla, koji nas sluša, ali nije toliko inteligentan ni da moj jezik razumije, a kamo li tvoj. Dakle, da čujem.

— Pa kod mene nije bilo kakvih promjena. Ja zapravo nemam nijednog dana iza ondašnjih dana, za koji bi mogao reći da je bio pun događaja, da ga je bilo vrijedno ili moguće zapamtiti. Nešto sam imao u ruci; znaš, ja sam od one zadnje rekvizicije poslao sve ocu, i kad smo izišli iz zatvora kao mučenici, ja sam to sve nenačeto našao. Time sam započeo veliki posao. Imam uređene papirnice u Pešti, amerikanska skladišta, prodavaonice na veliko. Lijep posao; no može čovjek sebi priuštiti i malo odmora i putovanja. Posao i s njim imetak se koti, da me je upravo strah, dokle će to tako, jer se tomu nisam nadao. Ne da se potrošiti, pa eto. Tako, sad znaš sve. Pobjegao sam malo od posla. Sad ja slušam, a ti zbori.

On je nervozno svijao cigaretu, zataknuo je u cigarluk, pripalio i otpočeo nekako tiho, kao da to sam sebi zbori a ne Lajosu Szantó, koji ga širokih usta sluša.

— Ništa se nije u mene desilo. Ili, možda bi bilo pravije da sam rekao, toliko se toga u nas svih desilo, toliko mnogo, da je teško to iskazati. Tu, na sto koraka od nas, jednog hladnog jutra ja sam izbačen na stanici i čekam, a nema vlaka, koji bi došao po me. Došao sam i ostao tu, nepomičan, bez posla, bez volje, bez smisla da bih što počeo, što se u normalnim prilikama zove rad. Tako sam počinjao koješta raditi, ali bez uspjeha. Zapravo, spočetka, to i nije bilo ništa. Otac je još bio živ, malo uštеđevina se brzo potrošilo. Dobilo se nekakvih obligacija za kmetovske zemlje, koje su se prodavale čak i u osminu normale. I toga je brzo nestalo. A šta bi se s tom sitnicom i započinjalo? Oni, koji su to uložili u kakvo poduzeće, brzo su propali, jer treba se roditi trgovcem i imati barem jednu-dvije generacije trgovaca, pa da se zna trgovati. A mi smo imali za sobom generacije posjednika, koji su, po potrebi, uzimali oružje u ruke i išli u rat na pljačkaše, koji su krali ovce i koze po našim pašnjacima i ogradama i palili kuće i pojate naših pitomih seljaka tamo na granici ove ojađele zemlje. Potrošilo se to sitniša brzo, i onda se iznosile iz kućâ uspomene na prodaju. Znaš li ti, šta je to prodati uspomenu, prodati svetinju, da se utiša glad? Ne, ti to ne znaš, ali bolno je to. Prodavao se najprije nakit, pa staro oružje, pa ćilimi, pa se napokon našlo ljudi, koji su kupovali naše stare listine, sultanske fermane i vezirske bujruldije, a mi smo i to prodavali.

Samo da ti ovo ispričam. Bijaše neki beg Turajlić. Imena mu se ne sjećam, a ne znam, zna li mu ga itko. Svi su ga zvali samo Beg. I jednog dana prodade i on snop nekih zaćađelih papira, smotanih u trube i previjenih, dobi nekolike stotinjarke, pa se zapi. Zapi se i propi sve to za jednu noć i ne opi se nikako. A besposlenjaci neki, koji su s njim pili cijelu noć, kad već bi sve potrošeno, stadoše ga zvati: »Bjež'!« »Lopovi jedni, hulje, zar moje vino piti, pa sad tako na me?!« veli on njima, a

jedan će od njih: »Kakav si ti beg, po čemu si beg? Pokaži nam ferman od sultana, da vidimo, jesi li beg!« I on se siromah smrče, iziđe iz društva, a dječurlija za njim zalaja: »Bjež', bjež'!« I dva tri dana je bježao ispred progoniča kao sumanit, pa onda skoči u vodu i tako pobježe zavazda.

Prodalo se sve. I ono, što se zove djevičansko poštenje, počelo se pomalo iznositi na pazar. Ti znaš, kolika je to riječ ovdje. To u velikom svijetu ne znači ništa, a to je kod nas nekad značilo najviše, sve.

I u kući, gdje sam se ja rodio, bilo je toga. Dalje da ti ne pričam.

Sjedili su nijemi, zadubljeni u misli, koje su vezale prošlo i danas, samo se misao nije zalijetala u sutra. Szantó ga je gledao pun bolećive sućuti. Gledao je to veliko, vitko dijete, koje je bilo obijesno i poduzetno u doba dovršavanja rata, a koje sada s trideset godina ne zna, šta da radi. Eto, on bi ga, za ljubav onih lijepih dana zajednički provedenih, poveo opet na Dunav, ali kako da mu to ponudi. Nekad su zajednički krali — on to otvoreno sebi priznaje — i nije se jedan drugoga stidio, jer je svak onda krao do šta je doći mogao, a sada bi on odbio poziv prijatelja u grad na velikoj rijeci, jer bi to bila neka milostinja, a ovaj se još nije naučio primati je. Možda bi je u duši katkad i poželio, ali to ne bi smio nitko vidjeti ni znati za to (kao što se nekad nosilo žito noću iz bogatijih kuća u siromaške i ostavljalo za dvorišnim vratima, da ne vidi siromah tko mu je donio, niti da tko vidi putem komu se nosi, a svrha je postignuta, jer je gladnome data prilika, da osjeti ugodnost sitosti, a bez poniženja, kad bi mu se dalo pred svijetom, pred svjedokom).

— No, pa kako, kako? Ja ne razumijem, kako se to može živjeti tako. Treba jesti, odijevati se, treba... Ti si eto odjeven, skoro kicoški, na koži ti se vidi, da si lijepo hranjen, ali od čega prihod, zarada...?

— Od čega, od čega? Hm... tja... — i slegnuo je ramenima zagledavši se neodređeno u modri, oprani krš.

— Oprosti, možda je ovo nezgodno, što te pitam! Znam da je težak odgovor, ali prijatelj sam ti, to znaš, pa me zanima i pomogao bih ti. Živ čovjek jesti mora, a nitko ne da tek onako. Svak traži novac. Znam da si ti mogao danima piti crnu kavu, nespavati po nekoliko noći, kad smo se bojali da su nam goniči razno za petama, ali danas, kad si tu, reci mi, ako možeš, ako ovo ne zadire previše u tvoju dušu.

— Bolje da ti ne govorim. Svaki put sam zatekao kod kuće večeru, svaki put sam imao ručak, a često se jela ni dotaknuo nisam. U domu nas je četvero. Tri žene i ja. Tri žene: baka, mati, sestra Hasnija. Jedna od druge trideset i pet godina starija. Hranimo se lišćem. Nije to lišće ni od spanaka, niti od kakve druge biljke, nego obligacije, oblagacije, laž. Piše stotina, znači trideset. Čekaš po godine i odrežeš kupone, a trebaš ih mnogo imati, pa da nešto dobiješ. Odrežeš dakle kupone i imaš

malo novca, toliko da ne umreš, a još manje da živiš. Oni, koji su te šarene papire prodali, kad su ih primili, ako nisu preselili u neizvjesnost, sada izvjesno žive kao smetlari, maltari, podvornici, a možda pogdjekoji od njih i kao pisari po kojekakvim uredima.

Ja slučajno imam tih papira nešto više, da se može životariti, i mogao bih ih i za jednu noć probančiti. Ali, mislim, oni bivaju svako po godine manji i tanji. (Zemlja se ne mijenja; ona je ostala jednaka, samo malo više natovarena nego prije, pa je zadihana i umorna). Bivaju tanji i manji, par godina, pa ih nesta. A ako ih mi, što od njih živimo, preživimo, koliko ćemo još živjeti i od čega onda?

— Čuješ, ti to tako čudno zboriš. Ja ne znam, ali ti bi mogao pisati, čini mi se, nekako, no, kako bih rekao, nešto za velike svjetske novine, neku ljudsku reportažu, o ljudima za ljude, koji hoće da misle. Ne znam, da li si me razumio. Neku umjetničku reportažu, tako nešto...

— Ah pusti, — odmahnuo je objema rukama umorno, — gdje bih ja to. Uostalom, tko pametan to čita? Šta su novine? Stupci golicavih lascivnosti ili slinavih sentimentalnosti. Zar danas istinu reći? Eto, obazri se po ovoj bašči! Vidiš onog čovjeka u žaketu i onu dvojicu dugajlija s onim vezanim balegama navrh glave nad uhom. Onaj mali nije nijednom od onih ni do sise, ali zato s grdnim novcem. Taj novac mu nije od plaće, dakle je jednostavno krađa. Od toga novca dade katkada narodu, koji ga bira, koji vagon kukuruza. Ljudi mu se klanjaju, mole ga za intervencije, uslužni su do krajnjih granica ljudske servilnosti prema moćnijemu, a pazi ga, kako je malen i smiješan, mali maljušni pendrek. A da si malo prije naišao kroz grad, vidio bi čovjeka vezana lancima, s ovčijom kožom preko ramena, za njim policaj, a za njima čopori djece i znatiželjnika, besposlen svijet — pa šta da radi; ide ta cirkuska družba, a čovjek s ovčjom kožom preko ramena zaustavi se na svakom raskršću i viče: »Narode, ja sam ovog ovna ukr'o«. Ako ne vikne dovoljno glasno, onda ga gurne zakon pod rebro: »Viči glasnije!« I on viče što ga grlo nosi, a narod daje komentare: »Ukrao Husković u Palate ovna, zaklao ga, meso sasjekao u kotao, svario i kod kuće s djecom pojeo, pa policija na vrata (znaju oni njega!). Nisu zatekli ništa osim košćurine i kožu. Sad eno kožu pokazuje.« Zar ne, kazna kao u srednjem vijeku, a samo zato što je u s i t n o ukrao. Te, sve u svemu, po najboljoj dnevnoj cijeni šezdeset. A onaj tamo, kad ode u Paris, u Moulin Rongeu prolumpa za noć koliko dobije plaće za po godine. Ali on nije ukrao, jer se radi o velikim, neobično velikim svotama. Pa to je li da se piše? I tko to da tiska? Gdje su te novine?

— Evo ti adresa. Jamčim ti za svaku takvu refleksiju dobar honorar, da će te iznenaditi.

— Honoraru bih se zaista prije iznenadio nego zatvoru, pendreku i ostalim čuvarima i zaštitnicima pravde. Ne, dragi moj, ja to ne ću. Misliš li, da bi se to komu svidjelo. Onoj masi, što podržava novine dnevno ih kupujući da nađe nešto u njima, da na se ne misli, da zaboravi svakidašnjicu. Ne, ne.

— Daj se lati toga posla. Jedan si od sto hiljada, koji su ostali bez posla, ali ne propusti to. Možda će tih sto hiljada mrijuckati i pomrijeti skoro, to se popraviti ne da. Danas nije vrijeme sentimentalno. Nema filantropa, koji bi ih htjeli spasiti. Da su gdje u Nigeriji, možda bi se našao kakav bogati Oncle Sam, da im pošalje kinina i pastora da ih spasi od groznice i duševne bijede i smrti. Ali ja tebi mogu pomoći i ne ću da vjerujem da ćeš me odbiti. Uostalom, ne razumijem da se odbija za jelo smôk, kad se od tih obligacija ima samo kruh. Dakle, ja imam veza. Zastupnik sam jedne tvornice papira, najveće kod nas. Većina tiskara, gdje se tiskaju veliki dnevnici, nabavlja preko mene papir. Samo jedna riječ, i ti si dopisnik kojeg hoćeš lista kod nas. Naravno ne dopisnik jednog malog mjesta, nego dopisnik jedne pokrajine, jednog golemog skupa ljudi. Samo tako i u tom duhu.

— Da ti pravo kažem, još se nikako ne mogu oduševiti time, ali ako mi pođe za rukom da što vidim i osjetim što bi zanimalo i druge osim mene, napisat ću i poslati na te, a ti to onda daj gdje hoćeš i neka jezik dotjera tko ga dobro zna, dok se ja ne izvježbam, jer, eto vidiš, kako često zapnem da se izrazim, pa mi katkad i ne pođe za rukom. Davno li ono bješe naše na Dunavu.

— Davno, davno...

I zanesoše se mislima u kraj i vrijeme preranoga sazrijevanja i njihove mladosti. Misli su bile katkad glasne, pa šaptave i nijeme dok je mrak prašio s Istoka i plavio nebo prema Zapadu gutajući crven, plavet i napokon bljedoću nebeskog Zapada iznad džinovskih krša.

Ljudi iz krša

On nikad nije trčkarao za vijestima, jer šta se tiče kojeg bilo čitača velikog madžarskog dnevnika, da se sluškinja Ime Prezime otrovala lizolom, jer se osjetila bremenitom, a ljubavnik je napustio, kad toga imaju na pretek i kod kuće. To ne bi bilo interesantno ni onda, da je ta sluškinja član neke stare begovske porodice, jer i to je već obična stvar. A kako se njegov »kolega« osjećao sretnim, kad je mogao svome listiću za tako što dojaviti bilo dopisom bilo u veoma važnim slučajevima (ubistvo, samoubistvo) telefonom. Kako li je bio očajan, kad se za ljetnih dana sve stiša pod sunčanom tegobom, pa nitko ni da umre (on bi odmah pisao: ugledni građanin... obljubljena starica... sirotinjska majka... veličanstven sprovod... ucviljenoj porodici...), ni

da se pobije, ni da se utopi u rijeci, i sve je tiho, mirno kao mrtvac na odru, a on nema šta da javi, iako mora svakog dana odaslati listu, po pismenom ugovoru, barem tri vijesti, pa tako piše o potrebi popravka Wilsonove ulice, o polijevanju Masarykova šetališta (ta imena su došla i do selâ) i o čišćenju otvorenih kanala.

Nije htio namjerno ni gledati po svijetu, a ipak je vidio više, nego što su drugi vidjeli. Da je to, što je viđao, rekao kada drugima oko sebe, oni bi se nasmijali i rekli bi mu, da je preosjetljiv. Iskrsavalo je to preda nj netraženo i nenametljivo. Bilježio je više za sebe, jer je bio skoro i zaboravio da je obrekao Szantou pisati za koji list. Tek katkad bi poslao koju refleksiju, umornu priču, kakav lirski odsječak. Ali svega vrlo malo za cijelu zimu. I sve je bilo tiskano. A Szanto ga je nutkao.

Tako je on pisao jednom prvih ožujačkih dana o Jeanu. Bio je to hrabar pilot. Izvodio je najsmionije akrobacije svojim avionom, kao što mu je i djed bio vanredan konjanik, da je zadivljavao paše, koji bi provodili vojske na ustaše i zastavljali se radi odmora u Polju. Kad mu je u jednom čarkanju na granici ubijen konj, vratolomnom brzinom vješto je s njega skočio, da ga ne pritisne. Tad je Jean (drugovi su ga tako zvali, jer je svaki imao po jedno ime osim rodnoga), kad mu se pokvario avion na visini od osam stotina metara, izmanevrirao spuštanje bez ikakvih zlih posljedica po se i po pratioca (osim što je odgovarao za upropašteni avion). Nije imao namjeru da javlja, da se jedan avion skrhao (toga bude svugdje često), nego da uporedi djeda na konju i unuka u avionu, vješte u upravljanju.

Proljeće propjeva u čovjeku i u prirodi, i jednog dana dođe glas, da su se seljaci pobili s financima u Vučjim Vlákama i da ima jedan financ mrtav.

Vučje Vlake! Sjeća se on njih dobro. Bilo je još pred rat, kad je kao dječak išao s ocem u selo, da vidi kako im napreduju ovce. Put je vodio kroz Vučje Vlake, a seljaci su im rekli, da treba tuda ići ili kad dobro odani ili dobrano prije zalaska sunca, jer se vuci tuda provlače iz planina k rijeci, da ugase žeđ i usput da u Polju što zagrizu. Jedni idu iz planine, a drugi u planinu, i svi istim uskim puteljkom prorezanim kroz krš kao procijep. Dva konja pod tovarom ne mogu tuda uporedo proći, a kamene litice u visini ništa što se ne sastaju, da se vidi samo vrpca plavoga neba, kad je vedro, a zimi, kad se namrači, strah je čovjeka i danju proći.

To bi nešto bilo, — reče i pođe. Znao je, da su to šverceri, koji tuda prolaze noću kao i vukovi, da pronesu svoj plijen iz Donjega Polja u Gornje, gdje će ga prodati Gornjašima, a ovi će ga onda ponijeti u bližnja sela, pa čak i preko planine. Dostizao je i prestizao seljake, koji

su vodili za sobom konje bez tereta. Drva su prodali u gradu, i sad se vraćaju svojim kućama sa svojim brigama. (Dobio šesnaest, a brizga loja dvanaest; botana po osam, a treba je najmanje za jednu preobuku tri, to je dvadeset i četiri i onamo dvanaest, heee, trideset i šest, a onda dobio šesnaest. Treba još dvadeset. To je još dvaput u grad s dvoje konja, a za to treba četiri dana). A onda se sjetio, da ne treba žuriti. Nije to daleko, a istom je pola dana. Pa može gdje u Gornjem Polju i noćiti. Zaboravio je već, kad je noćio pod samim nebom i gunjem. Sjeo je kraj puta i odmarao se. Naišao je drvar, odrpan kao strašilo za ptice u bostanu.

— Da uzjašem, Ramo?

— Umorni su mi konji, — promrmlja seljak i ne osvrćući se na nj.

— Dat ću ti dva.

Strignule su mu uši kao u zeca.

— Odmah?

— Evo. — I zajahali su oba. Htio je da sa seljakom povede razgovor, ali je znao, da je on nepovjerljiv prema svakom upeglanom čeljadetu. (Sad je i on istom opazio, da je pošao u selo bez ikakve pripreme).

— Umlatili ga, a?

— Eeh.

— S duhanom pošli?

Slegnuo je ramenima, kao da je htio reći: »Ništa prirodnije od toga. Tko drukčije i da ide uz Vlake osim šverceri i vuci po noći i drvari za vida, kad se vraćaju iz grada.« Jahali su uporedo. Ponudio je seljaku kutiju, da smota cigaretu.

— Kako se živi?

— Dan za dan, dok i smrt za vrat.

— Vazda u drva, a?

— Još malo, pa će i njih nestati. Sad ih siječemo uvrh planine. Za dvije-tri godine ćemo ih sjeći s onu stranu, a onda će trebati tri dana, dok se stjeraju u grad. U nas kod kuća se lože samo treskotine i po kršu čupamo kadulju, pa time vatru ložimo.

— Sigurno pušite samo eškiju?

— Vala, ako si i preobučen financ, ne ću ti reći nego kako 'no je. Kad budemo i seljaci, nismo pali na glavu, da za onaj prstovjet duhana u papiru plaćamo koliko se ovim Donjepoljcima plaća u Otkupnom uredu za kilu. Mi ga kupujemo po dvadeset, pa kad ga prokrhamo u Gornje Polje, ili nam ga oni izbace, već vrijedi dvaput toliko, po što ga prodajemo planištacima, a oni ga dalje nose i pronose. — Najednom se zaustavio u pričanju kao da sebi predbacuje: »Jesam li budala? Sve mu kazah, a Bog zna, tko je i šta je.« — A što ti ideš gore? Da nisi sudac? Rekoše jutros, kad sam pošao u grad, da čekaju nekakvu komisiju.

— Nisam ja u tom poslu. Prăhnulo mi da iziđem malo gore. I prije sam izlazio s ocem, pa i djed mi je izlazio, i pradjed, i šukundjed. Gore u Zlomušicâ...

— Pa ti si onda Duranić.

— Jesam.

— Pa što ćeš s a d a gore?

— Eto, kažem ti, na um palo mi da obiđem malo gore, iako ja tamo nemam ništa svoje.

— U njih leži onaj financ što je ranjen, a onaj jadnik u Vlakama. Čeka komisiju. Strahota u njih i pogledati. Kraj puta leži nauznač, rascijepljene glave, a svukud okolo poprskala krv. Mora da je sinoć prigustilo obojima. Jer i iza švercera je ostao krvav trag do pod selo. Zapuca sinoć oko ponoći kao da so bacaš na vatru.

— Bude li toga često?

— Pa i nije. Kad se ovako šta oglasi, onda i financi bolje čuvaju kasarne, a šverceri promijene neko vrijeme put. Nevolja je to jedna. Onako zdrav, mlad, pa eto sad gotov. A možda ima ženu i koje dijete? Jad, pa eto ti. Živjeti i o n i moraju, a i mi. A u ovakvim stvarima stradamo opet mi i oni. Ja ovo kažem m i, ali ja baš t o nisam nikad radio. Seljaci iz Donjeg Polja, gdje samo o duhanu rade, prebace ga nama, osim ono što ga predadu otkupnom uredu, a mi drugima dalje. Zaradimo štogod i mi i oni, a i financi službu vrše. Uhvate koga, gdjekad pripucaju za kim, možda koga i rane, i ubiju, pa eto i pokojem se od njih smrkne. A svega toga ne bi trebalo, da ima među l j u d i m a...

— Bi li se imalo gore gdje noćiti?

— Pa lako je za to, ako nisi izbirljiv. Gdjegod u pojatu po slami gunj baciti, a drugim se pokriti, pa kô carska majka...

— Bi li me ti primio na konak?

— Bih, pa kako ti bude. A sad ćemo malo sjahati. Strmenito je ovud, pa kad bude i živina, grjehota ju je mučiti.

Sjahali su i sprva malo geguckali, dok su otegli noge prežuljane o drvene stranice samara. Kroz ždrijelo Vučjih Vlaka vjetar je s planine bridio. Konji su uznemireno strigli ušima, čim su unišli u klanac. Tu je dan uvijek kratak, jer se sunce rijetko nadviri u dubinu.

— Eto, još malo, pa ćemo izbiti do onog mrtvog. Evo za ovom prvom okukom. Ha, eno dvojice žandara na onom kamenu. Čekaju sigurno komisiju. A pod kamenom je on, siromah.

Došli su i nazvali Boga žandarima, koji su bili ukrućeni i šutljivi.

—Jeste li se obazirali, ide li kakva grupa ljudi, komisija?

— Nema nikog za nama dokle oko hvata.

— Čini mi se, morat ćemo ovdje noćiti.

— Pa kad se ovo svrši, iziđite malo gore. Dobro mi došli, kadgod naiđete.

— Hvala, doći ćemo, možda i večeras, ako kojom srećom za vidika izbije komisija.

Obazreli su se na leš, koji je raskročen ukraj puta ležao, pa zajahali konje i pošli dalje.

Kao kad se putuje dugim tunelom, u kome dim guši putnika, pa se iziđe iz njega i otvaraju se svi prozori na vagonu, tako i Ibrahim Duranić osjeti neko razvedrivanje u duši, kad ugleda pred sobom polje. Široko i ravno, makar pogdje i izbijao tvrd kamen isred njive ili livade, a nasuprot klancu blag uspon planine, gole, kamenite, samo na najvišim vrhovima s nešto bukava, ono mu obli toplotom i nježnošću svu nutrinu. Na ustalasanim mjestima kuće sitne i šćućurene, pojate i torovi. Bojažljiv dim nad gdjekojim krovom.

— Eto k meni ćemo. Smrkava se. Valjat će što založit pa pod gunj.

— Ja bih volio gdje naizvanu da izbaciš malo slame i jedan gunj.

— Rano je još za spavanja naizvanu. A ovo je kao i planina. Ako ti baš hoćeš, onda ću i ja noćiti kraj tebe.

Prolijetala su djeca kraj njih, zagledavala se u stranca i bježala.

— Je li vam materešina doma? — upitao je djecu, kad je došao u dvorište i svezao konje.

— Jest, — odvratilo najstarije.

— Kaži joj, da sam joj rekao, neka položi konjima i neka mi pošalje čanak mlijeka i dvije kašike na gumno. I hljeba. A ti iznesi tri gunja!

Na gumnu su večerali kruha i mlijeka. Crna kruha i tvrda. Ni život tu nije bolji od kruha, od takvoga kruha.

— Kako je s mlijekom u tebe? Ima li ga dosta?

— Varenike koliko Bog dadne, mlaćanice koliko domaćica hoće.

— Ti sve na šalu okrećeš, — nasmiješio mu se Ibrahim.

— A da što bi jadni čovjek.

— Hoćemo li ovdje i leći?

— Hoćemo. Daj, Sajo, gunjeve!

Namjestili su se na slami, po kojoj je gostu bio bačen gunj, a drugim se pokrio do vrata. Veliki pas tornjak se smotao niže njih pokrivši repom gubicu, nakon što je dobro onjušio gosta.

— Šta misliš, Ramo, hoće li sutra osvanuti lijep dan?

Ali je seljak već spavao. »Uostalom, možda on i nije Ramo,« misli Ibrahim, »ali je ovdje svaki drugi čovjek Ramo«. A on je gledao nebo.

Zvijezde, sestrice drage, zvijezde, gledam vas i miran sam gledajući dubinu neba i vaš sjaj. Svaki čovjek ima svoju zvijezdu na nebu i dušu u tijelu. I kad se zagleda u koju zvijezdu, pa ako pogodi da je

to ona prava, ona njegova, onda mu duši otješnja njegovo tijelo i ona mora odletjeti i utopiti se u zvijezdi. Ima okrutnih ljudi, a njihove su zvijezde one krvave. Njih nema mnogo, ali su sve krupne. Ima umnih ljudi i zlatnih zvijezda, a zvijezde onih nevinih su biseri, one najsićušnije blijede nebeske pjege, onaj bezbroj posijan na nebu iznad mene i iznad svakoga, tko gleda u nebo. Zvijezde radnih ruku. Da, ona najsitnija, ono zrnašce bisera je zvijezda ovoga čovjeka kraj mene što leži. Zvijezde, sestrice drage...

— Bogme si spavao, da ne može bolje. Došli i žandari iza velikih jacijâ i paščad se uzlajala, a ti kako si legao, onako i zaspao, pa spavaš li spavaš. — Tako ga Ramo ujutro diže, da se okrijepi mlijekom.

— Je li i komisija došla?

— Jest. Ojutros će onoga financa u grad, a oni izišli u selo. Sjatilo se ojutros još nekakvih žandara osim naše patrole.

— Pa i ja ću k njima, da vidim šta su pronašli.

— Zajedno ćemo. Oni su u Zlomušicâ.

Zlomušice imaju osim svojih kuća i staja još jednu visoku zgradu, kulu, što im je pripadala iza rata. Duranića kula. Nije ga to nimalo potreslo. Pregorio ju je davno. Čovjek se u nesreći tješi, da nije sâm. A s njim saučestvuje sto hiljada. U kulu se navraćaju obično gospoda: komisije, ovako, kojom zgodom, liječnici kad urezuju ospice, geometar kad dijeli dva pedlja zemlje četvorici braće.

Komisija je sjedjela u čardaku, a on ne pođe odmah gore, nego sjede na kamene stepenice, koje svana vode na prvi kat. Široko dvorište je bilo popržnjeno. Stara baba je čučila kraj tora i ispuštala koze muzući ih na vratnicama promećući im dižvu među noge i potežući za sise.

— Rrke, vuk te zakl'o, zar nisi mogla pričekati, — proklinjala je baba kozu kupeći brabonjke s mlijeka. — Prrss, bára, na, na, — i baba ih je propuštala jednu po jednu štrcnuvši od svake iz sisa po dva-tri pjenušava mlaza jemuže.

Do tora je bila viđaća kuća i dim se provlačio kroz krov od ražene slame. Tamo je snaha tucala jaja u tavu — za gospodu u čardaku. I došla mu misao na sliku, po kojoj je on učio jezike, dok je išao u gimnaziju: Dans la cuisine la jeune villageoise prépare le déjeuner. Sur le seuil de la porte la grand'mere est assise. Elle tient son petit-fils sur ses genoux. Le petit caresse un monton blanc. Uber den Steg, der über den Bach führt, geht ein Mädchen. In der linken Hand hält sie einen Strauss von Veilchen. Za babu, naravno. I neke lastavice prave gnijezdo pod krovom kuće, kojoj bi ovdje rekli dvorac. I djed trijebi gusjenice s trešnje, koja je u cvatu, a djeca, s obligatnim vijencima od lišća na zla-

tokosim glavicama, igraju kolo. A nad svim tim božjim blagoslovom pjeva ševa u zraku.

Baba je pomuzla i zadnju kozu, a curica od dvanaestak godina potjerala ih je prutom iz dvorišta prema planini. Jedno dijete od pet-šest godina, zavezana čela nekakvom krpetinom (uopće, ovdje su sva djeca imala ili čvoruge na glavi ili razbijeno pa povezano čelo) uvlačilo se u kokošinjac, da izvadi jaja. Snaha je pronijela kajganu u čardak.

Malo iza jela sišli su na dvorište i snijeli ranjena financa, blijeda i povezana, da su mu samo oči virile.

— Strašno je bilo, — šaptom je govorio, — to nisu bili ljudi, nego divovi. Dvadeset ih je bilo, ako nije više, a nas samo dva. Jadni moj drug! Nosili su pune vreće. A kad smo ih pozvali da stanu, ni obazirali se nisu. A kad je on zapalio iz puške, onda su i oni osuli iz revolverâ kao roj pčela. I umakli ovamo u selo.

— Pa gdje su ti žandari? — razgoropadi se sudac. — Zar nisu nikog sumnjiva našli u selu?

Ali ni žandari nisu sjedili skrštenih ruku i pomoliše se iza ugla goneći gomilu seljaka, koji su podržavali jednoga ranjena u nogu.

— Jednog prâvog smo našli. Krv je tekla putem do pod selo, pa je morao biti u selu, jer nije imao kada otići u planinu. A ni ovi nisu čisti. Svi će se oni u zatvoru iskazati.

Za njima su povirivali drugi seljaci, što su ostavili posao toga dana, da vide, kako će se to sve svršiti, i bojažljivo stupali u dvorište držeći se zida. A ranjenik je zvjerao očima po skupu šibajući bičem svojih pogleda po uniformama i odijelima, koja nisu kao u njega: bijela košulja, modre suknene čakšire, crvene dokoljenice, zeleni pâs i fes sa šarenom maramom i sve kao namjerno izderano sa zakrpama na zakrpama.

— Deder ti nama reci, tko je bio s tobom? — pita ga sudac.

— Ljudi.

— Koji su to l j u d i?

— Vi ste škole svršili, pa s v e znate.

— Daj ti nama, dobar čo'j'če, njih kaži, pa će tebi lakše biti.

— Mene ste ljeh uhvatili, a prije ćete mi dušu izvaditi, nego ime ijednog od njih pređe preko mojih zuba.

— E, pa kad je tako, nema se šta čekati. Treba ići.

Namjestiše ga na konja. Bio je Ramin konj, a na sebi je nosio Ramina ranjena brata.

— I Ramo je sinoć onako zaspao odmah kad je legao, kao da ništa ne zna, — misli Duranić, pridruživši se golemom skupu, koji je kretao u grad, — a sigurno ima i njegova nešto o n d j e, kod one krvi i krvava

trupla u Vlakama. I kad prođe jučer onuda i ne pogleda leš, niti se promijeni u licu, kao da prođe kraj krepane vaške.

— Eto tako danas idem zalud u grad, — tuži mu se Ramo, a sve se u duši boji, da i njega ne zadrže koji dan u zatvoru. — Da sam barem na onog konja natovario drva, da izbijem današnji trošak. A ovako će biti reda otkinuti od onog jučerašnjeg. I Bog zna, ostat će tamo sigurno godinu, to mu ne fali, a meni je reda raditi i za svoju i za njegovu kuću.

A ranjenik se grči na konju i mršti se držeći se za jabuku na sedlu, dok na drugom konju financ kunja zavijene glave kao novorođenče.

I do tri mjeseca, kad je izliječio nogu u bolnici i osuđen na godinu strogog zatvora (svejedno nije nikog odao od svog društva), išao je s drugim kažnjenicima piliti i cijepati drva. Jednog dana ga vidje Duranić, kako se izmaknuo od posla (pilio je drva u podrumu neke državne ustanove) i prišao podrumskom prozoru iznutra, a Ramo čuči vani, u uzanom vrtu kraj ulice, zapalio cigaretu pa je puši i dodaje kroz prozar hapšeniku, koji je s požudom udiše i brže opet dodaje Rami, da ga stražar ne opazi, a Ramo je tek meće na čas sebi u usta, pa kad uhvati stražareve oči, opet je dodaje bratu, koji mu šapće:

— Smiju li sada zasjesti u Vlakama? Pronosi li se?

— He, he, — smješka se Ramo, — dogod ga oni plaćaju po četiri, a on se može prodavati po četrdeset, pronosit će se vazda. Pa da i zaspu Vlake kamenom, prokopao bi svijet sebi drugi put.

(»Duranići«) ALIJA NAMETAK

PRED ŠUMOM

Danas je šuma zeleni gušter,
zeleni gušter na suncu.
Borovi, hrast, stare bukve
i grudi mlade breze.
Danas bi tako divna bila šetnja korzom,
a ipak je sve strašno
i puno jeze.

No ja: stari grješnik grada
kušat ću uništit sjetu gradskog tornja,
sjetu divne gradske žene,
nostalgiju za tramvajske tračnice,
avione ptice grada,
sjajne i odvratne pogrebe,
blizinu mrtvačnice.

Raskinut ću sve spone,
sve konope koji me vežu,
i malim puteljkom otrčat u šumu
gustu, zelenu i svježu.

Danas je šuma zeleni gušter,
zeleni gušter na suncu.
Ja stari grješnik grada
stojim sam: pred velikom Njome
i molim dopuštenje sada.

RADOVAN ŽILIĆ

ARTUR HAZELIUS

Osnivač nordijskog muzeja i Skansena
O 100-obljetnici njegova rođenja

Artur Hazelius rodio se 30. studenoga 1833. u Stockholmu u Švedskoj kao sin J. A. Hazeliusa, brigadnog generala. Jednostavnu drvenu kuću, u kojoj su u to doba boravili njegovi roditelji, prije nekoliko godina oprezno su razložili, prenijeli je iz skromne ulice predgrađa i nanovo izgraditi u Skansenu, u tom prostranom muzeju pod vedrim nebom, u Skansenu, koji je jedan i to bitni dio Hazeliusove tvorbe: nordijskog muzeja i Skansena.

Ime Hazeliusa već se davno pročulo i izvan Švedske, po svim zemljama, u kojima se proučava povijest narodne kulture i promiču etnografska istraživanja. Sada je eto minulo već 100 godina od njegova rođenja, pa je bez sumnje opravdano razgledati životno djelo ovog čovjeka i sve ono, čim je on umio poslužiti nauci.

Po svojem obrazovanju, Artur Hazelius bio je u prvom redu lingvista i filolog, pa je velik dio svojih nastojanja posvetio studiju i razvitku švedskog jezika. Po učiteljskoj djelatnosti stekao je već u mladim ljetima vidni položaj u švedskom učiteljstvu. Značajna je činjenica gledom na njegovu duševnu dispoziciju, u isti čas idealnu i praktičnu, da je već mladenačku svoju djelatnost razvio jednako u području naučnom s obzirom na učiteljevanje, zanimajući se ipak i dnevnim aktuelnim pitanjima kao što je primjerice školska organizacija i ortografija švedskog jezika. Krajem godine 1860. ova je djelatnost toliko obuzela njegove umne snage, da je napustio lektorat zato, da se sasvim posveti svojim planovima reforme u znatno većem opsegu. I samo malo godina iza toga postade on od lingvista muzejskim čovjekom. Godine 1872. on je — regbi sasvim neočekivano i bez suradnika — započeo sabirati predmete, koji su ga zanimali gledom na etnografiju i na povijest švedskih običaja; s tim je predmetima naredne godine on uredio i otvorio mali muzej, koji je prozvao: »Skandinavskom etnografskom zbirkom«. Tokom trideset i više godina sav se posvetio razvijanju pravog muzeja iz ovog malog temelja, i to s besprimjernim marom. Umro je za trajanja radova započetih u Skansenu dne 27. svibnja 1901. Njegov zavod dosegao je zamašne razmjere i budućnost njegova bila je sigurna. Problem konstrukcije bio je riješen. Zbirke su u to doba sadržavale više od 90000 brojeva. Tridesetak činovnika razne vrste radilo je u različitim sekcijama, dok je cjelokupnog personala bilo čak 108 članova. Vlada je dobrohotno podupirala Hazeliusovo nastojanje povećavajući postepeno subvencije; preuzela je i nordijski muzej i Skansen među službene javne zavode, ali im je pustila inače prvotnu njihovu slobodu i pravo, da sami sobom upravljaju.

U doba, kada je Artur Hazelius počeo razabirati potrebu, da se sabiru, sačuvaju i znanstveno proučavaju običaji i naziranja švedskog puka, njegova vjerovanja i obredi, da se — jednom riječju — stvori povijest njegove kulture, Švedska je bila zemlja, u kojoj je živjelo više seljačkog stanovništva, nego danas. To je stanovništvo živjelo najvećma raštrkano u malenim zaselcima po čitavom prostoru zemlje. Gradovi su bili maleni, a industrije su bile upravo na početku onog moćnog zamaha, po kojemu se — tokom minulog pola stoljeća — toliko izmijenilo ekonomsko stanje Švedske, kao i njezin položaj u svijetu. Ovu golemu promjenu, koja je vidljivo zarezala duboke brazde u tok pučkog života, uočili su unaprijed sredinom prošlog stoljeća mnogi ljudi, koji su osjećali predznake novog doba. Pa i u drugim zemljama mogao se razabrati analogan ili sličan pokret, koji je značio iščezavanje tipičnog pučkog života i kulturno izjednačivanje naroda. Začudo je, da je samo u Švedskoj, a u Švedskoj pak samo Hazelius znao ovu spoznaju pretvoriti u promišljenu i marnu djelatnost. Sposobnosti su njegove, da izvrši takav rad, doista bile posebice pogodne, pa to

u neku ruku može objasniti, kako se to zbilo, da je Hazelius — star već oko 40 godina — bez prethodnog studija mogao postati povjesničar umjetnosti, a uza to još i muzejski ravnatelj radišan i spretan i — još i više — jedan od najznatnijih u toj struci. Prava predispozicija bila je duboko usađena u samoj biti njegove ličnosti. Među duhovima ravnodušnim, zaplašenim i bojažljivim Artur Hazelius bio je silan idealista, čovjek, koji je smatrao smionost najvećom ljudskom vrlinom. No dok se ovakovi umni darovi susreću najčešće uz pomanjkanje ravnovjesja i zdravog rasuđivanja, zbog čega su i suviše slobodni nagoni i časovita raspoloženja, pa um ne može dovoljno njima upravljati, on je uzato posjedovao izvanredno praktičnu duševnu dispoziciju, smisao za gotovo pretjerani red, sposobnost rasuđivanja i razlikovanja naučno disciplinirana. Pokretna sila. koja ga je vodila u ovom području, u kome je realizirao najljepše svoje životno djelo, mogla bi se izreći jednom jedinom riječi, punom sadržine: patriotizam. Bitni zamašaj, što ga je zauzela u ličnosti Hazeliusa ljubav prema svemu onome, što je bilo švedsko, dade se možda razjasniti donekle njegovim odgojem i općenitim prilikama onoga doba. Njegov je otac bio čovjek neobičnih vrlina, vojnik, umnik i politik. U Švedskoj — tokom prve polovine 19. stoljeća — prevladavala je u nekim krugovima romantička nacionalna orijentacija, slična onoj, koja je onda prevladavala i u mnogim drugim mjestima u Evropi, ali je tu bila među ostalim i duboko proniknuta duhom sasvim švedskim pa se izražavala najvećma u nastojanju upravljenom prema svemu, što čini povijest naroda radenika i pacifičkih napora, nasuprot entuzijazmu, koji se isključivo zanosio duhom viteškim, duhom velikih ratničkih podviga. U nekoliko se taj nacionalni švedski romantizam približavao utopijskim sociološkim naučanjima, što su se tada javljala u zapadnoj Evropi. Velik dio djetinstva Artura Hazeliusa odvijao se baš na ladanju, gdje ga je otac namjerice dao odgajati da djetinju njegovu dušu ne uprljaju beskrvni utjecaji gradskog života; tako je on za rana primio živu impresiju prirode i pučkog života, a to se smatralo — prema tadašnjem običajnom naziranju, koje je naprijed razloženo — najboljom osnovicom za uzgoj čovjeka. Mnoga je iskustva stekao na brojnim putovanjima, što ih je za vrijeme školskih praznika pješke poduzimao po zabačenim krajinama švedskim; ta su iskustva bila jezgrom znanja i osjećanja švedskog duha, švedske prirode i života njegova naroda. Malo bi njegovih suvremenika bilo moglo sabrati u tolikoj mjeri takovog znanja i iskustva. I upravo na jednom takovom putovanju u Dalekarliji, što ga je godine 1872. poduzeo u pratnji mlade svoje žene, — utvrdivši neosporne promjene, što su nastale od vremena njegova đačkog putovanja istim tim krajem — upravo na tom putovanju osjetio je u svojoj vidovitosti potrebu, da valja spašavati, dok je još vremena, uspomene i veze tradicije, da valja osigurati suvislost u razvitku švedske kulture.

U našim danima — sto godina iza Hazeliusova rođenja i tridesetak godina iza njegove smrti — njegova djelatnost pokazuje već obilne plodove. Djedovsku kulturu visoko poštuju u Švedskoj. Njenu uspomenu čuva stotinjak društava i mjesnih muzeja, od kojih su neki uređeni po uzoru Skansena. Sam Nordijski muzej neprestance napreduje. Inventar njegovih zbirka premašio je god. 1932. broj 190000. Starinskih zgrada, što se čuvaju u Skansenu, imade u to isto vrijeme do 120. Oko dvije stotine osoba namješteno je u tom zavodu, među ovima su 33 redovna činovnika zaposlena u naučnim odsjecima i administraciji.

Hazelius je znao polučiti, da nađe u siromašnoj maloj Švedskoj milijune, koji su bili potrebni, da se stvori najprije Nordijski muzej, a onda poslije dvadesetak godina rada i muzej pod vedrim nebom, Skansen; taj njegov jedinstveni postupak problem je, koji se prikazuje sve čudesnijim, što se bolje proučava. To je povijest vjere, koja pomiče brda, povijest posebne snage, da u čovjeka uzbudi entuzijazam i plemenitu darežljivost; suradnju i jedinstvo — a sve to ne po nekoj moćnoj argu-

mentaciji, već po snazi jedne ličnosti, po moći njezinog uvjerenja, kakova se veoma rijetko nalazi među ljudskim vrlinama. Ovu pojavu ne objašnjava samo činjenica, da se Hazelius odlikovao savršenim i najispravnijim životnim naziranjem bez ikakove natruhe egoizma; da je ulijevao bezgranično povjerenje svojom pravičnošću i smislom za red; pa niti samo njegovo znanje niti njegova rječitost — ma da je oboje posjedovao u velikoj mjeri — ne bi bile mogle učiniti onakav silan dojam na sve ljude. Ne. Ima još danas mnogo osoba iz svih slojeva društvenih, od najviših položaja do staračkih dalekarlijskih seljačina, i oni mogu jasno izreći, kako se malom doktoru Hazeliusu nije moglo oduprijeti, kada je došao da traži bilo kakovo djelo, bilo novčanu žrtvu zbog ljubavi prema muzeju... Nazvali su ga »najvećim prosjakom švedskim«, no mogli bismo ga nazvati i »osvajačem švedskim«; ma da njegova osvajanja nigda nijesu bila drugačija od onih, koja su izvirala iz njegove duboko moralne i humane duše: a to je bilo pobjednićko uvjerenje.

Po podacima Nordiska museet och Skansen u Stockholmu.

DR. BOŽIDAR ŠIROLA

DJEVOJKA U CRNOM

Iza tebe vidim: pohode k mrtvacu
isplakane noći pod kamen na grobu
bezglasno se život sakrio je u te
da suvišan svrši. Bol je tvoj raznesen
u svakome nervu. I dok dani šute
u tebi je jesen
jedna crna jesen.

Svaki je pogled otrovan u suzi
sve u tebi bdije,
očaj davno zakopanih čežnja
i krik siromaka s odsječenom nogom
dah žalosnog cvijeća
pokora u crkvi pred raspetim Bogom.

Djevojko u crnom, ja se bojim za te
kad u kući tvojoj svijetla sva se trnu
u crnome onda postaješ sve ljepša
u poplavi suza nemoćna bez kraja
kad u odricanju kidaš samu sebe.

Znadem da te tada svakog skoro časa
umire po dio. I zla moja slutnja
živi u toj noći
u pobuni duše, bez svijetla i spasa.

KAMILO KRIŽANIĆ

NORDIJSKI MIT

(*»Macbeth«*)

Za svoje »Historije« i druge drame iz britske i engleske prošlosti crpa građu ponajviše iz kronike Ralpha Holinsheda, koji je nekritički posabrao prerazne domaće legende, priče i historijske činjenice iz starijih kronika pa ih prikazao bez ikakove dublje karakteristike lica i događaja. Zato Shakespeare svaki čas od njega odstupa i slobodno slaže događaje i karaktere prema dramskoj potrebi bez obzira na historijske činjenice. Nu u Plutarhu našao je pisca, koji mu je k srcu prirastao, jer crta samo velike karaktere i iznosi njihove vrline i slaboće karakterističnim pričicama. U građi, što je od njega uzima, jedva što mijenja, drži ga se gotovo s onakvom vjerskom poštom, s kojom se je Milton držao Biblije, pa često uzima od njega ne samo događaje, nego i govore pojedinih junaka od riječi do riječi. A svoje filozofsko mišljenje, svoje gledanje na svijet, svoju kulturu renesanse, skepsu, stoicizam i kult junaka mogao je naučiti, a valjda ponajviše i jeste, od posljednjega francuskoga filozofa i moraliste Michel de Montaignea, svoga doduše neko tridesetak godina starijega savremenika. Njegove je »Essaise« na engleski preveo Talijan John Florio 1603. godine, a iz toga prijevoda i iz drugih djela Floriovih uzima pjesnik ne samo mnoge misli nego i čitave rečenice od riječi do riječi. Tako je na priliku ono, što kaže Hamlet (II, 2, 255—257), da ništa po sebi nije ni dobro ni zlo, nego ga misao čini takovim, natpis jednoga poglavlja rečenih »Essaisa« (I, 40 »que le goust des biens et des maulx depend, en bonne partie, de l'opinion que nous en avons«). U ovoj potrci preraznih nagađanja, ko je napisao Shakespeareove drame, jer ih tobože taj glumac neznalica nije mogao spjevati, nije čudo, te se je nekima nadala misao, da ih je napisao taj Talijan!

Da se ovdje makar i letimice dotaknemo toga nemiloga i dosadnoga pitanja, jer se čovjeku u istinu ne rači, da grije to zastarjelo i nevaljalo zelje. Kako se je ono sedam grčkih gradova otimalo za slavu, ko je rodio Homera, tako se i ovdje zametnule čitave i duge raspre, ko je zapravo taj toliko opjevani Avonski labud. Aristokratski anglosaski svijet lomio koplje za naučenjaka Francisa Bacona, naučenjaci sami za velikaša grofa Rogera Rutlanda, koji je zajedno s Dancem barunom Rosenkranzom i Švedom Guildensternom slušao Giordana Bruna u Wittenbergu, proputovao mnoge evropske zemlje i plandovao po Veroni i Mlecima, pa Williama Stanleya, šestoga grofa Derbya, dok je međunarodna dokona književna čeljad ustala za besmrtnog Španjolca Cervantesa, pa, eto, i za toga Talijana, koji je tako izvrsno umio engleski, i Bog te pitaj za koga još. Tako to biva na svijetu, ljudi su radiji povjerovati svaku ludoriju, nego uočiti činjenicu, da je dragi Bog mogao jedared i siroti glumcu dati iskru svojega duha. Kao da i Eshil i Molière nisu bili glumci!

Ko je te drame jedared i površno proštio, ne može nego da se čudi, kako su ljudi mogli o tome posumnjati, van da im je bilo tek do književnih senzacija ili američkih naklapanja. Od svih pojava, što ih ima na bijelom svijetu, teatar je uz glazbu u njima najčešći motiv. Prerazni karakteri u svojim raznovrsnim prilikama jednako s teatrom poređuju ovaj naš zemski život. Svima je ovaj cijeli svijet pozornica, a ljudi, i muško i žensko, puki glumci. I turobniku Jacquesu u »Kako vam drago«, kad hoda po šumi i razmišlja o prilikama ljudskim. I junaku Macbethu, kad mu stiže glas o smrti njegove žene, jedine duše, koja ga je pratila na samotnom, a tako jadnom putu k veličini i vlasti. I kralju Learu, kad u svome mahnitanju jada i tješi slijepca Glostera. I mudracu Prosperu, kad se u zrak rasplinuše duhovi, što ih bješe dočarao. U njegovim dramama gotovo nema nijednoga glavnoga lica, koje ne bi barem jedared spomenulo pozornicu, glumce, glumljenje, daske, ulogu i pozivnu riječ, kad glumcu valja probesjediti (cue). Velike događaje i katastrofe u historiji nazivaju glavni junaci scenama, što su ih netom odigrali. A osim takovih napomena i poređenja iznose te drame i samu scensku napravu, sam teatar na pozornicu, tako često kao nijedno dramsko djelo u čitavoj svjetskoj književnosti. Iz tolika obilja da spomenemo samo neka najznačajnija mjesta.

U »Troilu i Kresidi« igraju među se komediju Patroklo i Terzit, da jedan drugome pokažu, kakovi su ti slavni grčki junaci. U »Kralju Henriku IV.« prikazuju naizmjence kraljević Hinko i njegov vinski brat Falstaff kralja i nasljednika prijestolja, da bi se jedan drugomu narugali do mile volje. U »Snu Ivanje noći« ukrštala se, kako Gundolf duhovito ističe, tri svijeta, carstvo duhova, kojima su hiri, igra i san čitavi život, gospodska svojta, koja nad svoj život i slasti i lasti traži još iluzije, i neuka čeljad iz naroda, koja iluziju promeće u nakaznu zbilju i prostačkim prikazivanjem klasične teme pokazuje, što proza čini od fantazije. U toj dražesnoj vilinskoj igri i raspojasanom smijehu kao da se ogledaju i one tri pokretne sile, što su Shakespeareu odredile trudan put na ovome svijetu: pjesnikovanje, radost i muka — strast, život i pokora — teatar, hljeb i prokletinja. Kao da je jedva dočekao, da se može u toj vedroj igri i veseloj družini narugati toj zanatskoj bagri, od koje je njegova aristokratska duša tako zazirala, i tome teatru, kojemu je poslovao rabotu, da se prehrani. U »Hamletu« konačno iznosi tu scensku napravu kao nigdje, i onu pozornicu na pozornici i govore glumcima, te bi čovjek na prvi mah rekao, kao da bi time htio opravdati i proslaviti glumačko znanje. A ono skoro razbira, da taj majstor nad sve majstore čini dosle neviđeno dramsko čudo, da otkrivanjem i raspredanjem iluzija još povećava iluziju svoje drame! Zar bi sve to ko drugi znao i umio van čovjek od zanata, od teatra, glumac?

Za cijelo, iz drama Shakespeareovih izbija sva ona tjelesna spretnost, slobodno i otvoreno kretanje ljudi među se, ona društvena kultura i pomnjiva pažnja na uglađene načine općenja i govora, što se tek na dvoru može naučiti i dotjerati. I Shakespeare umije kao nitko prikazati sve to otmeno življenje i drugovanje, sve te viteške načine pozdrava i oproštaja. Ali zato nije trebalo da bude dvoranin i velikaš, jer je to mogao da nauči iz djela drugih pisaca i iz svoga drugovanja s plemenitašima. Ali on svoje drame svagda piše kao glumac bez svake učene natruhe. I kad zahvata najdalja poređenja i niže najbujnije slike, svagda mu je riječ onakova, kakova se govori, čuje, kreće, a nigda onakova, kakova se čita i piše. Svagda je ne samo čitak nego i govoran, svagda daje zraka, vidika, maha. Njegove su riječi kretnje, izražaji živih bića, pa zato u njega gotovo i nema naročitih pozorničkih upućivanja. Koliko su ih potonji izdavači dodali, ponajvećim su dijelom suvišna, jer je njegova riječ k jednu i dah i kret, i mir i strast. Potrebna su tek kod moralnih i apstraktno zamišljenih govora drugih pisaca, koji hoće ljude da uče ili poprave, na priliku u Schillera ili čak u modernih dramskih pisaca, gdje nestadak živa stvorenja valja nadoknaditi takovim opisivanjem. Što se toga tiče, dosta je Shakespeareove drame porediti s djelima njegova savremenika Ben Jonsona, da se vidi, kako piše učen čovjek, a kako glumac.

Pa tako Shakespeare nije velik po tome, što je pozorišnu građu sam smislio, nego što ju je svojom dušom zadahnuo, dao joj života i savršeno ju prikazao. Kao da snaga jednoga stvaralačkoga duha nedostaje, da izmisli građu i sam joj dade savršen oblik. Ni džinovski genij Shakespearea kao da nije bio jak svršiti tu stvaralačku rabotu, jer je premašila i tu najveću snagu u pjesničkom stvaranju.

Jer ta njegova stvaralačka snaga kao da je neiscrpljiva i beskrajna. Svaka je njegova drama svijet za sebe, u svakoj su jednaki motivi sasvim drukčije prikazani. Neka je tek spomenut ljubomor Otela, Leonta u »Zimnjoj priči«, Postuma u »Cimbelinu« i gospodina Poplava u »Veselim ženama windsorskim«. Svjetska knjiga još nije doživjela takova čuda, da je jedan čovjek mogao nacrtati i Hamleta i Falstaffa. Osim općena duha, kojim ih je renesansa zadahnula, jezika, dikcije, pozorišne naprave, dakle tehničke strane prikazivanja nemaju njegove drame ništa zajedničko. One su kao talijanski gradovi i gradići za renesanse, kad je svaki od njih imao svoje posebne građevne oblike, svoju samoniklu, domaću slikarsku školu, svoje dvorove, vitezove, umjetnike, pjesnike i književnike. Nastale su u zlatno doba umjetnosti, kad je za opsade Firence 1530. trebalo iz strategijskih razloga porušiti manastir S. Salvi izvan grada, a nijedan se radnik u čitavom gradu nije

našao, da ga ruši, jer je bio islikan freskama Andree del Santa, pa niko u gradu nije imao srca, da svojom kukom dirne u tu ljepotu. Kad umjetnost nije bila uživanje tek nekolikih odbranih duša i gizda snobova bogataša, nego svojina i svetinja čitavoga naroda. Kad su na žicama gusala tako bogodana pjesnika, kao što je Shakespeare, zaigrali svi glasovi narodne duše. Zato se ono, što se u drugih zove artistička ličnost, u njega izmiče našemu opažanju unatoč svih historijskih slučajnosti i savremenih osobina književnih. On je, da se poslužimo uzrečicom, kojom je njegov učitelj Montaigne označio čovjeka, »estre ondoyant et divers«, jer se prelijeva i u Eshila i u Aristofana, u zbilju i šalu ljudsku, u sve radosti i jade zemskoga života, a raznolik je kao i priroda, u koje od mirijada lišća iste vrste drveća nisu ni dva lista jednaka. Njegova djela nisu kao djela Homera, Eshila, Dantea, Goethea povezana stilskim zakonom, što ga nameće savremena kultura, nisu obilježena nikakim zajedničkim ličnim, vjerskim, artističkim načinom, koji bi zasvjedočio njihovo pravo podrijetlo i lučio ih od tvorevina drugih ljudi. Jer on nije kao oni tek neka pojedinačna pjesnička pojava. Homer je glas grčke obrazovane duše u pustinji azijskoga barbarstva, Eshil grčkoga herojstva, Dante srednjega vijeka, Goethe novovjeke inteligencije. Shakespeare je naprotiv poput čitave antike neko doba, neka samosvojna kultura, polazna točka u razvitku čovječjega duha, lučonoša na putu budućega vijeka, jedan od glavnih temelja modernoga svijeta i kao Biblija ove naše sadašnje kulture zapadnjačke.

A zato je u Shakespearea kao ni u jednoga drugoga pjesnika teško i gotovo nemoguće odsjeći, koje su drame, što su pod njegovim imenom na svijet izdane, prave, istekle iz njegova pera, a opet koje česti tih drama, budući da ih sam nije za štampu spremio, nisu njegovo djelo. Jer u njega nam ništa ne pomaže ni stilska kritika ni psihologija, osnovana na znanju iz drugih vrela, da bismo mogli odmjeriti granicu, gdje se svršuje stvaralačka snaga Diva, a gdje se počinje rabota savremenih pomagača, glumaca i izdavača. Pa tako gotovo nema nijedne njegove drame, koje mu nije potonja kritika u cijelosti ili barem od česti odrekla. S druge strane ima čitav niz apokrifnih, sumnjivih drama, takovih, koje nisu izdane pod njegovim imenom, ali za koje mnogi misle, da ih je on napisao. A pjesnik nigda nije ni pomislio, da sam štampom izdade svoje drame, jer su bile tajna prćija njegove pozornice, kojom je poslovala u svojoj utakmici s drugim glumačkim družinama. Ona izdanja njegovih drama, što su ugledala svijet za njegova života, bila su »prijevarna i ukradena«, bez njegova znanja i privole od promećurnih knjižara i drugih neovlaštenih pretrglija kojekako zbaždana i skrpana po površnom slušanju u kazalištu i iz loših prijepisa pojedinih uloga glumačkih. Kod takova stanja stvari nema druge, nego pokloniti vjeru njegovim drugovima glumcima, Johnu Hemingeu i Henriku Condellu, što su priredili prvo posmrtno izdanje njegovih drama, »Folio« od 1623. godine, da su posabrali samo one drame, koje je on napisao, a izdali ih onakve, kakove ih je napisao, jer naročito ističu, da se je »njegova glava i ruka slagala; što je mislio, kazao je, s lakoćom, a u njegovu rukopisu gotovo i nije bilo izbrisanih mjesta«.

Prinuđeni smo njima vjerovati, jer danas nemamo od Shakespeareove ruke ništa nego šest njegovih provjerenih potpisa, od kojih su tri na sudskim spisima iz 1612. i 1613. godine, a tri na trima arcima njegove oporuke 1616. godine. Istini za volju valja priznati, da ti potpisi odaju čovjeka prilično nepismena, kad ih poredimo s potpisima njegovih savremenika Rikarda Zuineya, sira Francisa Walsinghama, Rogera Owena, Ben Jonsona, Michel de Montaignea. Ali možda je pjesnika tih posljednjih godina njegova života bolest obrvala, pa mu ruka onemoćala i tresla se kod pisanja.

I na »Macbetha« podigla se je hajka, da ovakav, kakav je do nas dospio, nije pisan od Shakespearea. Jedni tvrde, da je očito skraćen, jer se ni u jednoj njegovoj drami radnja tako brzo ne odvija i junak tako naglo ne srne u svoju propast. Drugi naprotiv kažu, da je prvobitno bio još kraći, jer ga je u nekim scenama, gdje dolaze vještice, dopunio, dokazuju jedni, Toma Middleton, a drugi,

Iz sudskih spisa 1612, 1613.
(Record Office; Guildhall Library, Britisch Museum, London)

Na trima arcima oporuke 1616. (Somerset House, London)

William Rowley ili George Wilkins. Engleski kritičari Clarke i Wright, Fleay, a naročito Henry Cunningham (Arden Shakespeare) hoće da dokažu, kako te scene (I, 1; 2; 3, 1—37; III, 5; IV, 1, 39—43 i 125—132) nisu i ne mogu da budu pisane od Shakespearea, a tako sude stilskom kritikom, kojoj očito ne dotječe dokaz za takav sud.

Pjesnik je za ovu svoju dramu našao građu u kronikama Ralpha Holinsheda i njegova savremenika kanonika Johna Bellendena, prevodioca latinski pisane škotske kronike (»Scotorum Historia«) Hektora Boecea (Boethiusa). U prvome je čitao, da Macbeth bijaše »hrabar gospodin i baš dostojan vladati carstvom, kad ne bi bio donekle od prirode okrutan«, a Duncan da je »blage i dobre prirode, te je narod želio, da bi se naravi i ćudi tih dvaju rođaka tako izravnale i naizmjence između njih dvojice podijelile, te bi se prevelika blagost jednoga i prevelika okrutnost drugoga stopile, krajnosti nestale pa jednoga ublažile a drugoga objačale; onda bi Duncan bio dostojan kralj a Macbeth valjan vojskovođa«.

Holinshed je i o Macbethu pokupio po raznim starijim kronikama svakojake neprovjerene priče. Historijski izvjesno zna se samo toliko, da je Macbeth svoga predšasnika Duncana 1040. umorio, a njega da je 1057. Duncanov sin Malcolm ubio. Uza sve to mogla je Macbethu kruna pripasti i po zakonu, po nasljednom pravu njegove žene, jer je tada u Škotskoj to nasljedstvo išlo i po ženskoj lozi. Zna se nadalje, da je Macbeth vladao časno i pošteno, uredio zemlju i istrijebio hajdučke čete; istakao se svojim valjanim zakonima, starao se za crkvu i sa ženom išao u Rim, da se pokloni papi i svetinjama. Ali u Holinsheda ne valja tražiti historijske istine, a to za cijelo nije ni Shakespeareu bilo na umu. Ustanak Macdonwalda i kako su ga Macbeth i Banquo nadvladali, točno je po kronici Holinshedovoj. A tako i susret Macbetha sa trima čaralicama, koje je, kako Holinshed kaže na jednom mjestu, narod držao za tri boginje sudbine ili barem za vile. »Macbeth i Banquo jahali su zajedno bez druge pratnje u Fores, gdje je kralj tada boravio, i prolazili šumama i poljima, kad li ih iznenada nasred jedne velike pustoši sretnu tri žene nastrana i čudna lica, nalik na stvorenja nekoga predašnjega svijeta«. Po kroničaru nakanio se je Macbeth, da će ubiti kralja, još prije nego je Malcolm bio imenovan knezom Cumberlandom, dok u drami baš postavljanje mladoga kneza nasljednikom prijestolja potiče Macbetha, da silom preotme prijestolje, jer misli, da ima na to veće pravo a da je sposobniji za vladara od Malcolma.

Kroničar spominje lady Macbeth tek kratkom rečenicom; ona je od želje, da bi se zvala kraljica, potakla svoga muža, neka pokuša sreću. Bellenden domeće, da je još svoga muža dočekala s psovkama, kako je sinja kukavica; a to je i pjesnik prihvatio pa još i puno dalje prisnovao.

Nadalje je čitao u Holinshedu, kako je neki keltski kralj Škotske imenom Duff bio 927. umoren. Njegova je žena naputila nekoga podanika Donwalda, neka na večeri u Foresu opije dva čuvara kraljeva, da bi na njih pao tvrd san, a onda neka i njih probode pa u jutro podmetne njima svu krivnju. To je pjesnik u drami prenio na ženu Macbethovu, a koliko se je u daljem crtanju toga karaktera držao Senekine Medee i Klitemnestre, kako bi Brandl (»Shakespare«, Neue Ausg. 393) htio, teško je odsjeći. Ubistvo žene i djece Macduffove (IV, 2), a naročito dalja treća scena u istom činu, gdje se knez Malcolm pretvara i kuša Macduffa, točno su preuzeti iz Holinsheda. Po toj kronici dao je Macbeth umoriti Banqua tek u desetoj godini svoga vladanja, a pjesnik je to kao i čitavo vrijeme, dok je Macbeth bio na prijestolju, skratio što je više mogao. Kao svi pjesnici i Shakespeare gradi svoje drame po toj »abrevijaciji«. Njemu kao ni Homeru u Ilijadi nije do astronomskoga vremena, već do toga, da prikaže sudbinu svoga junaka kako je tekla po snazi i žestini njegova bića, pa da nacrta njegovu ličnost, njegove strasti, podvige i propast bez obzira na historijsku istinu i tadašnju okolinu. Zato i jeste ova drama Shakespeareova bogata monolozima kao nijedna druga. Valjalo je ne samo iznijeti dramsku radnju, nego i prikazati psihologijski razvitak, da bismo na svoje oči vidjeli, kako je Macbeth otpao od dobra i navrnuo se na zlo, pa

kako se je ta promjena zbivala u duši junaka. Zato je i Banquo u drami tek sporedno lice, koje puno ne mari za proroštvo vještica niti pregiinje na tako visoke časti, makar se je po vrelima Banquo s Macbethom zavjerio, da će ubiti Duncana.

Osobito je obilježje ove drame, da u nju duboko zasijecaju natprirodni motivi. Za usudnice (weird sisters) nije pjesnik možda znao iz usmene predaje starih engleskih priča, već ih je našao u štampanoj kronici Ralpha Holinsheda, a ovaj ih je preuzeo iz škotske povijesti Hektora Boethiusa, koji ih je opet našao u jedno stoljeće starijoj škotskoj kronici (»Chronica gentis Scotorum«) Andrije Forduna. Tu se prvi put priča, kako su vještice natrčale na Macbetha i obećale mu krunu; kako se je šuma micala i on poginuo od nerođena čovjeka. Iz škotskih pustih gora, golih dvorova i onih priprostih gorštaka dospjele su te priče o vješticama i u London, osobito nakon dolaska škotskoga kralja Jakova na engleski prijestol. Prosvjetljeniji engleski svijet opirao se je tome škotskomu sujevjerju, pa je već 1584. godine hmeljar Reginald Scott u svome djelu »Otkriće vračarije« (Discovery of Withcraft) ustao na varvarske progone jadnih starica jer su vještice. Ali taj kralj nadri-knjiga, koji se je puno bavio tim pitanjem, pokušao je u jednom svom učenom i polemičnom djelu (»Daemologia« 1604.), da bi pozivajući se na Bibliju i na vješticu u Endoru, o kojoj ona priča, dokazao, kako takovih čaralica u istinu ima, kako one gataju budućnost i mogu je odrediti, pa dašto svakoga upropaste ko im povjeruje. Zato ih valja progoniti i istrijebiti. Shakespeare je još te usudnice škotskoga narodnoga vjerovanja udružio s pričom o Medeji u Ovidiju (Met. VII, 194), pa ih učinio sluškinjama Hekate boginje, koja stoluje na Aheronu, pomaže sve čarolije i zna sudbinu svih ljudi.

»Macbeth« je prvi put štampan iz pjesnikove ostavine u sveukupnom izdanju njegovih dramskih djela (1623), a pisan je valjda između 1606. i 1608. godine. Prvi put ga spominje Dr. Šimun Forman, na glasu liječnik čaratan, astrolog i vrač u Lambethu u svome dnevniku, da ga je 20. travnja 1610. vidio prvi put prikazivati u Globe-kazalištu Shakespeareovu, pa tu predstavu tamo potanko opisuje. Svakako je pisan iza dolaska Jakovljeva, jer se u drami spominje ujedinjenje triju kraljevina, Engleske, Škotske i Irske. Sva je prilika, da je bio pisan već 1606. godine, jer su u ožujku te godine izveli na sud glavara engleskih Isusovaca o. Henrika Garnetta, negdašnjega profesora hebrejskoga jezika u Rimu, što je zatajio svoje znanje o tako zvanoj »barutnoj zavjeri« (kad su kolovođe katolika htjeli kralja i parlamenat dići lagumom), a on je o tome dao na sudu dvije izjave, koje se nisu poklapale, pa kušao, da bi loše mišljenje suda, što ga je time pobudio, popravio zloglasnim svojim govorom o dvoličnosti (equivocation). Na taj se događaj očito odnose one riječi vratara, što ga u gradu Macbethovu u jutro poslije ubistva Duncanova otvara vrata i govori o nekom dvoličniku, koji je počinio dosta izdajstva za volju Božju, ali nije mogao da se dodvoliči u nebo — kao što se ni Macbeth nevjerom nije mogao da ugura u trajnu vlast. A valjda se i one riječi vratarove o seljaku, koji se je objesio na pogledu obilate žetve kako razlaže Malone, tiču 1606. godine, kad je jesen bila bogata kao malokad, cijena žitu van reda pala, jer ga je rodilo toliko, da ga ljudi nisu dospjeli svega pobrati i zbiti ga u žitnice, pa je Shakespeare, kad je te zime otišao na selo, vidio, gdje po polju leži nepokupljeno klasje na snijegu.

Ova je drama Shakespeareova zasnovana i izgrađena tako jednostavno i jasno, tako kratko, jedro, svijesno, da je čitava kompozicija, svaka scena, svaki govor i svaka riječ dobro promišljena i kao na panju odsječena. Od svih je njegovih tragedija najkraća, kao što je »Hamlet« najduža. (»Hamlet« 3924 stiha, »Kralj Rikard III.« neko 3600, »Kralj Lear« 3298, »Otelo« 3324, »Koriolan« neko 3150, »Romeo i Julija« 3000, »Mletački trgovac« neko 2600 i »Julije Cezar« 2440, a »Macbeth« tek 1993). Pa opet se ni oko jedne njegove drame osim »Hamleta« nije zapodjelo toliko prepiranje tumača i kritičara kao baš oko te. Kamen smutnje odavna su glavni junak i junakinja, Macbeth i njegova žena. Kako ih valja shvatiti i odrediti im karaktere?

Dostaje li ono obično ali površno mišljenje, da je to čeljad, koju je podbola pohlepa za čašću i vlašću, pa čini grdno zločinstvo, a onda joj na mukama savjesti gine sva radost života, da nesretna do zla Boga provodi dane spolja gospodski i sjajno, dok konačno lady Macbeth ne svisne od jada i bijede, a Macbeth ne sjekne voljom i pogiba kao junak? Je li Macbeth tek mrki krvnik, naprasit čovjek, kojemu je pogled brži i silovitiji od šake, čupavi i kršni barbarin legendarnih vremena, kako ga Englez Hazlitt (»a record of a preternatural and tragical event; it has the rugged severity of an old chronicler, spomen natprirodna i tragična događaja, a krut je i surov kao stara kronika) i Brandes crtaju? Ima li u karakteru toga političkoga račundžije i silnika, kojega nisu zauzdali ni moralni osjećaji ni pravna svijest, viših i plemenitijih crta (Gervinus, Kreyssig, Ulrici)? Ili je u njega neka sjetna pjesnička žica, neka bolećiva osjetljivost, da se svaki čas zaveze u nestašne sne? Je li to blagi, nešto odlučniji, a opet u glavnom labavi i gotovo jednako prosvijetljeni i duboki filozof Hamlet, koji je pod obrazinom škotskoga župana pregnuo na djelo, kako hoće Frank Harris (»The Man Shakespeare«, 18 i d.)? Harrisu je u prvom činu »Macbetha« Hamlet kud i kamo jasnije crtan nego u prvom činu »Hamleta«. Što više, nije li to ona široka, bogata i gospodska priroda Mark-Antónija, tek manje putena, ali zato više namrštena?

A ta lady Macbeth, je li to zla i opaka, zadrta i bezdušna ženska glava, stroga, gorda i tašta vladika; strašna žena, što se posla laća, neumitna, šutalica, bez milosrđa, prepredena đavolja duša, savršena majstorica zločinstvu, nevjernica, studenija od čelika bodeža, koji tura u ruke svome mužu, kako su ju obilježili Gervinus, Kreyssig i toliki drugi? Je li bolja ili gora, prijatnija ili mrža od svoga muža? Što nam valja više uočiti, onaj podli i odurni smiješak, s kojim dočekuje nesretnika Duncana na pragu svojih dvora, ili onu tugu i nevolju, koja ju u gluho doba noći goni kroz sobe grada Dunsinanea? One krvlju poprskane bodeže ili onaj žižak, što trepeće u noći i kazuje slomljenu dušu, koju su suze u patnji do smrti ispile? Ne krije li se pod tom gordom spoljašnjošću vjerno žensko srce, kojemu je samo jedna misao, jedna meta — veličina (»the greatness«) svoga muža; tek jedna želja, da vojnu pomogne do najvišega, što postići može; da bude ne samo drúga nego i začetnica njegove veličine, pa zato napinje sve svoje sile, gazi sve blaže osjećaje, hoće da se odmetne od svoga ženskoga roda i pregne na najužasnije djelo, kako to Bodenstedt misli? Ili je tek žena, koja je po svojim prirodnim darovima sposobna i za najuzvišenija djela, ali ju je strast zaslijepila i podsjela na njezinu nesreću, da s mužem srne u moralnu propast, kako opet Friesen tvrdi?

Da je u Macbetha priroda, kojoj nisu sveta ni vjerska ni moralna načela; da se on ne prepada od zločinstva, makar ga je sebi predočio u svemu njegovu užasu; da se ne žaca od krvnoga djela, već za sebe zebe tek od njegovih posljedica na ovome svijetu, od suda i osvete ljudi, a za dušu i za onaj drugi svijet ne mari, uzima se za očito i bjelodano. Feuerbach vidi u tome škotskom velikašu, kojega goni nezauzdana pohlepa za vlašću, da na svoju dušu navaljuje grijeh za grijehom, pralik, kao neki opće valjani ugled zločinstva, što pada sve niže i niže. Kohleru je Macbeth prosti zločinac iz strasti. Glasoviti engleski glumac drama Shakespeareovih sir Henry Irving kazao je u jednom svome predavanju (»Times« 12. prosinca 1924.), da je »Shakespeare u Macbethu nacrtao jednoga od najokrutnijih i najlicemjernijih lopova u svojoj dugoj galeriji ljudi, koje pokreću vrline i poroci njihova soja«. Tako i Bodenstedt ističe, da pjesnik nije dao Macbethu nijedne crte vladalačke mudrosti, pravednosti ni blagosti; da mu je sva veličina tek u veličini njegova zločinstva, u bezobzirnosti, s kojom ga vrši, u njegovoj titanskoj sebeznalosti, s kojom hoće da pokrene nebo i pakao, neka služi njegovim svrhama. Drugi opet na svu silu hoće, da su Macbeth i Raskolnikov Dostojevskoga iste krvne svojte, a smeću s uma, da ovaj drugi nema ništa posla s natprirodnim bićima i nji-

hovim čarima, nego su mu motivi čisto čovječni.

Ali Shakespeare zacijelo nije imao na umu, da kažemo s Nietzscheom (»Morgenröte«, Af. 240), kao ni Sofoklo u »Ajantu«, »Filoktetu«, »Edipu«, kakovu krivnju i njene loše posljedice, a ni pjesničku pravicu, ni moralni poredak svjetski, kao što je to Schiller shvatio i zato ovu dramu uzeo za izgled svojim dramskim radovima. Makar bijaše vrlo lako učiniti od krivnje polugu ove drame, Shakespeare se je zacijelo od toga uklanjao. Jer on nije propovjednik morala kao Schiller, nego tek pjesnik junačke duše narodne kao i Eshil, a Macbeth je mitski lik engleske renesanse, kao što su lica Eshilova junaci herojskoga doba atenskoga. Ova je drama nikla u to doba burno i gordo, što se je od izobilja krvi i životne snage omamilo i opojilo, pa s radošću gledalo junaka, kojega je podsjela mahnita pohlepa za čašću. Stradanje toga junaka od te njegove strasti bijaše tome svijetu najslađe i najjače, da mu se srce u grudima radosno uzigra. Ova drama ne iznosi ljepotu, skladnost i smirenost Apolonskoga sna, vedru umjetnost kiparsku, olimpske bogove, pravu mjeru i sklad, krepost, uzdržljivost, sofrosine, i sokratsku prosvjetu duše, nego kao neki zanos i ushit dionizijske opojenosti, borbu čovjeka s neumitnom sudbinom, neki kult života, gdje su se posestrile smrt i skladnost, a duša se splila s dušom drugih bića i elemenata. Rodila se je iz pjesnikova stvaralačkoga herojskoga pregnuća, snažna i čelična, štono je gotovo trpjeti i radovati se svome trpljenju, a što mu je draž nad sve draži ovaj burni, promjenljivi, opasni, tmurni i često suncem ogrijani bitak. Rodila se je jednako kao i Eshilova »Žrtva na grobu« u Orestiji i njezino slavlje Nemeze nad sinom, što ubija mater (u koru na kraju četvrtoga čina); kao Danteov Božji sud u »Paklu«, što ga grobovima nameće božanska moć, najviša mudrost i prva ljubav, kao Michelangelov sudnji dan, gdje se je zaorilo prokletstvo i blagosiljanje umjetnika Titana, što je pao s nebesa.

Zato junak ove drame nije tipični nevaljalac i lopov zlikovačkih motiva i svrha. Spomenuti su kritičari pustili s vida, da Shakespeare nigda ne stvara stalnih karakternih tipova, na priliku poput Molièrea, nego da je u Shakespearea svako lice onakovo, kako ga je odredio njegov osobiti, pojedinačni karakter i sudbina, njegova ćud i djela, koja iznose do u najtanje žilice njegovu dušu, a iznose onako, kako se je znala snaći u zazbilji, realnosti ljudskoga života, prirode i svjetskoga poretka. Smetnuli su s uma, da on ne zna tipova, već da su sva njegova lica samostavna, da su ličnosti za se, koje se odvajaju od svojih bližnjih, pa ih iste, tipične strasti ili poroci dovode do posljedaka, kakovi mogu da nastanu samo u toga čovjeka, a ni u jednoga drugoga. Naročito su pustili s vida, da se Macbethu ne može suditi po sadašnjim kaznenim zakonima, niti se smije obilježiti zločincem u modernom smislu. On je čedo renesanse, kad je socijalna svijest, ta prva osnovica svakoga kaznenoga zakona, bila vrlo slaba ili nikakva, a lična samostalnost snažnija nego igda. Tu naši estetski zakoni, što se primjenjuju mehanički in abstracto, kao na priliku onaj o tragičnoj krivnji, ne pomažu ništa.

Macbeth je kao mitski heroji starodrevnih vremena neko prvobitno čovječje biće, koje se još nije svijesno sasvim odvojilo od elemenata, iz prirode i njenih sila, nego se pokreće kao i one, kao grom i vihar, potres i potop, a u kojega je čovječja duša, savjest i riječ. Kao i u Eshilovoj Orestiji gdje sin po zapovijedi Apolonovoj ubija mater, čitava drama niče iz jednoga krvnoga djela. Na tu su krv junaka kao začarale svojim čarom vještice, iskonske prirodne sile, s kojima je srodan, a onda ga to djelo demonski goni na dalja zločinstva i dovede u propast. One su mu dozvale u živu svijest misao, da ubije kralja, a ta ga je krv odbila od vjere i časti na koban put, da grca u daljoj krvi i u njoj se utapa. Osvetnički duh poput onoga duha Klitemnestrina i Srda u »Eumenidama«, tako ga je izjeo i satro, da je još prije smrti strašnim mukama svoje duše i savjesti okajao svoje teške grijehe. On nije onaj prožgani i proračunani zlotvor kao Jago, ni onaj nazlobni cinik kao Edmund u »Kralju Learu«, niti je sazdao svoj filozofski i državnički sustav, kako će doći do krune, kao Rikard III. Nije kao ovaj sin sotonski ni tirjanin rene-

sanse, što se je pomamio za državnom vlasti, niti ima na umu goleme političke ciljeve kao taj bič svijeta. U Macbetha je i pameti i morala i vjere, ali onakve, kakvu mu je engleska renesansa dala. Za čast, što ga kraljevstvo daje, on je (III, 1, 68—69):

besmrtni svoj dragulj dao
Od iskona svih ljudi dušmaninu —

đavlu. On je dakle kršćanin, zna za dušu i besmrtnu dušu, nije tek kršan barbarin legendarnih vremena. Ali duša mu je pregorjela onaj drugi svijet i ne mari za nj. Jedina joj je briga, da ovdje među ljudima ne izađe na zao glas, da ne naškodi dobromu javnomu mišljenju o sebi, da ga ne stigne sud ovoga svijeta, ni samilost ljudi na njegovu žrtvu ne omete njegovih političkih snova. Nema u njega ni pobožnosti ni bogobojaznosti, ni moralnih osjećaja ni viših etičkih pogleda. Njegova je misao vladarica, neka mu ovaj svijet dade onu čast, slavu i »veličinu«, koju njegovo junaštvo po njegovu računu ima pravo tražiti, a koju bi on smio od njega iznuditi i svima socijalnim, moralnim i vjerskim zakonima uz prkos.

Uza to je naravi mekane, osjetljive, lirske. Ima u njega i vjernosti i osjećaja dužnosti, i pravde i čovječje samilosti. A duša mu je pjesnička, štono mu govor zaodijeva u žive slike, poletna i tankoćutna, da se svaki čas u san zavede. Ozbiljna je i misaona, štono hoće sve da promatra i prozre, snebivljiva i bojazna, da ju poduzima groza od posljedaka svoga čina. Njega pokreće čuvstvo, živci su mu nemilo razdražljivi, zanosi ga laka i bujna fantazija, kod svakoga koraka na putu do cilja napada ga strava, ubija ga strah od samotinje i osvete, more ga svakojake slutnje. Najvolio bi (I, 3, 143—145):

A ako usud me za kralja hoće,
I usud nek me kruni bez mog posla.

Zato i pušta, neka mu se snovima sama od sebe nadade zgodna prilika, neka sami sazriju i dođu do cilja. Ali on je i junak, slavan ratnik, snažan obastati na svakom mejdanu. Kad tu zgodnu priliku ulući i prihvati se djela, njegova muška srčanost duši svaki glas te ćutljive i bojazne duše pa razgoni sve te užase, što mu se u njegovoj fantaziji prizimu.

Misao da bude kralj, niknula je zacijelo u njegovoj duši. Tu misao prihvaća ona, a prihvaća ju svom svojom ženskom dušom. Prigrlila ju je sa svom svojom ljubavlju k mužu, kojemu će ona prva pomoći do veličine i saviti vijenac slave. Sa svom svojom ženskom ćudi, koja u prvi mah sjekne silnom snagom i srčano se baca u ralje svake pogibli. Sa svom svojom ženskom logikom, kojoj je dosta živo i vatreno htjeti, da kao čudom ukloni sve grede s puta k cilju. Sa svom onom demonskom pomamom, koja veselo kliče, kad čuje, da će Duncan doći pod njezin krov, a kad glasnik malo da nije crkao, kako se je zaduvao od hitnje, da joj javi dolazak njezina muža (I, 5, 39—55):

Promuko i gavran,
Što kobni ulaz Duncanov zagrakto
Pod moje mire. Amo vas, vi dusi,
Što misli ubojne prisluškujete,
Razrodite me, napunite dovrh,
Od tjemena do pete grozom krutnom!
Svu krv mi smutite; zatvor'te pristup
I prolaz milosti, nek čovječnosti
Sve navale, opominjati rade,
Moj grozni naum ne ometu; uspjeh
Da kroči skupa s naumom. Na prsi
Vas ubilačke sluge amo k meni
Mješt' mlijeka zuč mi sisat, gdjegod biti
U liku nevidnom na zator svijetu!
O mrkla noći, dođi, dim ogrni
Od pakla najmrči, da nož moj oštar
Ne spazi rane zadane, a nebo
Kroz zastor mraka da ne viri kradom
I viče »Stani, stani«.

Ona nije ni furija ni muškobana, već žena draga i mila. Muž je miluje i mazi najnježnijim imenima, Macduff je poslije ubistva Duncanova zove milom gospom i ne će joj o tome ništa da kaže, jer bi to bilo umorstvo za njezino žensko uho. Ona sama, kad u snu po kući hoda, veli za svoju malu ruku, da je svi miomirisi Arapske ne će očistiti, da njima miri.

U nje su uzaniji pogledi nego u muža. Sav je njezin svijet ljubav, koja ne podnosi ni odlaganja ni smotrenosti. Ali ta ljubav ima i orluju pandžu i šapu lavice, kad brani svo-

je mlade. U vijeku Izabele d'Este i Vitorije Colonne, ali i Katarine Sforze i kraljice Elizabete učinit će ta ženska milina, kad je strast osvoji, čudo i pokor. Sa svom demonskom snagom, što je u nje ima, nagoni i privoli muža na ubistvo. Ali dok on radi, kako ga je ona naputila, makar mu se koža ježi od strave, ona, tolika junakinja, morala se je prije opiti, da ima srca i raspali se. A bila je prije u sobi Duncanovoj i imala bodeže u ruci, pa ona bi bila sama učinila što treba — da Duncan u snu nije bio tako nalik na njezina oca! A onda pada u nesvijest poslije onih riječi Macbethovih, da je posjekao i dva komornika, jer ga je čula pred drugima reći, blago li se njemu, da je umro sat prije toga događaja! Ta ona dobro znade, u kolikom mu je jadu duša; znade da je to njegova iskrena ispovijest. I pored svega njezina demonskoga nastupa klonula joj snaga, ostala je žena, koja ne može ni da zamisli mete mužu i junaku, ni da konačno sama učini, na što muža goni s tolikom žestinom. Kolike li razlike između nje i na priliku Eshilove Klitemnestre (u »Orestiji«), koja ubija svoga muža, da mu se tobože osveti, što je žrtvovao rođenu svoju i njenu kćer Ifigeniju, a onamo čini preljubu s Egistom i muškara je, štono u istinu vlada i ne kaje se s djela, već se tek boji osvete!

I on i ona prihvatili se posla, za koji nisu. Zlikovački prolijevati krv nije njihov zanat, pa zato ne može da im donese ploda, kojemu su se nadali. Njegova je pokora već na ovome svijetu gotovo veća od zla, što ga je učinio. Kad je pregao na djelo i izvršio ga, onaj čas razapeo je dušu na gorke muke. Zaklao je san, vječnu postojbinu i pokoj svih bića, san Duncanov, san svoj, san svijeta, pa aveti koje je sam dozvao, stale su oko njega vrzati i mračiti mu vid, misli i bitak. Bujna i žarka fantazija, što ga je zaslijepila sjajem časti i kraljevstva, da nije mario za nebo niti se žacao od pakla, metnula na nj stravu, da ga je pola nestalo od straha. Tako varavi sjaj zemske veličine, što ga je tako skupo platio, otišao u ništa u njegovoj beskrajnoj i neiskazanoj bijedi i nevolji. Ko će tako da gazi preko mrtvih tjelesa drugih ljudi do vlasti i veličine, treba da bude čovjek drugoga kova, da ima tvrdu vjeru u sebe i u svoje djelo, na koje ga je usud pozvao, pa kao Napoleon svoja zločinstva drži za državnu nuždu i obranu naroda od njegovih spoljašnjih i domaćih dušmana. A ona se je pretrgla od muke pomažući mu oko grdna njegova nedjela, jer je prenapela svoju snagu pa doskora vidjela, da joj vojno njime nije stekao onoga zadovoljstva, kojemu se je nadao, nego od straha, kojim se boji svake prave i tobožnje pogibli, da grca u krvi sve više. Od toga joj prepuklo srce i pamet zastranila na očajne misli. Taj sukob njihove prirode sa spoljašnjim prilikama bijaše za njih pogibija gotova, te ih stiže neminovno neumitna osveta socijalnoga etosa.

(Svršit će se)

DR. VINKO KRIŠKOVIĆ

F E U I L L E T O N

KAZALIŠTE

Branislava Gj. Nušića »Beograd nekad i sad«

Stari autor »Beograda nekad i sad«, slavni Jovan Sterija Popović izilazi iz okvira i blagoslivlje literarno novi »Beograd nekad i sad«. Komediografski motivi ne niču iz oblaka, srasli sa pozornicom oni kao duše u starim indijskim vjerovanjima ponovo uskršavaju i obnavljaju u novom smijehu svoj vječni život. Nušić ima istančani sluh za te tajne života i dasaka. U starim situacijama nekoliko ljudi iz naših dana i nova se je komedija rodila pod sretnom zvijezdom. Nušić pozna u dušu one »od nekada«, a novo vrije oko njega. Kad njegove Perse i Stanojli dolaze iz provincije nakon trideset godina i čuju da je stečaj, zbog kojega su došli, samo sanacija na bolje, i kad vide, kako se to živi u kući njihova sina, Nušić zna svaku riječ i pokret, kako će to oni primiti i što će reći. Niz neodoljivo smiješnih scena sadrži toliku snagu komike, da ćemo za taj jedan dojam oprostiti sve desno i lijevo i da ćemo rado priznati, da nas je Nušić i opet zadužio za jednu veselu večer.

Lako je donijeti na pozornicu onu veselu družinu od danas, one feministkinje, nogometaše, baletske kevice i esperantiste, ali za ono dvoje starih, za protivni pol, tu treba znati provinciju u dušu, kako je znaju gđa Mila Dimitrijević i g. Josip Maričić. I nesamo to! Za to treba, da im stari teatar sjedi u svakom nervu, treba majstorstva u plastičnoj karakterizaciji i iskonskog narodnog duha. Po takvim dvjema kreacijama postaje onda od lakrdije gotovo komedija.

Vojnovićeva »Dubrovačka trilogija« u režiji dr. Branka Gavelle

S velikim počitanjem treba da govorimo o naporima g. dr. B. Gavelle, kojim scenski oživljava naš domaći repertoar. Sa zanosom mora svatko osjetiti, koliko je u taj posao uloženo i znanja i ljubavi i umjetničkog poleta. Tu izilazi pred nas, u jednom dahu, čitava ličnost otmjenog teaterskog čovjeka, koji bi htio da nam da najbolje od svoga, ne bismo li u utakmici sa tuđim osjetili svoje i svoje zavoljeli. U tom nastojanju probici su na mnogim stranama: čas dolaze autori do savršenog scenskog izražaja, čas se otkrivaju glumačke sposobnosti naših umjetnika u novim osvjetljenjima, čas uživamo u režiji kao u umijeću po sebi. Najveće užitke proživljavamo, dakako, kad se sve ovo stapa skladno u jedan jedinstveni efekt.

Kod individualistički shvaćene režije postoji vazda pogibelj, da režijske ambicije ne preteku stvarnost dramskoga djela svojim posebnim poletima. Jer o tome nema sumnje, režija je dra. Gavelle vazda individualistički obilježena. Za razliku od hudožestvene režije, koja traži svoj ideal u životu, preko scene, Gavellina režija ide vazda za svojim scenskim idealom unutar scene. Kao što je hudožestvenicima ideal život na sceni, Gavelin je ideal savršena scena. U objema se ovim ambicijama krije bezbroj problema, koji su jednako u posljednjoj instanciji scenski problemi; ali su puni raznoličja u svojim realizacijama. Zbog toga postizavaju hudožestvene režije najveći uspjeh u dramama čehovljevog stila, dok je Gavella elastičniji: on hoće da privede konačnom uspjehu na svoj način svaki dramski stil.

U svojoj cjelini »Dubrovačka« se »Trilogija« i te kako poklapa s Gavellinim režijskim ambicijama. Vojnovićev dialog nikad nije samomu sebi svrhom, kao Gavellinoj režiji i njemu je scena samo sredstvo k višemu cilju. Vojnovićeva se dikcija vazda izdiže nad puki smisao riječi, a iz sadržaja scene nikad se ne gubi posve njezino simbolično značenje. Tu moraju nastati sukobi: značenje, što ga imadu pojedini prizori u Vojnovića kao simboli višega smisla, ne može da ostane vazda ujednačeno sa značenjem, što ga imadu prizori u Gavelle za njegove režijske ciljeve, koji su ipak na kraju više svega scenske naravi. Ovo preticanje simbolskog značenja prizora dolazi u Vojnovića psihološki zorno do izražaja u njegovim pjesničkim scenskim uputama, koje su ipak scenski neostvarive, a što je jedinstveniji pokušaj njihove realizacije, postaje jaz između djela i režije osjetljiviji. Tako su u Gavellinom »Allons enfants!« realna i historijska vjernost stvorile sjajni prikaz historijskog događaja, kako ga ne možemo vizuelno

savršenije zamisliti, ali je zaostao iza scene Vojnovićev prikaz zasnovan scenski kao kaotična borba temperamenata, karaktera i nazora, i upravo po tomu kao najdrastičnija i najvjernija i najuvjerljivija slika historijskog događanja. Malo gdje imale su tirade Vojnovićevog stila slučajnim sticajem prilika veći efekt, nego u tom »Allons enfants!«. U prigušenom tonu Gavelline konverzacije izgubila se je jedna ugodna teatralna uspomena.

Naprotiv, drugi dio »Dubrovačke Trilogije«, »Suton«, nije bio još nikad scenski savršenije prikazan, nego u ovoj Gavellinoj režiji. Iako je »Suton« zamišljen u stilu modernističke »Stimmungs«-drame, gdje glavni dramski efekt pada na »Stimmung«, koji po svojoj naravi mora da bude časovit, ako hoće da poluči najjači dojam, ovdje je čitava aktovka sa svim svojim nuançama historijskog osvjetljenja, psihološke osjetljivosti i ljepote, koja gine i bolno nestaje, jedan kompleks silnoga dramskoga dojma, a ipak izgrađen samo najsuptilnijim pokretima scenskoga života. Od onih sukcesivnih nizova raspoloženja s duboko pjesničkom impresivnošću, ovdje je nastala jedna moćna dramska cjelina snažnoga dojma, a ipak i puna lirskoga zanosa. Nijedna gesta, nijedan ton nije ovdje pozlijedio sklada i atmosfere sanja, jedini teren, na kojem su se mogli odigrati događaji one sutonski intimne tragike.

U sjajnoj plastici, kako se izražavaju u Dalmaciji i kraj i stvari i ljudi i njihov govor i njihove misli, iznio je dr. Gavella treći dio trilogije, »Na taraci«. Treba priznati, da u Vojnovića nema djela, koje bi realističnije i uvjerljivije iznosilo život njegovog rođenog ambijenta od ove aktovke. Gospare, dume i Konavljane gledao je Vojnović i vidio ih do u dušu. Tu ima prave životne svježine. Ali i austrijsko činovničko društvo i njegov mentalitet Vojnovićev je doživljaj. Vjerno pjesnikovim tragom s potpunim razumijevanjem svega, što je rekao i što je htio reći, pošao je dr. Gavella i dao je u punom opsegu mjesto dramske akcije, koje nema zapravo ni u Vojnovića, nenatkriljivu scensku sliku našeg života oko godine 1900.

Velik broj figura, koje izmjenjujući se svojim pregnantnim obrisima ipak ostavljaju iza sebe jake dojmove, postavio je dr. Gavella vješto i ne prepustivši nijednu samoj sebi. Počevši od staroga kneza pa do Vice u »Na taraci« svakom je licu dao puno scensko značenje i slobodu umjetničkog stvaranja. Bilo bi dosta vidjeti i gđu Ružičku-Strozzi i Mihičićku i Vavru i Podgorsku i mnoge druge u tim malim ulogama, a da bude i strancu jasno, da se tu radi o pravoj umjetnosti, isto kao što ni muške kreacije u toj postavi ne mogu doći do uspjeha bez glumčeve umjetničke saradnje.

Gostovanje Aleksandra Moissia, Tille Durieux i Ernsta Deutscha u Schillerovom »Don Carlosu«

Aleksandar Moissi, veliki njemački glumac, koji je kod nas, nije tome tako dugo, gostovao u »Jedermannu«, navratio nam se opet s klasičnom dramom, sa Schillerovim »Don Carlosom«. Ovaj put ga prati dvoje izvrsnih umjetnika. Tilla Durieux i Ernst Deutsch. Svi ovi umjetnici utjelovljuju u svojoj glumi tip moderne scenske umjetnosti, pa ipak su odabrali za svoje gostovanje klasičnu »dramatsku pjesmu.« Schiller u modernoj interpretaciji to je očito njihova ambicija. Poznata je stvar, da su upravo najranije drame Schillerove najjači izražaj njegove dramske snage. One su stalno u repertoaru njemačkih umjetnika. Umjetnost govoriti klasičnim govorom Schillerovih junaka još uvijek je u visokoj cijeni. I doista, kad Moissi kao Posa brani pred Filipom slobodu misli, u kojoj se najbolje ogleda bogata čovječnost, kao najviši postulat ljudskog dostojanstva, on zaodijeva vječne misli u novo ruho scenskog izražaja, u savršenstvo govora, koje je uspjeh neumorne scenske kulture. Kad ne bi bilo ničeg drugog u Moissijevom Posi, to bi bila senzacija prvoga reda. Ali svaku Moissijevu kreaciju, i preko toga, prožima sjaj jednog toliko uznositog individualnog uživljavanja na sceni, da se njegovoj sugestiji gledalac ne može oteti. Bitnost je njegove umjetnosti — moglo bi se reći — da se u njoj gube i brišu granice između pjesnikovog lica i umjetničke ličnosti, a da ipak ostaje i jedno i drugo i čini nešto neviđeno novo, konačnu i najsavršeniju realizaciju pjesnikove fantazije. Razlika je između Moissijeve umjetnosti i druge, recimo, interesantnog Ernsta Deutscha u tome, što se kod Deutscha vazda osjeća, da on daje od

Klek *Vladimir Varlaj*

mnogih mogućnosti interpretacije jednu — makar i izvrsnu, dok kod Moissija taj osjećaj gotovo posve iščezava. Kao nekim čudom.

Ernst Deutsch traži po dušama svojih junaka patološko, bolećivo. Kobni odnos prema majci, koja je bila njegova zaručnica, unio je pometnju u njegovu dušu. Utjecaj visoko etičnoga Pose i žar njegove mladenačke ljubavi, njegova pozicija kao budućeg monarha i dužnosti sina prema ocu i vladaru, izbacili su ga iz kolotečine i učinili igračkom najnepodesnijih prilika, mračnjačkog života na španjolskom kraljevskom dvoru u času, kad se je Filipova moć uzdigla do neslućene veličine. Njegova mala ljudska sreća, koju je branio žrtvovavši život njegov drug Posa, zapala je među te suprotnosti i tragično se slomila. Historijska kao i pjesnička rekonstrukcija toga lica ostale su jednako zagonetne. U tom mučnom prodiranju do konačne istine najveći je čar Deutschove igre.

Treći gost gđa Tilla Durieux kao princesa Eboli, prikazala nam se je u ulozi, koja ju je učinila slavnom glumicom. Sadržaj je njezine umjetnosti dialektika strasti, demonsko ženstvo, koje je utjelovljivala njezina pojava iskorišćena zamjernim majstorstvom scenske tehnike. Ako je i nismo gledali u punom sjaju njezine umjetnosti, preostajalo je ipak još dosta.

Predstava stajala je i po drugim licima na visini. Osobito je bila interesantna režijski: svojim jednostavnim linijama bila je režija u skladu sa stilom glume.

Tita Strozzija »Kako se osvajaju žene«

Uz svoj tihi jubilej — petnaest godina literature i teatra — Tito je Strozzi napisao, režirao kao protagonist i prikazao svoju komediju »Kako se osvajaju žene«. Bezuvjetno jedna od najinteresatnijih ličnosti našeg teaterskog života, znao je Tito Strozzi na sebe svratiti pozornost svojim elanom ističući se u svemu, što se kreće oko teatra. U njegovim dramama osjeća se ličnost, poznavanje pozornice i živi kontakt s publikom. Nemiri njegovog vječnog traženja puni su nada za buduće uspjehe i odgovaraju posvema teaterskom pulziranju života. Već u tomu ima simpatična crta, kojom se Tito Strozzi odvaja od naše trome sredine.

Svestranost Strozzijeva rada ne da se prikazati s nekoliko riječi, a ne bi bilo ni zgodno, da se već u ovaj čas fiksira, što je još toliko u pokretu.

Spreman pružiti ruku za svaki posao u korist teatra, sudjeluje Strozzi i u utakmici domaće lake umjetnosti sa stranom. Njegova komedija »Kako se osvajaju žene« dokaz je, da i mi sami umijemo razigrati veselim scenama svoju publiku. Kao glumac, izvrsni salonski Don Juan, dao nam je Strozzi i u komediji svoga Don Juana, koji bezuvjetno uspijeva kod žena svojom metodom: budi ženi ono, što ona od svog budućeg ljubavnika traži. Ove Don Juanske metamorfoze u najraznoličnijim situacijama veseli su sadržaj Strozzijeve komedije, koja uza svu pustopašnost krije u ispravnosti svoje psihološke teze nešto od ozbiljnih literarnih ambicija Strozzijevih i tako zabavlja publiku.

B. Livadić

U GODINI KUŠNJE

Zdenka Jušić-Seunik. U godini kušnje. Roman. Zabavnik Matice Hrvatske, sv. 5. Zagreb 1933.

Poznato je, da velika masa širih čitalačkih krugova redovno zaostaje za razvojem književnosti. Štaviše, ona gdjekad uopće i ne usvoji prelazne pokrete koji, nezaustavno tražeći novo, zađu predaleko od života i tradicije velikog dijela naroda. Takav je jaz u svoje vrijeme imao za posljedicu osnivanje »Društva Hrvatskih Književnika« pored toliko popularne i historijom utvrđene »Matice Hrvatske«, takav je jaz imao i tu posljedicu, da je po koja »Matičina« knjiga, kasnije, kad je »Matica« i opet stala prikupljati sve pisce bez razlike, ostala kod velikog broja čitalaca nepročitana, iako je »Matica« vodila stalno računa o dispozicijama svojih članova i prema tome birala oprezno djela koja je imala izdati. A ipak je danas ako ikada »Matica Hrvatska« zvana da okupi oko sebe ne samo što veći broj članova nego baš i čitalaca, jer u današnjoj općoj razrovanosti i raštrkanosti, treba da se nađe netko tko će sustavnim radom buditi i uskrisivati onaj idealizam koji je pred stotinu godina stvorio Maticu i koji ju je kroz tolike decenije učinio mjerodavnim središtem hrvatskog kulturnog života. Tko pogleda, koliko su maha preotela različita iz-

danja (»Knjižnice«, »Biblioteke« itd.) koja u književnom obliku, ali ne brinući se uvijek u prvom redu za umjetničku razinu djela, iznose pred svoje čitaoce na izbudljiv i sugestivan način pitanja dnevnog života, može lako vidjeti, koliko se takva vrst književnosti kupuje, čita, raspravlja, dok se suvremeni pisci visokih umjetničkih kvaliteta često ostavljaju u ormarima u dekorativne svrhe. »Matica Hrvatska« traži, u današnje vrijeme, svoju zadaću ne samo u tom da podupre najbolje pisce izdavajući njihova djela i iznoseći ih pred čitaoce, nego i da dođe u intimniji dodir s publikom osvajajući je za svoj rad i, u drugu ruku, tražeći među nepoznatim i nepriznatim piscima takve koji će i čednijim sredstvima znati zainteresirati široke krugove čitalaca za probleme vremena. Tu je zadaću preuzeo »Matičin« »Zabavnik« i već prve njegove sveske pokazale su s Budakovim romanom »Na ponorima« smjer toga rada. Kao peta sveska »Zabavnika« izišao je roman gđe Zdenke Seunik-Jušić »U godini kušnje«. Autorica romana nije nepoznata čitalačkoj publici jer se javljala u više naših časopisa manjim crticama i novelama, a ovdje se okušala u romanu iz suvremenog života. Treba odmah kazati, da djelo ne zadovoljava visoke umjetničke zahtjeve koje bi na pr. »Matica« postavila romanu, koji bi izdala u svojim redovnim izdanjima. Roman »U godini kušnje« doima se više kao podloga za filmski scenario: u središtu jedna žena lijepa, privlačljiva, elegantna. Čak ta žena iz našega kraja, uvjerena da je film njezino zvanje i polje uspjeha, odlazi u Holyvood, doživljuje razočaranje, prihvata se, u Americi, različitih načina zarade i kad se tu, ona, razmažena kćerka bogate trgovačke kuće (t. j. kuće koja je bila bogata, a sada je na rubu propasti), ponizi do kraja, nalazi se američki bogataš čije srce ona osvoji i koji za njom dolazi čak u Evropu. Krista Šimićeva (to je ta toliko zahvalna uloga za kakvu filmsku zvijezdu), naučivši raditi i pregarati, prihvata se nakon svog povratka teškoga posla, da spase čast i imutak porodice, iako svi njezini to drukčije shvataju. Oni bi htjeli da i dalje žive olakim životom prvih poslijeratnih godina: a da im se to omogući, hoće da natjeraju Kristu na udaju za bogatog Amerikanina. Kao u filmu, njezino srce pripada siromahu, novinaru, Hrvatu s kojim se u Americi, u nevolji, upoznala. Kao u filmu, Amerikanin je velikodušan i zadovoljava se tim, da nagradi Kristinu iskrenost zajmom koji će omogućiti pridizanju trgovačke kuće Šimića. Kao u filmu, dok se ne postigne sretan svršetak, događa se nešto što je slabo vjerojatno. Zadubena u svoj posao oko regeneracije svoje porodice, odnosno pridizanja njezina trgovačkog posla, Krista ostavlja Cvjetka, onoga koga voli, bez ikakva glasa o sebi. Dakako da mladić izgubi ravnovjesje i umalo da se ne upropasti. Efekat je, svakako, jači, kada se na kraju sve opet lijepo izvede na čistac, ali je slabo uvjerljiv ovakav »viteški ogled« izdržljivosti onoga kojega najviše volimo. Konačno, slabo je uvjerljivo i to, da bi se čitav taj proces ukupno zbio u jednoj godini dana. Iako smo u moderno vrijeme brzoživi, ne radi se samo o krupnim materijalnim, trgovačkim procedurama, nego i o psihološkoj,- moralnoj strani ozdravljenja gotovo svih učesnika radnje. Međutim, tu je izdala autoričina sposobnost za dublje, unutarnje motiviranje lica i događaja. Radnja je vrlo dobro komponovana, pripovijedanje teče glatko i roman se čita lako i sa zanimanjem s obzirom na živi tok vanjskih događaja: ali autorica je zahvatila vrlo ozbiljan problem, i kad bi htjela da ga umjetnički adekvatno obradi, morala bi znatno produpsti svoje ulaženje u psihologiju lica i u opću psihologiju vremena. Ali ako se od toga apstrahira — jer sile gđe. Jušić-Seunikove bar zasad nisu dorasle nadrealnom gledanju stvari — draž je ovoga romana, za široki krug čitalaca, što je u njemu prikazana karakteristična atmosfera poslijeratnih godina u svojim vanjskim pojavama, što su, naročito ženska lica, izraziti tipovi svoga vremena i što, napokon, iako ponešto naivno, rješenje zapleta pokazuje zdrav optimizam, čvrsto pouzdanje u vlastitu snagu i svjetlije vidike u budućnost. Ako je slobodno danas tolikima stvarati sliku svijeta koja je mračna i mutna do izobličenosti, ima pravo da postoji pored toga i slika vremena u kojoj, vjerom u moralnu snagu, ima bar zvijezda na obzorju i tračak pouzdanja u srcu. Samo, dakako da je piscu u tom slučaju teško izbjeći naivnost ili površnost, naročito ako je početnik kao gđa. Jušić-Seunikova. Zato vrijednost

njezina rada, u budućnosti, ne će biti u što većoj plodnosti, nego u što većem unutarnjem intenzitetu i produbenosti stvaranja.

Ljubomir Maraković

SITNA KNJIGA — KRUPNA MISAO

Stjepko Vrtar: Veliko Proljeće. — Redovno izdanje Matice Hrvatske za god. 1933.

Čovjek je vezan na Zemlju. Od nje postaje, od nje i živi. Obavita zrakom, obasjana suncem i navlažena vodom, ona mu jedina daje mogućnost, da se održi na životu: daje mu hranu. I dok joj je čovjek bio valjano i poslušno dijete, povodeći se potpuno za njom i njenim prirodnim zakonima, ona mu je tu hranu zaista podavala kao vječno mlada i bujna mati: životnu ambroziju i nektar iz svojih grudi. Gotove plodove, koje je on bez ikakve brige i muke uživao.

No s vremenom se čovjek kao svako dijete, kojemu je predobro, rasprokšio i uzobijestio. A došla je i »zmija«, pa mu prišapnula efemernu potrebu za »znanjem«, da bi postao »jednak Bogu«. I on je odjednom stao da traži kruha nad pogaču. Degenerirao se i životne mu se potrebe promijenile. Pa umjesto da se u načinu života i dalje povodi za prirodom, on se upustio s njome u borbu. Mjesto da i dalje sretan i bezbrižan sisa onu životnu ambroziju i nektar kao najbolju, najsavršeniju i jedino ispravnu prirodnu hranu, koja daje vječnu mladost, savršeno zdravlje i mirno umiruće, — počeo je da te iste grudi secira, analizira, da po njima ruje, traži i za udovoljenje degeneriranih svojih potreba pomoću vatre vari kojekakva stimulantia i narcotica: naglo starenje, trajnu bolest i nasilnu smrt. Mjesto da i dalje živi radi sama života kao i sve drugo oko njega, stao je da forsirano istražuje i pita: otkuda i zašto, kako i čemu? »Istočni grijeh«. Početak tragedije, koja ga je konačno dovela do onoga biblijskog prokletstva: »U znoju lica jest ćeš hljeb«.

Da, u znoju lica. Ali još uvijek samo iz onih grudi. Jedino od Zemlje. Jer drugoga hljeba, druge hrane i drugoga vrela za održanje života na Zemlji nema. I zato su oni, što radom svojim stvaraju hljeb, podjedno i jedini podržavatelji života. Oni su temelj i osnovica svemu. Zato je taj rad, iako nadasve težak, bio negda najviše cijenjen: još u klasično rimsko doba i konzuli su orali, a u drevno Zaratuštrino doba bilo je obdjelavanje zemlje kult vjere, zapovijed božja.

No kolikogod težak, taj bi rad — pogotovo uz napredak tehničkog znanja— ipak bio samo pusta igrarija, kad bi svatko stvarno priradio barem toliko hljeba, koliko ga pojede. Nego prokletstvo je u tome, što ga jedu najviše i najobilatije upravo oni, koji ga uopće ne stvaraju. Takvih je bilo već u vrijeme onoga biblijskog prokletstva, ima ih i danas. I to što dalje, sve više. A oni, što hljeb stvaraju i sve oko sebe uzdržavaju i hrane, — da paradoks bude savršen i potpun! — upravo oni se najbjednije hrane i najteže živu. Kako i zašto? Tako i zato, jer se od njih pod raznim izlikama i krinkama nasilno traži, da i druge hrane, pa makar morali i trostruko više raditi i trostruko više oskudijevati; jer im se na cente uzima, a na grame vraća. Zato je njihov život sve teži. i prokletiji.

To je eto misao, koju je Stjepko Vrtar u ovomu svome djelcu barem parcijalno pokušao obraditi pod vidom teze: seljaci i gospoda. Malena knjiga, — velika misao. Problem za nas daleko važniji od svih na svijetu tvorničkih dimnjaka i gradskih periferija, što ih neki naši poete »gledaju« kroz široka prozorska stakla toplih zagrebačkih kavana, pa ih onda ovako ili onako »socijalno« maljaju; važniji i od svih tobože evropsko-salonskih pelivanština i ljubavnih prenemaganja, kojima neki naši poete još i danas izlaze na književne turnire i svijaju se poput baroknih vitezova pred ženskom suknjom.

Vrtar tu misao postavlja ovako: Tkogod pođe na visoke škole, ili u kakav drugi nauk, »nema ni vremena, ni mogućnosti, da se uz to bavi i seljačkim radom (t. j. priradivanjem hljeba). Njegovo je mjesto u polju, u šumi, u kući — prazno. No zemlja mora donijeti istu količinu ploda, kao da su i njegove ruke radile, jer tim, što se uči, nije on prestao jesti. Njegov dio priroda mora mu se dati. Na njegovo radno mjesto mora dakle uskočiti otac, brat, sestra, ili tko drugi. Radi se naprosto dvostruko, pa je ravnoteža priroda i potrošnje uspostavljena«.

Svi se ti ljudi dakle zadužuju kod seljaka i on je vječiti njihov vjerovnik. A što biva,

kad svrše škole i douče svoje nauke? Možda dolaze natrag, pa svoj dug vraćaju vještinom i znanjem, koje je seljaku potrebno, a nije sam mogao da ga steče, hraneći njih? Ne. Mjesto jedino prirodne i logične dužnosti rada oni misle da su stekli nekakvo apsurdno pravo(?!) na rad (zapravo na plaću, koja redovno i daleko nadmašuje stvarnu vrijednost njihova rada), pa na vanjskim vratima obično izvjese samo svoje reklamne tablice, a na unutarnjima — svoje tarife. Znači, da stečenu vještinu i znanje tome istom seljaku — prodavaju. Znači: uzdržavao si me za vrijeme mojih nauka, a sad, pošto sam ih svršio i jer sam svršio, — sad me pogotovo moraš uzdržavati. I to još gospodskije, još skuplje, jer su moje potrebe sad veće. Apsurd. Vrtar naprotiv zastupa gledište, da bi oni sad morali svoj dug vraćati, svoje znanje i vještinu davati, a ne prodavati. Dakako, jedino uz uvjet, da im se i dalje osigura pristojan ljudski život, ali nipošto i nekakvo pravo na prekomjerno sticanje i antisocijalno gomilanje dobara. Vrtar to doduše ne objašnjava sasvim ovako, no to je pravi i jedini smisao njegove teze.

A je li to rezoniranje ispravno?

Za ljude, koji umiju i mogu objektivno i dublje misliti, bit će na prvi pogled ispravno i jasno kao dan. Možda uz neznatne korekture, kao što je i ova gore. No za pregolemu većinu gradskih ljudi bit će to zacijelo — prava ludost. Tome je dosta kriv i sam Vrtar, što je nažalost propustio, ili možda nije smatrao potrebnim, da tu misao sasvim potanko razradi i do kraja objasni. Ovako će mu i tvorničar i trgovac, i advokat i liječnik, i obrtnik i činovnik po svoj prilici jednoglasno odgovoriti: »Nije tako, gospodine. Moje dijete ide u školu, ili u kakav drugi nauk, i ja ga hranim, ja ga uzdržavam. U seljačkim radnim redovima ne ostaje iza njega nikakva »praznina«, jer njega tamo nije ni bilo. Drugo: Za škole i nauk potrebne su zgrade i razni instituti, kabineti i laboratoriji, knjige i nastavnici, sprave i druge potrepštine. Sve se to stvara, nabavlja i uzdržava državnim novcem, dakle porezima. A porez ne plaća samo seljak, nego i ja. Prema tomu... itd.«

Taj vjerojatni i naoko opravdani prigovor Vrtar je trebao, a vrlo lako i mogao već unapredak odbiti. Otprilike ovako: »Jest, gospodine tvorničaru, trgovče, obrtniče itd., vi zaista hranite i uzdržavate svoju djecu, ali zaboravljate, da i sami zajedno s njima in ultima linea živite od seljaka. Vi zaista plaćate i porez, ali samo formalno. Stvarno ga plaća vaša mušterija, na koju vi prevaljujete (umwälzen) ne samo svoj porez, nego i svoju režiju i zaradu, pa i čistu dobit, s kojom ćete poslije manjega ili većeg broja godina lijepo u penziju, ili u rentijere. Vama je to prevaljivanje moguće, jer sami kalkulirate i određujete cijene svojoj robi i svome radu. Tako vi redom jedan na drugoga prevaljujete. Napokon to prevaljivanje dolazi i do seljaka, ali se na njegovim leđima — smiruje. Jer on nema više na koga da prevali. Jer je on dosada jedini, koji ne može da sam kalkulira i određuje cijene svojoj robi i svome radu, nego to čine vaše dobro organizirane burze i mešetari pod krinkom nekakvoga ekonomskog zakona ponude i potražnje, a zapravo po tajnom diktatu organizirane lične špekulacije. Zato je seljak u sadanjem poretku jedini pravi porezovnik i zato se na njegovoj grbači sve lomi. Zato on mora uvijek raditi više, nego što mu treba, zato mu je život težak, a rad pravo robovanje i prokletstvo. Pa kad u tome strašnom radu za drugoga sasvim obnemogne i konačno klone, ne ide on ni u penziju, ni u rentijere, nego na milost svojoj djeci, ili — pod ledinu«.

Osim ove glavne misli ima u Vrtarovu djelcu i mnogošta drugo, na što bi se trebalo osvrnuti. No to je u okviru ovako kratka prikaza nemoguće. Da se iznesu i objasne sva pitanja, koja su s time u vezi, trebalo bi napisati knjigu. I ne samo jednu, dvije, nego možda i čitavu malu biblioteku. Jer sasvim prihvatiti i do krajnjih konzekvencija asimilirati ove, tako prirodne i logične, a ipak tako »čudnovate i neobične« misli, — to za slijepa poklonika zapadno-evropskog napretka i vladajućega kapitalističko-individualističkog poretka znači pravu duhovnu krizu: znači revidirati, pa i stubokom mijenjati čitavo svoje vjerovanje, sve svoje nazore i misli o svijetu i životu.

I u čisto literarnom pogledu ima ova mala knjižica upravo neobično uspjelih detalja i misaonih opažanja. Da spomenem samo neke:

— »Proljeće na selu nastupa kao koral. I brdo i dol dršću najprije od neke tihe prelesti, izdižu se i kao da pridušeno podcikuju. Onda se pojedini šaputavi cikuti stanu spajati i stapati u nježne, izrazite zvukove, a ovi opet u akorde, dok konačno čitava priroda ne zabruji u jedinstvenom, veličanom akordu života, snage i poleta«. — Ili ono, kako čovjek u prirodi sluša »muziku tišine«: kao neko pucketanje, šum, ali pridušeno podcikivanje, a ne zna, da li dolazi iz zraka, ili iz zemlje, sve dok sasvim ne utone u nju. Onda odjednom »progovore šume, polja, potoci i cvijeće«. — Ili ono o promatranju žive prirode kao cjeline i mrtve umjetničke slike kao fragmenta: »Svi vi u gradu uopće i ne vidite nikada i ni u čemu cjeline, već samo fragmente. Razlog je tome vaš gradski eklekticizam. Probiranje. Ex omnibus optimum. To je deviza: poznavati život iz isječaka. No to ima lošu posljedicu, da grad ne gleda svojim, već tuđim očima. Gleda ono, što mu se pruži. Ne bira sam, već se pokorava izabranome, a to uništava lični ukus i standardizira ga. Ukus svih građana na svijetu isti je«. A trebalo bi još dodati: »kao što im je i odjeća ista«. Itd. itd.

Radi svega toga ova je mala knjižica i pored svih sitnijih zamjeraka, koje bi joj se u tehničkom pogledu mogle iznijeti, kao prvi pokušaj ove vrste u našoj književnosti pravi događaj. Treba je dakle čitati i o njoj mnogo, mnogo razmišljati.

A Matici hvala, što ju je izdala.

Andrija Kovačević

HRVATSKI JOB XVI. VIJEKA

P. Grgec, Hrvatski Job XVI. vijeka. Ban Ivan Karlović. Jeronimska knjižnica br. 395. Izd. Knjižnice Društva Sv. Jeronima. 126. str. U Zagrebu 1932.

Pod ovim malo baroknim naslovom opisao je Petar Grgec život i djela bana Ivana Torkvata, kneza krbavskoga, koji je, premda podanik ugarskoga kralja, bio plaćenik mletačke gospode, Maksimilijana I. i haračnik turski, koji se u borbi protiv predstavnika kraljevske vlasti u Hrvatskoj znao poslužiti i pomoću bosanskih Turaka. G. 1517. bogato se oženio nećakinjom ostrogonskog arcibiskupa kardinala Tomaša od Erdewda. Protekcijom mudroga kardinala, koji je bio najmoćniji i najbogatiji političar ugarski i vrhovni kraljevski kancelar, postao je knez Ivan Karlović (tako su ga zvali Hrvati po ocu Karlu, koji je umro 8. srpnja 1493., dva mjeseca prije strašnoga Krbavskog razboja) za kraljevanja Lauša II. banom hrvatskim od 1521. do 1524. i drugi put pod Ferdinandom I. od 1527. do svoje smrti 9. kolovoza 1531. na Medvedgradu. Uoči muhačkog razboja vladao je Ugarskom po imenu kralj, a u istinu svu vlast i sve državne dohotke imalo je nekoliko moćne svjetovne i duhovne gospode, koja su osilila po smrti kralja Matijaša (1490.) i kojima je najviša politička mudrost stajala u maksimi: »Što je kraljeva vlast slabija, to je za kraljevstvo bolje«. Kako je ista oligarhija krvavim načinom uništila bila stajaću vojsku, koju je bio stvorio Matijaš i koja bi u drugim prilikama mogla održati kraljev ugled i zaštititi granice od Turaka, nije čudo, što je hrabri Ivan Karlović kao ban u borbi s Turcima imao većinom neuspjehe i najzad ostao bez svih svojih nekoč golemih imanja u Krbavi i Lici. Kraj života ogorčio mu je i građanski rat, koji je kao Ferdinandov predstavnik morao voditi u Slovinskoj zemlji (Slavoniji) protiv pristaša slaboga Ivana Zapoljskoga. U tragičnoj sudbini Ivana Karlovića gledao je hrvatski narod svoju sudbinu, i radi toga učinio ga je junakom mnogih romantičkih pjesama. Po svjedočanstvu P. Rittera-Vitezovića Hrvati u XVII. i XVIII. stoljeću pjevali su o Ivanu Karloviću onako kao Srbi o Kraljeviću Marku.

Pisac ovoga životopisa proučio je gotovo svu historijsku građu o banu Karloviću i o njegovu vremenu. Radi nestašice prostora iznijet ćemo ovdje dvije tri primjedbe k ovoj pomnjivo izrađenoj studiji.

Na strani 26—27 piše autor o obrazovanju Ivana Karlovića u mladosti i tvrdi, da je »duševnoj odgoji hrvatsko plemstvo posvećivalo već prilično veliku pažnju«, da su djeca kneginje Doroteje, matere Ivanove, morala uz čitanje i pisanje naučiti latinski, talijanski, a možda i njemački; da sinovi Bernardina Frankopana nijesu zaostajali u obrazovanosti za najuglednijim svojim suvremenicima: čudi se, kako u latinskom jeziku Ivan Karlović »nije dotjerao ni do one vještine, kojom su se odlikovali ostali hrvatski velika-

ši njegova doba. Njegova je latinština užasno skrpljena i mnogo slabija od latinštine njegove matere« itd.

Ovo je sve vrlo pretjerano. Ugarska i hrvatska gospoda onoga doba nijesu mnogo cijenila naobrazbu, bar ne onu naobrazbu, koja se stječe vlastitim studijem i radom. Za ilustraciju tadanjeg mentaliteta spomenut ćemo, da je Velo vijeće u Dubrovniku još g. 1455. naredilo, da nijedan član njegov (to jest svaki punoljetni vlastelin dubrovački) ne će moći vršiti državne službe, ako ne bude znao čitati i pisati, »jer oni, koji toga ne znadu, zgodniji su da se njima vlada, nego da vladaju, i ne može biti na čast službi i vladi, gdje se nalaze neznalice, koje nijesu vješte čitanju i pisanju«. (K. Vojnović, Sudbeno ustrojstvo rep. dubrov. Rad CVIII. 109.). Zadarsko vijeće, koje nije imalo samostalnosti i toliko briga kao dubrovačko, našlo se toprv godine 1536. ponukanim, da izda zaključak, po kojemu vlastela, koja imaju upravu grada u rukama, moraju znati čitati i pisati. (Bulletino per la storia ed archeologia dalmata VI. god. na omotu). Kad je ovako bilo u primorju, onda je jasno, kako su u tom pogledu mogli stajati kopneni krajevi, gdje se plemstvo nije bavilo trgovinom. Bernardin Frankopan, koji je vlastitom rukom potpisivao svoje isprave i uvijek u miru i u taboru neprestano nešto pisao, bio je na žalost bijela vrana među ostalom hrvatskom gospodom. Njegov sin Krštofor, i kad je bio u Njemačkoj, potpisivao se glagolicom, jamačno zato, jer je latinicu naučio tek kasnije pod starije dane. Majer Blaž (Podmanicky), ban Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i Bosne, bio je izvrstan kapitan, bačvu vina dizao je sa zemlje kao od šale i u oklopu je zubima uhvatio oboružana momka i s njime igrao u junačkom kolu, ali u knjizi je bio tako slab, da nije znao ni čitati. Historiju Trojansku, omiljelo štivo viteškog društva, poznavao je ovaj pobjednik Turaka samo po slušanju. (V. Solitro, Documenti storici sull' Istria e Dalmazia. Vol. I, 25. Venezia 1844.). G. 1491., kad se pravio važan međunarodni ugovor među carem Friderikom III. i Maksimilijanom, rimskim i ugarskim kraljem, s jedne, i Vladislavom, ugarskim i češkim kraljem, s druge strane, poslali su Austrijanci, Česi i Ugri svoje najbolje političke ljude na taj sastanak. Za Čehe potpisali su protonotar kraljevine Češke i još jedan češki gospodin svojom rukom, kao i austrijski zastupnik; za Ugre potpisao je Tomaš, biskup đurski (kasnije ostrogonski kardinal) kraljev kancelar za Ugarsku, najprije sebe svojom rukom, a onda je Juraj de Bathor potpisao u ime svoga strica Štefana, vojvode erdeljskoga, koji nije znao pisati. Nakon toga potpisao je biskup Tomaš »oba Ladislava, jednoga de Gwth, drugoga de Rozgon, koji pisati ne znadu«. Poslije su ovaj ugovor potvrdili ostali dostojanstvenici ugarski ne potpisima, nego sa petnaest pečata, očito s toga razloga, jer je svaki od njih (da se poslužimo riječima g. Grkca) doista »bolje vladao mačem nego perom.« Pošto je tada nepismenost među plemstvom bila redovit pojav, imao je svaki plemić svoj kakav bilo pečatni prsten. O raširenosti tog običaja možemo suditi po tome, što su se prije muhačkog razboja Ugri hvalili, da će Turke potući samim svojim pečatnim prstenovima. Neki su imali za sebe rađene pečatne prstenove, a mnogi su upotrebljavali antikne geme, kojih se nekoč, čini se, mnogo iskapalo kod nas u zemlji. Jedna isprava (sada u arhivu Jugoslavenske Akademije), koju su izdali plemićki suci varmeđije zagrebačke pod kraj života Karlovićeva, bila je potkrijepljena sa 13 pečata otisnutih u zelenom vosku, i nijednim potpisom. Od toga sačuvalo se deset pečata: na jednom jedinom urezan je grb i povrh njega inicijali vlasnikovi, ostalih devet predstavlja vrlo lijepo sačuvane geme sa likovima Jupitera, Junone, Amora, Demetre itd. I što se tiče učenja stranih jezika, u ono doba hrvatska gospoda hvala Bogu (ili na žalost, kako se uzme) nijesu osjećala nikakve potrebe da u svojoj zemlji daju svoju djecu učiti latinskom, talijanskom, a još manje njemačkom jeziku. Znamo, da je Ivan Karlović zadarskim knezovima, koji su bili Mlečani, pisao hrvatski, a njegov suvremenik Žarko Dražojević, koji je bio još u tješnjim vezama sa mletačkom republikom, govorio je hrvatski pred duždem, jer nije znao talijanski; isto tako poznato je, da je čak u Zadru tada gotovo isključivo u običnom životu vladao hrvatski jezik, i to ne samo među pukom, nego i među vlastelom, i da vladike zadarske ni-

jesu htjele govoriti drugim jezikom nego hrvatskim. Prema tome, kad čitamo pisma Ivana Karlovića latinskim jezikom ili pismo Krštofora Frankopana o oslobođenju Jajca 1525., treba imati na umu, da su ta pisma prevodili na te jezike po hrvatskom diktatu njihovi pisari, kapelani ili dijaci. Poznato je, da nepismeni ljudi katkada znadu vrlo lijepo kazivati u pero. Ako je koji od ugarske ili hrvatske gospode u ono doba dao kojega sina u škole, onda ga je redovito odredio za crkveni stalež, onako kao što su do nedavna naši seljaci dajući dijete u gimnaziju činili to sa željom, da se izuči »za popa«.

Na str. 101 misli pisac, »da je Šimun od Erdewda, biskup zagrebački, pristajao uz Ivana Zapoljskoga valjda ponajviše zato, jer je u njem gledao Madžara«. Prema tome i biskup Šimun i Ivan Zapoljski bili bi Madžari. Nesretni i sušičavi Januš Zapoljski, koji je iz prevelike ambicije posegao za ugarskom krunom, koje nije bio sposoban obraniti, imao je za života tu zlu sreću, da su ugarski velikaši od starih porodica gledali na njega kao na slovenskoga skorojevića, a po smrti ga progoni i dalje ista sudbina: Madžari ga guraju Hrvatima, a Hrvati ga, kao evo i g. Grgec, odbijaju kao loptu k Madžarima. (Vidi o tome i Ortvay, Die Schlacht von Mohács. Ungar. Rundschau III, 613). Istina će biti po sredini. Zapoljski jamačno nije tajio svoga starog podrijetla (iz Zapolja kod Broda), bio je uz to zacijelo dušom i tijelom Ugrin, ali ne Madžar. Valjada nije slučaj, da su u njegovu malom kraljevstvu toliko važnih mjesta držali sami Hrvati: fratar Juraj Ulišević, pavlin, biskup u Velikom Varadinu, vrhovni blagajnik, Štefan Brodarić, biskup vacki (prije srijemski), franciskan Ferenac Frankopan, arcibiskup kaločki, Trogiranin Ivan Statileo, biskup erdeljski, Antun Vrančić, Šibenčanin, prepošt budimski, sekretar kraljev i diplomat, Petar Petrović de Swraklin, župan temišvarski, Dijak Šimun iz Voćina (Athynoi), Emerik Cibak biskup i drugi.

Šimun od Erdewda, kao i njegov brat Petar Tompa od Erdewda, koji se kasnije pisao samo Erdewdy, također nijesu bili Madžari, nego Slovinci od stare porodice Tompa, koja je imala svoje posjede u križevačkoj varmeđiji. Čini se, da je i kardinal Tomaš od Erdewda (tako zvani Bakač) bio Slovinac. Rački ga jamačno ne naziva bez razloga »naše gore list« u svom životopisu Šimuna Begne Kožičića, senjskog biskupa, kao ni A. T. B. (Andrija Torkvat Brlić), koji je u Nevenu 1855. i 1856. opširno i s usrdnom pristranošću napisao životopise kardinala Tomaša i biskupa Šimuna. Možemo ovdje istaknuti kao pouzdanu činjenicu, dosele nepoznatu ili neopaženu, da je kardinal Tomaš dobro poznavao hrvatski jezik. Jednu karakterističnu hrvatsku frazu, koje ne mogu ovdje ponoviti, izlanuo je kardinal u ogorčenju protiv Jurja Szakmaryja, pečujskog biskupa, razgovarajući s tajnikom doktora i viteza Petra Pasqualiga, poklisara mletačkog na ugarskom dvoru. (Vlad. Lamansky, Les secrets de l'État de Venise p. 431. Peterburg 1884.). Jedno pismo Matijaša Frankopana, kojim se kardinalu Tomašu ispričavao radi neplaćena očeva (Bernardinova) duga od 200 dukata, kardinal »najveći grabežljivac i lihvar onoga doba«, kako ga označuje Kukuljević, bio je poslao Beatrici, sestri Matijaševoj, udovici hercega Ivaniša Korvina s ovom popratnom bilješkom: »Owo gozpyne M(ylozty) dayem. T. B. m. p.« (Kukuljević, Beatrica Frankopanova i njen rod. Vienac 1885., 142). Ovo pismo, koje se nekoč nalazilo u Zemaljskom arkivu, otuđio je i s ostalim Frankopanskim arhivalijama poslao u Budimpeštu ban Khuen, gdje se i sad nalazi. Svu tu građu izdao je L. Thallóczy pod naslovom Frangepán csalad okleveltára u Monum. Hung. hist. Diplomataria XXXVIII, 265 (Budapest 1913.), među njom i ovaj list, ali za čudo bez ove dragocjene vlastoručne bilješke kardinala, iz koje se vidi, da je dobro vladao hrvatskim jezikom. Da je Kukuljević dobro vidio i pravo čitao, o tom ne može biti razložne sumnje.

Inače pisac uvijek gleda u svom junaku hrvatskog zatočnika, i radi toga nastoji prikazati ga u što ljepšem svjetlu, spretno retušira izvještaje, koji se ne slažu s idealiziranim likom »hrvatskog Joba«, no pri tome često i pretjerava. Ipak valja reći, da njegov Ivan Karlović obiljem podataka i točnim navođenjem upotrijebljenih izvora, daleko nadvisuje oveći članak V. Klaića o Karloviću u »Viencu« g. 1884., koji ne navodi nikakve literature.

Antun Šimčik

NOVE KNJIGE

Manhattan Transfer. John Dos Passos, Izd. Binoza, Zagreb 1933.

U nastojanju, da što vjernije i potpunije izrazi cjelokupni život New-Yorka, Dos Passos u finoj stilizaciji, sa stvarnim, dubokim poznavanjem i istančanim osjećanjem najsićušnijih pojedinosti velegradskog života, iznosi u bogatim, živim slikama scenu za scenom, bez uvoda i prijelaza, kao u filmu.

Zahvativši u jedan, za roman možda i preširok krug, Dos Passos nije mogao stvoriti jedinstvenu glavnu radnju, kojom bi obuhvatio cjelokupni život velegrada, i stoga se opširnije bavi s mnogim drugim momentima, koji i nisu u izravnoj vezi s glavnom radnjom. Potisnuvši tako glavnu radnju, zajedno s njenim nosiocima, u pozadinu, pisac si je ipso facto onemogućio kompoziciju cjelovitog i jedinstvenog romana. Pazeći, da šarolikost newyorškog života ne prikaže jednobojnijom i tempo događanja sporijim, odbacio je starinsku tehniku povezivanja scena i poslužio se izrazito filmskom tehnikom: nije to, dakle, učinio toliko iz prezira prema »onom mučnom petljanju«, koliko iz opravdane bojazni za neuspjeh, koji bi — da se je pisac poslužio starinskom, za njegovo djelo potpuno neprikladnom tehnikom — bio siguran i neizbježiv.

Dos Passos je odbacio neprikladan, starinski način povezivanja pojedinih momenata, a novi, prikladniji način nije znao stvoriti. Stoga mu nije uspjelo da mnoštvo dokumentarnih momenata i radnja planski rasporedi. Nejedinstvenost i rastrganost čine roman manje zanimljivim, neizrazitijim i bljeđim.

Sadržaj djela uistinu je šarolik, kao i sam newyorški život: podzemne i natkrovne željeznice, krijumčarenje, krađe i poslovni uspjesi, detektivi i besposlica, pijančevanje, pobožnost, glumice i neboderi. Ali u ocjenjivanju dokumentarnosti pojedinih ličnosti, momenata i radnja, Dos Passos nije pokazao dovoljno dosljednosti. Neke vrlo značajne momente nije prikazao u cijelosti i dosta snažno, dok je nevažne sitnice prikazao kao značajne i karakteristične.

Jogunasta Elaine, njen muž Jimmi Herf i drugi lakomislene su lutke, igračka u rukama onih, koji također nisu tim djelom dovoljno osvijetljeni: nije im trebalo dodijeliti najvažnije uloge. Ali, premda su neke ličnosti manje značajne, ipak su majstorski izrađene i uvjerljivo postavljene.

»Manhattan Transfer« spada među prve značajne pokušaje, da se velegrad, sa svojim cjelokupnim životom i događanjem, izrazi umjetnički. Taj pokušaj nije uspio u pogledu tehničke rasporedbe materijala i u pogledu cjelovitosti i jedinstvenosti djela.

Prijevod knjige mjestimično zadivljuje svježinom. Oprema knjige je ukusna.

Vera Stein-Ehrlich: »Kolektivni rad u savremenoj školi«. (Izd. Minerva, nakl. knjiž. Zagreb)

Kriza školstva tek je dio i posljedica općenite krize društveno-gospodarstvene. Stoga elementi, koji podržavaju zastarjele društveno-gospodarstvene forme, podržavajući cijeli sistem, podržavaju, naravno i sve njegove tvorevine. Zbog toga ne možemo vjerovati u promjenu sistema školstva niti u bilokakve reforme na tom području, koje bi se dogodile prije i izvan promjena u načinu života uopće.

To su, otprilike, misli, koje je autorica spomenula u uvodu svog djela. Ali nije ostala dosljedna tim mislima u cijelom djelu. Rječnik, kojim se gđa Stein-Ehrlich služi, često podbacuje i mjestimično neki su izrazi i izreke upotrijebljene krivo.

Dok prikazuje sistem modernog školstva u Njemačkoj, autorica se izražava kratkim i jasnim rečenicama, ali čim počinje ocjenjivati društvene i gospodarstvene prilike, pada u grješku, da neke pojedinačne pojave poopćenjuje, kao na pr. kad tvrdi, da su Berlinčani osobito bistri i oštra pamćenja, nevjerojatno duhoviti i kritični. Govoreći pak o klasama njemačkog društva, sasvim je zaboravila na seljaštvo, koje je i u Njemačkoj brojčano jako, a na koje se je zbog naših prilika trebala posebice osvrnuti. Osim toga nije točno, da srednje imućni stalež »većinom puni naše gradove«, jer o tome statistike govore protivno.

Pitanju školstva posvećuje se u zadnje vrijeme osobita pažnja u nekim našim književnim revijama. Jedna od njih (»Evolucija«) donijela je nekoliko zanimljivih članaka i prikaza o tom pitanju.

Po iscrpnim prikazima rada u novim školama, knjiga gde Ehrlich, uza sve svoje manje nedostatke, dragocjena je za nas i od koristi. U predgovoru te knjige obećala je autorica, da će izdati još nekoliko radova o novim školama.

R. Simeon

JUBILEJ MATICE SLOVAČKE

1863. — 1933.

Prva Matica bila je utemeljena u Novom Sadu kao Matica Srpska, iza koje je stvorena Matica Češka u Pragu, Matica Ilirska-Hrvatska u Zagrebu, Matica Lužičkosrpska u Budišinu, te Matica Slovenska u Ljubljani. Ostali Slaveni nisu imali svoje Matice, već razna druga književna i kulturna društva.

Matici Srpskoj kumovao je u Novom Sadu Slovak Pavao Šafarik, koji je nastojao da i među svojim zemljacima Slovacima osnuje Maticu, ali to radi političkih prilika još tada nije bilo moguće. Konačno dođe dne 3. kolovoza 1863. do osnutka Matice Slovačke, i sam car Franjo Josip darovao je u to ime 1000 for., a biskup Mojžeš postao je upravo taj dan carskim tajnim savjetnikom. Političke prilike stvorile su Maticu, ali političke prilike su je već god. 1875. pokopale. Nakon 44 godine Matica je opet obnovljena god. 1919. u novoj Č. S. republici. Za tih novih 15 godina oživjela je Matica Slovačka novim životom, stvorila novu književnost, sagradila prekrasni Narodni Dom, uredila veliki muzej i knjižnicu, te okupila ne samo svu slovačku inteligenciju, već i cjelokupan slovački narod oko sebe.

Na taj način mogla je Matica Slovačka u Turčanskom Sv. Martinu proslaviti svoj veliki jubilej: 70-godišnjicu utemeljenja i 80 godišnjicu svog neumornog i višegodišnjeg predsjednika prof. dra Josipa Škultetoga na najsvečaniji način. S tom proslavom bile su spojene još i druge narodne proslave. Tako je bila priređena izložba slovačkih umjetnika od akademičkog slikara K. Ondrejčke te natjecanje slovačkih dobrovoljačkih družina pod ravnanjem njihova ravnatelja dra Ivana Stodole. U slovačkom Narodnom muzeju bilo je otvorenje Narodne galerije od predsjednika K. A. Medveckog. Održana je i svečana glavna skupština uz sudjelovanje zbora slovačkih narodnih učitelja.

Štovatelji i prijatelji prof. dra Škultetoga izdali su njemu na čast posebni veliki Zbornik, kod kojega su sudjelovali mnogobrojni naučenjaci i pisci, ponajviše Slovaci, te Česi, Poljaci, a od Hrvata i dr. Ivan Esih, koji je napisao članak: Bohuš Nosak-Nezabudov a Chorvati, koji je u 40-tim godinama imao veze s hrvatskim rodoljubima i s ilirskim literatima. U tom Zborniku nalaze se još dva članka o Hrvatima i jedan o Radičeviću. Sam Škultety je veliki prijatelj Hrvata, te je i sam napisao veliki i lijep članak pod naslovom Slovaci i Hrvati u Zborniku, koji je na uspomenu 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva izdala Zajednica slavenskih društava u Zagrebu.

Škultetyju na počast dala je izraditi po nalogu Matice glasovita Kremnička kovaonica njegov medaljon prama nacrtu kipara Fr. Štefunka. U proslavu Matice izašle su Narodne Novine, koje izilaze već 64 godina u Turčanskom Svetom Martinu, u svečanom ruhu s mnogobrojnim člancima slovačkih pisaca i rodoljuba sa Škultetym na čelu. Ujedno je Matica Slovačka izdala i posebnu knjigu o Jos. Škultetom od dra Andreja Mraza, a i sve ostale slovačke novine u Bratislavi i časopisi izašli su u svečanom ruhu ili u posebnim izdanjima.

Na svečanoj glavnoj skupšti bilo je preko hiljadu ljudi. Skupštinu su pozdravili mnogobrojni slovački rodoljubi, spisatelji i zastupnici raznih kulturnih institucija iz sviju krajeva, gdje se nalaze mnogobrojne filijale Matice. Vlada je bila, kao i akademija te sveučilišta, službeno zastupana, i sam predsjednik Masaryk poslao je svoj brzojavni pozdrav.

Među mnogobrojnim pozdravima spominjemo Maticu Hrvatsku, Jugoslavensku Akademiju iz Zagreba, Društvo Hrvatskih Književnika iz Zagreba, Društvo Sv. Jeronima iz Zagreba, Klub Hrvatskih književnika iz Zagreba, Zajednicu Slavenskih Društava u Zagrebu, od pojedinaca Samuela Bergera pok. direktora Etnografskog muzeja, dra Bučara, dra Ivana Esiha, Maticu Slovačku u Bačkom Petrovcu, Evangeličku crkvu u Jugoslaviji, nadalje Maticu Slovensku u Ljubljani, Maticu Srpsku u Novom Sadu, Lužičko-srpsku Maticu u Budišinu, Poljsku Akademiju u Kra-

kovu, Bugarsku Akademiju u Sofiji, Mađarsku akademiju u Budimpešti i mnoge druge pojedine i naučne kulturne institucije.

Ne treba naravno naročito spomenuti, da su jubilej svoje Matice i njezina predsjednika dra Škultetoga proslavili svih 137 mjesnih odbora M. S. i mnoga slovačka društva u republici i izvan svoje domovine, dapače i u Sjevernoj Americi, gdje imade lijep broj Slovaka i slovačkih narodnih društava.

Brzojavni pozdrav Matice Hrvatske poslan Matici Slovačkoj prigodom njezina jubileja glasi: Profesor Škultety, Turčianski Sveti Martin, Čehoslovačka. O sedamdesetgodišnjici plodnoga i korisnog rada bratske Matice Slovenske i osamdesetgodišnjici njezina zaslužnog predsjednika podastiremo svoje najsrdačnije čestitke i molimo, da nas kod svečane proslave zastupate i budete tumač naših iskrenih osjećaja za slovački narod. — Matica Hrvatska.

Dr. Bučar

OSVRT NA KONCERTE

Klavirno veče Esther Johnsson

Esther Johnsson, »proslavljena amerikanska pijanistica«, kako ju je nazvala reklama, ne zaslužuje naziv pijanistice, a kamo li proslavljene. O umjetnosti se tu uopće ne može govoriti. Ali nažalost ne može se govoriti ni o korektnom sviranju. Grube pogreške, što ih je na svom klavirnom večeru 24. studenoga činila svaki čas, mogle bi se oprostiti jedino kod kakvog ambicioznog đaka u srednjoj muzičkoj školi.

Esther Johnsson dolazi iz Newyorka, pa je uneke i razumljivo, što ona drži, da se na Balkanu — koji se u njezinoj predodžbi otprilike podudara s amerikanskim Dalekim zapadom — muzika ne prosuđuje baš tako jako strogo i da ljudi ne paze baš na svaku sitnicu. Ali tim više treba osuditi poduzetnika, koji je priredio njezin koncerat, kad kraj čitavog niza dobrih domaćih pijanista lansira strankinju, ovakve spreme.

Prva javna priredba Drž. muzičke akademije

»Državna muzička akademija« posvetila je svoju prvu javnu priredbu dne 29. studenoga orkestralnim i komornim djelima Rameaua prigodom dvjestapedesete godišnjice njegova rođenja. Pomnjivo odabrana djela su podobna stvoriti jasnu sliku o djelovanju tog majstora, čija djela ne susrećemo tako često na koncertnim izvedbama. Pri čitavom Rameauovu stvaranju prevladava jak logičan duh. U njegovoj muzici nema neposredne osjećajnosti, već je naprotiv u njoj neizbježiva nužnost. To je odraz mentaliteta čovjeka, koji je u muzičkom sastavu tražio samo zakonitost, koja njime ravna. Slušajući njegovu muziku svaki put nanovo prepoznajemo teoretičara, što je točno odredio zakone harmonijskih slijedova, uvijek istih i nepromjenljivih.

Rameauova muzika nosi na sebi sva obilježja vremena, u kome je nastala, ona se potpuno podudara s našom predodžbom o rokokou uopće. Savršeno uglađena forma, lagodna zvučnost, tiha senzualnost i tek malo naglašena melankolija, sve su to značajke, što se od sebe nadaju, kad čovjek sluša tu muziku. Za razliku od Glucka ili Mozarta, kojih je muzika u svojoj biti izvanvremenska, pa zato i čovjek današnjice može kod njih naći dio svojih duševnih problema, Rameau je sav vezan uz naročiti mentalitet svoga doba. I zato kad se njegova djela slušaju u nizu, njihove se raznolikosti sve više ujednačuju, pa je tu onda potrebna naročita stilska interpretacija, koja će ih umjeti istaći.

Raspored su izvodili orkestar »Državne muzičke akademije«, Liga Doroghy, Ivo Lhotka, Ivan Weiland i Aleksandar Fučkar. Dirigirao je Fran Lhotka, dok je uvodnu riječ o Rameauu održao Stanislav Stražnicki.

Nastup Juana Manéna

Juan Manén, španjolski violinista, kojega je koncerat bio 5. prosinca, nije na svom nastupu pokazao ništa od onog, što je u našoj predodžbi vezano s pojmom španjolskoga: temperamenat, što sve frca, živahne kretnje, vatrena svirka. On naprotiv svira vrlo mirno i staloženo. Sav se predaje muziciranju, dok tehničku stranu sviranja uopće ne ističe. Tu se on potpuno udaljuje od većine violinista, koji obično ističu samo svoj virtuozitet, te se diče svojom upravo akrobatskom vještinom. Znatna je Manénova muzička kultura. Svojim mekanim tonom on zna da postigne majstorske efekte u pogledu savršenog pianissima.

Nastrojenje je osnovka Manénova umjetničkog stvaranja. Zato mu je interpretacija romantičkih i modernih kompozicija bila od daleko jačega dojma nego li klasičkih djela. Tu je on razvijao obilje zvukovnih nijansa kojih se uho nije moglo dosta naslušati. Kao dostojnog pratioca na klaviru valja istaknuti Miroslava Spillera. On se je umio potpuno prilagoditi Manénovu sviranju, ali ta pratnja nije bila tek mrtva pozadina, već doista zajedničko muziciranje sa solistom.

Koncerat Dore Gussich i Marijana Fellera

Koncerat na dva klavira, što su ga 7. prosinca priredili Dora Gussich i Marijan Feller, spada među najznačajnije datume ove koncertne sezone. Na rasporedu su bila samo originalna djela za dva klavira suvremenih kompozitora, u pretežnom dijelu francuskih. Zastupani su bili Guy Ropartz, Claude Debussy, Florent Schmitt, Mario Castelnuovo-Tedesco i Manuel Infante. Muzički najvrednije djelo bila je Debussyeva suita »En Blanc et en Noir«. U njoj su sva obilježja posljednje periode Debussyeva stvaranja. Ovo je kulminacija profinjene zvučnosti. Melodijskog pomaka tu uopće nema, nego ga nadomješta princip statičkog nastrojenja. Nijanse pak ovog posljednjeg toliko su mnogobrojne, da obuzimlju slušaočevu pažnju jednako kao i razvitak melodija i njihovih međusobnih kontrasta. I Infanteove obradbe španjolskih narodnih pjesama mogu se označiti kao veoma uspjele. Autor je izbjegao objema opasnostima, koje prijete uvijek kompozitoru, kad želi da poveže narodne melodije u formi umjetne muzike. S jedne ga strane nevezana građa narodne pjesme može lako dovesti do banalnosti potpurija, dok se s druge strane njegova želja, da toj melodiji dade što određeniju umjetničku formu, može izvrgnuti tako, da kompozitorova naprava sasvim uguši narodne motive. U suiti Castelnuova-Tedesca »Alt-Wien« istaknuo se naročito treći stavak pod naslovom »Tragični fokstrot«, a s motom »memento mori«. On doista stvara utisak posljednjeg orgijanja pred neposrednom propasti. Djela Ropartza i Schmitta ne ističu se ničim naročitim osim korektne forme. Oboje umjetnika priredili su nam svojom interpretacijom veliki umjetnički užitak.

Treći društveni Koncerat »Hrvatskog glazbenog zavoda«

Treći društveni koncerat »Hrvatskog glazbenog zavoda« dne 10. prosinca, na kome su sudjelovali »Zagrebački kvartet« i Melita Pozaić-Lorković, bio je posvećen komornoj muzici. U počast šezdesete godišnjice rođenja poznatog češkog kompozitora Jozefa Suka izveli su njegovo rano djelo »Gudalački kvartet« op. 11. Ono se čitavo kreće u oblasti zakašnjele romantike. Dionice se rastvaraju u krajnjoj kromatici, ali čitav taj njihov splet i vrenje idejno se ne miče s jednog mjesta. Što se samog zvuka tiče, on je upravo idealan, jer Suk kao dugogodišnji svirač u kvartetu odlično pozna tehniku komorne muzike. Zatim je bio prvi put izveden Gotovčev kvartet »Pjesma i igra«. Forma mu je rapsodična, pojedini su muzički odsjeci samo poredani jedan uz drugi. Homofonija je karakteristična za ovo djelo. Drugi se stavak ističe živahnom i poletnom ritmikom. Franckov »Kvintet« u f molu, s kojim se završio raspored, duboko je djelo. To je neprestani dijalog dviju pola kompozitorove duše, zatvorene u se, daleko od svakodnevnih pojava.

Carlo Zecchi

Carlo Zecchi, koji nam je lane priredio nezaboravljeno klavirsko veče, nastupio je opet na koncertu od 12. prosinca. Pišući o njegovoj umjetnosti valjalo bi samo ponavljati pohvale, lane iznesene. Jer nema ničeg nježnijeg i ljepšeg nego što je njegovo sviranje Mozartove sonate, a nema ništa potresnije od utiska, što ga stvara njegova interpretacija Beethovenove sonate. Iz daljine pak bruje uzvišene orgulje Bachovih korala. Chopinovu »Barkarolu« svira tako da je puna mijene laganih odsjeva i prelijevanja. I tako se u slušaoca čitavo veče ređaju najrazličitiji i najoprečniji umjetnički utisci. Smisao za toliku umjetničku stilizaciju, koliki je u Zecchija, mogao se razviti samo u čovjeka, kome je klasična tradicija svagdanja okolina. Latinstvo, kultura, što se kroz stoljeća izgrađivala i već se nepomična ukočila, dalo je u Zecchiju dokaz, da vrelo života njegova nije još presahlo. Kasni izdanci umjetnosti ovako izrađenih kultura imadu u sebi čarovitost savršenstva.

Dr. Branimir Ivakić

NOVI GRAMATIČKI UDŽBENIK

Dr. J. Dujmušić: Repetitorij hrvatske slovnice, Zagreb 1933.

Gramatički kao ni matematički udžbenici ne trpe opširnost. Što manje ljuske, da jezgra bude što jasnija! Već smo davno osjećali potrebu za kratkom, zbijenom slovnicom. Ta se potreba proteže ne samo na obrazovani svijet, koji traži u kaosu i vrenju današnjeg jezika siguran putokaz, knjigu, koja rješava mnoga jezična pitanja što lebde još u zraku, već se proteže i na onaj svijet, koji tek stiče naobrazbu, na srednjoškolske đake. Đaci srednjih škola imaju napokon kratak i jasan gramatički udžbenik, koji vrijedi za sve razrede srednjih škola. On će jednako dobro doći nižim i višim razredima. Dr. J. Dujmušić je svoju slovnicu namijenio, kako veli sam u predgovoru, kandidatima za malu maturu, svima gornjim razredima srednjih škola, nekim kandidatima na sveučilištu, nastavnicima nižih razreda, književnicima i novinarima. Ova mala slovnica sadržava i mnogo čvrstih novijih pogleda na razna pitanja iz svog područja, pa stoga može biti i predmet interesa svakog ozbiljnog i dobronamjernog radnika na polju filozofije, a također i poticaj za solidnije izgrađivanje i kristaliziranje hrvatskoga književnog jezika i slovnice kao nauke.

Ž. A.

V. NATJEČAJ M. H. K. D. ZA PUČKU GLUMU

Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u Zagrebu raspisala je peti natječaj za najbolju pučku glumu.

Gradivo predloženih pučkih gluma mora biti uzeto iz hrvatskog narodnog života.

Gluma ima ispunjavati cijelu večer, no može biti i kraća (aktovka ili dva čina). U potonjem slučaju dijelit će se nagrada razmjerno prema opsegu komada.

Natjecati se mogu jedino do sada neobjelodanjena (neprikazana) i neizašla (neštampana) djela.

Sva autorska prava ostaju autorima sačuvana u smislu zakona.

Glume neka budu po mogućnosti pisane pisaćim strojem.

Gluma, zajedno s obim kuvertama mora se predati u zapečaćenom omotu, najkasnije do 31. kolovoza 1934. u 12 sati o podne, poštom, preporučeno na adresu: A. Freudenreich, za Maticu hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u Zagrebu, Gajeva ulica 2. B. VI. kat.

Sve glume, koje pravovremeno stignu, pročit će i ocijeniti porota izabrana po upravnom odboru M. H. K. D.

Ona gluma, za koju porota utvrdi, da najbolje odgovara naprijed navedenoj svrsi, dobiva nagradu V. natječaja MHKD. koja sastoji od: 1. Nagrade u iznosu od 7.500.— dinara u gotovom, isplativih u roku od tjedan dana nakon proglašenja rezultata. — 2. 15% bruto prihoda prve predstave, koju će izvesti zbor MHKD u Narodnom kazalištu u Zagrebu. — 3. 10% bruto prihoda od svake dalnje predstave priređene po zboru MHKD.

MHKD. Može djelo prepustiti Narodnom Kazalištu u Zagrebu na izvedbu uz iste uvjete.

Rezultat natjecanja objavit će se putem novina.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 5381

Vladimir Kirin
Holandija (monotyp…

HRVATSKA REVIJA
GODINA VII BROJ 3 MCMXXXIV

SILVIJE STR. KRANJČEVIĆ

Dvadeset i devetoga listopada g. 1933. navršilo se dvadeset i pet godina od smrti Silvija Str. Kranjčevića. Toga se je dana godine 1908. završilo dvogodišnje umiranje, ovdje, u ovom gradu, a smrt je prekinula mlad i kratak život. Bilo je to umiranje na milimetre, onamo od listopada 1906., kad je otpočeo martirij u bečkoj klinici, za onih čemernih dana, što ih tako jezovito prikazuju njegova pisma. Svakog se je dana ondje osjećao bliži svojem Sarajevu, svojim prijateljima, a nada sve svojoj dragoj kćerci i ženi, a da se je onda svakog dana iznova razočaravao, gubio nadu i opet joj se vraćao, da je iznova izgubi. I što se je to više otezalo, na časove i u nedogled, sve se je bliže osjećao svojem domu, ko da se je doticao prstima svoje sirotinje. Istim onim poletom, kojim ga je mašta prije odvodila u bezmjerja, sad ga je u tuđini ispaćena i osamljena vraćala i povratila na mjesto, koje je htjela napustiti. Bolest je onda jenjavala, ali samo za malo. Dvadeset i deveti listopada god. 1908. učinio je svemu kraj. Toga je dana Kranjčević umro, ali ga nije nestalo među živima.

Već u onaj čas bilo je jasno, da je hrvatska književnost pretrpjela teški gubitak. U ovih dvadeset i pet godina od smrti Kranjčevićeve utvrđeno je nesumnjivo, da smo u Kranjčeviću imali — kako je rekao Matoš — svoga najhrvatskijega pjesnika, da se je upravo zbog toga s njegovim djelom pomakla znatno i neočekivano daleko naprijed hrvatska književnost. Kranjčevićeva poezija proširila je i produbila izražajnu snagu naše umjetnosti, a u isti mah i našega govora. Upravo u tomu, što nam se je Kranjčević razdavao, što je umio do kraja razotkriti svoju čistu hrvatsku dušu, što je htio i znao reći, što se u njoj zbiva, najveći je uspjeh njegova djela. Kad je govorio iz sebe, a bio je po svojoj ćudi, po naravi i cijelim svojim bićem dijete svoga naroda, proživljavajući od prvoga dana svoga života naš život, naše male i velike brige, naše nade, pouzdanja i radosti, naše tegobe, razočaranja, strahovanja, naše strepnje i naša ogorčenja — njegova je poezija dobila bogat, obilan i za nas najdragocjeniji sadržaj. Taj sadržaj i način, kojim ga je umio reći, čini djelo i ličnost Kranjčevićevu. Jedno nerazdružno od drugoga neobična je tekovina našeg kulturnoga života. U Kranjčeviću stekli smo

isto toliko tip hrvatskoga, da ne kažem slavenskoga, pjesnika o kraju XIX. i prvom početku XX. vijeka, kao što smo stekli u njemu kao čovjeku upravo bogatstvom sadržaja i po načinu i po govoru njegove poezije tipičnu našu ličnost, izrazito naših obrisa. Zato je život Kranjčevićev i njegovo djelo, za nas, ne samo po svojim pojedinačnim jedinstvenim umjetničkim uspjesima, nego i u svojoj nerazdruživoj cjelini, jedan dokumenat nenadmašive cijene.

Čudnovata je činjenica, a spada među one, koje svijet čine tako divno složenim i raznoličnim, da i u književnosti kao u svim ljudskim težnjama, plodovi vise o visokim granama. Umjetnost riječi na putu do najviše snage izraza ne uspinje se do svoga cilja u ravnoj liniji, nego krivudavo, zaplićući se u samu sebe, na časove zastaje, i tek kad se je opet rasplela, korača za stopu naprijed. Tako biva zbog života, koji daje umjetnosti sadržaj, a nije uvijek jednako bogat pobudama i samo rijetko kad rađa umjetnički genij. Poezija u svojoj borbi za izraz osjeća se u neko vrijeme, kao da ga je napokon našla i proglašuje svoje iskustvo dogmom. Neki se njezini principi stvaranja zaleđuju i postaju najedared balast progresu. Velike evropske literature od pamtivijeka pune su struja i smjerova, i po tomu pune razdoblja zastalosti. Tek novi zamah genija kadar je da razriješi spone, što ih je književnost samoj sebi nametnula, i pomiče ju naprijed. Kod malih naroda, kad se bore za velike stvari, sve to ide još kud i kamo tegotnijim putovima. Tako smo i mi u svojoj književnosti neprestano zapadali u zastalosti i slabo smo se pomicali naprijed. Slabo, jer je trebalo, da se pomaknemo sami iz sebe. Kranjčević jedan je takav naš uspjeh. U njegovoj umjetnosti progovorio je najedared jedan naš čovjek iskreno, i rekao je slobodno, jasno i bezobzirno, što se zbiva i krije na dnu naših duša. Taj je glas bio toliko nov i moćan, da ga nismo mogli prečuti. Naša slava Kranjčevića nakon dvadeset i pet godina, što su njegova usta zamuknula zauvijek, živo je svjedočanstvo. Uspjeh je Kranjčevićev u tomu, što je dao — bez obzira na sve drugo — u našem izrazu samoga sebe. To veći, što je on bio do korijena naš čovjek, Hrvat — ili kako bismo rekli s njegovim Mojsijem Duhu našega naroda: »Komadić tvoga bića velebnog«.

Kranjčević je došao u našu književnost iz svoga senjskoga ambijenta sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga vijeka. On se je rodio u Senju godine 1865., a javio se prvim pjesmama već godine 1883., dakle ne navršivši ni dvadeset godina. Njegovim srcem prolazila je onda prva mladost. Djetinjstvo među uskim senjskim ulicama, prvi dojmovi od ljudi i knjiga, očinski dom, dobra i brižna majka, otac pismeniji i govorljiviji od svojih susjeda, pobožnost srasla s čovjekom kao njegov dah, stara katedrala s uskočkim rakama i ceremonijalom biskupa u grimizu i crvenim papučama, crkvene pjesme u staroslovenštini i kao ta-

mnjan opojnim melodijama; preko ulice susjedi s istim brigama, sve u siromaštvu, pa i bijedi, koja je bila teret i onda, kad se njegova težina nije osjećala. Nad Senjom zavijala je bura oštra kao nož i vitlajući šumove u svim registrima tajanstvenih orgulja i rasprskavajući more u maglenu paru, bijelu, onako mistično bijelu, kakve su se Kranjčeviću u njegovim najsmjelijim maštanjima pričinjale bijele sanje preko groba. U taj je grad za sebe, stizala upravo katastrofa, kad je nova željeznica umrtvila luku, ispraznila magazine i ostavila ih ondje na moru, da brane grad od bure, kad ga više nisu mogli braniti od gladi. Ljudi su se uznemirili i postali još osjetljiviji za ono malo svoga, što im je još preostajalo. Naša zlokobna politika nailazila je ondje na »stare oporbenjake«, na uskočki duh i mladenački žar.

Kad se je sve to prvi put u Kranjčeviću zaodijevalo u pjesničke »izlive«, kad je osjetio prvi put blizinu »vile«, kad su se uzbibale u njegovim grudima »pjesničke žice«, već je on čuo u školi o našim »bogodanim miljenicama vila« i znao je, kako se prave »domorodni glasi«. Za sve njihove simbole, i on je spremio pjesmu. Za »mučenički dom« prevruća mu je krvca uzavrela osvetom, položio je »zavjet«, da će pohrlit u boj, »jer za dom mili slatko je umrijet«. Odužio se je svojom pjesmom i rodnom »Senju gradu« i »Hrvatskoj« i »Hrvatskoj majci« i geslu »Bog i Hrvati« i »Vjekovnom mučeniku«, a naskoro i »Sjeni majke«. U času, kad mu se je pjesma obraćala sebi, kad je očeva želja da postane svećenik, odlaskom u Rim, u ondješnji »Germanicum«, poprimila značenje udesa, doznajemo i o »Primorkinji«, koju ljubi i koju će ljubiti »i bez nade svake«, a uz čiji »vreli cjelov« mislio je »rodu sreću snovat«. Ali doznajemo i to, da je samo prijegor omogućio žrtvu njegova ulaska u svećenički stalež:

Ja pregaram — žrtva sam,
Žrtva za Hrvata...

Taj njegov prijegor, iz kojega su od toga časa za cijelog života dolazili najiskreniji glasovi, našao je u taj tren svoj pjesnički izraz u nježnim stihovima, moglo bi se reći, po starim melodijama:

Kada budem lomio
Božji hljebac zlati,
Tad će moje usnice
Smjerno prošaptati:
»Evo Tebi žrtvujem
Tijelo sina tvoga —«
Oj, sjeti se Bože moj
I naroda moga!

Put u Rim, boravak ondje i skori povratak kući ostavio je već u ovoj prvoj Kranjčevićevoj poeziji lako zamjetljivih tragova. Njegov bajronovski »Zbogom«: »Odmiče žal — a oko mi se muti, Na dušu moju crna kob se svija« — još je vas pretopljen »uspomenama mladim«. Njegov »Pozdrav« »iz dalekog kraja«, »Kud glinovit Tibar mutne valja vale«, javlja se najglasnije nostalgijom našega čovjeka: »Milo dahne lovor Italije bajne, Al do njenih čara meni, majko, nije...«. Ali već i u pjesmama onoga razdoblja čuju se dublji motivi kao sjećanja na Kranjčevićev rimski boravak. Vizija »Kolo sreće« kao prvi navještaj njegovog kasnijeg toliko slavljenog vizionarstva, vodi nas na tragove slikarskih dojmova doživljenih neposredno ispred grandioznih kompozicija stare talijanske slikarske umjetnosti: »Uzmotali se tako ljudi: I car i prosjak, div, bolesnik — Sve jedno klupko, jedan bjesnik! Milijun ruku kolo hvata, Milijun strtih zemljom plazi, Brat ko tigar vreba brata, I preko majke sinak gazi — —« Vizija pod dojmom slika, ali očito i pod dojmom Danteove »Divine komedije«. »Noć na foru« i »U katakombama« odaju razmicanje horizonta njegovog hrvatskog rodoljublja u širinu Garibaldijanskog slobodarstva. To su bili dojmovi rimskog boravka — moglo bi se reći — iz blizine, daleke dojmove osjećamo diljem čitave Kranjčevićeve poezije: slikovito, u portretima Kristovim, u kojim kao da prosijeva pozadinu sjaj rimske crkve; kaotično, dapače i u njegovim kasnim filozofsko-fantastičnim kompozicijama.

Kad se je u lipnju godinu 1884. Kranjčević vratio iz Rima, a nije smio ocu na oči, krenuo je najprije u Zadar, a onda u Zagreb. Gladovao je kao đak u Zagrebu nekoliko mjeseci, a onda se otputio tetki u Vrhovine kraj Otočca. Tu je sabrao prve pjesme u knjizi pod natpisom »Bugarkinje«, koju je izdao senjski knjižar Župan god. 1885. Najbolje od ovih pjesama kasnije je Kranjčević preradio tako, da sam mogao u Minervino izdanje sveukupnih Kranjčevićevih djela uvrstiti ove izvrsno uspjele preradbe po rukopisu u sarajevskom muzeju. Iz ovih pjesama provaljuje patriotizam bujicom riječi, koje kao da se opijaju same svojim zanosima. Mladenački patriotizam sav prožet djetinjom privrženošću rođenoj grudi, ovdje kao da je ostavio neobičan trag ljudskoga čuvstvovanja. Zbog toga se moraju te pjesme duboko doimati mladih srdaca, a u nas starijih, koji smo i sami iskusili Kranjčevićeve patriotske gorčine, bude najbolnije uspomene. Ovdje je rodoljubno čuvstvo tako intenzivno, da se unatoč šablonskoga ovih za naše osamdesete godine tipičnih početaka, svaki čas u stanovitim pjesničkim obratima čuju neki poznati, duboko iskreni Kranjčevićevski glasovi. Tko ne će u ovim stihovima budi po čemu osjetiti kasnijega čitavoga Kranjčevića?

Trzamo se — jer nas vješat hoće,
A taj nam trzaj — to je sva nam buna!

ili:

Neumrl uz grob mudro plačimo —
I — ne zdvajajmo, puče moj!

ili:

Nije ljudska miso, da po zemlji plazi,
Već da sine hrla ko i smrtno tane...

ili:

Velebit, stijeg naš, stratišta je rub...

ili:

Slobodo sveta — ja sam prorok tvoj!

ili:

Tkogod li je, tkogod li je
Sin je zemlje, brat čovjeka!

ili:

Bijaše pjesnik, al ne taj,
Slavom samo koji hlepi,
Već i onaj koga sladi vaj.

ili:

— — ne bje san,
Već suzom mi se miso krala...

ili:

Da trbuh ti je kutić neba!

ili:

U suzi suzna kipi misao...

ili:

Crn kruh je plaća duha vilenoga!

ili:

Dok ljubav bude dušom svemirovom.

Kao primjer do skrajnosti zgusnute dikcije navodim ove stihove iz »Bugarkinja«, koji bi mogli ući u posljednje Kranjčevićeve pjesme:

— — reci: Hrvat da si
Ispovijed ti u okove zveči!

U tim su godinama nastale i neke pjesme pune do suptilnosti nježnih lirizama.

Do najvećeg savršenstva izdigla se je Kranjčevićeva mlada patriotska poezija u pjesmi »Uskočka elegija«. Ovo je pjesma primorske bijede, koju je Vjenceslav Novak prikazao u svojim prvim pripovijestima. Najveći je umjetnički uspjeh toga vremena najljepša Kranjčevićeva uskočka elegija: »Na obali uskočkoga grada«. Značajna je, jer se

ovdje prvi put javljaju epski elementi u lirskoj pjesmi posve u stilu ondašnje hrvatske lirike. Kasnije je Kranjčević postao majstor toga stila, i može se reći, da mu je on pribavio najveći popularitet. Poput Šenoe ovdje je Kranjčević ostao još na rodnoj grudi: u uskom okviru s pozadinom senjskoga pejsaža ovo je u duhu novoga evropskoga realizma živa slika našeg primorskog malogradskog života.

Da bude naš prikaz mladoga Kranjčevića potpun, ne smijemo mimoići ni pjesme, koja se s pravom smatra prvim našim odzivom evropskoj proletarijatskoj poeziji, pjesme »Radniku«. Iako je onda već bio Šenoa, za kojim se je Kranjčević povodio, svijestan tražitelj životne zbilje, poezija je naša po Harambašiću i drugovima na drugi način varirala temu o bijedi, mučeništvu i ropstvu naroda. Kranjčević je prihvatio žuljevitu radničku ruku, sagnuo se do nje i poljubio je, jer je gledao u njezinim žuljevima i »krvavim brazdama« odraze jada i patnja, od kojih trpi čitav ljudski rod. Ova nam je pjesma sačuvana u trim varijacijama, u kojima se ogleda razvoj Kranjčevićevog socijalnog naziranja. Spomenut ćemo samo jedno: u prvoj varijaciji pjesniku je radnik »bijednik«, u posljednjoj »drug« i »junak«.

Iz Vrhovina Kranjčević se je opet vratio u Zagreb, i upisao se ondje u učiteljsku školu. Godine 1886. stekne kvalifikaciju učitelja građanskih škola. Odmah je zatražio mjesto u Bosni. Stradanja u Zagrebu i teške političke prilike ispunile su u prvi tren nadama i radošću Kranjčevićeva iščekivanja, što ih je vezao uz imenovanje za učitelja u Bosni. Iz pjesme »Uz diplomu«, vidi se, da je Kranjčevićev tadanji boravak u Zagrebu bio sav ispunjen, unatoč đačke bijede, radostima mladosti. Pa ipak mu je i tada bila njegova sobica, povučenost između četiri gole stijene najveća sreća. Pjesma hvali samoću, »sirotno utočište«, njegovu crkvu, njegov »mir poželjeni«, »gdje je raj svoj vio — slobodan carevo«. Ona je značajna za Kranjčevića, jer je prije svega samoća bila mjesto, gdje je nicala i bujala Kranjčevićeva poezija; ona je bila njezin pravi i trajni pejzaž, ona je davala sivu boju njegovim čuvstvima. U samoći njegova se je poezija lomila u sebe, rasla je i cvala i otiskivala se u neizvjesnost i u maglene daljine tajanstvenoga. Ovi iskreni stihovi preludiraju njegovoj budućoj najličnijoj poeziji.

Kad je Kranjčević došao u Bosnu, za malo je vremena iskusio na sebi tegobu, koja je pritiskala našega čovjeka u svakom kraju naše domovine. Njegov patriotski osjećaj bila je prva smutnja, zbog koje je morao seliti iz Mostara u Livno, u »bosansku Sibiriju«, iz Livna u Bijeljinu, pa opet u Livno, tek godine 1893. konačno u Sarajevo. Život u Sarajevu donio mu je sigurnu egzistenciju, najprije kao uredniku »Nade« do g. 1904., kad je prestala »Nada«, a onda do smrti u položaju ravnatelja sarajevske trgovačke škole. U Sarajevu se god. 1898. i oženio Elom

Kašaj; ženom, koju je silno volio. Njegova je ljubav za književnost ostala kroz sve ovo vrijeme nepomućena. Tomu nije mogla nauditi ni bosanska provincija, a uređivanje »Nade« njoj je pogotovo pogodovalo. Kroz cio život on se je svijesno trudio oko usavršavanja forme i jezika u svojim pjesmotvorima. Mučio se je gotovo fizički oko izraza svojih ideja, nikad posve zadovoljan konačnom redakcijom svojih stihova. Osjetljivost, kojom su njegovi nervi reagirali na život, ocrtavala se diagramski ne samo u sadržaju, nego i u formi njegovih versova.

Ta osjetljivost, duboko osnovana u njegovoj naravi, gradila je sebi vječno mimo svijeta svoj svijet. Još u ranim godinama naučio je Kranjčević pregarati. To je u neku ruku jedna primorska nacionalna osobina. U vrlo iskrenoj pjesmi, koju je upravio već prve godine braka svojoj ženi, govori o »nijemom uzdahu«, koji zamire na usnama, i o onom, što će njega vazda peći i mutit njegove dane, a što joj on ne će nikad reći. Svatko, tko je poznavao Kranjčevića, njegov živi južnjački temperamenat, njegov živahni interes i za sitne stvari svakidašnjeg života, a pratio je njegovo tmurno pjesničko stvaranje, morao je osjetiti, da se njegovo biće u njemu lomi i prelama. Nije on samo osjetljivo reagirao na vanjski svijet, nego je kao stvaralac u isti mah sebi gradio i izgrađivao svoj svijet, u šutnji i prijegoru suprotstavljao ga onome oko sebe, izjedajući — kako je znao reći — svoje srce. Razumljivo je, da je zbog toga razvojna linija Kranjčevićevog umjetničkog stvaranja skretala sve dublje u pesimizam i kroz ogorčenje konačno u tmine mračnog misticizma.

Idejna sadržina njegove poezije od dana do dana bogatija i prostranija, izmicala je sve više smjelim poletima i svojim spontanitetom logičnoj povezanosti i kritičnoj kontroli Kranjčevićevoj. Tako se objašnjavaju protivurječja, u koja je zapadao: kao čovjek duboko religiozan zalažući se za materijalističke doktrine; kao patriota odavajući se beznađu pesimizma ili kao apostol ideje rada podlijegajući apatiji. Nemirna ćud Kranjčevićeva bila je postojana samo u jednom: vječno se je bunila protiv naziranja, kojemu bi se morao bio predati čitav i posvema; koje bi bilo umrtvilo i učinilo suvišnim zamah njegove ponosne misli, jer upravo skučen i u krhku tijelu on se je pobojavao: da nije taj polet njegove misli ono sunce, koje čekamo. Ipak, unatoč svega: Kranjčevićeva nezadovoljstva sa svijetom i životom ništa nije moglo zatomiti. Poput njegova Mojsije, ma da je gorio plamenom od ideala »silnih i vječitih«, on je sumnjao i bez smirenja tražio lutajući konačni smisao svega, kad ga nije mogao da nađe u sebi samome. I takav je Kranjčević naš čovjek, dok je živ on se teško stišava u sebi; a Kranjčevićevo je djelo odraz previranja, uznemirenosti i tepanja mladosti naše kulture. Ono je mladenačko, poput mladosti i pesimistično i buntovno. Srodno

nervozi vremena po svom nemiru, punom smjele srčanosti, da se krene naprijed — pa bilo kud, čak i »u svemirske bezdni tajne«. U njemu ima nešto pustolovno, kako je pustolovan u nesređenosti današnji život.

To su gotovo nagonske elementarnosti, koje su Kranjčevića vidno odvajale od našeg i njegovog literarnog ambijenta, i koje su donosile novo i neslućeno u našu književnost. Uz takve predispozicije Kranjčević je dao pjesnički oblik čitavu nizu novih ideja, povodeći se radije srcem, nego razumom. Posvema je Kranjčević ulazio u one ideje, koje su dolazile u susret njegovu altruizmu, saosjećanju s čovjekom-patnikom, ili njegovu duboko slavenskom pravdoljublju. Za to je nada sve značajno Kranjčevićevo prilaženje Kristu. Kad mu se približuje, da poput pobožnog renesansnog slikara vazda iznova prikaže njegov veličajni lik, postaje genijalan i vidovit i nježan do suptilnosti. U čudesnoj skladnosti tu se ujedinjuju u potezima kista njegova oštra pamet, njegova plamena duša i njegovo djetinje srce. On je gledao Krista »ispod suze«, gledao je za njim kao umirući — »sjajnim tragom«; gledao ga očima onih, koji su pili »čašu vjerskog oduševljenja«; vidio ga je sa šiljkom u srcu oštrim, koji »reže i pali i peče«; vidio ga je s ugaslim očima »kako prepasno nad sebe vire« shvaćajući njegove »velike ljubavi boli«; vidio je njegov vjekovni izraz patnje, kad je spustio glavu »teško, čamno, izmoreno«. Čuo ga je, jer »nijedna ptica nije još pjevala ovako s grane«, kad je sunce trnulo, »a Njegov uzdah suh i zadnji Vinu se u svijet — kao miso«. Vidio ga je, kad je za njim gledala njegova Majka »Blijeda Djeva, očajno kriknuvši oborila se podno drva« i »gorko je, gorko plakat stala«.

Gdje nije ovako zatravljene duše Kranjčević ulazio u začarani krug svojih ideja, ondje je izbijala svom žestinom njegova oštra kritika društva i društvenog poretka. Povrijeđen krivicom i nepravdom u svom pravdoljublju postaje ujedljivo satiričan, ogorčava se, zamračuje se, i konačno ga obuzima gađenje od života i ljudi. Tako nastaju njegovi razgovori sa Kastorom, gospodskim psićem, koji ide sigurno k cilju — podvita repa i pitomom njuškom cjeluje petu i slijedi mudro svojim praktičkim metodama — ljude. Tako nastaju u njegovoj lirici heineovski iznenadni obrati, katkad gotovo bolesni smijeh s prizvukom ironije i sarkazma. Neobjelodanjenu pjesmu, koja svršava s takvom grkom poantom:

Ta s kog krpe vise — milosrđe budi,
Komu srce puče — od tog bježe ljudi!

krsti i sam: »jedna bolesna ideja«. Glasovita je ovakova sarkastična poanta u »Prvom grijehu«, kad kor demona pjeva:

Lako j' gore anđelu,
Kada zubi nema;
On miriše rajski cvijet
I sit je posvema!
Al na zemlji želudac
Za to slabo mari;
U svemiru složni sklad
Bezobrazno kvari!

Kranjčevićeve »Izabrane pjesme« bile su zamašan kulturni događaj. To su u onaj čas osjetili svi. Upravo zbog toga izazvala je neodređenost pjesnikovog stajališta opću kritiku. Bilo je očito, da u Matičinoj knjizi nije Kranjčević rekao sve, što mu je bilo na duši. Istom četiri godine kasnije, u »Trzajima«, što ih je izdao sam god. 1902., progovorila je određenije pjesnikova ličnost. U izboru u Matičinoj zbirci bila je još jaka patriotska nota, a među idejama prevladavala je svima simpatična Kranjčevićeva glorifikacija rada. Kranjčević »Izabranih pjesama« bio je još dosta pjesnik staroga kova: pjesnik u službi naroda. Kad su izišli »Trzaji«, Kranjčevićevi su kudioci dokazivali citatima njegovu ovisnost o Schopenhaueru i Haeckelovoj prirodnoj filozofiji, pa i štetnost njegove poezije. Njegov pesimizam proglasili su opasnim otrovom u podatnoj formi. Ali bilo kako mu drago, iz ove knjige progovarao je nov duh u hrvatskoj književnosti. Hrvatska lirika nikad doslije nije govorila slobodnije i iskrenije rođenim svojim glasom. Da su ti glasovi bili i crni i mutni, bilo je fatalno za našu narodnu borbu, ali iskrenost i sloboda u tim glasovima nagoviještala je hrvatskoj umjetnosti veliku budućnost.

Kranjčevićeva nagnuća zamutila su međutim sve više vrela njegovih pjesama. Žar je njegove fantazije uranjao sve dublje u njegovu dušu. Bol »Trzaja« bila je jedno trajno teško raspoloženje. God. 1899. u »Prosinačkom suncu« svijet mu je ledeno glumište, god. 1904. u pjesmi »Na golu sjeđah kamenu« »glupa laž života«. I iza Kranjčevićevih fantazija o Sveduhu nije preostajalo bolje raspoloženje. Nema zbog toga sumnje, da je Kranjčevićev pesimizam bio iskren i originalan.

Iskrenost i originalnost Kranjčevićeva pesimizma pokazala se je u punom svijetlu u njegovim posljednjim pjesmama. Tik nakon njegove smrti god. 1909. izdalo je Društvo hrvatskih književnika zbirku pjesama, kako ju je još u posljednji čas spremio Kranjčević sam. Značajno je za ove pjesme, da se u njima kao hotimično kondenziraju do najpregnantnijeg izraza najjači čuvstveni i idejni elementi Kranjčevićeve lirike. Ali kako su te pjesme nastajale u godinama Kranjčevićeve bolesti i teških depresija one u svojim poletima pokazuju u mnogočemu odte-

rećenje fantazije i srca od zemaljskih briga. To je, moglo bi se reći, neki sanjarski somnambulski misticizam. Jedna od njegovih pjesama: »Triptih«, kazuje to možda plastično ovim riječima:

Na tvrdu drvu mutna popodneva
Golubica je sjedila plašivo,
Bje duša Njegova — Milosrđe,
Tuđe u krajeve gukat dođe.

Do koje se je jakosti, majstorstva i originalnosti izdigla Kranjčevićeva lirika u to doba prikazat ću letimičnim prikazom dviju pjesama. U pjesmi »Misericordia« vraća se Kranjčević problemu smrti. Iako je o smrti iznio već veličajne misli, ovo je njegova najdublja riječ o smrti. Najstrašnija je i najznačajnija objava smrti: njezin ljudskom osjećanju nedohvatljivi brutalitet. Toj okrutnosti odgovara Kranjčevićeva jeziva slika: kažnjenik u zamci na vješalima ne može da izdahne. Dvaput je pukla zamka. Istom kad je svećenik u očajnom uzdahu dozvao milost neba i pritisnuo mu na usne križ, on je izdahnuo. Pjesnik objašnjava, što se je dogodilo: smrt je zakasnila, ona se je zadržala ubijajući majku petero sirota. Duboki je smisao te pjesme: ljudi su odbacili život zločinčev kao štetan i suvišan, ali što se to tiče smrti, ona u okrutnoj zatucanosti ubit će prije majku, ma da je to po općem ljudskom shvaćanju idealno najvredniji stvor.

Ili u pjesmi »Portret«. Kranjčević je često prikazao ljubav za domovinu i prekrasnim pjesmama, ali dublje od ove još nismo čuli. Na pitanja: što je suza, što je ljubav za domovinu, što je čuvstvo, on niže odgovore, najpozitivnije, što ih može smisliti ljudska pamet. Suza je voda, klor-natrij i fosfati, domovina je — zemlje šaka, a plamen, što u srcu gori — možda je i bolest neka. Ali tek što ih je izgovorio — osjeti sa suzom u očima: ne, svi su ovi odgovori daleko od istine! Dolazi mu na pamet slika sa sarajevskih ulica: pravi je odgovor na ova pitanja dao luđak, luđak Buba-Meho: padajući po svojoj zemlji, on u glupom smijehu grli pradjedovski odžak sveti. — I grlit će ga do vijeka!

Kad sam prije nekoliko godina prikazivao Kranjčevićevu ličnost i poeziju stavio sam na čelo prikaza riječi iz »Prvoga grijeha«: »Srcem čut ćeš, zašto si i tko si«. I doista od ovih riječi nema boljega provodiča kroz Kranjčevićevo djelo. One izmiruju sva protivurječja i ukazuju pouzdano na najdublje vrelo Kranjčevićeve poezije. Pun srca krenuo je Kranjčević u život, a kad ga je život počeo razočaravati, izjedao je tragično sam sebi srce: I ja jedem srce svoje! Jer je svijet htio obuhvatiti i razumjeti srcem, zato je postala njegova slika svijeta tako crna i mračna. Ali svojom iskrenošću ona je postala nada sve sugestivna. Ra-

zumjelo ju je veliko kolo osamljenih, bijednih, napaćenih i ogorčenih. Mimo svake filozofije njegovo im djelo kazuje ono najviše, što posreduju prava umjetnička djela: na pitanja: zašto smo i tko smo — jedan bolni samilosni odgovor.

Pa ipak! Kad je Kranjčević ležao zamračen i izmoren, teško bolestan u bečkoj bolnici, ništa ga nije više uzbuđivalo — a i ispunjalo srećom — nego njegove misli na dom, na ženu i dijete. Do kraja on je živom vjerom vjerovao u ljubav i srce, iskušavajući do dna njihove miline.

U toj vjeri ostavljaju nas i njegove pjesme. Od početka do kraja one su jedan osjećaj: za domovinu, za narod, za čovjeka. U tomu osjećanju bila je njegova hrvatska i slavenska duša vazda jednako prostrana i duboka. Iz toga izvora pritjecale su njegove najljepše i najbolje riječi. Unatoč sviju tjeskoba, i Kranjčevićevih i naših, one su u svojim otkrivenjima donosile utješnu poruku o blagu i bogatstvu, što ga nosimo u sebi, zbog kojega nas ne može nikad nestati; zbog kojega se ne možemo nikad bestragom izgubiti.

(Predavanje održano u Sarajevu 1933.) *BRANIMIR LIVADIĆ*

NEMIR

Nemir, kom ne znam početka ni kraja,
bjesni u meni najjačom divljinom,
kida i krši, bez želje da svrši
i obara se na me svom žestinom.

Ludo me nosi ko vjetar oluju,
sad na jednu, sad na drugu stranu
i od ljutine, što vri od brzine,
svija ko gipku, sjetnu, cvjetnu granu.

Taj nemir koji na mene juriša,
nikako se još ne će da stiša;
izlazi kroz srce, ulazi kroz pore
i ne može se da smiri ko more.

OLINKO DELORKO

USPOMENE NA KRANJČEVIĆA KAO UČITELJA

O Kranjčeviću još uvijek nemamo potpune, iscrpne monografije, ma da se o njemu dosta pisalo i još uvijek piše, osobito o značajnim godišnjicama kao što je i ova sada. Svi se ti prikazi — što je i prirodno — bave Kranjčevićem kao pjesnikom, misliocem, filozofom, rodoljubom itd., a nitko se dosada — koliko bar ja znam — nije iscrpnije pozabavio Kranjčevićem kao učiteljem, iako je on to bio ne samo po svome zanimanju i po službi, već i po unutrašnjem zvanju i pozivu. Ne nazivljem ga zato ni »nastavnikom« ni »profesorom« ni »pedagogom«, jer to može biti manje više svak, tko se za to pripravlja i steče propisanu kvalifikaciju. Kranjčević je bio daleko više: bio je učitelj u najpunijem i najljepšem smislu te riječi, jedan od rijetkih učitelja, koji ne postaju, već se rađaju s božanskim nadahnućem, kako se rađaju i veliki pjesnici. Možda baš zato i postoji stanovita duhovna srodnost između zvanja pjesnika i učitelja, pa su toliki bogodani pjesnici bili i sada su još učitelji cijelih pokoljenja, a mnogi veliki učitelji čovječanstva pokazivali pravo pjesničko nadahnuće.

Kasnije razmišljanje o Kranjčeviću i njegovu učiteljskome radu, pa poređivanje s tolikim nastavnicima, s kojima sam dolazio u doticaj kao đak, kao drug ili starješina, utvrdilo me u mišljenju — koje se ne ustručavam izreći ni na ovome mjestu — da je pedagogika doista korisna pa i potrebita priprava za nastavničku službu prosječnim ljudima, dok ljudi s genijalnim učiteljskim nadahnućem i bez nje nalaze pravi put i prava sredstva, po nekoj intuiciji, a upotpunjuju to nehotičnim djelovanjem svoje ličnosti.

Kranjčević je doduše također učio nešto pedagogike pripravljajući se kao istupivši klerik za ispit nastavnika u građanskim školama, ali to sigurno nije bilo ni mnogo, a — u ono doba — ni »moderno« za današnje shvaćanje. On sigurno nije poznavao zahtjeve, koje kao osnovne iznosi današnja pedagogika, a ipak bi on i danas bio ne samo potpuno suvremen, nego — radi svojih ličnih učiteljskih osobina i teško dostižljiv ideal.

Kranjčević nije valjda napisao ni jedan pedagoški člančić ili raspravu, jer on sigurno nije bio ni svijestan da svojom metodom zapravo krči nove putove i da primjenjuje postupak, koji će pedagogika tek nekoliko decenija kasnije ispisati na svoju zastavu. On je tu genijalnom, umjetničkom intuicijom stvarao formu i gotovo nesvijesno pogađao ono pravo. No čudno je, da njegov učiteljski rad nijesu opisali i raščinili drugi, i njegovu ličnost i s te strane prikazali. Razlog će valjda biti u tome, što je Kranjčević, osim vrlo kratkoga vremena službe na učiteljskoj školi u Sarajevu, svoju nastavničku karijeru proveo na trgovačkim (građanskim) školama u Bosni, pa se od njegovih učenika

malo tko posvetio daljim naukama, po kojima bi mogao prosuditi i ocijeniti pedagogijsko značenje svoga učitelja.

Kranjčević je meni bio učiteljem u I. razredu građanske (trgovačke) škole u Bijeljini. Imao je povijest, a neko vrijeme i zemljopis. Bilo je to škol. god. 1888./89., dakle ravno prije četiri i po decenija. Uz Kranjčevića imao sam i drugih nastavnika. Nekih se — neka mi oprosti njihova sjena! — nikako više ne sjećam, o nekima imam tek blijedu uspomenu. Pa i spomen na cio niz tolikih milih i dragih nastavnika, koje sam imao u svom kasnijem školanju i studiju, daleko nadvisuje u mome sjećanju lik Silvija Kranjčevića. Ne zato ili samo zato, što sam kasnije spoznao, da je on velik naš pjesnik. On bi se izdvajao od drugih i bez toga, kao učitelj samo. Ja sam to uvijek osjećao, a razumio sam tek kasnije, kada sam učeći pedagogiku i analizirajući prema sjećanju djelovanje ovoga svoga učitelja, mogao da shvatim i upoznam pravo značenje toga djelovanja.

U samim svojim ličnim osobinama imao je Kranjčević veliku prednost i pomoć za svoj učiteljski rad: nježnu, lijepu, neobično simpatičnu pojavu; ugodan zvonak glas toploga timbra i veliku sposobnost njegova moduliranja; osjećajnost, koja je lako reagirala i na sve unutarnje porive i po kojoj se Kranjčević uz svoju bujnu pjesničku maštu lako uživljavao u situacije, koje nam je opisivao i prikazivao, a koju je osjećajnost pretakao u naše duše izražajem očiju, vladanjem glasa i svojim majstorskim pričanjem. O, kako je Kranjčević umio nama, desetgodišnjim mališima, pričati! Kako je to bilo savršeno lijepo, birano, a opet tako prirodno i priprosto! Treba živo žaliti, što Kranjčević nije napisao povijesnu čitanku staroga vijeka za našu mladež. Uvjeren sam, da to nitko drugi ne bi umio tako kao on i da bi ona trajno ostala jedna od zlatnih knjiga naše omladine.

Duboko mi se usjekla u pamet jedna slika — jer se valjda češće ponavljala — i kada se sjećam Kranjčevića, redovno mi se javlja baš taj prizor: Razred je bio prema zapadu, a popodnevno sunce padalo na katedru kraj prozora. Kranjčević stoji ispred stola u nekom svijetlosivom odijelu; crni gajtan, o kome se nekada nosio sat, stisnut je ispod vrata na prsima i živo kontrastira sa svijetlom bojom odijela. Ruke, kojima se oslonio o sto, bile su malene, nježne, gotovo prozirno bijele, da je kroz tanku kožu probijalo modrilo vena. Zamišljen bi stajao čas dva tako, a onda tankim nešto nervoznim prstima prošao kroz bujne plave uvojke, koje bi prosijalo sunce i ozlatilo poput krune ili aureole. A onda bi ispravio glavu, pogledao nas nekim sanjarskim, dalekim pogledom, mislio valjda što će, pa počeo... predavati?, nastavljati? tumačiti? Dugo nijesam znao, kako da ispravno označim ovaj Kranjčevićev rad i u čemu je zapravo osebujnost toga rada, po kome mi se Kranjčević

toliko usjekao u pamet i postizavao tako odlične uspjehe kod svojih učenika. Riješio sam tu zagonetku tek kasnije, kada sam baveći se »suvremenom« pedagogijom doznao, kako ona zahtijeva tako udešenu nastavu, da svaki sat nastave bude za učenike doživljaj, da oni sve, što im treba naučiti, zapravo dožive i prožive. Eto u tome je bila i tajna Kranjčevićeva rada. On onda sigurno nije znao za ovaj zahtjev pedagogike, ali on se po svojoj bujnoj mašti i finoj osjetljivosti lako uživljavao u ono, što prikazuje, on je sam i istinski ono proživljavao i po svome sugestivnom djelovanju i nas prenio u isto raspoloženje. O njegovoj ruci mi smo prolazili kroz povijest staroga vijeka, doživljavali je i proživljavali.

Kada čovjek nešto doživljava, biva to ne samo pamćenjem i razumom, nego su tu na djelu i mašta i čuvstvo i volja, zaokupljene su sve sfere duševnoga života, a ono što se doživljava, osobito ako je veliko, postaje trajnim sastavnim dijelom vlastitoga »ja«. Ja sam na pr. slijedećih godina učio i povijest srednjega i novoga vijeka, pa isto opet na višem stepenu, pače i dva puta. Ja sam svijestan, da sam sve to učio, naučio, pa i opet — na žalost ili na sreću — od najveće česti i zaboravio. No poznavanje staroga vijeka uz pomoć Kranjčevića ima poseban i posve drukčiji položaj u mojoj svijesti: ja ono nijesam ni učio ni naučio, nego doživljavao kao nešto veliko, pa stoga to nijesam ni zaboravio do dana današnjega (osim ponekih detalja i manje važnih imena).

Mi smo mališani u skraćenom vremenu od jedne školske godine proživjeli svu povijest Grka i Rimljana od prvih početaka do njihove propasti. Tako smo na pr. bili na lađi Argonauta i gledali junaštva Jasona. Proživjeli smo sav Trojanski rat, drhtali s okrutne sudbine Ifigenijine, vidjeli podsjedanje Troje, pogibiju Pakrokla, a onda suspregnuta daha proživljavali dugu borbu Ahila i Hektora. Mi smo bili na brodu s Odisejem i proživjeli sve što i oni, borili smo se na strani Leonide u Termopilama, trčali s maratonskim glasnikom, bili u bojnim redovima svete čete Tebanaca kod Heroneje, a sa svojim smo ljubimcem Aleksandrom bili kada je sjekao čvor u Gordiji, kada je sa svojim vojnicima trpio žeđu probijajući se kroz stepske krajeve Male Azije i Irana...

I na Tiberu smo vidjeli vučicu, gdje doji Romula i Rema, pa onda osnivanje grada. Najvećom napetosti pratili smo borbu Horacija i Kurijacija, a sugestivno smo i mi pružali ruku, kada je ljevoruki Mucije stavljao u vatru pred Porsenom. Proživjeli smo tako sve peripetije povijesti Rima, no najintenzivnije ipak ratove s Kartagom, gdje smo našli drugoga ljubimca, Hanibala, ravna Aleksandru Velikome. Teško da su s tragičnoga svršetka ovoga junaka u svoje doba dječaci u Kartagi osje-

tili veću bol i ronili više suza od nas, dvadeset vijekova kasnije, u jednom malom bosanskom mjestancu!

Bilo je to stoga, što je Kranjčević umio utjecati na sav duševni život, a osobito na čuvstvo, pa u nama izazvati stanje, slično stanju pod sugestijom. Ja na pr. još i danas vidim Kranjčevića u pozi Hamilkara Barkasa: pružio ljevicu, kojom drži sina Hanibala, a desnicu digao na zakletvu; izražajni pogled upravljen nekuda gore, gdje bi na žrtveniku imao gorjeti sveti oganj. Na očev poziv sinu, da digne ruku na zavjet, i naše su se ruke nehotice micale. A takovih se situacija sjećam dosta i u njima bismo mi proživjeli i pretrpjeli sve peripetije aktera stare povijesti. U takovu nam se raspoloženju i vremenski činio dugotrajan neki događaj, na pr. Hanibalov prijelaz preko Alapa: mi smo i zebli i stradavali i trpjeli i nadali se i napokon istinski odlahnuli, kada smo s visine posljednjeg alpskog grebena ugledali suncem pozlaćene doline Pada.

Kranjčević je umio i volio odabirati i potanje razrađivati partije pune poezije i dramskih efekata, a pravednost zahtijeva da se prizna, kako mu je posao bio olakšan i po samom predmetu i po prijemljivoj, zahvalnoj publici desetgodišnjih dječaka.

No uspjeh Kranjčevića uza sve to ne bi bio tolik, da je on bio samo glumac, da njegovo lice, njegove oči, kretnje i geste, da sve to nije kazivalo, kako se i on sam posve uživio u situaciju i iskreno se zanio, pa je jedino time mogao i nas zanijeti. Nekim osobito dramatskim i efektnim momentima stare povijesti on se morao potanje baviti i nezavisno od nastave, jer su ga oni potakli i na pjesničko stvaranje. A te pjesme (Zadnji pozdrav Hanibala, Heronejski lav) idu bez sumnje među ponajljepše tvorevine Kranjčevićeve muze.

Svojim postupkom u nastavi Kranjčević je djelovao osobito snažno na osjećajnu, čuvstvenu stranu duše i time se bitno razlikovao od uobičajene nastave onoga vremena, a i današnjega, jer se još uvijek u praksi zanemaruje emocionalan utjecaj, iako se u teoriji njegova važnost priznaje i zahtijeva.

Ovo diranje u osjećajne strune nije bilo namješteno, proračunano traženje jeftinih uspjeha, ali nije bilo ni jednostrano, jer nas je Kranjčević znao na zgodnu mjestu staviti pred zadatak, da pogađamo, što će se dalje dogoditi, kako će se stanovite prilike dalje razviti. On nas je time silio, da na osnovi danih premisa stvaramo zaključke; vježbao nas je u suđenju i zaključivanju i polagao prve temelje ispravnog i samostalnog historijskog mišljenja. Pri tome je on pred nas iznosio s velikom lakoćom i jednako zanimljivo i — za naše tadašnje shvaćanje — teže probleme (na pr. državno i socijalno uređenje) i mi smo s ne manjom intenzivnošću proživljavali primjerice borbe puka u Rimu za

ravnopravnost, a Gajo i Tiberije Graho bili su naši miljenici baš kao kakove vojskovođe ili junaci na oružju.

Kranjčević je nastojao, da povijest doista bude učiteljicom života, ali pouku nam nije formulirao u apstraktne zasade i neukusno nam je nametao kao rezultat prekomjernog i dosadnog »moralno-etičnoga« razlaganja, već je on aktere povijesti i junake njene prikazao kao nosioce stanovite ideje (požrtvovnosti, domovinske ljubavi, socijalne pravde itd.), a mi, zavoljevši te junake, zavoljesmo i dotične ideje. Kojiput bi pouku za nas stavio u usta samome junaku. Tako smo mi na pr. iz riječi Mucija Scevole Porseni, da je u Rimu još 300 takovih mladića, pripravnih mirno podnijeti i najveće muke za spas domovine, ne samo razumjeli nego i osjetili, da domovinu treba ljubiti i za nju se žrtvovati, a da Kranjčević nije trebao s nama raščinjati ovaj događaj niti izvoditi kakove pouke.

Kranjčević nije bio majstor samo u prikazivanju povijesnih događaja. Jednako su se duboko doimali i njegovi opisi krajeva i zemalja, a ti su bili osobito iscrpni tamo, gdje su prilike kraja imale veće značenje za samo povijesno zbivanje, pa su se ovi meni za sav život usjekli u pamet. Tako sam na pr. na Kranjčevićev opis Sjeverne Italije i Alpa u vezi s vojnama Hanibalovim morao misliti i dva decenija kasnije, kada sam kao mladi profesor prvi put onuda putovao; jureći u vlaku prema Simplonu žalio sam, što ne mogu s kojega blizoga vrha ili grebena baciti pogled na tople ravni Lombardije, da vidim ono, što je vidio Hanibal, probivši se kroz snijeg i led onoga kraja. A živi opis stepskih krajeva Prednje Azije i Irana!? Slično sam našao samo u pjesničkom putopisu Pierre Lottia (Prema Ispahanu) i u Sven-Hedinovim majstorskim opisima Unutrašnje Azije. Kranjčević je tako vješto stvarao unutrašnju vezu zemljopisa sa poviješću, da je i u tome bio ne samo suvremen, nego bi mogao poslužiti kao dokaz, kako se i na najnižem stepenu u nastavi može prigodice primjenjivati geopolitičko stanovište.

Neobično je, da su meni, poslije četiri i po decenija, u svježoj i živoj uspomeni i poneke sitnice o Kranjčeviću kao mome učitelju. Dokaz je to, da su se mene oni doživljaji silno dojmili. Ali ja sam ih i često obnavljao u sjećanju, nehotice, kadgod je bilo prigode, da se takovo sjećanje izazove. Tako sam primjerice morao misliti na Kranjčevića i kada sam čitao, kako je Tolstoj kao učitelj u svojoj školi u Jasnoj Poljani svoje učenike najteže kaznio time, što im je zatvorio vrata škole. Uvjeren sam, da bi i nama bila najveća kazan, da nas je Kranjčević poslao iz razreda sa svoga sata! Kraj mene je u razredu sjedio sin školskoga podvornika, starijega muslimana, koji se nekako nije umio snaći na »ala franka« satu, pa je mjesto njega njegov sin nosio sat i zvonio

Vladimir Kirin
Venecija (olovka)

na svršetku jednoga i početku drugoga sata. Kad je bio u razredu Kranjčević, on bi često »zaboravio« zvoniti i tako bi sat produžio za koji čas.

No Kranjčević nije nikoga isključivao, a ne sjećam se, da bi on ikada bio zapisivao u razrednu knjigu ili kažnjavao učenika. On nije trebao disciplinskih sredstava, jer je suvereno vladao našim dušama; naša je pozornost bila napeta, mi smo bili kao očarani, sugestionirani. Njegovi su satovi za nas bili užitak, niz najpostresnijih i najljepših doživljavanja. Kao takovi upisani su trajno u mome sjećanju, i ja sam ovome svome učitelju za njih iz sve duše zahvalan.

Kao skroman znak ove duboke zahvalnosti neka budu ovi reci o dvadeset i petoj obljetnici njegove smrti!

(Predavanje u Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu 1933.)

STJEPAN RATKOVIĆ

PERSPEKTIVE

Sebi za rođendan

Zagristi jabuku do sjemena
(gađenje pred mlitavilom crva i zaludnim sumornim egzaltacijama)
Jedamput htjeti probiti mrklo i san — i razbiti mračnjaštvo u staklu mojih očiju
Ustobočiti se srčano i ne biti više bojažljiv pred svjetlošću
I voliti ljude i ptice i rad!
Kako da se zdere ova sluzokoža koja brani klicanje dana?
U prokletim žilama zmijski kruže utopije vječnosti!
Bez vječnosti i sanja zidati novu svijest stalnu i prkosnu
Bez karmina i pudera na žaru bratske riječi
Te riječi! kad miluješ mazno u dnu ti se nešto buni
To slovo se buni i crna mantija uškopljenika
Sve leži u krvi i dimu!
Na kopljači razuma sunce već pogrebno zamata dragu mi sitnu želju!

DRAGO IVANIŠEVIĆ

URE U IZLOGU ZLATARA

Žure, žure, žure, žure
u izlogu brze ure.
Jedna kuca prekidano
ko da muca.
Druga bije sva u žaru;
srebrn glas joj je dok kuca,
ko da neko šećer tuca
u mužaru.

Bog zna tko će da ih kupi,
s njinim zvukom život tupi
da osvijeti.
Vrijeme leti, leti, leti
zar k rasulu ili k meti.
Što to znaju male ure?
Njihov poso je da žure.

Ne pitaju kuda, kamo.
Ko da mi što više znamo.
Mi ne znamo ništa.
Mi tek znamo lice Zemlje:
tu se ređa prišt do prišta.
Hoće l' netko od svih veći
da ih zgnječi.

Je li sunce ili kiša,
zvuk se uram tu ne stiša.
Noću prođu tud pijanci,
malo stanu,
pa slušaju s tihom sjetom
biju ure za roletom
u dućanu.

VJEKOSLAV MAJER

NEMOĆ

Suton je dotapao u moju sobu snužden i nujan
i na sve je stvari pala neizvjesna tuga.
Kroz polumrak na stijenama drhti odraz rujan
(daleka, umrla priča sunčanog juga).

Čudno je ovo veče. Tišine pospano šume.
Sanjarske čežnje u plaha se uvlače srca.
Sve ćutim, da ova tupost silazi i u me,
i da me stara nemoć tišti, i da mi u žilama drca.

Ko nečija lutka sklapam vjeđe umorne,
i gazim već utrtim stazama, i slijedim nečije stope.
U srcu nemoćna buna. U mozgu misli sumorne,
a oči se i nehotice ledenom suzom škrope.

Svakoga dana je tako: nabijam slabe pesti
i htio bih izaći iz ovoga kola.
Onda se trgnem, i tupo se rugam smiješnoj gesti.
Svemu se rugam: ponosan cinik, bez i malo bola.

A znam, da tako ću satove
prosjedjet, i klecat od nemoći,
i vazda ćutjeti nad sobom batove
i udarce jedne Svemoći.

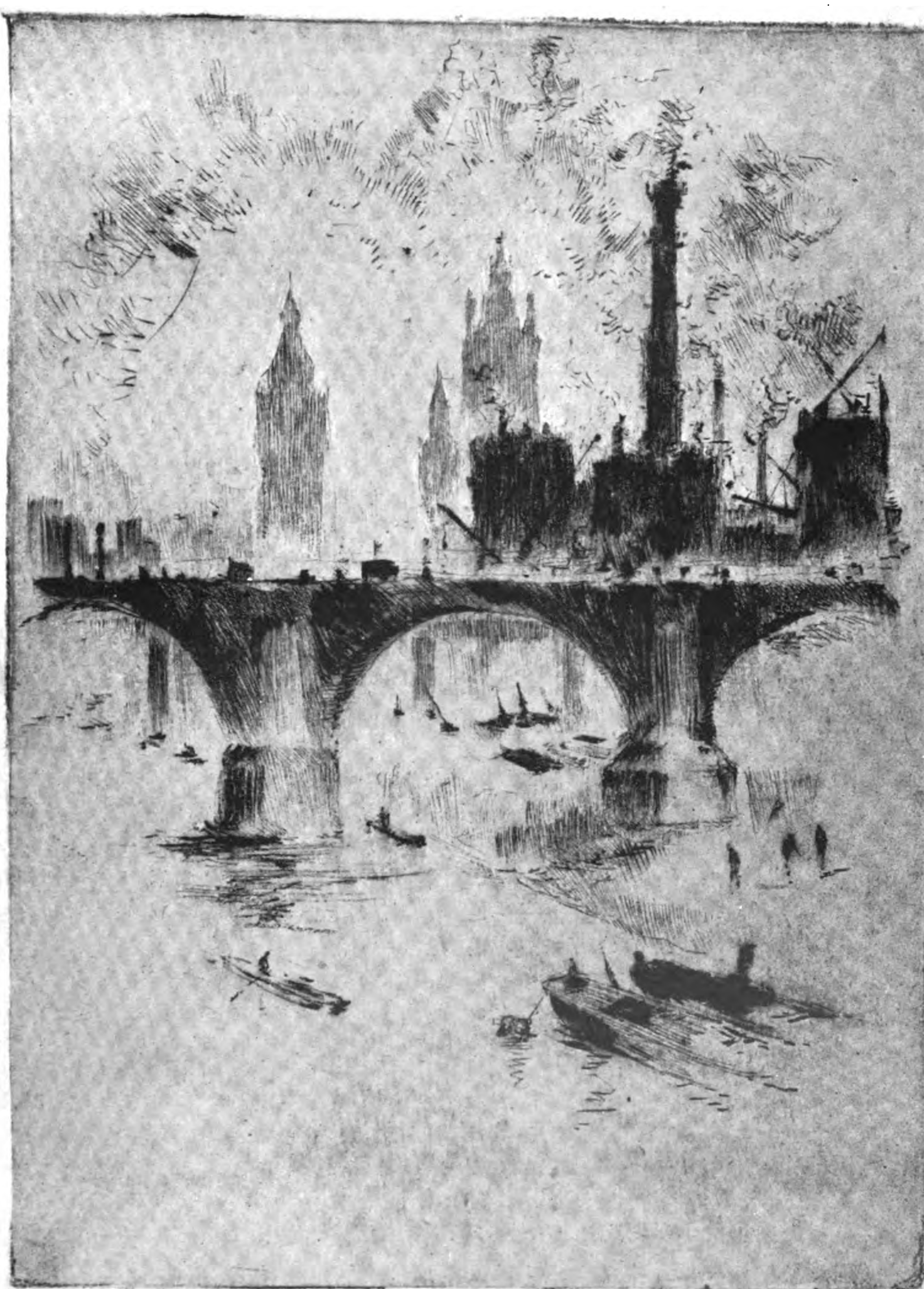
ZVONKO KUHAR

DOGAĐAJI ISPOD KRNJINA

Izvještaj o stanju pred sječu Begina gaja

Gaj, o kome je riječ, nalazio se na jednom zaravanku više sela Gornjih Djedovića. Nad njim se je izdizao vis Koprivna, kome je s druge strane duboko u dolini ležala Ostrožnja s velikom Malcontijevom pilanom. Iz šume, daleko iz Krnjina je dolazio brdski potočić, koji je opasavao Koprivnu i tekao između Djedovića i gaja, da se kasnije kod Ploče mlina sastane sa Rudankom. Nekad, vrlo davno prije nekih dvije stotine godina i više, pred dolazak Begin taj zaravanak, na kome je sad ležao gaj, bio je neprohodan šibljak pun lijeske, i zvali su ga Stećak. A zvali su ga onda tako, jer se je u sredini šibljaka, pokraj malog izvorića nalazilo nekoliko starih bogumilskih grobova s nadgrobnim kamenjem. Ležali su ti grobovi tu, tko zna otkada, u hladu izvora, prepleteni lijeskom i zarasli u visoku paprat, i rijetko tko da im se je prikučivao. Narod je pričao, da se tu kupe vilenjaci i jate duše mrtvih praotaca još iz vremena, kad je Bosna bila svoja i mogla se ispovijedati stara pradjedovska vjera, kad su vladali banovi i ljudi pametni, kad je sve bilo dobro i lijepo. Bježali su bogumili u šume, zavlačili se u pustoline, samo da se ne pokore, pa se tako našli i ispod Krnjina i u njemu samome. Tu, gdje su sada Djedovići, stolovao je nekad bogumilski djed, pa se je selo kasnije po tome i nazvalo, a svi vjernici, kad su Turci došli, prešli u Islam. Zato su i po cijeloj toj krajini većinom, uz nešto malo katolika i pravoslavaca, stanovali muslimani. I pod utjecajem prastarih vjerovanja i predaje iz koljena u koljeno, nije nitko ni dirao u zaravanak Stećak niti je tko barkao u grobove. Došao onda Bego u ono vrijeme prije dvjesta godina, a bio je neki beglerbegov doglavnik i odličnik, čovjek školovan na Velikoj medresi u Stambolu i iz vrlo ugledne porodice, zasitio se burnog svjetskog života, a možda pao i u nemilost, pa poželio tišine prirode, razmišljanja i samoće; naselio se baš u taj lijeskov šibljak na Stećku. Kako došao, tako i ostao. Novac što ga je imao, razdijelio sirotinji, a šibljak posjekao i zasadio na zaravanku hrastov gaj. Držalo se, da je svetac, jer je liječio od zmijskoga otrova i znao tajne njihove, znao meleme za rane i naboje, a pomagao i blagu, premda se Bogu nije molio, niti je držao propovijedi. Kad je umirao, zaželio da ga pokopaju pokraj onih bogumilskih stećaka i gaj da se uzgoji i sačuva. Tako se i zbilo. Gaj nađikao, mjesto hrastića, zaokružili se čvrsti jaki hrastovi puni tišine i debele hladovine, a gaj sam narod prozvao u spomen Begin — Beginim gajem.

Mijenjala se pokoljenja, jedni umirali drugi se rađali, a gaj i dalje stajao, nitko ga nije sjekao. Stvorila se priča, da je posvećen, i ako bi ga tko iz sela sjekao, navukao bi veliku nesreću na sve, a i drugi da ne smiju u nj dirati, ako ne će da im se osveti. Na Beginu grobu opet kao i na onim bogumilskim da rastu trave od uroka i đoz — bojađiluka.

Vladimir Kirin
London (bakrorez)

a žene nerotkinje, ako se pomole na mladi petak na njegovu grobu i ostave daću: nepečene kolače iz neprosijana pšenična brašna i kozjeg mlijeka na onim djedovskim grobovima — a zatim sedam dana naštesrca piju findžan bokvice sa sljezom, da će sigurno slijedeće godine roditi. O Ali-đunu pak da sva okolna sela hodočaste u gaj i da se na onom proplanku s grobovima ispeku na ražnju tri crna ovna i razdijeli svakoj porodici po komad njihova mesa, da domaćini okuse, ne bi li im blago bilo pretilo, a jesen obilata. Ispreplela se vjerovanja, dolazile hodže i vračare i brali travu za urok, dolazile nerotkinje i bolesnici, selo Djedovići borilo se sa Ljeskovim Vodama, koje je također tvrdilo, da ima pravo svojatati gaj, za prestiž, stvorila se predaja, pa se i čuvala i pomno održavala.

Tako je to trajalo, sve dok Malconti nije neposredno poslije svršetka svjetskoga rata podigao pilanu u Ostrožnji i zakupio čitav kompleks šuma na sjeveroistočnoj strani Krnjina, a među njima i Begin gaj. Uznemirilo se selo, kad je to čulo, i poslalo svoje predstavnike Malcontiju, da se gaj ne siječe. — Malconti obećao, da ne će, pošto to u prvo vrijeme nije ni namjeravao učiniti, a kao čovjek uviđavan nije htio ni da se zavađa sa seljacima. Stanje onda ostalo kako je i bilo, pilana radila, sjekle se okolne šume, udesile riže i balvanski puti, gaj ostao.

Ali desile se promjene, a s njima odlučila i sudbina Begina gaja. A bilo je ovako: Malconti poslije bijega njegove jedinice Anđele i njene kasnije udaje, nakon one ružne historije sa pekarevom Marijom i Kožareva hitca, što ga je ranio u plećku, promijenio se nenadano i najednoć, takoreći preko noći i što bi pljesnuo dlanom o dlan. Nestalo nekadašnje kočoperne muškosti i isprsivačkog držanja, mjesto očuvanog pedesetgodišnjaka i vješta ženskara ispao nekakav bijel, nemoćan starčić, sav skrhan i oronuo, poguren, drhtavih ruku i neprisebna pogleda, što ne gleda nikad čovjeku u oči, nego pilji u nešto tko ga zna gdje, a i to nešto ne gleda što ga zanima, već nekud iz navike. Pa postao neuredan i nebrižljiv i u poslovima, zapustio ih skoro posve, okanio ih se i pustio mlađe da rade kako su najbolje znali i umjeli, a on sam ponajviše poput pravog neradnika i lijenog puha kunjao negdje na verandi svoje zelene prizemnice ili se vrtio besmisleno po poslovnici pilane ne prihvatajući se ničega i ne dirajući ništa. Vođenje poslova najposlije on predao inžinjeru Pavkoviću, mladu čovjeku od tridesetak godina, i ovaj kako zasjeo i počeo sam upravljati, udario odmah u novotarije, uveo novi red, ukratko, pobrinuo se da se osjeti, da druga ruka vodi pilanu.

Među ostalim odlučio Pavković i da posiječe i Begin gaj, i to da ga posiječe pod svaku cijenu. Razloga zašto se je on, nepuna dva mjeseca

kako upravlja pilanom, oborio upravo na Begin gaj, bilo je više, ali najglavniji bio svakako: da je tvrtka Kosović i drug, velika drvna izvozna tvrtka za Italiju i Francusku, naručila hrastove dužice s dostavom u najkraćem roku, a hrastovi iz gaja bili su kao stvoreni za dužice. Istina, bilo je i drugih hrastovih šuma, no te su bile nešto podalje i ne tako na domaku pilane kao gaj, a zatim sam Pavković htio je jednom da svrši s tim praznovjericama i glupalucima, kako je sam govorio. Nisam ja Malconti, izjavljivao je, nema kod mene lale-mile. Šta se mene tiču nekakvi stećci, Bege i trave od uroka. Narodna vjerovanja i vampiri. Gaj ima da se posiječe, i basta.

A osim ovoga, bila je tu i jedna čisto lična, intimna stvarčica inžinjera Pavkovića: htio je da iznenadi hitrinom, točnošću otpreme i dobrotom kvalitete tvrtku Kosović i drug, jer je tvrtka, t. j. Kosović senior i glava te vanredno bogate i uplivne tvrtke imao kćerku za udaju, pa se osim mladoj djevojci inžinjer Pavković htio dodvoriti i njenom ocu, računajući, da će se za njega reći: valjan mladić, sposoban mladić. Ta Pavković je, kad je poslovno dolazio u urede tvrtke, bio pozivan i na ručkove, i sama mu je mlada dama i udavača, i ako nešto kraće desne od lijeve noge a i bucmastog kuharičkog lica, svirala na klavir i pjevala mu sevdalinke. Kosović senior tom mu je prilikom izjavio da on silno voli sposobne mlade ljude, i to je Pavković uz poglede (nježno kradomične dakako) mlade dame vrlo dobro upamtio. Pa je tako u historiji sječe gaja imala (ili, bolje reći, za odluku da se on posiječe) vrlo velikog udjela i ta kraća nožica gospođice Kosović i njeno bucmasto lice i kradomični njeni pogledi, kako se to već pristoji djevojkama iz boljih provincijskih kuća, ispod oka.

Ta šteta bi bila, — razmišljao je inžinjer Pavković to popodne kad je stigla narudžba, a bio je upravo petak i jesen je već pozlaćivala šume, — da se netko drugi uvali u to bogatstvo, netko bezvrjedniji i nesposobniji od mene, kakav jalovi profesor i sumnjiva intelektualna skitnica ili najobičniji trgovčić, kad sam ja tu, čovjek koji zna šta hoće i može. Što onda, ako je djevojka šepava, što onda, ako izgleda kao buldog, novčine su tu, a to je glavno. Osloboditi ću se ovih bradatih razbojnika, koji me okružuju, ovih dlakavih životinja, među kojima provodim dane, ovih smrdljivih, neopranih seljačkih tokmaka i tvrdoglavaca, s kojima se natežem od ranoga jutra do kasnoga mraka. Djevojci se sviđam, a i sam me Kosović prijateljski gleda, pa sad, kad im pokažem, kako nisam ni u poslu šeprtlja — stvar je gotova i ja sam na konju. Zbogom Krnjinu, zbogom Malconti, zbogom šume, zbogom prljave seljačine. Ako i budem radio, raditi ću za sebe, izgledati kao čovjek okružen kulturnim uglađenim ljudima, okružen svim raskošima, koje nam se nude. Šta tu (i kakvog samo mogu) da imaju posla kojekakve narodne

tradicije, kojekakve predaje! Ta ako čovjek jednom ne očisti tog zaostalog seljačkog ušljivca od tih njegovih budalaština, živjeti će on još hiljade godina u njima i ne će se micati koliko ni za dlaku. A on Pavković je bar napredan elemenat, i kao naprednom elementu njemu je upravo dužnost, da iskorjenjuje kojekakve zle navike u narodu, da ga podiže i osvješćuje, a kako ćeš ga osvijestiti, ako ne kad ga riješiš zabluda i obmana, u koje je zapao, kad ga uvjeriš, da su sva ta njegova vjerovanja samo zapreka da se izvuče iz svoje zaostalosti, a izvući ga može jedino ako ta sva zla, što su u njemu i na njemu, temeljito ukloniš. Jedno od tih zala, od tih varki u kojima živi, svakako je i ta blezgarija, da je Begin gaj svetinja, da su oni grobovi čudotvorni, da su...

Ovako i slično razmišljajući doveo inžinjer Pavković u sklad poslovne i svoje lične interese, svoje lične interese i svoja načela, ne htijući čak ni samome sebi potpuno priznati (osim valjda negdje u nekom posebnom i tajnom džepiću, gdje čuvamo sve ono, što ne želimo i ne ćemo da znamo), da je njemu u biti posve svejedno, šta narod radi i u što vjeruje, pa da ga dakle ne vodi nikakva želja izbiti iz glave seljaka sanjarije i praznovjerice, već čežnja, da se u doglednoj budućnosti domogne tvrtke Kosović i drug. Ništa više! Ni za miloga boga! Nikada! Nije on takav! Zar nije kao student bio član jedne vrlo napredne partije. Zar se nije on zavukao i u ove šume, na kraj svijeta, među divljake i u pretpotopno doba, samo zato, što je čovjek nesebičan i ne grsti se od dodira s narodom. To, da on kao sin malog činovnika nije imao nikakvih veza, da bi se domogao kakvog dobrog mjesta, a Malconti je upravo masno plaćao, on ne spominje i zaboravlja. — Uvjeravao se on na taj način čitavo popodne, dok nije došao do zaključka: da je vrlo plemenit i upravo divan mladić, dostojan svake pohvale, i da su ljudi kao on zaista rijetki.

U takvom raspoloženju osvanuo on i sutradan, i našao se u devetom rajonu sječe, u koji je spadao i Begin gaj. Razmotrio gaj pomno, podsmješljivo promotrio Begino turbe i bogomilske stećke i porugljivo pomislio: »odzvoni i vaše«. Dozvao najposlije vođu sječe u tom rajonu Neđu s nadimkom Gušavac, radi diplavog vrata i male voljice poput krompirčića.

— Dakle, Neđo, u ponedjeljak valja početi s Beginim gajem, — rekao Pavković sav ponosan na svoju hrabrost.

— Šta to rekoste, gospodine inđiliru?

— Gaj da se posiječe počev od ponedjeljka najdalje za tri dana.

— Ma da van' nešto rečem.

— Znam, šta ćeš da rekneš: ne bojim se ja nikoga.

— Osvetiti će se Bego, znate šta se priča, a ne će vala ni narod dati.

Pavković planu: — nema tu dalje razgovora, u ponedjeljak ima da se siječe, jesi li razumio!

— Jesam, protrlja Gušavac nos, ja et' svoje rekoh, a vi kad hoćete, ima da vas se sluša.

Ali već taj dan popodne desile se neprilike. Prvo se je Gušavac zapio, i to zapio temeljito. Našlo se bratu poprilično novaca u džepu — subotnja plaća i dodatak za noćnu sječu —, pa kao i obično, kad su ga spopadali nastupi pijanstva, što mu se je događalo tri do četiri puta godišnje, pošao on od birtije do birtije. Počeo sa šumskom kantinom, pred veče ga opazili kod Bogdana na Rudanci, a u noći mu se zameo u Doboju svaki trag. Kad je to čuo, inžinjer Pavković poslao odmah u nedjelju ujutro kubikatora Jeftu, da ga pronađe i pokuša dovesti natrag na pilanu, ne bi li se kako do sutradan rastrijeznio. — Ali zaludan posao! Pronašao je doduše Jefto Gušavca kod nekakvih sestara udovica, poznatih u cijelom Doboju sa svoje raskalašenosti, no Gušavac je već bio pijan do besvijesti. Ništa tu nisu pomogla nagovaranja i prijetnje, pa ni hladna voda i oblozi. Sve badava, Gušavac je i dalje pio, ne dajući se ni osoliti, nutkajući Jeftu, da i on nastavi s njime. Vratio se Jefto iz Doboja nekako pred veče i sam malo nakresan, i kad ga je Pavković ugledao, znao je odmah, koliko je sati: Nema Gušavca najmanje sedam dana, jer mu je toliko obično znao trajati nastup... Razbjesnio se Pavković: o taj lopov, ta vucibatina, taj ološ, baciti ću ga, neka mi više ne izlazi pred oči, to se je on namjerice zapio, samo da ne siječe ovaj prokleti gaj. To međutim, da će ga izbaciti iz službe, nije Pavković mislio baš ozbiljno, jer je Gušavac za trijezna stanja bio jedan od najvrednijih i najspretnijih radnika Malcontijeva poduzeća: bolji se vođa sječe nije mogao u čitavoj Krajini naći. Zato mu se je i gledalo kroz prste, i primalo ga poslije, kad bi došao sebi ponova u posao.

Sam Gušavac opet ne bi toliko razjario Pavkovića — ta i prije se je on zapijao i ostavljao posao — da upravo Pavković nije pustio na dopust skladištara sirove japije Mijata Glavonju, koji je Gušavca za tih njegovih izostanaka i pijača redovno zamjenjivao. Kao po nekoj pakosti, upravo ovaj put razboljela se Mijatu žena, on digao sedam dana (dakako neplaćenih) dopusta i odveo je neposredno pred Gušavčevo provodio u Prijedor majci. Ukratko, napravila se čitava zbrka.

I u tu zbrku, te Pavkovićeve jade, dok je razmišljao, koga bi poslao sutra da siječe gaj mjesto Gušavca i Mijata Glavonje a ne nalazio nikoga zgodnog, uletio dželebdžija i neke vrsti trgovac svim i svačim Rizo Hadži Ibrin. Bio je sumrak, i inžinjer Pavković nije još palio svjetla, već usplahireno šetkao po poslovnici mrk i ljutit, onako krupan i nezgrapan, da su se sve podovi tresli, prebirući po glavi, tko bi mogao doći u obzir, i skidajući ovako srdit sva sunca i svjetila nebeska, kad je

Rizo Hadži Ibrin pokucao i unišao. Stao Rizo pokraj vrata; omalen, suhonjav s potkresanim brkovima i lukavim lisičjim licem, sa dva zejtinasta igrava oka, i pričekao, ne će li ga Pavković osloviti. No Pavković kao da ga nije ni opazio, nastavio svoju šetnju tamo i ovamo, ne zanimajući se ni najmanje za Rizino prisustvo. Čekao Rizo ovako dugo, plazio pogledom po Pavkoviću, po pisaćoj mašini, po stolu s nekakvim spisima, zagledao se u svoje žute kao pačja opna cipele, buljio u nogavice pantalona, obzirao se na sve strane, dok mu nije dojadilo i progovorio:

— Gospodine inđiliru!

Pavković ga pogleda sav začuđen: — A otkud ti tu?

— Ma ja sam kucao i ušo', ali vi me ko ne vidite.

— Koje dobro, Rizaga?

— Vala dobro nije.

— Ja šta je onda?

— Pa eto, vi znate, da sam ja za vas i pilanu, gospodine inđiliru. S vama ja trgujem i goveda vam prodajem i sve drugo što treba, i prijatelj sam vam, nek me Bog ubije, ako nisam. Pa eto, pročulo se da hoćete sjutra Begin gaj da siječete. I narod veli: hajde ti, Rizo, i reci gospodinu inđiliru, ti si s njim dobro, a iz našeg si sela, čojk domorodac, gaj je svetinja reci mu, i treba narodu. Narod poštuje svoje stare i hoće da mu se ostavi ono, što su mu oni namijenili. Jest, biva upravo je tako. Pa zamoli gospodina inđilira, da se okani gaja i ne dira u sirotinju. Mi bi sami do njega došli, ali on ne bi s nama htio razgovarati, i prekjučer nas je potjerao, nego mu ti otidi i reci. Neugodno je to, ja znam, ali poslušao sam ih i eto Vam kažem, gospodine inđiliru. Šta će vam taj gaj, ima još hrastove šume, nije vam dogorilo do nokata, zašto da se zamjerite narodu i omrazite se s njim. Jer narod kaže: ako inđilir svejedno i proću naših molbi nakasti posjeći gaj, mi ne ćemo dati, pa kud puklo da puklo, ne damo svoje. I ja sam vam rekao sve što kaže narod, i učinio sam svoje. —

Rizo Hadži Ibrin pogleda očekujući Pavkovića.

A u Pavkoviću sve je vrilo. Tu stoji evo nekakav dželebdžija, nekakav sumnjivi trgovac, za koga se priča, da osim stoke trguje bijelim robljem, mami sviračice i kasabske sluškinje u sarajevske javne kuće i donosi mu prijetnje od naroda. I još se usuđiva nazvati njegovim prijateljem ova drska njuška. I smješka mu se još podmuklo, pasji sin (ili se je to Pavkoviću samo pričinjavalo)! Poslije Gušavca i Mijata Glavonje još i to! — Dreknuo zato Pavković sav izvan sebe od huje, i to nekakvim čudnim sitnim glasom, skoro gušeći se, i uhvatio Rizu Hadži Ibrina, počeo ga tresti kao kakvu krušku:

— Ajde do đavola i ti i koji su te poslali! Razumiješ li! A gaj će se posjeći, pa da se svi na glavu posadite. Žandare ću ja njima, ničijim

sinovima, pa da vidim, tko će onda da pisne. Malcontiju ste vi mogli prijetiti, a ne meni. Jer ja sam, ja sam — Pavković malo zastao, jer mu nije dolazila na um nikakva dobra poredba — ja sam ja. Jest, upravo ja, a ja se s vama ne ću natezati. I to još upamti — i Pavković još jače uhvatio Rizu — da ja nisam tvoj prijatelj, nisam, niti ću biti; baš mi trebaju takvi.

Rizo mu se mirno istrže iz ruku i pođe ne gledajući ga. — A što ste me napopali, gospodine inđiliru, ne će biti baš tako lako s gajem, kako vi mislite. Pa zalupi vrata i ode.

Dok Pavkoviću najednom kako Rizo lupka po predsoblju izlazeći pada na um, da je Milan Rastovčanin, pomoćnik Gater-majstorov, suparnik Rizin kod Johane, kćerke starog Švabe mašiniste, da se njih dvojica mrze i ne trpe sve radi nje, jer djevojka je kao i sve ostale: drago joj da se otimaju dvojica, a gleda gdjekad i trećeg. Upaljenica je to, govori stariji svijet, drago joj muško! Nije ona za jednog, pa ni za dvojicu, treba njoj bataljun. I ta se misao o Johani mašinistovoj i suparništvu lijepi inžinjeru Pavkoviću, onako bijesnu, za svijest i ne napušta ga. Lijepi se ona za svijest, kako se znaju lijepiti kojekakve bespotrebne sitnice i malenkosti o nekoj osobi, s kojom razgovaramo ili o njoj mislimo: sjećamo se mi svega i svačega, što je u nekoj vezi s njom — pa je i ta misao o Milanu Rastovčaninu došla Pavkoviću jedino na pamet radi pojave Rize Hadži Ibrina i u dodiru s njim. Jer inače niti Pavkovića zanima Milan Rastovčanin, niti ga se šta tiče. I dok mu titra misao strjelovito i hitro o ovoj u svakom pogledu beznačajnosti i hoće da se izgubi, iznenada i bez ikakva vidljiva uzroka Pavkoviću se objašnjava: da treba poslati sutra na sječu Begina gaja upravo Rastovčanina. Sve se to događa brzinom munje ili svjetlosti: Rastovčanin nije kojetko, nego mladić pribran i savjestan sa tri razreda srednje škole i daleko odskače od ostalih, a onda nije iz ovih krajeva, nego negdje iz Hercegovine — dakle gatke ne će imati na njega upliva, a uz to je i lično hrabar i požrtvovan — znat će istupiti prema seljacima i ne će se bojati. I Pavković se ne može čudom da načudi, kako mu prije nije Rastovčanin došao na um: ne bi se toliko grizao i ljutio. Zazvoni sav odobrovoljen ovim rješenjem, i posla momka, da ga gdje bilo pronađe i dovede k njemu.

Mrak je bio posve gust i nabujao, a svijetla po kućama u daljini izgledala su malena i izgubljena, kad je Milan Rastovčanin izišao od Pavkovića. Bila je nedjelja i noć nadojena ljudskim govorom, lajanjem pasa i zvukovima harmonike ispred šumske kantine! Ocrtavali su se samo obrisi okolnih brda, a polegle šume po njima činile su se kao crne rasplinute sjene. Po nebu modro-tamnom i magličastom, rijetke zvijezde hladne i zlatno sitne rasipale su se kao žuta kukuruzna zrnca. Noć tiha

i baršunasto meka prelijevala se je u visinama poput zagasite, mrke svile. Milan Rastovčanin bio je radostan i u nutrini šumjeli su mu svjetlucavi, razigrani vodoskoci. Eto: obećano mu je, ako u roku od tri dana posiječe gaj i učini sve što bude potrebno da Pavković bude zadovoljan, postati će nadglednik utovara i otpreme gotove robe, povisiti će mu se plaća i bit će osoba od povjerenja. A tada, tada moći će s nečim doći starom Švabi, moći će nečim doći Johani i zatražiti je za ženu. Nadglednik se ne može baš tako lako odbiti kao kakav pomoćnik Gater-majstorov. Aho, to je već ličnost koja nešto znači, čovjek koji je u stanju da uzdržava porodicu.

I u tim maštanjima Rastovčanin izbija pred kantinu. Pri svijetlu karabituše sjedi Joso invalid i rasteže harmonike da sve prašti, a Rizo Hadži Ibrin pijucka rakiju, ufitiljio očima i natura fes na čelo: ova ti valja! viče prema Josi. Deder — i promuklo se dere:

»Oj sunce zađe među dvije planine«.

— Uhuj — vrišti Rizo — još pola litra meke, gazda Pero. Natmureni se lik Perin (po smrti Bosinoj, kažu, nije se on više nikada osmijehnuo niti ga je tko vidio vesela) pomalja i nosi rakiju. Po klupama za jelovim stolom sjede osim Rize i Jose još dvojica capinaša i neki seljak iz Kladara, prilično podnapiti, i urlaju skupa s Rizom. Malo zaokrenut Rizo ne vidi Rastovčanina, i ovaj, kako izbija iz tame, čuje Rizin glas:

— Merđane sam joj dao, braćo, prave pravcate merđane, dvije stoje su koštali, ni više ni manje. Nek' ih nosi, nek' joj se gizda vrat. Švabica je ona, cura i po. Ko joj je ravan, pitam ja vas? A ako ushtjednem, Krnjin ću ja njoj pokloniti. Vidiš — i Rizo pjanski zaokružuje rukom: — sve ovo tu. Ja mogu, ja sam Hadži Ibrin sin. Mogu li ili ne mogu a?

— Možeš — odgovaraju ostali u horu.

— Ko će kao ti — dodaje Joso.

— Jest ja, jaaaaa. Udri, Joso, nek se ori.

Rastovčanina nešto bode u srce, nešto ga buši kao da mu zabijaju pletaću iglu. Merđane joj je dao. Kada, samo kada? Večeras, dok sam bio kod inžinjera, ili možda još prije, a ona nije ništa govorila. Rastovčanina obliva rumen, dah mu zastaje, osjeća se kao da žeravicu trpaju u njega. Prži u njemu, i plamen počinje da suče. — Sjede za drugi sto do Rizina i zakoluta sav strašan i nakostriješen kao raspakošćen jež očima prema Rizi.

— Merđane, je li? — lupi Rastovčanin, da skoro puče daska pod žestinom, — a kome to, je li?

— Šta se to tebe tiče?

— Pazi ti, da ti ja ne namjestim rebra, pa ćeš znati, što me se tiče. To je moja cura.

— Otkada to? — čudi se Rizo i gleda ga izazivački.

Da nasrne, da zdrobi tu mrcinu. Ali još su četvorica s njim, braniti će ga. Nema onda smisla zametati kavge. I Rastovčanin se prezrivo osmijehnu:

— Upašćeš ti meni u šake, balinče, kad vas ne bude toliko. — Popi svoj satljik i udalji se.

Pred Johaninom kućom nema nikoga, svijetlo tiho treperi u prozorima gdje spavaju, i miriši teško i sito šuma. Rastovčanin preskoči ogradu i zađe za kuću. Pokuca na prozor njene sobe. Ali se ona ne odazva. Stari kudrov umiljujući mu se otra se o noge. On ga pogladi: gdje ti je gospodarica? upita. Pas ga je žmirkajući, fosfornim očima gledao. Rastovčanin opet tihano lupnu. Johana! dozva. Nije se javljala. Valjda joj je stari još budan: Rastovčanin se sakri za staju.

Sat kasnije ugleda Rizu Hadži Ibrina i dah mu zasta. Rizo kucnu jedanput, dvaput, triput, ali se ni njemu prozori ne otvoriše. Rastovčanin iza staje skriven dobro vidi, kako se Rizo ljuti i da je trešten pjan. Odlazi Rizo ponova pred kuću na cestu i odnekle se javlja harmonikaš i ona trojica ispred kantine. Harmonika počinje da svira, a Rizo tuli, koliko ga grlo nosi:

— Johana, Bogu li ti švapskog, gdje si?

Rastovčanin htjede da iskoči iz skrovišta (jednom da obračuna s Turčetom), kad se kroz prozor pojavljuje glava starog mašiniste s lulom i kapom:

— Slušaj, viče on prema Rizi, ti ne smjela galamiti, ne daš mene spavati, okani se moja kćerka.

— Heee, smije se Rizo pjanski: ti daš meni kćerka za žena, i miga mu neosjetno okom.

— Tebi za žena, budeš počekala, ti lopof, i mašinista zatvara srdito prozor.

Rizo odlazi ko poliven hladnom vodom, a Rastovčanin se sav rastapa od neke miline i sam sebi dolazi silno drag, i drag mu je i Johanin otac, koga inače ne trpi. Zatim se prisjeća, da ona nije htjela ni njemu izaći, ako nije i Rizi, da bi i njega mašinista tako ružio kao i Rizu da je onako galamio, i Rastovčanin se ponova rastužen upućuje u baraku, gdje je stanovao. Putem mu biva jasno: da se njemu nije Johana pokazala, jer je dobila od Rize još večeras merđane, a Rizi zato, jer je on malo prije kucao i znala je, da negdje u blizini vreba. Pa sve postaje tiho i bolno, i tuga neka i neiskazani jad puni Rastovčanina, jer osjeća da ga ona vara, da je popljuvan i nasamaren, da ga ona smatra za igračku, kojom može raditi sve šta joj se prohtije.

(Svršit će se) NOVAK SIMIĆ

Vladimir Kirin
London (ugljen)

BIT ĆE HUSO PROMAKNUT

Odugačka je i tijesna ta redarstvena čitaonica. Stješnjuju je još i jače sivozelene stijene, po kojima se u stalnim razmacima rasplazio uzorak od uskih zmijolikih listova oko baroknih košarica. U tu su isplakanu boju utonule i slike austrijskoga cara i carice (Franje Josipa I. i Elizabete) u širokim i tamnim okvirima, ispod kojih se kesi dugačka drvena klinčanica s poiskidanim i slomljenim klinovima, ko razvaljena krezuba vilica. O jednom klinu visi ulašteni opasač poput slova O, a nad drugim je spljošten fes, ko prilijepljen o zid. U dnu sobe na jedan mutan prozor svanjiva svjetlost iz hodnika i jedva se probija sučelice do smeđih vrata, na kojima se posvuda podmjehurila boja, te se čini kao da su se to razmiljeli tusti kukci i ostavili za sobom svijetle tragove po grebotinama sve do mjedene kvake. U čitavu je sobu uvaljen sto, sa svih strana obijen daskama, nalik na dugačak sanduk, odozgo prevučen voštanim požutjelim platnom, te se još jedva raspoznavaju neke plave šare, jer mu je koža gotovo sva ispucana i oljuštena.

Pramenovi duhanskoga dima povezali su u mutno tkivo stijene i sto i pokusnog redara Husu, koji za tim stolom sjedi i podnijemljen na ruku tone u dimu sa svojim mislima.

Kad je Huso prvi put obučen u uniformu stupio u ovu sobu, nije mogao skinuti oka s ovoga stola i mučio je pamet, kako li je ta silna grdosija amo dospjela. Na vrata? Jok, tijesna su! Ili su ga slupali u samoj sobi? To bi jedino i moglo biti, ama tko gradi stolove u gotovoj kući! Čudio se on, i kad je to spomenuo starješini, nazva ga taj budalom, no i sam se onda zagledao u taj sto, i po sobi se razgledavao, kao da je prvi put u njoj...

I tako ti čovjek na sve privikne i ne čudi se više ničemu, i ne pušta ništa, jer ima sila, koja upravlja i brine se za sve, a na drugima je da slušaju... I već je Huso predložen na imenovanje, bit će stalan u službi, eto sad za koji dan — — —

Zapeo mu pogled na držak od trstike sa Sarajevskim listom, a u čelo mu se zasjekoše nabori i obrve mu se smračile.

Na čitavoj je prvoj stranici otisnuta slika prejasnoga vojvode Albrechta Friedricha od Bergeshagena, koji stiže u Sarajevo.

Zna se, kako to ide: došo — ošo!... Ama zašto sada, gdje mu je imenovanje ko u šakama, a može kakva budala pobrkati red, pa taman ondje, gdje je Huso, i eto belaja: stradaj ti, ni kriv ni dužan...

Zagledao se u otegnuto vojvodino lice, brkove odsječene postrance od nosnica sve do kraja usana, a vojvoda uperio pogled u Husu i probada ga očima. Odmakne on novine podaleko, kolikogod može ispružiti desnicu, a vojvoda Albrecht jednako ga prati oštrim pogledom. Premetne Huso novine u lijevu, vojvoda Albrecht pilji u njega: Ti ćeš — veli — pripaziti, Huso, dok ja prođem ulicom, nema ti druge...

I nema! ponavlja on kao ti vojvodine riječi i vadi ljutito crnu lakovanu kutiju sa sedelfi poklopcem. — Pa taman sada! . . . i puhne ljutito u snopić ćageta, naslini kažiprst i izvuče jedno. Polako je razvukao žuti vlasasti duhan, savio i turio smotku u cigarluk.

— Avdo, dijete, kamo kahva? — vikne paleći.

— Eto je, Huso! — javi se momčić na vratima, ko iz rukavice.

Huso se i ne začudi, a ni Avdo, suhonjav, plava i pospana pogleda, ne progovori ništa, već postavi džezvicu i fildžan na tasi i čašu vode pred njega, i nestane ga za ustalasanim dimom na vratima.

Samo da bude sreće, pa i taj doček dobro prođe, imenovat će njega...

Sitnom olovnom žlicom digne on vode iz čaše i izlije po kajmaku. Točio je iz džezvice u fildžan i gledao zamišljeno, kako veliki grumen šećera upija kavu ispod sebe pa se ko bijeli otočić podlokan ruši i utapa u crnoj površini...

Da nije dospio ovamo u grad, ostao bi u svom selu Palama, i mučio se s ono malo sirotinje, a od nikale salameta! Ama oteščala bijeda, ide kuća sve na tanje... I džaba ti ono borje u gluhoj planini, i bijeli oblaci i stada na livadama, kad tvoje nije, i ništa nemaš do golih ruku. Nego pošlo po sreći, obukli ga u ovoj karauli, a grad velik, promet... te kola, te konji, te automobili... Istina, nisu dali njemu odmah Ćemalušu... Da nije njegove službe, nikad se s Hajrijom svojom ne bi zaašikovao...

Srkne on kave te potegne snažno iz cigarluka, i ne opazi kako mu je propištao, jer je cigareta dogorijevala...

Svaki dan on u svoju mahalu na Bistrik. Gleda poda se, a puče kotlina s munarama i kućice u zelenilu. Oko njega svuda tišina, sve se sklonulo u hlad. Tek koji starac stupa pognuto i tromo uz brijeg s praznim sepetima na mršavu paripu, ili se šulja koja prosjakinja uza zid i na pripeci gura pred sobom umornu sjenu. A sati prolaze, i ne znaš kako. Trgovčići sjede na dućanima podvijenih nogu i puše, oči im sanjivo lutaju po sokaku, a on izmijeni s njima po koju ili mahne rukom na kakvo pseto te ga otjera, i dugo još gleda za njim. Najdraže mu je stati u hlad na ugao do česme. Dolazi ženskinje s ibricima, a čuješ svaku već izdaleka kako joj nanule zvone po kaldrmi...

Tu je ugledao prvi put Hajriju. Kako li je poniknula očima i porumenjela... Odmah mu je odražala. I propitao se za nju i doznao, da joj je kuća zgodna. Na sijelu kod Ibrahima pogledavala ga kradomice ... i tako je započelo: teferič, ašikovanje i sevdah...

Je li sumrak pao, Huso se penje u svoju mahalu. Oko njega kućice zatrpane u behar i zavijene u sjenu, a žuta svijetla trepere u dolini. Nebo se već zgušćuje poprskano blijedim zvijezdama. Odnekale s bri-

jega resko tuži harmonika i jedan tanki glas upeo uz nju i razbijen zamire u mraku. A kad se mjesečina razlije po krovovima i bijela poteče jednom stranom sokaka po stijenama, druga strana još tone u mraku: onuda se on prikrada svojoj Hajriji pod pendžere...

— Diži se! zaori surovi glas na pritvoren prozor, a pokusni redar skoči, opaše se i nabije fes na glavu.

Pod toplim svibanjskim suncem odzvanjaju cestom teški koraci odreda za pojačanje sigurnosti i održanje reda. Taj topot ulijeva Husi snagu, prožima ga sviješću, da je i on sila, i zanio se misleći sve na Hajriju...

Putem se odred razdijelio na manje jedinice, i Huso se nađe za čas u glavnoj ulici nedaleko od vladine zgrade.

— Ti drži taj ćošak! odredi mu starješina.

Ulica već provrvjela svijetom. Jučer je Huso obišao lijevu njezinu stranu, sve od kuće do kuće, s pozivom: da se izvjese zastave i okite prozori. I poslušaše: izvjesio eto svatko na svoju kuću barjak, tko carski, tko bosanski. Prozori otvoreni, a na njima cvijeće i razastrti ćilimi. Vidi se dolje i slavoluk: između dva tanka stupa, zmijoliko ovijena lišćem, na napetu platnu čita Huso slova od samih crvenih ruža: Živio! — Willkommen!

Ljudi se žure pločnikom, jedni zastali, zgrću se u hrpe pred kućama, neki ih obilaze i skreću na cestu.

— Hej vi tamo, natrag! zapovijeda Huso i goni svijet s ceste.

Neki pretrkuju s jedne strane ulice na drugu da uhvate bolja mjesta.

— Ne smije se, gospodo! moli i opominje Huso te strijelja očima naokolo.

I što vrijeme više odmiče, više se ljudi sliježe na pločnik. Oni straga guraju se da bolje vide, a oni sprijeda potiskuju.

Huso naturio fes unazad i briše znoj s čela. Dok on na jednom kraju nadzire, izbije jedan bozadžija odnekale i trči preko ceste.

— Uteče! viče netko i nastaje smijeh, dok Huso još gleda.

— Ilonka! otresito probija iz graje odsječen i oštar muški glas: azonnal gyere ide!

— Zagušit ćete mi dijete! viče jedna gospođa sa šarenom vrpcom na slamnatu šeširu.

— Ja wozu ist denn der Wachmann da?! zgraža se ćelav gospodin i gleda strogo kroz zlatne naočale oko sebe.

Njegov susjed iskrenuta lakta i sagnute glave nad zlatnim džepnim satom, sav ko u grču, izaspe na dušak:

— Es geht auf fünfe!

U isti se mah zrakom prolomi tutanj, a za njim zareda drugi i treći. Nasta žamor i gibanje. Neki se već ispinju na prste, a oni sprijeda istežu vratove.

Časovi se otežu.

— Eno ih! vikne netko.

I dok su topovi prolamali zrak, udari glazba, a svjetina se na pločniku zaljulja i uzavre. Iz prvoga reda neki ko da će provaliti na cestu.

— Ne daj, potisni!... Ne da-a-aj!... grmi u isti mah s druge strane ceste hrapav glas.

Okrenuvši glavu prema tomu glasu vidi Huso crveno iscereno lice svoga starješine, istegnuta mu brada podrhtava od bijesa, a ispod skupljenih mračnih obrva izvalila se i zakolutala dva strašna oka na njega.

Huso protrne. Raskriljenih ruku pribi se prsima uz one na pločniku i zaori kao da je u planini:

— Natra-a-ag!

Pred njim same ustalasale glave: dvije s crnim šeširima, pa jedan slamnati sa šarenom vrpcom, jedna ćelava glava sa zlatnim naočalima, dva fesa — — —

Na fesovima zapeše Husine oči. Trgne se on i utisne se onaki visok bijesno među svijet te iznad svih glava zamahne ispruženom desnicom po jednom fesu, a šakom druge ruke grune u prsa ispod drugoga fesa...

I tako nekoliko puta.

Kad se usopljen odmaknuo i postavio na cestu, dočekale su već njegve oči i prepoznale, u srijedi među konjanicima, ono otegnuto lice i brkove odsječene postrance od nosnica sve do kraja usana. Pod tim je licem sijevao zlatan ovratnik i blistale se kolajne i ordeni.

Huso se ukočio, zabacio glavu unatrag, prste desnice prilijepio uza sljepočice i ne trenuvši sav se očima unesao u konjanika.

STJEPKO TRONTL

JUTRO

Stabla okićena bijelim cvjetovima.
Bolna tišina zaleđenih stvari.
Dragulji inja svuda razasuti.
Jutro bez vjetra.

Navire studen i bode odasvud.
Magla sve jače pritište dolinu.
Prošle su noći zle i nemilosne,
izginule ptice.

OLINKO DELORKO

NORDIJSKI MIT

(»Macbeth«)

Očito je, da se tako zamišljenoj drami, kao što je »Macbeth«, gdje je, kako Jakov Burckhardt reče, u pojedinačnom biću i karakteru prosabijeno kretanje svijeta, ne može primijeniti naš moderni estetski zakon o pojedinačnoj tragičnoj krivnji in abstracto. Tome zakonu nema i ne može da bude mjesta u dramama Shakespeareovim kao ni u starogrčkoj tragediji. U ovoj ne stiže tragična kob junaka, jer je nešto zgriješio, budući da grijeh u našem smislu bješe onda neznan, nego jer je to slijepa nužda ili volja bogova, koji su užasno zavidni i osvetljivi, pa jer je to nužni posljedak nečega, što se je prije a bez ikakova utjecaja junaka dogodilo, ili je to krivnja predaka (odmazda Alastora, Nemeze), štono se sve više gomila, što više ima potomaka, kojima je to okajati. Eshil na priliku u »Orestiji« ne drži Agamemnona, strastvenoga ratnika, za kriva, jer je smrt Ifigenijina za Klitemnestru tek izgovor i jer mu je osim toga okajati staru krv, grijeh svoga oca Atreja. A Egist zacijelo nije osvetnik tolikih Argivaca, što su u ratu i na moru poginuli, pa se za smrt svoga oca Tijesta može da osveti tek na Agamemnonu, sinu pravoga krivca, oca Atreja. Sofoklo je navalio na svoga Edipa osornosti i naprasitosti svake ruke, da bi gledaocima tobože opravdao njegovu kob, ali one nisu krive junakovoj kobi, kao ni kobi njegove Antigone to, što se je razdražena od Kleona zlosrdnula i uzjogunila pa ostavila se svoje blagoće i dobrote.

Srž svih tih starogrčkih tragedija bijaše narodni mit, sjajna narodna objava, taj staromu Grku iskon svega njegova znanja, štono bješe prirodu, poznavanje svijeta, povijest, vjeru, postanak vaseljene zaodjeo čudesnim simboličkim ruhom, ruhom najslađe poezije, romantike i vječne mladosti. A mit bješe općena narodna svojina, znan svakomu u svim pojedinostima. Građa tragedije bijahu sveder jedne iste mitske priče, a zato je svak unaprijed znao njezin kraj. Nije trebalo ni krivnje junaka, ni kakova obrazloženja, ni onoga napetoga modernoga izgledanja, kako će se sve dokrajčiti. Sama radnja, vidljiva sudbina, ono, što je svaki gledalac već davno napamet znao, nije bilo glavno, nego duša čovjeka i način, kako se karakteri razvijaju i primaju se srca gledalaca. Ona dva osjećaja, koje je tragediji probuditi u čovječjem srcu, strah i samilost, izgledao je stari Grk od crtanja duševne borbe koja je mogla da bude sveder nova, od dotjerana stila govora i savršena umještva riječi. U tome se starogrčka tragedija za čudo podudara s onom drugom velikom epohom umjetnosti, što ju malo prije spomenusmo, s kršćanskim crkvenim slikarstvom.

I »Macbeth« je mit, svijet puste krajine škotske, njezinih noćnih aveti, prikaza i vještica, ljuta vihra, dažda, gromovnih strijela i njihova umebesa, ljudi svijesnih, moralnih, strastvenih i zlikovačkih, što su se s tom krajinom, s njezinim čarima, s prirodom i svojom sudbinom slili u jedno vasiljensko biće. Svagda Shakespeare zalazi u tu vaseljenu, zagrabi iz toga neiscrpljivoga obilja, iznese odatle živa stvorenja, neštedice tvori svijet za svijetom pa kod toga gleda tek na nepokolebljive temeljne oblike svega bivanja, na život i smrt, sudbinu i vječnost. Ne gleda na krivnju čovjeka, jer to je tek misaona, idejna, apstraktna, prirodi tuđa kategorija, koja ne ide u te temeljne oblike toga, po njegovu smislu zbiljskoga, realnoga svijeta, pa jer od nje to bivanje ne dobija svoju glavnu pokretnu snagu. Ne mari da postigne kakav etički ideal ni da uči ljude. Ne potiče ga strast, ne vedri vjerovanje, ne steže zakon dobra, ne vodi volja, niti mu do lagodna uživanja ni opojene radosti. On je tek tvorac, iz čije ruke izlazi svijet sazdan onako, kako su ga oni temeljni oblici bivanja odredili.

I njemu je moral pokretna snaga svijeta. U njega je ćudoredna tankoćutnost, osjećaj grješnoga, nježna savjest i čovječnost bliska kršćanskome moralu. Ali ta snaga nije jedina, nego je, da kažemo s Gundolfom, s drugima udružena, s ljepotom, umom, jakošću, zavišću, zlobom, ludošću itd. Moral je s njima ispoređen, a nisu one njemu podređene, nego su jake kao i on, a često i jače. Moralni zakon nije nad svijetom, niti je u njemu samom biće svijeta, nego je pored drugih nebrojenih ravnih tek jedna kadšto snažna a

kadšto nemoćna čest bivanja u svijetu. Shakespeareova lica ne pobjeđuju i ne pogibaju zato, jer to ište koji moralni zakon, poštenje, pravda, iskrenost, želja časti, lakomost, sebičnost, paklena zloba, nego jer je takav posljedak sveudiljne borbe čovjeka s realnošću, s okolinom, sa svojom sudbinom, da iz nje iznese živu glavu ili ga u njoj nađe smrt. U svijetu jednako gospoduje i ljubav i mržnja, i nada i očaj, i radost i boli. Shakespeare ne će ništa da osudi, opravda, dokaže, da što izvede odatle, tek će da kaže bitak, pokret, slom, stvorenje samo. Pogibija junaka nije mu i osuda, ne prima nas se kao neka Božja pravda, pobjeda dobra, propast krivde, odmazda za neku moralnu ideju, što se je izdigla iz te propasti, nego nas tragički uznosi i potresa tek veličina lica i strahota događaja od kojega pogiba. Jer u čemu je tragična krivnja na priliku kralja Leara, Romea i Julije, Timona Atenjanina? Kako je u Shakespearea svako lice samostavno, jedinstvo živih snaga, osobina i strasti, svijet za se, koji je jedared nastao, a takav se ne će više ponoviti, nema apsraktno određena dobra i zla, da bi se moglo primijeniti svakomu slučaju. Njegovi zlikovci ne pogibaju zato, što su se ogriješili o kakovo apstraktno određeno pa i za njih valjano dobro ili zlo, nego što su se u svojoj osobitoj, pojedinačnoj životnoj borbi sukobili s jačim događajem, s realnošću, pa od nje stradaju. I u Shakespeareu ima i opačine i zločinstva, ali nema krivnje. Zato nam se njegov Rikard III. vidi kao neki Napoleon, a Falstaff kao dobričina i duhovit šaljivčina, da ga podnosimo pa i razumijemo. U Shakespearea ima svak pravo, dok postoji i živi. Bitak njegovih karaktera opravdava njihov bitak sam, jer ih može pobijediti ili osuditi opet samo bitak, no nigda nešto, što je tek pomišljeno, pa jer u prirodi i životu samome nema nikakvih moralnih kategorija, nego ih mi svojim naziranjem u njih unosimo.

U tome, čini se na prvi mah, kao da bi se Nietzsche uhvatio u jedno kolo sa Shakespeareom, ali ga u istinu dijele svjetovi od njega. Nietzsche je ideolog, a zato je jednostran. On hoće da bi stvorio novu kulturu, zapravo novoga čovjeka, jer je čovjek bitnost kulture; da bi sazdao novo herojsko doba, jer po njegovu mišljenju filozof treba ne samo da umuje, nego i da tvori. Kultura se njemu mjeri čovjekom, ali ne čovjekom iz gomile, nego sa ono malo velikih ličnosti, što ih je rodila kultura. Zato čovjek kao sva bića prije njega na životinjskoj ljestvici treba da nešto stvori, što je iznad njega. Treba da bude nadčovjek, da se herojskom borbom izdigne iznad obična čovjeka, jer je borba srž i meta života, a kod toga ne smije da ga vodi krivi moral, što životu oduzima snagu, nego pravi, što bez milosrđa gazi slaboga i za život nesposobnoga. Zato odbacuje demokraciju, socijalizam i kršćanstvo, jer prva hoće jednakost, koja se kosi s njegovim aristokratskim individualizmom, drugi zavarava gomilu nekom općenom srećom, koje nema, a treće uči bolećivo saosjećanje s tuđim bolom, što je znak »dekadencije«, života koji propada. Što kulturan čovjek propada, najviše je krivo baš kršćanstvo, taj »ustanak robova u moralu«. Ima dva morala, gospodski, viteško-aristokratski, koji ono, što je snažno i za život sposobno, ocjenjuje kao »dobro« i od prirode određeno da gospoduje, i podređuje sebi kržljavo i slabo kao »zlo«, pa popovsko-demokratski moral, što je nastao od nagona podređenih za vlašću, od njihove zavisti i želje za osvetom, a što slabo ocjenjuje kao »dobro«, a jako osuđuje kao »zlo«. Zato se valja vratiti k prvobitnoj ocjeni i razlikovanju dobra od zla.

Nietzsche je zapravo protiv svakoga morala. Njemu je svetac dionizijski genij i junak, što ga borba i oprjeke, boli i tegobe života potiču, da mu snaga života, volja i veselje k radu, srčanost dolazi sve veća. On je poklonik sile i »plave zvijeri«, onoga, što je u čovjeku okrutno i grabežljivo, vjere u sebe, ponosa svojom ličnošću, strogoće spram sebi i drugima, tih »vrlina otmjena čovjeka«, veličine, goleme volje, samosvijesti, uzvišivanja samoga sebe, ratne hrabrosti, lične srčanosti.

Shakespeare je naprotiv svestran. On tek istinito i bespristrano iznosi svjetski poredak, ali nas svojim pravim čovještvom, nepridušenom samilosti i simpatijom, što ju ima sa svojim licima, koja su mu omiljela, i potiče, da se zagrijemo za čovječju vrlinu i vjernost, za plemenitu mušku i nježnu žensku ćud, pa

da iz te krute njegove prirode izvedemo svoju etiku, svoje iskustvo i znanje o dobru i zlu.

Poredak te njegove prirode bude nam jasan i bjelodan. Kako u vaseljeni naizmjence idu zora i noć jedna za drugom i svijetlo svejednako otima stanak tami, da u njoj opet omrkne, tako i u moralnom svijetu jednakom snagom vlada dobro, vrlina, čestitost, kao i zlo, opačina, zloba. Stoga se te protivnosti nigda ne mogu izravnati ni smiriti ni u pojedinca čovjeka. Borba dobra sa zlim prirođena je svakomu ljudskomu biću. Ona je kozmički ustanovljena i opravdana. »Tkivo našega života«, kako kaže onaj prvi gospodin Francuz u komediji »Konac djelo krasi« (IV, 3, 81—85), »utkano je u raznolike žice, u dobre i zle zajedno. Naše bi se vrline uzobijestile, da ih ne bičuju naše mane; a od svojih bismo zločinstva očajavali, da ih naše vrline ne bodre«. Zato u Shakespearea nema lica, koja bi bila zgoljni sveci ili zgoljni zlikovci. I dobri, jaki, čisti nose u svojoj duši zlo, slaboće, nečistoću — ono, što zove »frailty«, slabost u moralnom smislu, i u svojih muških i u ženskih lica. S druge strane ima i u njegovih zlih, krivaca, zlikovaca, primjese dobrote, želje za spasenjem, snažne volje, a po tome i neke duševne veličine, one Shakespeareske »greatness«, što je vrijedna bijeloga dana.

Kako je daleko oskočilo naše moderno mišljenje o drami od toga Shakespareova svijeta! Već se s Aristotelom počinje njezino moralno tumačenje, po kojemu tragediju treba da pokreće »hamartia«, tragična krivnja junaka, da bi polučila »katarzu«, da bi probuđeni strah od kobi junakove i samilost na njegovo stradanje bili kao neko pročišćenje, pomirenje, neko preobraženje duše. Tu nauku Aristotelovu prihvaća i dalje dotjeruje racionalizam, da ju naročito u francuskoj klasičnoj drami dotjera do kraja. Onda će baštinu racionalizma prihvatiti njemački idealizam i njegov najveći kazališni čovjek refleksije, retor, moralni apostol i učitelj, a k jednu dramatik i pjesnik Schiller. On će svaku iskonsku snagu i oblik prometnuti u ideju, u nešto i apstraktno i realno, u nešto između misli i života; u nešto, što živi, jer se misli, poput Platonova realizma pojmova. Ogrijat duše i učiniti ga stvaralačkom snagom. Osvojit će njime pozornicu, predobiti svijet za takve duhovne tvorevine i postaviti temelje modernoj estetici, kojoj se i danas ne možemo pravo da odrvemo, jer joj svejednako ustaju golemi pobornici Tolstoj i Shaw, pošto joj je prvi u hvalu zapjevao Giuseppe Mazzini, mozak talijanskoga pokreta za narodno jedinstvo i slobodu.

U svojim je spisima (»Kritični i književni spisi«, II, str. 133 i dalje) zabilježio: »U Shakespearea, a to je pravi napredak pored Eshila, postoji sloboda. Čin cigloga jednoga dana, a možda i sata, podvrgao je čitav život pod vlast nužde, ali toga dana ili sata čovjek bijaše slobodan i određivao je sam svoju budućnost. Nu njegova je drama — drama pojedinačnosti; Shakespare ne odaje svijesti ni zakona ni čovječnosti; budućnost je u njegovim dramama nijema, a entuzijazam za velika načela neznan. — Njegov genij zna i obuhvata prošlost i sadašnjost, ali ne započinje budućnosti. On je tumačio jedno doba, ali nije objavio ni jedno. U drami je vjesnik novoga doba Schiller, pjesnik čovječnosti i promisla.« Na to odgovara Mazziniju njegov zemljak Benedetto Croce u svome essayu o Schilleru, kako pripada k rođenom biću svake demokracije, da u umjetnosti voli nevaljale radove od pravih, koji su aristokratski i ne služe nijednoj časovitoj potrebi. A taj apostol, učitelj i vjesnik novoga doba u dramskoj poeziji naučio se je tomu moralu u školi Imanuela Kanta, kojemu bješe jedan od najvatrenijih pristalica i najodanijih poklonika.

Kant je prisnovao svoju filozofiju s jedne strane na teoretski skepticizam Engleza Davida Humea, a s druge strane na praktičnu nauku Francuza J. J. Rousseaua o moralnim osjećajima srca i samosvojnosti čovječje ličnosti. S njime dospijeva u Njemačkoj prosvjetno doba, kao što je u Engleskoj i Francuskoj prestalo s njegovim izgledima. Njemu nema spoznanja »iz čistoga uma«, nema spoznanja predmeta, što ne pripadaju k pojavnom svijetu u prostoru i vremenu, vezanu zornom sviješću, to će reći, što ne pripadaju k mogućem iskustvu, nema metafizike. S toga mu je samo do toga, kako bi sa znanošću o prirodi, koja je strogo uzročna i matematički

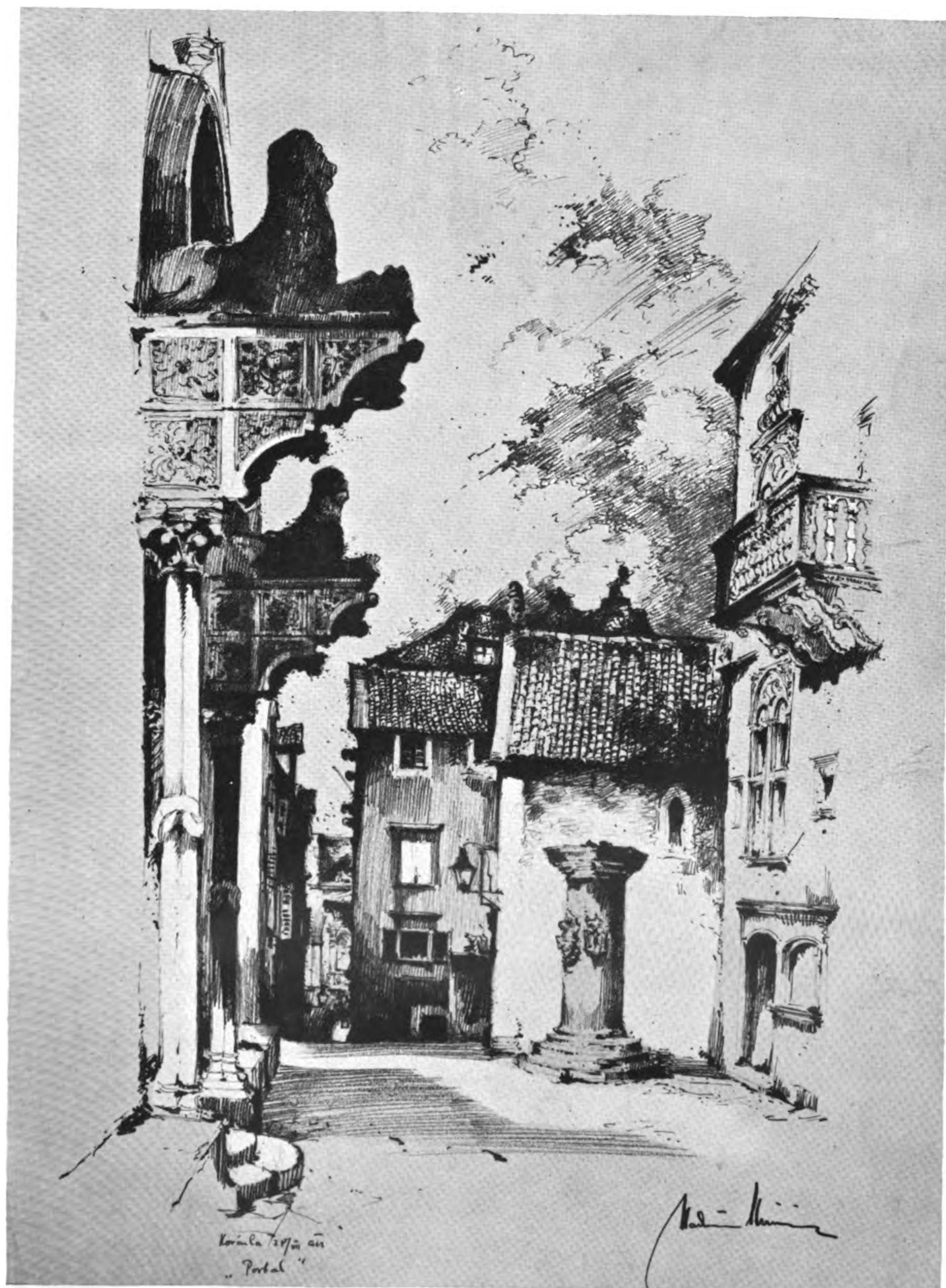
sazdana, udružio takovo gledanje na svijet, što čovjeku čuva slobodu i moralnu čast pa mu daje, da se može držati nekoga moralnoga svjetskoga poretka. Zato daje primat, prednost »praktičnomu umu« pred »čistim umom«. I ako je čovjek ograničen u svome znanju, ipak zna, što mu je činiti, jer kao biće, koje hoće i radi, osjeća, da je pod zakonom, pod kategorijskom zapovijedi morala, što bezuslovno veže. Iz toga praktičnoga uma dolazi mu vjera u njegovo pravo nadosjetilno biće. U pojavnom svijetu, u svijetu stvari u prostoru i vremenu, što ga čovjek spoznava znanstveno, nema »postulata«, nema ni slobode, ni Boga, ni besmrtnosti duše, ali ne zato, što bi spoznanje toga svijeta dokazivalo, da ih nema, nego zato, što toga ne daju načela, po kojima se odvijaju misli toga svijeta.

Naprotiv po praktičnom umu ima slobode, jer čovjek sam sebi daje kategorijski imperativ morala, postoji Bog, jer postoji konačno valjani moralni poredak svjetski, postoji i besmrtnost duše, dalje trajanje ličnosti, koja slobodno hoće, a to je jedino, što je bezuslovno vrijedno na svijetu. Tako je Kantu i vjera, smisao i svrha čovjekova bitka osnovana na moralnom zakonu, na moralnoj prirodi čovjekovoj. Dvije su mu stvari osnovica i uzdanica svijeta, jedna matematička a druga osjećajna: zvjezdano nebo nad njim i kategorijski imperativ, moralni zakon u njemu.

Po toj nauci ima tek jedno svagda valjano mjerilo dramskih karaktera, a to je ono, što ga moralni zakon daje, jer je on nad čitavim svijetom i s njegovim se bićem upravo srastao. On nas uči upoznati karaktere, djela, sudbine, krivnju i kazan, dobro i zlo, junaka i nitkova, krepost i opačinu, ideal i zazbilju, svjetsku povijest i etički poredak svjetski. Zato valja i prirodu gledati u vidu morala pa čovjeka zamišljati ne kao puko čedo prirode, nego kao moralno biće sa svojom ćudorednom voljom i svojom svezom s moralnom idejom i etičkim poretkom svjetskim.

Sraz Shakespeareova svijeta s tim racionalizmom evropskoga kopna najbolje je obilježio Schiller sâm svojim prijevodom ili, pravije rečeno, »obradbom« Shakespeareova »Macbetha«. Kakva li je ta vaseljena sudbine, prirode i čovjeka izašla iz ruku Schillerovih! A nije ni čudo, kad čovjek uoči onu golemu razliku između Shakespearea, kako ga Schiller zamišlja, i pravoga Shakespearea. Shakespeareu je, po toj majstorskoj poredbi Friedricha Gundolfa (»Shakespare und der deutsche Geist«, 289 i d.) zazbilja, realnost skup svih uobličenih stvari i kaotična pratvar onih, što će se uobličiti, a njezin je smisao u njoj samoj. Schilleru je zazbilja slika, odsjev, rabota nekoga višega nad njom postavljena etičkoga poretka svjetskog, u kome je pravi smisao svega života. Zato je nad ovim, što jeste, svagda ono, što bi trebalo da bude. Shakespareu su ljudi stvorenja, koja žive u realnosti sa svim svojim bitkom; iz te svoje realnosti samostavno hoće, rade, trpe, dolaze u sukob s drugim stranama i smjernicama realnosti. Schilleru su ljudi odjelita stvorenja, koja svijesno ili nesvijesno hoće i rade protiv onoga moralnoga poretka svjetskog ili prema njemu, pa se tako uvaljuju u krivnju ili nekrivnju, za kojom dolazi kazan ili nagrada. Ta kazan, što su se ogriješili o taj etički poredak svjetski, njihova je sudbina. Zato je pozornica moralna škola, svaka tragika prožeta idejom krivnje i kazne, dramski se ljudi dijele na dobre i zle, a moralna teorija gospoduje nad dramskim, zbiljskim životom. Shakespeareu je svjeska povijest skup djela, patnja i udesa, što potječu iz raznovrsnosti i neiscrpljiva bogatstva realnosti, koja sve ima i sve može, i razlike njezinih pojava. Schilleru je ona svjetski sud, Weltgericht, osuda za realnost po mjerilu dobra i zla, a to mjerilo daje etički poredak svijeta. Zato je svjetska povijest tek zbirka moralnih primjera. Prvomu je priroda kaos, iz kojega se sudbina i likovi stvaraju, dižu ili izbijaju. Drugomu je popriište, pozornica moralnih događaja ili pojava, što te događaje simbolički prate, put, kojim etički poredak svjetski objavljuje svoju volju.

Zato u Schillera nema one Shakespeareove realnosti, što kao ni život ne zna čista karaktera sama po sebi, koji bismo mogli apsolutno da izrečemo, svedemo na neki apstraktni oblik i uzmemo za tip neke vrste. Zato Schiller ne stvara određene i pojedinačne ljude, kako ih je dala historija i okolina i njihov položaj. Zato nema u njega one psihologije Shakespeareove, koja se ne žaca ortati ljude

Vladimir Kirin
Korčula (olovka)

kao smjesu oprjeka, ali im na vidjelo iznosi dušu, kakova u istinu jeste. Nema one plastičnosti kao u našoj junačkoj narodnoj pjesmi, gdje se iz bogatoga i kićenoga ruha pjesničkoga kao živi ističu kršni junaci i istinski događaji. Zato se je »Macbeth« u rukama Schillerovim preobrazio u puku povijest jednoga zločiua i pravedne odmazde za nj, koja bi se mogla svagdje događati. To je Schilleru biće tragedije; ta on je u »Djevici Orleanskoj« izmislio, da se je Djevica zaljubila u Lionela samo zato, da može uglaviti njezinu tragičnu krivnju. Sve, što je Shakespeareovu »Macbethu« davalo onu kozmičku dubinu, što je u nama budilo stravu i grozu, zatomljeno je. Vještice i vratar pripitomljeni su i uglađeni. Vještice u Shakespearea nisu prava čovječja stvorenja, nego su likovi muklih prirodnih elemenata, što gone i tjeraju. I ako su od zemaljske građe, njih se ne tiče moral kao ni naših vila, jer one su usudnice. A pospani i pripiti vratar ima da izvrši svoj posebni scenski zadatak i probudi dramsku grozu. U toj oprjeci dvaju događaja brbljanja vratara i ubistva, koje čuva, ima toliko tragike, što se prima srca. U Schillera su vratar i vještice tek zvanični vjesnici višega etičnoga poretka svjetskog. Prvi se prometnuo u bogobojazna glasnika jutra, a druge se izvrgle u antičke parce i klasične usudnice.

Mjesto one provale Shakespeareove strasti, što golema vije kroz čitavu dramu, svagdje ćari vjetar morala. A po tome vjetru razmetnula se i ona snažna dikcija Shakespeareova pa zagudjela po kajdama etičkoga poretka svjetskoga. Sve zbijeno, podušeno, oporo, osorno, golo, nago, izgladilo se u plemenit, širok, zanosni kret i zaodjelo se u veličajnu saboritu retorsku togu. Mjesto onih jedrih, živih, plastičnih i konkretnih slika Shakespeareovih svagdje blijede, misaone, refleksivne, razvučene i idealizovane metafore bez života, obilježje tolikih naših prevodilaca Shakespearea. Schiller je dašto, ono, što je Shakespeare učinio loše, htio popraviti i podići na idealnu visinu. Ta on je i u »Tellu« idealizovao Švajcarsku i njezina legendarnoga narodnoga junaka, i ako toga kraja nigda nije ni ugledao svojim očima! Svi oni oblici krute zazbilje, realnosti Shakespeareove utonuli su u prekrasnom glatkom stihu, nigda nenatkriljenom jambu Shillerovu, u lijepim, zvonkim uzrečicama i zanosnim govorima. Macbeth se izvrgao u govordžiju, koji se osobito pod konac svojim monolozima gubi u razmišljanjima, u refleksiji. Schilleru je takvo raspredanje glavno, riječ mu je tek izražaj misli, refleksije, dok u Shakesparea gledamo kroz svaku riječ do dna duše Macbethove, u kojoj bjesni i lomata bura, i nalazimo u svakoj riječi ljute patnje, štono su uzroci i posljeci njegova djela. Zato za taj prijevod »Macbetha« nije ni sam Goethe mogao na ino nego priznati, da ta »obradba« bješe nevaljala rabota. Veliki Britanac odmakao je od svoga prevodioca i brata u Apolonu tako daleko, da ga ovaj, ustavivši se na pô puta, nikako nije mogao dostići.

Dva su osobita svojstva, kojima se je Shakespeare daleko odvojio od svih drugih dramskih pjesnika. S jedne strane bujna fantazija, oštro oko vidioca, koji gleda čitavi svijet, poznavanje ljudskoga karaktera do u zadnje žilice, nemjerno blago humora i nedogledna dubina strasti. A s druge strane suverena vlast, kojom vlada nad snagom i bogatstvom riječi, ona neviđena kao nesvijesna lakoća, s kojom mislima daje najzgodniji, jedino ispravan izražaj, da mu pero gotovo do u najsitnije tankoće umije da nacrta sve one prerazne misli i osjećaje, što oživljavaju ovu šarenu pozornicu svijeta. Za takvu gorostasnu rabotu očito nedostaje ni široki retorski mah Schillerov ni klasični stil, jer, kako kaže Taine (a navlaš spominjemo, što se toga tiče, kritičare Francuze, jer je u njih jezik i stil najdotjeraniji, a osjećaj za njegove ljepote i mane najtanji), »par son purisme, par son dédain pour les termes propres et les tours vifs, par la régularité minutieuse de ses developpements, le style classique est incapable de peindre ou d'enregistrer completement les détails infinis et accidentés de l'expérience. Il se refuse à exprimer les dehors physiques des choses, la sensation directe du spectateur, les extrémités hautes et basses de la passion, la physionomie prodigieusement composée et absolument personelle de l'individue vivant, bref, cet exemple unique des traits innombrables, accordes et mobiles, qui composent, non pas

le caractère humain en général, mais tel caractère humain et qu'un Saint-Simon, un Balzac, un Shakespeare lui-même ne pourraient rendre, si le langage copieux qu'ils manient et que leurs témerités enrichissent encore, ne venait prêter ses nuances aux détails multipliés de leur observation. Avec ce style, on ne peut traduire ni la Bible, ni Homère, ni Dante, ni Shakespeare« — (svojim purizmom, svojim zazorom od pravih riječi i živa prikazivanja, sićušnom pravilnošću svojih razvijanja, klasični stil nije sposoban da do kraja nacrta, pa ni zabilježi beskrajne i nastrane pojedinosti iskustva. Ne će mu se da kaže fizične spoljašnjosti stvari, izravni utisak gledalaca, visoke i niske krajnosti strasti, čudno složeno i osobito, posebno obličje živa pojedinca, u kratko, taj jedini primjer crta nebrojenih, udešenih i neopćenih, što sastavljaju, ne možda ljudski karakter uopće, nego takav čovjekov karakter, te ga ni Saint-Simon, ni Balzac, pa ni Shakespeare sam ne bi mogli prikazati, da obilati jezik, kojim se služe i koji svojom smionošću još obogaćuju, ne daje svojih tankih razlika nebrojenim pojedinostima njihova opažanja. Klasičnim stilom ne bismo mogli prevesti ni biblije, ni Homera, ni Dantea, ni Shakespearea).

Ako bi igdje taj stil izdao, a ono bi u »Macbethu«, tome sijasetu prirode, udesa i ljudi, što može da nam u dušu sine tek stvaranjem zbiljskoga svijeta i snažnim, živim slikama poput blijeska u tamnoj noći. Toj drami, da kažemo s Mauriceom Maeterlinckom (Macbeth. Traduction nouvelle. Paris. Impr. 1 »Illustration« 1909.) dolazi neviđena snaga i ljepota baš od tih nebrojenih slika, što oživljavaju sve dubine tragedije. »Lica u drami većinom govore, a da to u prvi mah i ne opazimo, u samim slikama. Kao ljudi tek u prvim počecima kulture rade sve što i kažu. Nigdje ne nahodimo mučno izmišljenih i svijesno izvedenih poredaba. Za dokonu igru takova poređivanja nema kada u brzom toku radnje. Kao da se svejednako same od sebe rađaju nove riječi, što se u pjesnikovoj duši nekim čarom prometu u žive metafore i ustaju iz grobova rječnika. A okolina, u kojoj žive ta lica, tako se prelila u njihove duše, tako im riječi oživjela i prožela, da tu okolinu vidimo pred sobom bolje i istinitije i bliže, nego kad bi se sama lica potrudila pa nam ju opisala.« Za takav džinovski posao i tragičnu velebnost dotekla bi retorska dikcija Schillerova već kod prvoga pokušaja.

Schiller je dabome u kazalištu nama, sadašnjim ljudima, puno bliži od onoga britskoga gorostasa. Jer se i on već povodi za modernim pozorišnim navikama, što ih je ponajvećim dijelom obrazovao francuski duh i ukus. Sadašnjem dramskomu stilu nije toliko do toga, da bi produbio karaktere, koliko do toga, da bi se pobrinuo za što efektniji odlazak lica s pozornice i da bi našao što brži rasplet situacije, koja se je tek lagano povezala. S druge strane svagda se kaže, Shakespeareovo je historijsko djelo za sva vremena upravo to, što je dramski oblik dotjerao do savršenstva, dao drami konačni stil, građenje rečenica, slikovit jezik, valjan raspored scena i umješnu kompoziciju, a u sve čišćoj i dubljoj strasti, da iznese na pozornicu i prikaže **čovjeka**, kakav se vidi »sub specie aeternitatis«. Ali u tome djelu kao da je pjesnik nadmašio dramatika, glumac od zanata udaljio se od kazališta i njegovih potreba. **Coleridge** se je kadšto šalio, da bi valjalo zaključkom parlamenta zabraniti prikazivanje Shakespeareovih drama na pozornici. **Boucicault** je naprosto osjekao, da je Shakespeare najveći pjesnik i najlošiji pisac za pozornicu. I **Goethe** kao da je napola pristao s tim Francuzom. U svojim razgovorima s Eckermannom (I, 159) spominje, da Shakespeare nije kazališni pjesnik, da nigda nije mislio na pozornicu, jer je njegovu velikom duhu bila preuzana. Suviše je bogat i silan. Produktivno čeljade smije, da od njega svake godine čita tek jedan komad, ako ne će s njega da propadne. Byron je pravo radio, da ga nije suviše poštovao (porugljivo ga svagda zvao »njegovo veličanstvo William I. Jedini«), pa pošao svojim putem. A to Goethe još dublje raspreda na drugom mjestu, kad kaže: »U Shakespearea je čista, istinska zbilja shvaćanja i prikazivanja, bez traga od kakova obzira na efekat, do kraja dramatizovana, sasvim neteatralna. Div stvara kao priroda bez brige i mara, ne gledeći na ljude, njihov ukus i milošttu, što su njoj i njemu deveta briga«. Ali to baš i jeste onaj kla-

sicitet kao i u starogrčkoj tragediji, do kojega Schiller, dašto, nigda nije dospio.

Jer u njega nema oka britskoga vidioca, koje obuhvaća cio svijet, ni njegova bogodana duha, koji taj svijet oživljava, a koji se je — pustimo opet nek prihvati riječ Goethe i majstorski nam to reče — »združio s duhom vaseljenskim. Kao ovaj proniče kroza svijet, ni jednomu ni drugomu nije ništa sakriveno. Nu to ne biva samo unutar same radnje, gdje nam lica izbrbljaju svoje tajne, pa nam se prije ili svakako poslije djela povjeravaju. U Shakespeareov se svijet gura i neživo, zbori sve podređeno, uzduh, krajina, nošnja, mjesto, historijsko doba, elementi, nebeske, zemaljske i morske pojave, grom i munje«. U njega kao da su se zrak i krajina srasli sa čovjekom, kojega iznosi na pozornicu. Kao da već u prvoj sceni prije razvitka radnje i karaktera ćud i udes lica odsijeva od uzduha, štono ga već iza desetak početnih stihova osjećaš strujati. On kao da obrazuje ne samo karaktere nego i uzduh. U »Kralju Learu« i »Macbethu« gola pustoš, u »Romeu i Juliji« ljetna noć u vrtu, u »Otelu« i »Mletačkom trgovcu« Rialto i laguna s gondolom nisu tek teatarska naprava, nego karakterna crta. U »Juliju Cezaru« bedemi, kule, forum i one gomile građana nisu tek dekoracija, nego udes, jer ih drugdje ne možeš ni zamisliti, kao ni Kleopatre bez one njezine divot-lađe na rijeci Kidnu ili engleskih velikaša bez onih krvavih bojišta domaćega rata.

Kad u njegovim komedijama zašušta šuma, zasja mjesečina, cvati cvijet, začarlija lahor, kao da je dahnula duša djevojačka. Njegova Italija odiše sve bajne čari južnjačkoga kraja, iz njegova Rima struji sva muška i čelična sila, sva politička stvaralačka snaga rimska. Zar ko može zamisliti Shylocka bez onih njegovih biblijskih rečenica, Percya Naleta bez šušketanja, inata i prkošenja, silnika Rikarda III. bez hramanja, izgubljene sinove kraljeve u »Cimbelinu«, što se klanjaju nebesima i danu, bez waleskih gora, Otela bez njegova maurijskoga plemena, Macbetha bez pustoši i potmurnih šuma škotskih, Kleopatre bez helenističke okoline? Romea bez talijanskoga neba, pjeva slavuljeva, svijetle, sjetne, sumorne južnjačke noći? Tu je sve, kako kaže Coleridge, mladost i proljeće; mladost sa svojim ludostima, svojim vrlinama, svojom jurnjavom; proljeće sa svojim mirisom, svojim cvijećem i svojom prolaznošću. Taj jedan isti osjećaj počinje, provodi i svršuje dramu. Pa i starci, Kapuleti i Montagi, nisu obični starci. U njih je gorljivost, srčanost, žestina, posljedak proljeća. U Romea je njegova promjena strasti, nagla ženidba, njegova brza smrt puki posljedak mladosti, dok je u ljubavi Julijinoj sve što ima nježna i sjetna u pjevu slavuljevu, slasna u mirisu i ljepoti ruže, sve što ima slatka u bujnosti proljeća, tek se svršuje dugim dubokim uzdahom kao zadnji tihi vjetric proljetne talijanske večeri. Premjesti Macbetha na jug, Romea na sjever, Bruta iz Rima i Hamleta iz studene noći danske, pa si drami oduzeo svaki smisao.

A kako ti elementi i krajina, tako i divlje zvijeri podižu u njegovim dramama svoj glas, koji ti se često čini da je tajna, ali uistinu utječe u radnju. Dovode se duhovi i božanstva u ove naše ljudske posle, ali to dovođenje nadzemnoga svijeta u ovaj naš vidljivi svijet ne će da objavi bogove, kao što to biva u Izaije i Dantea, jer Shakespeare svagda hoće da pokaže svijet tek u čovjeku. Čovjek je smisao svih njegovih drama, nijedan »deus ex machina« ne ulazi u radnju kao u starih Grka i u Španjolaca, nijedna društvena ni moralna konvencija ne zapovijeda kao u francuskih i njemačkih klasičnih dramatika. Nego kroza to dovođenje kazuje tek onaj široki pojam, u kojem zamišlja vaseljenu, jer svako džinovsko djelo dolazi iz kozmosa, jednako kao što je svakomu mitu o bogovima i paklu, o herojstvu i vraštvu podrijetlo odanle. Zato je, kako kaže Goethe, njegova pozadina, pa i u komedijama, svagda ozbiljna. Zapravo i nije stvorio nijedne glume, koja bi čisto pripadala k pojedinim vrstama drame, već su sve prirode mješovite, ne samo u pojedinostima nego i u svojim konačnim ciljevima.

S toga sve te prirodne pojave i svi ti duhovi, prikaze, sablasti, svagda složno pristaju u samu glumu, tek kazuju dušu lica, koja dolaze u radnji. Vještice, đavli, aveti, znakovi i čudesa javljaju se u dramama, gdje čovjeka pokreću strasti, pohlepe, divlji nagoni, želja uživanja i prohtjevi vlasti. Lica, koja pjesnik

osobito miluje i daje im pameti, dobrote, pravice i sklada duše, okružuje svijetom spokojnim, svijetlim, vedrim i voljkim.

Tako je u »Macbethu« vijao vihar kroz dimnjak, u zraku se čuli jauci, usciktao se ćuk i zemlju groznica tresla one noći, kad Duncana zaklaše. U »Kralju Learu« bjesni i ruši vihor, jer se lomi i ohola, zadrta kraljevska svijest pa se preporađa u gledanje na svijet smireno, smjerno, krotko, čovječje. U »Antoniju i Kleopatri« udara bog Herkule u podzemnu glazbu, jer praotac glavnoga junaka tuži, što je njegov slavni potomak nadomak pogibije. U »Hamletu« prikazuje se duh oca svome sinu, zasijeca u samu radnju i goni sina na osvetu, jer i sinovlja duša ide đavoljim tragom, kad tako studena srca vucari za sobom mrtvo tijelo Polonija, kojega je probo u nesmotrenosti, pa tako na laku ruku i upravo ciniöki šalje svoje prijatelje Rosenkranza i Guildensterna pod krvničku sjekiru. U »Juliju Cezaru« zbivaju se pred njegovu smrt čudesa i znakovi, kad je noću oluja kapala vatrom (II, 2, 17—24):

Okotila se lavica na cesti,
I grobi zjali, izmetnuli mrce:
Na oblacima ognjeni vojnici
U vrstam', četam' ljudi bojak bili,
Te krvca prokapala na Kapitol;
I bojna buka orila se zrakom,
Sve ržu konji, stenju pali ljudi —
To ulicama dusi vrište, ciče —

A kad je borba na prekretu, Bruto u gluho doba hoće u svome čadoru da čita u knjizi; pita, nije li list previjen, gdje je prestao, sjedne, pa će (IV, 3):

Što luč taj gori zlo! — Gle, ko to dođe?
Ta bit će, oči su mi oslabile,
Prikazale mi utvaru tu strašnu.
Sad evo na mene će. — Jesi l' išta?
Il' kakav bog, il' angjel, kakav đavo,
Da krv se stine, koža mi se ježi?
Govori, ko si?
Duh: Tvoj zao duh sam, Bruto.
Bruto: Zašto dođe?
Duh: Pa reć ti, vidjet ćeš me kod Filipa.
Bruto: Pa dobro, opet ću te dakle vidjet?
Duh: Da, kod Filipa.
Bruto: Pa kod Filipa, opet ću te vidjet.
(Nestane duha):
Kad obrabrih se, netragom ti ode.
Zli duše, zborio bih s tobom više.

Kako taj duh Cezarov zbori kratko i ozbiljno poput toga patriota i republikanca, koji ga je s tim stoičkim mirom dočekao, kako kanda navješćuje, da će tako kao sablast hodati po svijetu pa poništiti sve takove nepraktične političare i tako na laku ruku zasnovane narodne slobode. Svagda su prirodne i demonske pojave prisnovane demonskim strastima i prirodnim nagonima, što su se u glumi razuzdali. Sve što je u ljudi demonsko, zamamljivo, zavodljivo, varavo javlja se spolja u prirodi i kao da se u prirodi ogleda. To carstvo duhova kao da je ljudima postojbina, odakle potječu njihove zloće, strasti i opačine.

Naprotiv na priliku u »Kako vam drago« silazi s nebesa nasmijani bog Himen, da kao u nekoj Gluckovoj ili Mozartovoj operi vjenča one sretne parove, kojima je ljubav tek jedan uzdisaj i suza, jedna usluga i vjera, tek jedan zanos ljubavnički, tek strast i žive želje, obožavanje i vjera, pošta; poniznost, nestrpljivost i pokoj; tek čestitost, čistota, slijepi posluh. U »Mletačkom trgovcu« Lorenzo i Jesika sjeli pa slušaju u sjajnom dvoru nebeskom pjesmu svete harmonije, gdje svaka zvijezda kružeći pjeva kao anđeo u zboru mladolikih heruvina. A u »Snu Ivanje noći« razigrali se ti vilenski knezovi, njihove obijesne drúge, svi ti nestašni mališi, vražići, vile i vilenjaci, pa provode šale, podruguju se ljudima i zadirkuju u njih pod onim milim i blagim, sjajnim i nasmijanim nebom, što se je nadvilo iznad Ariostove Angjelike i njezina dragana Medora ili iznad Rafaelove Galateje u Farnesini, one kraljice mora, što u blaženoj čežnji preko glatke pučine na svojoj školjci lebdi svomu draganu u naručaj, a oblijeću je anđelci, vile i tritoni pa i onaj mališ, što se je ulovio za uzde pliskavica, da ga zajedno sa školjkom po vodi vuku — —

Ovo dovođenje carstva duhova u samu radnju osobito je obilježje »Macbetha« kao nijedne druge drame Shakespeareove, jer se je u njoj jedinoj kao i u Eshilovoj »Orestiji« iz vaseljenskoga kaosa izvio savršen čovječji karakter. Diljem cijele glume bez prestanka druguju đavolje želje i strasti u duši ljudi s đavoljim, paklenim silama, što im spolja

prilaze. Macbeth se povodi za njima i silazi u njihovo pakleno carstvo, jer ih u svojoj duši nosi. Zove ih, vidi ih, a i našemu su oku vidljive, jer su se srasle s njegovim još nesvijesnim mislima i nedovršenim snovima. Te tri usudnice, što mu se ukažu na goloj pustoši škotskoj u buri i pljusku, nisu utvare njegove divlje fantazije, već živa paklena bića, jer ih i Banquo vidi i razgovara se s njima. To đavolje u njegovoj duši izbija napolje, da on to pred sobom vidi i rad bi se hvatati toga. U onom monologu prizire mu se bodež, što pred njim lebdi, mami ga i kazuje mu put. A na gozbi u kraljevskim dvorima, kad se ono pretvara i tobože žali, što nema Banqua, privida mu se njegov lik krvav i izranjen, kako mu ga je njegova bolesna fantazija predočila, pa u tome priviđenju čezne od straha i gine od groze. Samo ga on vidi, ni gosti ni lady, jer njih nisu podsjele te paklene sile.

Kad mu se prvi put prizri, da je duh Banquov sjeo na njegovu stolicu, prepade se od straha i čuda, pa će vrisnuti (III, 4, 50 i d.):

Ti ne moš reći, to je moje djelo.
Ne tresi na me krvavim tim pramom.

Žena ga kori i pita, je li čovjek, a on se isprsi:

Dà, smjelan još, te ima srca gledat,
Od čega bi poblijedio i đavo.

Nu njoj je kao majci kraljici u onoj sceni s Hamletom, kad mu se je prividio duh njegova oca, a ona ga pita, što je tako izbuljio oči u prazninu i provodi razgovore s bestjelesnim zrakom, jer je duh tek izmišljaj luda mozga Hamletova. Kaže mu:

Koješta!
To tek je slikovanje tvoga straha,
Tek priviđeni bodež, kako reče,
Što dovede te k Duncanu. Ta prepast
I drhat, tlapnje prave strave, s babljom
kod zimnje vatre pristale bi pričom,
Što izmisli ju baka. Sram te bilo!
Šta lice tako grdiš? Na posljetku
U stolicu tek gledaš.

On joj kao Hamlet prikričuje, neka Banqua gleda:

Gle, molju te, gle, gledaj, vidi tamo!
Što kažeš na to? — Šta je mene briga?
Kad kimat možeš, pa i zbori meni. —
Povratit li je našim kosturnicam'
I rakam' one, što ih ukopasmo,
Pa bit će grobovi mrtvaca naših
Tek guše jastrebova.

Sad je duha nestalo, a on se nešto razabrao pa počeo kao sam sobom govoriti:

Od pamtivijeka dosad krv se lila,
Dok zakon čovječanski ljudsko društvo
Ne izliječi od toga! Krv je legla
I odsle često, da je strašno čuti,
Al' negda, kad bi mozak iskočio,
Taj čovjek umro bi i kraj bi svemu;
Nu danas opet ustaju sa dvaest
Na glavi smrtnih rana, pa nas gone
Od naših stolica. Od takih rana
Još veće čudo to je.

Ali za čas eto opet duha, a on od njega zauzeo stravu i kao bjesomučan se na njega razgoropadio:

Iz očiju mi idi! u grob siđi!
Bez srži su ti kosti, krvca hladna,
U očima ti nema više vida,
Što u me zure!
Što čovjek smaže to ću i ja smoći.
Nasrni kao rutav ruski medvjed,
Nosorožac il' ko hirkanski tigar,
U svakom obličju, tek ne u ovom,
Pa tvrdi moji živci ne će drhtat.
Il' nanovo oživi, pa me zovi
Na mač u pustinju; a dršćuć li se
Tad savrem, kaži, da sam luče bebe.
Hajd, odlaz', strašna sjeno! puka varko!
Hajd, otale te!

Kad je nestalo duha, opet je čovjek, pa se ne može načuditi svojoj ženi, koja mu prigovara, da je razbio veselje i smeo čast tim ludilom na čudo svima:

Ele,
Zar takvo što preko nas može prijeći
Ko ljetni oblak, da nam čudo nije?
Već sâm ti ne znam rođene mi ćudi,
Kad sada pomislim, te možeš gledat
U takav utvor, a da osta tebi
Na licu rumen obična, dok meni
Od strave blijedi. — —

Odsele će se predati u ruke vješticama, pa neka mu one budu i hrana i obrana. Hoće da mu one sve kažu što ga čeka; da i najgore ma i najgorim putem od njih dozna, pa makar morao grcat u krvi. Tako davši se u službu đavla hiti u spilju k vješticama. S paklenim silama u savezu hoće da bude bez straha, da ga ne nadvlada nijedan smrtnik. Ali kad mu one dovedu čitavu povorku slavnih kraljeva, ne od njegove nego od Banquove loze, proklinje, bjesni, bježi od njih, da svoj bijes iskali na svojim dušmanima. Sad će on istom da radi, čim mu srce zaželi, bit će ruka na djelu. Žene više ne treba, vrata paklena dijele ga od nje. Konačno se proroštvo vještica ispunilo i ispoljilo u svoj svojoj varci i dvoličnosti. Đavolja vlast prestaje, čari su skršene, sve bude opet prirodno. Smrt, što stiže Macbetha, nije mu tek kazan nego i spasenje, jer ga je izbavila od robovanja đavlu i paklu. A od jadnoga glumca na pozornici svijeta, koji se je časak na daskama kočio i bučio, više ni glasa ni poglasja — —

DR. VINKO KRIŠKOVIĆ

PRED ZORU

Pred zoru smo otvorili prozor: cestom je legla magla.
Kiša je postala tiha i žurno se u bijeg dala.
Mokra i sasvim svježa, lipa se k nama sagla
šapćući jutarnji pozdrav kroz sumrak od opala.

Nismo se znali snaći, jer je blistava rosa
zalila dlanove lišća (i studen je stala da raste).
Čuli smo sasvim jasno s brijega budnoga kosa
i vidjeli cestom kako prve prolijeću laste.

Bili smo jako tihi i isto tako blijedi.
Čitav bi imetak dali da samo još časak ne svane.
Prve pospane kuće, u tami što polako rijedi,
pružiše rujne krovove, kao svježe, izmite rane.

Sve je stakleno bilo: uzduh prožet svanućem
i zelena potočna voda ogrnuta maglenim mlijekom.
Polja su disala snažno, porubljena vrbovim prućem.
Jutro je plivalo oblakom, kao širokom rijekom.

Stisnuti jedno uz drugo, htjeli smo mahnuti rukom
posljednjoj grudi mraka koja je, panično plaha,
nestala u brzom lomu, tjerana sunčanim lukom.
Ali smo, iznenađeni svjetlom, zastali od straha.

Dan je sišao bistar niz brda, puna karmina,
u polja jako vlažna. I sve je tiho bilo.
Magla se, nošena vjetrom, gubila preko strmina.
Jedna je uvela grana pala, kao slomljeno krilo.

IVO KOZARČANIN

FEUILLETON

S. Str. Kranjčević
Reljefni portret pjesnikov iz g. 1906/7. od Ivana Meštrovića

JENSEN I KRANJČEVIĆ

Jensen je jako volio Kranjčevića, te ga više puta spominje u svojim spisima. U knjizi Slavisk kultur och litteratur under nittonde arhundradet, Stockholm 1920. (Slavenska kultura i književnost u XIX. stoljeću), kod poglavlja Jugoslavia (Serber, Kroater och Slovener) spominje među ponajboljim hrvatskim pjesnicima S. S. Kranjčevića, o kojemu na str. 124. donosi literarni prikaz i sliku. S njime je zadobila savršenstvo mistička lirika. Prve njegove pjesme Bugarkinje (1885.) sadrže još romantičko-patriotski temelj, makar i uz veće i dublje misli negoli su obični patriotski ditirambi. U Izabranim pjesmama nalazimo njegovu originalnu osebujnost s pesimističkim shvaćanjem svijeta. Protimbe među prvobitnim kršćanstvom i službenom crkvom nisu mu dale mira. U misteriju Prvi grijeh (1895.) nadopunio je on i usavršio Preradovićevo pjesničko shvaćanje o prvom grijehu.

Lucifer je za nj skeptik, koji traži istinu a ne sreću, te se bori protiv čovjeka, koji bi htio da uživa nebesku harmoniju. On stvara glad i nezadovoljstvo na svijetu. Čovjek bude istjeran iz paradiza neznanja, ali sa svojim radom u znoju lica svoga i u suzama traži on put za izmirenje i usavršenje, upoznaje svoju čovječju jakost te ruši stare božanske oltare.

Međutim je sam Kranjčević bio žrtva zdvojnog pesimizma, koji je sve više prevladavao. U veličanstvenoj pjesmi Posljednji Adam opisuje se izumrće čovječanstva na zemaljskoj kugli, koje će propasti natrag u kaos, da ustane u novom obliku. Ljubav je razveseljavala njegov život, ali njegovo smijanje bilo je turobno. Kada je sanjao o sreći, nije mogao ni plakati od sreće. Nikada nije mogao dostići zvijezdu, koja je svijetlila nad piramidama, Akropolom i Getsemanom, a njegove posljednje pjesme Trzaji (1902.) pokazuju grčevite trzaje u njegovu vječno zamišljenom duhu, koji je disharmoničkim prilikama bio iscrpen i umoran.

U drugoj svojoj knjizi Fran Balkan, sydslaviska kulturskisser (Sa Balkana, jugoslavanske kulture skice), Stockholm 1917., posvećuje Jensen Kranjčeviću posebno poglavlje: En kroatisk tankelyriker (Hrvatski čuvstveni lirik). Najprije opisuje Jensen životopis Kranjčevićev, gdje naročito ističe veliki utjecaj, koji je na nj učinio Rim za njegovih studija. Za jednog posjeta u katakombama opazio je ljubavni par kako se tamo ljubi, te je shvatio veliki kontrast između života i smrti. Bio je osvjedočen, da je život jači od smrti, a da je životno veselje silnije od asketizma, te je ostavio svećeničko zvanje. Jensen je god. 1900. posjetio Kranjčevića u Sarajevu, te spominje njegovo otvoreno i živahno srce, a nije mogao slutiti, da je imao već klicu smrti u sebi. Kranjčevićeva ostavština sadrži samo tri zbirke pjesama, no one ga mogu lako staviti uz bok Preradoviću, jer njegove pjesme, pune refleksija, naliče na poeziju Preradovićevu. U Bugarkinjama je on još romantik i odaje veliki pjesnički dar i vrlo originalnu tehniku,

dotada nepoznatu u hrvatskom pjesništvu, koje je bilo puno jednostavne patriotske lirike. On je bio u pravoj duševnoj vezi sa svojom domajom, te je imao svoju domovinu u srcu zajedno sa svim njezinim dolinama i bregovima.

U zbirci Izabrane pjesme prispodablja Jensen Kranjčevića s Petrom Petrovićem Njegošem po njegovoj naročitoj individualnosti i dubljini misli. U Trzajima opaža se već njegova umornost duha i veliki pesimizam. On je već ispjevao što je mogao, i on se neprestano tuži na disharmoniju između ideala i proste realnosti. Međutim Izabrane pjesme, koje je darovao svom narodu, čuvaju se kod hrvatske omladine kao sveta baština.

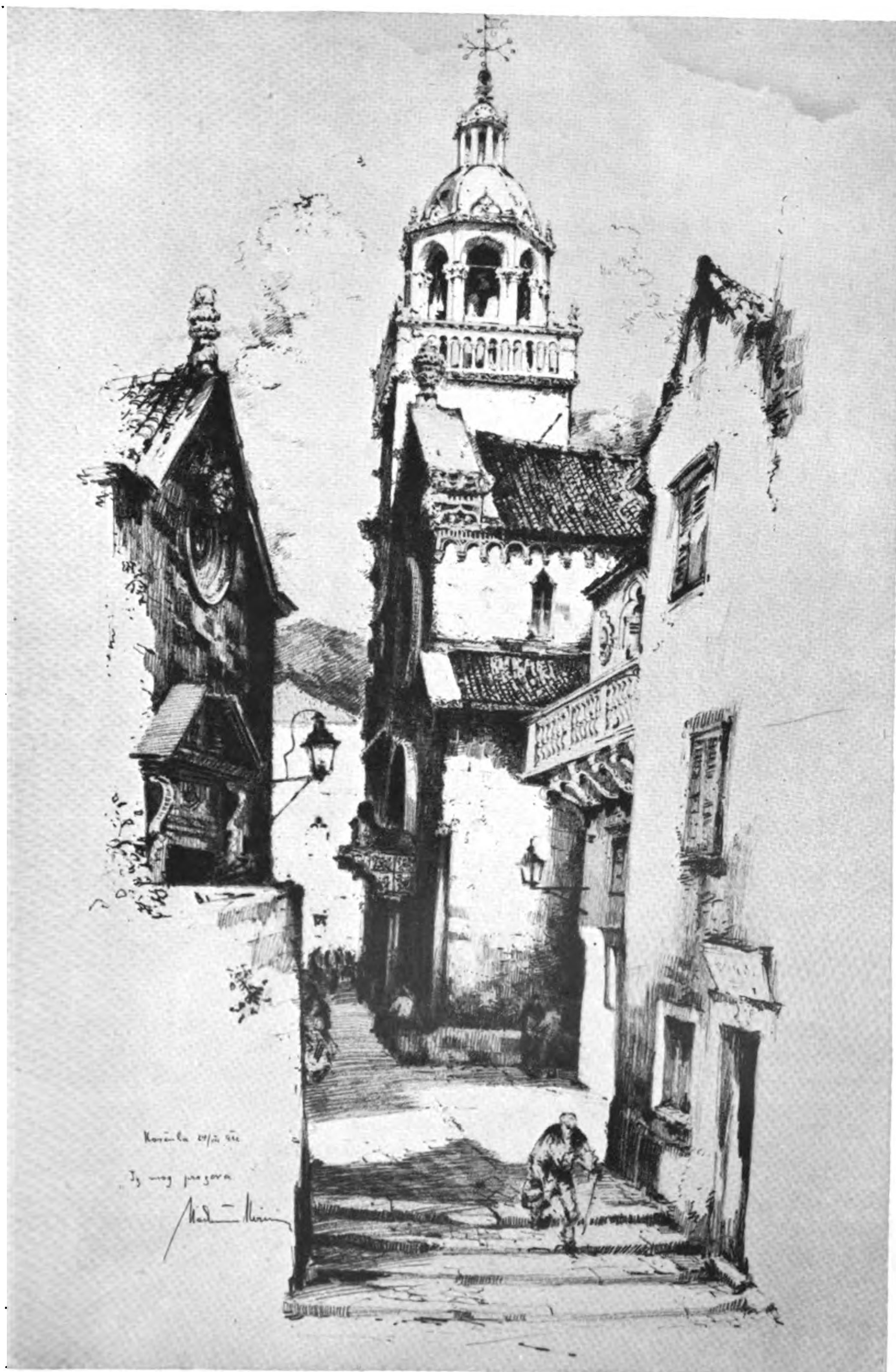
Kranjčević je bio u životu vrlo čedan, ali u svojim pjesmama bio je silno borben, prava uskočka buntovna krv. Odgojen u Senju uz more, ljubio je nemirne valove, te je tako i njegov život bio vrlo nemirne naravi. On nije bio harmonički sređen, već uvijek vječni putnik, koji je neprestano tražio istinu. Posljednje vrijeme svog života bio je fizički slab od bolesti i socijalnih teških prilika, no on je bio ipak uzvišen nad dnevnim događajima. Uz neprestano traženje istine i morala bio je pravi kršćanin kao Strindberg ili Fröding, ali uz svoju titansku borbu i tragiku bio je protiv svakog autoriteta. Njegovo srce bilo je u mozgu, a erotskih izljeva nije u svojim pjesmama poznavao. Nije priznavao dogme ni u vjeri ni u znanosti, te nije sanjao o nebeskom carstvu na zemlji, već o paklu na zemlji i o čovjeku kao vragu. Takove ideje zadobio je proučavajući modernu filosofiju: marljivo je čitao Darwina, Schopenhauera, Nietschea, Ibsena, Hauptmanna, Dostojevskoga i Gogolja. Međutim se on nije u svojoj poeziji povodio za tim piscima, te je bio skroz originalan. On je tražio uvijek nešta nova, što nije mogao cijeli život naći; stajao je pred neriješenim problemom sfinge, što je bila njegova pesimistička pjesnička tragika. Pjesmu Eli, Eli Lama sabachtani prispodablja Jensen sa sličnom češkom Macharovom jednako čuvstvenom pjesmom Golgota. Krist je bio Kranjčeviću ideal moralna čovjeka. U pjesmi Resurectio prikazuje se otpor protiv ropstva, a Krist mu je osloboditelj. Krist je bio pravedan, zato je trpio za nesretnike, koje je htio spasiti.

Prvi grijeh je već obradio i Preradović, a Kranjčević je to nastavio kao sasvim originalni mistički oratorij. Preradović je smatrao ljudsku sreću u izjednačenju između idealnog i materijalnog svijeta, a samo ljubav stvara raj na zemlji. Kranjčević nije bio zadovoljan samo time, te je nastavio da o tome dalje raspravlja na vlastiti način. U svojim najsretnijim časovima vjerovao je Kranjčević u ljubav i njezinu svemoć. Njegova ljubav poljepšala je i njegov jednostavan a gostoljubljiv dom u Sarajevu s njegovom inteligentnom suprugom i kćerkom, koja je rano ostala bez oca. Međutim se je neka bol uvijek kod njega pokazivala. Jensen zaključuje svoju raspravu s riječima iz pjesme Mojsije, koje je rekao Gospod proroku, kada je samo iz daleka vidio obećanu zemlju: Za te čiji duh gori vječnim i jakim idealima, bit će ova jasna vatra samo smrt, a umrijet ćeš, kada počneš sumnjati u svoje ideale.

Dr. Bučar

KRANJČEVIĆEVA »NAJLJEPŠA PJESMA«

U Vinkovcima postoji jedna vrlo bogata privatna zbirka, koja sadrži veliki broj arheoloških predmeta, starih vaza, fibula, novaca, oruđa iz historijskog i predhistorijskog vremena, a usto i rukopisa istaknutih muževa iz novijeg našeg doba. Spomenuta zbirka vlasništvo je um. šumarskog savjetnika g. Mate Medvedovića, koji najpripravnije uvijek daje pristup svima naučnim radnicima u svoj privatni muzej, a svojim kulturno-nacionalnim radom spada među naše najzaslužnije ljude u Vinkovcima i okolici. Mnogo toga, što bi inače propalo i bilo zabačeno, spašeno je žilavom i neumornom energijom g. Medvedovića od propasti. Kulturna historija vinkovačke okolice i grada Vinkovaca imala bi bez nastojanja g. Mate Medvedovića mnogo praznih ili dovoljno neosvijetljenih mjesta. Važnost je naime spomenute privatne zbirke upravo u tome, što je golema većina njenih, historijski važnih i zanimljivih predmeta nađena u Vinkovcima ili okolici, dakle isključivo povezana s historijom ovog kraja, gdje je nekada u rimsko vrijeme bila naseobina Colonia Aurelia Cibalae. Mnogi naši hrvatski naučni radnici, naročito historičari, obrađivali su dijelove materijala iz spome-

Vladimir Kirin

Korčula (olovka)

nute privatne zbirke, koja zaslužuje i dalnji interes hrvatske naučne javnosti.

U zbirci g. Medvedovića našao sam u kolekciji rukopisa originalni manuskript Kranjčevićeve »Najljepše pjesme«. Držim, da je zanimljivo reći nekoliko riječi o spomenutom Kranjčevićevu rukopisu, danas, kada se nižu spomen-slave povodom 25-godišnjice smrti pjesnika »Trzaja« i »Zadnjeg Adama.«

Rukopis Kranjčevićeve »Najljepše pjesme« nalazi se na običnom, malo već žućkastom poluarku, koji je ispisan sa jedne i sa druge strane. Rukopis Kranjčevićev je ispisan, nervozan. Ima mnogo križanja, ispravljanja. Već prvi stih: »Kaži mi« — prekrižen je, pa tako i drugi: »Ah znaš li druže ponajljepšu pjesmu« — da tek iza njega nastane na manuskriptu stih, koji je došao kao prvi stih prve strofe u objavljenoj redakciji Kranjčevićeve »Najljepše pjesme«: »Ah, kaži druže, možeš li mi reći«... Kranjčević često precrta cijeli stih, a osobito mnogo mijenja ili popravlja pojedine riječi u stihu zamjenjujući ih drugima, koje mu se čine bolje, prikladnije, ljepše ili zvučnije.

Kranjčevićev rukopis njegove »Najljepše pjesme« potiče iz književne ostavštine pok. Ljuboja Dlustuša, nekadanjeg školskog savjetnika bivše bosanske vlade. Ljuboje Dlustuš, koji je živio pod konac svoga života u Osijeku i bio ondje predsjednik Kluba hrvatskih književnika, bio je intimni prijatelj S. S. Kranjčevića. Kroz Dlustušove ruke prolazile su za Kranjčevićeva života još prije tiska mnoge njegove pjesme. U Dlustuševoj književnoj ostavštini nađen je uz Kranjčevićev originalni manuskript također i jedan prijepis »Najljepše pjesme«, koji je, ortografski ponešto ispravljen budući da originalni Kranjčevićev rukopis sadrži ortografskih pogrešaka, bio namijenjen »Jeki od Osijeka«, almanahu Kluba hrvatskih književnika u Osijeku za g. 1918. Na spomenutom, drugom rukom učinjenom prijepisu »Najljepše pjesme«, koji se također nalazi u privatnoj zbirci g. Medvedovića, nalazi se slijedeća Dlustuševa opaska: »Ovu mi je — nigdje još neštampanu — pjesmu moj nezaboravni prijatelj poslao nekako u jesen g. 1888. iz Bijeljine, gdje je onda službovao, poslao mi ju bez ijedne popratne riječi, — biva kao probu svoje pjesničke produkcije. Izručujem je javnosti u ovom almanahu za godinu 1918. kao spomen na desetu obljetnicu smrti Silvijeve. Preminuo je 29. listopada 1908. Lj. Dlustuš.«

Kranjčevićeva »Najljepša pjesma« izašla je prvi put g. 1918., dakle deset godina iza pjesnikove smrti, u almanahu »Jeka od Osijeka«, a iste godine i u knjizi Ljuboja Dlustuša: »Silvije Strahimir Kranjčević. Život i probrane pjesme.« Izvanredno izdanje Kluba hrvatskih književnika. Osijek, 1918. U spomenutoj ediciji se ističe na str. 95., da je »Najljepša pjesma« štampana, kako smo već spomenuli, u almanahu »Jeka od Osijeka« za g. 1918., a zatim se nalazi slijedeća opaska: »Ovu je pjesmu spjevao Kranjčević u jeseni 1888. u Bjelini, gdje je službovao i poslao bez jedne popratne riječi, biva kao probu svoje pjesničke produkcije, svojemu prijatelju Ljuboju Dlustušu.«

Kranjčevićeva »Najljepša pjesma«, koliko je poznato piscu ovih redaka, nije nigdje drugdje štampana osim u almanahu »Jeka od Osijeka« za g. 1918. i u gore spomenutoj Dlustuševoj ediciji »Silvije Strahimir Kranjčević. Život i probrane pjesme.« Kranjčevićeva »Najljepša pjesma«, kako su spomenuta izdanja već davno raspačana, nije danas toliko poznata, pa ni mnogim poznavaocima S. S. Kranjčevića. Navest ćemo zato niže, po Dlustuševoj redakciji iz njegove knjige iz god. 1918., niže prvo prvih pet strofa Kranjčevićeve »Najljepše pjesme«:

Ah, kaži, druže, možeš li mi reći
Da l' pjesmu kada ponajljepšu ču,
Da l' slušao si gdjegdje zvonko teći
Ah samo nju, i samo, samo nju?
Al ti mi nosiš pisan list papira
I kažeš: Evo genijalni trud.
Al da te čuje pjesnik, što te dira,
Oj Bog zna što bi na tvoj reko sud.

A ja ju vidjeh, ja ju stoput začuh
I da ju nađem pustih srcu mah
I u radosti i u gorkom plaču
Udahnuh sto put njezin vječni dah.
Koracali su uz nju mnogi ljudi,
A malo njih ti njezin spozna trag,
I dok ju mnogi s dal'kog kraja žudi —
Ja posve blizu čar joj nađem drag.

Ne stoluje ti ona na visokom,
A najmanje ju koji gavan zna,
I malo ih je te bi svojim okom
Pogodit znali, gdje je pjesma ta.
Ne ponosi se zlatnim nakitima
I ne hvali ju trgovački sud;
Ta nije r'jetka — svagdje ti je ima,
Al treba srca da ju nađeš svud.

Aj kaka li je, pitaš pjesma ova,
Ded kaži mi ju! Reko bi ti rad,
Al ime njeno tajna tvore slova,
I ja joj ne znam odgonetnut sklad.
Al ja ju ćutim, tol duboko ćutim,
Da viš put sebe zaboravit znam
I kad se trgnem — onda tekar slutim
Tajinstven kol je svete pjesme hram.

Potraži, brate, nesreću i sreću
I gledaj pir i gledaj pusti grob,
I gledaj zviezdu na nebu trepćeću
I gledaj uzu, gdje li strada rob.
Da, čitati ćeš pjesmu nepjevanu
I biti će ti košto meni bi,
Kad stoput mi u trenu milovanu
Ah, božji plamen u dno srca vri!

Kao što se vidi iz ovih prvih pet strofa Kranjčevićeve »Najljepše pjesme«, nijesu imali Dlustuševi ispravci većeg kritičkog značenja; pjesma, kao i u manuskriptu, vrvi i ovdje sa ortografskim, pa i jezičnim pogreškama. Da ju je Kranjčević sam priredio i prepisao za štampu, vjerojatno bi to izostalo; ovako je pjesma došla do nas jedino u svom prvotnom, još nedotjeranom obliku.

Međutim, to nije sve. Vratimo se natrag Kranjčevićevu manuskriptu. Prvih pet strofa »Najljepše pjesme«, koje smo gore naveli, nalaze se na prvoj strani pjesnikova rukopisa. Iza pete strofe nalazi se u rukopisu na istoj strani Kranjčevićeva signatura: kratko i nervozno, pismom spojeno S. Kr. — zapravo Skr. Ovo je, kao što smo malo prije rekli, na prvoj, prednjoj strani rukopisa odmah iza pete strofe, i to je ono, što je u ovom Kranjčevićevom originalnom rukopisu njegove »Najljepše pjesme« najzanimljivije. I ovdje raste pred čovjekom pitanje: da li je Kranjčević prvotno htio završiti sa petom strofom svoju »Najljepšu pjesmu«? Da li je ona trebala imati po prvoj pjesnikovoj zamisli svega pet strofa, koje smo gore naveli? Čini se, da je tako. Pet strofa »Najljepše pjesme«, koje smo naveli i o kojima je riječ, mogu se smatrati zaokruženom lirskom cjelinom. Da su nam na pr. poznate samo ove gore navedene strofe, zar bi imali utisak, da je pjesma nepotpuna? Držim, da ne bi. Još nešto: zašto je Kranjčević metnuo svoju signaturu odmah iza pete strofe na prednjoj strani rukopisa, a na stražnjoj strani nema ni signature ni potpisa? Vjerojatno je dakle, da je »Najljepša pjesma« bila najprije dovršena sa petom strofom i da je tek kasnije — možda kod ponovnog čitanja pjesme nakon nekog izvjesnog vremena — izbila u Kranjčeviću poetska potreba, da pjesmu nastavi i da ju nadopjeva. Zašto? Ako uzmemo prvih pet spomenutih strofa kao zaokruženu lirsku cjelinu, onda konačni utisak poslije čitanja, iako nije ni vedar ni radostan, ipak ima na dnu u sebi tihog i prikrivenog, ali zdravog optimizma. »Najljepša pjesma« je nastala u jeseni god. 1888., kad su već bile izašle samo »Bugarkinje«, koje su štampane u Senju g. 1885., tri godine ranije. Do izdanja Kranjčevićevih »Izabranih pjesama« u Matici Hrvatskoj trebalo je tada g. 1888. još deset godina. Pa ipak čini se, da je već taj rani Kranjčević bio nezadovoljan sa relativno optimističkim finalom svoje »Najljepše pjesme« i da je samo zato pridodao nakon nekog izvjesnog vremena »Najljepšoj pjesmi« još dvije strofe, koje se znatno razlikuju od gore navedenih pet strofa budući da u njima potpuno prevladava pesimistička nota, toliko značajna za posljednje radove Silvija Strahimira Kranjčevića.

Na drugoj, stražnjoj strani Kranjčevićeva manuskripta njegove »Najljepše pjesme« nalazi se šesta strofa, koju je — kao i posljednju, sedmu strofu — Kranjčević dodao vjerojatno poslije.

Spomenuli smo, da je Kranjčević iza pete strofe metnuo svoju signaturu, koja se obično meće ondje, gdje se rad završi. Usprkos toga, što smo također spomenuli, nastavlja Kranjčević na drugoj strani peluarka, na kojemu je rukopis, »Najljepšu pjesmu« dodavajući još šestu, i posljednju sedmu strofu. Međutim, rukopis podupire na svojoj drugoj strani još više naša nagađanja. Kranj-

čević počinje na drugoj strani manuskript sa šestom strofom, koja je prvotno napisana, bolje rečeno pokušana, u drugom metru nego li prvih pet strofa, koje se nalaze na prednjoj strani rukopisa. Ovdje sada nastaje pitanje, koje još više čini vjerojatnim naše gore postavljeno nagađanje: da je »Najljepša pjesma« tek poslije od Kranjčevića nastavljena, da nije dakle bila odmah završena i da je tek kasnije dobila svoju šestu i sedmu strofu. Kranjčević je vjerojatno bio nezadovoljan utiskom, koji je na njega ostavljao prvi oblik pjesme, koja je vjerojatno isprva imala svega pet strofa, i smatrao ju je zato kod ponovnog čitanja subjektivno nedovršenom; osjećao, da nije s njom sve rekao, što bi trebao reći. Tako je možda nastalo u prvotnom pokušaju šeste strofe spomenuto mijenjanje metra i to upravo zato, jer je lirski kontinuitet između prvih pet strofa i posljednjih dviju strofa, s kojima je pjesma nadopunjena, bio vjerojatno duže vremenski prekinut. Kranjčević vjerojatno upravo zato nije mogao dobiti kod nadopune »Najljepše pjesme« odmah isti metar, u kojemu je spjevano prvih pet strofa, pa je šestu strofu prvotno započeo, pokušao u drugom metru ovako:

Crno nebo — crn je sviet
Crno i u duši
Pjesmo moja — lahki let
Težko ti se guši
Spava nebo, spava dol
Ej da i ja mogu
Al je budna stara bol

Ovdje Kranjčević prekida, vjerojatno nezadovoljan metrom, različnim od onoga u prvih pet strofa, osjećajući sigurno, da još nije lirski kontinuitet potpuno uspostavljen: kontinuitet između prvih pet prije dovršenih strofa i njegovog pokušaja, da nadopjeva pjesmu. Kranjčević zato u svom rukopisu precrtava cijelu ovu gore citiranu, pokušanu i nedovršenu strofu, pa ponovno počima šestu strofu, i to ovako:

Oj tol je gluho kano da u grobu

a zatim dolaze u manuskriptu dva precrtana stiha:

Probudio se život negdje moj
Pa plašno gledam pustu svoju sobu

Iza ovih dvaju precrtanih ređaju se u rukopisu ostali stihovi, pa šesta strofa »Najljepše pjesme«, kako je objavljena u javnosti, glasi ovako:

Oj tol je gluho kano da u grobu
Probudih vam se, davni pokojnik,
Da plašno zurim u tu pustu sobu
Ko poluživi, polumrtvi lik.
Pred sobom viđam strunu popucanu,
Po guslam mojim gusti pao prah,
A ja ga ćutim ko da kamen panu
Na vrućeg srca slobodni mi dah.

Sedma, posljednja strofa »Najljepše pjesme« počinje ovim precrtanim stihovima, u kojima se Kranjčević potpuno služi metrom ostalih strofa u pjesmi:

Probudih vam se težke tarem vedje
A oči moje gore kano plam
Pa san ili java — još pitam (prekriženo)
Bje san il java — još se pitam svedje

Nakon što je to sve u manuskriptu precrtao, ova četiri gore citirana stiha, Kranjčević iznova započinje sedmu, posljednju strofu, u kojoj je treći stih u rukopisu isprva glasio:

Oj ćutim ćutim gdje još kopa svedje

Kranjčević je precrtao ovaj treći stih posljednje strofe, pa cijela posljednja, sedma strofa glasi objavljena javnosti ovako:

»Oj kol su teške ove snene veđe
Oj, kol me peče u očima krv
I kako pitam: ćutim gdje mi sveđe
U grudima još stari kopa crv...«

Kranjčevićeva »Najljepša pjesma«, kako iz svega gore navedenoga vidimo, nije do nas došla u dotjeranom, ispravljenom obliku: Kranjčevićev manuskript iz zbirke g. Medvedovića sadrži prvu namisao, prvu realizaciju pjesme bez ikakvih brušenja ili ispravaka, a objavljene redakcije od Ljuboja Dlustuša nisu potpuno i tačno provedene i imaju i jezičnih i pravopisnih pogrešaka. Usprkos toga, Kranjčevićev rukopis iz zbirke g. Medvedovića je vrlo zanimljiv, jer nam daje mogućnost, da vidimo najneposredniji izraz Kranj-

čevićeva stvaranja, a osim toga, sa svojom gotovo potpunom vjerojatnošću o naknadnoj nadopuni pjesme, daje i mogućnost, da se sa nove strane osvijetli komplicirana Kranjčevićeva ličnost. Kranjčević je — još deset godina prije izdanja »Izabranih pjesama« — bio nezadovoljan sa prvotnom cjelinom pjesme, pa ju je kasnije, kad je uzeo opet manuskript u ruke, nadopunio na način, koji već tada odaje crnu notu posljednjih pjesnikovih nemira i trzaja, već tada navješćuje njegovu crnu sutrašnjicu.

Još nešto. Ljuboje Dlustuš spominje na dva mjesta, u svojim dvjema opaskama, kao što smo naveli na početku, da mu je Kranjčević poslao rukopis »bez ijedne popratne riječi, — biva kao probu svoje pjesničke produkcije«. Kranjčevićeva pjesma nema na originalnom manuskriptu iz zbirke g. savjetnika Mate Medvedovića naslova. Odakle dakle naslov »Najljepša pjesma« ovoj Kranjčevićevoj pjesmi, koja sigurno nije najljepša Kranjčevićeva pjesma i koja je objavljena pod tim naslovom prvi put tek desete godine iza pjesnikove smrti?

Odakle naslov »Najljepše pjesme«?

Ostaje jedini odgovor: pjesmi je dao taj naslov na temelju njenoga sadržaja njezin objavljivač, Kranjčevićev prijatelj Ljuboje Dlustuš. Da li bi Kranjčević dao svojoj pjesmi isti naslov? Naslov Kranjčevićeve »Najljepše pjesme« ne potiče dakle od Kranjčevića.

Vladimir Kovačić

POLJSKA POVIJEST U HRVATSKOJ EPICI

K. Viskovatyj, Pogłosy historji polskiej w epice jugosłowiańskiej. Str. XX+253. V Praze 1933.

Zakonom od 25. siječnja g. 1922. osnovala je vlada republike Čehoslovačke Ustav Slovanský i Ustav Orientální, kao samostalne i samoupravne zavode sa sijelom u Pragu. Prvi od njih, kojemu je svrha gojiti i graditi naučne i gospodarske sveze sa slovenskim zemljama, razvio je već obilan rad, preko svojih brojnih publikacija, a to su: Ročenka (godišnjak), koji izlazi od g. 1928; Knihovna; Práce (Radovi), Rukověti (Priručnici); Prameny k dějinám vzájemných styků slovanských (izvori za historiju uzajamnih odnošaja slovenskih); Sbírka slovanske četby (zbirka klasične lektire slovenske); Přednášky (predavanja), Byzantinoslavica, zbornik za studij bizantsko-slovenskih odnošaja; Byzantinoslavica supplementa; Spisy narodohospodářskeho odboru; Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatske Rusi (knjižnica zbora za istraživanje Slovačke i Potkarpatske Rusije).

Knjiga Konstantina Viskovatoga »Odjeci poljske historije u jugoslovenskoj epici, pokušaj historijskog ispitivanja pučke epike Srba, Hrvata i Slovenaca« izašla je kao XI. svezak Práce Slovenskog zavoda i razmatra bugarštice, koje se odnose na Vladislava, kralja poljskoga i ugarskoga, koji je poginuo u boju s Muratom II. kod Varne g. 1444., i one starije i novije pjesme, koje pjevaju Ivana Sobieskoga, poljskoga kralja, učesnika kršćanske pobjede kod Beča g. 1683. Pisac je iznio svoju studiju kao disertaciju jamačno na poticaj Matije Murka, svoga profesora na Karlovu univerzitetu, sada predsjednika Slovenskog zavoda, koji je knjizi napisao i predgovor.

One bugarštice o kralju Vladislavu nazivaju ga samo kraljem ugarskim ili budimskim, a njegovo starije kraljevstvo i podrijetlo poljsko i ne spominju; Ivaniša, kralja poljačkoga, neki su pjevači (pravoslavni) pretvorili kasnije u Jovana kralja moskovskoga. Prema historijskim izvorima V. kuša pokazati, koliko ima istine u tim epskim pjesmama. U toj težnji katkad zađe s pravog puta i neke potankosti, koje je stvorila pjevačka mašta, hoće na silu protumačiti racionalističkim putem i dovući ih u svezu s historijskim izvještajima. Tako proročki san djevojke u bugarštici Bogišićevoj br. 28; Pasoglavce u turskoj vojsci u Kordunaševoj pjesmi; podsadu Beča, koja traje sedam godina u Krasićevoj pjesmi itd.

U posebnoj glavi na kraju govori pisac o umjetnim pjesmama, koje su Bogašinović, Kanavelović i Kavanjin posvetili kralju Ivanišu. Ovamo je trebalo staviti i bugaršticu Bogišićevu br. 58, koju je ispjevao po nekom pismenom, valjda talijanskom izvješću, koji obrazovan Bokelj.

A. Vaillant u Revue des études slaves (t. XIII., 1933.) ocjenjujući ovu radnju Viskovatoga, rekao je da je pisana »sa gledišta malo previše nacionalnoga.« Ovaj neugodni osjećaj pojačava se, kad se ima na umu, da je autor Rus iz Moskve, koji nikad u Poljskoj nije ži-

vio i koji je svoju radnju ruski pisanu dao prevesti na poljski. Brojni citati iz pjesama, dani u originalu i poljskom prijevodu, pokazuju, da se taj neimenovani prevodilac prihvatio ovoga posla sasvim slučajno, bez poznavanja hrvatskog jezika i njegove sintakse. Pisac predgovora kaže, da je »dosadanja praksa i u Slovenskom institutu pokazala, da su dobri prijevodi iz slovenskih jezika veoma teški«. Knjiga Viskovatoga to iskustvo potvrđuje u punoj mjeri.

Antun Šimčik

BLAGOJE BERSA

Nova je godina zatekla našu muziku s teškim gubitkom. Smrt Blagoja Berse znači u našim prilikama udarac, kojega će se posljedice tek s vremenom moći popraviti. Mislim pri tom naročito na Bersu pedagoga. Ali i kao kompozitor zauzima on vidno mjesto u povijesti naše muzike. Javio se u doba, kad je prošao napon Zajčeva stvaranja i kad je u našoj muzici nastao zastoj u traženju novih putova. Kompozicije iz konca devetnaestoga i početka dvadesetog stoljeća potpuno su prekrivene malogradskom prosječnošću, da se ne rekne diletantizmom.

Bersa je svojim kompozitorskim radom doveo našu muziku opet u dodir s težnjama, koje su bile tada općenite u muzičkom svijetu. Kao kompozitor djelovao je najviše u inozemstvu, pa je tako prvi unio u našu suvremenu muziku ustaljene i prokušane tekovine muzičkog oblikovanja, a kod naših se kompozitora baš tada najjače ispoljavala zastarjela i šablonska tehnika. I baš u tom spajanju naše zahirene muzičke produkcije s mentalitetom širokih vidika leži glavna zasluga Berse kao kompozitora u prvom deceniju ovog stoljeća.

Bersa je kompozitor velikog stila. Glavno mu se djelovanje proteže na kompozicije sinfonijske i operne. Njemu je nakon Zajca prvom uspjelo napisati opere, koje sadržavaju naprednije težnje, pa im to osigurava časno mjesto u našoj glazbenoj povijesti. Opere su mu »Oganj« i »Postolar od Delfta«, te scenska muzika za »Antigonu«. Od sinfonijskih djela valja spomenuti »Sinfoniju u c molu«, »Sunčana polja« i »Sablasti«.

Bersino bi se komponiranje moglo nazvati nekim odsjekom impresionizma u našoj glazbi. Ovdje mislim ponajviše na njegove zborove bez riječi »Prvi snijeg« i »Mjesečina«, te na sinfonijsku sliku »Sunčana polja«. Već sami naslovi pokazuju nastojanje, da se muzičkim načinom iskaže utisak slikovitosti. I doista, ova muzika želi da sagradi pred našim očima pejsaž iz letimičnih kompozitorovih zapažanja linija i boja. Taj kratkotrajni impresionizam nije mogao ostaviti dubljeg traga u našoj glazbi, jer su se međutim javili drugi utjecaji, koji su je povukli sasvim drugim pravcem.

Kao profesor instrumentacije i kompozicije na »Državnoj muzičkoj akademiji« razvio je Bersa djelatnost, po čijim mu rezultatima pripadaju neosporne velike zasluge za unapređenje umjetničke razine našeg muzičkog života. Najmlađa generacija muzičara, koja je proizašla iz njegove škole, barata vješto sa svim tajnama orkestralnog umijeća, i tako se u našoj muzičkoj produkciji diletantizam pomalo onemogućuje, jer postaje sve rjeđom pojavom, koja se zato sve neugodnije ističe. Zanimljivo je na koncu još to, da je Bersa kao kompozitor sav pod utjecajem njemačke muzičke moderne, a kao nastavnik je donekle i on pridonio nacionalnom smjeru mladih kompozitora. On je naime predavao instrumentaciju prema udžbeniku Rimskog-Korsakova. Iznoseći đacima uvijek primjere iz djela ovog potonjeg zainteresirao ih je nužno za nacionalni smjer u muzici i tako posredno pripomogao njihovoj sadašnjoj orijentaciji.

Dr. Branimir Ivakić

KAZALIŠTE

Otkrivanje poprsja Lisinskog, Zajca i Mandrovića

Nastojanjem »Saveza hrv. pjev. društava«, »Društva Zagrepčana« i »Matice hrv. kazališnih dobrovoljaca« nabavljena su za kazalište poprsja osnivača hrvatske opere Vatroslava Lisinskoga i Ivana pl. Zajca, te odličnog glumca Adama Mandrovića. 11. veljače o. g. ta su poprsja, djelo kipara Frana Kršinića, za vrijeme dvijestote izvedbe opere »Nikola Šubić Zrinjski« svečano otkrivena. Smještena u vestibilu ova poprsja nadopunjuju galeriju naših najzaslužnijih teaterskih ljudi.

Jacquesa Devala »Tovarišč«

Jacques Deval, čija je drama »Mademoiselle« imala i kod nas mnogo uspjeha, izdigao se je svojom komedijom »Tovarišč« u red najpopularnijih francuskih dramatičara. Komične scene iz života ruskih emigranata dale su njegovoj komediji nov sadržaj. Iako se Deval utiče starim trikovima, iako se ne udaljuje u tehnici od stare francuske lake komedije, ipak ima u njega ugodne francuske duhovitosti i teaterske rutine, koja, bez sumnje, zabavlja i daje komediji neke prednosti nad bezbrojem sličnih. Osobito se doimaju scene, koje među ishitrenim imadu uistinu dodira sa životom. Komediji ne manjka ni satirične oštrine, pak se zbog nje katkad čini, da Deval ima i literarnih pretenzija. Svakako nema u Devala ni u kojem smjeru radikalizma, koji bi mogao iole naškoditi uspjehu.

Kako od kneza i kneginje postaju sobar i sobarica, kako se u otmjenoj kući socijalističkog zastupnika zbunjuju zbog toga i gospodari i gosti — u sve to unijeli su g. Str. Petrović i gđa Greta Kraus i humora i temperamenta, a kad je trebalo i mrvu sentimentalnosti, nisu ni u tomu zatajili.

Kosorov »Požar strasti« u režiji dr. B. Gavelle

Nastavljajući svoje režijsko gostovanje g. dr. B. Gavella postavio je na scenu Kosorovu dramu »Požar strasti«. I ova režija bila je pravi majstorluk nove scenske umjetnosti ili, kako bi rekao g. dr. Gavella, »umjetnosti teatra«. U cjelini, pa do najsitnijeg detalja osjećala se je sigurna ruka režisera, osjećalo se je duboko prodiranje u smisao djela i jaka težnja, da se ništa ne otme umjetnički zaokruženoj lijepoj scenskoj slici. Moglo bi se reći, da nas je u svaki tren zaokupljala s istim interesom koliko drama toliko i režija; i onda, kad su nas jače smetale manjkavosti drame, za sve nas je odštećivala režija. U prvom činu, dok sukob između dobrog i lošeg čovjeka još nije nikako dramski iskorišten, dr. je Gavella stvorio na pozornici atmosferu punu latentne dramatike, bez svake nametljivosti, prikazom situacije u smirenim i jednostavnim crtama. U kasnijim činovima, kad u Kosora pojedine scene zastranjuju od glavnog sukoba, u svakoj je takvoj sceni po sebi bila toliko snažna dramska gradacija događanja, da ni one nisu nikad ispadale iz našeg interesa. Ujednačenje između realizma, kojim je prikazan slavonski život, i neprirodnosti Ilarijinog filozofiranja kušao je dr. Gavella postignuti velikim naporima i može se reći, da mu je to dosta uspijevalo, i preko najsmjelijih iščekivanja.

Tankoćutnost Gavellina bila je neprestano u akciji, ni na čas nije zbivanje na sceni gledaoca degutiralo, ni za najjačih Kosorovih ispada u t. zv. iskonsko. Scene pijančevanja, s kojim Kosor opasno prikazuje slavonski milieu, bile su tako delikatno iznesene, da se je vazda osjećalo, da one nisu same sebi svrhom i da nemaju samo nadomještavati dramsku akciju. Ako su time i prešle u širinu, bile su po sebi interesantne u svojim preciznim živopisnim detaljima.

U ovoj izvrsnoj režiji pomaklo se je težište sa riječi, sa Kosorove dramatske retorike, kojoj je on još pridavao toliku važnost, na događaje i ovi su faktično uvjerljivije iznijeli pravi smisao djela. Ono, što se je instinktivno osjećalo kao snaga Kosorove drame, vječni sukobi i trvenja između dobra i zla u ljudskim ćudima, to je uspjelo Gavellinoj režiji i prikazati. Uspjelo mu je pridonijeti najbolje, što se je moglo za djelo učiniti.

Potpuno u skladu s Gavellinim režijskim ambicijama bio je i dekor. Inscenacija g. Ljube Babića: perspektive u daleke slavonske nizine, a u dnu horizonta, izdizale su lik čovjeka: i jedno i drugo u duhu Kosorove dramatike.

Ne treba ni posebno isticati da su uz sve ovo naši izvrsni protagonisti gg. Dujšin, Pavić, Maričić, Afrić, Jovanović, Grković, Tepavac, Štimac i Predrag Milanov, kao i gđe Vavra, Dimitrijević, Jovanović i Grahor s punim poletom interpretirali Kosorovo djelo.

B. Livadić

BEGOVIĆEVE »TRI DRAME«

Izišle su u jednoj ukusno opremljenoj knjizi tri Begovićeve najzrelije drame: »Božji čovjek«, »Pustolov pred vratima« i »Bez trećega« (kod Gece Kona, Beograd, 1933.). Ove tri drame reprezentiraju u mnogočemu najbolje, što smo doprinijeli modernoj dramskoj književnosti. One se ističu već i po tomu, što su prešle mnoge evropske pozornice, pa i američke (»Božji čovjek« — San Francisko, Los Angelos

i New-York). Dokaz je to, da je Begović ušao u duh modernog teatra i udovoljio jednom zahtjevu, kojemu se dramatičar kraj žive aktualnosti teatra ne može ukloniti, ako hoće da uspije. One pogoduju svojom hitrom izmjenom slika modernoj kinematografskoj scenskoj tehnici (»Pustolov pred vratima«), potiču, dapače, kako to svjedoči u tekstu, režijski članak dr. B. Gavelle, na rješavanje zakučastih scenskih problema. No kako se god Begović rado povodi za novostima u teatru, u ovim se je njegovim najjačim djelima prikazao i kao samosvojan dramatičar. Njegov dramski talenat nesamo da umije pronaći sujet, koji mora dramski interesirati, nego se on očituje i u plastici svake figure, u ekonomiji scene i u svakom obratu vazda dramski živog dijaloga. Begovićeve napore oko skladnosti u umjetničkom izrazu odaju tragovi izvrsnog školovanja na romanskim uzorima. Prvi čin »Božjega čovjeka« za to je najsvjetliji primjer: svojom zaokruženošću on bi se doimao snažno i kao aktovka, sam za sebe. Snaga Begovićeva uživljavanja obuhvaća jednako naš legendarni svijet i pronalazi ondje lica jakih elementarnih osjećaja, kao što prodorno ulazi i u sadašnjicu iscrpljujući dramski komplicirane motive novoga društva. Žena mu je u svakom slučaju najodrješitiji odraz života i njegovih pokretnih sila. U svim je tim dramama žena protagonistkinja, rješavanje njezine zagonetne duše daje Begovićevu dramskom stvaranju najjače impulse i najbolje uspjehe. Iako i jest u drami »Bez trećega« najaktivnije od dvoje lica, jedinih u drami, čovjek, ipak proističe sva akcija drame iz nedohitnoga vrela ženske duše, koje nema čovjek ni onda u vlasti, kad mu se žena sva, bez ostatka, predaje.

Begovićeve drame nisu samo dobar teatar, one su i svojom podatnom formom i zanimljivošću svojih sujeta i ugodna lektira.

I d.

ČELJUST SATANE

Ivo Šarinić, Čeljust Satane, Lirska novela, Zagreb 1933.

G. Ivo Šarinić izdao je prvu svoju novelu »Rusalka« g. 1920.; zatim, godinu dana kasnije, »Dijete Madame Butterfly«; iza toga nastupila je stanka od dobrih 13 godina. Da li su toj šutnji bile razlogom vanjske prilike ili unutarnji razvoj, dosta je teško pogoditi, sudeći po samim djelima. Ideološki, osjeća se nesumnjivo dojam razdoblja, koje se može smatrati čitavom epohom u našem javnom životu; umjetnički, teško je sravniti novo djelo »Čeljust Satane« s ona dva prva. Nekad su bile u modi »novele u stihovima«, i kada bismo htjeli pod silu tražiti šablonske kategorije (bez njih, u glavnom, gotovo ne možemo ni biti, jer moramo imati neko uporište za uporeďenja i analogije), onda bismo »Čeljust Satane« mogli svrstati u tu vrstu, to više, što je novela bila polazna točka g. Šarinića. Ali treba pored toga naglasiti i neke osjetljive razlike, ako hoćemo pravo da odredimo karakter ovoga djela. I »Rusalka« i »Dijete Madame Butterfly« polažu važnost na neobičnost motiva, na iznenadnost zapleta, na ono što, po klasičnim definicijama novele, čini zaista pripovijetku »novelom« u romanskom značenju riječi. »Rusalka« je priča osnovana na bizarnim asocijacijama izranjanja i poniranja svijesti u patološkom raspadanju duševnih sila — njena je radnja vizija ludila. »Dijete Madame Butterfly« realistična je po radnji, ali joj intonacija potječe iz svijeta iluzije, s pozornice; historija dvoje malih figuranata u operi »Madame Butterfly«, od kojih je jedno zaista dijete slavne pjevačice, a drugo samo na daskama, inače najmljena sirotica, i, svakako je vrlo novelistički, kako taj slučajni i sasvim neobični susret postaje koban za kasniju sudbinu oboje ljudi. »Čeljust Satane«, naprotiv, osnovana je na sasvim tipskom motivu, koji čak nije ni posve jasno odreďen u svojim pripovjedačkim konturama, samo da analogija sa sudbinom mnogih ostane što bliže; ali zato je narativna strana nadomještena bujnim lirizmom. Junakinja »Čeljusti Satane« djevojka je, koja je odrasla na ladanju; ne može se točno razabrati, da li je dvorac ili ljetnikovac, o kojemu se govori, zaista njezin rodni dom, ili je to samo vizija pjesnikova kao ruho erotskih zanosa onoga, koji pripovijeda čitavu zgodu u prvom licu. Ali svakako, ona nije pravo seosko dijete, seljanka; pokazuje to njezin smisao za luksus, za raffinement, i stil njezina saobraćaja s čovjekom »s bičem u ruci, u bogatu jahaćem dresu«, kojemu ona, kada joj se nakloni »tiho se nasmiješi«. Za pripovijetku samu, odreďiva-

nje tih detalja bilo bi prilično nevažno; no ono je nužno za procjenu onoga, što autor tom pričom hoće da kaže. Inače se tok radnje može kazati dosta ukratko: lice koje pripovijeda voli tu djevojku (kojoj autor, na žalost, čak nije dao ni imena). Lirskim zanosima, koji zaista trepte snažnim osjećanjem, autor zaista nalazi sugestivna izražaja za glorifikaciju idealnoga, vječno-ženskoga u toj nevinoj ljubavi obasjanoj žarom sunca ili čarobnim srebrom mjesečine. Ali djevojka se priklanja »čovjeku u dresu«, koji dolazi onamo na svojim jahaćim izletima; on je bogat i gradski elegantan, a ona, kao sve žene kojima to imponira, perfidna i koketna, željna sjaja i užitka. Tragedija se nastavlja, kako je pripovjedač, zaprepašten, slutio: djevojka slijedi svoga ljubavnika u grad, predaje se lakoumnom i sjajnom životu; isprazni i tašti mladić se nje brzo zasićuje, to brže što užici uništavaju ne samo duševno i tjelesno, nego i materijalno. Ali strmina, niz koju je pošla, ne da se više zaustaviti.

I Satana te u čeljusti nosi,
ko slabo i slijepo mače,
od tržnice do policije,
od policije do bolnice,
od Pučke kuhinje do Burze rada,
od crkvenog portala do bordela...

Pa dok se djevojka ponižena, ostavljena, upropaštena, u pustoj poljani pod hrastom »svija ko zmija«, a »usne joj se lijepe k nebu dižu i šapću: Bože, o veliki Bože«, onaj koji je još uvijek nije zaboravio uzda se, da će u njezinoj duši »ustreptati spomen davni«:

Pa zato sada, kad si jednoć, dijete,
Do neba digla svoje plačne oči,
O, znaj, za gorom ja te sretan čekam,
I ti ćeš k nama, ti ćeš k nama doći!...

Nama: to znači, ne samo onome, koji ju voli, nego i suncu i »poljima punim rosnog cvijeća« svoga zavičaja. To je ideološka pointa, koju sam već u početku napomenuo: ona, mora se kazati, nije baš sasvim jasna, jer je shematičnost, na koju je autor sveo radnju, suviše oskudna realističnim detaljima, koji bi nam pobliže objašnjavali autorovu tezu. Povratak prirodi — to bi bila općenitija formula i prema tome primjenljiva i onda, kada ostale okolnosti nisu pobliže određene. Ali čemu onda onaj barokni dekor u prvom dijelu priče, jer to »plemićki« stilizirano jezero s parkom i labudom nije priroda u smislu neposrednosti, bezazlenosti i jednostavnosti života. Ili onaj dekor pripada samo egzaltiranoj viziji zaljubljenog čovjeka, a onda povratak prirodi znači, točnije, opreku sela i grada. Ali je u tom slučaju, makar i kao pjesničko ruho, neskladan onaj artificijelni ukras plemićkog dvorca, a u drugu ruku, opasnost grada suviše oštro istaknuta. U stvari, nije djevojku uništio grad, nego njezina strast i lakoumnost, koji bi je upropastili i drugdje. Istina je, da je grad povoljnije tlo za razmah ovakvih tragedija, ali onda bi to imao biti svakako neki kud i kamo veći grad nego li onaj, toliko pitomi, koji je tako na dohvatu prirodi, nama tako dobro poznat i iz ovoga letimičnog prikaza:

I samo se ljeskaju stakla na zaselku,
Te motre u daleku plavetnu ravnicu,
Gdje se u suncu zlati metropola,
Ljeskaju se krovovi i kupole,
I dva zlatna obeliska: — tornjevi katedrale.
Onda se sve gubi u plavetnoj podnevnoj magli,
A samo kroz maglu poput srebrene niti
Vijuga daleka rijeka.

Navodim namjerno čitav ovaj odsjek, pored već iznesenih citata, da se pored dikcije skica vidi i oblik i jezik ovoga neobičnog djelca: u današnjoj poplavi šture lirike, koja navlaš izbjegava bujnost pjesničkog govora, i proze, koja naglašava »stvarnost« uklanjajući se pjesničkim emocijama i biranju izraza, »Čeljust Satane« svakako je originalna svojim nastojanjem, da motiv pun suvremene stvarnosti prožme suptilnošću poetskoga gledanja i traženjem formalnog raffinementa. Stihovi, sad slobodni, sav vezani, teku glatko i imaju neki naročiti, svoj vlastiti zvuk, i opasnost je samo u tom, što djelo, u stvari narativne koncepcije, teško podnosi u svim detaljima dosta visoku lirsku intonaciju, pa se katkada čini, da bi pojedine partije bile manje pretenciozne kao ritmična proza s više realističnim tonom, jer se stihovi kao ovi:

Jer se iz mojih visina sve na zemlji gleda
Tako jasno, tako maleno i tako ništetno —

doimaju zaista kao rezonovanje u prozi. Ali pjesnički govor omogućuje autoru, da radnju.

samu po sebi tipski jednostavnu, zalije lirizmom, koji je svojom puninom nosi, ispunja i razmahuje: u tom pogledu g. Šarinić otkriva neočekivanu stranu svoga talenta: on može, i to nerijetko, da dade stvarima lirski preobražaj, kao na pr. u onoj, malo prije navedenoj silueti grada, koja je toliko poznata, a ipak pjesnički toliko impresivna, ili na pr. u ovoj slici:

Ti si kao zlatna sunčana zraka,
Što se uvila kroz tamne grane jelika,
A tamo u parku po bijelom pijesku
Veze zlatne, sunčane arabeske. —

Ili u ovoj pjesnički imaginarnoj, a ipak toliko plastičnoj viziji:

O dijete, sklopi zaplakane oči,
I sanjaj i sanjaj i sanjaj!...
Gledaj, na nebu srebreni oblak,
I na njemu srebren dvor.
Sa srebrenih bedema sipaju se zvijezde,
Nad srebren-kule digao se mjesec,
I svuda mir... i svuda gluhi mir...

Takav pjesnički način izražavanja omogućuje autoru, da ostane delikatan i ondje, gdje govori o padu svoje junakinje, da ne zapada u vulgarnost i banalnost, ostajući ipak jasan i plastičan, a nalazeći pritom katkada neobično sretnu riječ za projekciju zbiljnosti u tu pjesnički stiliziranu viziju svijeta:

I tvoja je duša tako velika
I tvoja je duša tako strašna.

Kada bi g. Šarinić više pazio na čistoću i pravilnost jezika, on bi automatski došao do toga, da pritom ujedno destilira i neke stihove i neke odlomke, koji još imaju prizvuk izvjesnog stilskog diletantizma, a to zato, što jezični osjećaj autorov još nije dosta prekaljen. Tako na pr. u gore navedenom pejsažu grada ne može se kazati: motriti u ravnicu, jer motriti stoji samo s akuzativom, ne valja putevi mj. putovi, počimlju mj. počinju, od zadrhtati ne može biti imperfekta zadrhtahu, jer je prijedlog »za« učinio glagol svršenim. Katarakta je, po latinskom otkuda je uzeta, ženskog roda a ne muškog, a ne može se kazati »sablaznim očima«, nego sablasnim, jer sablazan i sablast nije isto! Također, deklasiraju pisca i djelo pogrešno reproducirane tuđe riječi: Le roi est morte mj. mort; marchi nikako, nego ili: marquis franc., ili marchese talij. Često je i neugodno također zamjenjivanje č i ć. Takve su se omaške mogle pažljivijim pregledanjem izbjeći, a kod tog pažljivijeg pregledanja stvari, koje se čine sitnice, oko bi se bez sumnje zaustavilo i na po kojem stihu, po kojem izrazu gladeći, bruseći, dotjerujući; baš najveći pjesnici nisu sipali stihove iz rukava, nego su brisali, križali, popravljali — kako se vidi iz rukopisa.

Sve je ovo rečeno, što vrijedi voditi računa o ovom pjesnički i plemenito inspiriranom djelu, koje se ne jagmi za momentanim modnim efektima, te pokazuje dublje i originalnije nastojanje i u gledanju stvari, i u formi; ono nas iznenađuje svojom svježinom, svojim intenzitetom boja i ugođaja i, kao cjelina, ostavlja dojam ne samo ugodan, nego i dubok.

Ljubomir Maraković

ILI JESMO — ILI NISMO

Slavko Kolar: Ili jesmo ili nismo. Novele. Redovno izdanja »Matice Hrvatske« za god. 1933.

Korijen smiješnog često je u srodstvu sa suzama i od iskona je, unatoč estetskom kanonu Aristotelove Poetike, dominantnija ova pointa, i djela sačuvanih klasika su odraz stanovite epohe, rase i društvenog sloja u njihovoj šarolikoj mnogostrukosti. I pored opojnog helenskog smijeha kao odraza duhovnog sklada postoji i pelinom zagorčen smijeh nesklada; drukčije se smiju bogovi na Olimpu, a drukčije ljudi na zemlji, siti i bogati; gladni i poderani itd. Zato postoje razni tipovi i stilovi humora, u kojima se manifestira duh rasa (germanski, galski, anglosaski, romanski, slavenski humor), prestiž društvenih slojeva (plemić, buržuj, seljak, radnik), dah gladnih, krvavih i sužanjskih vremenskih epoha (stvarajući satiru ili idiotizam).

U našoj književnosti ostvarena su fragmentarno dva tipa humora: jedan je onaj, koji iznosi čovjeka slavonskog - srijemskog kraja (Janko Jurković, Korajac, I. Velikanović), i drugi, koji je utjelovio našeg kajkavskog kmeta (Ante Kovačić u Registra-

turi, Horvat Kiš u tipovima svojeg Ceneka Zrelca, Štefa Zaplatića itd.). Slavko Kolar polazi ovim već po Kovačiću utrtim putem stvarajući snažnim talentom solidne osnove za izgradnju našeg izraza. On je zahvatio u svojim novelama dva sloja naše društvene sredine: seljački i malovaroški, i to malovaroški u knjigama »Nasmijane pripovijesti«, izd. god. 1917. i »Ili jesmo ili nismo«; seljački u neizdanoj knjizi »Ženidba Imbre Futača« (tu bi ušle već štampane novele: Breza, Kriza, Svoga tela gospodar, Mika Čubak i naslovna novela). Postoji još i treći tip Kolarovih stvari, a to su manje više duhovite feuilleton — novele, objelodanjene i rasute po starim godištima »Hrvata«, gospodarskog priloga »Jutarnjeg lista«, u kalendaru »Narodno kolo«, koje bi imale, sakupljene u knjizi, naslov »Perom i drljačom« (naslov citiran po članku g. dra I. Hergešića u »Obzoru«).

Prva knjiga njegovih malograđanskih priča pisana je, kako već i naslov otkriva, na tezu »smijeh radi smijeha«; tu prevladava ono Nušićevo lakrdijaštvo, zasjenivši često prizvuk satire (nacionalna megalomanija i lumpenpatriotizam u noveli »Historijska kljova«) ili tople sućuti za mane ovog svijeta, kojemu je on ipak privržen i kojega slika sa simpatijom. Čehovska provincija nazire se i na nekim stranicama druge knjige: to je jetka satira na našu socijalnu i nacionalnu megalomaniju. Svi ti tipovi su sitni ljudi, koji iz skučenih malovaroških okvira i horizonata sanjare o velikom svijetu, o slavi i bogatstvu, a onda kapituliraju u potajnom kompromisu. To su odreda tipovi u svim novelama: Krešimir Turčić, anarhista i pjesnik u pubertetu (Kompromis), Vladimir Klisić i ostala bohemija u Parizu (Ptica nebeska), Zlatko Junašević, karijerist (Politička večera), Luka Šušmek, bosjak i puntaš (Ili jesmo ili nismo).

Nasuprot njima uspijevaju laktaši i politički kameleoni (revizorski tip dra Iks Ipsilonovića u noveli »Šljiva«); prirepi i ulizice (Podvinjušić) itd.

Zasebno mjesto zauzima novela »Ptica nebeska«; tu se Kolar narugao onim našim staromodnim matoševskim bohemima i estetama, koji čeznu za tuđinom kao nekim otkrićem novih vidika a onda otputovavši brzo se zasite i razočarani prokriomčare natrag u svoju zemlju. Raspline se u magli onaj veličajni san, gorčinom i glađu ostvari nestvarna biblijska priča o pticama nebeskim. Ponosni konkvistadori, patetični byronovski junaci vraćaju se pokajnički u krilo majke zemlje i domovine, jer ovdje je glad i bijeda, a u svojoj si zemlji ipak sit: »naša dobroćudna zemlja, koja ima toliko ljubavi za parasite od najvećih pa do nasitnijih«... »nema zemlje, koja ima toliko strpljenja za prosjake i toliko širokogrudnosti za plemenite lijenčine«. Ovaj problem nabačen je u nekoliko mahova u našoj književnosti. Matoš je bio dugogodišnji ljubavnik majke Kroacije skitajući se svijetom od nemila do nedraga, Krležin Petar Orlić (Hodorlahomor Veliki), koji sanja nestvarno Pariz kroz mirise, boje i zvukove Matoševih riječi i rima, užasnut bježi pred tom apokaliptičkom nemani velegrada, tog modernog Babilona nad Babilonima. Njemu su srodni Fran Mirković (u knjizi Milutina Nehajeva »Veliki grad«) i Tvrtko Sanja (u Vilovićevu romanu »Esteta«), na njih ovako otrovno djeluje Beč sa svojim naličjima opačine, samo što diletant — artist Mirković (zamišljen kao tip našeg Oblomova, Onjegina, Hamleta, Werthera) pogiba u raljama velegrada, jer nema veze s rođenom grudom, dok se esteta i cinik Tvrtko Sanja izvuče iz bijede i kala okrijepljen životodajnim sokovima svoje zemlje, koji ključaju u njegovim seljačkim grudima.

»Politička večera« majstorski iznosi jedan suvremeni problem: sukob gospode i seljaka, antitezu selo-grad.

U ovoj Kolarovoj knjizi imade više suza i satire nego smijeha: suza nad onim narodom, koji kao Martin Mikulić imade zdravu pamet i snažne ruke, ali još uvijek spava, ili uvlači rep i liže gospodi ruke (Mato Lovreković); satire nad narodnim advokatom, Zlatkom Junaševićem, koji je guleći sirotinju stekao vinograd, dvokatnicu, kapital i još hoće da avanzira do najvišega; prezira nad mizernim korupcionistom i ulizom Podvinjušićem. Ovi tipovi su suvremeni i punokrvno naši. Dok čitamo ove novele, pred nama oživljuje masna, tupa i podmukla provincija; ovim auvergnanskim varošima Pajkovcu, Velikom gnijezdu lako odgonetnemo ime, takovih imade mnogo, a

u njima još više pospanih purgera i budnih čuvara. Jedino bi se moglo mjestimice prigovoriti, što Kolar zaplet i samu fabulu uzima odviše na laku ruku stvarajući tako mjestimice odviše naivne i ishitrene situacije, kao na primjer kad u noveli »Ili jesmo, ili nismo«, vješa rasplet radnje mačku o rep. Što se tiče njegovih književnih uzora, on se za razliku od svojih prijašnjih simpatija Rusa (Gogolja) priklonio Francuzima, specijalno Anatolu Franceu; tu je klica njegovu sređenijem obuhvatanju svijeta: ona Franceova filozofska pronicavost a u isto vrijeme i skepsa nad ovim stvarima.

Ali bi trebalo uz ove prizvuke u Kolarovim novelama, da što češće i neposrednije progovori i duh naše narodne šale i pjesme, jer to blago nije iscrpeno samo u epici i lirici, već nalazimo u njemu zlatnih zrnca satire i šale; a da imade i svoju udarnu snagu, to se vidi iz nekoliko rečenica Martina Mikulića. O tom je davno pisao Janko Jurković (O narodnom komusu, Rad Jugoslavenske akademije, knj. IX. str. 156—186), i do danas je iz ove riznice malo iscrpeno. Ove uporedbe više vrijede za ciklus Kolarovih seljačkih novela; kao što je ovdje razgolićen naš malovarošanin, tako je ondje oživljen u nepatvorenom govoru i liku naš zaboravljeni seljak. Slavko Kolar imade danas svoj stil, maniru i onu notu umjetničkog objektivizma, kojom prilazi svojem predmetu. Izdanje njegova cjelokupnog djela značit će otkrivenje našeg izraza.

Stjepan Devčić

OSVRT NA KONCERTE

Koncerat »Zagrebačke filharmonije«

15. prosinca slušali smo sinfonijski koncert, posvećen u glavnom njemačkim kompozitorima. Izvodile su se Mozartova »Sinfonija« br. 40, Brucknerova »Četvrta sinfonija«, te Lisztov »Koncerat za klavir i orkestar« u es duru. Dirigentu Lovri Matačiću mora se odati priznanje. Rasporede sastavlja on uvijek tako, da spoji nekoliko djela, srodnih po osnovnoj zamisli. Pri tom obično nastoji da izvede samo muzički veoma vrijedna djela, te ne dopušta, da ga želja za što ljepšim izgledom rasporeda odvede na stramputicu muzičke banalnosti. Matačić vješto odabire stvari koje su u skladu s njegovim temperamentom, pa ih onda interpretira s neodoljivim zamahom. Mozartova je sinfonija prštila od lakoće, ali u tome muziciranju nije bilo površnosti. Već prigodom koncerta, što ga je dirigirao prošle sezone, pokazao se Matačić kao osobit interpretator Brucknera. On umije da izvede jasno i povezano Brucknerovu sinfonijsku formu, koja zbog svoje kompliciranosti dovodi dirigenta lako u opasnost, da njegovo muziciranje ne čini dojam cjeline, već skupa nabacanih muzičkih fragmenata. Ovaj put je bila izvedena Brucknerova »Četvrta sinfonija«. Još je bio na rasporedu Lisztov »Koncert za klavir i orkestar« u es duru, djelo potpuno površno, ali puno zahvalnih vanjskih efekata. Briljantna solistica bila je Antonija Geiger-Eichhorn.

Kvartet glazbenog društva intelektualaca

Već svojim lanjskim nastupom pokazao se »Kvartet glazbenog društva intelektualaca« kao naše najbolje komorno muzičko društvo. Svojim muziciranjem na ovogodišnjem koncertu od 25. siječnja uvjerio nas je nanovo o tome. Šteta je samo s obzirom na važnost, što je ima ovo društvo za naš muzički život, da ne izlazi pred javnost svake sezone s novim rasporedom. Djela, što su ih izveli, većim su dijelom poznata s lanjskoga koncerta. Na prvoj su polovici rasporeda bili kvarteti Haydna i Beethovena, a na drugoj domaćih kompozitora.

Stahuljakov »Drugi kvartet«, izveden prvi put na ovom koncertu, ostavio je veoma šarolik utisak. Prva dva stavka napisana su u nekom postromantičkom stilu, otprilike na način Griega i Čajkovskog. Četvrti je pak stavak strogo akademska fuga. Najoriginalniji je i muzički najvredniji treći stavak »Kolo«. Tu se autor oslobodio svojih uzora i unio je u svoju muziku nešto vlastitog muzičkog osjećanja. Forma je ovog stavka potpuno rapsodična. S ovim je kvartetom Stahuljak pokazao, da je osobiti znalac kompozicijske tehnike. Instrumentacija mu je zvučna, a tematiku pojedinog stavka umije potpuno izažeti.

S prijašnjih izvedaba poznati nam Ciprin »Prvi kvartet« pokazuje uz mjestimičnu kaotičnost osebujnosti našeg narodnog melosa izražene s profinjenim tehničkim sredstvima. Matzov »Gradišćanski kvartet« obrađuje u

svom jednom stavku neke napjeve naših sunarodnjaka iz Gradišta u zahvalnom kvartetskom stilu.

Društveni koncerat Hrvatskog glazbenog zavoda.

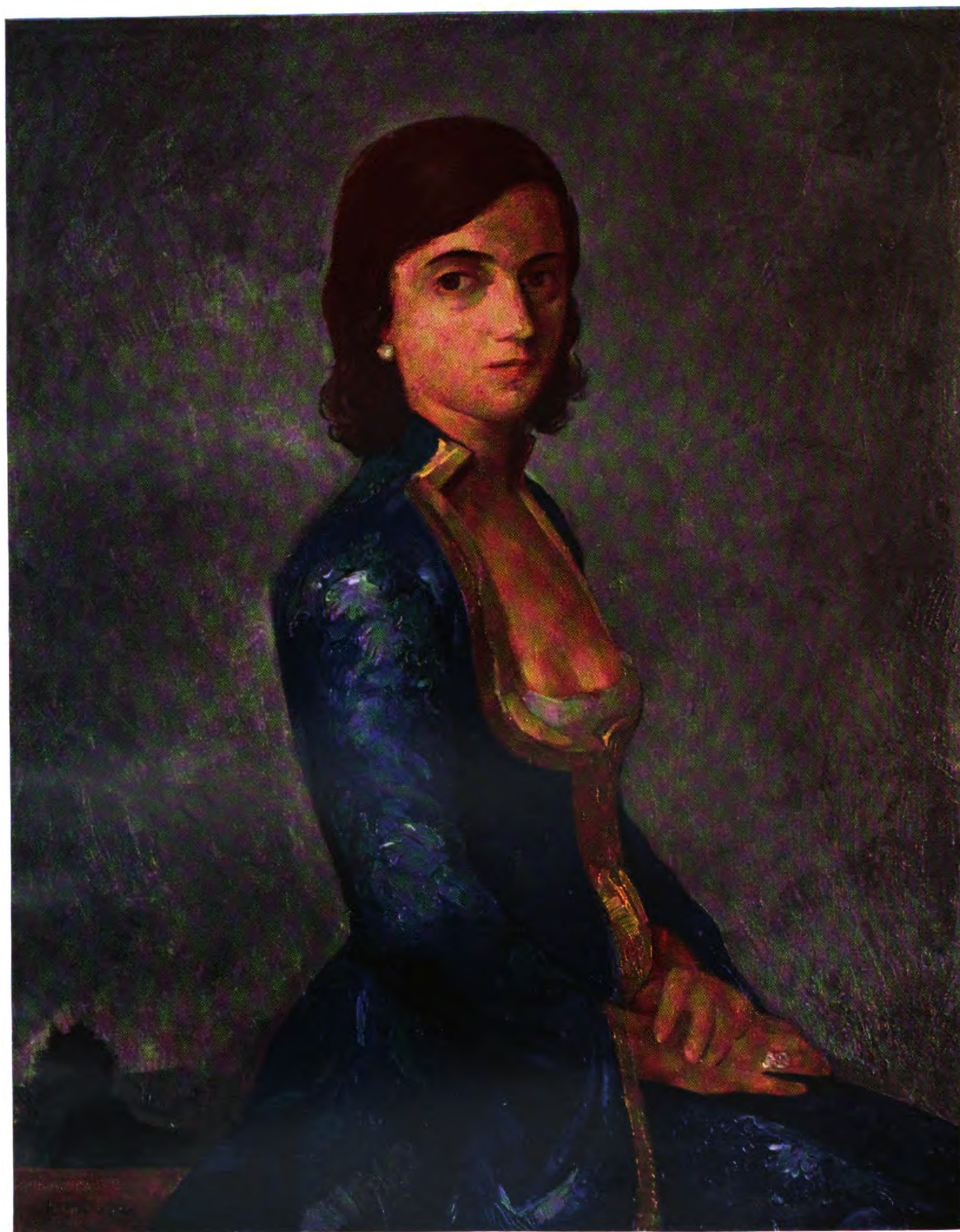
Četvrti društveni koncerat »Hrvatskog glazbenog zavoda« dne 26. siječnja bio je posvećen komornoj muzici domaćih autora. Na rasporedu su bile same pjesme za glas i klavir izuzevši jedan trio za klavir, violinu i violoncello. Zastupani su bili kompozitori najrazličitijih struja počevši od onih, koji stvaraju u duhu narodne muzike, pa sve do epigona stvarnih muzičkih stilova, kojih se rad danas doimlje kao čisti anahronizam.

Paraćeve dvije »Pjesme s mora« kreću se sasvim u oblasti talijanskog verizma, zasićenog vanjskom patetikom. Jednako su neuspjele Široline kompozicije Domjanićevih pjesama. Tekst »Škrlačeka« se po svom karakteru doimlje kao stilizirana narodna pjesma. Debussyevska melodija i harmonije Široline muzike vrlo neugodno kontrastiraju s njime. Isto vrijedi i za pjesmu »Pri kamenitih vratih«, čiji je tekst doduše u nekom dekadentnom nastrojenju, ali je svejedno pun našeg lokalnoga kolorita, da isključuje tako očito muzičko epigonstvo te iziskuje kao i prva glazbenu obradbu u narodnom duhu. Grgoševićeve tri pjesme iz zbirke »Od kolijevke do motike« i Gotovčeva »Omili mi u selu divojka« najbolje pokazuju smjer, kojeg se mora držati naš suvremeni kompozitor, ako želi postići samostalni izražaj, a da ne ostane vječni oponašatelj. Uspjele su obradbe narodnih pjesama Dobronićeve i Papandopulove. Samo što su melodije pjesama »Čežnja za dragim« i »Pogiboh za njom« pseudonarodne, jer ih je po svoj prilici u kakvoj krčmi — bilo seoskoj, bilo gradskoj — iskomponirao neki ciganin ili tamburaš, pa je šteta, što je Dobronić uložio toliko truda za njihovu obradbu.

Prva izvedba Širolina »Tria« u d duru upoznala nas je sa solidno rađenim djelom. Stil muzike je akademizam bez obzira na naročite naše značajke. Ali instrumentacija je veoma zvučna, a forma izrazita. Prvi i treći stavak se ističu svojom konciznošću, dok je drugi previše razvučen. Raspored su izvodili Josip Križaj, Oskar Jozefović i »Zagrebački komorni trio.«

Dr. Branimir Ivakić

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 10a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Dežčićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3382

Maksimilijan Vanka
Gospođa u plavom

HRVATSKA REVIJA

GODINA VII BROJ 4 MCMXXXIV

MATOŠ MEĐU »MLADIMA«

Pisma na moju adresu

Dvadeset godina nakon smrti Matoševe († 17. ožujka 1914.) čini mi se zgodnim časom, da iznesem u javnost nekoliko Matoševih pisama, koja prikazuju njegov odnos s »mladima« i sa »Savremenikom«. Poznato je, da je Matoš po svojim uskim vezama s politikom bio uz konzervativne elemente u »Matici Hrvatskoj« također na strani protivnika »mladih«, ako i u drugom logoru. Upravo zbog toga, što doprinose razbistrenju jedne od mnogih situacija, koje su bile po Matoševu javnom istupanju zagonetne i protivurječne, imadu ova pisma svoje značenje. A i preko toga, odavajući od prve do posljednje riječi Matošev stil u njima se je uščuvala gdjekoja crta njegovog značaja, koji je dao na kraju hrvatskoj književnosti njegovu markantnu umjetničku ličnost.

Tik nakon smrti Matoševe napisao sam u »Savremeniku«: »Matoš se je doista sav razdavao i raspoklanjao u svojim radovima. Zato je svatko u njima našao nešto svoje i postao mu je u duhu prijatelj. S vremenom nakupilo se je toga prijatnoga za sve nas toliko, da smo mu i neprijatno opraštali«. Zbog toga mislim, da i sada ova privatisima ne će nikoga povrijediti, a najmanje, da će u koga pozlijediti blagu uspomenu na nesretnoga pjesnika.

Prvo pismo Matoševo pada u vrijeme, kad se je u Društvu hrv. književnika začela moja borba za njegovu suradnju u »Savremeniku«. Grubi i bezobzirni feljtonski ispadi Matoševi pribavili su mu neprijateljstva na svim stranama i kretali su se u mnogočemu i preko ruba književno dopustivoga. Ipak smo mi zbog Matoševa talenta sve pregorjeli, pa i sumnju, da činimo to od straha pred njegovim perom (o kojem govori dr. Dežman), i ostali smo s Matošem do njegove smrti unatoč svega u najboljem prijateljstvu. Imali smo napokon i zadovoljštinu, da je s nama rado radio i objavljivao u »Savremeniku« najbolje svoje radove.

Samobor, 14. VIII. 08.

Štovani gospodine,

Vrlo sam se začudio, ne našavši u posljednjem broju Savremenika priloga, kojega sam sâm korigirao, koji prema tome bijaše namijenjen posljednjem broju — kako ste mi u ostalom i Vi sami pisali. Čuvši o novim nedostojnim intrigama i ne našavši Vas u Zagrebu, potražih g. Plavšića, tajnika D. h. k-a i on mi reče, da mu ništa o tome oficijelno nije poznato, obećavši mi, da će me po svojoj dužnosti naskoro informirati. No on toga nije učinio, a kada ga ovih dana sastadoh, reče mi, da ste mi Vi jamačno ovih dana pisali. Međutim nema ni Vašeg lista i ja za mjesec dana nisam mogao ni od Vas ni od društvenog tajnika dobiti glasa, kojega trebam dobiti već u ime literarne pristojnosti i kurtoazije.

Molim Vas dakle posljednji put, da mi javite, što je s mojim stihovima i zašto ih iznenada izbaciste, ne vrativši mi ih, premda bijahu već korigovani i za štampu spremni. Ne odazovete li se za osam dana mome pozivu, bit ću prisiljen ovu kukavnu aferu iznijeti na javnost kao karakteristiku naših infamnih literarnih prilika, a ako to ne učinih već dosele, vezaše me samo obzir prema Vama i neugodnost ulaziti s Vama u polemike a là Drechsler.

Pošto slučajno znam, da ste imali velikih familiarnih poslova, tješim se, da vas toliko zaokupiše, te niste dospjeli na mene ni misliti. Iz ono malo ugodnih sastanaka s Vama ne mogu vjerovati, da bi se dali od nepoznatih intriganata toliko kapacitirati, da pogazite svoju riječ i naškodite svome ugledu, književničkom i uredničkom. Ne uredi li se i ta jadna stvar, ja ću iz polemike novinarske stvoriti aferu literarnu, preštampavši u knjigu sve moje polemike, zbog kojih sam bojkotovan u Matici i u Savremeniku, i ono malo pametnog svijeta neka vidi, što su koterije, što su literarne niskosti i književničke mizerije. Dosele sam išao sam, svojim putom, a tim ću putom ići i odsele.

Sa štovanjem
A. G. Matoš

Zagreb, 30. XII. (08.)

Štovani g. uredniče,

Molim da u interesu lista i mome štampate u Savremeniku ovaj ispravak (Errata). Kako znate, i opet sam kukavički napadnut, ali ja Vas uvjeravam, da se neću kukavički braniti.

Čudim se, kako mogaše D. h. knj. štampati djelo miliunara Milleticha, koji ga mogaše — da valjaše — sam odštampati.

Želim Vam srećnu novu godinu, t. j. smrt koje drage osobe, koja bi Vam mogla ostaviti mnogo, mnogo novaca.

Sa štovanjem
A. G. Matoš

Spočitavanje Matoševo Društvu hrv. književnika, da je izdalo »bogataša« Miletića, osobito je za nj značajno. On ga je ponavljao i u javnosti, premda je točno znao, da ta edicija nije društvo ništa stajala. Nije bio dosta jak, da za volju efektne parade u borbi žrtvuje nepravednu objedu!

Samobor, 18. I. 09.

Dragi g.redniče,

I opet sam u tom ugodnom refugiumu, gdje ste Vi jamačno prvi put griješili. Iza kratkog mog slobodnog boravka, Zagreb, upravo tamošnji ljudi tako mi se ogadiše, da više no ikad žalim, što nemam onog starog mog zdravlja, pa ne mogu otići u veliki iz tog sićušnog svijeta, gdje ne možete naći ni ponosne samoće, gdje se i čista ljubav pretvara u nesnosnu tiraniju...

Sada razumijem Vašu flegmu, Vaš laissez faire, laissez passer. Čemu se uzrujavati i ešofirati? Naročito, ako imamo ukusa za humor.

Tu sam pročitao Miletićevu posljednju knjigu i već sam je u Pravu preporučio. (Ne znam, kada će štampati taj feljton). Nije trebalo početi sa knjigom bogataša, kad imamo siromašnih velikana kao Kovačić, ali knjiga je za veliku preporuku, premda ima pored krasnih i sasvim dosadnih članaka, pored izvrsnih i vrlo neuspjelih sudova, kao na pr. onaj o Duse. Čitajte, što o tome vele Lemâitre, Shaw, pa njem. kritikeri, koji su meni nepoznati. U ostalom, o knjizi ću opširnije govoriti u Nar. Nov. Od novih izdanja Druš. hrv. knjiž. zanima me Kuzmanović — pardon — Šimunović vrlo malo, ali jedva čekam, da se izda Domjanić. To nije samo plemenitaš; to je i plemenita, fina duša, pa se samo bojim, da nam kao kod Vidrića kajkavizmi ili naglasak kajkavski ne pokvare uživanje.

Kako vidim, moj članak u Savr. imao je za Vas samo lijepih posljedica jednog kuražnog urednika. Pokret, braneći literarne fačuke svojih

saradnika i napadajući od mene evidentne laži, postizava samo ovo dvoje: da odbija od sebe talentirane mlade ljude kao one oko Sutle i da, na štetu slobodne misli, u vlastitoj mojoj stranci pomaže nesnosnu reakciju »katolika« proti Mlad. Hrvat., proti meni i proti samomu Franku, koji ne može biti neliberal. U ostalom, kada se radilo o nepoćudnim kritičarima, pokretaši su uvijek išli zajedno sa furtimašima, i čak su ih proti nama i citirali, zaboravljajući, da samo jezuit može ići rame uz rame sa jezuitom. »Crni i Bijeli«, a ja vrlo žalim, što sam i Vas jedno vrijeme »bijelim« smatrao.

Moju pjesmu jamačno već primiste. To je variacija Tajanstvene Ruže sa realističnijim crtama, možda najbolji moj sonet. Čitao sam u Nar. Nov. Krnicev prikaz moje knjige, mjestimice vrlo hiperboličan i netačan. On nije opazio, da sam te stvari nazvao pričama, ne pripovijestima, poezijama, gdje može biti i realističnih skica, i da nisam nikada švermovao za romanom kao ni za tim, da budem očekivani pripovjedač, dakle njihov pripovjedač, kojega oni očekuju. Biti samo pripovjedač ne čini mi se Bog zna što i pisci, koji samo pripovijedaju repetiraju se kao i epski lovci, sontagsjegeri. I Flaubert i Turgenjev se repetira.

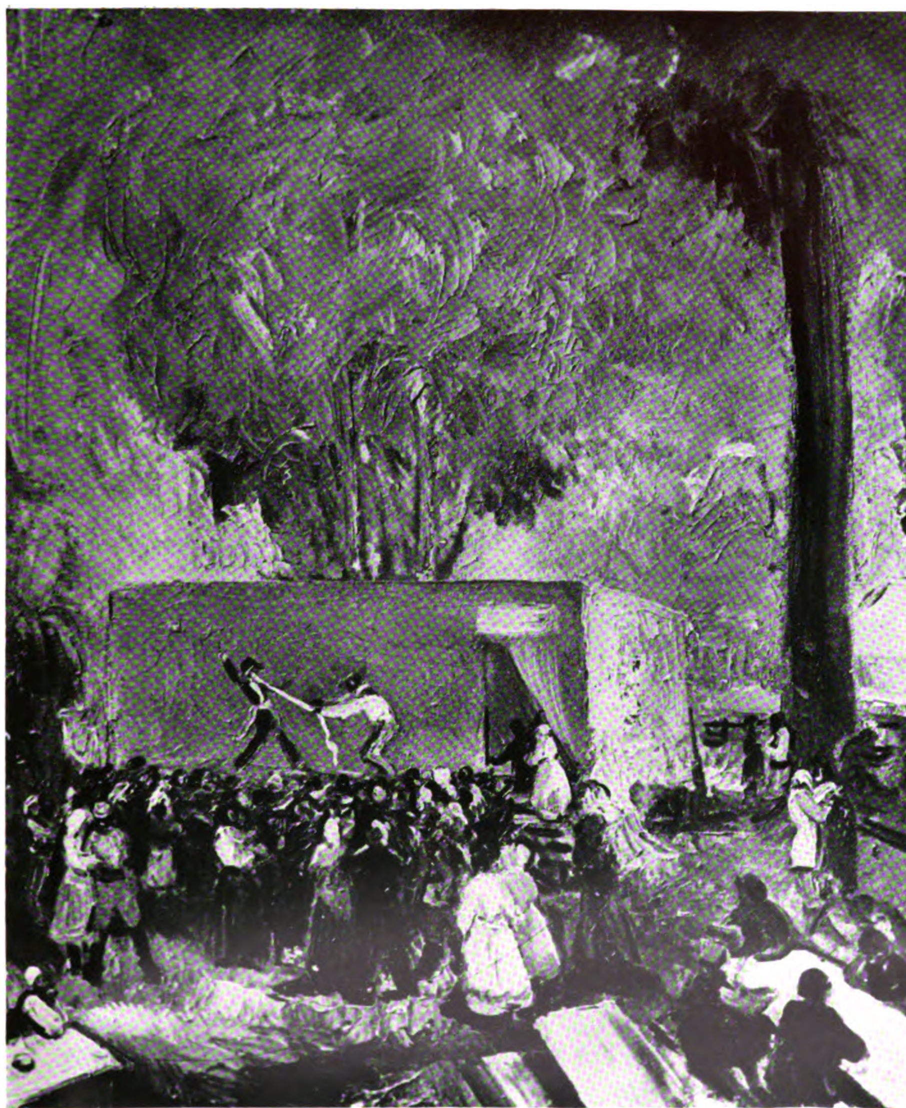
Obzor, upravo Vi ste bili s Ogrizovićem malo nepravedni. Njegova aginica je bez sumnje bolja i efektnija od Jugovićke, koja ju je, razumije se, izazvala. Možda autor nema mnogo osobnih zasluga kod te drame, (gdje su i krokodili kao ja malo ne plakali), jer je sam siže kao Zidanje Ravanice sam po sebi tako divan, da bi sa pozornice djelovao i kao dobra deklamacija same nar. pjesme o Hasanaginici, ali nisu li diamanti, u zemlji zakopani, onoga ko ih nađe? Dok ja imam dara za neuspjehe, Ogrizović zna tajnu uspjeha i proti tome daru se baš kritika bezuspješno bori. Primjerci Sardou i Sudermann. A takvih nam dobrih aranžera treba za odgoj mase i za našu vlastitu pouku o utiliziranju vlastitih sila. Među našim savremenicima ima malo tako elastičnih talenata kao Ogrizović i koji se rado loptaju, jer nisu lopte, trebaju cijeniti svaku dobru loptu, pa i onda, kada je dobiju u leđa, što bi se i meni moglo desiti.

Čudim se, što Vas nema mnogo u Samoboru. Kao ja Zagreb, odviše ga poznate, pa Vas ne može zanimati. Sinoć sam bio na vatrogasnom balu, pa nisam izgorio niti vode trebao. Tu ima tako feš pucica, da ih i griješno oko zaručnika (sramežljivog) može primjetiti. Mi tu živimo usred velike borbe. Cio pametni Samobor napada na Forka i — ništa mu ne može nahuditi. Reverenda je velesila u velesili Hrvatskoj.

Pozdravlja Vas Miško i

A. G. Matoš

Članak u »Savremeniku«, koji spominje Matoš, jest članak o Kranjčeviću.

Maksimilijan Vanka
Nedjelja

Samobor, 24. I. 09.

Štovani g. predniče,

Molim Vas, vratite mi moj odgovor Vašem kritičaru i moj sonet na moju zagreb. adresu (10 Jurjevska ul.), ako ženira vas ili koga iz mnogobrojne elite hrvatsko-srbskih književnika. Ne uzmognem li se braniti u listu, koji je tolerantan (kao Savr.), braniti ću se u listu, koji nije tolerantan kao Sav. Još vam jedared poručujem, da se varaju svi, koji misle, da sam i ja umoran — kao moje bajke. Ja sam se odmorio, i mi svi, koji se odmorismo, moramo biti zajedno, da nas glupani i stranke ne pregaze. Vaš predgovor nije samo dobar; i lijep je.

Vaš Matoš

Pozdravlja Vas Miško.

Ovo, što zove Matoš »predgovor«, moj je programatski članak na čelu »Savremenika« za god. 1909., koji je — kako vidimo — Matoš odobravao.

Štovani g. predniče,

Da se ne moram, polemišući sa Vašim saradnicima, obraćati drugim listovima, molim Vas mjesta za nekoliko opazaka o referatu dra Prohaske u posljednjem broju toga lista.

Ja odgovaram na napadaje i kada toga ne zaslužuju, a kritika dra Drag. Prohaske nije kritika, nego zakrabuljeni napadaj na moju knjigu.

Ja sam mu, veli dr. P., simpatičan, ali na kraju odvraća taj dobronamjernik ljude od lektire moje knjige. Taj objektivni duh veli, da je čitao moje pređašne radove, ali da ih je kritički »hotimice zaboravljao«. Ja ga potsjećam na njegov Ja (sa velikim J), t. j.: ja sam nekakav oslobođeni Dragutin P. s tom razlikom od inijeh Prohaski i Prohazaka, jer »velim ono, što drugi umiju da taje«. Drugim riječima Umorne Priče su — tajne dra Dragutina Prohaske. Meni je, veli moj ja (sa malim j), moj alter ego Prohaska, meni je, veli on, poznat samo naš rječnik, ali mi nije — kao njemu — poznat hrvatski jezik. U Umornim Pričama nalazi taj potajni A. G. Matoš jezik Vlaške ulice, pa »sela popljuvance, srpske palanke, beogradsku skupštinu i pariške (sic!) crne kuteve« (sic!). Ja sam sa 16 godina kod privatnih nakladnika u teškim materijalnim prilikama, kao vojni bjegunac, izdao pet knjiga,

a to najnovije moje kritično ljubavno očitovanje tvrdi, kako »nemam taštine da štogod stvorim«. Ja sam, veli dr. P., neplodni, parasitski pustolov, od kojega su Gorkievi bosjaci etičniji. »Mi nismo«, g. P. i mi ostali, mi nismo znali stvoriti iz narodne naše poezije originalne nacionalne literature, unatoč — Čengić-Agi! Magjari su, veli dr. P. »prometejski obračunali s bogovima« i Umorne Priče su mu jamačno odviše malo magjarske u prometejskom, ili prometejske u magjarskom smislu...

I motto je taj moj prijazni kritičar uzeo iz nekog mog novinarskog članka, kao da kritikuje moje — polemike, gdje govorim o čeljadi, koju »začuđeni literat drži u prvi mah bijesnim psetom«, a ne — nepolemičnu moju knjigu, pisanu daleko izvan rejona današnje hrvatske »misli«, estetične »misli« hrvatske.

U kratko, g. dr. Prohaska, referišući o mojoj knjizi, govoraše o svemu i svačemu osim o — njima, o mojim pričama. Nadam se, da će taj kritičar to učiniti drugom prilikom, pišući o — meni. On je tu i onako govorio samo o — sebi, t. j. o nekom gospodinu Prohaski, kojega je bez mog znanja našao u — Umornim Pričama...

U ostalom, poštovani kritičar, meni poznat tek iz polemika, gdje je imao dobrotu drugima poklanjati — pobjedu, nije mi inače poznat kao književnik, a još manje kao »artist« i »stvaralac«. Tvrdnja, da je sebe našao u meni, u mojim »destruktivnim« pričama, čudna je insinuacija, to čudnija, što on publiku odvraća od mene, t. j. od — dra Prohaske u mom modernizmu. Ako su Umorne Priče tajne, nisu tajne g. Prohaske, nego tajne za g. Prohasku.

A. G. Matoš

Samobor, 26. I. (09.)

Dragi g. doktore,

Uzštampate li moje sonete, molim Vas lijepo, promijenite onome drugome naslov. Moja Poezija je malo pretenciozna i ne kazuje toliko kao Poznata Neznanka. To je tačnije, zar ne? Nisu li ti stihovi za Vas, vratite ih, kako Vam već rekoh. — U Savremeniku već se vidi jako izbijanje dviju struja: »realistične« i artistične, pa sam vrlo znatiželjan, hoće li nas artiste, upravo mene artistu, dugo tolerirati gospončeki iz većine. Kranjčevićka dakle misli sa mnom polemisati? Već sad ju žalim. — Pozdravlja Vas Miško.

Matoš

Zb. Jurjevska ul. 10, 20. II. 09.

Dragi g. uredniče,

Kako sam i opet izbačen iz Savremenika i pošto nisam ni iz Vaših ni g. Dežmana riječi mogao pravo razabrati, zašto mi se upravo taj neočekivani i nezasluženi insult učinio, molim Vas najuljudnije, da mi u ime Odbora prije mog koraka u javnosti odborske razloge pismeno saopćiti izvoliti(-e). Ja sam doduše imao čast sa g. Dežmanom dosta o tome raspredati, ali naš razgovor je imao toliko s jedne strane humoristično, sa druge pak političko, upravo diplomatsko obilježje, da već iz tog razloga mogu tražiti od Odbora crno na bijelom, jer kao politiker nemam rezona vjerovati g. Dežmanu kao ni on meni. Verba volant, scripta manent.

G. Dežman mi je rekao, da je oko Savremenika jedna klika, t. j. skupina s istim interesima, upravo idejama, proti kojima tobože ja radim. Sudeći po programu Vašeg lista u 1. broju o. g. (iz Vašeg pera), Vaša grupa je skupina antiklerikalnih, upravo neklerikalnih literata i meni samo onda ne bi bilo mjesta među Vama, da mi dokažete, da sam literarni klerikal ili da je moj odbijeni (i honorirani) prilog u klerikalnom duhu pisan. Učinite to, ako možete. Imaju li pak u Savremenik pristupa samo članovi izvjesnih političkih skupina, neka mi se pismeno razjasni, zbog kojih to političkih razloga nisu moji nepolitički soneti mogli ući u list. — Nismo Vas mogli uvrstiti — reče g. Dežman — da nam ne reknu, e to učinismo od s t r a h a. — Opetujte mi, molim Vas, taj argumenat pismeno, da ne moram misliti, e je g. Dežman htio u ovo pokladno vrijeme sa mnom zbijati šalu.

Ne primim li za najkraće vrijeme pismenog odgovora, biti ću prinužden misliti, da se Odbor b o j i pismeno odgovoriti, ili da si nije uzeo slobodu samo izbaciti me, nego se kod toga i na moj račun malo amizirati.

Mene vrlo boli, g. doktore, da baš Vi morate doći među čekić i nakovanj, ali ja ni Vama za volju ne mogu dopustiti, da sa mnom Odbor postupa kako se nikad ne bi usudio postupati ni sa kakim konobarom i to sve u času, kada sam bez ikakvih neliterarnih namjera zbog moga pristupanja Savremeniku postao sumnjiv, upravo odiozan ljudima iz vlastite stranke.

Ma da i ne volim repeticija, pa ni u polemikama, ma da nisam ni u snu pomišljao na novu polemiku s listom, koji V i uređujete na tako vezani način, ja ću u taj turnir stupiti s uvjerenjem čovjeka, kojemu se iz busije, iznenada, učinila očevidna krivica. Tješi me to, da su u odboru p e t o r i c e d v o j i c a bila za mene, a trojica, od kojih jedan ni n i j e literat, proti meni. Taj postupak me prinukao, da se prvom prilikom upišem u Dr. hrv. knjiž., da izbliže pogledam, kako moja g. g. kolege organi-

zuju literarne hajke na individualizam, kako g. g. moji kolege organizuju zamke i blamaže, u koje se moraju sami zaplesti.

Inače Vama odani

A. G. Matoš

(Rim), 29. XI. (1913.)

Dragi g. uredniče,

Teško ću Vam se moći do 8. XII. odazvati — ne samo jer ne dođoh amo da pišem, već jer sam vrlo nedisponovan zbog proklete bolesti. Tolik novac sam potrošio, pa ne samo da jedva kreće na bolje, već od bola u grlu jedva gutam hranu, a kod pića se upravo gušim. Život mi je već dosadio zbog tog prokletog noža u grlu. Koliko mi tu prija blagost temperature, toliko mi hudi loš zrak. Očajavam upravo i ne znam što da počnem. — Sirota Šramica! — Do vidjenja na božić.

Vaš

Matoš

22. II. (1914.)

Štovani g. uredniče,

Bojite li se upotrebiti dok je aktuelan moj šaljivi sonet, molim vratite ga za štampu na drugom mjestu. — Kako još uvijek ne mogu jesti, meni je neopisivo zlo. — Pozdrav znancima!

Vaš

A. G. Matoš

Pjesma, o kojoj govori Matoš, bio je sonet »Basna« (kasnije štampan u »Prosvjeti«). Nisam ga htio štampati u onaj čas, kad je Matoš umirao, a sva je hrvatska javnost bezizuzetno stajala pod teškim dojmom njegove strašne i beznadne bolesti. Evo te pjesme! Na nju se odnosi i ono, što kaže u pismu iz bolnice od 2. III. 1914.

BASNA

Sva se perad sastala na djelo:
Susjed lisac triebi naciju!
Zaključi se poslati mu smjelo
(Kao uviek) deputaciju.

Zastupnici ostaviše selo,
Sastaviše delegaciju,
Državniku stigoše na sielo,
Dadoše mu deklaraciju.

Cinik (kao uviek) družinu
Okrene u mrsnu užinu
Sve bez zbora i bez dogovora,

Dok je sabor konstatirao,
Da se komšija blamirao,
Kršeć' jasni smisô ugovora.

A. G. Matoš

2. III. (1914.)

Vi se jamačno čudite, g. uredniče, što Vam šaljem nješto malo novih priloga, potvrđujući tako na neki način Vaš posljednji drž.-odvjetnički korak, sasvim suvišan — jer sam ja a ne Vi odgovoran za moje spise.

No šta ćemo!

Ozdravim li, bit će i tu bolje!

Sa štovanjem
A. G. Matoš

6. III. (1914.)

Štovani g. uredniče,

4. o. m. izdržah t r e ć u groznu operaciju uha. Kad su mi jutros mijenjali zavoje, od bola i slabosti sam se o n e s v i j e s t i o. Moja fizička i moralna snaga je sasvim skršena i ne bude li š t o p r i j e bolje, ja sam gotov.

Vaš
Matoš

B. LIVADIĆ

VUČJE PJESME

KOŠNICE I MRAVINJACI

Mravinjak! Košnica! — Ne ću. Životinjom kad mi je biti,
Koja nema svoj »ja«, koja je jedino broj,
Hoću kakav čopor, da u nj se ùkrdit mogu:
Grabljivi lovci smo mi, i naša snaga je zub.
Mrzim pčele i mrave. — Životinjom kad mi je postat
Što zna jedino put kojim će vodit je vođ,
Dajte mi onda biti vuk jedan međ vucima mnogim,
Pa da u krdu tom svoju bar ispoljim ćud.

U ČOPORU

Čopor smo, kurjaka krdo. I čitava zemlja je za nas.
I svi smo jednaki. Svi jednak imademo zub.
Ista dlaka nas grije; i jednake noge nas nose;
Jedna je snaga što sve ù nama pokreće: glad,
Plodni iskonski glad što, crijèva nam grizući, hoće
Svoju da svladamo kob ì nov da gradimo sv'jet.
Uv'jek veća smo rulja. — Pretřčali Skitske smo ravni.
Křoz maglu nà vedar prag Zemlji smo banuli. Mit
Posta stvarnost. Dok štale i koce spopada zebnja,
Jurimo. — Kad smo gâz prošli, preskočili plot,
Budimo što i jesmo. — U lovce se prometnu divljač.
Uludu! — Nismo mi red mravi, ni pčelinji roj.

VUK SAMAC

Vuk sam samac; vuk sam samòhran ì samovôljan.
Ne znam za Moglija; n'jem za me je prašume zov.
Nesta Indijskih džungla i pustoši Aljaskih ravni;
Uz dim i zviždanje put otvara pò njima stroj.
Kipling i Jack London zalúdu me pričama mame:
Ne će zavèsti mi vid nove romàntike sjaj.
Znam sva stabla, sve rupe i zvjerinje ovoga kraja,
Kute gdje krije se strah, sela što šalju nam smrt;
I znam, dva da vuka u lugu skupa se nađu,
Postao u taj tren jedan bi drugome pl'jen.

PROMETEJEVI DAROVI

Magarac i filòzof! — To ide. Slaže se. Vr'jedi.
Vuk i mudàrac! — Ne. Nikada ne će tog bit.
Sv'jesno i nesv'jesno! Razum i nagon! — Manite, vuci.
Plĭjen ostaje pl'jen, zàdov'jek; à zûb je zub.
Tama? — Obavija njom nas prijateljica nojca.
Ne bi nam zàuvâr bio Promètejev dar.
Glad i zima? — Al oni pokrénuti najjače znadu
Taj od mĭšićâ stroj. Bèz njih bi c'jeli naš rod
Postao paščad što ližu tanjure i leže kraj ognja
Čovječjeg. I vuk bi tad prestao zvati se vuk.

KURJAK IZ AGUBIJA

Vuk sam samac; vuk sam agùbijski; jedan od onih
Kome bi jedino r'ječ Franjina stišala b'jes,
A krd ne trpî. — Ne ću da gladujem ȍd tûđê gladi;
I moj da nije moj pl'jen; i svoj da mičem ja rep
Skladno, uz repove druge, po taktu što vođ nam ga daje,
Šuteć il tuleći znak kad nam to dopusti. Ne,
Ne ću da sâm se ne mògu obránit, navalit i svoje
Vučje proživjeti dne ko što me tjera moj b'jes
I noge lagane ove i kurjačka pût mi što hoće
Ciču osjetit stud, ljutu pretrpjeti glad,
Da mi kalàuzi budu živòtom. Čopora ne ću.
Podn'jeti može mi njuh samo mog ležaja vonj.
Ide li krâj svìma nama, — nâjràdije onda bi' htio
Gladan, šugav, hrom, crknut u jazbini, sâm!

NOVA KONSTELACIJA

B'jeli golemi Vuče, od koga se rodio c'jeli
Kurjakâ snažni puk, i prvi posta naš mit,
U noć ovu zimsku, zvijezde dok plamne trepèrê,
I kost mi prožima stud, utrobu grči mi glad,
U nebesa ja gledam, i tûlîm, i tebe se sjećam,
I gnjeva moga glas tutnji kroz smrznuti lug.
Eto, gore na nebu prošetaše s gizdom se veljom
Medvjed, Zmija, Lav, Bik i Or'jónov Pȁs;
Tebi ni traga, nigdje! — A tvoje nastalo doba.
I horoskòpi, sad, nose tvoj preslavni znak.
Zemlja postade puna vukȁšinâ, vúlâ i vújâ.
I po ravnima svim čuti je vùkokâs.
Dosta je te sramote! — Rasturiti valja sve lažne
Konstelacije, čvor zvjèzdani rasplesti, duh
Mitologije nove raširit nebesima plavim.
U dne kad vladar je Glad, a spas je jedini Zub,
U čas kad se i prošlost nebésâ već ruši strmòrom,
Pa i pred vucima nov stoji budućnosti prag,
Bolji se hoće zvjezdári! Izgradit se mora na nebu
Nèviđenî još lik: bijeli, golemi Vuk!

ULULU!

»Ululu!«, pokliče lovni iz dánâ mladosti moje!
Jednom od tèbe je gaj ječao, treptao zrak.
Ulice gradske sada otvaraju usta; a strašan
U njima zvuk je tvoj, ma da je prigušen, n'jem.

»JEDAN« I »NIŠTICE«

Pomravnjívanje društva i država svud je u toku.
Mravinjak. Poslušnost. Red. Ratnici. Robovi. Rad.
Milijúni će nûlâ nov graditi sv'jet, piramídu
Sreće; al pred njima broj 1 nek stoji, ko bog!

NOVA VJERA

Ruše staru vjeru nazivajuć dječjom je sanjom
Na sve viši tron dižući Razuma kult.
Ne vide sanjama novim religiju novu da grade.
Ipak dogme, r'ječ evanđelja nekoga, os
Što se mehànički vrti po zakonu fizike krute
Gdje Demiurg, taj bog svrgnuti, sjedio prê,
Izabrana dok kasta mesìjanski prima zadatak
Što ga u stare dne vršio izabrân puk.

MEDONJA

Brûndo, dobričko stari, med gutaj i kor'jenje žvači.
Uvijek sladi sok nek ti obogati krv.
Ušiju, búhâ, krpéljâ sve puniji ovi su luzi;
A kad izda te hâk, lešinari će doć.

TKANJE

Sunce, lukavi tkaču svih nâjšarènijih pređa,
Bl'jediš. — I dok se tvoj kida prevàrljivi vez,
Izvor većih čudesa u meni se otvara. Sučem
Niti. I svoj ću raj tkati, pod zvjezdama, sâm.

DISTIH

Kidam distih; sve mu premjènjujêm zglobove; ritmu
Njegovu dajem takt srca plahòvitog svog.
On se ne da. I cio u ruci kad raspe se mojoj,
Od tih kòmadâ, sâm, stari se sastavlja stih.

VLADIMIR NAZOR

Maksimilijan ***Vanka***
Gospođa s kanarincem

DOGAĐAJI ISPOD KRNJINA

Pogibija Milana Rastovčanina

Svjetlost zore bojažljivo otkriva grubo otesani stol i praznu rakijsku bocu na njemu, mutno titra po prljavoj petrolejci sa čađavim cilindrom, po podu s otpatcima cigareta, po razbacanim odijelima, i sivo se upija u Rastovčanina, koji se oblači stresajući se od tanke jeze jutra. Slama u strunjači šuška, i on se prisjeća prošle večeri, prisjeća kako je popio tu bocu s rakijom, i stari jad ponovo ga tišti. Glava ga boli i u sljepočicama ga steže, misli su mu mučne i teške.

Barake su još u snu, u tankom dimljenju jutarnjih rosa, u rumenkastom javljanju dana, što kroz prozorska okna, pukotine i zidove nagrnjuje: bezbroj tjelesa u slami i prljavštini bijede sašle iz sela za nekoliko dinara nevoljnjičke zarade, kad se Rastovčanin uputi prema gaju. Sunce se sluti iza glomaznog, zeleno okićenog vijenca tmastih planina, a po prozorima kuća blistaju svjetiljčice noćašnje kišice. I nehotice, premda ga je put za Djedoviće vodio na lijevo, Rastovčanin produži ravno i stvori se, ne znajući ni sam kako, pokraj mašinistove kuće. U koljenima ga presiječe, kao da ih odreza oštar, hitar nož. Pogled mu, premda se je otimao, uteče kao ptica iz dobro nezatvorena kaveza. Svejedno što je tu ponos, svejedno što je tu jad: želja da je vidi, nada da je možda ustala i stoji pred kućom još je jača. Osjećaji su uskomešani, pjenušavi kao brdski potočić.

Zaista, ne vara se: ona je u dvorištu, u blistanju prvih sunčanih zraka, hrani piliće. Spazi je jedru i crnu sa ovlaš prebačenom povezačom, spazi njene gole, guščji naježene, oble listove nad nanulama. Htio bi oboriti pogled i proći kao da je ne vidi, htio bi se vratiti, ali ne može. Radi svjetlosti, što izbija iz njenih očiju sivih i plahih, očiju boje proljetnog sumraka kad se iz polja uzdižu vitke maglice a zrak je pun tišine i hlapova, radi prstiju ispod kojih se drobi vruća, zlatna kukuruza. Ona tu stoji i vjetrić joj plašljivo-blago otkriva puna jastučasta koljena, mali pilci pijuču, a jutro je sve treptavo, prozirno, svježe poput izvorske vode. Nije lijepa, nije zamamljiva, ali ima u sebi — ovako čvrsta, kao da je iz kamena istesana, bujna i rascvjetana, — nečega strasnog i pohotnog, nečega što pali krv i muti pogled, što osvaja i nosi kao gorska bujica. Pa su muškarci neprisebni pred njom: oči im se krvave, budi se zvijer u njima, bude prastari nagoni, da bi ručali kao raspaljeni bakovi, roktali kao nerasti. Sva je ona grješna, sva varka i neutažena pohota, i to je ono, što tako jako djeluje, što uz nju drži. I tu privlačnost njenog tijela, tajanstvenu i moćnu, tu strašnu snagu što sažima i lomi, osjeti konopasto i Rastovčanin, da podiže oči, da je pogleda umorno i tužno. U ugljenom vijencu svoje guste, vrane kose, umivena od jutra, smiješila mu se je nizom bijelih zdravih zuba, upirala vedro i ravno, grubo drsko svoje lice sa prćastim nosom u njega.

Upita ga kao da nije ništa ni bilo:

— Kud si tako uranio, Milane?

On neodlučno zasta: da joj rekne sve prijekore, sav onaj nanos povreda i nepravdi koje mu je učinila, da joj rekne bar ono što je pripravio sinoć, što je pripravio noćas, jutros, maloprije dok joj je išao u susret. Ali glas mu zaškripa kao nepodmazan bunarski točak:

— Merđane ti je Rizo poklonio, je li!

Ona se lecnu i lice joj se stišće, kao da se uvlači u se: — I zbog toga ti pušeš. Ured da ne prođe ni ne pozdravivši se. Baš si budala· Što je ako mi je dao merđane. Jesam li ja njemu šta dala za to. Uf — i okrenu mu srdito leđa.

Rastovčanin se uplaši, bi mu krivo na samog sebe: eto uvrijedio sam je, a ima pravo — je li mu šta dala. Ta svakoj su ženi drage džidže. Maloprijašnja nakostriješenost, jadi, tuga, predbacivanja, sve to nakupljeno od prije i od juče, što je prijetilo da će iz njega grmljavinom provaliti, otopi se najednom i nenadano kao snijeg pod jakim suncem. Kao i obično ova snažna, plećata momčina niska rasta ali širokih ramena, što može, čini se, oboriti šakom vola, smrsi se i zaplete pred njom, posta manji od makova zrna, posta mek i ponizan:

— Johana, ma ne ljuti se, ta ja to onako, znaš ti mene.

Ona osjeća njegovo popuštanje, godi joj poniznost, ali ne odgovara, šuti.

— Ta okreni se, ne budi tako uvredljiva. Evo, molim te.

Njoj je drago da ga muči, i Rastovčanin usplahireno lomi prste, udara nogom o ogradu. Prolazi časak dva u nijemoj, strahovitoj za Rastovčanina šutnji. U njemu se nešto lomi, nešto s praskom pada, valja kao ledenjaci.

— Johana, — viče on sav izvan sebe. — Dosta je! — i glas mu je ispretrgan kao u istučena djeteta.

Ona zna, da je žica već prenapeta, i okreće se: — Ako budeš samo još jedanput ovako u mene sumnjo' i predbacivao, uz inat ću otići Rizi. Pazi se...· Oči su joj hladne i daleke, kao nečije druge, tuđe, nisu njezine. I glas joj je stran i hrapav. Rastovčanin je posve utučen i skršen. Stoji naslonjen na ogradu i umorno preda se zuri. Na ogradi se račva sunce i prevlači ga svojim užeženim blijeskom, liježe toplo na očne kapke. Johana se primače ogradi. Nasloni se kraj njega: — Hoćeš se sada ti opet ljutiti. — Glas joj je izmijenjen, posve drugačiji od onog prije nekoliko časaka, nekako naročito srdačan i mazan. Čak ga i za ruku uhvati:

— Kud bi ja tebe za Rizu dala, — kaže mu povjerljivo, naginjući se sva na njega, i dah joj je vreo, njedra se talasavo zibaju. Rastovčanin ne može da vjeruje u svoju sreću. Opet mu je prišla, odljutila se,

još pita njega da se ne ljuti, opet je sve kao i prije. Pa i bolje, jeste i bolje. I on joj zuri neprisebno u oči, uzima i drugu ruku još pjeskavu od kukuruze. U zjenicama se kao žute, sjajne mrlje odražavaju pilići i njegov začuđeni lik. Lice joj je mliječno-bijelo, zagasito crveno po jagodicama, a oči tihe, tihane, pretihe. Dim vatara, što gasnu. Gledao je u to mliječno-bijelo lice, u tišinu tih očiju, što su padale u cestinu prašinu, rešetkastu sjenu od taraba, rastresene mrvice, rekao prigušenim glasom:

— Kad svršim sječu Begina gaja, postati ću nadglednik i povisiti će mi se plaća na tri i po banke — hoćeš poći za me.

— Da, — odgovara ona i snažno mu se privija.

Otrže se zbog pomicanja zavjesa: raščupana glava očeva virka kroz njih. Pilana prvi put zazviždа javljajući spremu. Rastovčanin požuri, da stigne u Djedoviće na vrijeme. Već dobrano odmakao, on se okrenu: ali ona nije gledala za njim, skidala je smolu sa jednog posječenog borića i mecala po prstima.

Pred Beginim gajem međutim okupio se narod. Razglasilo se još sinoć, da će se ujutro sjeći, pa se seljaci sjatili sa svih strana. Rasipaju se široki saruci, crvene fesovi, žute šajkače — iz prnja i dronjaka vire gruba, izbrazdana lica zemljane boje s upalim mutnim očima, strše četinaste neobrijane brade. Iz razgaženih opanaka i oputa, iz cokula i bakandži pomaljaju se prsti zarasli prljavštinom, skvrčeni i sivi. Ziba se gomila crna i strašna: netko ponio sohu, netko kolac, netko gvozdene vile i vatralje, a netko čak i kosu. Slegla se sva okolina! Tu su Djedodovići Gornji i Donji, u prvom redu, sami fes do fesa i po koja čalma, zeleni pojasevi i bijele gaće, sela još kako tako držeća i neosiromašila, jer su ispaše za stoku dobre a zemlja prisojna. Tu Ljeskove Vode i Brstine: saruci i kape, šarpelji i opute, iz kojih se regrutira pilanski radnik i gradski nevoljnik. Tu Kladari i Ostavići, pravi brđani, sirotinja ljuta, odrasla u gorskim vrhovima, othranjena glogom i trnjinom, zobenim brašnom i prosom. Komeša se narod mrko i šutljivo, pa je u svojoj šutnji još strašniji, još više prijeteći nego da buči i galami. A pred tu stooku, stoglavu masu stao stari Munir Bajrić, bijel kao ovca, s dugom proročkom bradom, i oslonio se na kvrgav štap.

— Evo nas — kaže Munir starački tiho i svečano Rastovčaninu i drvosječama, koji u taj čas prispjedoše iz Malih Baraka (tu su stanovali radnici VI, VII, VIII i IX. rajona) — i recite inđiliru, da ne damo svoje, a ako ipak hoće, može jedino preko naših tijela — i pokazuje na gomilu.

Gomila se njiše kao lišće na vjetru:

— Tako je. Ovo je naše. Ne damo!

— Otiđite otkuda ste došli.

— Nemate vi tu posla.

Rastovčanin opaža: ako se usprotivi, doći će do gusta, ako popusti, propade on — nema ni nadgledništva, ni tri i po banke, ni Johane. Gleda u gomilu, u nacerena, puna mržnje lica, u razjapljena usta, iz kojih izviru psovke i prijetnje, i misao mu kao miš uhvaćen u klopku trči sad ovamo sad onamo, ne znajući što će i kud će. I dok stoji ovako neizvjestan pred gomilom, čini mu se cijelo vrijeme, da se nečije zlurade oči upijaju, nečiji neprijateljski pogled s uživanjem visi na njemu, pogled i oči nekoga koga on ne vidi u mnoštvu, ali koji njega vidi, i koji masu, upravo što je on tu a ne tko drugi, huška i podjaruje. Nelagodno mu je i nevoljko od tog osjećaja nevidljivog i opasnog neprijatelja, dok saznaje jasno i bistro: to su oči i pogled Rize Hadži Ibrina, to je Rizo koji podbada i uspodusuje seljake, to su njegove želje, ovi poklici, ove grožnje što se sad čuju:

— Udri ga. Pseto inđilirovo. Ubiiiii...

Sve se to talasa pred njim, baulja, biba i raste, sve se kovitla, i on je silno blijed: bezbroj svjetine u mjedi jutra pokraj tišine šume, uzdignute čvornate šake, glave što se naginju i slivaju prema njemu, i Johana i Rizo i snovi njegovi o porodici i ženinoj toplini i miru. Osvjetljuje ga: ona će se brzo utješiti, ona ga i sad vara, on je nemoćan pred njom, on je sretan kad ga samo pogleda: više ga ne će ni gledati, ni varati. Pa ipak spasiti se za nju, za jutrošnje njeno obećanje: bježati. Ali gomila je tu do njega, i izlaza, mogućnosti bijega više nema — gotovo je. Čas je tih, neprisebno užasan, i Rastovčanin mirno stoji i čeka: izgleda, gomila će ga zdrobiti. No u taj trenutak čuje se nečiji glas, onaj starački, svečani glas sijedog Munira Bajrića: — hej ljudi, šta Vam je, kud ste pošli na čojka, kad vam ništa ne radi. Njemu su zapovjedili da dođe, i on je došao, ne griješite duše, ne prolijevajte krvi džaba. — I gomila se zaustavlja u svome huku, suspreže, i stoji najednom kao odsječena, stoji kao crn zid.

— Jest vala — kaže netko iz tog zida, — ne radi ništa, nije ni takô gaja.

— I kad bi htio, ne može od nas — dodaje drugi.

— Kidaj, Milane, dok ti je na ramenu glave — čuje se treći.

I Rastovčanin se okreće (u poluzaokretu, tko zna zašto, neobično mu se jarko usađuje u pamet nekakav seljak s ribljim nizom i nekakvom crnom ribom na njemu), pa se ispe na proplanak, odakle je vodila kratica na drum za Ostrožnju. Bio je sam: drvosječe su više njega, već blizu Koprivne. Sustiže ih sav zadihan. Drvosječa ga Pilip sa Plehana, mršav kao cigansko kljuse, otegnutog rodastog vrata, na kojem

Maksimilijan Vanka
Krajobraz (sa Korčule)

se je upravo naročito razabirala jabučica, dočeka: — Mi mišljasmo: zaglavi ti, Milane.

— Nitko ne priskoči u pomoć, fini ste vi drugovi.

— Kud ćeš da priskačeš, kad valja čuvati i svoje vlastite gaće.

— Otišao je Blagoje do inđilira, da mu javi za bunu.

— Jesi ti vidio naroda kako se drži, a?

— Jaki je narod, kad se složi.

Ispeše se na Koprivnu. — Tu ćemo počekati, da vidimo, šta će inđilir po Blagoju poručiti — reče Rastovčanin. Drvosječe posjedaše na čistinu kraj druma, a Rastovčanin se zagleda u vidike naslonjen o neku sasušenu bukvu. Bliži se već devetom sahatu, i dan je svijetlo smeđ kao konjak. U dolini daleko hukti pilana: pile na gaterima vrište, ciče cirkulari uzdignuto i bučno, uši trese orahasto kotrljanje vagoneta i muklo mumljanje balvana na riži. Tu im je umukivao tutanj, tu su nestajali visoko cvileći kao jaganjci ili prasići kad ih kolju. Tule turbine, klopkaju jednolično transmisije zujeći zadovoljno poput pčela natovarenih peludom: u buci, brujanju i žamoru vrte se ljudi maleni i hitri, promiču i opet se vraćaju, kao njihaljke, kao klatna zvona, odmjereno i uravnoteženo. Pilana živi uobičajenim, dnevnim svojim životom, strši s dimnjakom od crvene prepečene cigle i izvija se u dimu iznad šuma, iznad krajine i obzorja. A svuda su, kao njen trag, krčevine i pustoline, svuda povaljena stabla, prorijeđene, olinjale šume, svuda kao znak: tužan miris sječe, miris pilotine, oguljenih debala i smola, miris ljudskoga znoja.

S druge strane u drugoj udolini, s prisojne strane ispod gaja, selo je Gornji Djedovići, do njega Donji, a uza stranu Ljeskove Vode.

Sela u Bosni! Raštrkane hrpice potleušica, udžaklice rastavljene stotinama metara, od huma do huma od uzvišice do uzvišice, brvnare sraštene sa zemljom. O kolje, ispleteno šiblje, izlijepljeno je blato i balega, načinjen krov od starih dasaka, u njemu ostavljena rupa za dimnjak, u kolju probušena sa svake strane po jedan ili dva otvorića koliko dječja glava (prozori su im to) — eto ti stana, eto ti kuće bosanskog seljaka. Pod je od utabane zemlje, tavanice niske, ne možeš se čestito uspraviti, široko je koliko za dvije konjske dužine, a dugo za tri. Taj je prostor opet pregrađen u dva dijela: u jednome je ognjište s kotlom, verigama i sinijom, drži se mrs ako ga ima, spavaju kokoši i pilići, pa i janjci ili krmad, već prema vjeri, a i kućna čeljad; — u drugome su srp, kosa, posteljina, ponjave i ćebad: nazivaju ga soba. Tu spavaju domaćin i domaćica i djeca koliko ih stane, višak se prebacuje ognjištu. Sela u Bosni! Iza tih i takvih kućeraka jesu pojate, u kojima kunjaju mršavi volići, jadna mala kljusad i sušičave krave: blatno, zamazano, smradno, okorjelih stegana od ulijepljene balege, od

mokraće, u očaju i užasu kao i gospodari njihovi. Do pojata je đubrište i nekoliko kvadratnih metara zasađenih lanom ili konopljom, da bi se moglo otkati šta platna, pred kućama je desetak šljivinih i dva, tri jabukova stabla, uz to naniže petnaestak do dvadeset duluma zemlje, i gotovo je. Od toga živi, tim se hrani i odijevaj. Sela u Bosni! Zapuštena, nesretna sela, zapušteni, zatucani, od sviju odbačeni i iskorišćavani ljudi. Tu se još ore drvenim plugom, tu se još vjeruje u vještice i vukodlake, tu se još mjesto šibica upotrebljuje čakmak i kremen. Sela u Bosni! Sela u Bosni! Gdje su te riječi, da vas opišu, gdje je taj otrov, taj jad i čemer, da iznesu svu gorku istinu o vama, o tebi, Bosno. A eto, zar ima ljepše zemlje od tebe, zar je igdje na svijetu zrak tako šuštav i mek u proljeće, zar je igdje zelenije i tiše od tvojih tmastih, ćutljivih šuma. Jesu li još gdje rijeke tako prozirne, tako bistre i meke kao tvoje, jesu li još čiji potoci tako srebreni, tako talasavi i šumni ko tvoji! Vuk još hoda po tvojim šumama, još štekće lisica, i zec se množi, i srna pase tvoje bujne travnjake, medvjed i vepar se zaklanjaju, i ti bujaš, Bosno raskošna, u svom rastinju i zvijerima, odjevena u odjeću od čunjastih, slatkih brežuljaka, od humova i brdica, od dolina i gora, i kud god oko pada, na ljepotu pada, na ćilim bilinski pada. A eto, u toj ljepoti, u tim neiskazanim krasotama živi tvoj čovjek gore od životinje, jadnije od posljednjeg insekta i kukca.

Ali Rastovčanin o tome ne misli dok gleda raštrkane udžerice, dok gleda pokošene livade i strnjišta, jer to njegovo oko vidi svakodnevno, opaža otkada zna za se, pa mu je to posve prirodno i obično: i samog ga je bijeda odnjihala, u njoj je odrastao. Radi toga, za nj, u tome da se seljak pati i muči, nema ničega neobičnog, jer se muči i surovo živi oduvijek i uvijek mu je zlo bilo. Od pamtivijeka je tako, da seljo dirinči za druge, pa će tako i ostati, misli Rastovčanin, a ako ćeš dobro da živiš, postani gospodin, i sve je u redu. Pa ipak, dok mu se oko zaustavlja na gomili pred Beginim gajem, nešto malo splasnuloj od maloprije, na njenim licima isposnički mršavima, osušenima suncem i vremenom, mnogobrojnim nedaćama i borbom s prirodom i ljudskim napasnicima, Rastovčanina hvata nujnost, štipa ga poput raka. Ta on nju pozna, on je razumije, i on je seljačko dijete! Krv krvi njihove! Oni čuvaju svoju djedovinu, krošnje svojih stabala, svojih starih hrastova i bukava, svoje livade, polja i njive, svoje voćnjake i pašnjake. I nije pitanje samo Begina gaja tu. Ne, on je samo površina nečega dubljeg i većeg: tradicije, predaje, poštovanja onoga što su uzeli za svetinju i što simbolizira njihovu vezu za zemlju i za pretke. Pitanje je shvaćanja zapravo dvaju vremena, dvaju odijeljenih svjetova: jednog koji sve duboko proživljuje, sporo i teško proživljuje, pa zato to, što je stekao, životom čuva i ljubomorno drži, svijeta okrenutog unutra i u se, upi-

jenog poput žilja u tle i duboko u nj ukorijenjenog — drugog površinskog, svega prema vani, zato grubog i ciničkog u težnji za spoljašnjim i promjenljivim, kojemu je lako uzeti svaki oblik, pretvoriti se i povesti za onim što mu je najkorisnije i najuspješnije! Svjetova i shvaćanja Munira Bajrića i inžinjera Pavkovića.

To Rastovčanin instinktivno osjeća, tu privrženost zemlji, tu ljubav prema svakom pedlju njenom, svakom žitnom klasu, grančici, listu. A šta je briga Pavkovića za to, šta ga se tiče. Njemu je glavno lična korist, dobitak: obveze prema tvrtki Kosović i drug, kraće nožice bogatih udavača. Sjekire su i pile stoga tu i Rastovčani, da rade i ruše (u krajnjoj liniji uzeto) sami sebe. Zupci se lagašno uvlače oštri i neumoljivi.

Sunce porubljuje dotle podnevom vidokrug, zlaćano treperi nježno se dotičući osoja i prisoja, grebena i gorskih kosa, ćuvika i bila. Drvosječe uzeše užinati: komad kukuruze i glavica crnog luka, obilje pljuvačke i voda iz čuturica. A taman kad završiše, pojavi se inžinjer Pavković s oružnicima. Sunce se blijeskom odbi od njihovih bodova: siđoše svi skupa prema gaju.

— Sad ćemo vidjeti, šta će ti skotovi — bjesni Pavković.

Svjetina se okuplja i gomìlâ, kao i jutros raste.

— Đendari! viče netko.

— Magla.

— Dim.

— Nema više šale.

— Narode — narednik će — koji ti je đavo!

— Ne damo gaja.

— Znam ja to, ali Talijan (tako su zvali Malcontija) ima ćage i na ćagetu piše da ga može posjeći.

— Ne tiče se nas nikakvo ćage.

— Tiče se mene, braćo, jer me je inđilir pozvo' — i narednik pokaza na Pavkovića, što je prezrivo gledao (zaštićen čovjek) — da mu osiguram sječu, dakle manite se ćorava posla.

— Svejedno ne damo šjeći, pa gotovo.

— Vidi, vidi. A znate li vi ljudine šta je zakon?

— Zaveži jezik.

— Znamo.

— E pa kad znate, znate da s njim nema šale.

— Znamo.

— Lijepo, ljudine, lijepo. Eto, zakon je uz inđilira, pa ako ne dadnete milom, dat ćete silom. Hajde onda razilazi se.

Gomila se razdvaja i redovi rijede. Naredniku igra oko, po kutovima usnica kupi se smiješak.

— Hajde, hajde, nitko da mi ni probijeli. Pustite ljude da rade.

— Da idemo? — pitaju se malodušnici.

— Mi odosmo — vele drugi.

— Ne možeš protiv zakona.

— Ne možeš, vala.

— Vlas' je vlas'.

— Jakako.

Masa se otopi ko vosak. Osta najposlije sam Munir Bajrić i još dvojica-trojica. Narednik pali zadovoljno cigaretu: — Kažem li ja, treba samo znati s njima. Evo, nesta ih kao da ih nije nikad ni bilo. Hej Munire — podsmjehuje se Bajriću — kupi se i ti, što ćeš tu tako star, ni za bajboka ne valjaš.

— Odoše svi — kaže Munir zlovoljno.

— Odoše — odgovaraju mu ona dvojica trojica, pa i oni odlaze.

— E — kima Munir glavom, — prevrtljiva li svijeta danas, prevrtljiva li mezala vakta. Sad su očas vikali: nek samo dođu đendari, branićemo gaj; a čim ih ugledaše, kud koji. Mezala — gladi Munir bradu, — ode jadni Bego, pošjekoše ga.

Izgubi se i on. — Smiri se najposlije stoka — smije se zadovoljno Pavković. Oružnici se skloniše na meraju kraj gaja, da pripaze, ne će li se seljaci opet povratiti, a Rastovčanin započe sa sječom. Zmijasto se svijetle oštri zupci pile, promuklo stenje drvo: kvrcka i sijeva sjekira. Udar, dva, tri, bezbroj, i stabla se ruše s praskom, granama, čvorovima, lišćem, ruše cjelokupna i teška, grmeći, ništeći sve pred sobom, ubijajući u svojoj smrti, da izdahnu povaljena i nemoćna. Otegnuto odjekuju uzvici i psovke drvosječa dok se pomiču od stabla do stabla, napregnuti i smeđe preplanuli. Bježe pred njima žune i vjeverice, gaj se smanjuje, a tragovi krčevina bivaju sve veći. Ništa se ne čuje do zuj pila, kresanje grana, i sjekira uravnoteženo kao djetlićev kljun. A u ovoj tišini rada neka nevoljkost, neki čudan, nerazumljiv nemir napregnuto ovija Rastovčanina. Sve mu se čini: one jutrošnje oči, onaj sakriveni, kradomični pogled Rizin vreba i sad odnekle iz šume, iz krošnji hrastova, iza debala. U svakom mu se šušnju pričinja, na svakom ga koraku kao slijedi, podmuklo izbija i pretvara se u ružan, iskrivljen smiješak nekako naročito podmukao. Pa je Rastovčaninu krivo kad ugleda, da se Pavković i žandari spremiše da odu: htio bi ih zaustaviti, umoliti da ostanu, da se ne miču, da ga spasu od ove glupe, neobjašnjive plašnje, a stid ga je da se čak i pred samim sobom rumeni. Zec, prokleti zec. Sili se da misli na druge stvari: na Johanu, na njeno jedro kao stvrdnuti snijeg čvrsto tijelo. Miriši joj kosa crna kao gar, kestenjava u prelivima, vrana u svijetlu, kao hrastova kora, teška i gusta kao katran.

Sunčani zapad ima boju dozrelih jabuka. Već je čitav sat kako su oružnici i Pavković otišli, i ništa se ne događa, a onaj nemir i maloprijašnja plašnja još uvijek ruju po Rastovčaninu. »Još ovo drvo«, misli za jedan hrast, koga su upravo počinjali drvosječe piliti, i staje na nekoliko koračaja od njega, »pa ćemo za danas završiti«. Pila se srebreno svjetluca, cvrkutavo reska. — Oh, podbradak joj je mek kao zrela voćka, baršunast kao kajsija. Sunce i sreća. Da li seljaci što spremaju? Sve je ovo mučno, čitav ovaj današnji dan. Pogled joj je umoran kao med, ljepljiv. Kad je vjenčam, neka samo pogleda koga. Nadglednik. Lula kao i u njenog oca. Nešto neobično šuška, nešto kvrcka kao u daljini, ne, tu blizu. Gaj je šumio, a vjetra kao da nije bilo. Po tlu, po mahovinama, po paprati nešto kao da putuje, nešto nepoznato i tajanstveno. Mora da se što događa. Rastovčanin pođe korak dva, pa stade: tu oko njega je, baš pred njim, nad njim, dešava se, i on ne zna šta je. Radnici su bili dopilili stablo i uzimali sjekiru, da ga obale.

— Obaraćemo niza stranu. Na lijevo. Tup, tup, tup.

— Naravnaj. Tup. Tup.

Stablo se počinje naginjati, prevaljujući se.

— Miči desno — povikaše drvosječe na Rastovčanina.

Ali ih on nije slušao. U nosnice mu ulijeta grk miris paljevine, vonj kore i mahovina, vonj popaljenih trava i džbunja. Znao je, znao je. Rastovčaninu se činilo, da se onaj teški teret svaljuje na njega i kotrlja: to je njegov nemir, to je ova nepodnošljiva napregnutost i očekivanje. I ono se ispunilo, ono je tu! Eno gori crvenim jezicima, buklja plameno, široko se rasplamsava od Ljeskovih Voda prema Djedovićima, juri s kuljavim dimovima, klupča se visoko, visoko, suče užareno.

— Gori! — viče netko.

— Zapališe seljaci gaj.

— Mičiiii deeesnoooo.

Uzvici kreštavi, uzvici zabrinuti. Lupaju u bubnjiću, jedan, dva, mnoštvo, kao grmljavina, kao zgrada što se ruši nenadano i strjelovito.

— Kad ne može biti naš, ne će ničiji.

— Bolje da izgori, nego da se posiječe.

— Vako će nam oprostiti Bego i praoci.

Glasovi se bliže. Drvosječe raštrkavaju.

Rastovčaninu polutruo panj zape za nogu. Odnekle pripucaše puške. Toga trupca nije vidio. Kroz prste su se provlačili veselo odbljesci plamenova. Posrnu u mahovinu hladno zelenu. Zemlja se tresla kao u toptaju hiljâda nogu. U huci, prasku čegrtavih, gizdavih grana što su se rušeći lomile klapi ga snažno fijukom repa po ramenu ona riba sa

jutrošnjeg niza, silnim udarom smota nogu. Otrovna, crna riba sa račvama, kapljicama lišća.

Htio bi da se podigne, da otvori očne kapke, da bježi. Drvo pada i s njim pada zadimljeno, prijeteće nebo: strmoglavce se ruši. Po njemu, po njemu! Šum ushuktan, pucketav, šum vatre što se bliži, šum ognja u vjetru.

Glasovi odnekle užurbani, zabrinuti.

— Ugruhalo ga je.

— Puška ga je prvo ubila, a onda deblo prignječilo.

— Nije, deblo ga je samo klapilo.

— Gotov je.

— Ma još diše.

— Ništa od njega.

— Pijevnuo je.

Prilike nadnesene, ogromne: bakrene u požaru, kopljasto vitke u sjeni. Iza njih tama, potpuna, jedina tama. Kroz nju lepršave, ognjene zastave.

NOVAK SIMIĆ

JESENJI KORACI

Crni kišobrani, razapeti ko noć nad gradom,
crne su slutnje nad glavama ljudi.

I sve to nestaje u noć, u daljine —
samo koraci siromakâ pužu tiho pločnikom,
jer nemaju kuda
da požure...

Umoran, tužan, sklopio sam oči.
Klizi jesen i kaplje po trepavicama...
O, kako se rasplamsaju u meni božuri
i proljetne bašte zamirišu u cvatu.

— — — — — — — — —

Klokoću, klokoću kiše jesenje
u žljebovima
i zamiče sve za uglom.

G. KARLOVČAN

JUBILEJ
JEDNOGA LEKSIKOGRAFSKOG RADA

Nedavno je izišao 48. svezak »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika«, što ga »na svijet izdaje« Jugoslavenska akademija, a »obrađuje T. Maretić.« Taj je rječnik već od početka tako udešen, da može zanimati samo stručnjake ili rijetke osobite ljubitelje našega jezika, pa nije nikakvo čudo, što su njegovi svesci godine i godine izlazili na svijet bez osobita dočekivanja i pozdrava u našoj književnoj kronici. Posljednjih se godina, istina, dr. S. Bosanac obazreo koji put na njihovo izlaženje, ali ponajviše pokazujući samo, da se gdjekoji primjer, koji je obrađivaču ostao nejasan, može bez teškoće razumjeti. Osim toga je D. Kostić, objavljujući 46. sv. našega Rječnika u Srpskom književnom glasniku 36 (1932.), 234—7, iznio nekoliko, uglavnom, ispravnih napomena, od kojih se neke tiču uređivanja našega Rječnika uopće, a neke obrađivanja Maretićeva. Što se tiče uređivanja uopće, tu K. napominje, da su potvrde u Rječniku često nepotpune, jer je to »primetno više rečnik hrvatskog dela našeg zajedničkog narodnog i, naročito, književnog jezika«, i to zato, što su srpski pisci i stariji (do god. 1880.) i noviji, pa različni rječnici štampani kod Srba manje upotrebljeni. Građa iz starih spomenika ne prelazi mnogo građu Daničićeva »Rječnika iz srp. knjiž. starina«. Ni narodne pjesme (na pr. u »Bosanskoj vili«) nisu dovoljno iscrpene. Što se tiče samog Maretićeva redaktorskog posla, tu K. ističe Maretićevu radljivost, ali napominje, da »su mu se oči premorile korigujući sićani slog«, pa zbog toga umora ima štamparskih pogrešaka ne samo u sitnom slogu, nego i u samim naslovima riječi. Ovaj rječnik, veli K., trebalo bi da obje naše Akademije smatraju za jednički, pa bi se Maretiću mogao poslati i koji pomoćnik iz Beograda.

Naš je Rječnik, o tome ne može biti ni najmanje sumnje, a to je rekao i sam Maretić u svojim »Crticama o rječniku naše akademije« (god. 1916.), počeo prerano izlaziti. Ako Kostić ističe, i to opravdano, da za naš Rječnik nisu upotrebljeni svi srpski izvori, koje bi trebalo upotrebiti, onda možemo i mi kazati, da taj Rječnik nije dosta ni hrvatski, jer je njegov prvi redaktor prezreo hrvatske kajkavske pisce, i to sve, osim kajkavskih leksikografa, a njegova pogreška nije ni poslije popravljena.

Prema onom, što sam na početku ovoga članka rekao, mogao bi i ovaj najnoviji 48. svezak Rječnika izaći na svijet mirno, bez osobite objave, i otići na policu k svojim starijim drugovima, pogotovu, kad ne nosi na svome čelu ni jednoga broja, s kojim se vežu kakvi jubileji. Što se nije ipak tako dogodilo, jer ja evo objavljujem publici njegov dolazak, to je zato, što je i s njim vezan jedan jubilej, koji se iz njegova broja ne vidi, a koji je, — uvjeren sam —, i pored tolikih drugih jubileja vrijedno i potrebno otkriti. Njime je obilježen doista znatan jubilej, ali ne izlaženja, nego kod nas neobičnog rada. Evo u čemu je taj jubilej. Od dosadašnjih 48 svezaka Maretić je obradio 22, i svojim je posljednjim sveskom završio svoj peti tom toga golemoga djela, od koga je dosad od god. 1880. izašlo potpunih 10 tomova. Sa tih pet tomova velikog leksikonskog formata po sa 960 strana svršio je Maretić zaista golem posao: 300 štampanih araka, u spomenutom velikom formatu! No ja ću biti posve tačan, pa ću reći, da broj strana, što ih je Maretić obradio, ne iznosi 960 × 5 = 4800, nego 4781, jer 19 strana u VI. tomu otpada na Budmanija. Tačan pregled golemoga posla oko obrađivanja našega Rječnika upravo

je ovakav: prvi obrađivač Daničić dospio je do 13. novembra 1882. obraditi svega 1016 strana (od riječi *a* do *čobo)*; njegov nasljednik Matija Valjavec obradio je 107 strana (od riječi *čoga* do *ćužiti)*, a Valjavčev nasljednik Petar Budmani za 24 godine rada 4176 strana (od riječi *da* do *maslinski)*. Prema tome je Maretić, koji je obradio 4781 stranu (od riječi *maslo* do *predivast)*, odvojio daleko i od Budmanija. On je i po godinama rada pretekao Budmanija, jer je, preuzevši redakciju poslije njega pod kraj god. 1907. i svršivši svoj posljednji svezak god. 1933., navršio već tada punih 26 redaktorskih godina. Kad se zna, da je Maretić za tih 26 godina pored rada oko Rječnika posvršavao i dosta drugih književnih posala, od kojih je za nauku najznatnije drugo »popravljeno« izdanje njegove »Gramatike i stilistike« (1931), onda zaslužuje, da se pohvali već zbog svoje neobične volje za poslom, koja nije ni u njegovoj 80. godini života oslabila. Tko zna, — a to pravo zna samo nekoliko ljudi —, što je sve posao redaktora našeg Rječnika, taj će se možda i čuditi, što ima čovjek, kojeg takav posao ni poslije jedne četvrti vijeka ne odbija. Jer treba znati, da redaktor našeg Rječnika ima i odviše težačkog rada, koji zaustavlja i slabi intelektualni. Drugdje se u ovakovu poslu provodi savjesna dioba rada, a redaktor našega Rječnika i ekscerpira pomalo, da i ne spominjem, da sam svršava sve korekture. Drugdje se u skupu i o samim riječima raspravlja. Tako na pr. francuske novine izvješćujući o sjednici Francuske akademije, koja je bila 15. februara, pišu: »Sjednica se bavila samo poslovima oko Rječnika od riječi *réflecteur* do riječi *regagner*« (te riječi zauzimaju u Adamovićevu rječniku nešto više od jedne strane) (v. Journal des Débats 17. II. 1934).

Prema tome se ne smijemo čuditi, što u našem Rječniku pored drugih nedostataka nalazimo i štamparskih pogrešaka doista mnogo više, nego što bi ih u takome djelu smjelo biti. Ima ih previše i u ovom posljednjem svesku, koji me je potakao na ove retke, i to ne samo u sitnom slogu, nego i na samom čelu odjeljaka i u tumačenju pojedinih riječi.[1])

Naš Rječnik, premda se u njemu navodi i etimologija riječi, nije etimologijski, pa je zato za nj dosta, da se uhvati pravo značenje pojedinih riječi. Stoga se redaktoru i ne može zamjeriti, ako kaže, da je postanje koje riječi »tamno«, kad

[1]) Isporedi na pr.:
povaditi se, pòvadim se mjesto *pòvaditi se, pòvadîm se; — povljâč, povijača* mj.... *povijáča; — povíljeti, povilîm* mj.... *povílîm; — povlašćívati, povlàšćujem* mj.... *povlàšćujêm; — povòdljivac, povòdljâca* mj.... *povòdljîvca; — povraćalac, povračaoca* mj. *povraćaoca; — povraćènje* mj. *povraćénje; — pozadijèvati, pozàđijevâm* mj.... *pozàdijevâm; — pozbacívati, pozbàcujem* mj.... *pozbàcujêm; — pozírak, pozìrka* mj.... *pozírka; — poznojiti se, poznojîm se* mj. *poznòjiti se, pòznojîm se; — pozorljiv*.... govori se (s naznačenim akcentom) u Lici, a akcenta nema; — *pozvéčati, pozvéčûn* mj. *pozvéčîm; — požíljak, požiljka* mj.... *požíljka; — požúdjeti, požȕdîm* mj.... *požúdîm; — Prăcîšte* mj. *Prȁćîšte; — prăćnâk* mj. *prȁćnjâk; — Pràhovo* mj. *Prȁhovo; — prȁkatur* mj. *prȁkatûr; — pràm, prȁma* mj. *prȁm...; — prasènce, prasénca...* mj. *prasénce, prasénca; — prášćić* mj. *pràšćić; — praviti, prȁvîm* mj. *prȁviti...; — pranoćesa* mj. *praznoćesa; — praznoruk* mj. *praznòruk; — priznòslov*... onaj, koji praznoslavi mj.... praznoslovi; — *prećútjeti, prećutîm* mj.... *prećútîm; — prȅdikovati, prȅdikujem* mj.... *prȅdikujêm; — Predislavic* mj. *Predislavić* — i još koja.

njezino postanje nije doista nigdje protumačeno. No u našem se Rječniku počesto i uz riječi, koje su drugdje već dovoljno protumačene, može čitati da im je »postanje tamno«. Ja ću, ostajući i ovdje kod ovoga posljednjega sveska, spomenuti samo koji primjer iz njega. Tako na pr. uz riječ *pozder (pazder)* t. j. »ono, što otpada od lana i konoplje, kad se nabija« veli Maretić: »Biće postalo od *poz-der*, ali ni prvi ni drugi dio nije jasan.« No ta je riječ posve pouzdano protumačena u Miklošićevu EWtb. str. 41b kao složenica od prefiksa *poz- (paz-)* i *der-*, koje nalazimo u glagolu *derati*, i kao takva dobro pristaje kao naziv za otpatke pri obrađivanju lana ili konoplje (Werg, Hede, Schäbe, Acheln von Flachs itd.). Riječ se ta i u Bernekerovu EWtb. I, 186 tumači tako. — Uz riječ *praća* čitamo: »Nalazi se i u jeziku slovenskom *(prača)*, u bugarskom *(praštva)*, u rus. *(prašča)*[1] i u polj. *(proca)*, ali u drugim indoevrop. jezicima ne nalazi se ništa, što bi postanjem i značenjem odgovaralo.« No sasvim je pouzdano, da naša riječ postaje od nekadašnje * *port'a*, gdje *por-* pripada korijenu sa značenjem »udarati« (istoga je postanja i naš glag. *prati — perem)*, a *-t'a* (u nas *-ća*) je nastavak kao na pr. u riječi *obuća*. Od istoga korijena *por-* s drugim formantom (nastavkom) *k* postala je nekad imenica **porkъ* istoga ili sličnoga značenja; ispor. na pr. češ. *prak*, polj. *prok*, rus. *porok* itd. Riječî od korijena *per-* vrlo je mnogo u pojedinim indoevr. jezicima. — Uz riječ *pramen* (nekad **pormy*, t. j. korijen *por-* i nastavak *-my*), navode se paralele iz ostalih slavenskih jezika, ali nije opravdano reći: »u drugim indoevr. jezicima (čini se) nema ništa što bi etimologijom odgovaralo«, jer korijen te riječi nije tako izoliran. — Za našu riječ *praporac* kaže Maretić da »se ne nalazi ni u jednom drugom slav. jeziku«, no naša riječ, koja je deminutiv od nekadašnje **porporъ* sa značenjem »Fahne« i »Schelle« ima rodica i u ostalim slav. jezicima. — Uz riječ *požup* ‚crkvenjak, sakristan', koju je zabilježio Daničić u »Fužinama«, čitamo »postanje tamno«, no ta je riječ obična i drugdje među čakavcima (bilježi je i Parčić u svome Rječniku), a dolazi i u obličju *podžup*, koje je starije, ali ga u našem Rječniku nema, premda ga nalazimo već za stare hrv. narodne dinastije u latiniziranom ruhu *podiuppus* (v. Rački, Docum. ind. i u Mažuranićevim »Prinosima . . .« 969), samo je današnje značenje te riječi niže, kao što i današnji *župnik* stoji ispod nekadašnjega *župana*. — Dovoditi postanje i značenje imena grada *Prag* u svezu s riječju *prag*, kako Maretić čini, nije moguće: češko ime *Praha* ne postaje od nekadašnjega **Porga*, kako bi bilo po tome tumačenju, jer *prag* postaje od **porgъ*, nego je bilo od iskona *Praga*, kako svjedoči i poljska varšavska *Praga* (ne »*Proga*« prema *próg* 'prag'). Naziv *Praga* razvitkom svoga značenja odgovara našemu *Požega*, t. j. mjesto izgrađeno na zemljištu dobivenu paljenjem šume. — Kad sam već spomenuo Požegu, onda ću reći i to, da od *Požega* postaje i naše prezime (u Rječniku »nejasna postanja«) *Požgaj*, od XVII. vijeka. To prezime dolazi i u obličju *Požegaj*, kojega nema u Rječniku, a oba su obličja potvrđena i prije 17. v.; ispor. na pr. *Posegaj* Johannes iz god. 1506. (v. Tkalčić, Mon. Zagr. XI, index), *Posegay* Marcus iz god. 1509. (v. o. c.), Stephanus *Posgay* iz god. 1542. (v. Mon. zagr. XII, index), Paulus *Posgay* iz god. 1557 (v. o. c.). Naše *Pož(e)gaj* upravo je madžarski naziv *Pozsegai* (Pozsegay) mjesto našega *Požežanin* (ispor. i naše prezime *Pože-*

1) To je riječ uzeta iz crkvenoslov. jezika, jer bi njezino pravo rusko obličje bilo * *poroča*.

žanac). Takva madžarska prezimena na *-ai (-ay)* posve su obična. — Kod riječi *Prag* piše Maretić, da mu nije poznato, zašto se govori »*Zlatni Prag*«. Dosta bi bilo, da je rekao, da i Česi govore »*Zlatá Praha*«, a posao je čeških leksikografa da tumače taj epitet, nastao po svoj prilici zbog mnogih pozlaćenih kupola, koje su dale i naziv *Praha stověžatá* (= sa 100 tornjeva). Kad Kolár Kremlju u »zlatoglavoj« Moskvi (ispor. rus. Moskva, *zolotyja makovki)* daje epitet »*zlatověžný*«, onda bi taj epitet mogao pristati i gradu Pragu. — Za riječ *povodac*, samo s jednom potvrdom iz 15. v., veli Maretić da je »neznana značenja«. U Mažuranićevim »Prinosima« rečeno joj je dobro značenje. Tako se i za riječ *predavac* veli »riječ tamna značenja i postanja; samo u jednoj knjizi«, a treba reći, da je ta riječ sa značenjem »prebjeg« obična u starije vrijeme, pa je dobro protumačena i u Mažuranićevim »Prinosima«. — Za riječ *povor* 'hrtenica' dobro je postavljen korijen *ver*, i Maretić navodi još nekoliko riječi, koje postaju od njega, dodajući: »ali obrađivač rječnika ne može naći svezu u značenju tih riječi s riječju *povor*«, a kod riječi *povorka*, koju izvodi od istoga korijena, dodaje: »razvitak je značenja nejasan kao i dijelu *vor* u *povor*«. Korijenu *ver* je osnovno značenje »nizati«, koje se vidi u *veriga*, upravo: niz kolutova; ispor. i rus. riječ *verenica* 'dug niz (kola, gusaka i dr.)' i litavske riječi: *pavarẽ* i *vorà* s istim značenjem. Prema tome *povor* 'hrtenica' je upravo: *niz* hrteničkih članaka, pa se zato prema jednakoj predodžbi zove i *kralijež* (otud u našim knjigama pogrešno izvedene riječi »*kralježak*«, »*kralježnica*« itd.), kako se zovu i brojanice (v. u ARj.). O značenju spomenutoga korijena *ver* v. i u Trautmanna Baltisch-Slavisches Wörterbuch (1923.) 351/2.

Ima gdjegdje nedostataka, jer je i sam obrađivač pogriješio. Tako se uz *pozàmrcati* 'zamrknuti jedan za drugim' navodi potvrda iz Njegoševa Gor. vijen.: Što razgovor kakav ne počnete, no pospaste i *pozamrcaste!* Za značenje toga glagola u tome primjeru veli Maretić: »kao da je nagoditi se«. To su stihovi 715—716, i u savezu s onim, što je naprijed u pjesmi, značenje »nagoditi se« nikako ne pristaje. Komentator »Gor. vijenca« Rešetar ne tumači spomenutih stihova, nego samo u Rječniku meće: *pozamrcati*, jedan za drugijem zamrknuti, t. j. biti zatečen od mraka (napolju ili na putu). Ljubiša u izdanju god. 1868. tumači taj glagol značenjem »okasniti se do mraka«. U prozi bi se ti stihovi mogli reći ovako: Što ne govorite, nego šutite, kao da ste svi redom zaspali i svi se u mraku izgubili! — Pored v. pf. *povjediti* meće Maretić v. impf. *povijedati* veleći: »Kašto se upotrebljava kao pf. glagol . . . „ a počesto se ne može razabrati, uzima li se *povijedati* u službi impf. ili pf. glagola.« Ovo je pogrešno, jer je glagol *povijedati* uvijek imperfektivan, a *povjedati* je uvijek perfektivan, pa se u čakavskom i kajkavskom dijalektu, gdje su ti glagoli danas obični, razlikuju dobro akcentom, jer je *povēdȁti* impf., a *povȅdati* pf., a prema toj razlici govore se i drugi složeni, na pr. *dopovēdȁti* i *dopovȅdati, (i)spovēdȁti* i *(i)spovȅdati, napovēdȁti* i *napovȅdati* i dr., ali se to iz našega Rječnika ne vidi. — Kad sam već u kajkavskom dijalektu, onda ću spomenuti, da bi se kod adv. *predi*, koji se u Rječniku slabo potvrđuje, moglo reći, da je u tom dijalektu *prêdi* ili *prêde* u značenju »prije, prvo« posve obično (ispor. na pr.: sreča vaša, da ste vi ne *predi* povedali neg sem vas donesla sim, drugač bi bila vas obadva vtopila, kajti *predi* nekuliko stotin let prejde neg 'do dojde. Valjavec, Pripov. 161). — Dobro se postavlja glagol *povinuti* 'pokoriti' s potvrdama iz starih spomenika, u koje je moglo ući iz

crkvenoslov. jezika, ali se pogrešno meće i: *poviniti se, povinim se,* pf. pokoriti se — »samo u primjeru: *Povini se* Gospodeve i moli (iz lat. subdito esto Domino... psal. 36, 7)« iz Budinića. Glagola *poviniti se* nema, a imperativ »*povini se*« u Budinićevu primjeru postaje prema inf. *povinuti se* (ispor. *pogini: poginuti),* pa je prema tome i taj primjer trebalo metnuti pod *povinuti.* U Budinića *povini se* preuzeto je iz crkvenoslov. jezika, jer i u staroslov. prijevodu u tome ps. čitamo: *povini sę* ... (na pr. u Sin. ps.), koje je imper. od *povinǫti sę,* a ne od *poviniti sę.* — Čitamo: „*pram,* m. i f. štogod vrlo malo, vrlo sitno i neznatno, malenkost, sitnica. Ne osta ni *prami* toj vojsci Medije... Meni da bude najmanji *pram* od ljubavi tvoje... najmanjši *pram* ... jedan *pram* ... ne imam ni *pram* stupe...« s dodatkom »postanje tamno«. Tu je ponajprije pogrešno postavljeno *pram,* m. i *f.*; iz navedenih se primjera ne može potvrditi, da bi imenica *pram* bila i ženskoga roda, jer valja znati, da je *prami* u prvom primjeru nom. sg. mjesto mlađega *pramen* (kao *kami* pored mlađega *kamen*). Za to se starije obličje spominje dalje na svome mjestu i j e d i n a potvrda iz Barakovića. Prema tome je i postanje i značenje riječi *pram* posve jasno, jer se *pramen* (v. o postanju te riječi naprijed) može vrlo lako uzeti u značenju »malo, sitnica«, kako se govori u istom značenju i *dlaka* (ispor. *ni za dlaku), vlas* i dr. — Za glagol *pratiti* navodi se najstarija pouzdana potvrda iz 15. v. Naš ga Rječnik ne zna protumačiti, ali je baš zato trebalo spomenuti, da je složen *ispratiti* potvrđen već u prvoj poli 13. v., kako se vidi u Rječniku kod te riječi.

Spomenut ću i to, da je gdjekojim riječima postavljen i očevidno pogrešan akcenat; ispor. na pr. »*pòvećati, pòvećâm* (biće takav akc.)«, a može biti samo: *povèćati, povèćâm* (kao *okràćati, okràćâm*); *povòljiti* mj. *pòvoljiti* (ispor. *zadòvoljiti*); *prȁsak* mj. *prâsak* i dr. Takva akcenatska pogreška smeta u krivom refleksu nekadašnjega *ě* u riječi *poždrijebati* mj. *poždrèbati,* gdje se Maretić poveo za *ždrijebati,* kako se često pogrešno piše mj. *ždrèbati.* Tako Maretić akcentuje i *prȅčanin,* no ja dosad nisam ni od koga čuo drukčije nego *préčanin* ili *prijèčanin.* Za akcenat riječi *pòvôj,* gen. *pòvoja,* kaže Maretić da je prema Vukovu, »ali po Hrvatskoj se govori *póvôj* (gen. *póvoja*)...« To je istina, ali se jednaka razlika drugdje (na pr. kod *pòvod*) ne spominje.

No ja nisam nakanio da ovdje nanižem sve svoje ovakve napomene. Ja sam ih htio iznijeti samo toliko, koliko mislim da je dosta, da se vidi, da ja posao prof. Maretića, zbog koga mu i u ovom članku želim posvjedočiti najveće poštovanje, kritički rasuđujem: zato i moja pohvala može imati veće opravdanje. Jer treba da javno kažem, da ne znam kod nas nikoga drugoga, koji bi kao obrađivač Rječnika u j e d n a k i m prilikama dotle i tako dotjerao, dokle je i kako je Maretić.

Ja sam na početku ovoga članka rekao, da je naš Rječnik udešen za rijetke ljubitelje jezika, no sasvim bi krivo bilo misliti, da njegov završetak ili bar brže izlaženje ne bi bilo vrlo korisno za naš književni jezik uopće. Iako je naš Rječnik u najvećem dijelu historijski, on bi, da je gotov, mogao utvrditi štošta, što je u našem današnjem jeziku nesigurno. Ja ću i tu njegovu korist osvijetliti kojim primjerom ostajući i ovdje kod samoga Maretića. God. 1924. izdao je Maretić svoj antibarbarus »Hrv. ili srp. jezični savjetnik«. Samo je po sebi jasno, da se Maretić pišući tu knjigu koristio i našim Rječnikom, koliko je dotad (do početka slova *p*) bio gotov. Da je tada Maretić imao već gotov naš Rječnik, drukčije bi nas gdjegdje i njegov »Sa-

vjetnik« svjetovao. Ja sam zbog nekoliko »savjeta« iza riječi *papstvo*, uz koju se u I. dijelu posljednji put citira naš ARj., zagledao u njegove sveske, koji su poslije toga izašli, pa ću i iz toga ogledanja iznijeti nekoliko bilježaka. Na str. 84. osuđuje Maretić pridjev *pariški* od *Pariz*, ali sam poslije, dotjeravši u poslu oko Rječnika do te riječi, u »Dodacima i popravcima« na str. 204. mijenja svoje mišljenje pozivajući se na ARj. — U Jez. savj. uči Maretić da *pìtati* prema Ivekoviću i starim rječnicima znači samo »hraniti«, i zato taj glagol nije dobro uzimati u značenju »toviti«. No u ARj. IX, 898a potvrđuje se taj glagol u značenju »toviti«, osim iz Šuleka i Popovića, iz Belostenca i Jambrešića, i još iz Marulića, Prorokâ, Kanižlića i mlađega Reljkovića. — U Jez. savj. *plah* ne valja u značenju »plašljiv«, a u ARj. IX, 942/3 ima obilje potvrda za to značenje. — U Jez. savj. hoće Maretić, da se riječ *podnožje* upotrebljava samo u značenju »klupčica«, a ne i u značenju »podgorje«, no ovo je značenje u ARj. X, 290b potvrđeno već iz Domentijana. — U Jez. savj. veli Maretić, da riječ *pogibao* ne dolazi u značenju »Gefahr«, nego samo u značenju »Untergang, t. j. propast«, a u ARj. X, 374/5 ima potvrda za prvo značenje iz Badrića, Banovca, Filipovića, Kneževića, Kačića i dr. — U Jez. savj. se kaže, da riječ *porod* nema značenja »Geburt, t. j. kad se tko rodi« ni u narodnom ni u starijem jeziku, pa zato nije dobro na pr. te i te godine od poroda Hristova, nego treba reći: od rođenja Hristova. U ARj. X, 866 ima obilje potvrda za značenje »rođenje«; ispor. na pr.: od *poroda* našega gospodina Jezusa Krsta 1454. Mon. serb. Na dvadeset i prvi dan februara, leta od *poroda* Božjega tisuće pet sat sedamdeset i treto. Mon. croat. — U Jez. savj. se kaže, da »nema pravog smisla govoriti ... na pr. pet *po sto*, nego je bolje: pet *na sto*«, a iz ARj. IX, 120b i 121a vidimo, da su *pet po sto* govorili već M. Držić, Kašić, Mikalja i dr.

Završujući ovim napomenama ovaj članak istaći ću još ovo: izdavati ovakve rječnike, kakav je naš, golem je i težak posao (evo o izdavanju rječnika Srpske kr. akademije otvorila se čitava anketa), i zato 10 tomova Rječnika naše Akademije ostaje veliko djelo i onda, kad bi bilo i manje savršeno, nego što je sada, a Maretić je, makar tko njegov posao hvalio i manje nego ja, zauzeo zacijelo već sada časno mjesto među našim leksikografima. No ja mu pored svega toga i u 80. godini njegova vijeka od srca želim, da godinama i radom odmakne što dalje ispred svih svojih drugova-leksikografa.

STJ. IVŠIĆ

RASTOCI

Milo Urban: »Živi bič«. (I. Izgubljene ruke. — II. Adam Hlavaj.) — Zabavna biblioteka 550 — 551

Slovačko selo Rastoci za vrijeme rata. U sklopu šumovitih karpatskih planina, daleko od fronte i grada, daleko i od gradske civilizacije. U takvim krajevima, daleko za božjim leđima, živi čovjek u mnogom pogledu još i danas životom svojih otaca od tisuću godina unatrag: životom, koji je sam sebi svrhom. »U bjesnilu bijelog elementa (snježne vijavice), u visini više od tisuću metara, osjećao je Hlavaj, kako se u njemu propeo onaj priprosti čovjek, kojemu za život nije trebalo posebnih ciljeva i koji je živio samo zato, da živi, i živio je veselo«. (II. 36.). Za te ljude postoji samo sunce i zemlja, njihov život i ono, što im je za taj život neophodno potrebno, a sve drugo, pa i »politika i cijelo kaputaštvo sa svim svojim odnošajima i zagraničnim problemima« za njih je samo »pljeva i besmislica« (II. 140.), »brbljanje o svrakama na kolcu i pljuvanje u zrak« (II. 149.). I tako ti ljudi silne kičme iz pokoljenja u pokoljenje samo ruju i prevrću zemlju, kine se i pate, da od nje, vječne, ali škrte hraniteljke, silom iznude koru hljeba (I. 41.). Mučno žive, svakojako žive, ali ipak — žive. Ni kao anđeli, ni kao vrazi, već kao ljudi. Sa svim slaboćama i vrlinama čovjeka pozemljara, kakav je on bio od iskona, pa će u glavnim crtama i dalje ostati. Dok bude svijeta i vijeka.

A ipak ti ljudi ne živu kao divljaci. Imaju »svoje kuće i svoje žene, s kojima rađaju buduća pokoljenja«. (II. 149.). Imaju i svoju Istinu, »koja nije natrpana u knjige, sređena u oštre kristale rečenica i označena gordim imenom zakona. Njihova je istina u njima, u njihovu životu, u krvi, u mišicama, u golemom toku pokoljenja, koja ispunjavaju vjekove. Njihove istine ne propovijedaju apostoli velikim riječima, već ona s njima živi, s njima i umire: zapravo samo proniče zemlju, da opet proplamsa u njihovoj djeci, u tome velikom i odvažnom izdanku života«. (II. 100.). Tu je istinu i mladi Štefan Ilčik nosio u svojoj duši »jednostavnu i čistu kao potok. Nije na njoj bilo nikakvih ukrasnih krpa. Ilčik ju je vidio, kad je kosio na visoravni, napisanu sunčanim svjetlom u zraku; vidio ju je, kako raste iz zemlje, kad je noću u Hliniku pasao konje. Po toj istini naraslo je u Piljskoj planini tisuću drveta; pećine, njom upravljane, rušile su se u doline; ona je uspavljivala ptice na drveću, a kad je došla bura, te grom udario u jelu, ona ga je vodila«. (I. 153.). Tu istinu, to božanstvo, »nosi u duši« i hrvatski seljak Toma Rastović, čuje tu istinu i osjeća je »na svakom koraku: i u cvrkutu ptice, i u šuštanju trave i lišća, i u svijetloj traci sunčanoj i u suzi materinoj ispod oka. A najviše u svojim jadnim prsima. Samo zato i može da sve ono podnese, što ga je stiglo. A podnijet će i više, ako ustreba«. (Andrija Kovačević: Krijes. 256.).

To znači imati svoju religiju, koja je organski izdanak samoga života, imati svoju dušu. Dušu, koja dolazi do izražaja u svakoj emanaciji toga božanstva Života: u misli i riječi, u tuzi i radosti, u priči i pjesmi, u tkivu i vezivu. A to znači imati svoju uljudbu, svoju kulturu. I zaista: dosta je pogledati samo onu silnu sliku šezdesetgodišnjega slovačkog seljaka na omotnoj strani druge knjige Urbanova Živoga biča. Sve je na tome čovjeku njegovo: od one lanene košulje i na prsima našivenog prsluka, pa do glinene lule u zubima. I da mu plitkoumni fotograf nije u glomazne i žuljave ruke podmetnuo onu knjižurinu, u koju on međutim i ne gleda, savršeno bi se doimao kao kakav planinski suveren, odvaljen i isklesan od karpatske stijene. Vladarska njegova znamenja nisu ni kruna, ni žezlo, ni mač, nego onaj orlovski, daleki pogled, jasno, otvoreno čelo i teške, izrađene ruke, po kojima je prva knjiga dobila i svoj podnaslov.

Da, — te ruke i ta podvaljena knjiga! Knjiga, puna tuđe mudrosti, ponajviše takve, te nema nikakve veze ni s njegovom dušom, ni s njegovim teškim životom. Nespretno je drži u glomaznim rukama pred sobom kao tuđe nezakonsko dijete, što su mu ga podvaliti, ili kao krhku i besmislenu dječju igračku, pa gleda preko nje u daljinu, kao da začuđen pita:

— A što ste mi to dali? Šta će to meni?!

Jer ta podvaljena knjiga, što je čitavu ovu lijepu sliku tako nemilo nakazila, zaista se čini samo kao vidljivo znamenje strašne njegove Kalvarije. Iako su naime Rastoci daleko, vrlo daleko od grada, ipak je grad, taj golemi nametnik, sa svojom strahovitom »organizacijom za iscrpljivanje njihovih sila« (II. 140.), kao kakav golem kukac ispružio svoja ticala i do njih. Ispružio, pa sisa zdrave njihove sokove, a za uzvrat im uštrcava svoju civilizaciju s raznim »apstraktnim znanostima, koje nemaju nikakova praktičnog odnošaja s njima i s njihovim najosnovnijim životom« (II. 140.). »Prosvjećuje« ih, daje im »obrazovanje, koje vodi k slijepoj poslušnosti; obrazovanje, koje se daje stoci, kad je učimo jaram vući«; daje im »kulturu, koja jedne oslobađa od okova zakona, a druge silom u njima drži«. (II. 178.). Diže im životni standard, t. j. vještački im uštrcava sveudilj nove i nove potrebe, i onda im naturava skupe, njima dobrim dijelom i sasvim nepotrebne svoje fabrikate, muzući od njih novac, kojega oni nemaju, a za prirodni svoj život malo ga i trebaju, pa te trice i kučine plaćaju teškim znojem, svojom dušom i postepenom degeneracijom svoga života. Tako su radili svi nametnici i izrabljivači tuđe muke od asirskih svećenika i misirskih faraona pa do Kolumbovih Španjolaca i današnjih kramara zapadne cvilizacije i njezina kapitalizma, koji »divljacima« Amerike, Afrike, Azije i Indijskog Arhipelaga otimaju kaučuk, kokosov orah i datulje, zlato, biser i slonovu kost, dajući im u zamjenu kojekakve bezvrijedne igračke, zrcalca i šarene krpe, raznobojne pomade od svinjske masti i sifilis, a do potrebe i šestopernu kandžiju na gola leđa, ili kuglu iz browninga u naivnu glavu.

Ticala te nemani zovu se u Rastocima: slovački odrod, madžaronski bilježnik Okolický, šovenski Madžar kapelan Létay, oružnik Angyal i trgovac Aron.

Bilježnik Okolický pašuje u selu, siluje Evu Hlavajevu, kojoj se muž nalazi na bojištu, a pošto ona zatrudni, surovo je odbacuje.

Madžar Létay, »pitomac škole i grada, po cijeloj svojoj strukturi aristokrat« (I. 93.), »kao kamen, izišao iz kamena, cvijet iz oranžerije, izrastao pod svodovima seminarskih dvorova, rif za mjerenje grijeha, koji nikad nije osjetio bola zarađivanjem hljeba, u kome su askeza i nauke bez krvi ubile svako shvaćanje i čovječnost, razbile mu ljudsku dušu« (I. 168.), — zastrašuje selo neminovnom odmazdom za njegove grijehe. Ali »mrzeći grijeh on upravo mrzi te ljude, koji umjesto duše nose u sebi snop od slame«. (I. 130.).

Oružnik Angyal — kao većina oružnika, trgovac Aron — kao većina seoskih kramara.

Svi oni mrze te ljude, priproste slovačke seljake, smatrajući ih stokom i nekom vrsti nižih stvorova bez ikakvih ljudskih prava. (II. 97.) A ipak ih svi od reda — izuzevši župnika Mrvu — svakom prilikom i bez prestanka kljukaju nekakvom »domovinom«, njima sasvim tuđom i neshvatljivom, koja od njih traži samo »duboku i bezuvjetnu pokornost pravovjernih« (I. 34.), za koju oni moraju sve žrtvovati, pa i sam život, a od koje ta njihova gospoda udobno i bezbrižno žive i »skupljaju salo« (I. 32.). I kad oni, priprosti seljaci, toga nikako ne će i ne mogu da shvate i razumiju, Madžar Létay u čudu se pita:

— Ta oni imaju religiju, imaju domovinu! Pa zar im to ne dostaje? Što žele još? (I. 95.)

— Da, — religija i domovina. A kakva to religija i domovina?... O prvoj smo već čuli, da to nipošto nije religija kapelana Létaya. A domovina? — Evo, kako oni o tome rezoniraju:

Mladi Štefan Ilčik, dvadesetgodišnji regrut, »nesvijesno je počeo shvaćati, da je rat veliko zlo i da je sve ono, što im kapelan Létay govori o domovini i neprija-

teljima, — laž. Za što, za koga će poći ratovati ti muškarci, koji imaju kod kuće krda djece? Za domovinu? A gdje je ta domovina? Nitko je nije vidio, nitko osjetio. Radili su do iznemoglosti, a domovina im nije pomogla. Nije bilo šta da se metne u usta, a domovina im nije dala. Trebalo je platiti porez, nije bilo odakle, ali egzekutori su došli, pokupili posljednje, što je bilo, a domovina se nije smilovala. I za tu domovinu moraju ići ratovati. Jano Slamen ima, na primjer, mladu ženu, bijelu kao mlijeko, ima sinčića, zdrava kao bukovu kladu, ima kuću, gospodarstvo, sve ima, da bude sretan, ali domovina pruža za njim svoju ruku. Jano Slamen će poći, jer mora, sa svojim žarkim srcem, koje je radosno obuhvaćalo široki, divni svijet; polazi na talijansku frontu i tamo domovina zaguši tu veliku njegovu ljubav i od tijela, koje je kipjelo životom, učini glupu strvinu«. (I. 22.—23.)

Bilježnik Okolický prodere se na seoskoga kneza Vorčiaka: »Glupost! Domovina treba svako rame!« A ta »odsječeno izgovorena riječ — domovina — izazvala je u Vorčiaku predodžbu golema stroja za drobljenje kamenja, ovjenčana aureolom netaknjivosti, protiv kojega se nije moglo prosvjedovati. Usta se Vorčiaku zamrznu kod te riječi i on proguta tešku slinu«. (I. 33.—34.) Drugom prilikom, kad je bilježnik Okolický opet »naglasio tu fantastičnu riječ, knez se pogurio i zažmirkao očima kao pas, kad nad njim zamahnu bičem«. (I. 113.)

— Mi smo ratovali za domovinu, — umuje Evin muž Adam Hlavaj, pobjegavši s fronte, — za taj golemi jaram, u koji nas je sapeo roj trutova, da mogu bezbrižno živjeti od naših žuljeva«. (II. 27.)

Prilikom rekvizicije stoke jakota Kramar silom se opro uz odobravanje čitavog sela. Dolazi istraga i bilježnik ga pita:

— Tko te je nagovorio, da se opreš vlasti?

— Nitko, — odgovara Kramar. — Staja je moja i u njoj nema nitko ništa tražiti.

— To je tražio interes domovine! — otkreše mu Okolický.

»Tu je riječ naglasio, no ona je Kramaru ostala ravnodušna kao zrak, ili kakva stara, iznošena cipela. Trznuo je ramenima i promrsio kroz zube:

— Mojim kravama nije domovina davala žderati!« (I. 73.)

No »uzalud su se pesti grčile, uzalud škripali zubi, — domovina se morala ljubiti makar i uz škripanje zubi«. (I. 63.)

Mnogi će zacijelo u čudu pitati, šta li to sve skupa ima da znači. A gdjetko će se možda tješiti time, da je tako po svoj prilici samo kod Slovaka, za koje je širom svijeta poznato, kako ih je nemilo šibao korbač madžarskoga šovinizma. Ali — nije tako. Madžarski seljak Pavao Szabo napisao je roman Ljudi (Binoza 1932.), pa i tu gazda Török, čistokrvni Madžar, gotovo istim riječima rezonira o domovini. (161.). A bilo to kome pravo ili ne, — slično umuju i naši seljaci. Oni pravi seljaci, kojima je — po Štefanu Ilčiku — »duša još netaknuta (tuđom) kulturom, nerazbijena geslima; duša kao stablo u polju, koje ne poznaje (i ne treba) umjetnoga gnojiva«. (I. 24.)

Pa šta je to? Je li možda samo surov egoizam jedinice, izvirući iz nagona samoodržanja, nedostatak ne samo svakoga altruizma, nego i svakoga dubljeg osjećaja za bilo kakvu širu zajednicu, za kolektiv? Nije. Na selu još nikad nijedan prosjak nije umro od gladi, ako i samo selo ne umire od toga. Kad seljaku izgori dom, čitavo mu selo pomaže izgraditi novo stânje, čitav mu kraj daje, pa često i sam donosi žito, mast, platno i dr. A kad čitavom selu, ili možda i čitavom kraju zaprijeti kakva elementarna nesreća (požar, poplava), onda tek treba vidjeti, kako u međusobnoj pomoći djelotvorno dolazi do izražaja onaj duboko zapretani osjećaj za zajednicu, za kolektiv. Samo treba da bude zaista jasno i očevidno: ugrožena zajednica, — ugrožen i pojedinac, i obrnuto.

No reći će se: — to još uvijek nije domovina. Pa zaista i nije u smislu kapelana Létaya, bilježnika Okolickoga i dr. Ali što je onda? Na to pitanje ne može se razložno odgovoriti u dvije riječi. Ovdje je međutim dosta, ako se kaže samo ukratko: Nisu ti ljudi ni bez domovine, ni protiv domovine. Što više, — oni je možda jedini imaju. Jer nema domovine bez doma, a pravoga doma nema bez zemlje, s kojom i od koje čovjek živi, u koju je kroz pokoljenja pustio snažno i duboko korijenje kao tisućljetni bor. A takve domove imaju zapravo samo seljaci. Njihova je domovina dio njihove »istine«, njihove religije, možda i nesvijesne, koja je organski izdanak njihova života, znoja i krvi, sinteza njihovih interesa. A napirlitana i frazerska, nametnička i izrabljivačka »domovina« raznih Létaya i Okolickih, na račun koje im »sve oduzimaju, počevši od stoke pa do života, a ništa im ne daju osim pustih riječi, fraza o ljubavi, o požrtvovnosti, junaštvu i sl.« (II. 25), — ta i takva »domovina«, koju oni osjećaju samo kao teret ili korbač na svojim leđima, zaista je daleko od njih i od njihovih srdaca.

Jedini izuzetak od ove seoske gospode — to je dobri i čestiti župnik Mrva. No i on je nažalost sasvim negativan i pasivan tip. »Malen, siv, sav oblit suncem, naličio je nekom zračnom priviđenju, satkanu od lake pređe svijetla i tame, koja se kao sjena razvlačila stepenicama«. (I. 41.). Stara Ilčička jada mu se na rat, koji joj je ugrabio jedinca sina, a on joj kao neko oduhovljeno čudovište odgovara:

— Pustite, Ilčičko, stvari, neka idu svojim tokom. Mi ne ćemo ništa promijeniti na njima. Sve se na svijetu određuje i rješava samo od sebe. Kad biste vi, recimo, i oslobodili sina iz rata, čak kad biste i sav rat obustavili, oslobodili biste samo sina i obustavili biste rat. Stoljetno kolo pošlo bi dalje bez rata, bez vašeg sina, bez nas, bez cijeloga svijeta (?!), bez...« (I. 43.—44.).

Čovjek, koji se svojim meditacijama uzdigao iznad zemaljskoga života i pobjegao od njega. Svetac. No ona ga ne razumije. Jer seljak, koji živi životom krute zbilje, drukčije misli. Njemu nije nipošto svejedno, da li će mu to stoljetno kolo samljeti brašno za pogaču, ili će mu — polomiti kosti. Ilčička nije župniku Mrvi ništa odgovorila, ali mu je već pred osam godina kratko i zbijeno odgovorio hrvatski seljak Toma Rastović: »Lako je biti svecem, kad te drugi hrane«. (Krijes 268.).

Drugi put, prilikom rekvizicije velikoga crkvenog zvona »Ondreja«, miri taj isti fatalistički župnik ljude riječima:

— Ne zvona, nego srca treba imati, jer tko ima zvono, a nema srca, nalići mlinskom kamenu, koji naprazno melje. Bacite im tu mrtvu mjed pred noge, jer vi ne smijete biti sinovi bata, koji razbija gnjatove i od ljudi pravi neprijatelje, nego sinovi gorućih srdaca, sinovi svoje zemlje, koja ne ubija, nego rađa«. (I. 144.).

Lijepe riječi. No oni, ljudi neprestana rada i mučna života, i opet ga ne razumiju i ne mogu ga razumjeti. Zvono Ondrej »razbilo se na tri komada. S njime kao da se razbio dio rastočke pobožnosti, kao da je otpao dio rastočke religije«. (I. 146.). Zašto? Zato, jer taj »Ondrej« nije za njih bio samo komad mjedi, nego vidljivi simbol i jedna od manifestacija njihove istine, njihove religije, koju oni u srcima nose.

Tako i ovaj jedini simpatični lik med rastočkom »gospodom« djeluje zapravo razorno baš kao i bilježnik Okolický, kapelan Létay i drugi. Samo u drugom, negativnom smjeru.

Toliko o idejnoj strani ovoga djela, dok tehničku stranu prepuštam kritičarima od zanata.

Ipak ima u ovome djelu jedna stvar, koja upravo smućuje. A to je — svršetak. Kad razjarena i pijana svjetina pljačka Aronovu trgovinu, Adam Hlavaj, da sve to što brže dokrajči, uspne se na tavan i potpali krov. Kuća plane, a on gleda, pa se nasmije. »Bio je to — svršava autor, — čudnovat smijeh čovjeka, koji je nakon dugih

Maksimilijan Vanka
Copranje ili Janica si želi Štefeka z mustači

patnja ustao, dohvatio rukavicu i dobacio ju smjelom rukom u lice budućnosti, ne da bude junak, taj sumnjivi bombon za ljudska usta, nego da postigne ono, što mu je od pamtivijeka pripadalo: — slobodu!«

No kakvu slobodu? Zar samo nacionalnu?... S obzirom na ono, što sam autor u predgovoru kaže, da je u ovome djelu iznesena samo »teška i strašna istina, koja je bila još nedavno živa realnost«, moralo bi se nažalost zaključiti, da on tu zaista misli samo nacionalnu slobodu. A zar ne pomišlja na to, da bi ta vijoglava gospoda mogla gospodu Okolicke, Arone i Létaye i ne maknuti s njihovih mjesta, pa da — samo pod drugom etiketom — i dalje u Rastocima pašuju i »nabiru salo«? Ako ni zašto drugo, a ono već zato, jer je ona — gospoda, a oni su — gospoda... Pa sve ako ih i makne, zar će njihova mjesta ostati prazna? Ili će na njih zasjesti možda kakvi nacionalni anđeli i sveci-isposnici, koji ne će »nabirati sala«?

Teško je to vjerovati, pa možda ipak nije tako. Možda autor pod tom slobodom zaista misli i nešto drugo: ne samo nacionalnu, nego i socijalnu, ljudsku slobodu i za slovačkog seljaka. I ne samo kao Slovaka, nego i čovjeka. Ako je tako, dobro je. Jer narodnost u pravom smislu riječi treba da ima ne samo državno-političku, nego u prvom redu socijalnu i kulturnu sadržinu. No i u tom slučaju opet se javlja pitanje: u čemu je ta sloboda i kako doći do nje? Na to pitanje nije dosad još nitko potpuno odgovorio. Ni Marx, ni Lenjin, ni — Matija Gubec. A odgovor se traži. Pa tko će ga dati? Zapadne Evropa, ne će i ne može. Pa valjda ni naša braća Česi, ni Slovenci. Jer oni pravih sela i seljaka već gotovo i nemaju. To bi dakle u Evropi mogli samo još ostali Slaveni. Pa možda i hoće. U umjetničkoj, ili u bilo kojoj drugoj formi. I to će tek biti ono pravo i veliko, epohalno i pozitivno djelo.

Milo Urban mogao bi pokušati.

ANDRIJA KOVAČEVIĆ

ANA TRAŽI PRAVDU

Osobe: Dr. Borski, Grof, Mehaničar, Ana, Tajni savjetnik, Savjetnikova žena (Anini roditelji), Baka, Industrijalac, Žena Industrijalca, Bankar, Žena bankara, Šepavi kolporter, Stara prosjakinja, Koncipijent, 1. Sobarica, 2. Sobarica. — Mjesto: Industrijski grad. — Vrijeme: Sadašnjost.

Ana, kćerka bogatih roditelja, i Grof prijatelji su radničke klase, a njihov društveni položaj i proleterske simpatije čine ih nekim arbitrima između obiju protivničkih fronta. Ana je mlada i poletna, a Grof je iskusniji, ali nema moći ni odvažnosti, da Ani pokaže put. Ana je pobjegla iz roditeljske kuće, da živi s drom Borskim, koji ju je zaludio sa svojim »socijalnim« idejama. No Ana se u njemu razočara. Tobožnji socijalni borac prljavi je advokat, koji oportunistički manevrira između radnika i njihovih poslodavaca. Dolazi do otvorenog obračunavanja između Ane i Borskoga. Teoretska razmatranja i međusobna optuživanja između Ane i Borskoga prekida Mehaničar, mladi radnik, koji traži zaštite od »radničkog« advokata: gone ga zbog neke tobožnje krade, a on mora ostati na slobodi bar još jedan dan da pripremi štrajk. Borski ga brutalno tjera iz kuće, a velikodušna Ana počinja tada drugu veliku pogrešku u svom životu: — proglašuje Mehaničara svojim ljubavnikom i stane na njegovu stranu, kako bi mu pomogla.

Štrajk je ugušen. Tko je kriv? Industrijalac optužuje advokata Borskog, a ovaj optužuje Industrijalca, dočim obojica krive radništvo. Tko je kriv? Nitko i svi. Prema kapitalu i Borski je proleter, ali je za Kolportera — kapitalist, kao što je taj isti Kolporter kapitalist u očima Stare prosjakinje. — U stanu Aninih roditelja svi su neraspoloženi. Roditelji očajavaju zbog Ane, koja je nakon kratkog boravka u roditeljskoj kući otišla Mehaničaru. Njen prijatelj Grof, koji je diskretno voli, nije ju spriječio u tom činu, jer nije htio da naruši njihovu sreću. Ali Ana nije sretna i ne snalazi se u svojoj novoj okolini. Njeno društvo smatra jedinim ispravnim rješenjem, da se Ana vrati kući. Svi očekuju Grofa, koji je i dalje ostao u vezi s Anom. Dolazi Grof: — Ana se vjenčala s Mehaničarom! Opće zgražanje: nitko ne razumije njen postupak. Beskompromisni idealizam i mladenački zanos, koji se ne može zadovoljiti s ničim polovičnim, nego traži apsolutno, upropastit će Anu, koja je tražila pravdu.

III. ČIN

7. Slika

(Događa se mjesec dana nakon 6. slike u stanu Mehaničara. — Skromno uređena potkrovnica. Prilično velik prozor sa željeznim rešetkama u lijevoj kosini krova. U sredini vrata na stubište. Desno: vrata u kuhinju. Lijevo u kutu komoda, a na njoj radioaparat i mnogo knjiga. Pred komodom mali naslonjač. U sredini stol i tri stolca. Na lijevoj strani zavjesom zastrt alkoven. Desno kraj kuhinjskih vrata divan. Sa stropa visi lampa s velikim crvenim sjenilom).

GROF (sjedi na divanu).

ANA (je stavila crveni stolnjak na sto. Ide u kuhinju po tanjure i čaše. Sprema sve za večeru u dvoje. Onda polako ide do divana i sjedne kraj grofa. Za sve to vrijeme oboje šute).

GROF (polako ustaje, pripali cegaretu. Traži pogledom pepeljaru).

ANA (pokaže rukom): Na komodi.

GROF (ide polako do komode, baci šibicu. Ostane tamo, naslonjen): Trebalo bi da s njim govorite... (Živo): Ili, da ja s njim govorim?!

ANA (gorkim osmijehom): Prekasno... Nakon svega što je bilo, on me ne će i ne može razumjeti... Pa ja ni sama ne razumijem sve to, što se sa mnom i oko mene zbiva. Pa vi me poznajete još kada sam bila dijete... Recite mi sad, kako je do svega toga došlo... Jesam li zla?...

GROF (mirno): Niste, Ano, ali... vi od života tražite — čudesa.

ANA: Čudesa?

GROF: Da. Vi znate, što sam vam uvijek govorio, još onda, kada ste bili kod svojih roditelja i poslije: pomirite se sa životom. Vi niste pozvani i niste dosta jaki da se upustite u borbu, koja je slomila tolike ljude, koji su bili mnogo nezadovoljniji i nesretniji od vas i koji su s većim pravom mogli tražiti — promjenu, koji su morali početi kidati lance i početi rušiti. Pa ipak su podlegli.. u toj borbi po jednom zakonu neminovnosti, koji upra-

vlja tim poretkom, a tek od vremena do vremena — i samo nekima! — pruža mogućnost za — uspješnu borbu... Govorim vam kao prijatelj... i nadam se da mi ne ćete zamjeriti, što vam govorim riječi, koje su u tom času možda okrutne... Ne, Ano, vi niste bili pozvani da kidate lance i da počnete rušiti... I, sjetite se samo, što sam vam uvijek govorio: ljubav je jača od mržnje. Mislim ljubav, koja razumije...

ANA (odmahne rukom).

GROF (se osmijehne): Znam, znam, što mislite... Ali ne, ne mislim ljubav prema bližnjem, nego ljubav — filozofa, čija se mudrost katkada sastoji baš u tom, što shvaća... i ono najmanje i najsitnije i... najnepravednije. I onda zna da sačuva svoj mir, da priđe svakom čovjeku... sasvim blizu... da uđe u njegovo srce... da rastvori njegovo srce i... usadi sjeme, koje proklija kao spoznaja: budi čovjek!

ANA (tiho): Pa samo to sam htjela...!

GROF: Da, Ano, ali da bi se to postiglo, treba bezgranično mnogo ljubavi... i jakosti... I treba najprije rastvoriti svoje vlastito srce i usaditi u njega volju: biti čovjek... I tek onda će vam narasti krila i snaga da budete borac... ako ustreba... i ako vam je suđeno... Vjerujte mi, Ano, nije to plemenitost, što vam ja tu govorim, plemenitost mučenika ili kukavice, nego — razbor. Uvijek sam nastojao, da tu spoznaju provodim u svom životu, i gdjegod sam mogao, učinio sam to i kod drugih. Koliko puta sam vam govorio o tom današnjem društvu, koje se — kao toliko puta u historiji — sada opet zaljuljalo. Ali društvo je djelo vremena, kako mudro reče jedan filozof, i kad prošlost bacite kroz vrata, ulazi opet kroz prozor... I svijet ide svojim tokom, pa kada pokušaš izmijeniti ga prije no što si promijenio ljudsku p r i r o d u — n e i z m i j e n j e n a priroda uskrsnut će sve stare ustanove potrebe... bolove... nepravde... To mislim, Ano, i to sam vam uvijek govorio. I kada ste počeli dolaziti k meni po savjet, zar vam ja nisam govorio: manje borbe, a više ljubavi i razumijevanja! Ustrajati i najprije svladati sebe, a onda druge?! (Dulja stanka): ... Ono malo ljudi, koji su dobri, kao što ste vi dobri, ne smiju uludo trošiti svoje osjećaje, svoje energije pretvoriti u besplodnu mržnju. Pa vi sami ste mi dali pravo! Zar se nismo skupa smijali — i smijali bez mržnje! — onim malim imitatorima dvojice ili trojice književnika, kojima je bilo dano da se bore i koji su imali nešto da kažu? — Smijali smo se onim imitatorima bez talenta, koji su se kao čičci hvatali skutova one dvojice ili trojice pravih boraca i htjeli da se prošetaju po suncu njihove slave? Da, to je danas tako u literaturi, ali to je i u životu tako! Socijalna borba nije uvijek samo — protest, bučni nastup pred svijetom, nego može biti svijesni rad čovjeka, koji vjeruje, (tiho): da će jednom doći vrijeme i revolucija bez krvi. A taj rad oko čovječnosti, oko promjene ljudske prirode možda je mnogo teži od bučnih protesta i gromkih bojnih zovova...

ANA (snuždeno): Mislim, da sam dosta teško morala ispaštati svoju zabludu. O ta godina s Borskim! Pa vi sami znate, kako sam patila, kako sam očajno tražila neki izlaz iz tog kruga Borskijevih ljudi... Pa ja sam progledala!... Ali možda...? Recite mi, zar to nije bilo čovječno i pošteno... kada sam stala uz tog čovjeka... uz Ivana... uprkos Borskom, uprkos društvu, uprkos...

GROF: I uprkos samoj sebi! Ne, Ano, to nije bilo čovječno, ni pošteno, nego nečovječno i nepošteno...

ANA (očajno): A to vi meni...?!

GROF: Oprostite, Ano, i nemojte me krivo shvatiti. Ja vas ne optužujem, ja vas razumijem, ali... moram vam reći istinu. Iz jedne laži bacili ste se u drugu, iz jedne obmane skočili ste u drugu. Ne, ne, vi niste krivi, vi ste žrtva... svog malog, ludog srca, koje je htjelo da obrati ljude, koje je težilo za oslobođenjem sviju... A niste znali, da najprije treba sebe osloboditi... Nečovječno je, ako se čovjek uzalud žrtvuje, i nepošteno je prema sebi i drugima!...

ANA (polako ustaje i još više naglasi): I to vi meni govorite?

GROF (zbunjeno): Ano!?

ANA (prilazi k njemu, položi mu obje ruke na ramena, sasvim tiho): Vi ste me voljeli, zar ne?

GROF (nakon kratke šutnje): Da, Ano.

ANA: A sada... sada me više ne volite?

GROF (šuti).

ANA: Zar mi ne ćete odgovoriti?

GROF: Ano, vi znate, da vas i sada volim, i zato i dolazim k vama, jer znam, da vam je teško i da se ne snalazite...

ANA (istim tonom): A prije mjesec dana...?

GROF (pogleda je).

ANA: Kada sam odlučila da se vjenčam sa Ivanom, pa da tako učinim kraj svim pitanjima... i sama sebe prisilim da ustrajem — kako ste vi rekli — i da izvršim dužnost, koju sam sama uzela na sebe...? Prije mjesec dana...? Zašto mi onda niste govorili... kao danas?

GROF (skida njene ruke sa sebe. Onda se polako stane šetati po sobi, zastane u sredini, okrenut njoj leđima).

ANA (tiho): Pitam vas, zašto onda niste govorili?

GROF (tiho): Bilo je prekasno.

ANA: Za mene... ili... za vas?

GROF (okrene se naglo): Za nas oboje.

ANA (zamišljeno): Možda onda i ne bi bilo prekasno...

GROF (uzbuđeno): Zar ste vi...? Ano!... pa vi ste znali, da vas volim...!

ANA: Da, znala sam... I možda sam vas... i ja voljela... ali...

GROF (se naglo okrene): Ali...?

ANA:... baš zato nisam govorila... (Bolno): Nisam vam htjela nametnuti dužnost... da mi se smilujete...

GROF (živo): Ne govorite tako, Ano... Da, bilo je prekasno. Rekao sam to... Ali ne prekasno zbog vaše prošlosti

ANA (sasvim tiho): ... I kad prošlost bacite kroz vrata, ona opet ulazi kroz prozor...

GROF: Ne tako, ne, ne! Nisam se bojao vaše prošlosti! (Tiho): Bilo je prekasno, jer... među nama je već stajao neki drugi čovjek... Zar da i njega unesrećim?... (Uvjerljivo): Pa vi znate, Ano, da sam uvijek stajao uz vas, i ipak sam se držao podaleko, jer nisam htio da sputam vašu slobodu, pa da u meni gledate zapreku! Sada uviđam: pogriješio sam: Htio sam ostati vaš dobar prijatelj, a moja žrtva...

ANA (živo, radoznalo): Vi ste se dakle žrtvovali...?

GROF (šuti).

ANA (uzvišenim glasom i gorko): A čemu? ... Zar sam ja sada sretnija?... Je li moj... muž sada sretniji?... Nečovječno je, ako se čovjek uzalud žrtvuje, i nepošteno prema sebi i drugima!...

GROF: Ano!...

ANA: To ste vi rekli.

GROF: Zar sam mogao drugačije?

ANA: Zar sam ja onda mogla drugačije?

GROF: Ano, hoćete li, da ja govorim s Ivanom?

ANA: Ne.

GROF: Ja mu mogu sve reći. I on će me razumjeti. Još nije ništa izgubljeno... Još nije prekasno.

ANA (tiho): Prekasno je za nas oboje... (Ide k stolu).

GROF (ide za njom): Mogu li vam pomoći?

ANA (zamišljeno): Ne znam.

GROF: Ostajem uz vas, Ano! Ja sam vam prijatelj. Treba da odete odavle... Bez mržnje. U miru. Kući, gdje vas očekuju. Govorit ću s Ivanom; on će to shvatiti.

ANA: Prekasno...

GROF: Nije!

ANA: ... Za čitav jedan život...!

GROF: Ne tako, Ano!

ANA: ... Od kojeg sam očekivala čudesa!

GROF: Ano, evo vi ste sad progledali, i sada...

ANA (tiho): Kada čovjek po drugi put progleda, onda se to zove — razočaranje.

GROF (sjedne do nje): Ne očajavati! Mirno, pametno misliti... Vratite se kući... To nije bijeg... To je...

ANA (smješka se gorko): Uzmak, samo uzmak, zar ne?

GROF: Valja se pomiriti sa životom. Ne leži sva sreća u pobjedi.

ANA: Ja sada tražim samo mira...

GROF: Vratite se kući... Naći ćete i mira i...

ANA: Odanle sam pobjegla, jer ga nisam našla... (Prijeđe rukom preko čela): Ništa, ništa! Treba ustrajati! (Pogleda ga): Tako rekoste, zar ne? (Ustane ide prema kuhinji. Zastane, okrene se): Koliko je sati?

GROF (pogleda na svoju uru): Jedanaest je prošlo.

Maksimilijan Vanka
Pod starim križem

ANA (ide prema vratima od kuhinje. Ne gledajući ga): Moram još nešto urediti... Ivan će sada odmah biti tu.

GROF: Da ga sačekam?... Govorit ću s njim!

ANA (ide dalje prema vratima. Ne okrene se): I večeru moram još zgrijati... (Okrene se. promijenjenim glasom): Ne. Hvala... Ja ću s njim govoriti.

GROF (ustane i vikne): Ano!

ANA (sasvim mirno): Da?

GROF (tiho): Da dođem sutra?

ANA (obori glavu, rukom preko čela kao da razmišlja): Sutra?... Sutra? (Mirno): Da, sutra možete doći. (Odlazi).

(Grof se šeta po sobi. Onda naglo zastane, kao da se nečemu dosjetio. Ide do klinčanice. Uzima kaput. Hoće da ga navuče. — Uto se čuju koraci na stepenicama. Grof je čas u nedoumici. Onda brzo objesi kaput i opet se šeta po sobi. Vrata se otvore. Ulazi)

MEHANIČAR (umoran. Dolazi s posla. Zastane na pragu. Osmijehne se): Dobar večer!

GROF: Dobar večer!

MEHANIČAR: A gdje je Ana?

GROF: Sprema večeru.

ANA (otvori vrata, pomoli glavu, veselo): Evo me odmah!

MEHANIČAR (joj domahne rukom): Dobar večer, mala moja buržujko!

ANA: Dobar večer, Ivane. (Nestane iza zatvorenih vrata):

MEHANIČAR (u neprilici): Pa šta?... Buni li se?

GROF: Tko?

MEHANIČAR (pokazuje na vrata od kuhinje).

GROF (se smješka): Ne buni se nitko, Ivane. Razgovarali smo samo...

ANA (nosi jelo): Evo me! (Veselo): K stolu, tko je gladan!

MEHANIČAR: Samo da se malko umijem! (Izlazi u kuhinju).

GROF: Možda bi bilo bolje da ostanem?

ANA (mirno): Čemu?

GROF: Bojim se...

ANA (začuđeno): Pa čega?

GROF (s prigušenim uzbuđenjem): Ano, bojim se za vas! Bojim se, jer vidim da vi trčite u svoju propast. Ano, osvijestite se! Danas jasno vidim, da vi toga čovjeka ne možete nikada zavoljeti, da vi hoćete da se žrtvujete za ideal, što ga on personificira. Ali vi ne ćete pasti žrtvom toga ideala, nego — toga čovjeka! Zaklinjem vas, osvijestite se!

ANA (nervozno, istim prigušenim glasom): Čemu sve to? Sada? Hoću da sama s njim govorim. Hoću da idem do kraja!

GROF (uzbuđeno): Doći ću sutra po vas!

ANA (sasvim mirno): Rekla sam već... sutra — možete doći...

GROF (uznemireno): Dopustite mi, da sada ostanem tu... kod vas!...

ANA (gleda ga časak i mirno se smješka, onda — kao da je prečula njegove posljednje riječi — zove): Ivane!... Požuri se!... Jelo će se ohladiti.

MEHANIČAR (odgovarajući uz šum vode iz kuhinje): Evo me odmah... Ne biste li i vi s nama večerali?

GROF: Ne. Hvala vam, Ivane. Morat ću i ja sada polako kući. (Tiho Ani): Moram sutra s vama govoriti!

ANA (mirno): Da, sutra...

GROF (gleda je sumnjivo i u strahu): Ano, zaklinjem vas, umirite se. Sve će se to...

MEHANIČAR (iza vrata): Evo me! (Otvori vrata. Priđe k stolu, tarući ruke): Zar zbilja ne ćete s nama?

GROF: Ne mogu, hvala, Ivane. Žuri mi se.

MEHANIČAR: Eh, kome se žuri, taj neka ide. (ANI): Koliko si opet knjiga danas pročitala?

ANA (se smješka).

GROF (oblači kaput): Laku noć, djeco! Sutra ću opet skočiti do vas! (Pogleda Anu, zatim pruža Mehaničaru ruku): Do viđenja, Ivane. (Stisne mu ruku).

MEHANIČAR: Eh, pa laku noć! Ako vam se skače, vi samo skočite! Laku noć!

ANA (pogleda ga, stegne pruženu ruku).

(Grof ide prema vratima, Ana ga prati. Još jedanput stisak ruke).

GROF: Do viđenja!

ANA: Laku noć!

GROF (brzo izađe).

ANA (se zamišljeno vrati k stolu i sjedne).

(Večeraju bez riječi. — Mehaničar je zlovoljan. — Večera je završena).

MEHANIČAR (se nadlaktio i podbočio objema rukama glavu, a usto puši cigaretu).

ANA (sjedi nasuprot njemu, blijeda, izmučena, s rukama u krilu. — Polako ustaje): Jesi li gotov?

MEHANIČAR (u istom položaju i ne dižući glave): Da.

ANA (pospremа suđe i nosi ga u kuhinju. Onda se vrati. Stavi pepelnjak na sto. Sjedne): Ivane...

MEHANIČAR: Daaaa?...

ANA (tiho): Trebalo bi da... jedanput o svemu tome govorimo...

MEHANIČAR: O čemu? (Baci čik).

ANA: Pa ti znaš, šta mislim.

MEHANIČAR (ustane i uzšeta se po sobi. Naglo zastane, okrenut joj leđima): Ne znam.

ANA: Ne možemo tako dalje... To i sam osjećaš...

MEHANIČAR (naglo se okrene prema njoj, mirno, ali odlučno): Slušaj, mala, šta ću ti sada reći. Istina je, ja s tobom ne razgovaram mnogo, naprosto jer nisam govornik i jer ja to ne smatram potrebnim. Ali večeras ću ti ponoviti, što sam ti rekao one noći, kada si došla k meni i kada si rekla, da me voliš. (Duga stanka): Ja sam priprost čovjek, i kada sam gladan, velim gladan sam, pa ako imam šta da pojedem, pojedem, ako nemam, stežem remen, pa radim dalje... i tako... Je li jasno? Kad mi se puši, zapalim cigaretu, a kad mi se spava, onda legnem. Kada imam šta da kažem, onda govorim, a kad nemam, — ne brbljam i šutim. Kad mi je zima, grijem se na vatri, a kad nemam peći — a to je često bilo! — pušem u šake pa se tako ugrijem. Kad mi se nešto sviđa, velim: »lijepo je«, a kad mi se ne sviđa, velim: »ružno je«, ili: »do vraga!« — Je li jasno?

ANA (kima samo glavom).

MEHANIČAR: E, sad! (polaganije, naglašenije): Kada nekoga volim, onda mu to kažem i pitam ga: »voliš li me i ti?« Ako veli: »ne«, onda — kao da nije ništa ni bilo... Da, baš tako... No ako veli: »da, i ja te volim« — eh onda... to ti je onda...pa to ti je onda... ljubav!... Je li jasno? E, sad: ja tebe volim. Ti mene voliš. Onda je sasvim jasno, da se mi volimo. — Je li tako? No dobro. Idemo dalje... Ja te nisam prisilio da dođeš k meni. Šta više, ja sam se i sam iznenadio, kada si stala preda me i onako samo presjekla ko grom: »To je moj ljubavnik!« Bilo mi je čudno, jer ja i nisam bio tvoj ljubavnik. Je li tako? — Onda sam opet mislio: Žena traži zaštite, pa budući da ja imam i mozga u glavi i snage u rukama, odlučio sam: treba je zaštititi... Tim više, što sam znao, da imaš dobro srce. Jest, to sam mislio. E, sad: Ti si došla, ti si rekla: »volim te«, ti si rekla: »vjenčajmo se«. Pa budući da sam te i ja volio, i uvijek sve više, ja sam se s tobom oženio i sad si ti moja žena! Je li jasno? (Sjedne nasuprot njoj, pa će povišenim glasom): A sada te ja pitam, u čemu sam pogriješio, čime sam te uvrijedio i što sam ti učinio i što ja nisam smio učiniti?! To te ja pitam, a ti meni lijepo odgovori, pa da oboje znamo, na čemu smo! No mala, hajd', sad ću ja tebe slušati!

ANA (ne zna, kako da mu na sve to odgovori i čime da počne. Ustaje izmučeno, prođe sobom, opet sjedne, onda zaplače).

MEHANIČAR (dobrostivo): Pa nemoj tako, mala!... Priznajem, ja onako... malko grubo govorim... Pa znaš ti mene, ali mislim... pošteno! Hoću da znam, na čemu smo, i ti i ja!... Treba se objasniti, pa da ne dođe do svađe i do... štrajka! (Priđe joj, nježno je pogladi i govori joj kao djetetu): Hoćeš li cigaretu, mala? Na, evo zapali, pa da vidiš, kako će ti odmah odlanuti! (Izvadi iz prsluka, pošto je najprije tražio po drugim džepovima, cigaretu i pruži joj je).

ANA (energično zabaci glavu, otare suze, nasmiješi mu se. Uzme cigaretu): Oprosti. Svladalo me... Sada je prošlo.

MEHANIČAR (pripali joj cigaretu): A što te je »svladalo«?

ANA: Pa sve to...

MEHANIČAR (malko srdito): E, vidiš! To ti je ono! Kad vi žene ne znate da mislite, ne znate da kažete šta vam je, nego tek onako »svladalo me« — pa sad znaj, šta te boli!

ANA (blago): Ivane... Ne srdi se, molim te... Sve ću ti protumačiti.

MEHANIČAR: Pa ne srdim se ja! No ti mi skoro svakog dana govoriš, neka se ne srdim i »ja ću ti sve protumačiti«, a sada, kada sam započeo to »protumačenje«, ti samo plačeš!

Nego umiri se ti lijepo, pa da onda razgovaramo ko ljudi, onako... drugarski...

ANA: Hoću Ivane. Eto vidiš, sada sam posve mirna.

MEHANIČAR: Daj bože!

ANA: Teško je, Ivane...

MEHANIČAR: Vidim ja, da je to krupnija stvar, kad je meni sve to tako jasno, a ti nikako da razvežeš jezik. Jest, teško je, ali mora se napokon! Ne možemo mi tako dalje: volimo se, a sve je kao da se ne volimo...

ANA (tiho): Volimo se. a sve je kao da se ne volimo...

MEHANIČAR: E!

ANA: Ivane!...

MEHANIČAR: No, samo hrabro! Gutao sam ja još i ljuće vatre!

ANA: Teško mi je... i ja...

MEHANIČAR: Pa ded' gukni već jednom, golube, nemoj uvijek ko mačka oko vruće kaše.

ANA (ugasi cigaretu):

MEHANIČAR: Jesam li u čemu pogriješio?

ANA (mirno): Nisi.

MEHANIČAR: Jesam li te čime uvrijedio?

ANA (samo časak koleba, onda energično odmahne glavom): Nisi.

MEHANIČAR: Ili propustio da nešto učinim?

ANA: Nisi, Ivane.

MEHANIČAR: I voliš me?

ANA: Ivane...

MEHANIČAR: Da ili ne?

ANA: Da.

MEHANIČAR: I vjeruješ, da te ja volim?

ANA: Da, Ivane.

MEHANIČAR: Među nama je dakle sve u najboljem redu. Ti mene voliš, a ja tebe volim. I točka. A rezultat je, da me ipak ne voliš! Pa sad razumij, ako možeš!... Znaš šta? (Ide k radioaparatu): Malo muzike! (Zujanje aparata): Da se malko razveseliš, (muzika: neki šlager), možda ćemo onda lakše uspostaviti kontakt (smije se): ... Čuješ li? (Daje takt rukama i njiše se u ritmu plesa): Hoćeš li? (Raširi ruke i priđe bliže):

ANA (skoči i krikne): Prestani!... Pre-stani!... (Začepi rukama uši): Ja ću po-lu-dje-ti! (Nemoćno se sruši na stolicu i zuri pred sebe na stol, onda šapće sasvim tiho i monotono): Ja ću poludjeti... Ja ću poludjeti... Ja ću poludjeti.

MEHANIČAR (je otrčao do aparata, zatvori ga. Onda skoči do nje, sjedne sučelice njoj i pita je sasvim tiho i prestrašeno): Mala?... Mala moja?... Pa šta je tebi...? Mala?...

ANA (polako ustaje, kao u snu, kao da se budi. Ide po sobi i govori sasvim tiho): Pomozi Ivane... pomozi! Ja ne mogu više dalje... Pusti me da odem... (Naglo zastane. Potrči k njemu, uhvati ga za ramena i trese ga; krikne): Ili me drži, drži i ne puštaj!... Tim rukama me drži, čvrsto, čvrsto!... (Mahom se promijeni, umrtvi, šapće): Ili me pusti... Zaboravi... (Prijeđe na svoje staro mjesto i nemoćno sjedne).

MEHANIČAR (polako ustaje, govori sasvim mirno, ali na prekide, jer teško nalazi riječi): Razumijem... Biva i to... Osjeti čovjek nešto, pa zavoli... Osjeti nešto, pa zamrzi... Osjeti nešto... i srce ohladi... u glavi pusto... pred očima mrak... Biva i to... I onda je — kontakt prekinut... I čovjek ne zna... da li da plače... da li da psuje... da li da pljune... ili... (jače): da stegne šake... (sve jače): ... pa da podigne ruku... i da udari!...

ANA (se malko trgne).

MEHANIČAR (nakon stanke — tiho i nježno): Eh, mala, da ti nisi moja mala buržujka ... bi ja tebe i šakama... I držao bi te... čvrsto... da, da: čvrsto — i ne bi te pustio... Ne bi, ne bi, ja tako mi ovih šaka! (Odlučno): Da, tako bi te ja držao (položi zgrčene šake pred sebe na stol i zuri pred sebe. Onda opet tiho, a šake mu se polako rastvore): E, da ti nisi ovako mala... i luda... (Bespomoćno): Vidiš sad sam i ja slab... Jesam!... Slab sam... i tako... (Nježno): Volim te... pa mi je žao... i tebe... i sebe... A ti, kao da ne možeš! Htjela bi ti, al' eto, vrag neki zagrizao se u tvoju dušu, pa te muči, da ni sama ne znaš, što bi, i najedanput te samo »svlada«... kako sama reče...

ANA: Pa ja hoću da te volim, Ivane, ali...

MEHANIČAR (odmahne rukom i govori dalje): Znam ja, kako je to. I ja sam sve nešto mislio... onako govorio sebi: »Ne možeš ti oko nje kao oni drugi... onako fino i lijepo... mudro... sve sa riječima... sve da joj kažeš što misliš... Okani se ti nje, dok još ima vre-

mena, jer poslije — ona će tebe, a ti nju upropastiti... Jest, govorio sam ja to sebi... Al' eto... Nisam ja za mudrovanje... Ja sve onako kako dođe... Naučio me život tako: »Uzmi kad ti se da, jer — često se ne daje«... A opet... mislio ja i ovako: pa i ti si čovjek, zašto da te djevojka ne voli? Nisu ni oni drugi bolji!... I sve tako...

ANA (sa suzama u očima): Ivane, nisi ti kriv! Ja sam kriva! Ja sam stala u tvoj život i uznemirila te... Sve je to došlo kao samo od sebe...

MEHANIČAR: Koješta! Ništa ne dolazi samo od sebe. (Ogorčeno): Nije to, mala! Nego tako, pomamila si se... kako da kažem... tako... prohtjelo ti se promjene...

ANA: Ivane, činiš mi krivo... Nisam ja tražila pustolovinu, kako ti to misliš...

MEHANIČAR: Pa ne velim, da si onako... kao iz radoznalosti pošla sa mnom... nego tako... Sve si nešto čitala, nešto čula... od Borskog.

ANA: Ivane!

MEHANIČAR: ... od grofa... pa ti se zamaglilo pred očima od pustih riječi o borbi i pravdi... Sve koješta! (Odmahne rukom): K vragu i Borski i grof!

ANA (energično): Ivane, ne govori tako o njemu!

MEHANIČAR (malko ironički): O kome, mala, da ne govorim »tako«. Jer li o Borskom?

ANA (obori glavu).

MEHANIČAR: Ili... o grofu?!

ANA: Nemaš prava da o njemu tako govoriš!

MEHANIČAR: A tko će mi to zabraniti?

ANA: Ja!

MEHANIČAR: Ti?

ANA: Jest, ja!

MEHANIČAR: Polako, polako, mala... (Časak razmišlja): Biva... ti i grof?

ANA: Ne, ne! Nije to, Ivane! (Smješka se gorko): Budi bez brige, ne varam te ja s grofom! I ne boj se, — ne ću te nikada ni prevariti! Je li, to si mislio? Ne, nije to! Ali nemaš prava da o njemu ružno govoriš, jer on ima srca...

MEHANIČAR (ironički, otegnuto): Je li?

ANA: ... Ima srca i duše za vas, i on je to i dokazao! Nisu Borski i grof isto! Grof nije za vas imao samo lijepih i velikih riječi. Ne drži vam on vatrene govore, nego trči za vas na policiju, u banku, u tvornicu, u bolnicu...

MEHANIČAR: K vragu i sotoni, znam: Pa neka trči, ako mu se trči! Ali ja ti kažem, sve je to ista »šihta«: i Borski i grof i — točka!

ANA: Nije, varaš se! Svi ti njega tuckaju po glavi: grof! grof! grof!... A on...

MEHANIČAR: Pa kad jeste — grof, šta mu ja mogu!

ANA (ogorčeno): Stidi se, Ivane! Pa ti najbolje znaš, šta je on za vas učinio. Njegovo ga društvo podrugljivo zove »crveni grof«, a vi — »gospodin grof«!

MEHANIČAR: Pa šta? Ne ćemo valjda: »Druže grofe!«?

ANA: Ne dopuštam da ga vrijeđaš!

MEHANIČAR: Hej, ženo, umiri se ti! Tko vrijeđa... tvog grofa?

ANA (krikne): Nije on m o j grof! Vaš je on! Uz vas je bio. Uvijek je bio samo uz vas. Radi za vas...

MEHANIČAR (podrugljivo): Pa neka radi... kad ga veseli...

ANA: Dosta! Zabranjujem ti da o njemu tako govoriš!

MEHANIČAR (sasvim mirno): Slušaj, mala ... Šta ti sve o grofu?... I tko ga vrijeđa?... Ja?... Ne, ja... Ali danas vidim: Borski ili grof — svejedno. Nisu oni iz naše »šihte«... Ne velim ja... da nije dobar i pošten... al' eto: svi vi držite skupa i Borski i grof — pa i ti!

ANA: Ivane!

MEHANIČAR (mirno): Svi oni govore o socijalnoj nepravdi, — al'... uz čašu piva i uz crnu kavu! Ne treba meni nitko tumačiti, kako ja teško živim. To ja najbolje znam! Ja ne učim iz knjiga, što je žulj i znoj, što je muka i nevolja... Evo... (pokazuje svoje dlanove): žuljeva!... Sve ja to znam... onako... kako da kažem... da! direktno iz prakse!... Ja tražim — druga! (Približi se Ani, sve uzbuđenije): Dobrog druga! (Tiho): Ano! Volim te!...

ANA (ustukne).

MEHANIČAR (gorko): Izmičeš!... Eto, vidiš!...

ANA (tiho): Večeras si opet pio...

MEHANIČAR: Jesam, mala. Pio sam! Svaki, kako zna... Pa šta?...

ANA: Ne valja to, Ivane.

MEHANIČAR (osmijehne se gorko): Ko na rastanku... znaš... ko... rekoh da lakše progutaš... I tako... Osjećo sam ja... što se sprema... Eto tako, rekoh, da se okrijepim... trebat će mi... Svaki kako zna... Tebe tješi grof, a mene (nasmije se): ... vino.

ANA: To je ružno, što govoriš.

MEHANIČAR: E, znam... Grof govori ljepše!

ANA: Ivane, nemoj me mučiti! Ne mogu više da to izdržim!

MEHANIČAR (tiho): Ni ja! I sve me guši. Razumijem ja sve to, a ipak ne razumijem... I eto: okrivljujem te, a znam, da nisi kriva... I tako... Gužva je to... Tko je to tako zamijesio, e, dobro je zamijesio... i zamrsio... i zauzlao... (Diže glavu): Čvor!... Jest, čvor je to. A ja znam iz prakse: ne valja čvor presjeći, jer se kidaju konci... I tako... Razuzlati valja čvor... čvrstom rukom, pametno, mirno... Ali tko? Tko?!

ANA: Umiri se, Ivane. Treba da o svemu razumno govorimo.

MEHANIČAR (mrko): Nisam ja sada za mudre razgovore... Samo gledam, kako mi izmičeš... (Priđe joj, pa je pogladi po kosi, a ona mu polako izmakne glavu):... kako bježiš od mene... Ano! (Zagrli je).

ANA (mu se otme): Pusti me... (Tiho, svladavajući gađenje): Pio si.

MEHANIČAR (bijesno): Jesam! Jesam! Pijan... sam. I volim te!... (Mahom se smiri, kada vidi njen otpor, pa će smirenije, ali ogorčeno): Oprosti, Ano, ali tako te volim... Lud sam za tobom, a ti me odbijaš od sebe... (Sasvim tiho): ... i onda mi je, kao da me tjeraš od sebe, jer ti nisam dosta... kako da kažem... da, jer sam običan radnik, jer nisam dosta mudar za tebe, dosta fin! A ja tražim — druga, mala moja, dobrog druga. (Snažnije): Šta će mi oni, koji mi sve govore: »brate moj« i ... »svanut će dan«... i »gledaj hrabro u budućnost!«... Imam i ja mozga u glavi... i kičme imam... i snage u rukama... (Sve tiše): Gledam ja i bez njih hrabro u budućnost... i znam, da će svanuti dan!... I sve tako... Je li jasno? (Očajno): Druga tražim ja... ko tebe... mala moja... A ti (gorko): Govoriš mi o grofu!

ANA: Ivane, oprosti, ako sam te uvrijedila. Nisam htjela... zaboljelo me, što sada više ne vidiš nikakve razlike između — Borskog i — grofa, što i mene ubrajaš među one (gorko): »profesionalne socijalne borce«. I sve me gledaš samo kao ženu...

MEHANIČAR (tiho): Kad bi mi samo b i l a žena... I s a m o žena!... I kad bi me s a m o voljela... i ništa drugo!... Nisi ti za borbu, i... (odmahne rukom).

ANA (živo): Reci, reci samo! Šta si htio reći?

MEHANIČAR: Pa tako... Da nisi za borbu... Nije to za te, mala... Drugo je to... Tu se hoće žrtava... Za svaki korak naprijed — po jedna žrtva... I sve tako... do cilja... (Sjedne za stol, podboči glavu).

ANA (sjedne mu sučelice, zamišljeno i tiho): Ivane, saslušaj me mirno... Znam, šta je borba, i ti i ne slutiš, da sam se možda i ja žrtvovala... Možda uzalud... ali... bilo je teško... Vjeruj mi...

MEHANIČAR (pogladi njenu ruku): Znam, mala. Jest, žrtvovala si se... i tako... Al' sada ja tebe pitam: čemu? — Pa rekoh ti ja: pomamila si se... iskočila iz svoje »šihte«... Da si ostala kod svojih...

ANA: Kod koga?

MEHANIČAR: Pa šta ja znam! Pa tako: mislim kod kuće... ili... kod grofa... eto tako, među svojima...

ANA: Onda?...

MEHANIČAR: Možda bi onda mogla više učiniti za nas!

ANA: Ivane! Kako?

MEHANIČAR: E, pa lijepo... Svaki na svome i... svaki kako može i mora. Ti — tamo, a mi — ovdje... Ti — mirno, a mi — ako ustreba i šakama... I tako... Trebala si ostati tamo kod... svojih... i govoriti im... Ali ne o našim žuljevima, jer to osjeća samo onaj, kojega tište, nego bez mržnje... pa bi te možda i razumjeli...

ANA (gorko): Kao Borski?

MEHANIČAR (snažno): Ne, ne kao Borski, nego kao — čovjek o čovjeku! Znam ja: ima ih mnogo, koji su kao Borski, koji nas samo bune i huškaju, koji nas gone naprijed u borbu (ironički): za taj novi poredak, u tu obećanu Zemlju Pravednosti i Jednakosti... Jest,

ja ti to kažem, ja, radnik iz tvornice tvojih znanaca!... A ima nas više, koji misle kao ja... Brzo bi se mi osvijestili, kad bi došli do tog cilja i vidjeli, da je sve pri starom, sve isto... i da su se samo šefovi promijenili!...

ANA (skoči): Ivane! Ne govori to! Pa ti sam ne vjeruješ u svoje riječi! Ivane, Ivane, osvijesti se, ne ubijaj ono posljednje lijepo, što mi je još ostalo! Zar ni ti ne vjeruješ u progres?! Zar ni ti ne vjeruješ, da ćemo jedanput svi biti jednaki?!

MEHANIČAR (ostaje mirno na svom mjestu. Tiho): Nema jednakosti! Uvijek je bilo borbe za opstanak... Čas su ovi jači... čas oni... Uvijek netko mora da vlada... A vlada jači!... Sad vladaju jedni, pa onda vladaju drugi... (osmijehne se gorko): Veliko kolo se okreće. (Gesta rukom): Gore, pa dolje, gore, pa dolje... Uvijek je tako bilo... i...

ANA (krikne): Al ne će dovijeka tako!... (Sjedne i gleda u svoje zgrčene šake).

MEHANIČAR (promatra je s interesom): Polako, mala! Tebe sve onako... nešto »svlada« ... Lijepo je to, što govoriš... ne kažem, da nije... Al' eto, vjeruj mi: znam ja bolje šta je život! Nisam ga ja iz knjiga naučio... nego tako... Svaki dan gledam... u tvornici, kad radim... kako se svi kotači okreću... u krugu... uvijek u krugu... da te glava zaboli, kad ih gledaš... I u životu je tako... (Energično): Jesam ja za borbu i borbe mora biti ... ali... sve u svoje vrijeme i... svaki na svom mjestu... Mi se borimo, jer moramo... Nije to zbog ideala, o kojima vi sanjate, nego — o kruhu se radi!... I baš zato, jer znam, da se kolo okreće... i neprestano okreće... znam i to, da će doći i bolji dani... (Ustane i snažno): A vi, svi vi, — i ti mala — niste za borbu...

ANA (očajno): Kad bi ti znao, Ivane, kako tvoje riječi bole!... Sada si u meni sve uništio...

MEHANIČAR (nakon duge stanke): Al mi? ... Šta je s nama, mala?

ANA (obara glavu, tiho): Uzaludna žrtva... Pravo je rekao grof...

MEHANIČAR (polako ustaje i stoji mirno, podbočivši se rukama o sto): Šta ti sada... sve o njemu?... Pregorio čovjek, pa točka ... pusti ti njega... O nama se radi. O nama! (Sve uzbuđenije): Šta je s nama?... Zašto više ne možemo skupa?... (Duga stanka): Je li možda ipak .... grof?

ANA: Nije, Ivane.

MEHANIČAR: Ako je on... reci slobodno ... Ali tako... (odlučnije): Hoću da znam... jer te volim... i da budu čisti računi... Promisli dobro: je li — grof?...

ANA: Nije, Ivane, ali...

MEHANIČAR (kao prijetnja): Ali?!...

ANA (od nemoćnog očaja ne može više da svlada osjećaj bezizglednosti): Ne mogu više! Nemam snage! Ne vjerujem! Sebi ne vjerujem! Ne znam, gdje sam i šta ja tu tražim! Vrtlog je to, ludost! Varka je sve to! Laž je sve to! Slijepa sam bila! Koga sam ja voljela?! Ne znam! Ne znam! Ništa ja ne znam! I ne ću da znam! Mira hoću! Mira! Dosta je bilo te borbe! Ne mogu više! Ne mogu!

MEHANIČAR (izgubivši svoj mir, pristupi joj naglo i čvrsto je uhvati za ramena, sve bjesnije): E, pa kad ne možeš, a ti pusti! Ali budi i ti sad čovjek! Ne viči, nego pljuni, pa i na mene ako hoćeš, pa idi mirno dalje! (Odgurne je).

ANA (padne, polako se uspravlja).

MEHANIČAR (na čas se otrijezni, hoće da joj pristupi ali onda odmahne objema rukama): Sve do vraga! I tačka! (Pljune): Pfuj (Izlazi u kuhinju. Čuje se štropot posuđa. Vraća se s bocom i sa dvije čaše. Sjedne za stol, ruke mu dršću, gleda Anu pokatkad krišom. Natoči čašu. Pije. Tiho, sileći se da bude veseo, pokuša da pjeva): »I zato, braćo, pijmo ga... dok ne ... (kao da se najedanput nečeg sjetio, naglo tresne čašu o pod i u isti čas krikne):... pukne!... (Mahom zašuti, sjedne, Podboči glavu, tupo zuri pred sebe).

ANA (je za sve to vrijeme stajala kao kip uza zid naslonjena, ruke s ispruženim prstima na zidu, i samo kad je čaša tresnula, ona se trgnula, ali mahom ukočila. Sada se polako otkida od zida; ne gledajući ga, polako skida svoj ogrtač sa klinčanice, drži ga nemoćno rukama kao da čeka riječ od njega).

(Iz susjedne kuće čuje se prigušeni gramofonski šlager: »Ich hab dich eimal geküsst...«, i to svršetak: »Und erst das dritte Mal«.).

ANA (sasvim tiho): Idem.

MEHANIČAR (mirno): Idi.

ANA (mirno): Laku noć, Ivane.

MEHANIČAR (šuti).

ANA (se polako okrene i ide prema vratima).

MEHANIČAR (ne gledajući je): Kuda?

ANA (ne odgovara, samo nemoćno slegne ramenima).

MEHANIČAR (još uvijek je ne gleda, mirno): Ostani.

ANA (stoji nepomično na mjestu).

MEHANIČAR (mirno, ponešto tužno i u neprilici): I tako, no da... Puklo...

ANA (vraća se do klinčanice i objesi svoj ogrtač. Zatim hoće da pokupi razbijeno staklo, i već se sagne, ali)

MEHANIČAR (oporo): Pusti!... (Ustane i stane pred kuhinjska vrata).

ANA (se uspravi i prijeđe rukom preko čela, sjedne do radioaparata).

MEHANIČAR (ponešto razdraženo): Pa šta ću . . . No da . . . razbio sam čašu... razbio i... točka!... Nego... ne misli ti više na to .... Ja razbio čašu, a netko bi tebi — glavu razbio! Bolje čaša nego glava... I oprosti... (Zakorači da pođe k njoj, ali se predomisli): Htjedoh mirno i sve... onako drugarski, pametno... Ali eto, ne mogu... Evo... (uhvati se rukom za grkljan):... tu me je stislo i... bolje čašu, nego... Ano, deď reci nešto!

ANA (tiho): Šta, Ivane? (Pogleda ga bez prijekora).

MEHANIČAR: Reci... štogod bilo... Samo ... ne gledaj me tako i... i oprosti... Boli to, kad tako gledaš i šutiš.

ANA (okrene glavu od njega).

MEHANIČAR (glasnije): Govori!... Reci nešto .... (Sve glasnije i očajnije): Reci: gade!... Lopove!... Huljo!... Reci...

ANA (tiho): Umiri se... govorit ćemo sutra ... o svemu... Ne srdim se... Umiri se...

MEHANIČAR (vraća se žurna koraka k stolu, natoči čašu i ispije stojećki).

ANA (ga moli): Nemoj više piti, Ivane!

MEHANIČAR (sjedne umorno): Ja te volim ... (Dulja stanka): Mnogo te volim ... Mogao bih... da te ubijem... toliko te volim... Ubiti... i sebe...

ANA: Umiri se...

MEHANIČAR: Šta ćemo sad? Čvor... čvor je to!... A razuzlati ne možeš, presjeći ga ne možeš, i tako... Šta ćemo sad?... Ne možeš ti k meni... a ja k tebi ne mogu... (Bolno): Ano, šta sam ti učinio?

ANA: Ne muči se... Ništa mi nisi učinio...

MEHANIČAR (sasvim tiho): Ne mogu ja bez tebe! (Sakrije lice rukama, glava mu klone).

ANA (se nehotice rukom dotakla šarafa na aparatu — Čuje se francuska stanica, završna riječ speakera: »Bon soir, mesdames — messieurs, bon soir!)

ANA (se trgne, skoči na noge).

MEHANIČAR (isto tako).

(Čuje se francuska himna: »Allons enfants« — (samo nekoliko takta).

MEHANIČAR (lupne šakom o sto, krikne): K vragu!... Zatvori!... (Opet sjedne).

ANA (diže ruku i obustavi aparat. — Polako ide k stolu, sjedne sučelice Mehaničaru).

MEHANIČAR (uhvati njenu ruku, koja nemoćno počiva na stolu): Ano, ja te volim...

ANA (polako izvuče svoju ruku iz njegove. Sasvim tiho): Ne... Ivane ... Molim te, ne...

MEHANIČAR (strastveno): Ano, zašto bježiš od mene?...

ANA (ustane. Pođe nekoliko koraka, pa zastane nasred sobe).

MEHANIČAR (ustane. Pođe za njom. Zagrli je oko pasa): Ti se mene bojiš?...

ANA (se oslobađa njegove ruke i moli ga): Pusti me, Ivane...

MEHANIČAR (čije ruke na čas jedan padaju kao mrtve, trgne se, snažno je uhvati i okrene k sebi. Pridiže njenu glavu. Oči u oči, tiho): Reci...

ANA: Šta, Ivane?

MEHANIČAR: Je li sve to... zbog njega? ... (Pušta njenu glavu, napola se okrene od nje): Htjela si... k njemu?... Reci, Ano... Ne boj se...

ANA (stoji nepomično): Nije to, Ivane...

MEHANIČAR (se naglo okrene, ide do stola, natoči i iskapi čašu. Stojeći šakama oduprt o stol): Slušaj mala... Hoću ja da ti pomognem i sve muku mučim da te izvučem iz te kučine, u koju si se kao pile zaplela... ali... (Krikne): Govori!... Hoću da sve znam... (Tiho): Bježiš od mene kao od prljave zvijeri... Ja sve lijepo s tobom... a ti ... (krikne): izmičeš... i .... lažeš! (Udari šakom o stol): Lažeš, da, pretvaraš se...! (Tiše i ogorčeno):

Dva mjeseca tako... ja samo gledam i okrivljujem sebe... što te upropastih... Ali... (krikne): ti — lažeš!... Igraš se sa mnom!... Sve misliš, kada ćeš pobjeći od mene i kako! ...Ne ću ja to!.. Imam ja prava na tebe!.. Ti si moja žena!... Ne dam te ja!... Ne, ne dam!... (Skoči do nje, uhvati je objema rukama za ramena): Tako ću te držati, da!... Sama si rekla, neka te čvrsto držim!... Evo, sada te držim! (Zagrli je oko pasa):... Žena si mi!... Moja žena!... Ne dam ja svoju ženu! ... Ne dam!...

ANA (s teškom mukom se oslobodi, krikne): Gade pijani!... Na ulicu!... Idi na ulicu, pa si kupi ženu!... Mene nisi kupio!... Ne! Gade pijani!... (Udari ga u lice; — mahom se smiri, njena ruka ostaje u zraku, onda joj nemoćno klone uz tijelo, stoji poražena).

MEHANIČAR (se rukom dotakne lica. Sasvim tiho): Udari ti mene, mala moja... (Obori glavu). Nitko mene još ne udari!... (Ide k stolu i nemoćno sjedne): Po obrazu me udari.

ANA (hvata se objema rukama za grlo): Oprosti!...

MEHANIČAR (zamišljeno natoči čašu): Gade, reče, gade pijani!... (Diže čašu, pijano, veselo): E, pa u zdravlje, mala moja crvena buržujko! (Krikne): Da žive buržuji!...

ANA (očajno): Oprosti Ivane!...

MEHANIČAR: Da živi — Borski — naš vođa!...

ANA (krikne): Ivane!

MEHANIČAR: Da živi — grof!...

ANA (zajeca): Zaklinjem te, Ivane...

MEHANIČAR (skoči): Da živi tvoj ljubavnik!

ANA (krikne): Ivane!...

MEHANIČAR (ispije čašu, zapjeva): I zato, braćo, pijmo ga, dok ne puk... (Diže čašu, ali se predomisli, mahom se smiri, s gorkim posmijehom): Glavu ne mogu da ti razbijem, a čaše je — šteta!... (Odloži čašu. Sjedne. Podboči glavu i sakrije lice rukama).

ANA (polako ide do komode. Okrenuta komodi leđima, polako izvuče ladicu, izvadi revolver, sakrije ga u njedrima, gledajući sve njega, u strahu, da on to ne bi opazio. Zatim mirno ide prema kuhinjskim vratima. Stane. Onda koleba, ipak se okrene i govori tiho, naslonjena na vratnice): Oprosti Ivane... Pođi sutra na rad... (Smješka se bolno). I kao da ništa nije bilo... Zaboravi i oprosti... Možda sam ja kriva... ti — ne, Ivane!... Za mene je prekasno... Ali pred tobom je vrijeme i rad... Nije svakom dano da se bori... Meni nije bilo dano... (Blagim smiješkom): Za mene je sada prekasno. ... Ali ti, Ivane, pođi sutra na rad... Laku noć!... (Izađe i zatvori vrata).

MEHANIČAR (je tek kod posljednjih riječi skinuo ruke sa lica i podigao glavu. Sada tiho): Mala?...

(Čuje se hitac).

MEHANIČAR (skoči i krikne): Ne! (Potrči do vrata, otvori ih, ustukne od užasa. Sasvim tiho): Mala?... (Slomljen ide nekoliko koraka. Jedva čujno): Mala?...

KONAC.

ZLATKO GORJAN

Vjekoslav Karas
Dječarac

FEUILLETON

JUBILARNE IZLOŽBE STROSSMAYEROVE GALERIJE

O pedesetoj godišnjici Strossmayerove galerije priređuje Jugoslavenska akademija u Zagrebu niz retrospektivnih izložaba pod imenom »Sto godina hrvatske umjetnosti«. Te su izložbe zamišljene kao pregled razvitka umjetnosti u Hrvatskoj od god. 1830.—1930., od prvih početaka XIX. stoljeća do današnjice. Program, koji je izradio izložbeni odbor, obuhvata prema tome sva imena, bez razlike smjera i doba, koja su značajna za naš razvitak kroz posljednjih sto godina.

Te retrospektivne izložbe u atriju akademije imale bi prikazati cjelokupni razvitak od onih rijetkih i skromnih domaćih i udomaćenih likovnih radnika do mnogobrojnih raznovrsnih današnjih naših slikara i kipara. Sastavljene bi bile samo od izabranih djela, i to najvažnijih, koja bi bila grupirana prema svojim srodnostima i prema svome vremenu. Na taj bi način bila provedena selekcija i utvrđen afinitet, veći ili manji, što je potreba i jedini mogući regulativ u historijskom razvrstavanju, i takav je regulativ ponajglavnije sredstvo svakog naprednog razvitka, pogotovu našeg današnjeg, čiji se tok i onako prikazuje kaotičnim i nesređenim. U programu je izložbenog odbora (bolje: galerijskog odbora) navedeno osam izložaba, koje bi se prema potrebi ili danim prilikama proširile na devet ili stegnule na šest.

Prva od tih retrospektivnih izložaba otvorena je 25. III., te prikazuje predilirsko, ilirsko i poilirsko vrijeme od g. 1830.—1860. U toj je izložbi najvažnije lice Vjekoslav Karas (1821. do 1858.). Rođeni Karlovčan, prvi ilirski slikar nije samo značajan po svojim djelima, već i po svojem tragičnom životu. Kao da je u tom životu prikazana cijela muka i patnja budućih generacija oko traženja rođenog izraza ispod naslaga tuđih utjecaja i tuđih realizacija. Taj je život predznak i sve one teške borbe za nasušni kruh — za onaj životni minimum, koji uza sve napore nije Karas mogao postići. Uza sve te njegove teškoće ostavio nam je djela, koja govore jasno o njegovu talentu i o njegovim postignutim rezultatima. Uglavnom su to portreti u ovoj prvoj izložbi. Među njima se ističe u prvom redu »Dječarac« i poznata »Djevojka s lutnjom«. Samo »Dječarca« reproducira »Hrv. Revija« u ovom broju. Žaliti je, da nije bilo moguće donijeti više njegovih slika, koje svakako osim kulturno-historijske vrijednosti imadu za nas još posebnu umjetničku vrijednost, jer ih je slikao prvi slikar preporoda. Po toj jedinoj reproduciranoj slici možemo lako prosuditi Karasov kvalitet; kad promotrimo današnje naše slikarske realizacije, osjetiti ćemo nesumnjivo spontanost Karasovu. Osjetit ćemo jednostavnost, neke ruke primitivnost. Kao da je tu sliku izrađivala nevješta ruka, koju je vodilo čisto zrenje jakog i samorodnog talenta. Takovi su i ostali portreti, kao Dusquenois-ov (to je bio dobrotvor Karasov još u Karlovcu). Slikarski, osobiti je osjećaj na portretima obitelji Krešić.

Uz to središte postavljen je niz portreta istog doba, više vrijednih po svojem kulturno-historijskom značenju nego po umjetničkom. Autori su strani ili domaći, ili stranci, koji su se u našim krajevima udomaćili. Ima ih nekih iznad prosjeka, kao Lerois-ov portret Stanka Vraza ili portret Kružićev od nepoznatog majstora. Među tim strancima, kao što je Porkert, Strohberger, Vogl, Kaps, Stark itd., ima i naših imena, kao L. Jelenčić, pa Stürmer rođ. Bedeković i Karolina Mihanović, čije dijete s psetom i autoportret pokazuje bez sumnje slikarske kvalitete.

Od ovog skupa svakako je mnogo značajniji Slovenac Mihael Stroy (1803.—1871.), koji je u pravom smislu zagrebački službeni slikar neprekidno više od dva decenija. On prvi podržava slikarski atelijer u Zagrebu. Najvažniji su mu portreti polureprezentativni, nekud ukočeni, paleta mu je tamna i manira dosta banalna. Isto tako je portretist i I. Zasche (Čaše) (1826.—1863.), udomaćeni Slovak, koji nešto kasnije preuzimlje Stroyevu klijentelu, kad se Stroy odselio iz Zagreba u Ljubljanu. Od njega su mnogobrojni obiteljski portreti, kao Malin, Kulmer, Nikolić itd. Zasche izrađuje i crkvene slike; poznate su njegove Madone. Izrađuje i minijature i litografira našu prvu mapu litografija iz Maksimira. Začuđuje njegovo shva-

ćanje kod pejzaža: od njega postoji izvrstan akvarel ličkog pejzaža. Slikao je i seljake, na skicama je mnogo direktniji nego kod izvedene slike. Crteži tih seljaka jesu više nego dokumenat.

Kraj tih pobrojenih dokumenata prošlih perioda postavljena su i djela stranih umjetnika evropskog glasa, koji su samo kratko vrijeme boravili kod nas ili su radili portrete naših ljudi, tako Waldmüller i Canova.

Kao cjelina ta je prva izložba uvod u kasnije periode, koje treba isto tako u njihovim važnim fazama pokazati. Druga će izložba obuhvatiti vrijeme od g. 1860.—1890., prvu fazu nagodbenog perioda, početke našeg realizma. Uz glavna lica Quiquereza, Mašića i Kršnjavoga bit će pokazan i osječki krug Hötzendorf, Waldinger i Mücke, a od kipara Rendić.

Lj. B.

MAKSIMILIJAN VANKA

(Prigodom izložbe u Umjetničkom paviljonu)

Nema sumnje, da Vanka zaprema važno mjesto u našem likovnom životu. No malo je hrvatskih slikara, koji se svojim radom otimlju svakom pokušaju da ih klasificiramo kao ovaj umjetnik. Maksimilijan Vanka nije jedan od najmlađih — rodio se god. 1889., a preko jednog decenija radi kao nastavnik na Umjetničkoj akademiji postigavši razne akademske časti i priznanja. A ipak, gledajući najnovije njegove radove, koji su — uz neke starije stvari — izloženi u Umjetničkom paviljonu, ne možemo se oteti dojmu da Vanka još uvijek traži i krči svojoj umjetnosti nove putove. Tko zna, ne će li nam prirediti još velikih iznenađenja i stvoriti djela, koja će posvema izmijeniti njegovu dosadašnju umjetničku fizionomiju.

Njegov dosadašnji rad toliko je mnogostran i raznolik, da je gotovo nemoguće govoriti o Vanki kao o j e d n o j umjetničkoj ličnosti. Nesumnjiv likovni talenat, izvanredno fini gotovo bolećivi senzibilitet, koji reagira na najmanji dašak, a usto opći interes obrazovana čovjeka, koji se ne zadovoljava sa samim likovnim problemima, nego neprestano zalazi na susjedna područja; slikar prožet literaturom, mistom i »pripovjedač«, koji se služi likovnim sredstvima, da izrazi svoje misli i osjećaje. Gledajući Vankin dosadašnji oeuvre ne ćemo se snaći, ako ta djela ne razmotrimo genetički-evolutivno, to jest po redu njihova postajanja, nastojeći da razumijemo glavne linije razvitka. A pri tom treba voditi računa o raznim faktorima, ponekad izvan domene likovne umjetnosti, koji ipak tvore integralan dio Vankina stvaranja.

M. Vanka se rodio u Zagrebu, ali je odrastao na selu. Hrvatsko Zagorje, bez kojeg je njegova umjetnost posve nerazumljiva. Sve do srednje škole živio je neprestano na ladanju, a taj gospodsko-ladanjski milieu trajno je obilježio čovjeka i umjetnika. Vanka se ne tuđi od seljaka. Kako je god njegov interes za seljački svijet kadikad »gospodski« -objektivan, ipak je često posvjedočio, kako je s r a s t a o s tim ambijentom, kako ga voli i respektira osjećajući se kao njegov dio, izdanak.

Rani likovni počeci; pejsaži iz Pušće Bistre, koje slika nezreli dječačić. U dvanaestoj godini stvara veliku figuralnu kompoziciju »Žetva«. No prvi i najjači likovni doživljaj nije krajolik, nego selo kao kulturno-historijski fenomen, procesije, barokni »kipci« i oltari, licitarska srca i »sveće«.

Svoje likovno školovanje započeo je Vanka u Zagrebu. U tadašnjoj umjetničkoj školi. Tu je najjače djelovao na nj Csikos, koji ga je učio solidno crtati i »modelirati«. On ga je i oduševio za antiku i historiju, klasične figuralne slikarije, i opasno učvrstio Vankine prirodne sklonosti za literaturu i likovno fabuliranje. Iz Zagreba odlazi Vanka u Bruxelles i svršava s odličnim uspjehom tamošnju Académie des Beaux-Arts, i napose viši umjetnički tečaj za dekorativnu umjetnost (arts décoratifs). Značajna dvojnost, koja je ostavila dubokih tragova u Vankinu oeuvre-u.

U Bruxellesu su mu profesori Delville i Montald (ovaj potonji za dekorativnu umjetnost), oba vrsni pedagozi i priznati umjetnici. No da bi razumjeli daljnji razvoj ovoga hrvatskog umjetnika, koji je u Belgiji stekao svoju likovnu izobrazbu (apstrahirajući od zagrebačkih početaka i diletantizma), moramo znati, kako se na bruseljskoj akademiji poučavalo. Pedagoška metoda ove akademije osniva se i dandanas uglavnom na klasičnom flamskom slikarstvu. Da spomenemo jedan važan tehnički detalj: učenici moraju se služiti isključivo zemljanim bojama (a ne anilinskim); sjenoviti

smeđkasti ton, kakav vidimo na slikama starih majstora, dominira posvuda, a ova muzealno-pasatistička nota obilježuje mnoge Vankine radove iz onog perioda, a i kasnije. Dobar primjer toga školovanja jest poznati onaj autoportret (koji bi mogli nazvati i sv. Sebastijanom), a podsjeća na Rubensa. U Bruxellesu su učili mladoga hrvatskog umjetnika, kako će se najviše brinuti i truditi oko forme, m o d e l i r a j u ć i svoje likove, mjesto da ih riješi slikarski. A ako se Vanka — sudeći po nekim novijim radovima — razvija u pravac tonskoga slikarstva, očito je, kako se teško oslobađa ove manire, jer ju je tako reći usisao tečajem svoga školovanja.

Zaključak likovnih studija u Bruxellesu predstavlja slika »Proštenjari«, koja je proslavila mladoga umjetnika pribavivši mu zlatnu medalju i brojna međunarodna priznanja. Ova je slika — koja spada među najpoznatije Vankine radove — bila izložena i prigodom »Triennale« potičući svugdje živi interes, ne samo svojim likovnim kvalitetama, nego i originalnim sižeom: naši šestinski »kumeki« dospjeli su — zahvaljujući Vanki — pred svjetski forum.

Upozoren nekim kritikama povodom »Proštenjara« studira Vanka nakon starih Nizozemaca moderne španjolske majstore, koji obrađuju španjolski folklor. Najdraži mu je Zuloaga, koji na nj utječe, ali da tako kažem ideološki, a ne likovno. Vanka — regionalac, Vanka — gorljivi amater hrvatskoga folklora, ugléda se u moderne Španjolce, jer ga njihov primjer sokoli, da likovno iscrpe etnografske motive, koje nosi u svojoj duši od najranijeg djetinjstva.

Razmjerno kasno doživljuje Vanka moderne Francuze. Nakon boravka u Belgiji, Holandiji (Amsterdam) i Engleskoj (London). Studira impresioniste, naročito Maneta i Renoira, a pomalo se probija sve do Van Gogha i Cézanne. No ako u najnovijim radovima Vankinim ima podosta impresionističkih elemenata, Vanka je još uvijek veoma daleko od suvremenoga, francuskog kolorizma i recimo Matisse-ove plošnosti.

Da navedemo jedan primjer Vankine umjetničke evolucije služeći se pri tom djelima iste grupe (koju možemo nazvati etnografskom). U slici »Copranje proti kiši« figure su tvrdo izmodelirane i ulizane, a umjetnik, gotovo bi čovjek rekao, referira o nečem, što je opažao i upamtio. Etnografska reportaža, koja — bez obzira na likovne kvalitete (siguran crtež, čvrsta kompozicija) — spada u Etnografski muzej. »Pod starim križom« — nekoliko godina kasnije — pokazuje svu dvojnost slikara i »literata« Vanke: sprijeda nekoliko figura — pomna modelacija, vjerna reportaža, po strani dva simbolička lika, koji sadrže u sebi čitavu jednu mistiku zemlje i neba, a u pozadini — iza staroga baroknog križa, posve na drugom planu — domaći šestinski pejsaž tretiran posve slikarski. U najnovijem Vankinom platnu etnografske inspiracije, velikoj kompoziciji sa šaljivim naslovom »Janica si želi Štefeka z mustači« vidimo, kako se Vanka trudi, da spomenute elemente pučkoga folklora s l i k a r s k i asimilira i — bez obzira na sadržinu, bez obzira na fabulu — učini slikarski interesantnima i vrijednima. Dakle: od tvrde i pomalo prozaične etnografske »reportaže« do slikarskog rješavanja folklora. Nakon evropskog uspjeha svojih »Proštenjara« Vanka je stvorio čitav niz djela ove vrste: »Lijepa Jela tri vijenca splela«, »Da bi nam polje rodilo bolje«, »Zdrava Marija«, »Nevjesta mog kraja« — sve sama platna — pa akvarele kao »Bistrički bokci« ili freske u Gradskom podrumu (koje su čitatelji »Hrvatske Revije« upoznali u jednome od prošlih brojeva). Sve su to motivi iz hrvatskog narodnog života posavske Hrvatske — većinom zagrebačke okolice —, a spomenute slike ne služe samo na čast crtaču i dekorativnom slikaru, nego i — folkloristu i etnografu. Ovaj studij zanio je umjetnika možda predaleko od prave njegove domene obogativši bez sumnje njegov kulturni horizont, ali usporivši njegov likovni razvoj.

Neka bude barem uz put spomenuto, da je Vanka svojim »Proštenjarima« i kasnijim slikama ovog genre-a postao glavnim likovnim ideologom »Gričana«, Matoševih sljedbenika, koji su ugledajući se pomalo u Barrèsa unijeli zanimljivu regionalističku notu u hrvatsku književnost onoga doba.

No etnografski i regionalističko-literarni rad nije Vanku posvema apsorbirao. Branio se u njemu slikar, koji je ponekad jasno osjećao, da je sašao s pravoga puta; da je sve to vrlo lijepo i zanimljivo, ali ipak nije ono pravo. Radio je

i radi vrlo mnogo, no ta je djelatnost tako raznolika, da bi mogla raspršiti i najveći talenat. Vanka je dekorater i folklorist (neke folklorističke slike sličnije su gobelinima, negoli uljima), ali je i portretist i slikar krajolika; služi se uljem, akvarelom, temperom, fresko, a neki crtežni pasteli i sangvine svjedoče, da je ovaj slikar i — grafičar. A pribrojimo li tome golemu literarnu prtljagu, sklonost misticizmu i neodoljivu sklonost fabuliranju, lako ćemo razumjeti, zašto ovaj bogati (prebogati!) talenat, koji se pojedinačnim nekim djelima uzdigao tako visoko iznad prosjeka, nije još uvijek stvorio djela, koje možda s pravom od njega očekujemo.

Vanka je izlagao mnogo u inozemstvu, a i kod kuće. Kad je god. 1920. postao profesor na Umjetničkoj akademiji (isprva je zamjenjivao Ivekovića), apsorbirao ga je nastavnički rad, a ne treba tajiti ni činjenicu, da mu nije bilo dano pustiti maha svome talentu. Mogao je postati izvrstan ilustrator, možda i vrlo dobar scenograf, a da mu je uspjelo posvjedočiti da umije slikati freske, zahvaljujemo g. Erberu, ravnatelju Gradske štedionice.

Posljednja kolektivna izložba Vankinih radova otvorena je pred neke tri godine (1930.) u Ulrichovu salonu, a prošla je začudo prilično nezapaženo. Ovaj put izlaže umjetnik preko 70 djela, koja ispunjaju glavne prostorije Umjetničkog paviljona, pretežno ulja, pa akvareli i nekoliko sangvina. Izložba ima donekle i retrospektivni karakter, ali donosi i lijep broj najnovijih djela Maksimilijana Vanke, i tako pruža vjernu sliku o mnogolikosti i dosadašnjim etapama ovoga osebujnoga umjetnika: velike figuralne kompozicije, koje ilustriraju naš folklor (a prikazuju razne faze umjetnikova shvaćanja), brojni portreti, od kojih su neki vrlo dobri, serija »mrtvih priroda«, koje su veoma raznolike, i napokon — krajolici iz južne Dalmacije, koji otkrivaju posve novoga Vanku, koji ne radi više u atelijeru, nego impresionistički studira prirodu na licu mjesta i ne prezire tekovine modernoga kolorizma. Sve su to ulja. Akvareli se bitno razlikuju od ovih radova i unose posve novu i zasebnu notu u ovaj koncert. Nalik su na stare tempere na drvu, a i mistično-literarni sujeti odvajaju ove slike od spomenutih platna. Uspomene iz djetinjstva i mladosti (mistično sumračje seoskih baroknih crkava i njihov specifični materijal — drvo) stvorile su u zajednici sa »zemljanim« tonovima starih majstora osebujnu ovu atmosferu, koja se doima tako intimno i domaće, a tako je značajna za umjetnika (i čovjeka?) Vanku.

Ova izložba u Umjetničkom paviljonu prilično je vjerno i potpuno ogledalo Vankina stvaranja. Možda će ova smotra raznolikih djela pomoći i samome umjetniku da spozna sebe i da se konačno opredijeli i strese literarne spone, koje mu priječe da bude samo slikar.

I još nešto. Umjetnik je ovu izložbu u više mahova nazvao »oproštajnom«. Ovo nije lijepa riječ! Ako i odlazi u Ameriku, kuda ga zovu obiteljske prilike, njegovi se prijatelji i poštivači čvrsto nadaju, da ne će prekinuti veze s rodnim krajem, nego da će u tuđini — u vrzinome kolu New-Yorka ili u rajskoj Kaliforniji — osjetiti — kao nekoć u Belgiji — rođenu grudu i naše ljude. I onda — obogaćen dosadašnjim likovnim iskustvom — stvoriti djela, kojima će steći trajno i zaista časno mjesto u kolu modernih hrvatskih slikara.

H.

KAZALIŠTE

Molière-ove »Učene žene«

Nanovo uvježbane »Učene žene« nisu bile osobit prinos oživljavanju Molière-ovog teatra na našoj pozornici. Mjesto velikog centralnog lica, koje potiče na glumačko stvaranje i obnavljanje stare veličine karakterne komedije, preostaje u ovoj komediji za interes današnjega gledaoca jedino dočaravanje blistavog stila jedne jedinstvene umjetničke prošlosti. Zato je bilo prije svega potrebno, da se ta komedija iznese u stihovima, (ovog puta u rimovanom prijevodu Dragoslava Ilića), a u scenama, da se očuva onaj dobri duh vremena, običaja, humora i komike, koji je u svojoj iskrenoj naivnosti održao živ dodir s našim dušama, ma koliko ih preobličilo vrijeme i raznoličje života. Uspjeh ovakove predstave postavljen je vas na uživljavanje svakog pojedinca glumca u svoje lice, a u nepomućeni sklad sviju zajedno. Ništa ne smije natruniti savršeni intimitet sa životom Malière-ove scene. Za velike karaktere Molière-ovske nemamo komičara širokih zahvata, a za prikaz ovih

komedija od tipa »Učenih žena« nedostaje nam prigode za miran i ustrajan rad, ako nam možda i ne bi nedostajalo znanja i talenta.

Molière-ova zasada, da je najbolji ures žene njezin smisao za život, a svaki snobizam da izvraća njezinu narav, daje njegovoj satiri neprolaznu vrijednost. Aluzije i na današnje društvene naopakosti dolaze na vidjelo same o sebi, ma da se čini, da se na sceni događa nešto, što ne dosižu više ni naše sanje.

Uz rutinirane glumice, koje se osjećaju u Molière-ovom teatru kao kod kuće, gđe Kernic i Hafner-Gjermanović, okušale su se s uspjehom i mlade sile u »Učenim ženama«. Naročito je gđa Dragman kao Henrieta imala tešku zadaću, da ne ispane svojom protivštinom u mišljenju iz svoga milieua. Gđica Grahor sa svojim ugodnim govorom vazda je prijatna figura u Molière-ovoj komediji. G. Afrić kao Trissotin, izrabljivač ženskih nastranosti, ne daje se dosta rafinirano. Ostala gospoda Tepavac, Predrag Milanov, Laurenčić i Matošević ostala su suzdržljivom komikom u stilu. Tu je tešku zadaću riješila i gđa Popović-Mosinger kao kuharica Martine.

Bože Lovrića »Kapetan Niko«

Drama Bože Lovrića »Kapetan Niko« ukotvila se o onaj zakutak primorskoga života, kad pomorac ostavlja dom i mladu ženu i kreće na more za svojom drugom srećom gonjen neodoljivim instinktom. Njegova žena Mara postaje ljubavnicom brata, koji je ostao na domu, a kad se kapetan Niko vraća puna mu je kuća blaga, ali i razrovano ognjište. Neprijateljstva i mala trvenja, što ih donosi život oko bogata čovjeka, doskoro otkriju kapetanu Niki, što se je događalo u njegovoj kući. Uz to ga i sudbina nije poštedila nedaćama. U toj teško zagušljivoj atmosferi — to je najbolje prikazano u Lovrićevoj drami — dolazi do brutalnosti i nasilja, koja zatravljuju više kao uzbudljivi kriminal, nego kao tragična tjeskoba. Kad Niko odapinje revolver, izilazi pred mater njegov sin Ivo i pada od taneta, pada on, koga je Niko volio jedinom ljubavi, što mu je još preostala. Ova je nepoželjena sinovska žrtva zapravo katarza Lovrićeve tragedije. Igra tupoga usuda, što ne poznaje ni mjere ni granica, tu je nabasala na skrovito ljudsko srce, koje nagonski shvaća najdublje istine života, da se uz tu žrtvu smire strasti i vrati životu njegov normalni poredak.

Način, kako to Lovrić prikazuje, neke je vrsti sintetični realizam. Njime je poglavito eksponirana njegova tragedija. Na glavu Nikinu padaju nesreće kao u staroj Jobovoj knjizi, u hiperbolama. Ali težnja za potenciranje nema u Lovrića kraja. Tvrdi karakter Nikin promeće se u nakaznu okrutnost. Gomilaju se krivice i nepodopštine; Niko se raskrinkava kao zavodnik Anice, kojoj je majka drolja. Kapetan Paško zadire u Nikino meso zlobnim izazovima kao udicom, koja se ne da otkačiti. Ovo, što među ovim ljudima harači, nije više mržnja, nego je mržnja u ekstazi i pasjem bjesnilu. Sve se odigrava na prenapetoj žici, koja ne daje pravoga glasa, pa tako ostaje mutan i nečist i finale, do kojega je bilo Lovriću — kako je rekao — najviše stalo.

Ni u ovoj drami nije postao Lovrić drugi. Po svom intelektu i po srcu on ima i sluha i osjećaja za život, ali dok se sve to probija krupnom naslagom njegovog artizma, orijentiranog poglavito talijanskim utjecajima, gubi se bolja polovica, a što preostaje to su riječi, upravo one hamletske: Riječi, riječi. Tko ih sluša, žali za onim izgubljenim sadržajem.

Ipak je »Kapetan Niko« u neku ruku najbolji Lovrić. Ovdje ima njegovo djelo još najmanje praznina, ma da nas smućuje osjećaj, da ih Lovrić silom zatrpava i onda, kad ih nema. Likovi u ansamblu, kojim Lovrić vješto pokreće radnju, odlikuju se krupnim živim crtama, koje uistinu idealno uspostavljaju našu primorsku sredinu i odaju bez sumnje nesamo neposrednog posmatrača, nego i dušu, koja je u njoj živjela. U Mare, u Ljube, brata Nikinog, i u Ive, njegovog sina, ima neke pasivnosti i rezigniranosti, koja otkriva u našeg čovjeka sugestivno najljepše i najdublje.

Ta je drama puna zahvalnog teatra, (možda i više nego je potrebno). Ima u njoj lica, koja se mogu efektno interpretirati, tako redom: Niko (g. Grković), Mara (gđa Podgorska), Ljubo (g. Pavić), Paško (g. Maričić), Ivo (g. Jovanović), Stipe (g. Bek), Luce (gđa Vavra), Anica (gđa Lukatella), pa i jedna gošća (gđa Simić). Ima nekoliko živih ansambl-scena za režisera (g. Strozzi), pa i scenarija za scenografa. Sve se je to pokazalo i u našoj predstavi.

Gostovanje »The English Playersa«

Stari znanci naše publike g. Edward Stirling i njegovi engleski glumci navratili su se opet k nama sa svojim novim engleskim repertoarom. Ovog puta bili su na redu: Shakespeareov »Othello«, Shawova komedija »You never can tell« i Bennetov »Povratak«. Stirlingov teatar pretendira na uspjeh s najboljim scenskim kvalitetama. U njegovoj dobroj sceni i dobrom tekstu ima vazda i nešto rasno, što daje tomu gostovanju u našoj sredini posebni čar. S toga stajališta nas je osobito zanimao »Otelo«. Ma da se je radilo o neke ruke originalnoj interpretaciji, nismo mogli pronaći za ljubomornoga crnca, a u stilu visoko renesansne tragedije zamah, koji bi potpuno odgovarao poetičnom tekstu. Ugodno nas je iznenadio tek peti čin, koji se je u ovoj engleskoj interpretaciji, gdje se u temperamentu nikad ne gube karakterne crte ljudi, doimao duboko kao prava tragična katarza. Još nikad nismo osjetili tako intenzivno etički strahote na Shakespeare-ovoj pozornici. Ta jeziva žetva smrti sjeća na japanski teatar s njegovim vjekovnim tradicijama.

Puna pouke za naše glumce i redatelje bila je i predstava Shawove komedije. Engleski glumci daju nesamo duh Shawove satire, nego i potpuno hudožestveni prikaz engleskoga društvenoga života.

Petra Preradovića ml. »Razbijeno ogledalo«

Nešto neodređeno i neizvjesno konačni je dojam Preradovićeve nove drame »Razbijeno ogledalo«. Ono, što je Preradović htio, razbilo se uistinu prije konca drame, ako mu je drama trebala da bude ogledalo ženskoga srca. Njegova Marija, mlada gospođa — po općim pojmovima — »najsretnija«, u svom je braku našla doista sve, na čemu će joj zavidati cio ženski svijet, samo nije našla, ono glavno — sreću s čovjekom. Kad je već zaplovila tim vodama, bilo je prekasno: drugim su očima gledali mladu gospođu njezini novi udvarači. No ona — kao i prije — nije shvaćala situacije. Postala je ponovno žrtvom: ovog puta žrtvom najgorega. Razočarana ostavila je ljubavnika i muža, ali ne da se izgubi posvema: u čovjeku, koji je živio daleko od njezinoga svijeta, našla je konačno — ono pravo.

Od ovih događaja stvoriti dramu bila je suviše teška zadaća. Za tempo drame oni su psihološki prekomplicirani. Tako je silom prilika postala interesantnija karakteristika Marijina i njezinog društva od njezine drame, iako je to Preradović drugačije smislio. U njegovim karakteristikama ima faktično talenta, oštrog zapažanja, poznavanja ljudi i društva, i psihološki momenti nisu bez zanimljivosti, ali strogo psihološka konstrukcija drame, duboko ulaženje u problematiku života prelazi njegovu snagu. Preradović sebi pomaže koliko može s beznačajnim i ishitrenim scenama, utiče se i lirizmu, ali u stvari osjeća se, da je to izvještačeno i neuvjerljivo. Nema sumnje, ovakova Marija i ovakovo društvo, kako ga je prikazao Preradović, postoje. Postoji i ono, što se s Marijom događa, ali je sadržaj motiva, koji sve to pokreću, drugi, u najmanju ruku samo je napola onakav, kakvim ga smišlja Preradović. Nešto negotovo smeta; voljeli bismo, da Preradović nije tumačio ništa, nego onako, kako je on to učinio.

Gđa Kralj kao Marija imala je dati svojom ličnošću intonaciju figuri. Uistinu se je svaki njezin susret s muškom glavom drugačije odrazio u njezinoj duši. Vazda na rubu svoje slabosti njezina je ženskost ipak sačuvala do kraja nešto simpatično i nedosežno, nešto što se konačno ipak nije odrazilo u problematici »Razbijenog ogledala«.

B. Livadić

LIRIKA GRUDE

(Omladinska knjižnica sv. 2. Uredio dr. Mile Starčević, Zagreb 1934., izdanje »Omladine.«)

Skromna knjižica od 48 stranica odbija od sebe a priori svaki petenciozni zahtjev: ni antologija, ni manifest kakva novog književnog smjera. S predavanjem g. K. Križanića (održanim na matineji lirike o selu od 8. prosinca 1933.) kao uvodom i malom napomenom urednika zbirke g. dra Mile Starčevića kao zaglavkom, deset mladih pjesnika (rođenih većinom oko 1914.) iznosi po dvije do tri svoje pjesme nadahnute »motivima sela«. Izbor je popraćen slikom svakog autora i bilješkom koja, s lakoćom punom humora, na svoj naročiti način predstavlja publici ljude, koji većinom jedva što su postali ljudi. Zato sve,

što se o njima može da kaže, zvuči kao neka dobrohotna persiflaža i čitav njihov donedavnji »ulazak u literaturu« miriše na neku mladićku pustolovinu. To više, što njihove pjesme svijesno izbjegavaju svaku pozu i afektaciju te, i kad obrađuju motive sumorne i teške, ne govore kao neki bundovni vjesnici revolucija ili nezadovoljni zastupnici »klasa«, a ipak uza sve to kao ljudi koji imaju nešto da kažu. Dakako da oni stariji (kao gg. Lendić i Korner), ljudi sa »zbirkama iza sebe«, odnose palmu, ne samo poradi zrelije dobi, nego i, da se tako izrazim, poradi veće rutine u pjesničkom poslu. Njihovi su motivi precizniji, izrazitiji, a stihovi sadržajniji. Uza sve to, Kuharov »Naš mljekar«, Majtinovo prvo od triju »Pisama iz velikog grada« pa »Iseljenici na odlasku« i još koja druga imaju karakter upravo antologijski: originalno zapažanje, izvrsna plastika prikazivanja, dobra pointa i diskretan ali intenzivan osjećaj, koji ne sjeća na tipizam asfaltne poezije, koja danas nastaje u serijama. U zbirki su zastupani: Balentović, Cvitan, Čović, Hrastovec, Korner, Križanić, Kuhar, Lendić, Majtin, Nikolić (Vinko). Nije jasno, zašto je urednik mimoišao gg. Ladiku, Katičića, Baneka i Jakšića, koji su bili, kako i sam kaže, zastupani na matineji, i koji bi svakako mogli biti zastupani. Vjerojatno radi opsega, a možda i iz drugih razloga, koje ne bi bilo na odmet znati, ako nisu čisto tehničke prirode. Jer uz današnje neprestano previranje ideja i načela odnosno ljudi, koji se oko njih kupe, vrlo su dobra ovakva uporišta koja, bez pretenzija na velike programske nastupe, mogu mnogo pridonijeti, da se koješta izbistri i raščisti. Dakako da bi se dalo raspravljati i o samom smislu i vrijednosti pojma »lirike o selu«, kada ne bismo pritom došli u opasnost, da zađemo na područje praktičnih pitanja i suviše estetsko-teoretskih problema, a ovdje se radi o stvari vrlo gibljivoj i mekoj, kao što je poezija mladića, koji tek moraju da traže svoj pjesnički izražaj. Kako je urednik i sam nešto malo pomaknuo naslov u (svakako sretniju) formulu »lirika grude«, on je nesumnjivo prišao problemu bliže, iako ga je opsegom proširio, a možda i, donekle, stvarno oslabio. Oslabio u toliko, što pojam postaje mnogo obuhvatniji nego što mogu da kažu ove dvadeset i dvije pjesme, pa bi se tkogod mogao razočarati; ali sve je to zajedno tek intonacija za ono, što se istom ima da razvije i u ovim samim mladićima i u tom »programu«, koji ih je okupio, nenametljivo i neprisiljeno. Još jednom treba kazati, da je vrlo simpatično, što se »pjesnici grude« ne razmeću ni suviše bizarnim ni suviše banalnim motivima (i jedno i drugo je modni snobizam i plod neke naročite naivnosti, koja je u isti mah afektacija), što, pjevajući u ova i suviše teška vremena, iako u potpunoj mjeri (i često vrlo dirljivo) osjećaju svu neiskazanu muku i jad seljakova života, čitavoj težini umiju da budu diskretan i plemenito surdiniran izražaj, koji je potpuno u skladu s prirodnim optimizmom njihovih mladih godina. Iako od tako različitih autora i tek u vrlo omeđenom izboru, zbirka odiše izvjesnim pijetetom, koji nije nikaka bučna apoteoza, tihim udivljenjem, koje nije bombastična glorifikacija, i nostalgijom, koja nije očaj i bezutješna destrukcija. Ne može se kazati, da je baš svaki stih formalno uvjerljiv. Moderna lirika hoće da bude što manje namještena, što intimnije jednostavna; stih joj je više rečenica nego melodija, on je više monologijska rapsodija negoli vezani slog. Ipak, uza sve to, izvjesne namjerne nepravilnosti u brojenju slogova ili njihovu ritmičnom izražaju, izazivaju katkada dojam bizarnosti i pretjerane formalne samosvijesti. To je, dakako, opaska, koja vrijedi za suvremenu mladu liriku uopće; možda je baš ta njezina osobina njezina namjerna karakteristika — ali ona ne bi morala biti bitna. Između kakofonijskih nekadanjih elizija i izražajem oskudne, jer suviše monotono sapete artističke lirike Matoševih vremena, mora se kazati, da je ovaj put simpatičniji: on pokazuje, da je današnjem pjesniku ipak preča misaona pointa i da mu je važniji unutarnji ritam njegovih osjećaja, negoli vanjski tok slogova i akcenata. Možda je to i nesvijestan odraz činjenice, da je današnje vrijeme toliko potrto i istrgano, te mu je izražaj neko grozničavo zamucavanje. Ali poezija, kao umjetnost, ipak je izvor harmonije, i to ne samo unutarnje, koja nam prožima osjećaje, nego i vanjske, koja preobražava njihov izražajni oblik. To isto vrijedi i za poneki izraz, koji se danas smatra oznakom »stvarnosti«, a sutra će, sa zrelijim pogledima, biti od-

bačen, a da pritom ništa ne će stradati stvarna istinitost onoga, o čemu se pjeva.

Konačno treba naročito naglasiti činjenicu, da većina ovih mladih pjesnika nije zastupano drugdje nego u različitim listovima; pa iako je ovaj izbor čak i manji od onoga što je tamo izišlo, ovako u zajednici s drugima, on je vrlo karakterističan, i ova zbirka ima tu naročitu zaslugu, što, ne vežući se ni o kakav oštro zacrtani program, donosi mogućnost da promatramo generaciju »najmlađih« bez patetike nekog posebnog stava i bez teoretiziranja oko programskih diskusija. Bit će neobično zanimljivo pratiti dalji razvoj ovih mladića, koji su ovdje predstavljeni na vrlo simpatičan način, a bit će isto tako zanimljivo promatrati, šta će se sve oko toga neodređenog a ipak određenog pojma »poezije grude« okupiti i iskristalizirati.

Ljubomir Maraković

PJESME OLINKA DELORKA

Iz suradnje po časopisima bio nam je Delorko poznat i prije izlaska njegove prve zbirke pjesama, koju je izdao pred kratko vrijeme. Dobar glas, koji je tamo stekao, ovdje je utvrđen, pa ova zbirka predstavlja jak dokumenat o tome. Stoga je potrebno, da se ovome prvome javnom nastupu mladoga pjesnika pokloni pažnja. U interesu njegova daljeg razvoja.

Onaj huk i buk i zvuk Delorkova »nutarnjeg slapa«, o kome govori u zaključnoj pjesmi (»Slap«), ne osjeća se kroz zbirku: ostao je samo kao unutrašnji pjesnički doživljaj, koji je, suspregnut gospodskom otmjenošću, ostao sakriven vanjskome gledaocu. U ovoj zbirci Delorko ne previre, ne »buči i huči« mladićki. »Tradicija krvi« priječi ga u tome, i odatle ona dozrelost, smirenost i odmjerenost, koja dominira i u najdelikatnijim situacijama. Mladenački akcent izbija nešto jače samo u jednoj pjesmi (»Strepnja«).

Čini se, da istome uzroku treba pripisati i to, što Delorkova lirika odudara znatno od svih njegovih suvremenika i vršnjaka u poeziji. Delorko kao da zazire od toga, da se pomiješa među mnoštvo i da kao dio cjeline pjeva u akordu skladno s drugima. Ne mari za modu, jer je više vezan organski uz tradiciju. Ni po formi ni po sižeju njegove pjesme ne će da budu efemerne. U vrijeme, kad se slobodni stih počeo kod nas krivo shvaćati kao slobodno zanemarivanje svake forme osjetio je Delorko posve ispravno, da bez pjesničke forme ne može biti prave poezije, pa je formalnom usavršavanju svojih stihova posvetio najveću pažnju. Tako je Delorko postao formom najdotjeraniji među najmlađim hrvatskim pjesnicima.

Po sižeju njegove pjesme predstavljaju gotovo svijestan protest protiv poplave socijalnih motiva u našoj najnovijoj lirici, koja je prepuna radnika, seljaka itd., a osjeća se, da je sva ta lirika većinom vrlo strana dotičnome staleškom načinu gledanja na život, i s obzirom na naše prilike izgleda namještena i neiskrena. Delorko ostaje kod sebe. Njegov je pogled introspektivan, upravljen prema vlastitoj unutrašnjosti, a ne prema objektivnom, izvanjskom svijetu. Zato nije deskriptivan, i zato predmet njegove poezije može biti svaka sitnica, koja ga je uzbudila, takva sitnica, pokraj koje bi svatko drugi prošao i ne primijetivši je, ne pripisujući joj nikakva značenja ni važnosti. I ti sitni kamičci u mozaiku Delorkove poezije pružaju najjači dokaz o tome, da on zna lirski gledati i lirski se izražavati. Zbog toga su mu vanredno uspjele baš one pjesme, koje su pune plastičnosti i neposrednosti (Drvored, Vjetar, Zaboravljeno svijetlo, Iza gozbe, Pejsaž, Jesen, Pod prozorom, Strepnja, Intérieur, Nakon odlaska), dok se manje doimaju one pjesme, u kojima preteže refleksivnost (Uzetost, Budućnosti, Samoća, Nepokretnost, Veče).

Uza sav zahtjev strogog individualizma, koji je Delorko sebi postavio u prvome redu, mora se istaći, da njegovi stihovi ne unose disharmoniju u hrvatsku liriku posljednja tri decenija. Iako je smisao za formalnu istančanost stekao lektirom romanskih poezija, ipak je Delorko formalno ostao potpuno u sklopu hrvatskog, naročito banovinskog pjesničkog kola, kojemu je uglavnom A. G. Matoš ostao predvodnikom do danas.

30 malih pjesama na 30 stranica — dokaz je strogosti, kojom Delorko postupa sam prema sebi. I zato je ova prva zbirka njegovih stihova doista dobra. (Izdanje knjižare V. Vasića i R. N. Horvata, Zagreb 1934.).

B. Jurišić

ANTOLOGIJA SVJETSKOG HUMORA

Klasici Humora, svezak prvi, urednik Joe Matošić; obradio, preveo i predgovor napisao dr. Mato Hanžeković, naklada Danice

Danas još nije u duhu svijeta sazrelo ono sjeme »etskog objektizma« potrebnog za buduću žetvu čovječanstva, kad će zvoniti zemljom »sveti smijeh«, kako je to filozofski izrazio dr. Zdenko Vernić (esej »Sveti smijeh«). Ali ipak ovo izdanje antologije svjetskog humora znači svjetliju i vedriju zraku u mraku i potopu općih nedaća.

Sam izbor svjedoči o velikom umjetničkom kriteriju urednika dra Mate Hanžekovića, koji je dao smion presjek kroz nekoliko stoljeća pruživši nam dokumenat o raznolikosti i aktuelnosti ovog genrea književnosti. Primijenivši komporativnu metodu kod čitanja osjećamo osebujnost nekih naročitih odlika pojedinih naroda, a zaronivši dublje u samu bit otkrivamo i skriveni kucaj srca ondašnjeg vremena i čovjeka. Tako one istočnjačke lakrdije nisu samo odraz blistavog duha, nego i odjek ondašnjih prilika, gdje je u surovosti bila jedini spas duhovita dosjetka, koja je umilostivila i prenerazila tiranina. Dok je opet, recimo, duhovitost kalifa Harun al Rašida te grčkih i rimskih humorista odraz više kulture i humanosti. Biranim ulomcima iznio nam je dr. Hanžeković svu neposrednost i vedrinu helenskog duha. Uporeďujući Boccaccia i Balzaca osjetimo osebujnosti njihova humora, jer Decameron i Golicave priče su dva molitvenika ljubavi, ali dok Talijan stvara komične situacije i zaplete s lukavošću, dotle ispod parfuma Balzacove francuske dosjetke blista surovost i krvava putenost razbojničkih vitezova i magnata.

Zasebno mjesto uzima slavenski humor, koji imade nekih svojih osebujnosti; njemu je kod Rusa zajednička nota duboke humanosti, i taj smijeh miriše na suze. Kod naših humorista uzeto je nekoliko duhovitih ulomaka iz Matoševih stvari, Korajčevi »Auvergnanski senatori« i Hanžekovićeva jetka i uspjela satirička priča »Žika«. Pohvalno je, da su priklopljene ovome i naše narodne šale i pošurice, koje blistaju duhom i dosjetljivošću. Cervantesov genijalni komični epos o don Quijotu de La Mancha jest blaga satira na utopiju čestitog viteštva i čovještva i imade pandan u Haškovim »Doďivljajima dobrog vojaka Švejka«. Iznio sam u kratkim potezima nekoliko znatnijih priloga unesenih u ovu antologiju, ali time nije iscrpena sva bogata raznolikost njezina. Na koncu treba prigovoriti, što su štampani ulomci nekih djela, koja su kod nas u cijelosti prevedena (Gogolj »Revizor«, Konstantinov »Baj Ganja«, Hašek itd.), jer time se krnji sama cjelina stvari.

Stjepan Devčić

IZ PEDAGOŠKE LITERATURE

Zlatko Špoljar: Prvi razred osnovne škole

Prvi razred je svakako najteži od svih razreda. Djeca, koja su se tek rastala s domom, dolaze u školu, gdje ih učiteljevo docìranje tjera u strah, napunjuje nespokojnošću i skepsom o svojoj vrijednosti.

Zauzimajući se iskreno za djecu, g. Špoljar je napisao ovu knjigu, u kojoj ima mnogo vrlo vrijednih stranica. Ima doduše problema, o kojima bi se dalo diskutirati (da li su, ovakvi, kako ih je autor riješio, ispravni), ali uglavnom knjiga, koja želi da upućuje, a ne da debatira i istražuje, zadovoljava. Obraďena vrlo savjesno, s kapitalom materijala, pregledna i generalna, ona načinje sva pitanja, koja ovom prilikom dolaze u obzir. U predgovoru, a još više u teoretskom dijelu, autor tumači svoje stajalište. Dobro dolazi i to, što je knjiga puna citata iz djela naših dječjih književnika, gdje je to potrebno. Štampana je solidno i bez pogrešaka.

Zlatko Špoljar: Drugi razred osnovne škole

Ova je knjiga nastavak knjige o prvom razredu, o kojoj je malo prije govoreno. Sadrži gotovo sve one pluse i minuse, koje i prva, uz ogradu da govori o drugom razredu, gdje je materijal drugi, pa se mogla potkrasti koja pogreška više ili manje. Ove obje knjige g. Špoljara nisu pisane samo zato, da olakšaju učiteljima trud, već je tendencija, radi koje su pisane, profetska: autor bi htio da u cameru obscuru naše pedagoške literature, naročito praktične, ubaci reflektorom blistavi mlaz svjetla, koje će politi jasnoćom i čistoćom ono, što je dosada bilo mrač-

no i nejasno. Knjiga je pisana pažljivo i stručnjački. Kao i prva, ona je providena citatima iz djela dječjih pisaca, boljih i reprezentativnijih, medu koje su se uvukli i diletanti, radi čega se, kad se uzme u obzir poplava diletantizma, ne smije kriviti autor.

Alfred Schmieder: Opća didaktika

U nakladi knjižare A. Ćelapa u Zagrebu izašlo je ovo čuveno djelo profesora Alfreda Schmiedera, u preradbi prof. dr. J. Schmiedera i u prijevodu (s petog izdanja) g. Mije Filajdića, pedagoškog i omladinskog pisca. O vrijednosti djela suvišno je govoriti, a i teško bi se moglo što novo i interesantno reći nakon čitava niza vanjskih i domaćih predgovora, kojima je popraćeno ovo izdanje. O didaktici ima na hrvatskom jeziku malo knjiga. One, koje služe kao školski udžbenici, ograničene su time na svoju publiku i ne mogu da dublje zađu u problem. Plivaju, uglavnom na površini, kao lopočevo lišće na ustajaloj vodi, u kojoj večerima melankolično krekeću žabe, i roje se komarci. One, koje nisu školski udžbenici, pisane su odviše neozbiljno za težinu svoje zadaće. Operiraju riječima, koje doduše lijepo zvuče, ali su inače šuplje i dekadentne. U njima nema ništa definitivna. Uz najveći trud ne možemo naći bilo koju novu rečenicu, koja već ne bi bila rečena u kompleksu knjiga, što isto tako malo vrijede. O jednoj te istoj temi govori se u čitavu nizu stranica (istih i različitih knjiga), uvijek iznova i uvijek jednako bespredmetno i otužno. Rado ističem u prof. Schmiedera knjizi inteligentno tretiranje problema, koji su dosada zapostavljani. Ova knjiga zahvaća u didaktiku nožem kirurga. Ima stranica sa trajnom vrijednošću. Moguće bi neka pitanja danas trebalo drugačije obraditi, u vrijeme, kad je pedagogija, kao sve znanosti, napredovala fenomenalno, moguće neke stranice ne odgovaraju našem osnovnoškolskom niveau-u (iako se prevodilac trudio, da knjigu pretoči sasvim za naše prilike), ali uglavnom sve ono, što je u knjizi, stoji čvrsto i nepokolebljivo. Savjesno autorovo poznavanje moderne psihologije pomaže knjizi, da daje izgled aktuelne edicije. Prijevod je vrlo brižan i pažljiv. Oprema ukusna.

Josip Demarin: Materнji jezik

Knjiga g. prof. Josipa Demarina »Materпji jezik u savremenoj školi« (zašto »materпji« i zašto »savremena«?) imala bi da tretira to pitanje u teoriji i praksi, ali ostaje samo na teoriji. Praktični dio ne ispunjuje g. Demarin, već tri praktična predavanja g. Nikole Pavića (»Pišemo ć prema t, a č prema k i c«, »Mijenjanje imenice j e l e n u jednini« i »Posle boja«) i jedno g. prof. Petra Laste (»Silvije S. Kranjčević«). Knjiga je pisana za učitelje, ali njen autor, g. Demarin, reflektira na to, da će je upotrebljavati i profesori za učiteljske seminare (u tu svrhu je i doneseno praktično predavanje g. Laste). U teoretskom dijelu nema ništa novo, što već nije rečeno i napisano. Autorov odnos prema dječjem dopisivanju nije ispravan, jer je poznato, kako to dopisivanje vrše uglavnom učitelji, a djeca su pri tom pasivna. Sam problem je inače interesantan, samo što nije ni izdaleka zahvaćen u potpunosti. Ostalo je mnogo pitanja sasvim nenačetih, a i velik dio načetih nije analiziran sasvim, nego je stavljen ad acta napola ili tek na trećinu dovršen. Budući da je knjiga programatska, autor se rado služi velikim riječima i patetičnim rečenicama, koje na časove zvuče i prazno. Ima u knjizi mnogo materijala, radi kojega zaslužuje, da se ozbiljno primi u pretres, ali mene taj materijal, pa bilo to i naivno, impresionira kao »kapitali« u »Mrtvim kapitalima« Josipa Kozarca. Načet je, a onda ostavljen ogoljen, neka žalosno kisne na kiši, koja ga sukcesivno ruinira. Praktična predavanja g. Pavića (kao i g. Laste, koje u ovoj knjizi, ovakvo, nije baš sasvim na mjestu), sva tri, obrađena su s ljubavlju. Ima u njima virtuoznih momenata, koji zaslužuju i superlative. Ipak ne razumijem, zašto je g. Pavić, da obradi tendencioznu pjesmu, uzeo baš nesretnog Danila Jankovića, koji pjesmu »Posle boja« (koja je služila g. Paviću kao metodska jedinica) nije napisao sam, nego ju je jednostavno »preveo«, »preradio« i »lokalizirao« po pjesmi Victora Hugo-a »Après la bataille«, koja se nalazi čak i u srednjoškolskim čitankama.

Ante Defrančeski: Načela nove škole

Autor knjige »Načela nove škole u teoriji i praksi«, g. Ante Defrančeski, izdao je dosa-

da već tri knjige (»Dječji samorad«, »Metoda početnog čitanja i pisanja, te put do slobodnih sastavaka« i »Radna metoda početnoga čitanja«), treću u zajednici s petim tečajem zagrebačke ženske učiteljske škole, koji mu je izradio praktični dio (svaka učenica po jedno predavanje), dok je on napisao uvod. Ova nova knjiga, kao uostalom i tri prijašnje, ne donosi ništa, što u našoj pedagoškoj literaturi (po knjigama i revijama) već ne bi bilo rečeno. Ona se ne uzdiže ni malo nad školskim predavanjima bilo kojeg nastavnika učiteljske škole. Problemi, koji se u njoj iznose, ukoliko su uopće problemi, jer su već svima poznati, tretirani su naivno. Na stotinu stranica autor nam nije uspio reći ni jedne svoje rečenice boreći se s gramatikom i stilom. Budući da je pisao knjigu ekavštinom, koju ne poznaje i uz koju nije organski vezan, dogodilo se ono, što se obično događa ekavcu, kad hoće da bude ijekavac, ili ijekavcu, kad hoće da bude ekavac, t. j. knjiga mu je pisana u mješavini ijekavštine i ekavštine, koja djeluje vrlo neukusno.

Salih Ljubunčić: Materinski jezik

Ovo je druga knjiga, koja se u posljednje vrijeme pojavila u našoj pedagoškoj literaturi o problemu metodske obradbe materinskog jezika u narodnim školama (spis g. Demarina »Materniji jezik«), samo što ova druga, kojoj je autor g. prof. Salih Ljubunčić, urednik pedagoške revije »Napredak — Savremena škola« i pisac brojnih knjiga iz raznih pedagoških oblasti (ističemo »Školu rada«, knjigu koja je govorila o ovom problemu u vrijeme, kad se kod nas o njemu još ništa nije znalo ni pisalo), daje »metodiku radne obuke u nižim i višim osnovnim, građanskim i nižim srednjim školama«, nasuprot prvoj, koja je teoretska i programatska. Izrađena vrlo savjesno i stručnjački, kao i ostali radovi g. Ljubunčića, s uvodom o materinskom jeziku uopće, o svrsi, gradivu, programu gradiva i metodičkoj osnovi obuke materinskog jezika, ova knjiga polazi u metodici radne obuke od govornih vježba, da preko njih pređe na čitanje, tiho i glasno, na prepričavanje pročitanoga, na moralnu i estetsku vrijednost čitanja i čitanki, koje u prvo vrijeme i služe djeci kao jedino štivo, namijenjeno njima i izrađeno jedino za njih. Uz svako tumačenje su doneseni primjeri, koji daju jasniji uvid, a teoretski dio bazira se uvijek na strogo naučnoj podlozi. Tako su u knjizi uzeta u pretres djela čitavog niza domaćih i stranih pisaca na području pedagogije, psihologije, filozofije, estetike i dr. Na čitanje nadovezuje se gramatika s pismenim sastavcima i pravopisom, ukoliko on dolazi uz ispravljanje pismenih sastavaka. Na taj način prikazuje knjiga čitav kompleks problema, koji dolaze u obzir kod obuke materinskog jezika, što nije slučaj ni s jednom dosadašnjom našom pedagoškom knjigom. Djelo nije providđeno velikim gestima, ni riječima, koje jako zvuče, ali im je zvuk šupalj, kako je to uobičajeno u knjigama ove vrste. Naprotiv, g. Ljubunčić pripada u red onih naših kulturnih radnika, koji rade povučeno, solidno, bez reklame i lijepljenja šarenih objava po oglasnim stupovima. Bez kritičkih pretenzija, skromno i neobavezno, pripominjem, da mi se čini, kako u nekim dedukcijama iz »Materinskog jezika« ima shematiziranja i grupiranja po stalnoj šabloni, iako je knjiga i napisana u mnogome zato, da istupi kao reakcija na staru školu, koja je tipizirala i svodila čitavo i uzgajanje i obučavanje na dresuru, disciplinu i naviku. Konfrontirane međusobno, nova škola imala bi da demantira tezu stare, kako jedan te isti potupak može da vrijedi za sve slučajeve, ali to ne čini uvijek, ipak. — Rado ističem još, na kraju, da je knjiga pisana lijepim, čistim, poetskim jezikom, da je stil g. Ljubunčića prirodan i gladak i da čitava edicija daje impresiju beletrističkog djela. Oprema knjige je solidna i ukusna.

Ivo Kozarčanin

PREGLED BUGARSKE KNJIŽEVNOSTI

Dr. Ivan Esih: Pregled bugarske književnosti

U brošuri na 16 stranica prikazan je razvoj cjelokupne bugarske književnosti od najstarijeg vremena pa do danas. Početak bugarske književnosti s vlastitim pismom pada u polovinu devetog stoljeća, dva stoljeća prije osnutka prve bugarske države. To je bilo djelo Sv. Ćirila i Metoda, koje se je raširilo i izvan granice Bugara po čitavom slavenskom svijetu,

pa i među Hrvatima s glagoljicom. S propašću bugarskog carstva na koncu 14. stoljeća nastaje i propadanje književnog rada kod Bugara. Sada nastaje utjecaj crkvenoslavenske književnosti ruskog smjera te pokušaj helenizacije bugarske crkve s grčkim školama. Nova bugarska književnost počinje djelom Istorija slavenobugarskaja od oca Pajsija sa Atosa g. 1762., u kojoj se pozivlju Bugari, da poštuju svoj jezik i narodnost. Knjiga je izašla tek g. 1844. štampom. Otada nastaje novo doba bugarske književnosti, koja je skroz nacionalna i revolucionarna do oslobođenja Bugarske g. 1878. Tu igraju glavnu ulogu Georgij Rakovski, Hristo Botev i Ljuben Karavelov. U doba bugarskog duhovnog ropstva imali su i Hrvati, naročito Dubrovnik, veliki utjecaj na Bugare, te je hrvatski jezik i hrvatska knjiga bila poznata i kod Bugara. Posebno je poglavlje Ivan Vazov i njegovo doba, u kojem se je već razvila moderna bugarska književnost s novelama, romanima i poezijom. Prikazani su glavni pisci Vazov, Konstantinov i njihovi prijevodi na hrvatski jezik. Za vrijeme balkanskog i svjetskog rata je književnost kod Bugara, naravno, znatno jenjala, dok se je poslije ratova opet uvelike podigla. Osobito se ističu Elin Pelin, od kojega je Matica Hrvatska izdala zbirku novela, romanopisci Dim. Šišmanov, preveden u Zabavnoj biblioteci, i Cilingirov, te dramatik Jovkov, koji je preveden također na hrvatski. Od liričara je najvažniji, osim Vazova, Penčo Slavejkov, koji je stajao sasvim pod utjecajem zapadne kulture. Najsavršenije mu je djelo bilo žalibože nedovršeni epos Krvava pjesma, u kojoj opisuje ustanak g. 1876. Iza ovih nastala je čitava plejada dobrih pjesnika i pisaca, od kojih se među pjesnikinjama ističu poglavito Dora Gabe-Peneva i Elizabeta Bagrjana. Među dramatičarima najpopularniji je L. Kostov, a od Hrvata su djelovali na kazalištu u Sofiji poglavito Tucić i Mandrović. Od zbirki narodnih pjesama još se uvijek ističe kao najbolja zbirka braća Miladinovih koja je izašla o trošku Strossmayera u Zagrebu g. 1860. Veze među Bugarima i Hrvatima podržavaju poglavito braća Bobčevi sa Slavjanskim Glasom, a i drugi bugarski časopisi prate sistematski hrvatsku, kao što i hrvatski časopisi i novinstvo prate jednako bugarsku književnost.

Dr. B.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Dežellćeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3382

Galerija Meštrović
Bogorodica i anđeli

HRVATSKA REVIJA
GODINA VII BROJ 5 MCMXXXIV

VJEKOSLAV KARAS

(1821.—1858.)

Druga četvrt stoljeća u vodećim središtima znači u likovnom rastvaranje forme — popuštanje strogosti. Oblici se klasični napuštaju, mjesto egzaktnog crteža i stroge plastičnosti pojavljuju se ton i boja. Mjesto strogosti i stegnutosti — romantično izživljavanje: ovo vođeno osjećanjem lomi kalupe racionalizma i kvari stilsko jedinstvo.

Kod nas opet nasuprot takovu likovnom postojanju — stilsko jedinstvo provincijalnog biedermeiera, naravno samo u tankom plitkom sloju vrlo složene strukture — neko polustanje, koje ne svršava 50-tih godina, već traje likovno sve do 60-tih godina, tako da se konac našeg biedermeiera stilski poklapa s modnim formama drugog carstva (Zasche-Winterhalter), a da nije bilo logičnog razvitka preko romantike kao što je to bilo istovremeno u Evropi.

Istina, u tom našem polustanju, kako smo naprijed vidjeli, javljaju se pojedine pojave na likovnom polju, no sve one nisu bile ni toliko naše, ni toliko urođene, pa ako su i bile naše, nisu bile likovno toliko značajne. Zbog svega toga u toj fazi iskrsava još jače i još značajnije lik Vjekoslava Karasa (1821.—1858.), i to više po njegovu tragičnom životu, nego možda po njegovim preostalim radovima. Tragični njegov život prikazuje se kao bolni i tmurni simbol, kao otužno proročanstvo svih tragedija, svih napora, svih muka, koje će se kasnije i u XIX. i XX. vijeku nizati. Te će muke tvoriti neprekinuti lanac teškog uspinjanja, uzaludnog htijenja, naprezanja, polovičnih rezultata, neuspjeha, klonulosti, bijega u kič i sklanjanja pod jeftinu firmu poluumjetnosti. Cijeli niz talenata bit će osuđen, da se žrtvuje. Ovi bi u drugim sredinama pod drugim uvjetima pokazivali kud i kamo veće i značajnije rezultate, nego što su pokazali u ovoj našoj periferičnoj sredini bez likovnih tradicija bujnog života, bez naravno izgrađenog društva, a i bez velikog ekonomskog blagostanja. U takvoj se sredini ne će moći oteti likovni razvitak od artificijelnih karakteristika. I on će izrasti slabunjav i neizrazit, pomalo nastran i čudan, poput neke umjetno uzgojene biljke u stakleniku, bez prave naravne topline i svijetla. Još prije nego su procvali cvjetovi te biljke, zgrbit će se ona i

uvenuti, a neprocvali pupovi zažutjet će, a da nisu ni pokazali plamene boje svoga cvijeta, kamo li donijeli zdrav i sočan plod.

Tipni slučaj Vj. Karasa ima sve oznake takova prerano uginulog razvitka, mada u to vrijeme, 1850., kad se mladi Karas vratio natrag u Hrvatsku, njegova domovina najmanje nalikuje stakleniku, u kojem se može njegovati presađena biljka likovne umjetnosti. S jedne strane suludi centralizam i germanizatorsko nasilje Bachova sistema, a s druge ilirska magla jasno označuje to doba.

U toj tamnici, u toj sredini među špionima i doušnicima, u tom vrzinom kolu, valja zamisliti Karasa, slabunjava i boləšljiva mladića, melankolika, koji nosi u sebi božansku iskru talenta. Oči zastrte sjetom i čežnjom; smeđa kratka brada, kestenjaste valovite kose, tanki zavinuti nos i blijedo lice. Na glavi kalabreški široki sivi šešir; kostim mu je sačinjavao otrcani baršunasti kaputić i karirane hlače. Tako ga je vidjela stara Vranicanka i takav je bio lik prvoga »ilirskog slikara« (po studiji A. K. Cvijić): zaneseni bijednik romantik po naravi, skeptik spram sebe i u isti čas bijedni slabi dečko, razdražljiv i podatljiv. Vjeruje svima, prava je dobričina i naivčina. Vjeruje i zaklinje, moljaka lijevo i desno. Svaka molba, svaka prošnja znači za njega novo poniženje, novu ranu; on je u pravom smislu započeo »učiti jednu umjetnost od kruha i vode živjeti« (iz pisma Gaju, na koje, naravno, presvijetli Gaj ne odgovara).

Sve to zaklinjanje, prosjačenje, ponizivanje, ti očajni krikovi, vapaj za pomoć rađa konačno ipak uspjehom. Ali kakav je to uspjeh! Rađa karijerom Karasovom. Karas postaje pomoćni privremeni Zeichenlehrer na šegrtskoj privremenoj školi. »Neuspjeli genij«, postaje privremeni i pomoćni ces. i kralj. »beamter«; i mjesto »Ilirio, slavna i mila, Tvoga sina vredna dela, da po svetu rastru krila, ko neumarlog Rafaela« (»Danica«), Ilirija mu daje gorku koru hljeba, kojom se ne može ni živjeti ni pristojno umrijeti. No taj mladi slikar, pomoćni Zeichenlehrer, bohem, taj odrpanac, koga preziru, nije ni sposoban da se na najnižoj beamterskoj ljestvici pokaže vrijednim i da time bar svojim »dobročiniteljima« s uspjehom zahvali na iskazanoj milosti. Taj naime gladni svat misli još uvijek na umjetnost, on sanja. Melankolik u sjeni gričkog biedermeiera sanja o Italiji, spominje se Venecije: »Kakav lijepi grad za slikara! Kakov Paoli, Tizian, Palma, Cirgione! To su pjesme za oči, za gledanje« (Pisma). Dok tako taj bijedni zanesenjak izaziva čarobnu maglu laguna, sav onaj tajanstveni svijet imaginacije, one zlaćane tople boje, biskup »verhovni nadziratelj školske oblasti«, strogo ga kori za njegove školske radove, koji nikako »pram zahtevanja zadovoljiti mogu«. Jer naš Karas kao školnik nije nikako mogao napustiti svojih sanja među ruljom đaka, šegrta. I dok su se đaci cerekali tome nastranom dugovlasom pedagogu, pa dok su se ti šegrti tukli kao poludjele životinjice i tjerali šegu sa svojim učiteljem,

on ih nije promatrao, njegove su zamagljene melankolične oči lutale i gledale valjda negdje daleku Via Calzaioli, kako skreće kraj elegantnog Bigalla pred divni Batisterij. Gledale su te oči uspomene, koje su oživljavale njegovu tajnu misao, oživljavale lik njegove Beatrice. I u buci i jurnjavi šegrta valjda je i nehotice šaptao svoje davno zaboravljene nesumjerne i nesavršene verze: »Poesiolle nate per causa sua«.

Candidissima rosa ... candida columbella ... Ponavljao je svoje stihove, i sanjario dalje prolazeći Gričem. U svojoj je mašti valjda tražio na krivuljama Save tok Arna, i iz srebrnih mrlja vrbika daleke panorame gradio je dragu Firencu, Toranj Giottov, kupolu Duoma, prkosnu silhuetu Signorije i tamne čemprese Bobolija. Sve to je gledao živo, kao da stoji kod S. Francesca na Fiesolima. Kao kakva fata morgana rasla je pred njim slika Firenze, što krije čudnu i tajnu proljetnu harmoniju boja, linija i oblika, anđeoskog Beata, profinjenog Botticellija i divnog Lorenza di Credia, učenika Verrochijeva, kojega je Karas tamo daleko nekad kopirao. Sve to se pred njegovim očima niže: spomen za spomenom, slika za slikom, sanja za sanjom.

A kruta stvarnost je sasvim drugačija. Ne znači samo šegrtsku školu s jadnom plaćom, koja nedostaje, već znači i »ozbiljni posao«. Ma kakav bio posao, valja biti sretan, ako se uopće dobije. Karas je tako »sretan«, naručili su mu da »malja« za karlovačku tridesetnicu cimere, cesaro-kraljevske orlove. I tako se zgodi, da ta sreća tih i takvih narudžba polagano briše sva prijašnja osjećanja. Izraziti njegov talenat, koji uza sve neimaštine, kraj sve svoje nesavršenosti, slika ipak našu najbolju portretnu sliku XIX. stoljeća, daleko zaokruženiju nego što je kasniji Bukovac, malja cimere, malja crne i dvoglave orlove za cesarsko kraljevsku potrebu! Na taj se način sav nauk, sve htijenje na neimaštini lama. Glad i bijeda trne i ništi sjećanja, preostala mu je još gitara, koju mu je poklonio njegov drug u Rimu; njom se prenosi taj »eigensinniger Kroate« u svoje najsretnije vrijeme, koje je proživio kao mladić u Rimu. Toliko je bilo sreće tada, da je i pjevao, pače pokazivali su mu kontrapunkt, a sad ... od svega preostalo brenčanje gitare. Ton za tonom, glas za glasom slaže njegovu prošlu sreću. Slažu ti tonovi, te melankolične melodije uspomene, sjećanja — onaj grandiozni pejzaž, koji je dnevno promatrao iz dodijeljenog mu ateliera na krovištu pallazza Venezia, iz ateliera, gdje je poslije bio i Quiquerez i Kršnjavi. Sasvim gore u visinama, tamo je kutrio i radio. Pred njim je ležao vječni grad. Zeleni bokori podno Quirinala, uokvirene pačetvorine krovova, čak tamo podno Pincia. Pinije, zelen, sunčane svijetle točke blistavih palača; ljeskala se Villa Borghese, a Monte Mario je vezao na toj jedinstvenoj panorami naslagane kubuse vatikanskih zdanja sa razasutim vilama tiberskim. U sredini kao staro sivo srebro, kupola sv. Petra, pred njom stražari niski cilindar anđeoske tvrđave. Sla-

gali su ti tonovi gitare uspomene oduševljenja i zanose, Quale è colui, che forse di Croazia vienne a veder... Čini se, kao da su se u našem modernom likovnom razvitku po prvi put otvorile naše oči slučajem Vj. Karasa. Otvorile naše rođene oči i zanosno se zagledale u ljepotu, vidjele i osjetile sklad. Kao da se je po prvi put otvorio utrenik za nas od viđenog spram umjetničke realizacije. Na tom početku, na tom putanju svakako je cjelokupan rad Vj. Karasa, koliko je poznat i koliko ga možemo još danas dohvatiti i pronaći. Dijeli se u tri perioda ili tri skupine. Prvi period sačinjavaju dječački pokušaji: crtanje, male akvarelne čestitke, kopije po najraznoličnijim predlošcima, malene uljene nevješte sličice, ukrasi cvijećem na spomenarima. Siromašni sin karlovačkog krojača (bilo je šestero djece) prodavao ih je po groš svojim mušterijama. Garnizona je Karlstadt posjedovala, kao što je to bilo običajno, među svojim časnicima takozvane »Schöngeiste«, koji su se za zabavu bavili svim mogućim, pa tako i slikanjem. Takav amateur cesarsko i kraljevske pukovnije otkrio je maloga Karasa. Bio je to Koss von Kossen, velik dobričina, koji se je mnogo starao za maloga i gladnoga krojačkog sina. Preporučio ga Hauliku i drugim uglednicima, te je i njegova glavna zasluga, da je mali karlovački »velekrotki« dječak dobio potporu i pošao na nauk u Italiju. Preko Milana, pa onda Bologne stigne Karas u atelier Salghetti Driolija, Zadranina (1811. do 1877.). Početno školovanje u atelieru tog slikara može se uračunati kao neznačajno u početnički period.

Pravog metodičkog školovanja nije Karas prema školskim njegovim radovima uopće imao. Valjda ga kod Salghettija nije mogao ni dobiti. Sam Salghetti Drioli bio je iz Zadra iz bogate kuće fabrikanata maraskina. Postoji od njega velik broj slika u načinu tadašnjeg sladunjavog naročitog akademizma, koji možda znači najgore razdoblje XIX. stoljeća u čitavoj Italiji. Taj način vjerno pokazuju Salghettijeve slike »Christoforo Colombo in catena«, zatim »Apoteosi del maraschino di Zara e di uno dei suoi destillatori«. K ovima se može pribrojiti i »Jugoslavia« u akademiji, koja točno tumači Strosmajerovo federalistično shvatanje. Prikazani su zagrljeni kraljevi kao nosioci državnih ideja, a ispod njih bratska pakost i nebratski zločinački egoizam, oboružani bodežom. Od tih velikih Salghettijevih slika daleko su bolji i vrjedniji njegovi portreti, kao portret djeda (Zadar) s flašom maraskina, a možda je njegova najvrjednija slika ona djevojčica, fina u koloritu, koja se nalazi u Rimu u posjedu obitelji Cippico-Pezzoli. Salghettijev Mojsija, kojega je kupio Strosmajer, možda je kumovao Karasovu Mojsiji, koji se nalazi u karlovačkoj vijećnici. Da je Salghetti imao osim Karasa i druge učenike iz naše zemlje u svom atelieru, pokazuju svetačke slike Vjekoslava Andrića (1832.—1864.). Andrić je bio Šibenčanin. I taj talenat umire kao mlad čovjek ne navršivši gotovo svojih studija, slično Karasu. Od njegovih se slika može spomenuti Sv.

Nikola u Rogoznici, kako blagoslivlje mladu djevojku i njenog oca, zatim Sv. Magdalena. Kod Andrića se vidi, da nije bilo Salghettijevo utjecanje dobro. Po stavu, a i po značenju Salghettija razumljivo je, da je Karas ubrzo nastojao da promijeni atelier. Pošao je Meliju, koji nije mnogo bio bolji od Salghettija. Na taj način nije Karas u najranijoj dobi stekao ni solidnu osnovu, ni pravu tehničku spremu. Taj se manjak vidi u svim Karasovim radovima, osobito u crtežu. Karas je učio, kako je tada bilo običajno, crtati po odljevima antiknih kipova. Poslije je i kopirao pojedine slike starih majstora. Zna se točno, da je kopirao Lorenza di Credia. Nažalost postoje samo zapisi o kopijama, a ne kopije, koje su za nas valjda izgubljene.

Drugi i najbolji period Karasov podudara se ne sasvim s njegovim boravkom u Rimu. Karas je u to vrijeme već nešto sigurniji i vještiji. Mada je crtež slab, talenat je vidljiv, osjeća se i drugi utjecaj, mnogo bolji i mnogo snažniji od prijašnjeg Salghettijeva. Na njega utječe u Rimu nazarenska škola, kojoj je na čelu J. F. Overbeck (1789.—1869.). Nazareni su se smjestili u rimskom samostanu S. Izidora. Više je to bilo religiozno bratstvo, nego li slikarsko. Nazarenska je škola značila po svojoj ideologiji i po svojem religioznom stavu ustuk na ateističko i racionalistično shvaćanje. Većinom su to bili Nijemci protestanti konvertiti, koji su se obratili na katoličanstvo. Stilski svoj korijen vukli su ti religiozni romantici iz klasicizma, a po svojem plahom i gotovo bojažljivom stavu bili su još pravi slikari biedermeiera.

Tipni dogmatici, tražili su oblike za svoj izražaj u prošlosti kod majstora renesanse. Religiozni sadržaji renesanskih majstora bili su im vrelo, iz kojega su crpli pobude. Raffael je bio glavni prorok toga bratstva (Lukas — Brüderschaft). Bili su to puritanci, sjevernjaci, hladni, koji su se zagrijali na prošloj renesansi. Oduševljavali su se i za Ossiana, jer su bili ilustratori. Dok su njihove pasatističke i religiozne konstrukcije izgubile za slikarstvo aktuelnost, njihovi su portreti zadržali u povijesti umjetnosti svoje časno mjesto. U istinu portreti Nazarena mnogo su više karakteristični za epohu, u kojoj su stvarani, nego li velike religiozne slike. Primjer je za tu tvrdnju Overbeckov autoportret sa obitelju.

Povezana grupa toga slikarskog bratstva, tih Nazarena, primala je u svoje kolo samo sumišljenike, već gotove umjetnike, zagrijane istim idealima. Zato se Kukuljevićeva tvrdnja (u »Slovniku«), da Overbeck nije primio Karasa u svoju školu, ima protumačiti tako, da Overbeck nije u tu umjetničku religioznu komunu mogao uopće ni primati đaka. On je izdao najbolje svjedodžbe i preporuke za Karasa, jer mu se sigurno mladi Hrvat svidio po svojim radovima. Imali su ti Karasovi početci slične značajke, a i slične stilske tendencije, kao i gotovi radovi Nazarena. Može se

pače reći, da je Karasu bio ideal u to doba približiti se što više u svojim slikama nazarenskoj školi.

Iz toga je vremena najbolja i najljepša Karasova slika »Rimljanka sa lutnjom« (veličina 100 x 75) bez signature. Ženski portret u talijanskom kostimu; na zelenoj tamnoj pozadini tapete renesansnog motiva crta se jasno sjedeća figura. Svilena, žuta, više orange suknja spram crnog baršunastog korzeta opšivenog crveno, daje glavni odnos boja, na kojima je sagrađena cijela slika. Žutilo svile se ponavlja mnogo tamnije i zagasitije na rupcu, što uokviruje svijetlu put dekoltea. Slično se žutilo, ali svijetlije, javlja na lutnji, te daje skladni prijelaz prema puti ruku; preko svilene je suknje prebačena pregača od čipke, koja je minuciozno izrađena poput kakve sitnoslikarije. Relativno uspjela modelacija glave s tipnom frizurom svijetli se i izdiže od fino tonirane cjeline. Vrat i dekolte nisu toliko izdjelani i zaokruženi, dok su ruke upravo mučno izvođene i više puta brisane. Nemaju direktnosti, već je više nego sigurno, da je lijeva ruka izvedena, naime nacrtana, po kakovu odljevu ili kakovu kipu. Kolorističnu draž i harmonično slaganje boja izvrsno završuju koketno postavljene ružičaste vrpce na svilenim rukavima. Tehnički je stvar dotjerana i ima upravo po tehnici sve značajke, koje susrećemo kod nazarenske škole.

Te slične karakteristike, više vanjske, imade i Karasova »Napolitanka s cvijećem« (60 x 46). Kod tog je rada već sve čisti krasopis detalja. Loš je crtež, osobito ruke; kostim svileni, što se prelijeva u zagasitom crvenilu, upravo je vanredan. Pozadina s morem i parkom, u kojem se nalazi loše nacrtani kip Apolona, sjeća pomalo na oleografije po brijačnicama. Detalji čipke, kamena klupa, cvijeće, fino su i sitnoslikarski izvedeni.

Na taj sitnoslikarski način izrađena su i dva dražesna akvarela (29 x 20) iz zbirke Stojšić. Oni prikazuju Rimljanke u čistom kostimu Campagne; to su modeli, kakvih se još danas može naći na stepenicama S. Maria Ara Coeli, kako prodavaju ljubice.

Na isti je način izvedena »Ličanka«, slika manjeg formata, u arheološkom muzeju. Prikazuje ženu sa Korduna u narodnom kostimu, kako nosi u košari na glavi plodine, a na ramenu na kolcu obješenu perad; ide cestom pokraj miljokaza na kojemu je urezano M. V. Uljepšani pejzaž dosta je karakterističan. Horizont je postavljen nisko, na desnoj je strani primitivna gospodarska zgrada, kojoj su na drugoj strani suprotstavljeni jablani, a u pozadini vide se daleke ličke planine. Na toj je slici pokret lika i ruku drven, cijeli je lik ukočen, dok su pojedini detalji puni slikarskih draži, kao na pr. one plodine u košari i brižno izrađena perad. Seljačko ruho je izvedeno minuciozno, ornamenti su na pregači točno do u najmanji detalj kopirani, tako da ta Karasova Ličanka može poslužiti kao etnografski dokumenat.

Naravno da Karasu taj njegov način, gotovo sitnoslikarski, nije mogao poslužiti kod slika većih razmjera, gdje je potrebna i veća sigurnost u crtanju i širi zamah u shvaćanju oblika, kako se to dobro vidi na najvećem Karasovom platnu u karlovačkoj vijećnici, koje prikazuje »Našašće Mojsijevo«. Prispodobimo tu sliku s manjim platnima, opazit ćemo velike razlike, vidjet ćemo jasno dualnost u Karasovu shvaćanju oblika i boje, kao da se u Karasu bore dva svijeta. Jedno je svijet kolorirane forme, a drugo je gotovo suprotno shvaćanje, koje se više približuje tonu — razlici svijetla i sjene. Jedno je sitnoslikarsko shvaćanje, manje realistično, u neku ruku stiliziranje, a drugo je slobodnije, šire i realističnije, u svakom slučaju direktnije.

Ta dualnost je u njegovu opusu tolika, da nam se čini, da su neka Karasova platna naslikana od dva razna slikara. To raznovrsno shvaćanje nije vremenski određeno, već je jedno pokraj drugoga istovremeno. Gotovo u svim se fazama njegova kratkog života nalaze pomiješana ta dva shvaćanja, i to ne samo zbog različnih većih ili manjih razmjera pojedinih slika. Na taj nam je način i jasnija eklektička kolebljiva crta, koju ćemo u kasnijim periodima još jače i jasnije vidjeti kod kasnijih naših umjetnika XIX. i XX. stoljeća, a karakteristično je za sva periferijska likovna živovanja. Sačuvano »Našašće Mojsijevo« pokazuje sve nedostatke Karasove, ali uza sve te manjkavosti i na tom neskladno komponiranom neuspjelom platnu bljesne koja šara, što odaje pravog rođenog slikara, kako se to najbolje vidi na Karasovim nekim portretima, u prvom redu na portretima obitelji Krešić — starac i starica, karlovački purgeri. Na objema portretima je jednostavna frontalna postava lika, izražajniji je svakako portre starice. Djeluje kao osobita psihološka studija. Nije samo prikazana izražajnost glave, već su takove i staračke ruke, izvrsno shvaćene na tamnom modrilu kostima tadanjeg vremena. Jednostavni nabori toga ruha, definitivni u sebi, grade masu, kao da su sažeti. Sve sporedno na tom je portretu izlučeno, sve je mirno i u sebi zatvoreno — savršeno. Takova je i glava, sjajno nacrtana, iza podbuhlih staračkih vjeđa zuri umorno i melankolično cijeli jedan život. Pričešljane kose pod čipkastom kapom uokviruju pune a oronule oblike. Slični, ako ne isti melankolični pogled viri i sa muškog portreta; taj je pogled malo prestrašen, ima u njemu kao nekog prezira. To su oči čovjeka, koji je povučen a opet osjetljiv, sebeljubiv, uvjeren u svoju vrijednost. Kada na ovaj način čitamo ta platna, upoznat ćemo, da to nisu portreti u banalnom smislu, već su to ljudski dokumenti izraženi prostim sredstvima. Nisu običan refleks, već više; u njima je suosjećanje umjetnika, ulaženje tako reći pod kožu, ulaženje u kompleks druge prirode mogućnošću svoje osjećajnosti, i prepoznavanje, i istovremeno izražavanje dijela svoje vlastite naravi, koja širokom skalom obuhvata vanjski svijet predstava, koja saznaje i otkriva znalački sebe u

drugome. U isti čas pokazujući sebe i drugoga pokazuje čovjeka govoreći nam: to si ti. Kada kraj tih dokumenata pomislimo na virtuozne portrete Bukovčeve, osjetit ćemo još više živi i pravi osjetljivi talenat rođenog umjetnika, vidovitog Karasa.

Čudne slike, čudne boje — prvi naši portreti, koji ne opisuju, ne reflektiraju samu vizuelnu predstavu, već govore, još više, žive svojim posebnim životom, kako žive sva prava velika umjetnička djela.

Nešto poput ovih glava izražajna je i glava Madone, koju Kukuljević u svom popisu Karasovih slika spominje. Čini se na prvi pogled, da je to kopija ili možda parafraza nekog talijanskog uzora, no kod pobližeg razmatranja govori protiv toga i živost glave i nespretnost ruke djeteta, dok opet lijeva ruka Madone, koja je tako izvrsno postavljena — jedna od najljepših ruku, što ih je Karas uopće nacrtao, — izriče, da bi to mogla biti ipak kopija. Pa ako i jest kopija, onda svakako pripada među one rijetke kopije, koje po svojoj vrijednosti ne zaostaju za originalnim radom. Ta je Madona više tonska, ona se odvaja od Rimljanke sa lutnjom i od drugih poznatih stvari. Već prije spomenuto različno shvaćanje i tu je došlo na vidjelo, a još više kod portreta Dusquesnois i portreta malog »Dječarca«, koji se osobito ističe pred svima poznatim i sačuvanim Karasovim slikama te čini zasebno poglavlje u njegovom čitavom stvaranju. Na tom je malenom platnu uspjelo Karasu realizirati opet najjednostavnijim sredstvima čisto zrenje. Sva sjećanja na školu i na uzore uklonjena su, nema ih, ne postoje. Frontalni lik dječarca građen je čvrsto širokim plošninama, koje se doimlju kao velike mase, te bi se za te moglo tvrditi, da imadu u sebi nešto monumentalna. Velika silhueta ucrtana je na tamnom neutralnom sivilu primitivno, kao da ju je nevješta ruka energično bacala na platno, poput kakvog dječjeg crteža čine se te linije, što uokviruju tamno ljubičasti haljetak i punačke dječje ruke. A okrugla ponešto asimetrička glavica nije tvrdo modelirana, kao što je to slučaj kod Rimljanke sa lutnjom, već je mekano sasvim slikarski uklopljena u cijelu ploštinu. Asimetrija pomaže živost izraza, smijulje se znatiželjno djetinje oči, dok naškubljene usne, pomaknute malo u desno, kao da titraju u osmijehu, kao da proniču neku šalu. To je pravi istinski portret djeteta, ne ovoga ili onoga djeteta, već slika djetinjeg stanja, portret djetinje psihe, u isto vrijeme umjetničko djelo, opći ljudski dokumenat još više nego što su portreti obitelji Krešić.

To drugo različno shvaćanje od prvih slika ili, bolje, kolebanje spram tona može se i protumačiti donekle već i tom činjenicom, koju Kukuljević izričito spominje, da je Karas u Rimu promijenio školu, po tom i simpatije. Odalečio se i izišao je iz kruga utjecaja slikara sv. Izidora, te se poklonio krugu tadašnjih nizozemskih slikara, koji su boravili u Rimu. Tako bi bilo objašnjeno to nagijanje i odvajanje od ide-

alizirane i ukalupljene forme, bolje rečeno koloriranog oblika spram realističnijeg i slikarskijeg shvaćanja — prijelaz spram tona. I u istinu je upravo kod toga Karasovog platna vidljivo oslobađanje od svih spona velikih uzora bilo rane renesanse, bilo kasnijih majstora — na tom je platnu vlastito posmatranje realizirano do svoje potpunosti i tim je platnom Karas najdalje zahvatio unaprijed. To platno ima ponajviše aktuelnosti, i čini se po svojoj gotovosti i po likovnom shvaćanju modernom slikom.

Konačno, trećoj skupini valja pribrojiti ostale slike, koje su u ostavštini Karasovoj dosta brojne, ali u umjetničkoj razini ne dostižu gore opisane i spomenute slike. Nažalost, mnogo toga je propalo ili nestalo, tako portret gđe Mihičić u ljubičastom tamnom kostimu s bijelim ovratnikom i pričešljanom kosom, portreti Omer-paše itd. Pribrajaju još ovom opusu autoportret, na kojem je naznačena na poleđini godina 1845. Ta godina nikako ne može odgovarati, jer autoportret prikazuje starijeg muškarca pod fesom, pa ako je i po tradiciji obitelji, u kojoj se našao taj portret, to vjerojatno autoportret Karasov, to taj portret mora biti iz vremena pred Karasovu smrt. Kako većina nije signirana a kamo li označena godinom nastajanja, vremenski se slijed može tek naslutiti. Sva je prilika, da se Karas vratio kući prekinuvši svoje studije u Italiji. Time se odijelio od likovnih središta, od likovne sredine, u kojoj je dnevno susretao prerazne umjetnike, i priznate i nepriznate. Pratio je cijeli likovni život, promatrao umjetnine i stare i suvremene. Našavši se sam, bez ikakve umjetničke sredine, bez umjetničkih poticaja, bez društva, koje bi ga i malo razumjelo, morao je neminovno likovno nazadovati i konačno klonuti. Ostale su tako nedovršene slike sitnoslikarski poslovi s etnografskim perspektivama i anegdotske, navodno narodne ilustracije. Kod nekih slika osjeća se pad, vidi se sve veće likovno rasulo.

Kako se krug oko Karasa sve više suzivao, strmina je bivala od dana u dan sve veća. Kukuljević je to nazvao letargijom i bolesnom hipohondrijom. Naoko sretni incident puta po Bosni u tom periodu ne pomaže mnogo Karasu. Omer-paša Latas, sarajevski tašlihan, i sve ono drugo krasno i rodoljubno romantično fraziranje, obećavanje, sve je to bilo preslabo, da se ovo glavno i najvažnije ispravi, a to je bio bijedno slomljeni razvitak jednog talenta.

»Odlazak serežana«, »Justitia« itd., pa onda onaj tužni »Djed, unuk i vila« i kako se sve zovu ovi radovi ili kako su ih nazvali ljudi, koji o umjetnosti ni pojma nisu imali i koji su od te umjetnosti upravo sve ono tražili, što im ni jedna umjetnost ne bi mogla ni pružiti.

U tom polaganom, ali sigurnom posrtanju, u neminovnom propadanju znači romantična priča o njegovoj ljubavi spram karlovačke bogatašice samo predzadnju stanicu njegova križnog životnog puta. Još posljе-

dnji se put opiti velikim i jakim osjećajem, još posljednji put pokušati s nekim idealom u potpunoj samoći i u krvavom očaju! Ta »drska ljubav« bijednog odrpanca i gladuša izaziva naravno u Garnizonstadtu skandal, i društvo ga karlovačko potpuno odbacuje. Prima ga Strossmayer i zove u Đakovo. Pomaže ga, ali je već prekasno. Karas mjesto da slika kod biskupa, on luta po đakovačkim šumama. Tamni slavonski lugovi, samoća i očaj jedini su njegovi drugovi. »Propali čovjek«, neuspjeli genij, odbačeni nesretnik prilazi svome svršetku. Kršnjavi (Kolo 1905.) priča o prvom samoubilačkom Karasovom pokušaju. Priča, kako je provalio blijedi i okrvavljeni Karas jedne večeri među biskupovo društvo, kad su se najljepše Strossmayerovi gosti s biskupom kartali. Bilo je to godine 1857. Poslije toga i od Strossmayera odbijen, vraća se u Karlovac, jer nema kuda. Tamo u svom rodnom mjestu, usred svoje jadne i bijedne rodbine čeka ga crno, ono se ponavlja uokolo posvuda, — zastire sve. Iluzije su pale, a ostao mrak. Karas kao da u tom mraku traži svemu proživljenome smisao, grabi konačno note i sklada... Prolazi prošlost, doživljuje još jednoć sve i prebrojava i sklada tužaljku na vlastite riječi, svoj zaključni mrtvački kor.

U virovima je Korane završio samoubojica svoj talenat. Mukla grobna Karasova tužaljka, pjesma očaja i rezignacije, završava drugi period kao neki stvarni i tužni refren, koji ječi tamnicom apsolutizma. Stvarni refren ilirskih budnica, kojima je taj isti period počeo.

LJUBO BABIĆ

DJEČAK U VELEGRADU KOJI JOŠ NIKAD NIJE VIDIO ŠUMU

Još nikada nije vidio šumu
u toj kući punoj čame.
Noću nosači, odani rumu,
stubama penju se, kunu, rad tame
očešu o stijenu rame
po džepu traže, da nađu čik na dnu mu;
čik, koji žut i vlažan nađu na drumu.

Majka mu rano u krevet ode.
Dok u krčmi otac pije,
on sluša iz kuhinje kapanje vode,
dahom mrzle ruke grije
dok mu srce burno bije:
u kalendaru gleda, oblaci brode,
a pod njima šuma, kroz koju lisice hode.

Kako dugo ga već muči
na toj slici šuma gusta;
kada bi mogao u nju ući
na list rosni stavit usta,
jer ovdje je čama pusta
i čađa pada po šesterospratnoj kući,
a ljudi su u licu svaki dan sve žući.

Pričo mu jednom drvosječa stari —
u dvorištu cijepo je drva —
da hrastovi širi su nego ormari
i vrijeme da teško ih srva,
da dom su za pticu i crva.
Priča drvosječa, dječaku lice se žari,
za njega same čudnovate stvari.

I u njem miso postaje sve jača:
pobjeći iz ove kuće mračne,
iz ovih muka, uzdaha i plača,
u šumu poći, trčati kroz struje zračne,
pa valjda na granama vise ure tačne,
jer on mora brzo da se vraća
prije no otac se donjiše sa pijača.

I jedne noći, budan, ustavi dah;
sluša: mati već smireno diše
i dršćući, nesiguran, plah
niz stube sađe; u kući sve je tiše,
na vjetru otkinuti žlijeb se njiše,
i sipa glasno na prozore prah;
on časak stane, uhvati ga strah.

Tada odlučno u dvorište stupi;
na nebu zvijezde daleke i strane.
Pažljivo ga gleda štakor u šupi,
on se sav u se skupi i ni da se gane;
misli: u šumi ogromne su grane,
i medvjed na skok spreman vreba u rupi.
Ej, da novaca ima, da revolver kupi.

Postrijeljao sve bi medvjede;
na dugom lancu za sobom u grad ih vucao,
tada sazvao bi susjede sve,
rekao: Ovo sve ja sam sâm napucao;
i svakome bi jednog medvjeda dao;
i dječak dršće i misli na svoje sne,
a štakor gleda, ima oči zle.

Ali dječak pretrči dvorište smjelo
i preko plota na ulicu sađe.
Ej, kako je noću ogromno nebo cijelo,
ne će l' se prepast kada se u šumi nađe?
Ipak je u svom krevetiću rađe;
sa starim pokrivačem grijat tijelo
a lampica osvijetli klinčac i propelo.

Pokraj laterna malen cestom kroči;
kakve to žene na uglovima stoje,
kako imadu izmorene oči,
pa zar se one same u noći ne boje?
I on ih upita, gledeć u cipele svoje:
Kud se to, molim vas, može u šumu doći,
al najkraćim putem i svakako još ove noći.

I sve se te žene oko njega sjate
u kasnoj noćnoj uri,
i ne mogu nikako da shvate,
da njemu se u šumu žuri;
i kaže jedna i posve k njemu se zguri:
Tu možeš, mali, hodati sate i sate,
al šume nema, tek čađa će padati na te.

Dječak je tužno oborio glavu,
tad rekne: ljubim ruke, i odjuri dalje,
za njim smijeh ječi u noć mračno plavu,
on ide, ide sve dublje noći u ralje,
za njime vjetar lišće i papire šalje,
tad šane dječak, sjednuv u parku na travu:
Ali ja mislim, ja sam ipak u pravu.

Pa zaludu u kalendare ne meću
slike o šumi, hrastu i o gljivi;
ne treba klonut; — i noge sve brže šeću,
a mir, tek gdjegdje još jedno svijetlo živi
i dršće plaho, kao da nešto skrivi:
sjene mu nemirno po zidu lijeću,
a sat od nekuda udari uru treću.

Dječak je umoran, sve više mu se zijeva,
tad začuje kako harmonika svira;
iz jedne krčme na pločnik svijetlo se lijeva
na prste se podigne i hladnu kvaku dira
i uđe pa među pijancima bira
kog da za šumu pita, malo oklijeva,
tad upita bradonju, koji kraj čaše pjeva.

Taj u njega čudno zuri, pogled mu pjani;
tada mu na rame stavi tešku ruku
i reče tužno: Dijete, ja već od lani
nisam u šumi bio, — a čežnja u zvuku
njegovog glasa drhti, tad šapne u buku:
Ajd kući, mali, nisi ti ptica na grani,
mi u blatu se budimo, a ona u rosi urani.

Iz krčme dječak ode snuždena lica,
šapuće: Šumo, teško je k tebi stići,
a mora da si topla i puna ptica.
Iz krčme neki tanki glas još kriči
i kao da svitanje misli već na zemlju sići
za nekim zvoni budilica
i sve je glasnija glazba telegrafskih žica.

I dječak vidi, odluku treba da stvori;
kući je prekasno, već ga otac čeka;
pijan će da ga na kamen kuhinje obori
i tuć ga remenom, trzat će leđa se meka.
Al što je to? Pred njime iz mraka blista rijeka.
Gdjegdje na brodu kakovo svijetlo gori,
al njega čežnja za šumom sve više mori.

U mraku na kamen nasip dođe
grgolje valovi, nespojno dišu;
dječak kraj brodova zamišljeno prođe
i vidi: obrisi čamca se na nebu rišu,
i uvodi se vesla nemirno njišu,
pa misli, kako da s čamcem do šume pođe,
gleda ga, a voda glasno kamen glođe.

I sav se razveseli, našo je rješenje:
niz vodu će otplovit i tako k šumi će doći,
i nagne se k čamcu, val mu se na ruku penje;
umorno lanac traže pospane oči,
hoće l' ga slabe ruke odriješit moći?
on primi za željezo, i jer ga umori bdenje
u vodu pljusne i tamo nađe smirenje.

Zakriknu glasno, al već mu u ustima voda
i potonu dječak, jer htjede vidjeti šumu.
Zalaje glasno neko pseto sa broda,
daleko negdje štropoću kola po drumu,
al nikakav štropot ne smeta više snu mu.
Po dnu nošen vodom ko da hoda,
a zvijezde već blijedo blistaju sa svoda.

VJEKOSLAV MAJER

U SNIJEGU

U naletima, s vjetrom, koji ga je lomio u svjetlucave, modrikaste kristale, čitave noći i čitave dane, snijeg je pahuljao, gust, mokar i mekan, uplićući se u krhko granje stabala, golo i tugaljivo, slažući se po uvalama u skupocjene ćilime i umarajući oči oštrom, prkosnom, beskrajnom bjelinom, koja je samodopadno izazivala bljedunjavi, sušičavi dan, jadno ozebao i bespomoćno samotan. Često drag i dobar, mazno svilenkast i raščijan, snijeg je znao da se prorijedi, da velikodušno zastane na putu i ispruži ruke u odmoru, kao dvije duge, studene staklene ploče. Tada bi u beskrajnoj sivoći izvirilo sunce, luckasto, travanjsko, začaureno oblacima, ali bi se samo časak zadržalo nad humovima, savršeno bijelim, i razveseljenim brđanima, koji su užurbano navaljivali s lopatama na krovove, svinute pod nemilosrdnom, vlažnom težinom: odlutalo bi skitnički, možda s nešto žala u neveselim, dubokim očima, odrazujući se još dugo u pahuljama, koje su iznova navalile sudarajući se u letu i prestižući nestrpljivo jedna drugu. U noćima je prosinac znao da stane na mostu na potoku, obučen u bijelo, da se tamo razgovara s kućama, koje su iskašljavale čupave gomile dima čisteći lule velikim, žutim, od duvana ispaljenim noktima. Stabla su ga pozdravljala šutljivim poklonima, a on je tresao sijedom bradom i mirio pse, koji su uznemireno skakali po tarabama. Čak je i potok znao da se javi (izdišući pod snježnom naslagom) žuborom brbljavim i ženskim, koji je potmulo izlazio u noć, raskidan udarcima vjetra. Bilo je slučajeva, da su bregovi, zaželivši se jedan drugoga, postavljali među se krt, pamučan most od snijega, preko kojega su se dodirivali mokrim nosovima, u znak pozdrava. Tome su se srdačno smijale vrane, koje su stanovale po njihovim hrbatima i bokovima, ali su redovno ušutjele još prije, nego ih je smijeh prošao, jer su se bregovi ljutili i udarali u noć šiljastim smrekama i jelama, koje su stražarile na njima, obučene u staklene pancire i naoružane dugim, turnirskim kopljima, na čijim se vrhovima blistao led (kao starinski vitezovi, kad su polazili da se biju za žene, koje su voljeli). Bilo je vrlo zanimljivo gledati, kako se svjetlucaju gladne vučje oči, dok se čitave čete povijenih repova vuku kroz snijeg prema kućama, koje su izdaleka domahivale crvenim maramama, okićenim bijelim cvjetovima.

— Moram da otputujem, pa bih htio da se prije toga oprostim sa znancima i prijateljima — govorio je prosinac spuštajući se čas na jednu, čas na drugu nogu (sav u bijelom, kao polarni medvjed), ne zato, što bi mu bilo zima, već iz nestrpljivosti. — Moram da otputujem. Šta mogu?

Dimovi, koje su lule otpuhivale, lomili su se plavi i mirisavi. Krovovi su se prigibali, dok su kuće govorile:

— Pa . . . nama je i žao za tobom. Možda samo zato, što bi i mi htjele, osuđene na vječno stajanje na istom mjestu, jedanput otputovati, a možda i zato, što te volimo. To je teško ovako bez promišljanja odrediti.

Uklanjajući se vjetru, koji je radoznalo žurio dolinom, prosinac je tada starački ponavljao:

— Moram otputovati. Šta mogu?

Kuće su kašljale i potvrđivale:

— Pa... nama je žao, da ti iskreno kažemo. Ali da li je to baš zato, što odlaziš?

Bilo je mjesta, koja su se dugo borila protiv snijega. Vlažna i topla, hvatala su pahulje dlakavim dlanovima topeći ih i skvrnaveći savršenu bjelinu svojim crnim, prljavim licem, koje je mračnjački mrzilo čistoću. Izazvan tako, snijeg se borio dane i noći, neumoran, požrtvovan i žustar, ali su mu neprijatelji odgovarali istom žestinom crneći se i dalje posprdno i rugajući se zlobno njegovu jalovom bijesu. Pod tim mjestima ključala je iz zemlje voda, topla i sumporna, isparujući u uzduh mlake, mineralne mirise, spremna za borbu kroz mjesece i mjesece. Ta je mjesta okolišavao prosinac, star i trom, a ona su, kao pauci, pružala za njim lakome pseudopodije, kojima se on s gađenjem izmicao.

— Moram da otputujem — govorio je turobno tresući sijedu bradu, koja je zveckala stakleno i prazno.

U snijegu, koji se gomilao po njemu neumorno, pognut, student je žurio nervozno za djevojkom, ukočenom na vrhu brijega. Bio je zaduhan, a ona se gore jako smijala, sva bijela od pahulja, što su joj šarale kosu i topile se na licu i čelu. Putem uz brijeg prošla je dosada samo ona. Već ozebao, on je pažljivo stajao u njene uske, duboke stope, dok se nije zasramio svog kukavičluka (potrčavši neočekivano kroz najdublje nanose). Ali je već za čas stao, sa snijegom u cipelama i čarapama, a ona se gore opet počela smijati. Tada se student uvrijedio. Zaboravio je na zimu goneći je uzduž čitave strmine, dok je nije stigao baš na rubu potoka. Njega je zamah bacio u potok, otkuda se izvukao mokrih nogu.

— Ipak sam te stigao — rekao je zadovoljno, jer se ona još uvijek smijala vitlajući nogama i rukama i veseleći se iskreno njegovu zadovoljstvu.

Tada su počeli silaziti prema selu u mećavi, koja je bila tako gusta, da nisu ni deset koraka razabirali pred sobom. Na mahove osjetili bi kamenje pod sobom, po čemu su jedino znali, da nisu sišli s ceste. Student je šutio, jer ga je počelo zepsti u plućima, a on je dva dana prije polaska kući bio kod doktora baš radi pluća. Prtio je gust, ljepljiv snijeg (bijeli, mokri katran) misleći neprestano na prigušeni rentgenski šum u mračnoj sobi, na blijede, mršave žene u čekaonici, koje su čekale na red držeći, za kašlja, maramu pred ustima, na doktorovo lice, sivkasto u mraku, kako se naginje k njemu:

— Jeste li kadgod imali jaku upalu grla, možda još kao dijete?

Galerija Meštrović

Galerija Meštrović

Blistavi metalni dršci na aparatima boli su oči, koje su od toga suzile. Bijelo električno svijetlo (naglo upaljeno poslije tame, razrezane na polovici ljubičastim zrakama, koje je gotovo osjećao u kostima) ispunjalo je sobu nečim hladnim i neveselim, od čega se čovjek ćutio tjeskobno i pečalno, čudno svijestan svoje sićušnosti. Student se nije sjećao, da je bilo kada imao upalu grla, ni kao dijete, što međutim nije značilo, da je ipak nije imao. Ali se zato sjećao, da su ga na prvoj pregledbi za vojsku odbili radi plućnog katara. Godinu dana poslije, doduše, tome kataru nije bilo ni traga, nego su ga odmah uzeli.

Prosijed i tih, doktor je sve zapisivao, što je čuo.

— Sjećate li se, da ste kada dugo kašljali, čitave mjesece?

Student je morao potvrditi, da kašlje svake zime, samo to nije konstantno, a nije ni bolno. Ne izbacuje nikada ništa.

Doktorovo pero je neprijatno cviljelo na papiru skupljajući dlačice, koje su pravile mrlje. Doktor ih je istirao na noktu ne dižući glave.

— Doći ćete sutra i donijeti pljuvačku za analizu. Zasada nije opasno, ali ja bih želio, da svaki mjesec bar jedanput dođete na pregledbu; ni radi čega drugoga, nego samo radi kontrole. Pušite li?

— Pušim.

— Nemojte više pušiti, a nemojte ni piti, ako pijete. Ni malo. Jeste li oženjeni?

Student je pocrvenio, ali je odmah zanijekao.

— To je dobro. Zasada nemojte uopće imati posla sa ženama, mislim, da me razumijete. Pluća vam nisu zdrava, iako se još ne može ustvrditi ni da su bolesna. Hilusi su vam natečeni, možda ste kada živjeli s kim sušičavim, pa je to posljedica toga? Bilo bi jako dobro, da sada, preko praznika, odete iz grada kuda u bregove. Možete li to?

— Mogu.

— Puno spavajte i puno jedite. Vi niste ovuda? — Doktorovo pero napravi još nekoliko poteza, a tada se ruka, koja ga je držala, zgrči, jer je doktor zakašljao. — Jeste li zapamtili, što sam vam kazao? A sutra mi donesite pljuvačku. — Doktor je ustao.

Toga se plašio student spuštajući se s djevojkom prema selu, jer je osjećao vrhove pluća kao male, razrezane, svježe rane, koje čame u studenoj vodi. Osjećao ih je uzdrhtale i uplašene, kako vibriraju, dok diše, kao žice na vrlo osjetljivom instrumentu, koje je netko surovo udario rukom. Uvlačeći vlažan uzduh, ispunjen snježnom prašinom, čuo je, kako mu glasilnice u grlu škripe, a toga se bojao, kao što se bojao snijega, koji mu se topio u cipelama. Pred njim je išla djevojka smijući se još uvijek u snijeg i mrak, dovaljan mećavom, vesela radi studentova pada u potok.

— Svira ti u grlu — rekla je ona. — Prehlađen si? — Postala je naglo zabrinuta. — A nije ni to dobro, što su ti noge mokre. Moraš se pre-

svući i uzeti suhe čarape, čim dođemo kući. Skuhat ću ti lipov čaj s medom, pa ćeš ga popiti prije spavanja.

Snijeg je lepršao ne sustajući, sve gušći i gušći. Donosio ga je vjetar, koji je neumorno obilazio selo bosim nogama, pomodrjelim od studeni. U snijegu su se kuće same sebi činile smiješne: kao varganjevi klobuci na mokrom humusu, one su čučale žmirkajući svijetlima, koja su u tami nalikovala na signale, što se bespomoćno i jalovo pale u magli gustoj i čađavoj. Jutrima su ljudi žurno odgrtali snijeg s niskih krovova i ispred pragova (duvajući u dlanove, koji su se smrzavali), ali su brzo prestajali, čim bi uvidjeli, kako snijeg za čas pokriva ono, što su oni satima čistili. Često su zazvonila zvonca saonica između kuća za konjima, kojima su se pušila leđa. Na njih su se djevojka i student objesili, jer je njoj bilo žao njega i njegovih mokrih nogu. Vozeći se, oboje se opet raspoložilo. Student je htio da sruši djevojku u snijeg, ali se poskliznuo na zaleđenim daskama i pao sam (glavom u jarak, do grla ispunjen snijegom). Tada ga je djevojka izvlačila, ali je i ona pala. Bili su baš pred direktorovom kućom, pa su ih kroz prozor motrile njegove tri neudane kćeri. Snijeg je tako nevjerojatno padao, da se nisu usudile ni rubove lica pokazati napolje. Pitale su kroz prozor studenta (ali im je on slabo razabirao glasove, jer ih je prigušivao snijeg i mokrina, koja je zadojila sav uzduh):

— Kada ste došli?

Mjesto njega vikala je djevojka, da je došao juče. Onda su ih one pozvale, da dođu k njima poslije večere slušati radio i piti čaj s keksima.

— Zar vam je toliko stalo do mene? — pitao je student, koji se uvijek radovao, kad bi izazvao žensko zanimanje.

— Morate doći — odgovarale su one, ne razumijevajući ga pravo, a stalo im je uistinu do njega, ali ne zato, što bi ih on sam po sebi mnogo privlačio, nego zato, što su sve tri bile neudane, iako su imale kuću, radio i najveću trgovinu u okolici.

— Ne, mi ne ćemo doći — rekla je naglo djevojka, koja nije htjela, da student ide direktorovim kćerima. — Mi ćemo piti čaj kod kuće, a poslije njega ćemo čitati i slušati vjetar u dimnjaku. Ne ćemo doći. Ne ćemo doći.

Trčali su snijegom, koji je nevjerojatno padao, a noge su im se zaplitale u njemu. Jagodice im postadoše crvene. Ruke se ugrijaše. Kuća, u kojoj su stanovali, zasvijetli im intimno pred očima. Poželješe svoju sobu s puno drva u peći i malim, sadrenim aktovima po stalcima za cvijeće. Direktorove kćeri su nastavile gledati kroz prozor. Nikoga nije bilo na čitavoj bijeloj cesti među kućama. Tada snijeg (eremita, razdragan samoćom) poče još žurnije padati u noć i studen, što je sablasno rasla.

Večerima su djevojka i student znali biti prava djeca. Pripijenih lica uz vlažna prozorska stakla, oni su velikim očima milovali pamučnu mećavu, koja je bješnjela ustrajno, gusta, vlažna i raskalašena, kao što su nekada, mlađi i naivniji, motrili mjesec, kako se tajnovit penje modrikastim i maslinastim nebom, dok mirišu dunje i suhe šljive po gredama pod stropom i u mirisavoj unutrašnjosti ormara. Student je polagano rezao nožem granu za granom s bora, koji se tamno zelenio u uglu (slušajući, kako tugaljivo pucketaju iglice na plamenu i sobom se širi iz peći topli miris upaljene smole). Mračni su zidovi, osvijetljeni plamenom, poprimali groteskne oblike, a silhuete pokućstva grčile su se mikelanđelovski u tami, po kojoj su prsti vatre igrali uznemireno i bojažljivo. Razveseljena bilo čime, djevojka je običavala dugo pjevati, dok se vatra zamišljeno žarila osvjetljujući zelena i siva leđa knjiga i kazaljke na uri, koje su savjesno putovale. Redovno je noć pokušavala ući u sobu, mokra i ozebla, uskim šupljinama između prozornih okna i drvenih okvira, ali se nikada ne bi mogla provući, nabrekla od vlage, koja je loptila iz nje, kao krv iz rane. Ostajala bi napolju, u snijegu, koji je mrzila, jer ju je nagrđivao bjelinom. Tada bi se student, zagledan u sebe, kao u ponor, sjećao vožnje u vagonima sa zamagljenim prozorima, iz grada do posljednje željezničke stanice, kao i autobusa, koji ga je dovezao od stanice kući probijajući se mučno satima kroz snijeg i trubeći otegnuto kroz sela, koja su danju i noću izgledala jednako mrtva.

— Dobru noć! — željeli su putnici izlazeći jedan po jedan na raskršćima, koja su mimoilazili, a njihove su se cigarete naglo gasile ovlažene pahuljama.

Osjećajući, kako ga kašalj grebe u dušniku, student je, da ga spriječi, palio cigaretu za cigaretom, što su dalje odmicali, sve nervoznije. Sve više osamljen, složio je noge na praznom sjedalu, koje mu je bilo nasuprot, ludo želeći da usne, ali je autobus baš tada zastajao, jer su mu nanosi zakrčili put, nevidljiv u noći i zamotan u snijeg. Dolazili su iz sela konji, autobus je dahtao u agoniji, bijesan radi svoje nemoći, seljaci su psovali pljujući baguš i mirišući šljivovicom, a putnici su izvlačili kovčege i svoja troma tjelesa da olakšaju teret. Kod takovih zastoja studenta je nesavladivo spopadala tuga. Ruke su se splitale, napadnute željom, da budu aktivne, a članci su u njima pucketali servilno, nemoćni isto tako, kao čitav student, kome su oči počele dobivati grozničav sjaj.

— Možda bi vama bolje bilo, da ostanete u kolima — govorili su putnici studentu, ražaljeni otužnom sluzavošću njegovih bjeloočnica, koje su često znale da se nesigurno okrenu.

— A ako ne ću? — izazivao je on, uporno želeći da svemu prkosi, iz nerazumljivih i nepoznatih razloga.

U noć su konačno stigli na cilj, samo student nije mogao do jutra zaspati, mučen kašljem, koji mu je tjerao suze na oči, grčio ga čitava do žutih tabana, na petama crvenkasto bojadisanih ozebinama, stežući mu vrat, zabijajući mu nokte u dlanove i svijajući ga u napadima. Djevojka je panično bježala sobom od zida do zida, raskolačenih očiju, u kojima su se zjenice grozničavo širile, a student je u pauzama, kad bi se kašalj odmarao, psovao suludo (bacajući sve, što bi mu došlo pod ruku, u svjetiljku, koju je djevojka štitila svojim tijelom). Slan, sluzav, kao puž, ljepljiv do odvratnosti, pakostan, kašalj je gmizao upaljenim dušnikom, koji nije mogao primiti dovoljno uzduha, koliko su ga tražila lakoma pluća, ustalasana, kao transmisije. Student se gušio (u groznici pričinjajući se sam sebi fanatikom, koji se davi vlastitim rukama). Oko njega su, iskešeni i crveni, igrali đavoli na dlakavim nogama sa satirskim kopitima i jezičinama, koje su bile luđački isplažene prema njemu. Kad mu je konačno kašalj popustio, uplašen njegovim upornim kletvama, ležao je izmučen jedva dišući, a djevojka mu je trla čelo i izbočene kosti pod obrvama, gdje su ga lagani ubodi živčani izazivali na vrisak. Dotle je u drugoj sobi visoki ženski glas prigušeno optuživao muški glas, koji se rjeđe javljao.

Ženski je glas počeo siktati, a jedno je tijelo, to se jasno čulo, skočilo svom težinom na pod, koji je zaškripao svijajući se.

— A ja kažem, da ti lažeš ono, što si o meni rekla. Meni je žena već preko glave, a ne da još tražim nove. Do bljuvanja sam ih sit.

— Ja ću je izbaciti iz kuće u zimu i snijeg, a ne ću je hraniti za tebe. Dosta je, da tebe izdržavam. Na moje si došao, ne radiš ništa, pa bi još htio i gospodar da budeš. Da ima suda i pravde, već bi te se davno riješila. Parazite.

Muški se glas naglo pretvara u urlanje zvijeri, koja je ranjena bolno i teško; on se protegne u zraku, kao tijelo, a riječi postadoše oštre, kratke i odsječene, kao komadi leda. Studentu je hripalo u grlu, a djevojka je uplašeno bježala do zida, ne znajući, što da radi.

— Ništarijo! — siktao je ženski glas.

— Jezik za zube!

— Gubi se iz moje kuće!

Tada su glasove zamijenili mukli udarci izmiješani zveketom stakla i porculana. Djeca su plakala (a bilo ih je troje i spavali su u istoj sobi), ženski glas je dozivao u pomoć, psovke su pištale uzduhom, a student je bacao cipele u zid, lupao šakama o njega i derao se neljudski:

— Ne mogu disati. Jeste li ljudi? Da bar skapate!

Padao je snijeg zasipajući prozore i umatajući kuću u ogrtač od bijelog kaučuka, kroz koji je prodirala samo tišina. Bregovi su se milovali u noći, a u šumama su stabla stenjala, kao nosači pogureni pod teretom. Katkada su čitavi oblaci htjeli da se uvale među njih, ali su, ganuti mol-

bama sa sklopljenim rukama i prignutim koljenima, odlazili dalje. Slična kotlu s vrelom vodom, koja ključa, mećava je, što se više bližalo jutro, postajala sve raspojasanija i strasnija u milovanju djevičanskih dolina, koje su se stidljivo mazile pod snijegom. Nasrtala je golicajući ih požudnim prstima, koji su bili dugi, plavičasti i sedefni. Nadražene, doline su se svijale u grču, podatne i meke, kao tople žene, a hrastovi su na njihovim rubovima, gdje su se penjali bregovi, šaptali tajanstveno jedan drugome polutihim glasom o orgijama, koje su se zbijale ispod njih. Muklo i mrtvački počelo je kroz snijeg zvoniti zvono kušajući da prodre u kuće, da pođe cestama, da se uspne na bregove, da zatalasa tišinu, ali se njegova brončana pjesma ne svidje vjetru, pa je on zatjera u paučinastu unutrašnjost zvonika, gdje poče umirati cvileći žalostivo, kao pregaženo dijete.

Danima liječila je djevojka studenta samo kuhanim vinom, u komu je bilo mnogo žutog šećera, čaja i cimetovih kora. Posakrivala mu je cigarete, rum i rakiju, jer joj se činilo, da mu za disanja hriplje ne samo u grlu, nego još jače u plućima s prednje strane, a nije znala, da li to pluća samo rezoniraju prenoseći šum otečenih glasilnica iz vrata, ili su zaista ranjena zimom, koja se svugdje zmijski uvlačila. Hranila ga je medom, po kome su plivali sitni, lihtokerski kristali, kao kompaktne grude u ljepljivoj tekućini boje razrijeđena indišrota. U rana jutra, kad se zora uvlačila kroz prozore, blijeda i ozebla, student joj je pričao o svoje dvadeset i dvije godine, koje su neveselo protekle, ostavivši u njemu samo trpki, grki dojam nečega mučnog i sramotnog. Ne imajući pravoga djetinjstva, koje je pečalno proteklo između materinih dnevnih udaraca (jer nije učinio sve, što mu je naložila, a ona se muči za njega hraneći ga suzama i krvavim znojem, jer je zaspao, a nije izmolio sve večernje molitve, kako ga je ona naučila, jer je i opet čitavo poslije podne čitao i skitao se po vrbicima uz rijeku i tuđim vinogradima, a nije otišao, kuda je trebao otići, i donio, što je trebao donijeti), odijela, koje je izblijedjelo i okračalo, nogu, koje su od vjetra i vode bile crvene i ispucane, sirotinje i vječnog kukuružnjaka, sirutke i poklonjenog voća; ne imajući, isto tako, ni poslije djetinjstva ni jedne svijetle uspomene, živeći sumorno po malim kućama predgrađa, boreći se u školi za najnižu pozitivnu ocjenu, koju su mu rado uskraćivali, jer je dolazio bos, iako je to bilo protiv disciplinskih pravila, jer nije imao knjiga i jer nije bio uredno ošišan i čistih cipela; ne imajući nikada ni jednog prijatelja, koji bi ga iskreno, toplo zavolio, kao drug druga, kao čovjek čovjeka, već se redovno krećući u društvu, koje je, doduše, rado odlazilo s njime u vinske podrume i noćne lokale sa sevdalinkama i makedonskim pjevačicama, ali je zato prvom prilikom pljuvalo po njemu okrivljujući ga radi svojih bestijaliteta i poroka i odnoseći se prema njemu kao prema psu; on se ispovijedao djevojci sa suzama u očima, s rukama,

što su se nemoćno klatile u polumraku jutra, koje je točilo smaragdne suze po prozorskim staklima, s crno osjenjenim udubinama ispod očiju, duboko upalih u šupljine, kao u ponore. Da je ipak sasvim ne ražalosti, završavao je pričanje opisima izleta, koje je pravio s njom u rana proljeća, kad su se već snažno rascvali bijeli jorgovani i blijedo-ružičasti kestenovi, koji teško, opojno, zagušljivo mirišu; u jeseni, kad su boje bile muriljovski sočne (zasićene mirisom prezrela grožđa, krošanja punih krhka zlata i krvava karmina, koje je vjetar brižno šišao); u ljeta, kad su sjedjeli uz brdske potoke, brze i brbljave, koji su izazivali svježom, prštavom bjelinom pjene na ljubičasto-zelenim plohama površine. Tada su oboje bivali djetinjasti. Djevojka je bacala jastuke po slikama pređa, koje su se mrštile na zidovima. Otvarala je prozore, da svijetlo padne na starinske pejzaže s mostovima i seljakinjama, koje vode djecu preko njih.

— Poludila si — govorio je student.

Djevojka je prkosila:

— Krivo ti je?

— A da mi je zaista krivo?

— Onda to ne bih radila. — Djevojka je kušala, da se uozbilji.

— Ne bi?

— Ne bih.

Tada je student pogodio maramom za kosu plavičasti štileben s parobrodom i jednom udaljenom jedrenjačom u pozadini na zeleno-plavom transparentu morske površine. Slika bez stakla, slabo pričvršćena u okvir, zazvečala je muklo na podu, ali se nije oštetila.

— Pada snijeg. — Djevojka je gledala kroz ružičnjak u raščijane pahulje, koje su ustrajno lepršale.

— Bojiš li ga se?

— Ti ga se više bojiš od mene.

— Na to se baš ne bi mogla priseći?

— Koliko god puta hoćeš.

Tada su se smijali svojim sobama, u kojima je gospodski gorjela vatra u pećima iz zelenih glinenih ploča. Smijali su se dekorativnim slikama sa satirima, nimfama, trikolorama, boljarima u surkama i plemkinjama u narodnoj nošnji, izrađenima u maniru Vlaha Bukovca. Zastajali su pred rafaelovskim renesansnim sveticama, koje su imale u oblicima mnogo mekoće i topline jesenjih sumraka, kad se očekuje kiša. Tada student više nije kašljao. Ljutio se radi hrane, kojom ga je djevojka hranila. Tražio je duvan i rakiju. A nekada je bježao iz kuće kroz hodnike, po kojima je tiho kapala sa stropa voda. Direktorove su kćeri stajale na prozoru s podočnjacima i oksidiranom kosom. One su se porugljivo smijale studentu:

— K nama niste mogli doći?

Snijeg je jako popustio. Bjelina je bola oči naučene na sobnu sivost bez bridova i oštrih vrhova, koji bolno strše. Ne razabirući ih jasno, student im je zato mnogo jasnije čuo glasove, malo ostarjele, šuplje i melankolične, valjda radi snijega, koji je svemu patvorenom i lažnom skidao patinu.

— Obolio sam, a ni sad još nisam zdrav. Ali ću svakako doći, kad prvi dan izađe sunce. Sad mi još nije dosadno, a ja imam običaj, dobar ili loš, ne znam, da tek onda mijenjam mjesto, kad mi dosadi. Tako i jedem tek onda, kad ogladnim, iako to možda nije zdravo.

Djevojka je stajala na vratima gledajući rijetke oblake i ljude, do pojasa u snijegu, kako se penju cestom prema crkvi, koja se odražavala crvenim zvonikom i smrznutim križem. Nju nisu voljele direktorove kćeri, jer je bila mlada i vesela radi svoje mladosti. One su počele istezati vratove kroz prozor, kao rode, ne obazirući se više na studenta, koji je stajao gologlav i zamišljen. S brijega su u dugom nizu silazile saonice, koje su putovale prema općini. Sve su kuće pušile s tihim uživanjem. Kestenovi su stidljivo otresali snijeg. Iz škole je izlazila učiteljica žureći se, da se ne sretne s kapelanom, koji se gegao, kao patak, uskim nogostupom, koga su razrovali konji.

S pošte su odgrtali snijeg, ispod koga zablista crveno crepovlje sjajnim cinoberom. Jedna gromada padne na glavu direktoru, koji je kroz prozor dodavao poštarici pisma i novac. Sredinom ceste prođe velik žandarski pas s repom visoko zadignutim u uzduhu i dostojanstveno počne da njuška prema zapadu, otkuda se vedrilo. Krene do studenta, ali se predomisli, pa četiri puta lijeno zalaje na direktorove kćeri, koje su se tiho smijuckale. Tada se spusti cestom prema karauli, čudno žutoj u savršenoj bjelini, od koje su oči suzile.

Taj dan, modar i uveče već sasvim čist, slijedilo je sedam istih takovih, koji su djevojci i studentu donijeli mnogo radosnih sanjarenja u bjelini ljubičasto osjenjenoj, na koju su se jutra izlijevala u mlazovima čitave duge, samotne sate. Modra se ploča na zapadu širila, kao mrlja crnila na bijelom stolnjaku. Prvoga dana minijaturna i ljupka, kao cvijet potočnice, nevjerojatno svježa i lepršava, ona je rasla u geometrijskoj progresiji preko čitava neba, tek gdjegdje nahukana bijelom vunom oblaka, koji su se vraćali preko bregova, žustri i lagani, kao karavane, pošto su istovarile tovar. Obradovana porazom mećave, jugovina je u predvečerja bridila olucima na kući. Studenta je sjećala na djevojački dah iz dobro ispranih usta. S mrakom se noć mačkasto umatala u crnu pređu, koju je sama isplela, kao dudov svilac. Ali je jugovina počela triumfalno topiti snijeg, koji je postajao gadno prljav i porozan, kao izjedena koža. Golo i crno, drveće se sramilo svoje ružne golotinje pred ženama, koje su vadile vodu

iz bunara, dok su se muževi kartali u birtijama za tropicu, klekovaču i novo vino. Pred općinom stajali su svi pisari, jer se uredovno vrijeme svršavalo u četiri sata poslije podne, radi štednje drvima i petrolejom, prevrtali džepove na žućkastim, izblijedjelim prslucima i oprezno izvlačili duvanske ostatke, smrvljene u prašinu ciglaste boje.

— Sad će valjda potegnuti na toplo — govorili su oni motreći lijepo, čisto, modro nebesko platno, razapeto kao šator nad čunjastim mikrokefalijama bregova. Ali su im se oči mnogo radije zalijetale prema bunaru, gdje se svakoga časa, dok je vedro s vodom izronjavalo iz dubljine, zabijelilo žensko bedro, oblo i toplo.

— A ti se veseliš tome?

— A ti se ne veseliš?

— Voda mi ide u cipele, jer su mi potplati šuplji. Po snijegu to nije smetalo.

Prolazile su žene s vodom na glavi njišući se ritmično u bokovima i stajući široko, da se ne poskliznu. Vraćali su se tamburaši, pošto su čestitali učitelju rođendan, s cigaretom u lijevom ćošku usta. Iz staja je izlazila topla para, bodljikava amonijakom. Dan je spuštao sve niže sanjivu glavu, zarumenjelu od drijemanja, koje ga je nesavladivo hvatalo. Po svemu je izgledalo, da je zimi odzvonilo, ali se lako moglo desiti, da se ona samo pretvara, šćućurena negdje u prikrajku, pa da odjedanput opet izbije, još žešće i eruptivnije. Po svim su kućama prozori radoznalo gledali u sunce. Vrapci su brbljali po telegrafskim žicama, koje su po običaju gudile jednolično, sanjarski, otužno. Bilo je tako lijepo prkositi vjetru penjući se protiv njega s podignutim ramenima i nabreklim tetivama. Ali su jugovina, modrina, sunce i snijeg, zauzet topljenjem, svalili studenta u krevet, iz koga ga više nisu podigla sva kuhana vina, koja mu je djevojka donosila, svi sirupi s kreozotom i mlijekom, sve otopine kalcija i svi prašci, koje mu je doktor propisao. Požutio je, kao snijeg, kroz koji su demonstrativno izbile crne, mokre grude zemlje. Rijetko je kašljao, ali ga noge nisu nosile, a glava mu je otežala. Sneveselile su se sobe, slike, statue i knjige, upale su duboko djevojčine oči, a sunce je milovalo staklenu prozorsku površinu i razlijevalo se po sobi u uskim, blijedim trakovima.

— Od čega ti je to došlo? — plašila se djevojka, žalostivo mećući drva na vatru, koja je tinjala.

— Kad bih ja znao?

— A ništa ti prije nije bilo?

Tada je student pričao o rentgenskoj pregledbi i analizi pljuvačke, kojoj još ne zna rezultat. Pričao je djevojci o ranama, koje je osjećao na vrhovima pluća, kako ga peku za hladnih sumraka, kao ubodi nožem. Mirovali su samotni u sobi, u koju nije nitko dolazio, a vrijeme je sporo odmicalo sat za satom.

— Samo da je ostao snijeg. — Djevojčin je glas bio više srdit, nego zabrinut. — Jugovina je sve pokvarila.

Došle su direktorove kćeri i opet otišle. Bolestan jako, student nije za njih značio ništa. U noćima, koje su imale kiseljastu svježinu zrelih limunova, čulo se, kako se u drugoj sobi svileno maze muški i ženski glas, slatkasto-nadražljivi i mladenački-požudni.

— Bolje je, da smo je poslali kući — tepao je ženski glas. — Sad si samo moj, a ja ipak još nisam toliko stara. Ipak.

Nešto životinjsko u muškom glasu sada se nije ispoljavalo u prijetnji, koja je izazivala tamne slutnje, ali je i erotiku bojadisalo opasno, kao baršunasti šum šapa velikih, krvoločnih mačaka, koje se nečujno primiču toplom vratu:

— Vruća si čudnovato i ruke si ti vrele. Tako ti slano miriše kosa. Ostavi otvoren prozor, da vidim, kako se svjetlucaju zvijezde, zelene i vlažne. Volim, kad ti jako kuca žila na vratu, kao da će mi se najednom izliti u usta. Nisi još stara, a i da jesi, ne marim, kad si takova.

Nervozan i razbuđen, student je govorio stežući prste:

— Oni znaju, da sam ja bolestan, pa zar ne bi to mogli malo tiše obavljati? Zašto im ne udariš rukom u zid, da se već jedanput smire. Nisu sami.

Djevojka je poslušno udarala rukom u zid, a vjetar je lomatao crnim granama šljiva u voćnjaku i strugao po prozorima. Čitava se poplava laveža razilazila u noć, jer su kasna kola polako prolazila cestom. Oblaci su se penjali nad jugozapadnim planinama žureći se u pravilnim kolonama.

— Bilo bi najbolje, da odemo negdje na jezera, gdje je sve u ledu i snijegu, gdje su same borove i jelove šume, gdje ledenjaci blistaju po obroncima i gdje nema ni jugovine, ni otopljena snijega. Da otputujemo onamo i da stanujemo u hotelu nad samim jezerom, gdje ćeš ti brzo ozdraviti u suhom uzduhu zasićenom smolom i ozonom. Bilo bi to najbolje, jer će skoro početi kiše i blato, pa tada ne ćemo moći nikuda. Bar tako ja mislim.

Ustajući teško iz kreveta, mršavih, žutih nogu, gusto obraslih dlakama, student je tada udobrovoljeno počeo da šeće sobom od zida do zida. Napolju su ušutjeli psi. Vatra je u peći planula crvena, požudna i sjajna.

— A ti ćeš poći sa mnom?

Tada se student počeo smijati, a i djevojka se smijala, tamna u sjeni zidova, koji su stisnuli prozor. Dijete zaplače u susjednoj sobi, pa se jasno ču, kako ga ženski glas miri pjevuckajući. Oblaci su putovali, kao sleđevi na proljetnim selidbama. Zvijezde su drhtale, kao svijeće, što se gase na vjetru. Ostaci su se snijega topili čitavu noć. Čas zatim poče ura žurno izbijati jutarnje sate.

Snijeg je padao sitan, suh i raspršen, tako silan, da je u času sve bijeljelo, gdje god bi se pojavio. Nestajalo je mlaka, drveće poče uplašeno moliti, a žuta, mala trava, koja je dan prije izvirila na svijetlo, zavedena suncem, skrutne i pobijeli, kao da je nikad nije ni bilo. Opet ušuti potok (za nekoliko sati), a ljudi se počeše rano zorom buditi od škripanja prozora, na koje se vjetar zalijetao čitavim grudima. Tako čudno i bešćutno postade nebo, da ga se bregovi uplašiše, prignuti pokorno, kao derviši. Ni jedan se pas ne javi, iako su skitnice i dalje obilazili kuće i dvorišta. Tek se nekoliko dimnjaka usudi započeti s jutarnjim pušenjem, ali ih same kasnije postade strah njihove odvažnosti, jer mećava nisko polegne na njih i poče da im zatjeruje dimove u pluća, koja su hripala, kao nagriženi mjehovi. Padao je snijeg tako čudnovato, da su se i mjesta s toplom, sumpornom parom zabrinula za konac borbe. Izmorena neprestanim hvatanjem pahulja, koje su bile sitne, tvrde i oštre, kao leukociti žderanjem bacila i toksina, što se provlače bronhijama pasji podvitih šija, ona počeše da konvulzivno dišu od umora. Dan svane đavolski studen, a još prije njegova prvog tinjanja rasplače se sentimentalno siječanj kod mosta na potoku, na istom mjestu, gdje je za prošle mećave stajao prosinac.

— Tome ja nisam toliko kriv, koliko vi mislite — ispričavao se on stablima, koja su ga gledala prijekorno i tužno (ražalošćenim, zamišljenim očima bolesnih krava). — Ne, nisam kriv, iako sam, priznajem, želio snijeg, plašeći se sunca. Ovo je odviše i za me.

— Ipak. Ipak.

— Ne. Nisam.

Bio je u istoj bijeloj surci, u kojoj i prosinac, nalikujući, kao i on, polarnom medvjedu. Kao da su njih dvojica spremali haljine u zalagaonici i iskupljivali ih tek onda, kad su im bile potrebne i kad su imali novaca, kako je to činio student. Kašljucao je siječanj, ali je ipak, stjeran u tjesnac, morao priznati, da mu baš nije neprijatna mećava. Posramljen time i ne mogavši pregorjeti poraz, odšepesao je starački cestom u polja, koja su ga mamila čistoćom. Tamo je prespavao dan u gustom džbunju na rubu, umotavši se čitav u snijeg, kao jež u lišće prije zimskog sna, hrčući u snu duboko i zadovoljno.

Ali je mećava nastavila uporno, sat za satom, sve tvrđa i oporija, žućkasto-bijela, kao grubo platno konopljano. Zaustavila je autobus na putu za grad i stjerala putnike u birtije na rakiju, čaj i na slaninu s ljutom paprikom i raženim hljebom. Zaprepastila je djecu, koja su rano ispružila čupave glave prema prozoru. Oboružana beskrajnim nizovima oblaka i razularena vjetrom, ona je pred podne, kad su se djevojka i student izbudili, uništila opet sve ono, čime se sunce mučilo cijelu nedjelju, i zasula sve beskrajnom, blistavom, srebrnastom bjelinom.

— Tako? — rekao je student i pogledao djevojku, koja je stezala oči, zaprepaštena od svijetla. — Tako? — A tada je pobacao kroz prozor sve bočice sa sirupima i borovim uljima, koje su se čas poslije izgubile u čistom, snježnom grobu, natrpao punu peć bukovih cjepanica i natjerao djevojku, da kuha vino i da prozrači sobe, koje su žalostivo oponirale vjetru.

— Tako? — rekla je onda i djevojka.

Snijeg je međutim padao po prozorima, kao sitne, smrznute, kristalne zvjezdice, zatrpao sve udubine po poljima, cestama i kućama, zaustavljao seljake, koji su se spremali preko bregova, uplašio direktorove kćeri, koje se opet nisu usudile ni pomoliti iz kuće, razveselio pisare s poderanim cipelama, koji se sad nisu trebali bojati, da će im voda kvasiti prste, zaustavio mudru uru na crkvenom zvoniku i ispunio čitav prostor između niskih oblaka i malih kuća. U vlažnoj utrobi zemlje veselili su mu se miševi, krtovi i crvi, jer ih je štitio od hladnoće. U goloj, zasutoj šumi (ljepotici, koja je od sunca garava ramena ogrnula hermelinom) psovali su ga strahovito zečevi, lisice i gladne ptice, koje su uzalud, lomatajući krilima, pokušavale da nađu utočišta u selu. U mlakoj, sumornoj tišini padao je ustrajan i čist, sjajniji od voda planinskih brzica, sate i sate, dok je u gustom džbunju i korovu spavao siječanj, nevidljiv i nečujan pod pokrivačem, uvukavši glavu među koljena i smotavši se u klupko, koje se tijesno priljubilo zemlji.

IVO KOZARČANIN

B L I Z I N A   Z E M L J E

I Z O R A N A   O R A N I C A

... i zimus je zrela zemlja za oplodnju.

i kad je proljeće ko dobar sijač
prosulo mirise vrba i trava,
pritisle su široke ruke orača
oštar lemeš pluga.

Prišao sam oranici opojen mirisima zemlje
dok je još sunce bilo svatovska pogača
i pobožno smrvio prstima prvu grudu.

Oranica je bila vjerenički blaga.

Neka ti plodne ove brazde budu
i ovu godinu dana,
jer ti zriješ za nas a mi za tebe,
zemljo, mati naša draga.

L I V A D A   P R E D   K I Š U

Utonuo u tvoje trave slušam
kako mi srce bije

i kad se vjetar, ko tat, provlači
kako se trava smije.

Livado, livado, dobra družice moja
kako je ugodno umoran utonuti u tvoje kose

i osjetiti kako mi je zemlja blizu
a sinovi njezini seljaci
i njihove žuljave ruke sve to bliže, bliže.

Kišni se oblaci lijeno vuku,
a ti im se grohotom smiješ
i čekaš da puni zaplove niže.

S T J E P A N   B A N E K

ODRAZI PROLJEĆA

Kad mi vidite oči ugasle od beskrajne radosti
i u mojoj kosi crni sjaj ukopa,
znajte da je vrijeme sirove mladosti
i da sunce blista u vodi potoka.

Kad me vidite blijeda
i usne mi dršću od pijanog ushićenja,
znajte da sam nad cvijetom suzu prolio
i u zanosu sablasno slatkom zavolio
srebrne zvuke večernjeg pozdravljenja.

O znajte da je u lišću jeza mojeg zanosa.
I da zvijezde sjaju sjajem oka moga.
Znajte da je žuna dijete mojeg patosa
i da kljuje drvo ritmom mojeg sloga.

O žune, o ptice male!
O beskraji plave, o beskraji plave!

Noćas ću ljubiti drhtanje breza,
opit se snagom proljetnih jeza.
Piti ću hladnu, sirovu rosu
i srebro živo što se nebom prosu.
Raskuštrat ću kosu.

Raskuštrat ću kosu
i dati je vjetru kao ruci majke.
O znajte da su sjajne varke
i moje pjesme
i ljepote žarke.

JERONIM KORNER

NALIČJE

Dramski raport

OSOBE:

Sin	25	godina
Sestra	23	godine
Majka	50	godina
Drugovi	od 23 do 29	godina

(Radnja se zbiva danas u Splitu ili bilo u kojem gradu na južnom dijelu Jadranskog mora. Jedna obična građanska »soba za primanje«. Dvoja vrata: s desna i s lijeva. Kasno doba ljetne noći. Kroz otvoren prozor — to je jedini prozor u toj sobi, i nalazi se na dnu scene, nasuprot publici — dopiru neizostavni atributi: kratak, jedovit ili prestrašen mijauk mačke; daleki pijani pjev; uzdrhtali, naglo prekinuti titraji akorda s gitare; mukli kašalj. Ovaj posljednji je najčešći, on je potka tom snopu glasova, koji djeluje teško i osjeća se pun tragične, zrele slutnje. Kao jecaj u sordini otegnuti plač djeteta. Odjednom s kukurijekom pijetla, začinjen obiljem zvižduka približava se prozoru čvor glasova. Što je bliže, razabire se njegova disparatnost. Mladi ljudi s vedrom, neprodubljenom, brbljavom lakoćom, bez uvjerenja prazno govore o nečemu, a ni jedan nema istog mišljenja, čak se svaki, osjeća se, i samim sobom razilazi, zaobilazi, i to ga muči, stvara časovitu ljutnju, koja na hipove izbija u povišenom, inače idejno neizmijenjenom tonu njegova glasa.)

1. GLAS: Lupež, naravno lupež. Kako inače da nazovem onu njegovu prevrtljivost. — 2. GLAS: Onda, nazovi to prevrtljivošću. Ima u našem lijepom jeziku pravi izraz za — — — 1. GLAS: Lijepom jeziku! Entuzijazam! Sad nacionalista! Čovječe, ne mlati prazno. Ja znam da ideš za blefom. Sad nacionalista, a juče... 3. GLAS: Što? Bizmark je rekao, znaš... 4. GLAS: Bizmark! Vidi Tinka! — 5. GLAS: Moj dragi, vremena se mijenjaju, rekao mi je šjor Fabić. — 6. GLAS: Sad Fabić. — 5. GLAS: Jest, on, moj dragi, što ti znaš koliko on vrijedi. Mi uopće ne štujemo naše ljude. — 6. GLAS: Možda malo i suviše, to je naša najveća mana. Uostalom, svrši već. — 3. GLAS: Bogamu, ovdje nitko nikako ne dolazi do riječi, a svi govore za šest. Htio sam reći, da Bizmark — — — 4. GLAS: Ovo i valja. Babilonska kula! — 1. GLAS: U kojoj su sve glave lupeži. Jer oni što prevrću kapu, koji se kreću kako vjetar duva, ne mogu biti drugo nego lupeži. — 2. GLAS: Slušaj ti, ne bi li ti mogao mjeriti riječi? Ipak — Jer ti znaš — Pusti! Evo ovima što ovako govore, ne možeš nego šakom začepiti žvale. — 1. GLAS: Hajde glupane, kako možež biti tako dosadan i glup (komešanje). — 2. GLAS: Moli boga da me priječi. (Komešanje i veselost). — 3. GLAS: A ja sam promijenio sedam, odgovori mu Bizmark. — 1. GLAS: Šakom se ne šire uvjerenja. Kad nema drugog argumenta, onda

šaka. Takvi ste vi svi vikači, batinaši. — 2. GLAS: Takvim se slinavim balavcima samo silom može nametnuti razum. Lupež! Ni zašto ni kako, nego lupež, pa dosta. Pod sud s vama. Vrijeđate ljude. Vidi se tko umire bez košulje, a tko gradi kuće duž »naše divne obale«. — 5. GLAS: E, tako ne. Ušteda. Umjesto da troši na žene, na objede, športove, gradi kuću. — 7. GLAS: Htio bih ja vidjeti štedišu koji nema što štediti. — 5. GLAS: Šuti, rasipniče, rasipniče šuti. — 4. GLAS: Ljudi moji (jako povišenim glasom), svijet spava, nemojte tako vikati. — 1. GLAS: Ja znam samo to, da — Čemu se karate: jedna žena, jedna futbalska utakmica vrijedi više — 8. GLAS: Hej jesi li lud, što vičeš? Ovo je socijalno. Danas ste se cijelo jutro pekli na suncu, milovali butine raznih Lidija, Micija, Lisija, pa ste se naždrli, pa ste hrkali cijelo poslijepodne do večeri, a sada ne date umornom svijetu da spava. — 6. GLAS: Bogami, napirlitani socijalni borče, ove sve možeš buditi. Nitko u ovoj ulici ne radi, osim kakve jadne sluškinje, koja nema snage da te čuje. — 7. GLAS: Dosta s tom otrcanom ironijom. Ti ćeš napokon sam sebe uvjeriti da si skeptik, kao i Ante da mu je vođa pošten! — 1. GLAS: Pusti, proći će njega i to. Samo me ljuti, da on ne će ni onda htjeti da prizna, da sam ja imao pravo. — 2. GLAS: Kada ti imaš pravo?! Opet kažem, tebe bi trebalo — — 1. GLAS: Čuj ti, što ti je večeras? Ti samo izazivaš. Ma što ti zapravo misliš, da se ja tebe bojim? — 2. GLAS: Makni! — 6. GLAS: Umirite se, jeste li ludi! — 8. GLAS: Mir. Niste u planini. Ovdje ljudi spavaju, ljudi koji imaju pravo na počinak. — 4. GLAS: Idi ti do vraga. Što si se zapuhao: socijalno, nesocijalno, a gori si od svih nas. S tom glasinom samo svijet budiš. — 8. GLAS: Dosta. Umuknite. — 2. GLAS: Platit ćeš mi ti. — 1. GLAS: Živci, živci, mladiću. — 4. GLAS: Gospodo, svojim kućama. — 3. GLAS: Znaš da sam mislio, da je Jure »državni redar«. He — Hep! Eno ga, bogami. Hajdmo, ljudi. Ove ulice odjekuju ko kante. — 4. GLAS: Šutite, ljudi, ulica ko kanta, čujte poetu! Raziđite se! — 2. GLAS: Dosta s tim glupostima. Kako možeš biti tako neozbiljan. — 4. GLAS: Oho, evo ti ga. Ti si noćas nešto jako ljut. Nešto se s tobom dogodilo. — 6. GLAS: Zaštitnik poštenja. — 1. GLAS: Inteligentni zaštitnik poštenja! — 2. GLAS: Ali dajte! (Komešanje). GLASOVI: Mir, mir. Hajdmo kući. Gluposti. Što je to? Socijalno! Na jaslama! — 2. GLAS: Ma ne ću ja da on mene vrijeđa. — 4. GLAS: A ti nemoj. — 8. GLAS: Dosta, postaješ dosadan.

(Skoro u početku ovih beskičmenih razgovora, tiho, na prstima, jedna sjena puna sadržaja prelazi polutamnom sobom. Postajkuje, krsti se, nešto tiho mrmlja. Postavlja se uz prozor i smirenom strepnjom lovi glasove s ulice. Ona je tu očito zainteresirana, jer pri koncu razgovora, koji zapravo nema konca, ona lupne malo prozorskim kapkom, nakašlje se oprezno.)

2. GLAS: Zbogom. —

GLASOVI: Zbogom. — Misli na Ritu. (Tanak glasić) Na Ritu. Pst. — He — hepla. (Iz daljine piskutav glasić) Poštenjačina. (Sjenka je uzdahnula: Dva sata po ponoći. Prekrstila se. Čeka. Odozdo s ulice bučno škljoca ključ u bravi. Udarac vrata. Koraci uz drvene stepenice. U sobu ulazi mladić u elegantnom ljetnom odijelu.)

MAJKA (nakašlje se.)

SIN (2. GLAS): Šta nisi legla? Dobra večer. Što čekaš? Hajde leći. Ne ću ni paliti svijeću. Dobro se vidi. Što čekaš? Hajde. (Sin se mota po sobi.) Što još nisi pošla? Reci mi, ti sigurno hoćeš večeras — Zini. Reci što hoćeš? (Uzrujano.) Iskali sve što imaš, pa me ostavi na miru da legnem. (Mota se.) Još nisi? Hajde. Molim te, makni se s tog prozora. Prekrsti se. Iskali, iskali, izlaj, pa hajde. (Uhvati je za ruku.) Molim te, danas sam umoran, ne znam gdje mi je glava. Hajde. (Naglo, živinski.) Hajde! Nemoj da te molim — hoćeš li!? I uvijek se ja moram ljutiti! Molim te, kad te molim, makni se otale i idi. (Uhvati je za ruku i potegne je prema vratima.)

MAJKA: Sine. Za muku Isukrstovu, zar si dotle —?

SIN: Nema tu dotle i nedotle. Ja sam umoran. Trebam počinka. Moji živci su k vragu otišli. Sam više ne znam, što bih činio! A ti mi se sveto tu stavljaš pred nos i šutiš. Ko slika onog tvog Boga, blagog i samoprijegornog. Sveta, tiha, tiha. A ljuti, zna da ljuti. Gore nego da se uzgrmi, da se naviče, nalaje!

MAJKA: Kakve riječi. Tiše. — Što će svijet —

SIN: Svijet, svijet! da ti je stalo do svijeta, ne bi činila što činiš. Hajde lezi. Daj mira meni i sebi.

MAJKA: Sine, Bogu se preporuči. Htjela sam ti reći. Ovako —

SIN: Ništa ne ću da čujem. Ni o sebi, ni o tebi, ni o gospodinu Bogu.

MAJKA: Sine.

SIN: Hajde leći. Reci: čemu ova komedija svake večeri?

MAJKA: Sine moj, čuj me — Ide vrijeme — Ispiti —

SIN: Molim te, samo nemoj tim plačljivim glasom. Stoput sam ti rekao: taj glas, taj način ne trpim. Hajde leći, laku noć.

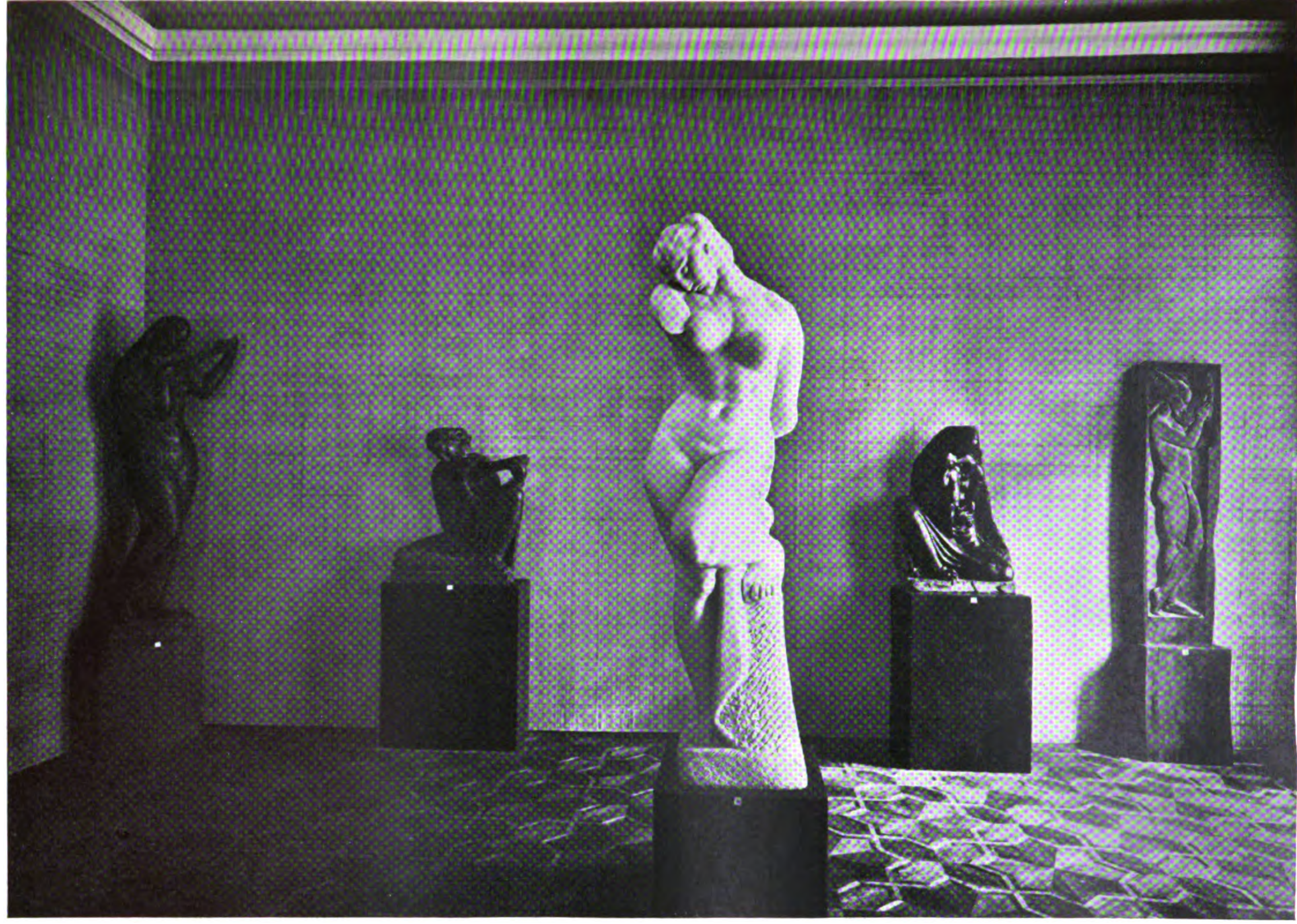
MAJKA: Sine. Ovako ne ide — Sramota — ti znaš —

SIN: Bogamu — Pusti me na miru! —

MAJKA: Sinko, tako se ne postupa s majkom. Što sam ti skrivila, da se tako kosiš na me? Je li zato što sam te tolikog odgojila? Znaš i sam: mučila sam se, patnica, kroz cijeli život najprije s mužem, Bog mu hiljadu pokoja (lupa se u prsa), pa s tvojom starijom sestrom. Znaš i sam, Bože mi prosti (opet se lupa u prsa), koji su to đavli bili: on je lokao po cijele noći, propijao ono malo činovničke plaće, a zahtijevao bi da mu u kući i na njemu i na nama bude sve gospodski. Stoga, znaš dobro, iz kuće nisam izlazila. Zatvorena sam bila baš kao da sam se zaredila kao teta Re-

Galerija Meštrović

Galerija Meštrović

parata, samo mnogo gore, ti znaš dobro, mnogo gore. A sestra ti, Anamarija, što da ti kažem, bila je živi pakao — ta je nosila đavla u sebi — Bog je dao, došao onaj nesretni Ćiro, uzeo je, i sada izgleda da se smirila. Sad je dobra žena i majka. Ne daj joj Bože, da ona u svojoj djeci —

SIN (ide do prozora. Isprva je slušao ono što mu majka govori s nadom, valjda, da će ona brzo prestati pa otići. Ali kad je vidio, da se njoj razvezao jezik, daje znakove nestrpljenja. Lupka prstima po oknu. Crescendo. Najzad plane). Opet litanije! Opet. Reci ti meni, koji te vrag muči da mi svaku večer s tim litanijama ne daš mira. Uvjeravam te, da ja sve to znam napamet. Sve te tvoje patnje: mala plaća, ti potpuno poštena, otac pijanica, hohštapler. Sestra, no znamo se. Krv je krv, moja draga, ti to ne razumiješ! Ti razumiješ i razumjela si samo jedno kroz cijeli svoj život: da kršćanski mučiš sebe i drugoga. Ti griješiš. Do đavola, kako te onaj tvoj pop može ispovijedati? Ti si grješnija od psa —

MAJKA: Sinko —

SIN: Dosta s tim patetičnim sinko. Reci naprosto Ante. Ili Tonči. Ili Nikoliću. Prenavljaš se tu preda mnom kao svetica. Iz tebe su ti tvoji popovi napravili komedijantkinju i ništa više!

MAJKA: Sine, ne psuj Boga. Otkad si se od njega odmetnuo, sve te ovo i snašlo.

SIN: Što me je snašlo? (Viče.) Što hoćeš, reci! Kriči! Laj! Meni je dosta. Idi!

MAJKA: Svijet, što će reći svijet? (Zatvara naglo prozor.)

SESTRA (u bijeloj noćnoj košulji, na koju je na brzu ruku navukla suknju, bosa, nezačešljana, hitro i bučno dotrči. Stavi se između brata i majke): Stani. Umukni. Srami se. Svake noći iste gluposti. Na mater tako vikati. Ni da ti je sluškinja... U ovo doba noći.

SIN (ironično naglašava svaku riječ): O gospođica govori o sramu. Brani milu mater. Htjela bi tišine. A reci ti meni, s kojim se ti pravom dižeš iz kreveta da mi to kažeš?

SESTRA: S kojim pravom, s kojim pravom? Hoću da poštuješ mater i kuću! Ja te već četvrt sata slušam kako svašta materi govoriš. I to se ponavlja svake noći. Ja hoću dosta, razumiješ li, dosta! Jer ako si ti —

SIN: Što? Što? Ti ozbiljno tako? Ti si ozbiljno graknula? Ti ne računaš s time da bih ti ja mogao jednim mahom zube u grlo sasuti?

MAJKA: Sinko Ante! Sonja! Bog vas vidio, djeco moja. Što vam je? Ne viči, Sonja! Sonjice, što će svijet?

SESTRA: Sonjice. Sad sam Sonjica (kroz srdit plač.) Ovaj mi prijeti. Ovo je kako si ga iz mlada puštala. Uvijek ste mene zapostavljali, ti i otac, radi ovoga, što me tu vrijeđa. On je uvijek radio što je htio. Evo, sad hoće da me tuče! Propalica neradina!

SIN: Propalica?! Ja sam propalica, je li, a što si ti? Što si ti, ako smijem znati? K — — — —!

SESTRA (Ustoboči se: mir pred oluju): Ja!

MAJKA (muklim glasom): Sinko. (Jačim glasom.) Sinko! (Krsti se.)

SIN: Jest, misliš da ne vidim? Što ti radiš? Kakvo pravo imaš ti, da me nazivaš propalicom? Zar ako sam odustao dvaput od državnog, zato sam propalica? Ja sam došao do apsolventa juris, a što si ti učinila? Prekinula si školu s malom maturom, i odonda, to ti sada pred tvojom materom kažem, samo se — — — — — Trošiš nam glavni dio očeve penzije za haljine, valjaš se po postelji cijeli dan, a u slobodnom vremenu uckaš mater na mene. Ja sam učinio svoju, apsolvirati jus!

SESTRA: Ha (provala grčevitog smijeha) Apsolvirati jus! Ha, položiti maturu! Lažljivi glupane! Do šestog razreda gimnazije iznio te otac. To se najbolje vidi, da su te nakon očeve smrti odmah izbacili. A onda —

MAJKA: Sonja. Sonja moja, svijet. Propast ćemo od srama.

SIN: Pusti je. Ona, srama. (Jače.) Tiše.

SESTRA: — a onda si prešao na realku. Tu te je maturiralo materino moljakanje. A pravo, pravo apsolvirati, pravo, (od ljutine plače) to samo materi možeš kazati! Ti si propalica, lijenčina, neznalica. Ti ćeš mene vrijeđati!

SIN: Umukni. (Skače prema njoj; ona se odmiče; majka se krsti i stavlja se između njih.)

SESTRA: Ne ću. Ne ću, ja nisam slobodna ni živjeti. Živjeti pošteno. Ako ja nekoga volim, ako nađem utjehe, trenutnog spasa, onda me jedna ovakova propalica, koje se stidim, koja se druži s ljudima, kojih se treba stiditi, naziva k..... Vidiš. Sve ću kazati. Mama, on te vara, on te je uvijek varao, on je jedan bijednik, on ti novac krade! —

SIN: Sonja! (Ustukne i kao da ga je puškom pogodila, naglo se promijeni u licu i držanju.)

MAJKA: Sonja —

SESTRA: Jest, mama, vidi ga, vidi kako su mu krila pala. Sav se izmijenio. Ti si gotovo gladovala, ti gladuješ, radi njega —

SIN (slomljeno): Sonja, dosta je, Sonja. Nemoj, molim te, kao — Sonja, ubit ćeš me, vidiš dokle si me dovela —

SESTRA: Sonja, i ti sada, Sonja. Reci kao i mati Sonjice. Sonjica je ime patnje, ime vaše žrtve. Svi se vi nekako izvučete, jedino ja patim. Mati se dala crkvi. Ti lutaš gradom kao sumanit i ubijaš vrijeme, zaboravljaš. Imaš za ples, za kravatu, za kavanu, i to ti je dosta. A ja, oko mene kao obruč: sramota očeva, ta tobože prekrivena, glupa prošlost sestre, ova jadna bigota, i ti! Kudgod hoću da krenem, samo vi! A iznad vas taj glupi moral. (Opet smijeh.) Taj moral, koji mi naročito ti ističeš! A da

bi zašto. Što si vidio? Što? Čuo si. Kazao ti je Milan, Natko, tko li? Da znaš, sve sam te odbila, gmazovi prljavi!

SIN: Umukni već. Umukni —

MAJKA (klekla je u jedan kut sobe, izvadila krunicu, utonula u molitvu. Ona kao da ništa više ne čuje, kao da ništa ne zna što se oko nje zbiva.)

SESTRA: Umukni, zašto? Zašto da ti jednom sve ne kažem? Ti si se dosta života nauživao, dosta si lagodno svijetom lepršao i nije šteta da ti se zada i malo bola. Jedino po tome, jedino malo prije sam osjetila da si čovjek.

SIN: Sonja. (On je potpuno malaksao, što više govori, osjeća se sve to veća patnja u njemu, koja ne djeluje iskreno.) Ti si pametna djevojka, ti imaš pravo. Ja sam premoren. Došao sam kući umoran. Ona me uzbunila. Vidiš, ja nisam imao volje da govorim, a kamo li da vičem, ne mogu da mislim, vidiš zato sam odjednom klonuo. Nastupio sam srčano, mislio sam je zastrašiti. Tad si ti došla. Nemoj misliti da je meni lako. Varaš se. Izgubljen sam. Evo sada si ti otvorila jamu. (Briše suze i jeca.)

SESTRA: Dosta. To je jadno. Ja ne volim sentimentalnosti. Poslije one napetosti, kad je izgledalo, da će sve prsnuti, ova sentimentalnost! To je glupo, operetski, ti si sav opereta.

SIN (plačljivo): Sonja. Ne razumiješ me, ja vidim da me nitko ne razumije. Ja sam nesretan (Plače.)

MAJKA (digne glavu, prilazi skoro sretna): Sonja, sine, sine moj.

SESTRA: Komedijant.

SIN (opet neuvjerljiva, ali skoro očajnička patetika): Ja sam nesretan, ja sam pusto nesretan, ja bih morao prekinuti s ovom nesrećom (podignutim glasom). Zbogom — (izlazi naglo).

MAJKA: Sine (okreće se kćerki izbezumljeno). Što će? Što mu je? Što misli? (Koraci niz stepenice. Škljocaj ključa. Udarac vrata.)

SESTRA: Ništa on ne misli, ni on ni njemu slični. To su samo brbljarije. On je nepopravljiv brbljavac.

MAJKA (jedva čujnim glasom): Ubit će se (klekne i ukipi se.)

SESTRA: On? Smiješno. Sve bi te hulje trebalo mišjim otrovom otrovati. (Duga pauza. Sestra stoji na mjestu, ali u njoj očito vri. Prilazi prozoru. Otvara ga. U sobu nahrupe s druge strane ulice gramofonski zvuci njemačkog šlagera: Ich bin ja heut' so glücklich, so glücklich —.)

SESTRA (strahovito ljutito, odsječeno): K vragu! (lupne prozorskim kapcima. Ode prema sredini sobe. Pogleda majku, koja još uvijek nepomično i bezglasno kleči, uhvati se rukama za glavu.)

ZASTOR.

Pauza.

(Nakon jedne minute, polako pred zastor izlazi Sin. Oprezno i plašljivo gleda lijevo i desno, zatim kao da se odvažio, obraća se publici i govori umiljato-svečanim glasom):

· Kako vidite, ja se nisam ubio. Pravo je imala ona ... (mahne rukom: ostavimo). Ja se nisam ubio. Ja i dalje živim u ovom sunčanom kraju, što ga hvale svi Englezi, Francuzi, Česi, Poljaci i tko bi vam sve nabrojio. Živim među (tiho) osionom sirotinjom, sretan ali dosta — ja (podignutim glasom) živim — Do viđenja. (Nestaje iza zastora).

DRAGO IVANIŠEVIĆ

NOĆ I SPAVAČI

Na mjesečeve zrake, srebrne čavle,
Noć je povješala slike groze.
Kuće su sablasti uzdignute glave
Zvijezdama, jagodama nebeske loze.

San se spavača s tugom miješa.
Brige iz prašuma sudbina prijete.
Netko sanja da je smrad leša,
Netko je jorgovan zemlje svete.

Od vala srca miču se usne.
Smiješak je skretanje na staze nada.
Val jače usne zapljusne,
Dan, pismo sunca, na zemlju pada.

Iz ciklusa: »Putovi samoće«.

VLADO VLAISAVLJEVIĆ

VJETAR NOSI PAPIRIĆ U APRILSKOJ NOĆI

Opet mi kucaš o prozor mojeg dalekog stana
svojom ledenom rukom
i sijedu mrseći kosu ostarjelih platana
svojim me zoveš zvukom;

da pođemo u noć ko dva provalnika
ulicama pustim
tračnicama praznim
bez tramvaja i bez prolaznika,

i ti ćeš tresti čelične rolete
na dućanima bogatih
oprezno — da nas lampe ne osvijete
tvoja će ruka telefonske žice kidati.

Noćas ćeš ti razarat
kuće crvene i žute
crkve, hramove, minarete,
goniti zaostalu štenad, auta, ljude,
razbijat stakla, reklame,
smetati pisca što piše
stihove ili drame.

Raznosit
barake, stupove,
garažu,
a ja ću naslonjen na zid
čuvati za tebe stražu!

Pričekaj samo dok kaput ogrnem,
šešir nabijem na oči,
— i lampu dok jošte utrnem
— evo me, odmah ću doći.

RADOVAN ŽILIĆ

ODA MONTGOLFIERU

Kad Jazon k žalu dopelja
rod jelov s Pelion-gore,
i prvi šsta veslima
da cijepa sinje more,

smjelo na krmu visoku,
s cvijetom ahajske krvi,
gledaše Grk svog Orfeja
gdje mlađan kroči prvi.

Pružaše prste prebijele
po roditeljskoj liri,
i na glas trački jenjahu
vjetrova bijesni hiri.

Nereide se strčale
u čudu na te zvuke,
a Neptun zelen-konjima
ispustio uzde iz ruke.

Pjevaše vrač iz Trakije
u slavu Arga mahom,
i pjev je slatkim žario
helenska srca dahom. —

O, čuj me, neustrašivi,
sa Seine Tifi novi:
Čudesa Arga natkrili
tvoj brod što nebom plovi!

Kušati morske vrtloge
Zar isto je brodarstvo,
kao otimati munjama
neoskvrnjeno carstvo?

O, zašto nebo predobro
ne htje da naša era
porodi novog Orfeja,
kad rodi Montgolfiera?

Jačim no hrabri Ezonid
sin Galije zasja blijeskom:
Evropa, sva u zanosu,
brod letač ǒsu plijeskom.

Još nigda nije Priroda,
što red svoj tajni sklanja,
podnijela ljepšê uvredê
od Kemijina znanja.

Umijeće divno! Po tebi
Stahl i Black svijetom slove.
Crknuo Toma nevjerni,
što bunilom te zove!

Strijelja tjelesa utrobu
tvoj pogled, oštar, sklen ti;
uzalud pred njim kriju se
otporni elementi.

Na svijetlo ti nam istinu
iz mraka iznije gusta,
i hipotezam promuklim
lajava zǎsu usta.

Sjajnija zasja Sofija
od luči tvog umijenja,
i otkriše se izvori
životu svih stvorenja.

Plin ognjeni i stravični,
što ispod zemlje bijese
tusovâ pasuć zemljin krug
u stožerima trese,

neškodljiv sad je posto, gle:
iz gnjilih tvari kruži,
i ukroćen i koristan
svom krotitelju služi.

Po njem — gle čuda! — teška tvar
težinu zaboravlja,
i uvis leti, juriš nov
na oblake upravlja.

To čudno čudo sapinje
nepomične gledače,
al' svakome u grudima
od groze srce skače.

Zašuti zemlja. Nebeska
sad ječe polja pusta:
Hiljada lica strahuje,
i zja hiljada usta.

Al' zanos i uživanje
iz strave niču blijede:
I noge čak bi drhtave
da uprt pogled slijede.

Šutite, mir, o Vihori!
o, nek vam gnjev ne buja,
što ljudi s tijelom prelaze
u kraljevstvo oluja.

Zadrži snijeg, o Boreju,
što s vlasi ti se ledi:
Ustupi vazduh čist i prost
mom Robertu što leti!

Ne vesla on k Oriciji
da uhodi joj draži:
Ubire plač i kajanje
Tko bogu ljubu draži.

U mračnog Dita bračnu klijet
što Tezej se uvuče,
sad vječne lance Erebom,
Usuda kaznu, vuče. —

Al' morem zračnim Dedal Gal
daleko već se diže:
Lako ga nosi vjetrić blag,
a oko jedva stiže.

Tlo mrko pod njim propada
i očima izmiče,
a šume, rijeke, gradovi
tek prikazama sliče.

Jezovit prizor sledio
srce bi, dašto, svakom;
al' Robertovo srce se
zatvara strahu takom.

Smioni let i s najvećih
nećkala sumnje stresa;
već sto se globâ uspinje
da osvaja nebesa. —

Smjelosti ljudska, o znanosti,
spokojna u svojoj vjeri!
Koja to moć il' granica
da tvoje snage mjeri?

Nebu si munje otela
i svladala ih dotle,
da lomnih krila padaju
preda te, bijuć o tle.

Zauzda smjela miso ti,
s računom na papiru,
putanje i tok zvijezdama,
Olimpu i svemiru.

Otkriše zvijezde najdalje
neznana lica same,
i djevičanske zbližiše
stidljive svoje plame.

Sunčanu zrâku dijeliti,
vagat si zrak se rotio;
kopno si, more, oganj, zvijer
i čovjeka ukrotio.

Da gaziš danas oblake,
tvoj genije te spremi;
s njeg zakoni su prirode
bespomoćni i nijemi.

Što još ti osta? Skršiti
i samoj smrti strijelu,
i piti nektar životni
s bogovima na stjelu.

VINCENZO MONTI

Upravo dok sam ugodnu muku mučio oko prijevoda ove pjesme, čulo se i pisalo u svijetu, da je ruski stratostat Sirius, po svojoj građi daleko savršeniji od Montgolfierova aerostata, i s mnogostruko zamašnijim ciljevima, ponio iz Moskve najnovije istraživače stratosfere u visine od preko 20.000 metara.

Pomišljajući pri tom na oduševljenje ruske zemlje radi rekorda, postignutog od njezinih slavnih junaka zraka, prispodabljao sam ga s oduševljenjem Francuza i Evropljana, ovjekovječenim u talijanskoj pjesmi,

radi uspjeha postignutog od prvog aerostata 150 godina prije. I uprkos katastrofi koja je zadesila Ruse i njihovo još vruće oduševljenje prometnula u tugu, upoređivao sam dalje: 2800 metara visine, dosegnute u godini 1783. nad Parizom, i 21.000 metara visine, dosegnute u godini 1934. nad Moskvom! Od prve ostvarene mogućnosti čovjekova lećenja bez jasnih perspektiva u njegove razne svrhe i upotrebe, od prvog aerostata do upravljivog zrakoplova i razvitka današnjeg zrakoplovstva, — kolik i kakav skok!

U svom zanosnom oduševljenju nad početnim vidnim uspjehom čovjekovih težnja k visinama i njegovih upornih nastojanja da i u zraku svladava prepreke prostora i materije, pjesnikova vidovitost predviđala je ovaj napredak. Njegova pjesma odjek je onih velikih nada, što ih je osamnaesto stoljeće polagalo u napredne egzaktne znanosti očekujući od primjene njihovih otkrića velike tekovine po prosvjetu i blagostanje i po bolji život čovječanstva. Nju je nadahnula ona vjera u znanost, u nepobjedivost čovječje misli i čovječje smjelosti. U prvim herojima zraka ona slavi i sve buduće heroje, u prvim otkrićima i sva dalja bezbrojna, još neostvarena, ali naslućena otkrića. Slavljenici su njezini — naučenjaci, fizičari, kemičari, matematičari, astronomi i prirodoslovci: Stahl, Black, Franklin, Newton, Herschel, Toricelli i drugi, oni koji su došli, i oni koji će po njezinu nagoviještanju još sigurno doći. Narasla su smrtnom čovjeku krila od tolikih pobjeda njegova duha, a dotle pjesnik, poput novovjekog Orfeja, slavi, bodri i prorokuje. Gotovo bih rekao: proriče smrtniku besmrtnost.

Oda je Montijeva nastala početkom 1784. Godinu dana prije Josip Miho Montgolfier (1740.—1810.) u suradnji sa svojim bratom Josipom Stjepanom (1745.—1799.), nakon otkrića Engleza Stahla (1660.—1734.) i Blacka (1728.—1799.) na polju fizike i kemije, bijaše izgradio prvi zrakoplov. Te iste godine bili su izvršeni i prvi pokusi lećenja, u početku samim aerostatom, dok nisu 1. prosinca uzletjela s njim i dva čovjeka, Francuzi Robert i Charles, i dostigli visinu od 2800 metara. Zbog toga razloga pjesma i spominje Roberta. Svu slavu i zaslugu pridaje, dakako, prvom izumitelju, starijem Montgolfieru, i njegovu mlađem bratu, arhitektu. U nekojim antologijama oda je i naslovljena: »Braći Montgolfier«. U pjesnikovoj redakciji stoji svakako naslov: »Al signor di Montgolfier« (Gospodinu M.).

Za razumijevanje same pjesme ne će biti izlišna ni koja pripomena iz grčke mitologije. Na početku, u zgodnoj poredbi, zapravo antitezi, s modernim zrakoplovcima spominju se prvi mitski mornari Argonauti. Njihov brod Argo sagradi po toj priči, a po nalogu tračkoga kralja Jazona, sin Friksov Argos. Na njemu Grci plove Egejskim morem kroz Helespont, pa Crnim morem u maloazijsku zemlju Kolhidu, da bi osvojili zlatno runo, što ga tu čuva pod svojom stražom ognjeni zmaj. U toj prvoj prekomor-

skoj vojni učestvuju najglavniji grčki junaci (»cvijet ahajske krvi«): Admetos, Akastos, Erginos i Tiphys, a kasnijim dodavanjem mita i drugi, kao Herakles, Kastor, Polideukes, Pelej, Tidej, Meleagros i Telamon. Njihov je kormilar Tiphys (»Tifi«). S njima je i pjevač Orfej, sin muze Kaliope. On je tu, da svojim pjevanjem stišava oluje i bodri junake, i da ujedno slavi njihove podvige. Vođu njihova Jazona, Ezonova sina, pjesnik nazivlje i Ezonidom (Ezonovićem).

Pelion je gora u Trakiji. Iz njezine šume (»jelova roda«) uzeta je građa za Argo. Morska su božanstva: Neptun, što se vozi pučinom pod spregom zelenih konja; Nereide, njih 50 na broju, kćeri Doride i Nereja. Ti besmrtni stanovnici morskih dubina promatraju, iznenađeni i začuđeni, plovljenje prve lađe svojim, za smrtnike dotle nepristupačnim carstvom. Borej, Boreas, bog je sjevernih vjetrova, opasnih po mornare, a Oricija je njegova žena. Erebos je podzemni svijet, Dites ili Pluto bog toga svijeta. Tezej, atenski kralj, mitski je junak, oslobodilac Atene od kretskog ropstva i Minotaurova krvološtva.

Po samim mitologijskim ukrasima — drugi bi kazali: natruhama — kojima obiluje oda, posve se jasno razabire, da Vincenzo Monti (1754. do 1828.) pripada klasičnoj školi talijanskoga književnog ottocenta. Bio je zapravo prvak t. zv. klasicista i najokorjeliji protivnik romanticista, romantika i romantičke škole. U svom »Sermone sulla mitologia« zove je smionom sjevernjačkom školom (audace scuola boreal): ona mu tražeći »suhoparnu istinu« kopa grob pjesništvu.

Iako po cijelom svom radu i osjećanju tradicionalist, danas bi rekli pasatist, Monti je uza sve to velik umjetnik, pravi pjesnik bujne i razigrane mašte, vazda slatkorjek i miloglasan, jezikom neiscrpno bogat, budan i preosjetljiv za svaki pojav, za svaki veliki događaj u duhovnom svijetu, u političkom i socijalnom životu svoga vremena, pa prema tome u svojim oduševljenjima i nestalan, promjenljiv i kolebljiv, na zgražanje svojih protivnika, kojih je bilo mnogo, u politici kao i u književnosti. Preobilje njegova stvaranja u svim granama pjesništva, lirici, epici i drami; njegov jedini moderni talijanski ep o francuskoj revoluciji (»La Basovilliana«), njegovi prijevodi, a među ovima njegovo nenatkriljivo remek-djelo, prijevod Ilijade, i tolika djela u prozi, i sve hvale i priznanja, po kojima je ovaj pjesnik iz Alfonsine kod Ferare svojom jakošću i doimanjem izražavanja poklonicima svoje muze izgledao novorođenim Danteom (Dante redivivo), sve te odlike i zasluge nisu mogle suzbiti oštre prijekore, koji su se upravljali i ponavljali njegovoj navadnoj nekarakternosti. U jednu riječ: bio je neshvaćen i omražen kod većeg dijela svojih suvremenika.

U toj psovalačkoj, a dobrim dijelom i zavidničkoj vojni protiv Montija našlo se ipak i za njegova života odrešitih branitelja kod ljudi

slavnih na peru i priznatih karaktera. Prigodom njegove smrti Mazzini mu napisa pohvalan nekrolog. Spominje se i neobično pohvalan epigram što ga je A. Manzoni improvizirao u toj istoj prigodi gledajući jedno pjesnikovo poprsje:

Salve, o divino, a cui largí natura
il cuor di Dante e del suo duca il canto!
Questo fia il grido dell'età futura,
ma l'età che fu tua tel dice in pianto.

(Zdravo, bogodani pjesniče! Tebe je priroda obdarila Danteovim srcem i pjesmom njegova vođe (Vergila). Taj će glas pronositi o tebi budući naraštaji, ali doba, koje je bilo tvoje, pronosi ti ga kroz plač).

Stihovi i strofe ode Montgolfieru podsjećaju svojom lepršavom kratkoćom i laganom muzikalnošću s jedne strane na pastirsko-idiličku i anakreontsku liriku Arkadije, a s druge na novotarsku metriku Parinijevih oda. Versi sdruccioli (sa zadnjom riječi naglašenom na trećem slogu) bez rime, i naizmjence versi piani (s naglasom zadnje riječi na drugom slogu) s rimom, upotrebljeni su i u kasnijoj Manzonijevoj »Il cinque maggio«. U tom obziru Montiju su dakle bili preteče Arkadija i Parini, a Manzoniju Monti i njegovi ugledi.

Poradi velike gipkosti i rastezljivosti talijanskoga jezika, kod preobilja siniceza, elizija i analefa njegovih vokala, i najkraći talijanski stih stvarno je mnogo duži, pa odatle dosta velike teškoće kod prevađanja takvih stihova u izvornom metru. Bez sumnje je ta okolnost potaknula Preradovića, da prevede Manzonijev »Peti svibnja« u metru nešto dužem od izvornoga.

U ovom svom prijevodu ja sam zadržao izvorni metar pomažući se mjestimice i t. zv. sinalefom vokala. Da ostanem što vjerniji i formalnoj i sadržajnoj strani, propustio sam kod toga i po koji nedužniji italijanizam.

DR. VINKO LOZOVINA

F E U I L L E T O N

KAZALIŠTE

Ka Mesarića »I u našem gradu . . .«

U usporedbi s nedavno prikazanim domaćim novitetima doima se Mesarićeva komedija iskreno i svježe, kao dramska dosjetka nastala neusiljeno i spontano. Bez traženja kao da je Mesarić zahvatio u život oko sebe, i gotovo da mu je uspjelo, što je poželio bio, istina govori sama od sebe. Jer ne samo da se zbivaju obične stvari ovdje »i u našem gradu« — kako je natpis komedije —, nego ih i mi pratimo s istim onim smiješkom, kojim primamo sve, a ne čudimo se više ni čemu, ni onome, čemu bismo se trebali čuditi.

Oko odvjetničke kancelarije dr. Šikuša odigravaju se ljubavne zgode i nezgode u punom zamahu novoga životnoga stila. Gospodina odvjetničkog perovođu, dr. Kleka, vole u isti čas i prodavačica Nada i aps. phil., tipkačica Mira i gospođa dr. Šikuša. Tu idilu remeti stidljivi ljubavnik gospođice Nade, listonoša Alojz. Silom prilika dolazi do opasne zbrke. Sve se stranke sastaju na izletnom parobrodu. Uloga dr. Kleka postaje bjelodana. Ali za čudo, premda su sporovi oštri, nitko ih ne uzima suviše tragično. Sve ostaje pri starom, kao da se nije ništa ni desilo.

Pa ipak, uporedo sa živahnom dramskom akcijom ulazimo sve dublje u moralnu pozadinu događaja. Porazna slika društva, koju je umio Mesarić ovako lake ruke nabaciti, izvrsno je uspjela i znači bezuvjetni uspjeh njegovog novog djela. Nenametljivo, bez kuđenja i upozoravanja, u odnosima tih ljudi i u svakoj riječi njihovoj odaju se lakomišljenost i moralna bezbrižnost, koja je kao novo shvaćanje života obuzela sve ove ljude, osim možda listonoše Alojza, koji se je od nje zaštitio svojom ograničenošću. Nemoguće je ne osjetiti oštrinu satire, što je ovako nastala ispod pera Mesarićeva.

Ni u ovoj komediji nije se Mesarić posve odrekao svoga nagnuća ka groteski. Iako realnije obilježena, lica su njegova bliže tipu, nego individualnom životu. Njihove su kretnje i agiranje u posljednjoj instanciji ipak više ilustracija miliuea i ideje, nego samostalan život. Režija to njegova nije podcrtavala, ali nije ni prikrivala. Ta mu je nuanca to lakše uspijevala, kad su uloge bile sretno raspodijeljene. Gđa Hafner-Gjermanović kao žena advokatova, Nada Grahor kao Mira, Nada Babić kao Nada, a gg. Kukić kao dr. Klek i Afrić kao listonoša — svi su redom pripomogli uspjehu komedije.

Shakespeare-ov »Julije Cezar«

Malo se koja drama starije svjetske književnosti, pa i od Shakespeare-ovih, prilagođuje tako, mogli bismo reći: bez ostatka, zahtjevima modernoga repertoara kao »Julije Cezar«. Njezine odlike, zajedno s onim, čemu se je nekoć prigovaralo, moderna scena konzumira do kraja. Veliki događaji oko ličnosti Cezarove, borbe klasne i političke, urota kao posljednji trzaj prošlosti ispred navale novih vremena — sve je to prikazano upravo sredstvima novoga teatra, sugestivno kao u najsavremenijem djelu. Pitanje: tko je glavni junak drame, koje je nekoć toliko interesiralo, postalo je za nas bespredmetno kao i mnogo drugo, nas zanima atmosfera događaja, motivi uzbune, nastanak i razvoj revolta, njegove neposredne posljedice — jer u tomu ima nešto, što vrijedi za sva vremena, nešto, što se ne mijenja i nosi u sebi vječne karakteristike ljudskoga socijalnoga života. U »Juliju Cezaru« taj je način gledanja i prikazivanja ono čudo, koje i danas djeluje na gledaoca istom snagom kao i u vremena Shakespeare-ova.

Djelom Shakespeare-ovih revolucionaraca, tim Brutima i Kasijima, pokreću iskonski motivi bune i revolta u doba Cezarovo kao i danas, a velike mase naroda reagiraju na iste geste i smicalice svojih vođa i spremne su ih slijediti slijepo i nepromišljeno. Taj je kompleks duboko zapaženoga za nas glavni sadržaj Shakespeare-ovog »Julija Cezara«, ono najsnažnije i najveličajnije, što nam može uopće dati pjesnička umjetnina.

Gledajući tako danas na »Julija Cezara« želimo, da nam bude tako i prikazan. Faktično se režija g. Strozzija nije otimala toj teškoj zadaći. Poglavito mu je uspijevalo u pučkim scenama, koje su bile najviše u njego-

voj moći, istaknuti svoje ambicije. Te scene u svojoj produhovljenosti i slikovitosti spadaju, bez sumnje, u najbolje njegove režijske uspjehe. S duhom te režije posve se je stapao i Dujšinov Brut, njegovo tapanje u neizvjesnost unatoč dubokog pouzdanja u svoju uzvišenu ideologiju bilo je puno suptilnog dramskog života. Isto je tako i Grkovićev Kasij, drugi veliki revolucionar, ostao do kraja zanimljiv, gonjen svojim buntovnim instinktima najagilniji pokretač čina, koji se ne mogu odlagati. Bez Pavićevog efektnog Antonija bila bi zatajila najveličajnija Shakespeare-ova pučka scena, retorika je njegova ostala ispravno u službi demagogije. Kao Julije Cezar, kojemu se i literarno najviše prigovara, isticao je g. Badalić suviše Cezarove slabe strane, historijska veličina ličnosti prelazi i u tragediji uske epizode, koje joj je Shakespeare glumački namijenio.

Waltera Hasenclevera »Bolji gospodin«

Na Waltera Hasenclevera, tog odličnog njemačkog — kako kažu — ekspresionistu, dugo smo čekali. Napokon je prošao našom pozornicom, ne bez značajnog dojma, njegov »Bolji gospodin«. Stil je njegove kritike modernoga života duboko prodoran i doseže novo društvo do u najosjetljivije njegove nastranosti. Iako se krije iza satire, komike i humora, oštrica je njegova vidljiva i nema sumnje o ozbiljnosti njegovih efekata.

G. Strozzi dao nam je kao »bolji gospodin« i kao režiser vrlo dobru predstavu. Scene se komedije kreću po srijedi između dva pola: na strani su šarlatanski podvizi »boljega gospodina«, koji se probija kroz život svojim »uredom« i aktivnim sudjelovanjem u poslovima ljubavnih avantira i iskorištavanja vremešnih žena, na drugoj pendant tog grubog moralnog zastranjivanja: obiteljski dom bogatog bankara, njegova familija i njezin moralni nivo. »Bolji gospodin«, koji je u ovom lovu za kontama naišao na bankarsku kćer, spojka je između ta dva svijeta, kojih u suštini ništa ne dijeli, tako da je njegova sreća u braku sa otmjenom gospođicom samo jedan korak u desno. Tu je ideju Hasencleverovu uistinu i glumački i režijom oživotvorio g. Strozzi. Za obje grupe, koje se ukrštavaju, našao je g. Strozzi vrlo mnoga razumijevanja u svom ansamblu. Ton u bankarskoj familiji izvrsno su pogodili prije sviju gđa Kernic, a i gg. Grünhut, Dragman i Laurenčić. Svoje vrsti protuhu plemića, bivšega oficira, plastično je izradio g. Mirjev. Izvanredno je obilježio milieu oko »boljeg gospodina« g. Bek kao Rasper, faktotum »ureda«, jednom grotesknom figurom neodoljivog realizma. Pučku razbludnu bezazlenost prikazala je značajno gđa Vilhar kao ćutljiva udovica gospođa Schnütchen. Hasenclever je tako došao i idejno i scenski do punog izraza.

Brlić - De Tis »Čudnovate zgode šegrta Hlapića«. — Šezdesetgodišnjica gđe Ivane Brlić - Mažuranić

Predstavom dramatizacije jedne njezine priče za djecu dao je teatar prigodu, da se šezdeset-godišnjica odlične naše pjesnikinje gđe Ivane Brlić-Mažuranić proslavi javno, a u krugu onih, kojima je poglavito namijenila svoj izvrstan rad. Gđa Brlić reprezentira i prema vani najbolje naše književne uspjehe. Njezino djelo, u kojemu se ističu iznad svega »Priče iz davnine«, ima sve oznake snažne umjetnosti: jaku i osebitu individualnu notu, uzoran jezik, živu fantaziju, odraz je duboko narodnoga, puno je životnog elana i nepatvorenog čisto slavenskog osjećanja. Zalazeći svojim pričama u bajoslovnu slavensku davninu, ona otkriva, zapravo, bogatstvo, što ga nosimo u sebi i hoće da ga preko mladih naraštaja očuva kao najbolju baštinu našega roda.

Na tragove ovih njezinih odlika nailazimo i u njezinom dječjem romanu u »Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića«, pa su one i sa pozornice u De Tisovoj dramatizaciji djelovale neposredno i nijesu promašile jakog dojma nesamo kod male, nego i kod velike publike. Bujne slike fantazije prilagođene nevidljivo, ali uvijek s dubokim poznavanjem i sa osjećanjem dječijoj duši, vazda su bile poantirane superiornošću jakog, neustrašivog i duboko kulturnog duha.

G. Strozzi (koji se krije iza De Tisa) sretno je izlučio iz priče scenski najefektnije, kratkoćom dialoga nije ni na čas smetao hitroj izmjeni slika, koje je mogla lako uhvatiti dječja fantazija. Primitivni dječji crteži događaja na pozornici prof. Ede Kovačevića, projicirani kinematografski na zastoru potpoma-

gali su taj proces primanja. Mali glumci Braco Reiss i Lea Deutsch sa svojim dražesnim scenskim talentima bili su pogotovo atrakcija te uspjele večeri.

U režiji g. Verlija zgode se šegrta Hlapića odvijaju kao na stranicama slikovnice, pune boja i svijetla. G. dr. Ivan Esih dobro je prikazao publici ličnost i djelo gđe Brlić-Mažuranić u svom literarnom prologu.

B. Livadić

MUKA SPASITELJA NAŠEGA

Dr. Deželić sin: Muka Spasitelja našega. Muzički dio od dra B. Širole

Nakon uspjeha kao autor raznih misterija, dr. Deželić sin napisao je nov misterij »Muka Spasitelja našega«, po starim našim skazanjima iz XV. i XVI. vijeka, koji je bio izveđen 29. i 30. ožujka u Malom Kazalištu. Mora se spomenuti, da je tekst gotovo posve nov i usklađen sa svim rekvizitima starohrvatskih skazanja, što daje cijelom djelu naročitu draž, umjesnu jednostavnost, donekle primitivnost. Dr. Deželić je s pravom odbacio Posljednju Večeru, koja uza svu svoju mističnu ljepotu, ne spada kao pasha u okvir ovog misterija. Prožet veličinom najdublje i najuzvišenije tajne kršćanske religije, on joj je dao u svojem djelu svečan a ujedno i jednostavni ton, koji je u skladu sa slijepom vjerničkom predanošću. Tu nema puno riječi. Svaka je riječ dragocjena. Sve su uloge u stihovima, osim Kristove, jer autor zacijelo nije htio da zabaci ljepotu samih Kristovih riječi iz Evanđelja. Ovaj misterij, koji u malom broju riječi i u snazi svojeg vizuelnog karaktera posjeduje mirno svetački, jednostavno uzvišeni oblik, nije mogao da ispolji svoju ljepotu u cijeloj punini poradi oskudnog prostora u Malom kazalištu. Naročito je bio okrnjen križni put, na koji je autor položio glavni akcent i koji je u stvari jezgra čitavog misterija. Muzici dra Širole, komponiranoj po starim hrvatskim pjesmama, koje se pjevaju u procesiji cijelu noć Velikog Petka, također je škodio mali raspon bine, jer je i muzika bila u divnoj harmoniji s tekstom. Nepotpuni uspjeh treba također pripisati nedoraslosti ansambla, da to djelo dostojno izvede. Režija Vojmila Rabadana, koja znači malu senzaciju za ljude teatra, nije u izvodiocima, t. j. članovima zagrebačkog diletantskog društva Rodoljub, našla svoj elemenat. Njezina plastična i profinjena stilizacija trebala je bez sumnje zreliji ansambl. Kretanje masa je bilo ponekad čista gimnastička vježba, bez snage doživljenosti, što je krnjilo neke upravo prekrasne slike režije. Scena kockanja za vrijeme raspinjanja, koja je skupa s raspinjanjem imala dati paklensko jezivi ugođaj, dala je mizernu komiku. Marija Magdalena je bila bez osjećaja, Veronika bez ljepote svetačkog samoprijegora. Prolog kroz megafon bio je bliži reklamnoj viki nego sebi. Međutim treba spomenuti dobru glumu nekih izvodilaca, s kojima se može Rodoljub zaista dičiti. Gđica Ljubica Piljak u ulozi Marije dala je sa dvije riječi naprosto pjesmu uzvišenog Bogorodičnog bola, Marko Radmio je dao u mnogome ljepotu one harmonije kojom je odisala Kristova pojava, Perić je dobro interpretirao mekušca Pilata, Ferić surovog farizeja, Kaurić špecijara, a Danijel je Crljen kao vrag demonski briliirao.

Ž. A.

HRVATSKO KOLO

U redakciji dr. B. Livadića i dr. F. Jelašića »Kolo« je, kao svake godine, uz desetak umjetničkih reprodukcija, od kojih je prva otisnuta u bojama na čelu knjige, a ostale su u tekstu ili na posebnim prilozima, donijelo čitav niz beletrističkih i naučnih članaka s izborom iz suvremene hrvatske novelistike i lirike. Opsežno kvantitetom, ono ne zaostaje ni kvalitetom, raznolikošću svoga sadržaja dajući uvid u književno stvaranje, koje (iako ovom zgodom, nažalost, bez svojih glavnih reprezentanata, Krleže, Nazora, Cesarca i dr.) svjedoči o širokom radu, koji nije ni šablonski ni sterilan, nego sve dublje zadire u probleme, koliko čisto artističke i sublimno umjetničke, toliko stvarne, s korijenjem u društvenoj strukturi i njezinim formacijama. Krećući se između različitih metoda književnog stvaranja, pitoresknost priloga je ozbiljna i suvremena, često tangirajući i tretirajući stvari, koje su kod nas još terra incognita (mada su interesantne baš za nas), a uglavnom dajući presjek kroz ono, što se radi i stvara. Utoliko su najzanimljiviji kritični članci, pa novele, zatim umjetnički prilozi, a

konačno lirika, koja je najobilnija i najšarenija.

Na uvodnom mjestu, u članku »In memoriam«, piše dr. Ljubomir Maraković o Dragutinu M. Domjaniću i Dinku Šimunoviću povodom njihove nedavne smrti; u tekstu se nalaze prilozi dr. Josipa Nagya (»Smjernice pokreta g. 1848.«), Antonije Kassowitz-Cvijić (»Prve javne pozornice u Zagrebu«), Rudolfa Strohala, dr. Josipa Torbarine (»D. H. Lawrence i njegov roman«), Luke Perkovića (»Vrijeme u književnosti«), prof. Filipa Lukasa (»Od britskih kolonija do britske zajednice naroda«), dr. Milana Ivšića, dr. Milana Grubera, dr. I. Hergešića, Vladoja Dukata (»Dva pisma A. G. Matoša«) i dr. Slavka Batušića (»Slike A. Motike«). Iako raspravljaju o raznim temama, članci se svi mogu podijeliti u dva tabora: u jedan pripadaju oni, koji govore o beletristici, u drugi svi ostali. I jedni i drugi imadu više općeniti, nego prigodni karakter, iako ih je velika većina pisana povodom aktuelnih događaja. Tako dr. Maraković, u uvodnom članku (o Domjaniću i Šimunoviću), ne donosi doduše ništa novo, što bi imalo vrijednost kao analitički presjek rada dvaju pokojnih književnika, ali u zbitom, toplo pisanom tekstu o Domjaniću rezimirao je sve komponente njegova stvaranja, njegov položaj, kao sentimentalnog artista, gospodskog pjesnika kajkavštine (koja nije živa, iz naroda, već konstruirana na način provansalskog dijalekta, s kojega je Domjanić prevodio, a obogaćena riječima iz rječnika slovenačkih liričara, naročito Otona Župančića) i spleena, u našoj lirici, koja dobiva sve tvrđi, metalniji izgled; kod Šimunovića je opet istakao značaj njegovih prvih stvari iz »Mrkodola« i »Đerdana« (samo što se izjašnjava protiv toga, da bi »Alkar« bio centralno Šimunovićevo djelo) na štetu kasnijih, koje daleko zaostaju, kao što je istakao i vječno Šimunovićevo jadikovanje na slab život i zanemarivanje sa strane književne kritike (specijalno naše hrvatske) u vrijeme, kad mu je radove, a tek se počeo razvijati, već načela dekadansa. »Vrijeme u književnosti« Luke Perkovića je solidna, ozbiljna književna studija, pisana s poznavanjem stranih literatura, naročito francuske, na mjestima skučena i nejasna, ali u cjelini rad, koji daje retrospektivan pogled na faktore, presudne za književnike i književnost, nekada i sada. Materijal, koji obrađuju A. Kassowitz-Cvijić i Rudolf Strohal (»Staro zagrebačko stanovništvo«), još je nov i nenačet. Novo je također za našu književnost pisanje dr. J. Torbarine o engleskom seksualno-revolucionarnom romansijeru D. H. Lawrence, tim više, što nije, kako izgleda, pisano toliko s pretenzijama essaya, koliko kao informativni, inteligentno pisani referat o jednom velikom književniku, još neprevedenom kod nas. Među člancima iz drugog tabora, koji ne govore o literaturi, ističem raspravu prof. Filipa Lukasa, koja tretira evoluciju Velike Britanije i njenu današnju vrijednost na moru i u kolonijama. Bez stilskih lepršavosti, striktno naučno, ona sugestivno i zaokruženo prikazuje egzistenciju zemlje opkoljene morem, koju je, prema tome, sudbina odredila drugim putem od kopnenih zemalja. Donekle u vezi s njegovim člankom u prošlogodišnjem »Kolu« (»Problem dalekog Istoka«), jednako aktuelnim, tada povodom tek rasplamsanih krvavih japansko-kineskih sukoba, ova rasprava teži dubljem proučavanju internacionalnih relacija, koje su se u posljednje vrijeme, nenadanim ispadima pojedinih država, još više pobrkale i komplicirale; inače nosi sve karakteristike geografske studije, koja pledira za nepristranu objektivnost naučnu, tim rigoroznije, čim su delikatnije teme, koje analizira.

Lirski prilozi »Kola« mogu se podijeliti u dva dijela: u prvi dio, na neki način, konzervativne, pretežno artističke lirike, pa u drugi, u kome se nalazi izrazito modernistička lirika, inspirirana vremenom u tolikoj mjeri, da mu žrtvuje formu, samo da ga što adekvatnije izrazi (što može imati za posljedicu, a uostalom i ima, guranje na pozicije mediokriteta, koji eksploatiraju povoljnu situaciju). Pred ta dva ciklusa (i izvan njih) stavila je redakcija prijevode iz Danteova »Pakla« M. Kombola (dosada najljepše u hrvatskoj književnosti) i dvije pjesme Tina Ujevića, »Dobrote dobroga sunca« i »Nagovještaj zime«, obje pisane načinom današnjeg Ujevićeva stvaranja, formalno i izražajno virtuozne u najvećoj mjeri; prva s nekim paganskim, praslavenski-idolopokloničkim obožavanjem sunca u sebi, koje u isto vrijeme nalikuje prinošenju žrtve:

Budite dobri suncu, a sunce dobro vama,
jer je sunce božansko i ima dosluha s nama;
za teške dane utješno živi u flaši vina,
za nerve bolesne povoljno u vatri djetelina.

a obilno zalita huliganskom razbarušenošću; druga sva u tamnoj slutnji noći utopljene u mećavu, s čitavom poplavom riječi, koje zanose sirovom muzikom:

Noći u zoru, tvoj znak mi se tlapi:
cijela je sfera laži stropoštana;
na stablima bije zvučna strava kapi,
pod stablima vrišti zelen pokolj grana.

U grupi prvoga dijela liričara odvajaju se pjesme Stjepana Devčića (jedna), Miroslava Feldmana (dvije) i Vladimira Kovačića (četiri). Devčić artistički doživljava selo romareći, skrušen i samostanski upokojen, poljima, koja ga presenećuju grubim mirisom začeća, oplodnje i masne utrobe; u ovom slučaju (»Svibanjski sajam«) njegova pjesma raste na sajamskim likovnim doživljajima Marijana Detonija i Krste Hegedušića, još uvijek reymontovski sadržana u nizanju objekata, pretežno sentimentalna, ali taj sentiment graniči s neveselošću pijanca, koji je raznježen sevdalinkama; u krajnjim konzekvencijama ona je kronika stvarnosti, jako izrezbarena minijaturnim pejzažima, ispisana šarenim inicijalima i ukoričena u tamno-crvene korice sa zlatnim slovima i grimiznom vrpcom preko hrpta (da upotrijebim sliku). Selo Vladimira Kovačića (»Četiri šokačke varijacije«) ima istu fizionomiju (samo malo osirotjelu i rastuženu), koju mu je darovao Ivo Kozarac; ono je, a to je u ovom slučaju karakteristično, izraženo kroz narodnu pjesmu, koja se pjeva u kolu:

Tuga mraka rosi po sokaku,
ne bugari tambura u mraku
i ne čeka draga u vojatu:
to je bilo, sve to više nije — —

Dvije pjesme Miroslava Feldmana su dva vrlo lijepa (naročito druga, »Kiša pada«), ljupka, minuciozna, muzikalna, prozirna lirska akvarela; i prva je takova, iako obrađuje ozbiljan sujet, koji intonira, lepšavošću stihova, veselo i nestašno, ublažujući mu tešku, mračnu, proživljenu pozadinu, poprskanu još uvijek svježom, toplom krvlju. — U drugom dijelu, modernističkom i izrazito suvremenom, zamišljena, refleksivna pjesma Ante Deana sastoji se sva u konfrontiranju jedne misli s drugom, kako one uporno naviru iz mozgovnih izvora, ustrašene unutarnjim detonacijama (»Rondel infinitiva«). »Veliki mecena« Radovana Žilića je stihovana, duhovita satira, moguće nezamjetljiva u ovećem ciklusu pamfleta iste vrste, ali ovako osamljena snažna i dinamična; inače, njeni su kvaliteti očevidni i znatni, iako dominira tendencija, kao najvažnija. Na prvom je mjestu »Automatski bife« Novaka Simića, pisan pod intenzivnim utjecajem dos Passosa (zapravo dos Passos-ova romana »Manhattan Transfer«, na prijevodu kojega je Novak Simić surađivao), surovo-urbanistička evokacija u vanredno blistavom stilu, koja u raspršenosti filmskih slika, dok ih niže, izlaže sasvim novi kolorit (smeđ, siv, šaren, sav u žurbi ljudi, sijalica i reklama, vječno uznemiren, sa suncem u ublaženom žaru, koje pada u cik-caku):

Gostoljubno se smješkaju dancinzi i lampioni kina,
mjesto ptica cvrkuću glazbe i kapele.
Dimi se krčma snovima rakije i vina.
Čarobnjak alkohol stvara sve što srca žele.

Nova i svježa (koliko u formalnom, toliko u sadržajnom smislu) ova pjesma je ozbiljan eksperimenat lirske reportaže, koja je poprimila užurbani tempo sadržaja, pa zaplovila novim vodama: pred zoru zelenkasto-bistrima, u tilove magle umotanima, žuto, narančasto, purpurno osvijetljenima suncem, koje taman izlazi.

Novelistički (uključivo putopisni) dio »Kola« sačinjavaju ovi prilozi: »Bosna spava« (N. Simić), »Hrana dolazi« (Hasan Kikić), »Zločinstvo Đuke Framića« (Slavko Ježić), »Božja ptičica« (Alija Nametak), »U ime Božje« (Franjo Pavešić) i »Poljski gradovi, šume Polesja« (Slavko Batušić). Ono, što ih spaja sve, iako potječu od različitih autora (izuzev priču S. Ježića »Zločinstvo Đuke Framića«, koja iznosi autorove impresije iz djetinjstva, a koja, uza svu svoju vedrinu, ostavlja težak, golem utisak jednog, tuđom krivnjom, uništena života u začetku; i izuzev priču F. Pavešića), jest plastično, lirsko-slikarsko doživljavanje

pejzaža. Kod Batušića intelektualno, sa sjećanjima na zemlje i literature, s vizijama iz slikarskih galerija, proživljeno i filtrirano; kod Simića otužno-poetsko, u slikama, koje imaju treperavu varljivost plavog maška na zrelim šljivama, s naročitim smislom za folklorističko-regionalne elemente; kod Kikića robustno, uvijek kao pozadina kolektivističkim naporima, zaliveno čemerom ubogih ljudskih života, u borbi za hljeb; kod Nametka sasvim kondenzirano u šturim, neveselim, hladnim, sirotinjskim bojama, koje žalostivo podsjećaju na jesen. To zajedničko, što ih spaja, ujedno je baš baza, na kojoj se počinju razdvajanja: kao u iznošenju doživljenog pejzaža, Batušić je u čitavom putopisu zamišljeni intelektualac, koji putuje duboko zagledan u nove narode i nove zemlje s njihovim tajanstvenim, nepoznatim fizionomijama; Simić je najjači u folkloru, u koliko taj tangira zrelu, zlatnu zemljinu jesen (u lirici su okupani njegovi patetični, sentimentalno-revolucionarni govori na večeri palanačkih lihvara, spekulanata i demagoga, u lirici je prekaljen njegov jedinstveni opis branja šljiva i pečenja rakije, koji je veliko umjetničko djelo, osebujno i vanredno koncipirano); Nametak iznosi hercegovačke slike, kao da lomi kamenje s krša, zainteresiran propadanjem starog muslimanskog plemstva i starih ljudi; Kikić je utopljen u gladnom, ratnom, bosanskom selu, koje iznosi na originalan i strahovito dinamičan način. A to znači, ujedno, da nijedan od ovih radova ne bismo mogli postaviti na prvo mjesto. Slabija je jedino Nametkova novela, koja zaostaje i za njegovim dosadašnjim stvarima.

Umjetnički prilozi »Kola« nemaju ništa zajedničko, što bi ih spajalo, osim, moguće, toga, da svi jednako zaslužuju interes. Mašić Nikola, od koga je priopćeno šest reprodukcija (jedna u bojama, »Seljakinja), jedan je od naših starih slikara, koji je snažno obilježio svoj put. A. Motika (s dvije reprodukcije, »Luka« i »Cvijeće«) je mladi kolorist, kod kojega preteže lirika, a koji radi na način Utrilla, Van Gogha i Vlamincka (iako baš ne bih mogao dati ruku u vatru, da je to istina, jer sam te slikare vidio samo reproducirane); povodom njegovih slika napisao je dr. Batušić svoj kritički osvrt »Slike A. Motike«. Nepoznati nizozemski umjetnik (iz polovice prošlog stoljeća), kojemu su reproducirana četiri crteža iz Dalmacije, radio je u maniri starih slikara; njegovi su prilozi, međutim, dragocjeni još više zato, jer nam prikazuju naše gradove iz ne baš nedavne prošlosti. *J. K.*

TENTOROVA DJELA O PISMU

Postanak pisma i alfabeta. Latinsko i slavensko pismo. Izd. Matice Hrvatske.

Prošle godine izašla je — kao izvanredno izdanje Matice Hrvatske — jedna vrijedna i zanimljiva knjiga, o kojoj se premalo pisalo, pa nije doživjela onakav uspjeh, kakav bez sumnje zaslužuje. To je knjiga dra Mate Tentora, ravnatelja naše Sveučilišne biblioteke, »Latinsko i slavensko pismo« (sa 100 obrazaca i 1 tablom).

Bez pisma se ne da zamisliti napredak čovječanstva, a ipak se o tom predmetu kod nas malo što čuje, pa nije čudo, ako su naši intelektualci (da i ne govorimo o široj javnosti) gotovo posve neupućeni u probleme pisma. A dok ostali kulturni narodi raspolažu s golemom naučnom literaturom o tim pitanjima (do god. 1918. Nelis je nabrojio 1463 takova djela), na hrvatskom jeziku je Tentor prvi sustavno obradio ovu građu. God. 1931. izdao je svoje »Pismo i postanak alfabeta« (sa 40 obrazaca i 1 tablom), a dvije godine kasnije izašlo je spomenuto djelo o »Latinskom i slavenskom pismu«, kojim se zgodno nastavlja i nadopunjuje ono prvo.

O pionirskom značenju Tentorova rada najbolje svjedoči činjenica, da se na zagrebačkom sveučilištu ne predaje nauka o pismu kao posebna struka, a u opširnom bibliografskom pregledu, koji služi kao uvod u prvu knjigu, nailazimo u mnoštvu stranih i slavenskih naučenjaka samo na dva domaća autora. I ti se bave specijalno slavenskim pismom, a Tentorova je knjiga prvo opće djelo ove vrste kod nas.

U tom je djelu autor prikazao postajanje pisma uopće, a napose razvitak naših v e l i k i h pismena, i to uglavnom od 4. pretkršćanskog milenija do Kristova rođenja. Dakle u neku ruku »stari zavjet«. Tu se raspravlja o pismu uopće, o kitajskom pismu, o klinovitom pismu i Šumercima (Sumerani), Hetitima i kretskoj kulturi; kratko je spomenuto ba-

Vjekoslav **Karas**
Portret

Vjekoslav Karas
Djevojka sa lutnjom

mumsko pismo (iz Kameruna), a opširnije je prikazan japanski sistem pisanja i egipatski hijeroglifi, a nije zaboravljeno ni kiparsko pismo, ni pismo crnačkog plemena Vai i čerokeških Indijanaca.

Egipatsko pismo je od osobitog interesa, jer se vrlo rano razvilo, a osim svoje starosti (preko 5.000 godina) važno je i zbog toga, što se u suštini nije mnogo promijenilo, a već u samome početku pokazuje sve stadije razvitka.

Egipatsko pismo nije pojmovno ili ideografsko (kao kitajsko), nije silabično (kao babilonsko), ni alfabetsko (kao naše), nego se djelomično služi svim tim mogućnostima.

Egipćani su udarili temelje višim formama pisma. No obretnici alfabeta su Feničani, pa je njima posvećeno razmjerno najviše prostora. Napose je prikazan postanak alfabeta i uloga Feničana u tom zamašnom događaju, pa starosinajski alfabet (najstarije pismo svijeta) i »glozel«. To je hebrejsko pismo iz 8. vijeka prije Krista, koje se sačuvalo na spomenicima iz kamenog doba, što ih je našao jedan francuski seljak u Glozelu. Tentor se priklonio onim naučenjacima, koji vjeruju u autentičnost Glozelskih otkrića. U slijedećem su poglavlju prikazana azijska pisma, koja su potekla iz feničnog, a zatim je ukratko skupljena sudbina semitskih jezika i pisama. Time je završen prvi dio knjige.

U drugome dijelu prelazi pisac u Evropu da raspravi postanak grčkoga pisma, italske alfabete (Etruščani!) i napokon latinsko pismo. U posebnom je poglavlju obrađen smjer pisma (sva su se primarna pisma pisala s desna na lijevo). Slijede još kratke informacije o germanskim runama, gotskom pismu, koptičkom, armenskom i georgijskom pismu, a na koncu je skiciran problem slavenskoga pisma (glagolska i stara ćirilska azbuka), dok u načelnom zaključku pisac sažima glavne rezultate svoje ankete (Zašto su Semiti izumili alfabet?). »Alfabet se nije razvio, kako se često drži, od ideograma preko silabičkog pisma: silabičko pismo nije preteča alfabeta; ono je dapače njegov takmac, koji je priječio razvitak pisma k alfabetu.« A treba uzeti u obzir i opće historijske faktore, kulturno-političke slučajnosti, koje su upravile razvoj pisma određenim pravcem.

Posebna tabla veoma zorno prikazuje razvitak alfabeta od egipatskih hijeroglifa do grčkoga pisma (od kojeg je poteklo i etruščansko i latinsko), a dodan je i klišej jednog pisma bana Nikole Zrinskoga, pisan kurzivnom glagolicom, (koji je preuzet iz poznate Ivšićeve rasprave u »Sveslavenskom zborniku«).

Ovaj posljednji odsjek o slavenskom i latinskom pismu prekoračuje okvir knjige o »Pismu i postanku alfabeta«, koja je zasnovana kao o p ć i uvod u nauku o pismu, a obrađuje najstarije pismene znakove i sisteme.

Grčko, a pogotovo latinsko pismo (odvjetak grčkoga) spada u »novi zavjet«. Ovu je epohu obradio Tentor u spomenutoj Matičinoj knjizi »Latinsko i slavensko pismo.« Tu je prikazan postanak m a l i h slova i kako se razvijalo latinsko pismo od Kristova rođenja do danas, dok je o slavenskom pismu (glagolica i ćirilica) podan opširniji prikaz.

»Nejednaki razmjer između prikaza o latinskom i slavenskom pismu — veli Tentor — proistječe iz analogne vrijednosti latinskoga i grčkog pisma. Dok su se u zapadnoj Evropi razvile mnogobrojne inačice latinskog pisma, kod Bizantinaca ima samo jedno pismo, u kojem imade doduše vremenskih razlika, ali, uglavnom, nema lokalnih: Zapad pogoduje individualizmu, a kultura istočne Evrope jednolična je i ukočena. Zato je razumljivo, da je toj kulturi nadjenuo ime j e d a n grad: Bizant«. (Predgovor, III).

Ova primjedba neka posluži kao primjer, da je nauka o pismu, kako je ispravno shvaća pisac ove knjige, grana opće kulturne povijesti, a njeni su zaključci ponekad veoma značajni i poučni. Nisu to puki znanstveni kuriozitéti ili učena cjepidlačarenja. »Nauka o pismu bila je sve do konca 19. vijeka dosadna disciplina, namijenjena užem krugu specijalista, dok se nije u najnovije doba morala odreći svoje autonomije stapajući se sve više s poviješću kulture: ona se služi i lingvistikom, i filologijom, i poviješću umjetnosti i kulturnom poviješću« (ibid.). Pismo je nadasve važno ogledalo kulturnog života, kulturnih strujanja i utjecaja, jer u pismu — kao i u jeziku — oponaša se narod i zemlja više kulture.

Iz svega toga proizlazi, da nauka o pismu nije nipošto identična s paleografijom, nego je njeno područje kud i kamo šire i zamašnije. Strani pisci mogli su se često ograničiti obrađujući ova kompleksna pitanja, ali si mi ne možemo na žalost priuštiti taj luksus. Nedostaje nam publike, a i stručnjaka. I zato je Tentor dobro učinio, što je u svojoj knjizi iznio veliko mnoštvo materijala taknuvši se pritom različitih disciplina. Njegovo djelo nije namijenjeno specijalistima, nego se obraća svakom obrazovanom intelektualcu, a veoma će dobro doći onim filolozima ili kulturnim povjesničarima, koji se žele informirati o glavnim pitanjima i rezultatima nauke o pismu (u najširem značenju). »Ovo se djelo ne može nikako da nazove paleografijom; ono je samo uvod u nauku o pismu latinskom i slavenskom, ali ipak takav uvod, da u njemu ima više i raznoličnije građe, nego li u ikojem drugom djelu o pismu« (ibid., V.). I zaista! Nakon kratkoga uvoda o pismu (a napose o grčkom pismu) protumačen je postanak latinskog pisma i pojedine njegove varijante: lapidarno, kurzivno, kapitala, starija i mlađa rimska kurziva, pa rimsko pismo poslije propasti rimskoga carstva i promjene, koje su se dogodile nakon pobjede kršćanstva. Slijede poglavlja o latinskom pismu i kršćanstvu, o novim oblicima pisma: uncijala, poluuncijala, irsko i anglosasko pismo. Pa langobardsko i beneventana, papinsko kurijalno pismo, karolinško pismo, gotica, tekstura, kurzivna gotica, talijanska antikva, kancelarijsko pismo, papinsko pismo, njemačko gotsko pismo, fraktura, njemački brzopis... A sva su ta poglavlja povezana općim pregledima i načelnim razmatranjima o srednjem vijeku u zemljama bivšeg rimskog carstva (Italija, Španija, Galija, Germanija), o renesansi, o vjeri i pismu, o jeziku i pismu — tako da su pojedine grafičke pojave uklopljene u opći kulturni razvoj, pa dobivaju tako neko općenito značenje. A pisac sistematski nastoji izaželi iz pojedinačnih opažanja neki viši smisao, kao na primjer kad veli za uncijalu: »To se pismo ističe svojim debelim crtama (što pokazuje zdravlje i snagu pobjedonosnog kršćanstva) i oblim formama« itd. Duhovita opaska, koja izmiče strogo znanstvenoj analizi, ali oživljuje suho izlaganje o uncijalnom pismu. Duhovite su i zanimljive i primjedbe o uzajmičnim odnosima između jezika i pisma, premda se s tim pogledima svi jezikoslovci zacijelo ne će složiti.

Slavenskom pismu posvećeno je dakako najviše pažnje i prostora. Od 216 stranica zaprema slavensko pismo 65, a prikazan je relativno opširno postanak slavenskog pisma i razvoj glagolice, ćirilica, bosančica, poluustav i brzopis, dok su u posebnim poglavljima obrađena neka opća ili načelna pitanja (Ćirilica u Rumunja, Protivnici slavenskog pisma, Značenje Ćirila i Metoda).

O postanku slavenskog pisma ima raznih teorija, a do danas se nisu naučenjaci u svim tim pitanjima složili. No ipak je prilično utvrđeno, da slavenskom pismu nije podloga ni hebrejsko, ni ijedno drugo orijentalno pismo, već grčko. Općenito se priznaje, da je najstarije slavensko pismo sastavio (u 9. vijeku) Konstantin-Ćiril, i to uglavnom prema grčkom pismu. Glagolica je nastala prema kurzivnom minuskulnom pismu, a ćirilica — nešto kasnije — prema uncijalnom pismu. O tom su se pitanju vodile žestoke polemike, ali danas najuvaženiji slavisti priznaju prvenstvo glagolici. »Glagolica je — veli Tentor — svijesna, samostalnija, slavenskija, dok je ćirilica bojažljiva, podatljivija prema grčkom duhu«. Ćirilica je tako slična grčkom pismu, da se na prvi pogled gotovo i ne razlikuje od grčke uncijale. Glagolica se — kako je poznato — javlja u dva tipa: obla i uglata. Obla glagolica je starija: u najstarijem spomeniku hrvatskog jezika, Baščanskoj ploči, preteže još obli tip, dok je najstariji primjer hrvatske uglate glagolice (izvan liturgičnih knjiga) po svoj prilici iz 13. stoljeća. A kako su Hrvati preobrazili staro glagolsko pismo i unijeli vrlo rano u crkvene knjige osobine svoga jezika (a stvari svjetovnog sadržaja pisali gotovo čistim narodnim jezikom), možemo smatrati — kako to čini Tentor — hrvatski jezik najstarijim književnim jezikom među slavenskim (živim) jezicima.

I glagolicu i bosančicu (koja uvodi nove znakove za hrvatske glasove) zamjenjuje s vremenom latinsko pismo, ali glagolicom pišu na Krku još u 19. stoljeću. Tentor je po-

znavao čovjeka, koji je najprije naučio pisati glagolicom, a tek onda latinicu. Danas se glagolica upotrebljava samo u crkvi (senjska i krčka biskupija), a prema tome se od 150 milijuna Slavena služe pismom sv. Ćirila samo kvarnerski Hrvati, koji ga upotrebljavaju već punih 1000 godina bez prekida.

Ovaj odsjek Tentorove knjige, koji obrađuje probleme slavenskog pisma, morao bi proučiti svaki naš intelektualac: našao bi zanimljivih pobuda i neočekivanih odgovora na mnoga pitanja, koja su i dan danas aktualna.

Na koncu je pisac dodao još dva poglavlja: jedno o kriptografiji (za vrijeme svjetskog rata bio je Tentor zaposlen kao vojni dešifrer), a drugo o slovima i praznovjerju, obogativši tako svoju knjigu raznim kuriozitetima, koji imaju stanovitu kulturno-historijsku vrijednost, a mogli bi zainteresirati šire krugove čitača. Kada je već spomenuo Tironove note, mogao je kazati i štogod o povijesti stenografije, a radi potpunosti mogla je u dodatak ući i kakva bilješka o Morseovim znakovima i Brailleovu sljepačkom pismu.

Registar, što ga je izradio prof. N. Žic, i obilna bibliografija upotpunjuje ovu knjigu, koja spada u svaku hrvatsku knjižnicu.

Na koncu još i jedna tehnička primjedba. Obje Tentorove knjige o pismu tvore cjelinu, pa je nerazumljivo, zašto su štampane u raznim tiskarama i nejednakog formata. A dok je prva (Pismo i postanak alfabeta) uzorno opremljena, pa služi na čast i tiskari i piscu, opremi »Latinskog i slavenskog pisma« bi se moglo štošta prigovoriti.

Kad bude iscrpljena prva naklada, ne bi možda bilo zgorega, da pisac obje knjige stopi u jednu, omašniju, podijelivši građu u dva dijela. Tako bi uštedio i nešto prostora, jer se neke stvari moraju ponavljati u drugoj knjizi, a i oprema bi bila jedinstvena.

H.

IZRAŽAJ MEŠTROVIĆEVIH SLIKA

(Kroz Galeriju Meštrović u Zagrebu)

U predgovoru monografiji o Meštroviću, koju je izdala Nova Evropa i gdje posve ispravno najrječitije govore dobre reprodukcije majstorovih genijalnih djela, umjetnik kaže na jednom mjestu: — »U likovnoj umjetnosti, a osobito u skulpturi, ne da se sve reći kao u riječima pisanoj knjizi, ali se možda daje agusautije i neposrednije ono što je bitno, nego sa pisanom riječju, baš kao što se u najsvečanijim i najodlučnijim časovima u životu kaže više, toplije i iskrenije pokretom, pogledom i izrazom lica, nego što se dade reći riječima.«

Nezahvalna je zadaća, da se to bitno, što je u Meštrovićevim djelima izraženo zgusnuto i neposredno, natrag razvodnjuje riječima, ali izražajnost majstorovih radova je tolika i tako sugestivna, da u svakom čovjeku, koji posjeduje izvjesni kompleks umjetničkih nagnuća i kome je fantazija sklona da bude oplođena, ta djela pobuđuju želju da se oslobodi nemira, koji su ona unijela u promatrača. Pažljivo promatranje kao da je gledaoca napunilo izvjesnim elektricitetom i dalo mu makar i nekoliko atoma stvaralačke potencije.

Glavni i primarni objekt skulpture od najstarijih vremena do danas jest čovječje tijelo. Možda upravo zato razvojna linija ni jedne druge umjetnosti nije toliko pravilna, ravna i organski povezana kao ona skulpture kroz vjekove. I sva kao da je u mitološkoj priči o Pigmalionu i Galateji, u buđenju iz ukočenosti i mrtvila u život i pokret. Od starih faraonskih statua preko Fidije i Michelangela do Meštrovića. I to se buđenje nije ni izdaleka zbivalo tako brzo, kako bi nam se moglo činiti. Za pažljivo oko etape su bile vrlo polagane, ali dosljedne i ulančene, tako da se Meštrović ne da zamisliti bez čitavog dugog niza ne samo historije kiparstva, nego i historije umjetnosti uopće. I upravo to je jedna od komponenata, koje ga čine velikim umjetnikom. Originalnost mu je u tome, što je izrastao iz našeg krša i što je bez Periklove Atene, bez medicejske Firence i bez papinskog Rima uspio da baci svoj topuz tako visoko nebu pod oblake i da iz tih visina orlovskim pogledom pronađe u sićušnim nizinama upravo ono, što je bitno i vječno.

Obično počinje kod velikana s romantikom pa čak i u romantičnim životnim prilikama. U literaturi su djela Homera, Sofokla, Cervantesa, Shakespearea i Goethea najbolji primjeri za to. Meštrovićeve pastirske frule i štapovi, biblija i narodna pjesma, koje su

duševna hrana njegova djetinstva, samoća u planini među krševitim pećinama, gdje se s najviših vrhova vidi daleko more a inače samo »čudo nebeskoga svoda«, sve je to duboko istinito, a ipak zvuči kao Byronov »Childe Harold«. Fantazija živo radi, čovjek se za čitav život saživljuje s prirodom i njenim misterijima. I to mu daje snagu, da u sebi, upravo u ono vrijeme kad je najpristupačniji vanjskim impresijama, stvori neku ravnotežu između tjelesnosti i duševnosti, između trome materije i pokretnog duha. Tu ravnotežu ne će više narušiti ni najblještavija velegradska svijetla, koja je Meštrović skoro zatim upoznao. I ta se ravnoteža odražava u njegovim djelima to više, što su ona zrelija. Romantik se polako pretvara u klasika. To je put od Kosovskih Fragmenata do Povijesti Hrvata.

Najprije jedno Raspeće u klesarskoj radionici, krišom. Znak, koliko je mladić i sam razapet na muke traženja u samom sebi, formiranja samoga sebe i prvog okršaja sa životom, koji više nije pastirska idila u planini. Onda veliki životni problemi u nemirnom ispreplitanju detalja, mali romani u kiparskom materijalu: Noga koja gnječi čovječanstvo (u Modernoj Galeriji) i Zdenac Života (pred kazalištem u Zagrebu). Zatim herojstvo i vizionarstvo: narodni junaci, udovice, majke, ranjenici, sfinge. Borbenost, napetost, konsumacija latentnih energija, triumf u Londonu. Doživljaj antike u Muzejima Italije, Francuske i Engleske. Reakcija u dva smjera: prekaljena kvintesencija renesanse i stare helenske životne radosti (divni mramori žena u raznim varijantama) i do nevjerojatne ekspresivnosti dotjerana gotika i stara orijentalna mistika (niz najljepših drvenih figura i reljefa, koje je itko ikad zamislio i ostvario). Ali to nije sve! Sad tek, a na bazi uravnoteženosti, smirenja i klasičnog skladnog amalgama svih tih heterogenih elemenata, dolazi jedan novi zamah romantičnog poleta, vraćanje nekadašnjem nemiru, ali sasvim drugim sredstvima i mogućnostima) kao drugi dio Goetheova »Fausta« poslije prvog), sad dolazi monumentalna rječitost: Grgur Ninski, Indijanci, Mojsija, Zahvalnost Francuskoj, neizvedeni Bolivar, Cavtat, Otavice i Avala.

Izražajnost »Zdenca života« i »Noge« mrvi se u preobilju detalja, u dekorativnoj ornamentalnosti kompozicije, u peripetijama fabule, koju nam pričaju ta dva rada. Kosovski Hram već je povezaniji, i dimenzije dopuštaju, da detalji jače iskoče i djeluju svi zajedno i svaki za sebe. Osim toga ponavljanje odmara oko i duh (Udovice, Majke, Karijatide, Sfinge) i sprema koncentraciju pažnje na glavne figure. Simbolika je jednostavnija, pravilnija i mirnija. Kontrasti između statike unutrašnjeg smirenja u boli i odricanju i dinamike vanjskoga pokreta u borbi i akciji harmonički su povezani neutralnim nizom figura i arhitekturom. Patos stilizacije ispreepleten je s naturalističkim detaljima kao u svim velikim epopejama od Ilijade do Puškina. A onda kao reakcija čista ljepota bez fabule, osjećaji kao takovi: radost u mramoru, tuga u mramoru, čežnja u mramoru, kao kroz prizmu muzike, najapstraktnije od umjetnosti. Nema više stisnutih šaka, smrknutih lica, napetih mišića, pravilnost i zakonitost u svemiru postaju jači od čovječjih strasti i trzaja, sreću treba gledati i tražiti »sub specie aeternitatis«, a ne pod impulzom momenta. Ali kako da se to isprìča u drvu, gdje materijal ne pogoduje formi, nego izražaju? Sad oživljuju novi elementi u Meštrovićevu izražavanju: glave i ruke progovaraju jače i istaknutije. Majstor tu izražajnost glava i ruku prenosi kasnije i na svoje velike bronce, ali tu dodaje još jedan elemenat: leđa. Upravo je nevjerojatno koliko su rječita leđa njegovih velikih figura. Najbolji je primjer za to Grgur: Glava, ruka i leđa.

Rijetko kada je izražajnost podjednako raspodijeljena na čitavu figuru kao na pr. kod velikog drvenog raspetog Krista, ili je uvjetovana kompozicijom kao na pr. kod divne Madone u crnom mramoru. Isto je tako čudesan Meštrović u antitezama. Nađite mi još jednog umjetnika, koji s tolikom snagom i zamahom titana formira opore i tvrde junake u neobuzdanom pokretu (Marko, Indijanci), a u isto vrijeme s tolikom senzibilnom mekoćom oblikuje nježnost priklanjanja majčine glave djetinjoj (Rođenje, Gospa s djetetom, u drvu)! Mramorni Mojsije toliko je svojom snagom, dinamičkom izražajnošću i rudimentarnošću ekspanzivan, da svaki put kod izlaganja sam puni dvoranu i teško podnosi blizinu drugih radova, a drvena Bogorodica s anđelima u svojoj ornamentalnoj jednostav-

nosti, koja ne govori ni više ni glasnije od daška povjetarca i mirisa cvijeća u proljeće, kod izlaganja kao da upravo traži seriju sebi sličnih smirenih radova kao nadopunu. Takvih bi primjera mogli navesti vrlo mnogo. Tražeći po dvoranama Meštrovićeve galerije u Ilici »pokret, pogled i izraz lica«, o kome majstor govori u predgovoru svojoj monografiji, mi ćemo međutim, ako budemo pažljivi, naučiti još mnogo više, a u prvom redu ono bitno: da svaki od nas sebi stvori izvjestan odnos prema likovnim umjetnostima uopće, da one postanu našem unutrašnjem oku pristupačne, blize i jasne, kao, kao što nam je pristupačna, bliza i jasna priroda, iz koje te umjetnosti crpu sve svoje najbolje sokove, kao drvo preko korijenja iz matere zemlje.

Ivo Šrepel

UZ NOVIJA IZDANJA

Božićnica 1934

Ovogodišnji seljački prosvjetni zbornik i almanah, što ga već dugi niz godina izdaje Radićeva Slavenska knjižara, a uređuje Milica Vandekar-Radić, nije, unatoč svoga imena, vezan uz Božić ni uz Novu godinu, naročito ljetos, kad je kalendar samo markiran u Sadržaju. Ne će dakle zakasniti onaj, tko ga nabavi i sada, makar se primiče već polovina godine. Premda je namijenjen seljaku, ipak će ovaj almanah s interesom pregledati i intelektualac, koji osim ljubavi za 90% svoga naroda imade i težnju, da se upozna s onom granom literature kojoj se u novije vrijeme posvećuje i kod nas sve veća pažnja. Hrvatska seljačka književnost privlači danas hrvatskoga školovanog čovjeka kao osobito važan problem, koji je u vezi s rješavanjem našega nacionalnoga i socijalnoga stanja. Tko hoće da se uputi u kvalitetu i pravac te književnosti, da saznade imena, koja joj daju direktivu, taj će nužno morati da posegne za almanahom »Božićnicom« i za mjesečnikom »Evolucijom«, koju također izdaje spomenuta knjižara.

Almanah se počinje pjesmom I. Šarinića »Zemljo, blagoslovljena budi!« na str. 33, a svršava sa dvije pjesme S. Baneka na str. 139. Iza uvodne pjesme i iza simboličko-didaktičke pripovijetke A. K. Radobojskoga »Volovi sa srebrnim rogovima«, nižu se članci namijenjeni pouci seljaka, a iz naslova se vidi, o čemu su: Imbro Štivić, Zdrav obiteljski život temelj narodne zajednice; dr. Vladimir Ćepulić, U budućnosti... (vizija uzorne higijenske organizacije); dr. Ivo Ivančević, O reumatizmu; dr. Sigismund Čajkovac, Seljačke kućne zadruge u slavonskoj Posavini; Đuro Kopač ml., Problem seljačkog gospodarstva; Stjepan Kranjčević, Kapitalizam i seljačko gospodarstvo; Đuro Kopač, Teoretske zablude u gojidbi kukuruze; Ljudevit Šplait, Radio na selu; Viktor Živić, Tragovi slobode...; dr. Branko Pešelj, Položaj Evrope u svjetskoj politici. Iza toga dolaze pripovjedački prilozi od Viktora Živića, Mije Stuparića, Đure Školića, Frana Kučana, Jakova Jelašića i Marije Devčić-Radić. Na kraju su stihovi, u kojima su zastupani pored spomenutih još i Mara Matočec, Ante Lukac, Fran Kučan, Mihovil Pavlek (Miškina), Mijo Stuparić, Gabrijel Cvitan, Mato Mandić, Grgo Petković, Đuro Školić i Josip Granđa. Među ovim imenima mnoga su već dobro poznata u našoj seljačkoj literaturi. Napadno je, da su ovaj put neka imena, poznata iz prošlih godišta, izostala.

Pripovijesti sve od reda imadu nacionalno-odgojni i moralno-didaktički karakter, dok u lirici prevladava osjećaj veselja seljačkim radom i idila. Rjeđi su stihovi, u kojima se iznose crne slike, premda su vremena teška. To je dokaz djelomice o neslomljivom seljačkom optimizmu, djelomice o naviklom romantičkom gledanju.

»Božićnica« je ukrašena i sa 14 ilustracija. Naslovnu sliku u bojama izradio je M. Rašica. Četiri slike prikazuju seljačku narodnu nošnju (iz Rečice kraj Karlovca, iz Krmčine kraj Biograda na moru, i dvije slike o nošnji baranjskih Hrvata i Hrvatica), jedna seljačke kuruzare, tri seljačke književnike (Pavlek, Stuparić, Školić) i jedna najstariji parlamenat na svijetu u Appenzellu u sjevernoj Švicarskoj, koji se bira svake godine običnim dizanjem ruku. Naročito su značajne 4 slike uz prilog V. Živića »Jesen u zatišju Brista«, a izradio ih je neškolovani seljački mladić Veža, koji pokazuje vanredan talenat.

Arhiv obitelji Brlić

Solidna ekonomska baza i prirodna nadarenost izdigla je obitelj Brlić u Brodu na Savi znatno nad prosjek naših građanskih familija u provinciji, a urednost, kojom su čuvane

starine, spisi i listovi, nagrađena je time, da su članovi te obitelji dobili danas veću važnost nego što je imala njihova javna funkcija i položaj, koji su zauzimali. U oskudici memoarske literature kod nas dobivaju privatna pisma iz raznih historijskih razdoblja jače značenje.

Ivana Brlić-Mažuranić, uviđajući to, odlučila je izdati zbirku starih pisama iz arhiva obitelji Brlić od god. 1848.—1852., dakle iz kratkog razdoblja, u kojemu je ilirski zanos doživio najviši uspon i najdublji pad. Kao uvod k toj zbirci štampala je u veljači o. g. knjižicu »Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi«, u kojoj su preštampani iz »Obzora« članci i objave o tome predmetu. U ovoj je knjižici priopćeno pismo biskupa Strossmayera, u kojem preporučuje, da se čuvaju spisi pokojnog Andrije, jer će to »u svoje vrijeme biti vele poučno za narod, a za pokojnike vrlo pohvalno«. Zatim dolazi Uvodna bilješka, a onda kratka i pregledna studija Ivane Brlić-Mažuranić o Andriji Torkvatu Brliću, u kojoj je dan historijat obitelji i plastično naslikan lik Andrije Torkvata, i to tako potpuno, da se o njemu ni kasnije ne će moći ništa više reći, što bi izmijenilo ovu sliku. Dodan je k tome izvadak iz Zoch-Mencinove Enciklopedije pod »Brlić«, i članak dra F. Bučara o arhivu i knjižnici obitelji Brlić u Brodu na Savi. Knjižici su priložene i reprodukcije dvaju portreta, portret Andrije Torkvata Brlića i portret Ignjata Alojzija Brlića, pisca prve ilirske gramatike za preporoda.

Kad se štampa korespondencija, kojoj ova knjižica ima da posluži kao uvod, bit će stručnjacima pružen materijal, koji je dosad bio slabije pristupačan.

Slovenski školnici u tuđini

Em. Lilek, gimnazijski direktor u m., poznat zbog svojih njemački pisanih rasprava, u kojima dokazuje, da su Zrinski i Frankopan bili izdajice, napisao je knjigu pod naslovom »Slovenski v tujini službujoči šolniki«. Polovina knjige prikazuje slovenske školnike u Bosni i Hercegovini, a druga polovina se odnosi na Hrvatsku i Slavoniju. Ostale zemlje spominju se više kao privjesak.

Autor hoće da dokaže, da su slovenski školnici, koji su djelovali među Hrvatima i Srbima, bili u doba Austrougarske monarhije »navdušeni zastopniki jugoslovenske misli«. Međutim to ga jugoslavensko stajalište nimalo ne smeta, da već u naslovu proglasi na pr. Bosnu, Hrvatsku, Dalmaciju — tuđinom! Nosioci germanizatorne ere u hrvatskom školstvu, Jarc i Premrù, za Lileka su odlični rodoljubi. I t. d.

Iako su takve teze autorove neprihvatljive i sasvim promašene, ipak Lilekova studija imade interesantnih podataka, pa će dobro doći i onim hrvatskim stručnjacima, koji proučavaju historijat našega školstva. U imeniku profesora Slovenaca, koji su služili u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj Krajini, nalazimo imena, koja smo vikli smatrati Hrvatima, a mnogi su se doista i pohrvatili. Među njima su na pr. poznati profesori Benigar, Bradaška, Gostiša, Magdić, Marn, Musić, Prelog, Stožir, Trstenjak, Valjavec, Zima, Žepić itd. Kako je autor gdjekad određivao pripadnost slovenstvu po zvuku prezimena, tako mu se dogodila kadšto i neprilika. Samo tako je mogao ući u imenik Slovenaca na pr. i dr. Franjo Bučar, koji je Hrvat i rođen u Hrvatskoj.

Ivan Trnski kao — posmrtni plagijator

Pjesme s notama, pod naslovom »Horovi u dva i tri glasa. Udesio za omladinu Vladimir R. Đorđević. Beograd 1933.«, donose na prvoj strani pjesmu »Moje selo«. Prva kitica ove pjesme glasi:

Za gorom je selo,
Tu se srpski diše,
Srpski zbori, piše,
To mi omiljelo,
Milo moje selo,
Budi mi veselo!

a zadnja kitica:

Dobri Bog će dati,
K'o što j' moje selo,
Biće Srpstvo celo,
A ja ću pevati,
Srpstvo moje celo,
Budi mi veselo!

Pod ovom pjesmom štampano je ime Ivana Trnskoga kao autora. Međutim tu je pjesmu spjevao Zmaj Jovan Jovanović. G. Vladimir R. Đorđević je profesor u penziji, pa je neshvatljivo, kako ne poznaje ni toliko srpske literature. Da se radi o kakvom neznatnom pjesniku, ne bi bilo čudo; ali Zmaj je tako

veliki pjesnik, da bi ga g. profesor morao ipak malo bolje poznavati... *B. Jurišić*

OSVRT NA KONCERTE

Renesansna muzička komedija

Rasporedi priredaba »Zagrebačkih madrigalista« odlikuju se uvijek time, da su s ukusom odabrani i da iznose djela, koja se inače rijetko ili nikako ne susreću na koncertnim izvedbama. Dne 15. veljače ispunili su veče izvođenjem »Staračke ludosti« muzičke komedije talijanskoga kompozitora Adriana Banchieria, koji je djelovao na izmaku šesnaestog i početkom sedamnaestog stoljeća.

Duhovitost i određeno karakteriziranje odlike su ovog djela, koje premošćuju veliku vremensku razliku između nas i njega. Ono nam je u svojoj umjetničkoj neposrednosti potpuno blizo, a nije se skamenilo prekriveno prašinom vjekova. Po svom obliku ova muzička komedija jedva da ima dodirnih točaka s današnjom operom, koja se postepeno odatle razvijala. U njoj još sve uloge pjeva zbor, dok predstavljači djeluju na pozornici samo pomoću nijeme glume. Zborni je stavak napisan u madrigalskom stilu.

Izvedba je bila izvrsna: savjestan studij i muzikalnost osjećali su se na svakoj pojedinosti. Osim »Zagrebačkih madrigalista« sudjelovali su Dubravko Dujšin, koji je čitao tekst između pojedinih muzičkih odlomaka, i dr. Pavao Markovac, koji je održao kratko predavanje.

Nastup Karla Senašija

Na petom večernjem koncertu »Zagrebačke filharmonije«, koji je bio 19. veljače, svirao je mladi violinist Karlo Senaši uz pratnju orkestra koncerte Paganinija i Čajkovskog. Njegovo umjetničko nastojanje ostavilo je vrlo povoljan dojam. Kantilena mu je topla i puna osjećaja, a muzičko fraziranje uvijek pregledno. Svirka koncerta Čajkovskoga bila je uspješnija od one Paganinija. Paganinijeva muzika iziskuje od izvađača savršenu tehničku briljantnost, a tolike odrešitosti u Senašija još nema.

Orkestrom je dirigirao Oskar Jozefovič, no loša akustika u dvorani nije dopuštala zvuku orkestra, da se razvije. Dok se solist sasvim dobro čuo, orkestar je ostao nejasan. Najgore se to osjetilo pri izvođenju Wagnerove uvertire »Rienzi«, gdje se na glasnim mjestima grupa gudalačkih a djelomično i drvenih instrumenata nije čula, dok su se isticali limeni i visoki drveni instrumenti.

Veče slavenskih pjesama

Marijan Majcen priredio je 23. veljače koncert, na kome je osim dviju arija Rossinijevih i Massenetovih pjevao pjesme slavenskih kompozitora, mahom Rimskog Korsakova. Izbor samog rasporeda nije bio najsretniji, jer su pjesme bile većinom blagog, sanjarskog nastrojenja, pa među izvedenim djelima nije bilo nikakvih kontrasta, koji bi osvježili pažnju općinstva.

Umjetnikov način pjevanja odaje veliku tehničku spremu. Ne forsira nikad, nego uvijek pazi na kvalitetu tona. Osobito djeluju tihi falseti u visokoj položini, s kojima on zna majstorski da raspolaže. Inače mu se interpretacija sastoji jedino u stvaranju mekog nastrojenja, a to napokon dovodi do jednoličnosti. Za klavirom ga je pratila Ivana Arnold-Cuculić odviše bučno.

Koncert romantične muzike

U znaku romantike stajao je šesti društveni koncert »Hrvatskog glazbenog zavoda« dne 27. veljače. Uz dobro poznata djela, kao što su Goldmarkova uvertira »Sakuntala« i Saint-Saënsov »Koncert u a molu« za violoncello i orkestar, čuli smo također Weberov »Koncert u f molu« za klarinetu i orkestar te Mendelssohnovu baladu za soliste, mješoviti zbor i orkestar »Prva Walpurgina noć«.

Ove su dvije posljednje kompozicije ujedno bile vjeran odraz muzičkog romantizma. S jedne strane »Weltschmerz«, što se razlijeva u beskrajnom milovanju vlastite tuge, a s druge potmulo demonstvo, što hukteći napinje omlitavljelu osjećajnost, čine dvije krajnosti, između kojih se njiše osnovno raspoloženje ove muzike. Goldmarkova »Sakuntala« i Saint-Saënsov »Koncert« za violoncello i orkestar djela su pseudoromantična. Ona samo oponašaju oblik ovog uznemirenog mentaliteta, ali ne dostižu njegovu unutarnju sadržinu. Zato su jednolična i dosadna.

Izvedba je imala mnogo stila i ukusa. Uz mješoviti zbor hrvatskog pjevačkog društva »Kolo« i društveni orkestar »Hrvatskog glazbenog zavoda« istakli su se kao solisti Dra-

gutin Mandl, Stanko Žepić, Marijana Radev, Ivan Francl i Marko Rothmüller.

Ovu uspješnu priredbu dirigirao je Boris Papandopulo svojom poznatom vještinom.

Priredba »Državne muzičke akademije«

Orkestar »Državne muzičke akademije« nastupio je opet na javnoj produkciji 7. ožujka pod dirigiranjem Frana Lhotke. Pokazao se i ovaj put kao izvrsno muzičko tijelo. Kod svakog se pojedinog njegovog člana opaža, da tehničku stranu potpuno svladava, te se tim više može udupsti u zajedničko muziciranje. Osim toga mladost članova orkestra stvara kod njih oduševljenje za rad, koje prelazi i na slušatelje, pa stvara među njima neko naročito raspoloženje.

Na rasporedu su bili Beethovenova »Treća sinfonija« i »Koncert u c molu« za klavir i orkestar, te Franckove »Sinfonijske varijacije« za klavir i orkestar. U ovim dvjema posljednjim točkama nastupila je kao solistica Branka Musulin. U prvom redu valja istaći njezinu tehniku, kojoj treba odati potpuno priznanje. Jednako se ugodno doimlje njezina ritmička sigurnost u skupnom sviranju. Sviranje joj se odlikuje mekanim udarom i razgovijetnim predavanjem. Uzevši u obzir njezine mlade godine možemo očekivati, da će se pod iskusnom rukom Svetislava Stančića njezin talenat i nadalje razvijati.

Koncert nezavisnih autora

15. ožujka bilo je veče kompozicija nezavisnih autora, pretežito pjesme za glas i klavir, koje su osim toga većinom prvi put izvedene. Zastupani su bili kompozitori: Grgošević sa četiri pjesme iz poznatog ciklusa »Od kolijevke do motike« i klavirskom »Suitom in mi maggiore«, Pozajić, Dugan mlađi, Matz i Cipra s pjesmama, te napokon Stahuljak sa »Sonatom za violinu i klavir«.

O Grgoševićevim pjesmama bilo je govora u lanjskom godištu »Hrvatske revije« prigodom ocjene izdanja »Hrvatskog glazbenog zavoda«. Rad ostalih kompozitora nosi obilježje nastojanja, da pronađu put do našeg muzičkog izričaja. Svima je najveća briga ispravna deklamacija teksta, jer je to osnovka svakog daljnjeg nastojanja u gornjem pravcu. Valja naglasiti, da su u tome potpuno uspjeli svi bez razlike. Što se tiče samoga karaktera muzike, on bi se mogao uglavnom nazvati slavenskim. Utjecaj Musorgskoga je često očit. Ali kao polazna točka u radu kompozitora može imati samo blagotvorne posljedice. Stahuljakova »Sonata za violinu i klavir« odudara sasvim od ostalih djela. Ona je sva u oblasti akademskog epigonstva, te nam njome kompozitor nije pokazao ništa značajno osim solidnog baratanja kompozitorskom tehnikom.

Izvađači su bili Marija Frankl, Marijana Radev, Renata Schoenstein, Lav Vrbanić, Eugenij Vaulin i Božidar Kunc. Naročito se mora istaknuti pjevanje Lava Vrbanića, koji umije da svojim glasom iznese psihološke vrednote pojedine pjesme i tako stvori naročiti utisak među slušateljima.

Dr. Branimir Ivakić

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3982

Adolf Waldinger
Studije

HRVATSKA REVIJA
GODINA VII BROJ 6 MCMXXXIV

SLAVONSKI PEJZAŽISTI

(Uz drugu retrospektivnu izložbu hrvatske umjetnosti)

Dok se umjetnost u Hrvatskoj u periodu od 1830.—1860., kako je bila prikazana u prvoj retrospektivnoj izložbi hrvatske umjetnosti za posljednjih sto godina, javljala u pojedinačnim i sporadičkim umjetničkim ličnostima, pa se o bilo kakovu sustavnom razvoju ovdje ne može govoriti s razloga, što sve te umjetničke ličnosti nisu bile povezane ni ličnim vezama a ni zajedničkim umjetničkim naziranjem te u času kad prestaju djelovati ne ostavljaju iza sebe ni učenika ni nastavljača, — kazuje umjetnost u Slavoniji, a naročito u njezinu središtu gradu Osijeku, kontinuiran razvoj, koji teče od početka pa sve do svršetka XIX. stoljeća. Iako je taj razvoj reprezentiran tek nekolikim svojim predstavnicima, ipak je toliko značajan, da bismo, govoreći o njemu, mogli istaknuti jednu naročitu osječku slikarsku školu. Upravo školu, jer čitav taj razvoj ima svoj korijen u jednoj uistinu sistematski obrazovanoj crtačkoj školi, osnovanoj godine 1801. u Osijeku. Zanimljiv je historijat ove a i drugih naših crtačkih škola. Nastale su po inicijativi cara Josipa II., a bila im je svrha, kako kaže kajkavska zagrebačka uredba iz godine 1795., »da kunšti i meštrie na vekšu zveršenost dopeljjaju se«. Istina, ove su škole služile u prvom redu crtačkom odgajanju mladih zanatlija, ali se iz pomenute zagrebačke uredbe razabiraju i drugi ciljevi njezini. Jer ona se, govoreći o očekivanim dobrim rezultatima ovih novih škola, nada, da onda, kad naši mladi ljudi budu u crtanju dobro školovani, »segurno ufati se je, da ne bude potreboća potlam iz dalečneh strainskeh orsagov vsakojačkeh kunštov i meštriih meštre z velikimi stroški i s kvarom domovine sinov, kak do vezda bivalo je, dopeljivati«. Ima ona dakle u vidu zaštitu domaćih majstora protiv najezde tuđinaca. Iako se, da ponovim, ovdje radilo u prvom redu o odgoju zanatlija i obrtnika, ipak će daljnji razvoj pokazati, da su se navedena očekivanja mogla kasnije protegnuti čak i na umjetnost samu. Takove crtačke građanske škole osnivane su u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Rumi i Osijeku. Poznati su nam i prvi učitelji, Ivan Shauff u Zagrebu, Jakov Majcan u Varaždinu, Josip Nogl u Rumi, Sofronije Milinković u Karlovcu i Antun Münzberger u Osijeku. Osječka je škola najstarija i jedina je kroz sedam decenija uspješno djelovala, dok zagrebačka i varaždinska spočetka uopće nisu imale učenika. Naročito je važna činje-

nica, da se u osječkoj školi pored nižega osnovnog tečaja doskora otvara i viši tečaj slikarski, u koji su mogli da uđu talentirani mladići, koji su htjeli da steknu daljnje obrazovanje u umještvu slikarskom. Bila je to — ako je dopušteno reći — naša prva slikarska škola, pa se tako i objašnjava naprijed istaknuta činjenica kontinuirana razvoja umjetnosti u Osijeku.

Prvi je učitelj u ovoj novo osnovanoj osječkoj crtačkoj školi bio »graphidis magister« Antun Münzberger, koji je dvadeset i šest godina, sve do 1827., djelovao kao nastavnik crtanja i slikanja. Kad je zbog starosti morao da napusti svoje zvanje, moli ga osječki magistrat, da sebi nađe dostojna nasljednika. Našao ga je u Franju Conradu Hötzendorfu, koji je u to vrijeme sa ženom Barbarom, rođenom baronesom Rauchfuss, i sinom Hugom živio u blizoj Dardi kao spahijski katastarski crtač. Plemićska porodica Conrada Hötzendorfa potječe iz Brna u Moravskoj. Živjela je ona ondje u srećnim i povoljnim prilikama, ali ratni zapletaji prekinuli su tu sreću, a državni bankrot upropastio čitav porodični imetak. Posredovanjem grofa Pejačevića preselio se zbog toga Franjo Conrad Hötzendorf u Slavoniju i započeo u Dardi nov odsječak svoga života, koristeći se onom crtačkom vještinom, koju je stekao u mladosti. Tako postaje on, po preporuci starca Münzbergera, njegovim nasljednikom kao nastavnik crtanja u osječkoj crtačkoj školi. Čini se, da su sada svanuli bolji dani osiromašjeloj doseljeničkoj porodici, kojoj se u Dardi, dakle već u Slavoniji, 1807. rodio sin Hugo. Otac je tako mogao da sina Huga pošalje na studij slikarstva u Beč, Firencu i Rim. O tom njegovom školovanju nije nam ništa poznato. Nisu se ni u njegovu djelu sačuvale nikakove uspomene na taj boravak u tuđini. Vijest o opasnoj bolesti očevoj stiže ga u Rimu, pa se požurio u Osijek. Ali oca ne nađe više živa, jer je bio umro 20. lipnja 1841. Poslije očeve smrti postaje Hugo njegovim nasljednikom u crtačkoj školi kao »artis graphicae magister«. Haran mu je spomen ostavio njegov učenik Kršnjavi, koji je neko vrijeme, da bude bliže učitelju, živio u njegovoj kući. Kršnjavi kaže: »da je prošao mnoge škole i upoznao mnoge umjetnike, ali da nije našao boljega učitelja«. Hugo Conrad Hötzendorf odgojio je čitav niz što umjetnika (kao Kršnjavoga i Waldingera) što vrijednih amatera. Umro je 28. veljače 1869. u Osijeku.

Životno djelo Huga Conrada Hötzendorfa reprezentirano je u ovoj izložbi isključivo crtežima i akvarelima. Ima od njega sačuvanih i uljenih slika (sve od reda pejzaža) u posjedu osječkih građanskih i slavonskih velikaških porodica. Nije bilo tehnički moguće, da se među njima odaberu one, koje bi bile zavrijedile da budu ovdje izložene. Međutim, one slike njegove, što sam ih vidio, uvjerile su me, da je Hötzendorf bio u prvom redu crtač i da su njegovi crteži kvalitativno znatno vrjedniji od njegovih slika. Prema tome se s punim pravom može reći, da je njegovo djelo izborom najboljih crteža u ovoj izložbi predočeno dobro i zorno. Zacijelo zaprema među crtežima najznačajnije mjesto onih osam velikih listova, koji

čine tek jednu čest kolekcije od trideset i šest crteža, što ju je izložio u Zagrebu 1864. prigodom »prve izložbe dalmatinsko-hrvatsko-slavonske«. Oficijelni je izložbeni katalog naziva »pomenikom slavonskih okolica«, dok izvorni natpis glasi: »Skice nekolikih šumskih prizora i nekih historijskih i slikovitih ruševina slavonskih«. Šumskim su prizorima motivi: romantički slap i pećinski grob jankovački, slikovita punitovačka šuma, našički i podgorački lug, pejzaži uz cestu, koja vodi kroz guste šume iz Feričanaca i Našica u Orahovicu — dok su motivi »historijskih i slikovitih ruševina«: stara gotička opatija Bijela uz Pakru, Erdut uz Dunav između Aljmaša i Dalja, kolijevka moćne porodice Tome Bakača, Orahovica sred gustih i žiroplodnih šuma, stari Kolođvar sred močvara, zbog čega ga narod u svojoj pjesmi i zove »Kaljužićem silenijem gradom«, uz koji je vezana jeziva priča sa motivom Lenore, te Ilok, Krndija i Vrdnik.

Iako se iz samih natpisa a još više sa samih crteža jasno razabire onaj romantički ugođaj, koji čini psihologijsku osnovicu ovih prikaza, ipak ima — u ovom slučaju — i jedan literarno-naučni pendant ovim Hötzendorfovim prikazima iz romantičke Slavonije, a to je jedno djelo nadasve simpatičnog i danas s nepravom zaboravljenog župnika novskog, Luke Ilića Oriovčanina, koji se služio milozvučnim a simboličkim pseudonimom Slavoljuba Slavončevića. Nego, kolikogod je taj njegov literarni rad važan (naročito pri sabiranju narodnih slavonskih varoških pjesama), o Iliću

Hugo Conrad Hötzendorf **Put iz Našica u Orahovicu**

ovdje ne bi mogla biti riječ, da nam nije ostavio u rukopisu (danas čuvanom u našoj sveučilišnoj biblioteci) dragocjeno svoje djelo »Starožitnosti kraljevstva Slavonije«. U njegovu srcu duboko usađena ljubav za rođenu slavonsku grudu a suviše još za ruševne ostatke njene negdašnje kraljevske veličine i sjaja, za mnogobrojne gradove, tvrđe i dvorove, putila ga je, da sa neobično mnogo truda i savjesti sabere sve ono, što se o tim spomenicima pouzdano znade iz historijskih izvora, a i ono, što narod u svojoj mašti o njima pjeva. Djelo zanosno začeto i oživotvoreno pod snažnim dojmovima probuđenog hrvatskog romantičkog historizma. Osnovnu psihologijsku dispoziciju djela odaje već moto stavljen na čelo njegovo: Eingesunken sind die stolzen Türme, Und die Zimmer stehen längst nicht mehr, Durch den Burghof pfeifen wilde Stürme, In den Mauern krächzt ein Eulenheer. Omašno djelo, u kojemu je opisana stotina i četrdeset historijskih spomenika slavonskih popraćenih brojnim i lijepim ilustracijama, crtežima i akvarelima, koje je dobrim dijelom izveo amater-slikar Slavonac Stjepan Marjanović.

Nema nikakve sumnje, da su Hötzendorfovi crteži u pomenutom njegovom albumu slavonskih pejzaža i gradina nastali pod neposrednim utjecajem djela Ilićeva, pogotovu kad znamo, da su pojedini odlomci njegovi izlazili neposredno prije nego što su crteži izvedeni u časopisima »Nevenu«, »Slavoncu« i »Glasonoši«. Nisu svi od reda crteži u tom Hötzendorfovom albumu jednako uspjeli. Hötzendorf je, istina, bio vješt i valjan crtač. Svojom prokušanom tehničkom vještinom — koja, dašto, ne obiluje mnogolikim izražajnim mogućnostima —, služeći se pri tome tradicionalnim kompozicionim sredstvima u želji, da prikaz izađe kao zaobljena slika, ponavlja se on i prečesto. Zbog toga su na ovim crtežima najuspjelije one česti, koje su dane neposredno prema gledanom i viđenom objektu. Rekoh, da mu izražajne mogućnosti nisu preobilne, pa se on zadovoljava ustaljenom tehničkom shemom pri koncepciji i izvođenju, polazeći ponajčešće od tamnih i krepkih kulisnih partija u prvom planu crteža prema osvijetljenom srednjem i onda u najsvjetliji u ozadini. Ima, međutim, i tu kadikad veoma lijepih detalja, kad se sa najjednostavnijim i najnježnijim sjenkama olovke postizavaju slikoviti atmosferički efekti. Ima u njima i lijepih pojedinačnih elemenata, po gdjekoji herojički stoljetni hrast ili skupina hrastova, po gdjekoje povaljeno gorostasno deblo, utonulo u šumsku močvaru, po gdjekoji tihi šumski zakutak, koji oživljavaju pokatkad figuralne stafaže. U svima je crtežima, međutim, proveden onaj osnovni ugođaj, koji je tako značajan za romantičku topografijsku ilustraciju. Ima u izložbi još i drugih crteža Hötzendorfovih, među kojima valja naročito istaknuti svježe i neudešene motive iz Gorskog Kotara i Slovenije. Naročito su nam pak mila ona tri sitna akvarela, na kojima su na sasvim intuitivan i impresionistički način nekolikim mrljama boje uhvaćeni seljački tipovi slavonski u svojim živopisno šarenim lijepim nošnjama. Čitavo djelo

Hötzendorfovo odaje čestitu, solidnu i simpatičnu fizionomiju, koja, dašto, nije tolika, da bismo je mogli nazvati naročito artistički-reprezentativnom.

Kao što neprekinuta razvojna nit osječke crtačke škole veže osnivača njezina, starinu Münzbergera, s Hötzendorfom ocem, a ovoga s njegovim sinom Hugom, tako je i posljednji a najistaknutiji predstavnik njezin, Adolf Waldinger, opet povezan s Hugom Hötzendorfom. I Waldingeri su doseljenici, a starinom iz romantičkog Schwarzwalda. Prvi je Waldinger bio, kao što i otac Hötzendorfov, zaposlen u slavonskih spahija, u gospoštiji našičkih Pejačevića. Kasnije je došao u Osijek, gdje se oženio Agnezom Kirchmayer, rođakom franjevačkog provincijala i direktora osječke gimnazije Dominika Kirchmayera. Napustivši svoj bačvarski zanat, osnovao je gostionicu »kod triju kruna« (ili kako se ona u osječkom žargonu naziva »Krandlwirtshaus«). Iz braka njegova sina Ignja, bogatog trgovca, i Marije Baranyai, kćeri prvog osječkog načelnika, rodio se 16. lipnja 1843. u Osijeku slikar Adolf Waldinger. Poslije svršene osnovne škole polazi on šest godina osječku crtačku školu Huga Conrada Hötzendorfa, koji mu izdaje odličnu svjedodžbu, ističući u njoj naročito njegove uspjehe u pejzažnoj oblasti. U jesen 1861. dolazi u bečku akademiju, gdje su mu učitelji slikari Christian Ruben (učenik nazarenca Corneliusa i predstavnik bečkog historijskog slikarstva) i Albert Zimmermann (pejzažist, koji isprva u svojim talijanskim herojičkim pejzažima, nadjevenim antiknom mitskom figuralnom štafažom, slijedi J. A. Kocha, ali se kasnije oslobađa ovog svog ugođajnog patosa razvijajući se sve više u realista, i to više u crtačkom nego u čisto slikarskom smislu) te arhitekti Karl Roesner (osnivač đakovačke katedrale) i Friedrich Schmidt, poznati neogotik. Pored lijepih uspjeha u ornamentalnom crtanju i perspektivi, ističu akademijske svjedodžbe opet uspjehe u pejzažnom slikarstvu. Svršivši 1863. Waldinger akademiju, ostaje u Beču i uči do 1868. u atelierima pejzažnih slikara Josefa Selleny-a i Ivana Nowopackog. Selleny, koji se bio tek povratio sa putovanja oko svijeta na austrijskoj fregati »Novara«, bio je naskroz lirička i fino nastrojena duša. Važno je istaknuti (jer se time objašnjava i značaj umjetnosti Waldingerove), da se Selleny pod snažnim dojmovima lektire Humboldtovih djela predao geologiji i botanici i da se taj studij ispoljava i u tretiranju njegovih pejzaža. Jan Nowopacki bio je manje važan tipični zastupnik bečkog pejzaža. U tješnje je veze Waldinger došao i s Ferdinandom Georgom Waldmüllerom, Emilom Jakobom Schindlerom (s kojim je proputovao Južnu Bavarsku) i Gottfriedom Seelosom, s kojim je bio u Južnom Tirolu i Sjevernoj Italiji. Bit će da je najjače utjecao na Waldingerov slikovni izražaj Schindler, majstor bečkog ugođajnog pejzaža, i on — jednako kao Selleny — meka i čista duša, slikar, koji je kao malo koji među ondašnjim bečkim slikarima umio da prestavlja na svoja platna tihu i vedru poeziju prirode i njenih neiscrpljivih manifestacija. Počeo je kao romantik, da onda u Prateru (sasvim u duhu Corotovu)

otkrije sve zakučaste tajne i ljepote atmosferičkih efekata — i da se, kasnije, najposlije prikloni, za svoga boravka na našem sunčanom Jadranu, u Dubrovniku i njegovoj okolici, realizmu. Schindler je Waldingera naučao, kako treba prirodu i njene oblike prikazivati istinito, a ipak je usto i duševno proćutiti. Bit će da ga je Schindler uveo i u svijet Ruysdaela. Naime, utjecaji se Ruysdaela opažaju pogdjegdje u crtežima Waldingerovim, naročito na onima, gdje su istaknuti duboki depresivni dojmovi dubina šumskih, punih gustog mraka i polusjena.

Waldinger je u ovo osam godina svoga bečkog školovanja a u saobraćaju s pomenutim umjetnicima — koji su mu bili blizi ne samo kao učitelji već i kao ljudi — proživljavao zacijelo najljepše časove svoga života. Ali se taj lijepi period naglo prekinuo zbog materijalnih nedaća očevih, tako te je morao da ode iz Beča i da se vrati u Osijek. Nije mu doduše uspjelo, da dobije namještenje u crtačkoj školi, ali je od hrvatske vlade primio stipendij, da pođe u Weimar i Düsseldorf, u sijelo düsseldorfske pejzažne škole Achenbachove. Francusko-njemački je rat međutim prekinuo njegov onamošnji boravak, pa se on 1871. vraća u Zagreb, gdje u dvorani Narodnog Doma, u Opatičkoj ulici, izlaže sliku »Šumski pejzaž«, za koju kritičar »Vijenca« kaže, da je njome »posvjedočio svoj napredak u umjetničkom slikanju okolica«. Vrativši se u Osijek djelovao je kao nastavnik crtanja u realci, u koju je, međutim, bila pretvorena dotadašnja građanska crtačka škola. Godina 1880. i 1881. boravi u Beču, 1884. je neko vrijeme zaposlen u Bosni kao crtač situacionih planova, i djeluje onda kao učitelj crtanja u osječkoj obrtnoj školi sve do svoje smrti, 7. prosinca 1904.

Život je Waldingerov bio, kako vidjesmo, podosta bujan i raznolik, podjednako pun životnih sladosti i gorčina. Reasumirajući taj svoj život u jednom pismu upućenom svom drugu iz mladosti, slikaru Seelosu, veli on: »Pola nam je života prohujalo, otkako smo zajedno proputovali Tirol i Italiju. Odonda ja sam imao malo svijetlih dana. Ali opet sve podnosim strpljivo i ustrajem. Ta nitko ne zna, što ga unapredak čeka u životu, hoće li životni put biti ružičast ili trnovit. Većini je ljudi valjada suđeno, da se probijaju kroz trnje u život«. Sudbina, često toliko hirovita i nepravedna, gonila je nemilo ovog vrijednog i simpatičnog umjetnika još za života, a zastrla njegov spomen poslije smrti velom zaborava toliko, da se on dosada uopće i nije spominjao u povijesti naše likovne umjetnosti. Ime njegovo ostalo je ograničeno na uzanu lokalnu sredinu njegova rodnog Osijeka. Dobrom nam je srećom, neposredno nadomak ovoj drugoj retrospektivnoj izložbi hrvatske umjetnosti (u kojoj mu je po razvoju i mjesto) dano na uvid gotovo cjelokupno njegovo životno djelo, neko dvije stotine crteža i nekoliko uljenih slika.

Promatrajući njegove crteže, na koje se pojedinačno i detaljno ovdje, dašto, ne mogu osvrnuti, potvrđuju nam se one riječi, što ih nalazimo zabilježene u njegovim zapisima, riječi, koje su, reći bi, njegova umjetnička

ispovijest: »Od rane zore do zalaza sunca lutam po slavonskim šumama, upijam ih u sebe, da ih što vjernije prestavim u slike. Slavonska je šuma moj atelier«. — I doista, slavonska je šuma sa svim svojim toliko mnogolikim i neiscrpljivo bujnim manifestacijama, podjednako u cjelokupnom svom ensamblu kao i u pojedinačnim svojim elementima, isključivi provodni motiv umjetnosti Waldingerove. Oni snažni dojmovi, što ih je primio drugujući i živući s misaonim Sellenyem, onaj Sellenyev panteistički idealizam, razvijen lektirom Humboldtovih nedostižnih i veličajnih opisa prirode, dovodi i Waldingera do zaronjivanja u slavonski šumski pejzaž i do razotkrivanja njegovih ljepota. U svom idealnom panteizmu, u svojoj dubokoj predanosti bujnom mikrokozmu biva on rječiti crtač slavonske šume. Ima u pojedinim njegovim crtežima nešto, što nas živo podsjeća na stihove Walta Whitmana, kojemu i najtanja vlat sitne travčice znači život jednog kompliciranog organizma, jednu emanaciju božanske stvaralačke volje (»Leaves of grass«), pa na opise Henry Thoreau-a u njegovu veličajnom djelu »Walden, or life in the woods«. Skučena sredina, u kojoj je živio, i sticaj prilika nijesu Waldingeru dali, da se razvije u slikara monumentalnih pejzaža, do tvorca djela apsolutnih artističkih vrednota, pa se on, kao što se i u životu probijao kroz trnje, probija i stvarno kroz trnje i šikarje slavonskih prašuma, tražeći i nalazeći u njima i u njihovu mikrokozmu udiljno nove i srećne inspiracije.

U izložbi izloženi rani »Talijanski pejzaž« Waldingerov stoji još sasvim pod dojmovima starijeg romantičko-realističkog njemačkog pejzaža otprilike u stilu Josefa Antona Kocha. Slika je dobro komponirana, simpatična, zračna i vedra. Pored ove zacijelo je najbolji »Šumski pejzaž«. Iako vanredno minuciozno i brižljivo izveden, iako sitan po obimu, on je uistinu slika odličnih kvaliteta, bogata skalom lijepih valeura, prozračna u atmosferi, koja dršće iznad suncem obasjane ledine i ispod gustih krošnja stabalja. Naskroz romantičan je »Stari hrast«, možebiti nešto dekorativan i namješten, ali s lijepom pejzažnom daljinom.

Pravu domenu Waldingerovu nalazimo, međutim, u njegovim crtežima, koji ga, vješto i brojno odabrani, predočuju kao majstora. Nema gotovo nijednog vegetabilnog elementa ni šumskog ni poljskog, kojemu Waldinger nije priklonio svoju naročitu pažnju i ljubav. Kao u Ruysdaela — koji je od vremena Goetheova eseja pa sve do u kasni romantizam toliko obladao maštu pjesnika i slikara — ima i u Waldingera (kao i ranije u Hötzendorfa) neobično često mnogo starog i golog stabalja, koje kao da je poput ljudi proživjelo svoju životnu sudbinu, pa skršeno i sustalo sagiba svoje grane — ima i u Waldingera, kako već istaknusmo, onih ruysdaelovskih depresivnih ugođaja, kad sunce probijajući se kroz olujno oblačje osvjetljuje svojim sablasnim blijescima pejzaž — ima, dašto, i komponiranih pejzaža s rekvizitima kulisnim toliko prokušanim još od vremena ranih mletačkih i nizozemskih pejzažista — ima i pejzaža, kao

onaj »Šetnja u šumi«, koje oživljava figuralna štafaža, ali ima — a to nam je najdraže u cjelokupnom djelu Waldingerovu — i nebrojen niz pojedinačnih studija, studija biljnih vlati, grana i grančica, debla, pruća, lišća i krošanja, koje sve od reda svjedoče nesamo o dubokom i svijesnom zaronjivanju u bit i život, strukturu i organizam raslina, već, suviše, i o podobnosti umjetnikovoj, da ih prikaže onako, kako ih je doista gledao i vidio.

U Waldingerovu se djelu bjelodano objavlja onaj etički postulat bečkih pejzažista, da se umjetničko djelo mora uzvisiti do apsolutnog izražaja duševnog doživljaja. Waldingeru, prema tome, gledani objekt nije tek vizuelna, dakle tek ćutilna senzacija, već uistinu duševno doživljavanje, kroz kojega prizmu objekat poprima kao umjetničko djelo svoje značenje. Uživljavajući se u bogatstvo prirodnih pojava, prodire Waldinger do osnovnih elemenata tektoničke građe pejzažnih pojava. I u tom njegovom prodiranju do oblika pojedinačnog, do najsuptilnije njegove strukture, nastaju crteži, koji savršeno daju svaku pojedinu a naročito vegetabilnu formu objekta. Dašto, da je još dalek put od ovakovog suptilnog analitičkog detaljiranja do sinteze jednog velikog pejzažnog organizma u čisto artističkom i pikturalnom smislu. Waldingerovo je djelo ispovijest panteističkog idealizma, ispovijest prožeta dubokim poštovanjem prema bujnom i neiscrpljivom izobilju prirode i njenih pojavnih oblika, prožeta gotovo religioznim čuvstvom prema i najsitnijoj manifestaciji božanske stvaralačke volje, kako se ona očituje u složenom mikrokozmu. U tehničkom pogledu imponira nam pri tim crtežima crtačka nepogrešivost i oštrina, vanredna diferenciranost pojedinačnih oblika. Ne nalazimo u njima doduše onaj krajnji vrhunac umjetničkog stvaranja, ne nalazimo, naime, onu suverenu artističku improvizaciju jedne trenutačne optičke senzacije, kao na primjer u genijalnim pejzažnim eskizima Rembrandtovim, već brižnu i savjesno provedenu crtačko-linearnu sliku objekta, naskroz realnu.

Ovako se eto obrazovao i razvijao u dugom i sustavnom razvoju, u djelu Hötzendorfa i Waldingera, slavonski pejzažni realizam. On je u stvari logična faza u razvoju hrvatskog slikarstva od akademijskog biedermeiera i romantizma u realizam. On ispunja (dajbudi u vremenu svoje najjače aktivnosti) period od smrti Karasove i Zascheove do prvih početaka zagrebačkog realizma, kako se ovaj javlja u ličnostima Quiquereza i Mašića, period dakle od početka šezdesetih do polovice sedamdesetih godina. Tako se eto, najposlije, bila ispunila lijepa nada kajkavskog statuta iz godine 1795. Nema sad više »potreboće dopeljivati iz dalečneh i strainskeh orsagov vsakojačkeh kunštov meštre s velikimi stroški i s kvarom domovine sinov«. »Domovine sini« grade temelje za razvoj hrvatske umjetnosti, čiji je drugi razvojni period — počeci realizma — predočen u ovoj izložbi. A simpatični slavonski pejzažisti Hugo Conrad Hötzendorf i Adolf Waldinger zapremaju u ovom razvojnom periodu dostojno mjesto.

DR. ARTUR SCHNEIDER

DVIJE PJESME

LOKVA

Mutna, plitka lokva izmed cvjetna granja
s odrazom neba protegnuta sanja.
Ograđena sjetnom i blagom tišinom
zatvorena u se modrom površinom.
Samo je kadikad u te čase mirne
znade krilo ptice u letu da dirne
tvoreći joj male krugove što brode
i trepere s blijeskom preko cijele vode.

VEDAR ČAS

Lakoća s kojom shvaća svijest
putove velikih duša
puni je vjerom da će ući preporođena
u mnoge tajne bivanja.

Otkrit će joj se štetnost varke
koja je i razum znala da prevari
i zbog koje je toliko puta
bludila predjelima sna.

Kao leptir sok cvijeću
posisat će ona svijetu svu istinu
bezbrižno i nestašno

i neznajući s kakovim su
poteškoćama i naporima
drugi do nje dolazili.

OLINKO DELORKO

O TRIDESETGODIŠNJICI SMRTI EUGENA KUMIČIĆA

(13. V. 1904.)

Eugena Kumičića, popularnoga našega Jenija Sisolskoga, izgubili smo prije 30 godina, kad je njegovo duševno sunce sjalo u zenitu. Njegovu veličinu mogu danas pravo da shvate samo oni, koji su prije tri decenija bili već u zrelim godinama, te su pratili tadanje političke i književne prilike naše, pa su mogli da uoče onu veliku prazninu, što je njegovom smrću nastala ne samo u političkom životu, već pogotovo u književnoj republici našoj. Dragi nas je Jenio ostavio baš kad je u političkim prilikama našim počeo da jače prevladava kaos, dok je na književnom polju, žaliboże, pomalo prestajao uzvišeni rad, još nemerkantiliziran, još uvijek moralan i nesebičan, koji imađaše svrhu da odgaja narod, da ga privodi k zrelosti, da ne bi ponovno pao u zablude, u koje naši oci upadoše toliko puta, osobito 1102., 1527. i 1712. godine.

Dostojno je i pravedno, da se poslužim liturgičnim riječima, što se danas, na tridesetgodišnjicu smrti, sjećamo muža, kojemu, u mnogom pogledu, dosele ravna nismo imali, ako se izuzmu nesebični velikani naši Eugen Kvaternik i Ante Starčević. Ova dvojica, dok ih je sunce grijalo, bijahu kod nas bez premca, baš onako, kao što je i Eugen Kumičić, poslije smrti Ante Starčevića, ostao bez premca i kao nesebičan otadžbenik, i kao Bogom nadareni umnik, i kao — a to je najglavnije — prekaljeni značaj. Želim pak odmah naglasiti, da su mogućnici, koji su u ono doba pašovali kod nas, najprije pokušali da slome baš taj njegov značaj, onemogućujući mu u prvom redu svagdanji krušac; a kad im to nije uspjelo, poduhvaše se, da ga prikriveno, kroz treću ruku, zavedu na klizavu stazu, nudeći mu, u najtežim njegovim prilikama materijalnim, bezbrižan život, kao toboże homagijalni poklon njegovu peru. Ali se je svaki takav pokušaj izjalovio, jer Kumičić, koliko god se nije bojao siromaštva, toliko je perhorescirao udoban život, koji mu ne bi njegovi vlastiti žuljevi omogućili. Timebat Danaos et dona ferentes!

Čitav je svoj život ustrajao u kultu najuzvišenijih ideala, u prvom redu onoga, da otvori oči svome narodu, da ga povede stazom zdrava razuma, da ga odgoji za veliki čas, koji je slutio da se približava s obzirom na tvrdoglavost Austrije, koja uporno uskraćivaše Hrvatima onakvo mjesto pod suncem, na kakvo imađahu pravo i po božjem i po ljudskom zakonu. Znao je vrlo dobro, koliko je teško takvo odgajanje naroda; pogotovo bijaše svijestan, da je takva zadaća kod nas — to naglašujem — preteško iskušenje za svakoga onoga, koji ne raspolaže, kao što ne raspolagaše on, blagom ovoga svijeta, te stoga nije nikako bio u mogućnosti da »kupuje duše«! Kumičić ih ne bi bio nikad, da je i mogao, kupovao, najmanje s tom svrhom, da postanu njegovi slavitelji, kao što su radili drugi, koji, da zadovolje svojoj ličnoj ambiciji, nisu zazirali od ničega, te im je

svako sredstvo uvijek dobro došlo. S druge strane žalosno je, ali istinito, da je svaka stranka, kod nas, uvijek obilovala ljudima spremnim na pazarenje. Koliko mi je puta baš o toj žalosnoj činjenici znao razlagati pokojnik, citirajući tercinu iz XV. pjevanja, stih 106—109 Danteova Pakla, koja u slobodnom prijevodu glasi: »Ukratko, znaj, da su svi ti bili učene glave, veliki i razglašeni književnici, koji su se za života svi okaljali jednim te istim grijehom«. Divna oznaka negdašnjega našega tako zvanoga »cvijeta inteligencije«.

Eugen Kumičić, vršeći svoj apostolat politički i književni, nije raspolagao ničim drugim, do li svojim izvanrednim umom i svojom velikom poštenom dušom. Poznavaše on predobro sve nevoljice, od kojih je stradala njegova ljubljena domovina; ali ta spoznaja nije slabila njegova zanosa. Malaksao nije nikad; pa ni onda, kad mu je po otadžbenicima peštanskim stipendistima zaluđeni narod porekao na biralištu lični identitet; kao ni onda, kad su ljudi, koji su čitavi svoj život pazarili s čašću, s dušom i savješću, zločinački proglašivali Eugena Kumičića plaćenikom madžarskih židova, i to baš firme Haasa i Deutscha! Njega je, kao što je i prirodno, to silno peklo; ali ipak nije on ni tada klonuo, nije uzmaknuo s poprišta, kao što nije uzmicao pred nikakvom zaprekom, pred nikakvim strašilom, pa ni pred najodurnijom klevetom, koja je od pamtivijeka grasirala, i još uvijek, žalibože, grasira među Hrvatima. Kumičić se je uvijek i u svakoj prigodi borio za svoje ideale s jednakim oduševljenjem, kao da će već sutra biti ostvareni i slaviti konačno i potpuno slavlje.

Makar bijaše časova, kad je izgledalo, da je Hrvatska na rubu propasti, jer je iskušenje bilo blizu vrhunca, i makar su premnogi očajavali, Kumičić nije nikad malaksao, niti se je njegova vjera u bolju budućnost pokolebala. Žalostio se, kad su se vodeći ljudi, imajući na licu masku mitološkoga Geriona, sa 3 lica, nametnuti narodu nezakonitošću i potkupljenom štampom, kad su se otimali za vlast iz ruke tuđinca, te su svoje lične uspjehe proglašivali narodnim stečevinama, dok je takvo otimanje za vlast naličilo na koprcanje životinja u gadnoj baruštini, u kojoj se uslijed toga uzmiješao glib, koji je na sve strane grdno zaudarao. Kumičić je s velikom boli promatrao to nedostojno koprcanje, tu — drastično rečeno — »borbu za korito«, ali ni tada njegova vedra, blaga duša, nije gubila nadu: on je u svome apostolatu i dalje ustrajao i vjerovao u konačni uspjeh. Tu je njegovu nadu podržavala čvrsta vjera u Providnost i u Pravdu Božju. Njegova lozinka bijaše: »Kad je nevolja najveća, pomoć je Božja najbliža«. Nije se ničega bojao koliko toga, da Hrvati sami ne zastrane. Dobroćudnosti se je hrvatske najviše bojao! U javnosti nije nikad, ali povjerljivo je znao kojiput reći, da su naši stari svojom nepromišljenošću više puta osujetili plod svakoga sjemena ponosa narodnoga, ali je tada odmah i dodao, da je naša hrvatska njiva još uvijek sposobna, da na njoj proklija sjeme uzvišenih nada. Nikad nije priznao mogućnost,

da bi Bog mogao zapustiti narod, koji je, iako malobrojan, u prošlosti izvršio kao nijedan drugi časnu zadaću »braniča kršćanstva«, po tom i spasitelja kulture. On je u to čvrsto vjerovao, makar su nekoji postupci otaca naših bili najviše nalik na narodno samoubojstvo. On je tvrdio, da su najžalosnije stranice naše povijesti one, koje zabilježiše, kako se je Hrvat oglušio najprije vapaju Jelene, kćeri mučenika Petra Zrinskoga, udovice kneza Rakocija, pa pozivu Jelenina sina Franje II. Rakocija, kad je dvaput pozvao oce naše, da osvete stratište u Bečkom Novom Mjestu. Onome vapaju i pozivima oci se naši ne samo oglušiše, već tada još odlučnije zavojevaše na obranu prijestolja krvnika cara Leopolda, i tako još jednom prekališe svoje okove i zapečatiše svoje sužanjstvo. Kumičić nije mogao reći javno, ali povjerljivo mi je jednom rekao: »Zar nije i Ivan Sobjeski, kralj poljački, god. 1683. spasio svojim mačem Beč, Austriju i Habsburge, pa kako su oni uzvratili? Nakon devedeset godina, zadnji ženski čisto habsburški potomak, Marija Terezija, bez ikakve je grižnje savjesti dala svoj pristanak, da se poljska rasparcelira! A zar nije ruski car Nikola I. pomogao g. 1849. da spasi prijestolje caru Franji Josipu, koji mu je u doba krimskoga rata uzvratio najcrnijom nezahvalnošću, koja je možda doprinijela preranoj smrti onoga vladara? A kad je Austrija tako uzvratila Poljacima i Rusima, koje ipak nije mrzila koliko Hrvate, što je nebrojeno puta dokazala, čemu bismo se mi mogli nadati od nje osim našoj propasti? Austrija je znala, da se može uvijek osloniti na dobroćudnoga Hrvata, pa ga je stoga i prezirala, dok je s Madžarima podijelila gospodstvo, pošto su oni detronizirali Habsburge i s Austrijom bili prekinuli svaku vezu.«

Eugen Kumičić bijaše, kako se već iz toga vidi, velik, pronicav um, dalekovidan, ali i odrješit, kojiput prenagao, i često puta u sukobu sa zaludjelim masama, zavaranima i nahuckanima od političkih spekulanata. Kumičić nije nikad pokušao da se s tim masama pomiješa i da kod njih operira nedostojnim sredstvima. Ali zato nije on maloga čovjeka prezirao. On je baš toga maloga našeg čovjeka želio da odgoji; on je toga malog čovjeka, narodnu koreniku, u svojim književnim djelima proslavio, jer je on u svakom malom čovjeku vidio atom svoga naroda. On je taj atom poštovao, on je nastojao da ga mijesi, ali mu se klanjao nije nikad, pogotovo mu nije nikad polaskao. Kumičić je uživao u popularnosti, ali u poštenoj popularnosti, koju je sticao time, što su njegovi književni radovi prodirali i u zabitne kolibe, u svaki kutić njegove ljubljene domovine. Kumičić, koji pokvarenoj inteligenciji nije nikad opraštao, malome je čovjeku opraštao mnogo, ispričavao je njegove zablude, žalio ga je iskreno. On je tako postupao i onda, kad su ga na jednom biralištu baš ti mali ljudi, potplaćeni i napojeni od bezdušnih tuđih slugana, proglasili pravim autentičnim židovom, koji im se predstavio pod imenom Eugena Kumičića, samo da ih lakše prevari! Dakako, da se takva podla izmišljotina nije dugo održala, brzo se je raskrinkala. Ali to nije smelo tuđinske pla-

ćenike, pa su drugom sličnom prigodom, farizejski prevrćući očima, prisizali pred malim čovjekom, da se je Eugen Kumičić »žalibože prodao Madžarima«, i da mu stoga hrvatski izbornik ne smije pokloniti svoj glas. Ma koliko bijaše bedasta ta kleveta, našla je svoje širitelje i neke koji su joj slijepo vjerovali.

Ideal Eugena Kumičića bijaše sloboda. San njegovih mladih i starijih dana bijaše: biti nezavisan u svakom pogledu, biti slobodan. U tom je čeznuću, poslije smrti Ante Starčevića, ostao bez pravoga druga, i u politici i u književnosti. U politici Kumičić bijaše pjesnik, a u književnosti zaneseni političar. Toga danas ja ne mogu da razlažem, budući da to proističe iz njegova rada i u saboru hrvatskom i u gradskom zastupstvu zagrebačkom, kao što se to zrcali i u svim brojnim njegovim djelima, koja će sačuvati uvijek svoju veliku aktualnost, ali samo kod ozbiljnoga dijela naše čitalačke publike. Odgojiti narod za ideal slobode bijaše konačna svrha Kumičićeva odgajanja naroda; ali tko je mogao da proračuna, kad će se tolika svrha doista i postići?

Da Kumičićev program rada bolje razjasnim, razložit ću ovdje jednu reminiscenciju. Kad sam ga jednom zgodom upitao, kako je došao na misao, da se podvrgne preteškom proučavanju tragedije roda Zrinskih i Frankopana, pa da se odluči na pisanje »Urote«, on mi odvrati riječima jednoga tuđeg umnika — imena mu se ne mogu da sjetim —: »Samo bol i evokacija žalosnih doživljaja mogu da nauče pameti i pojedine ljude i pojedine narode.« Eto u tim je riječima sadržan program Eugena Kumičića kao književnoga radnika na polju historijskog romana. On se je naime pouzdano nadao, da kad Hrvati jednom spoznadu, kako je nestalo vladara narodne krvi hrvatske, pa kako su oci naši pošli da traže kralja stotine milja daleko najprije od sjeverne, pa od južne svoje granice, te kako je tuđinac sustavno iskorjenjivao naše velikaške porodice, koje u doba feudalizma predstavljahu paladij sloboština hrvatskih, a faktički predstavljahu i samo nekoč slavno kraljevstvo hrvatsko, dakle, on se je nadao i vjerovao, da će narod njegov iz populariziranih tih stranica svoje povijesti nešto naučiti, da bi se u prigodnom času znao i ravnati, pa da se nikad više ne dogodi, da si »staleži i redovi« hrvatski, dakle članovi sabora, razbijaju glavu, kako će oni prvi pored svih naroda pod žezlom Habsburga stilizirati »pragmatičku sankciju«, da »obrađuju« svoga poradi nasljedstva zabrinutoga vladara, i da osiguraju svoje prijestolje i ženskim potomcima dinastije, koja je najtežim zločinima ispisala mnogu stranicu naše povijesti, vjerujući kao što je vjerovao car Leopold, da se zločini mogu okajati zadužbinom od nekoliko stotina forinti, neznatnom česticom nasilno prisvojenih milijunskih dobara protiv svakoga Božjega i ljudskoga prava. Koliko je Kumičić žalio, što je narod zaboravio, da je smrt bana Nikole Zrinskoga pod Sigetom, bana Jurja Zrinskoga, bana Nikole Zrinskoga kod Čakovca sramota za Maksimilijana II., Ferdinanda II.

i Leopolda I., a da je tragedija u Bečkom Novom Mjestu zločin najprostije vrste istog Leopolda, koliko je žalio, što je narod povjerovao raznim službenim i nesložbenim izmišljotinama protiv naših mučenika, toliko je želio sada, kad je kult tih mučenika uspostavljen, da ga narod hrvatski ne napusti, već da mu bude poticajem, da barem jednom u godini razmišlja o svojoj sudbini. Kumičić je želio, da nam iščupa prirođenu lakoumnost i da nam ucijepi ozbiljnost.

Eto to su razlozi, na temelju kojih mogu mirno da ustvrdim, da je Kumičić u povijesti lijepe knjige hrvatske pojav osamljen, i da je on jedini između naših književnika, koga možemo nazvati ozbiljnim revolucionarcem, po primjeru brojnih talijanskih književnika, koji su od Bečkoga kongresa (1815.) pa do Solferina (1859.) budili i bunili svoj narod protiv tuđinca. Kumičić je jedini, koji je u svojim djelima, otvoreno i među retcima, upozoravao na opasnosti, što nam prijete s plavoga Dunava i s modroga Jadrana. On je bio hrvatski ekskluzivist u lijepoj knjizi našoj baš onako, kako su bili Kvaternik i Ante Starčević u politici. Ova dvojica nisu imala niti će ikad imati epigona odanijega od Kumičića. Dapače, budući da sam poznavao mišljenje Kumičićevo do u dno njegove duše, mogu reći, da je Kumičić bio radikalniji, nepomirljiviji protivnik Beča i Pešte, negoli su bili i Kvaternik i Starčević.

Moram naglasiti, da Kumičiću nije bilo lako provađati svoje plemenite i uzvišene osnove u odgajanju narodne duše s pomoću lijepe knjige, budući da je trebao da u neku ruku nadmudri državnu cenzuru, koja je, makar bijaše organ autonomne vlade, ipak služila tuđincu. Ali Kumičić je i tu poteškoću sretno riješio; on je znao tako pisati i svoje misli tako maskirati, da su one dopirale do srca čitatelja i uplivale na odgoj njegove duše. Nekoji nisu mogli da shvate, zašto Kumičić u »Uroti« predstavlja Zrinskoga kao ratilo, kao žrtvu bečke kamarile, a ne kao pravoga revolucionarca, koji je htio da postane hrvatskim kraljem; ali je očito, da se u ovom potonjem slučaju »Urota« ne bi nikad bila doštampala, a njega bi progonili kao širitelja revolucionarnih ideja i kao hulitelja predaka vladajućega cara. Nije se bojao posljedica za svoju osobu, jer ne bijaše te žrtve, koju on dragovoljno ne bi bio prinio na oltar slobode svoje domovine. Ta, njegov život, otkad bijaše počeo da javno djeluje, bijaše samo niz žrtava, ne samo njegove ličnosti, već i njegovih, po prirodi njemu najmilijih. Hoću da svečano naglasim, da je Eugen Kumičić bio u prvom redu i prije svega otadžbenik hrvatski, pa tek onda otac i suprug. To je bilo općenito poznato, pa se je stoga baš toj njegovoj spremnosti na žrtve i njegovu značaju klanjalo sve: njegovi politički neprijatelji, kao i njegovi lični prijatelji. Ovih ne bijaše previše; jer, da on nekoga odlikuje svojim prijateljstvom, ne bijaše dovoljno da dotičnik ispovijeda načela njegove stranke, već da se u prvom redu istakne čovještvom. Razumije se samo po sebi, da se je u toj selekciji kojiput i razočarao; ali u takvim

slučajevima on je odmah prema dotičniku ili dotičnicima zauzeo stav, koji mu nalagaše strogo shvaćanje morala. Stoga se nije iznenadio, kad je prije 39 godina Ante Starčević ostao gotovo sam, poslije otpadništva svojih lažnih pristaša. Kumičić se nije iznenadio. On mi je dapače dokazivao, analizirajući život pojedinih tih otpadnika, da drugačije nije moglo ni da bude, jer su se u stranku Ante Starčevića ubrajali mnogi i premnogi, a spadalo ih je u nju vrlo malo. Kumičić se je nadao, da će se prorijeđeni redovi stranke ispuniti pristupom mlađih ljudi, koji su se odgajali u inozemstvu, na stranim sveučilištima, daleko od utjecaja glavnih političkih struja naših domaćih, kojima, in ultima analisi, konačni cilj bijaše — dokopati se vlasti, makar iz ruku Madžara. S vremenom je doduše pristalo uz Starčevića nekoliko takvih mlađih, ali se je Kumičić bojao, da bi mogao i koji od njih prevjeriti, kako se je i dogodilo.

Moralni nazori Kumičićevi nisu bili nepoznati našoj širokoj javnosti. Njega su načelni njegovi protivnici u tom obziru možda bolje poznavali od stranačkih njegovih drugova. Stoga oni ne uskratiše svoga poštovanja njegovu značaju ni onda, kad im nije mogao da naškodi, kao ni onda, kad su osjećali na svojoj koži najteže udarce ojađene njegove duše. Jedan od glavnih stupova režima bana Hedervaryja pripovijedao mi je jednom zgodom u Bakru, da je taj ban-gromovnik, po zlatnom runu carev »dragi rođak«, makar je Kumičić u saboru, povodom čizme Josipa Gržanića, skočivši na sjedalo doviknuo prema galerijama: »Narode, tat je bačen van!«, da je taj ban-gromovnik spominjao Kumičićevo ime s najvećim poštovanjem, baš onako, kao što je poštovao i značaj Ante Starčevića, pa je prigodom predaje srebrne čizmice Josipu Gržaniću zabranio redarstvu da ga uznemiruje. A bilo je kod nas i drugih ličnosti, koje se u politici nisu isticale, ali koje su u svim krugovima uživale velik ugled; pa i te ličnosti nisu škrtarile svojim priznanjima značaju Eugena Kumičića. Dakako, bijaše među ovima i takvih, koji su iskreno žalili veliku »žrtvu« Kumičićevu, označujući je beskorisnom. Ali kad je jednom, u privatnom kružoku, pala baš takva riječ, pokojni Dinko Politeo, koji je bolje nego itko u dušu poznavao sve naše političke ljude, reagirao je smjesta riječima: »Varate se. Nije Kumičić beskorisna žrtva, jer ovakve žrtve registrira historija«. I Politeo je dobro prorokovao, pa će u nepatvorenoj povijesti Hrvata ime Eugena Kumičića sjati poput sjajne zvijezde.

Makar je Kumičić pripadao legitimističkoj stranci, on bijaše po svojoj ćudi i u svojoj duši pravi hrvatski revolucionarac, ali revolucionarac ozbiljan, kojemu bijahu smiješne izbačene fraze »o ruskom kopitu na pločniku Beča«, i »o puški«, kojom se je netko zagrozio da će poći na Beč, dok privatni život dotičnika bijaše u oštroj protimbi s tim rječitim radikalizmom. Šarlatana je bilo i u stranci i u klubu, kojemu je on pripadao; ali on je za te šarlatane imao samo prezir; dok je baš ovakvima Kumičić bio trn u peti. Bijaše on član stranke Ante Starčevića, jer nije postojala

druga radikalnija hrvatska stranka; ali on se u stranci prava nije baš uvijek voljko osjećao. Presretan se osjećao, kad je u stranačkom klubu jednom zgodom osujetio zaključak nada sve sramotan. Ali moram naglasiti, da u toj klubskoj sjednici nije bilo ni Ante Starčevića, ni klubskoga predsjednika baruna Rukavine, već je sjednicu bio sazvao famozni Fran Folnegović. Ali o tom ne mogu da potanje govorim. Dodat ću samo to, da kad mi je o takvom događaju pripovijedao, na Kumičiću se odrazivala ogorčenost, kakve ni prije ni poslije kod njega nisam vidio. Znam da je završio riječima: »Ne znam, da li ima na svijetu još koji narod, kojemu su se nametali i još se nameću na grbaču politički briganti, a on ih slavi kao svoje prve sinove.«

Kad je »Urota« bila štampana, o njoj se je pisalo i govorilo mnogo. Stanovite struje, naravno, suvereno su je ignorirale. Jedan jedini list, organ opreznih »otadžbenika za sve«, usudio se jednom prilikom onako usput sarkastički izjaviti, da bi se o mučeništvu Zrinskoga i Frankopana dalo raspravljati baš kao i o mučeništvu Davida Starčevića. A jedan jedini čovjek, — nije bio Hrvat —, uspisao se bio protiv Zrinskoga i Frankopana takvim načinom, da je izazvao samoga auktora »Urote«, koji mu je i odgovorio omašnom brošurom »Zrinski i Frankopan i njihovi klevetnici«. Ali, po mojem sudu, nitko nije tako ocijenio vrijednost »Urote«, kao jedan profesor, Srbin, koji je sa mnom prije 39 godina služio u splitskoj gimnaziji, čovjek učen i ozbiljan, kojemu sam ja bio ustupio na čitanje to djelo. Kad mi je knjigu povratio, rekao mi je: »Dragi kolega, vrlo sam vam zahvalan na užitku, što ste mi omogućili. Reći ću vam samo to: ako Kumičić napiše još jedno slično djelo i Hrvati se ne otresu Austrije, nisu dostojni imena naroda.« Kumičić je doista napisao kasnije jedno slično djelo, »Kraljicu Lepu«, ali je i opet ostao »glasom vapijućega u pustinji«. Dapače ne prođe dugo, a stanoviti naši političari sklopiše savez sa sinom Lajoša Košuta, samo da obore naše t. zv. madžarone. Njih nije kod sklapanja toga saveza smetalo, što Lajoš Košut g. 1848. nije mogao da nađe Hrvatske na geografskoj karti. I oni madžarone srušiše, ali je i razočaranje brzo uslijedilo, budući da vuk mijenja samo dlaku, ali ćudi nikada.

Što je dalje bilo, ne spada u okvir čedne moje današnje zadaće.

Sprovod Eugena Kumičića, koji se je 15. svibnja 1904. poslije podne razvio iz Palmotićeve ulice prema Mirogoju, pokazao je, da imade časova, kad i Hrvati znadu iskazati poštovanje čovjeku bez mrlje, čovjeku značajniku, kojega za života mnogi ne znadoše i ne htjedoše cijeniti, ali kad ga je nestalo iz svijeta živih, svak je osjetio, koliku prazninu za sobom ostavlja. Onakva sprovoda, neslužbenoga, Zagreb dotle nije vidio. Tu nisu bili tek »predstavnici« raznih naših slojeva društvenih, tu su listom sudjelovale »mase« iz svih slojeva. Na svakom čestitom licu odrazivala se je duboko osjećana bol, dok se je na trepavicama mnogih caklila iskrena suza. Crnim florom povezane gradske upaljene svjetiljke djelovale su

Adolf Waldinger Studija (crtež)

Adolf Waldinger **Talijanski pejzaž**

Edo Kovačević Barutanski jarak

Krsto Hegedušić Jogenj

također tužno. Vrijeme bijaše bez lahorića, i sve su one mase u najvećoj sabranosti kretale na Mirogoj, do groba, u koji spustiše lijes sa smrtnim ostacima ljubimca tolikih čestitih Hrvata. Suvišno je da spomenem, da nije bilo hrvatske kuće kuda se je sprovod razvio na kojoj ne bijaše spontano izvješena crna zastava; dok naroda iz provincije, čak iz Like i Dalmacije, bijaše toliko, kao da je bio urečen u Zagrebu kakav veliki narodni zbor. Napose moram istaknuti, da je malih ljudi, narodne sirotinje, bila sva sila, a pogodovalo je i to, što je bila nedjelja, pa svijet nije trebao ostaviti svoj posao, da izvrši dužni čin pijeteta. Dragi je Bog uslišao želju pokojnika, koji je nekoliko dana prije smrti, ne sluteći da mu je vrlo blizu, šetajući Zrinjevcem s prijateljima izjavio, da bi rado umrijeti u petak, samo da mu pogreb bude u nedjelju, tako da nitko od onih, što će ga sprovesti na vječni počinak, ne pretrpi nikakve štete u poslu. Tako je i bilo. Kao što je vedar bio Kumičićev značaj, odraz vedre njegove duše, tako je i vedro nebo pripomoglo sjaju zadnje počasti, što mu je vedri dio naroda priredio. Nije kretala prema Mirogoju samo ogromna povorka, što je stupala iza njegova mrtva tijela, već su stupala i oba dugačka špalira, tako da je povorka bila trokrilna.

Eugena Kumičića izgubili smo u cvijetu muževne dobi. Bile su mu istom 54 godine. Ali, nije taj panj oborila sama fizička bolest. Da ne bijaše njemu lozinkom u životu »Sve za obraz, a obraz ni za što«, on ne bi bio tada još svršio. A umro je, kao što umiru svi oni, koji ne baštiniše niti stekoše blaga i bogatstva; umro je u Zagrebu, kao što je umro i Aristid u davno doba u Ateni. Aristid bijaše najsavjesniji, najčestitiji od građana atenskih, ali ga ipak nije poštedio ostrakizam, kao što nije poštedila ni Kumičića zloba protivnika. Razlika je bila u tom, što, kad je Aristid zaklopio svoje oči, država je atenska podmirila trošak njegova pogreba a kćerima je njegovim doznačila miraz, dok je troškove sprovoda Kumičićeva otplaćivala njegova udova, a djeca su njegova uredila njegovo zadnje pokojište, kad su stala na svoje noge i kad im je poštenim trudom to bilo omogućeno. Najvećemu svome značajniku, građaninu upisanu u zlatnoj knjizi starodavne gričke općine, prvom zatočniku kulta Zrinskih i Frankopana i ideje slobode, Zagreb se je odužio time, što je njegovim imenom nazvao jednu od svojih ulica.

Eugena Kumičića smo izgubili, kad je htio da stvori još nešto, možda i boljega. Smrt mu je prekinula sve osnove za budući rad, ali mu je i uštedila mnogo čemera i premnoga razočaranja o ljudima, koje je on u svojoj dobroti cijenio, a i volio. Uvjeren sam, da dokle kod nas bude iole smisla za patriotizam, dok se bude cijenilo u prvom redu poštenje i karakternost pa onda um, dok se na ovom svijetu budu prosuđivali ljudi po njihovim djelima, ime će se Kumičićevo slaviti, a njegov će se značaj postavljati za uzor svakomu, osobito mladeži. Štogod je Eugen Kumičić napisao, štogod je govorio, u saboru i na skupštinama, sve je imalo jednu

jedinu svrhu: korist i osvještenje naroda hrvatskoga; i sav njegov rad na tom polju, kao i njegova konačna svrha, možda kod njega jedinoga pored svih ostalih trudbenika domovinskih, ne bijaše ničim natrunjena, najmanje sebičnošću, kojoj toli često podliježu mnogi, i kojoj s najvećom lakoćom, također mnogi, žrtvuju sve. Imamo mi u povijesti naše književnosti registrirano više imena, koji napisaše mnogo toga, i lijepa i patriotskoga, ali koja korist, kad su kod mnogih ostala djela bila negacija njihova književnog rada, dok je kod Kumičića jedno s drugim divno harmoniralo, budući da je on, i kao građanin i kao političar i kao spisatelj, imao jednu jedinu svrhu: dobrobit i slobodu svoje domovine. Da je kod nas postojala stranka radikalnija od stranke Ante Starčevića, on bi u njoj služio vjerno i požrtvovno, uvijek se nadajući i vjerujući, kaošto se nadaše i vjerovaše Eugen Kvaternik, da će Bog upraviti narodom, koji je svoju veliku historijsku ulogu sjajno izvršio za spas kršćanskoga svijeta i njegove kulture. U toj vjeri, u tom uvjerenju utvrđivalo ga je i često promatranje divnoga zvjezdanog neba, koje je on, potaknut od psalmista, koji zapisa: »Nebesa očituju slavu Božju, i djela ruku njegovih naviješta svod nebeski,« često, vrlo često i dugo promatrao. Ne samo razonoda, već i utjeha njegova bijaše u zvjezdanom nebu. Ono mu je nadahnjivalo nove misli i ulijevalo nove snage, da se uzdigne iznad ljudskih slabosti, i da u borbi ne malaksa. To promatranje zvjezdanoga neba možda je najviše doprinijelo što je on postao i ostao idealist. Njemu idealizam bijaše kao prirastao, i baš su ga stoga poštovali svi, osim stanovitih političkih usidjelica, koji nisu vjerovali nikomu do li sebi i lako stečenim žutacima.

Kumičić je po ćudi svojoj bio blag, pitom i iskren. Ali on je znao biti žestok u govoru, nemilosrdno žestok, osobito u saboru. Ipak, nije se nikad zaboravljao, nikad se nije spuštao do trivijalnosti, do govora i izraza gomile. On je govorio kako govori poštenjak, bez ikakvih konvencionalnosti. Mnogima je služila i služi riječ, ne da izraze već da sakriju svoju misao; kod Kumičića riječ bijaše izravna manifestacija misli, što mu je u srcu i umu nicala.

Da ne bi ovo što sam rekao izgledalo kao čisti panegirik, dodat ću pri kraju, da nisam rekao, niti bih mogao reći, da su djela Eugena Kumičića bila baš bez svake mane. Što je ljudsko, sve je podložno mani. Ali ipak naglašujem, da književna djela njegova imadu pred svima ostalim tu prednost i zaslugu, da su poučila i još uvijek poučavaju narod, da su podigla i još uvijek podižu u njemu svijest. Sva su njegova djela imala za svrhu da potaknu Hrvate na razmišljanje, da svrate njihovu pozornost na stvari ozbiljne, da ih odvrate od zabluda, da im iščupaju gdjekoju manu, koja sprječava čovjeku jasan pogled u sudbinu. A Kumičićeva je proza takva, da je može čitati svatko i da svatko može shvatiti ne samo ono što je pisano, već i ono što kojiput treba da se između redaka čita.

Kako je Kumičić pisao, tako je i živio. Nije poznao mnogih mana, koje se znadu nas uloviti. On spada u red najvećih i najslavnijih sinova Hrvatske. Mladost hrvatska treba da proučava njegova djela i da se povađa za njegovim značajem. Ne mari, što spomenik nad njegovim grobom nije podizao nikakav ad hoc stvoreni odbor. Mladost hrvatska neka pamti, da je ona grobnica na Mirogoju s Eugenovim poprsjem — a to je Rendićevo djelo — već sada, kao što pjesnik veli za Leonidinu grobnicu u Termopilama, oltar kamo treba da hodočasti, da se pomoli za velikana, koji je ljubio nadasve istinu; koji je ljubio svoju vjeru i dao oduška toj ljubavi na javnim skupštinama i u samom Zagrebu; koji je bio pravedan i prema svojim neprijateljima, dok cilj čitavoga njegova književnoga i političkoga rada bijaše političko i moralno otkupljenje Hrvatske. Taj cilj, po svojim djelima, vrlo raširenim u narodu, Kumičić nastavlja intenzivno i poslije svoje smrti, pa je stoga nezaboravni Jenio mogao s punim pravom reći: Kad umrem, non omnis moriar, ne ću sasvim nestati: moja uspomena kod boljega dijela moga naroda trajno će živjeti.

Neka je uspomeni Eugena Kumičića vječna slava!

BARE POPARIĆ

DVIJE PJESME

UGASLE OČI

Pod krovom dva mala prozora.
Po danu stara stoji žena
za staklom kao voštan kip,
žuta, i lica ispijena —
i nestaje.
Kad sumrak pane
dva zastora se spuste žuta,
iza njih žižak drhtav plane,
a sjena duga i pognuta
po njima klizi — i nestaje.

Blijedo svijetlo na mutne prozore
bije od sumraka do zore.

I jesen siva i teška pala
i na ta dva prozora muklo,
i žutom je granom zakucala —
i staro je srce puklo.

Teška, noć gluha, duboka.
Pod krovom dva mračna prozora,
staklena, ugasla dva oka.

RAZGOLJENA ZBILJA

Za kazalištem nakrcana kola,
šarenilo blijedo i papiri vise,
na sunčanom jutru sva je zbilja gola —
večernje kulise.

Sa cvjetnog balkona, il s golema gnijezda,
čovjek razmahuje rukama i psuje,
povrh savijenih oblaka i zvijezda
hrače on i pljuje.

Na sunčanom jutru prolaznik se čudi,
u golu i staru zbilju zagledo se:
zatečena vrišti pa je blijedu ljudi
u sjaj mutni nose.

STJEPKO TRONTL

DR. SAFVET BEG BAŠAGIĆ

Svi evropski književni pokreti do svjetskoga rata došli su Hrvatima s većim ili manjim zakašnjenjem. Bosanskohercegovački muslimani Hrvati su pak u književnosti mnogo zakasnili za Hrvatima iz Trojednice, tako da je kod nas pokret za buđenje narodne svijesti i stupanje u kolo zapadnoevropskih naroda nastao skoro sedam punih decenija iza ilirskog preporoda.

Velika pometenost bosanskohercegovačkih muslimana pri promjeni gospodara 1878. nije jenjala kroz čitava dva decenija austrijske vladavine. Muslimani izgubivši muslimana gospodara smatrali su svoju rođenu domovinu privremenim boravištem, pomalo napuštali djedovska ognjišta i pomicali se na Istok, samo da žive pod suverenom muslimanom. Za divno je čudo, kako se ovi autohtoni Bošnjaci nisu mogli snaći u ovo vrijeme, kao da su zaboravili, da su potomci onih Bošnjaka, koji su se znali snaći u svako doba, na svim vremenskim prekretnicama, da nas i danas njihovi postupci zadivljuju. Zazirući od zapadnoevropske obrazovanosti, jer je dolazila od omraženih Švaba, propuštali su tako prilike, da zauzmu svome broju i svojoj prirodnoj sposobnosti odgovarajuća mjesta u zemaljskoj upravi i životu. Tako mladići, obrazovani u državnim školama, koliko su bili rijetki, toliko su i kasno ušli u javni život. Pa ipak ova prva generacija pokazala se nasljednicom onih velikih sposobnosti »dobrih Bošnjana«, patarena, za doba samostalnosti Bosne, i muslimana, za doba sultanova suvereniteta.

Prva zapadnoevropski obrazovana muslimanska inteligencija nije pošla samo u kruhoborce, nego se dala na prosvjećivanje svoga naroda budeći mu nacionalnu svijest i potičući ga u borbi za ekonomski napredak.

Među prvim muslimanskim književnicima iz Bosne potkraj XIX. vijeka javlja se Osman Nuri Hadžić, koji u zajednici s Ivanom Milićevićem (pod zajedničkim imenom Osman-Aziz) piše dva romana i zbirke pripovijesti, u kojima se svom silom, na uštrb književne vrijednosti djelâ, zalaže za progres muslimana u kulturnom i ekonomskom životu, te za hrvatski nacionalni preporod. Sva ta djela izdaje Matica Hrvatska u golemoj nakladi i daje prilike Hrvatima iz Trojednice, da upoznaju svoje sunarodnjake muslimane iz Bosne, dok se i ovi otada u većem broju živo zalažu za hrvatske nacionalne ideale.

Od mnogo većeg utjecaja na bosanskohercegovačke muslimane bio je rad Safvet bega Bašagića i Edhema Mulabdića, koji tada stupaju u književnost, prvi lirskim pjesmama: ljubavnim i rodoljubnim, a drugi pripovijestima i romanima, koji se razlikuju od Osman-Azizovih time, što su književniji, realističniji, iako i u njima često izbija didaktika: osvijestiti

i prosvijetliti muslimane, idealizirati novi društveni poredak i upozoriti na njegove prednosti, a i mane.

Kao što su ilirske budnice, makar i slabijih i osrednjih pjesnika, imale veći utjecaj na ilirsku publiku od drugih književnih vrsta, tako su i Bašagićeve pjesme dobile odlično mjesto u narodnom pokretu bosanskih muslimana radi utjecaja na razbuđenje nacionalne svijesti kod omladine, a da nije bio prevelik pritisak austrijske okupatorske vlasti na sve što je htjelo da ima nacionalno obilježje, taj utjecaj bi imao još bolje rezultate.

Bosanskohercegovačka aristokracija nije imala onu vlast, koju je imala ona kod zapadnoevropskih naroda, kao što ni t. zv. raja nije bila stado kao ona u Evropi, i tek zahvaljujući intrigama ruskih i austrijskih konzula u Bosni u XIX. vijeku i sentimentalnosti naših (iz Trojednice) pisaca, koji su bolje poznavali daleku Kinu nego Bosnu koja im je bila pred nosom, uspjelo je da se učvrsti mišljenje, da je Turčin (pod tim se misli i musliman iz Bosne i Hercegovine) krvolok, koji veže raju konjima za repove. Ne treba tu smetnuti s uma, da je i klasik Mažuranić, kao i slikar Čermak, idealizirao kozokradicu i vjerolomca, koji je na vjeru božju ubio Smail-agu Čengića, po majci pradjeda Safvet begova, držeći valjda, da nije grijeh krenuti vjerom, kad se ona zada »Turčinu«. Ta aristokracija pred svoj sumrak dala je jedan jak izdanak, čovjeka obdarena mnogostrukim duševnim sposobnostima, pjesnika i učenjaka, dra Safvet bega Bašagića.

Safvet beg Bašagić rođen je u Nevesinju u Hercegovini 6. svibnja 1870. Otac mu Ibrahim beg bio je turski upravni činovnik i dva puta zastupnik u turskom saboru u Carigradu. Nakon okupacije bio je u vakufskoj službi u Sarajevu, gdje je i Safvet beg proživio mladost i stekao pučkoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Otac mu je bio dobar poznavalac književnosti turske, arapske i perzijske, čak i sam turski pjesnik i književni povjesničar, pa je Safvet begu kao dječaku usadio volju za ove jezike i njihovu književnost. Nakon šest razreda gimnazije, svršenih u Sarajevu, radi neslaganja s profesorom matematike prijeđe u Zagreb, da nastavi i dovrši školovanje. Tu je pak sudjelovanjem i aktivnim učešćem kod polaganja kamena temeljca Starčevićeva Doma svratio na se pozornost Khuenova režima, da mu je bilo zabranjeno pohađanje gimnazija u Hrvatskoj i Slavoniji, pa se morao vratiti u Sarajevo, gdje se za nj situacija promijenila u toliko, što je nastradao profesor matematike, a on se na nagovor profesora Emila Lileka prijavio za privatni ispit, i za manje od mjesec dana spremio se za polaganje 7. i 8. razreda i mature (1895.).

U to vrijeme je Bašagić već dosta poznat pjesnik. Surađuje u »Vijencu«, »Prosvjeti« i »Nadi«, koju je pokrenuo Kosta Hörmann, a uređivao Silvije Kranjčević. Naravno da svraća na se pozornost i kao musliman i kao talenat, pa iako u njegovim pjesmama ima utjecaja perzijskih pjesnika, a taj je utjecaj neposredan (ne kao u Zmaja J. Jovanovića preko njemačkih orijentalista), ipak se opaža u njima i jedna originalna, bosanska nota. On kao mladić pjeva i uznosi bosanski ponos, da, i kad

kao starac uzme zadnji put pero u ruke, započne dramu istoga naslova i ne dovrši je.

Kad smo već kod toga bosanskog ponosa, možemo spomenuti uz njegovu rodoljubivu poeziju i tri njegove drame: »Abdullah paša«, »Boj pod Ozijom« i »Bosanski ponos« (posljednja je ostala nedovršena, a tiskana su iz nje četiri odlomka u »Novome Beharu« i u dva kalendara »Narodne Uzdanice«). Te drame su samo formalno drame, a u stvari su epopeje o junacima, koji su voljeli Bosnu i u smrt polazili kad je trebalo za spas obraza njezina. Te drame, iako prikazivane od diletantskih i kazališnih družina po svoj Bosni i Hercegovini, nisu za prikazivanje, nego, kao i »Gorski vijenac«, za čitanje i razmišljanje. Drukčije, te drame su pune liričkoga zanosa.

Bašagić pjeva o ljubavi možda na malo zastarjeli način, ali za bosanske muslimane nov, jer je Bašagić kronološki prvi pjesnik.

Godine 1896. izdao je Bašagić u vlastitoj nakladi zbirku pjesama »Trofanda[1]) iz hercegovačke dubrave«, najpopularnija knjiga pjesama među b. h. muslimanima. Mnoge od ovih pjesama su uglazbljene od naroda, neznanog kompozitora. Bašagić je eminentno ljubavni pjesnik, i takav je u narodu najpoznatiji.

Bašagić nije socijalni pjesnik, u današnjem zloupotrebljavanom smislu ove riječi, jer u doba njegova predratnoga stvaranja nije ni bilo socijalne bijede kao trajnog društvenog stanja, ali bičevi njegovih riječi do krvi šibaju podlace, izdajice i puzavce, kakvih je bilo u svim vremenima, pa i u njegovo.

Bašagić kao nacionalist je ispravan, kao što je uopće ispravan nacionalni stav i njegovih suradnika na nacionalnom preporodu bosanskohercegovačkih muslimana, u čemu nema ovaj preporod dodirne točke s maglovitom ideologijom ilirizma, i on jasno pjeva, opozicionalno prema bošnjaštvu Mehmed bega Kapetanovića (koje je Austrija svim srcem i kesom pomagala):

I moga hrvatskog jezika šum
Može da spoji Istok i Zapad,
Može da goji pjesmu i um.[2])

koji su stihovi dugo bili motto hrvatskog, starčevićanski uređivanog lista »Osvita« u Mostaru.

Bašagić počinje naučno raditi u punoj mjeri kad je došao u Beč, da studira orijentalistiku. Donesavši već obilno znanje triju jezika: turskog, arapskog i perzijskog, on s profesorima raspravlja kao drug i zadivljuje

[1]) trofanda, hercegovački izraz, prvi proljetni plod od svakoje voćke.
[2]) um mjesto nauka.

ih svojim poznavanjem ovih jezika triju raznih rasa. Do njega nitko nije studirao ovu tešku grupu. On se najviše zadržava u Dvorskoj knjižnici, gdje marljivo proučava historijska djela o Bosni, istražuje književne radove Bošnjaka, bilježi marljivo sve što je od interesa za književnog i političkog historiografa. Plod toga Bašagićeva rada je najobilniji i najznačajniji. Već godine 1900. on izdaje »Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463. do 1850.«. To su tiskana tri predavanja koja je održao u »Muslimanskoj kiarethani« (čitaonici). Ovoj povjesnici je dodat i kratak pregled književnoga rada Bošnjaka na orijentalnim jezicima. I danas, makar da djelo ima izvjesnih nedostataka, ono je dobar vodič kroz prošlost Bosne pod Turskom. Značajno je, da Bašagić uzima kao graničnu godinu 1850. (a ne 1878., kad je Bosna pala pod Austro-Ugarsku) u povijesti Bosne; te je godine naime postao bosanskim valijom poturčeni Ličanin Omer paša Latas, koji je skršio moć bosanskog plemstva. U svom ručnom primjerku, koji je držao kraj sebe i kad je bio u bolesničkoj postelji, činio je ispravke i bilježio sva nova naučna otkrića, koja su mu do ruku došla.

Već u spomenutoj Uputi tiskao je Bašagić u neku ruku kulturnu povijest »Herceg-Bosna i istočna prosvjeta«, a to je djelo kasnije nadopunjao radeći i objelodanjujući monografije o mnogim Hrvatima muslimanima iz Bosne. Pored svoga nastavničkog rada u gimnaziji u Sarajevu, gdje je predavao arapski jezik u višim razredima, pored uređivanja časopisa »Behar« 1900.-1. i kasnijega surađivanja u njemu, i pored svoga političkoga rada on je uspio da napiše veličanstveno djelo, nedostiživo u našoj literarnoj historiografiji, »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti«. To je Bašagićev najvrjedniji naučni rad.

Zaista je bila čudna sudbina Bošnjaka pod Turskom. Dva puna vijeka su vodili glavnu riječ u Turskoj, bivali veliki veziri, upravljali pokrajinama, a hrvatski jezik uzdigli do drugoga dvorskog jezika u Carigradu, pa ipak nisu u književnosti cijenili svoj jezik koliko orijentalne jezike, na kojima su mnogi od njih dali književna djela od neprolazne vrijednosti. Dok broj muslimanskih književnika, poznatih i anonima, koji su makar i sitnije književne sastave dali na narodnom jeziku, ne dostiže ni dvadesetak imena, dotle je Herceg-Bosna dala orijentalnim književnostima stotine književnika, od kojih su mnogi postali klasici. Nabrajati ih ovdje nije potreba; o njima nas upoznaje Bašagićevo djelo. Teške su to bile inače prilike za hrvatski narod, tada razdijeljen u tri države i dvije vjere, ali aktivnost njegova duha nije zatajila ni u najtežim prilikama, kako reče prof. Lukas u predgovoru zadnjemu Bašagićevu naučnom djelu: »Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini«.[3])

[3]) vidi iscrpan prikaz od Antuna Šimčíka u »Hrvatskoj Reviji« br. 4. god. V. (travanj 1932.)

Kamilo Tompa — Ulica

Ivan Generalić — Zima

Početak aktivnijega rada na buđenju nacionalne i političke svijesti b. h. muslimana pada u zadnjih nekoliko godina XIX. vijeka, za t. zv. »Džabićeve afere«, koja je prodrmala zaspalom sviješću onih 20% muslimanskog stanovništva, dok je selo i tada kao i danas ostalo po strani od svakoga društvenog pokreta. Godine 1900. Bašagić u zajednici s Osmanom Nuri Hadžićem i Edhemom Mulabdićem pokreće »Behar«, list za pouku i zabavu,[4]) prvi književni list bosanskohercegovačkih muslimana, koji je deset godina činio značajan utjecaj na muslimane, osobito na omladinu.

Godine 1902. Bašagić i Mulabdić s još nekolicinom mlađih ljudi pokreću muslimansko kulturno društvo »Gajret«[5]) za pomaganje siromašnih đaka na srednjim i visokim školama. Ogroman je bio uspjeh ovoga društva, dok su ga vodili ovi ljudi.

Ovaj Bašagićev rad oko stvaranja čitalačke publike kod muslimana, oko podizanja i pomaganja omladine u školovanju i oko razvijanja smisla za novi tip društvenoga čovjeka uvukao je Bašagića u politički vrtlog. Zaista se može reći, da je i komično, tko je dotada bio od vodećih ljudi u muslimanskoj politici. I jedva pismen općinski pisar Šerif Arnautović imao je pristaša. Rođeni demagozi su lako raspaljivali mržnju Bošnjaka na Austriju i već time sticali zaslijepljene pristaše. Ali Bašagić nije bio od tih. Pokrenuvši god. 1907., nakon što je bio iz formalnih razloga otpušten iz državne službe jer nije bio položio profesorski ispit, politički tjednik »Ogledalo«, on je u punom smislu riječi narodni učitelj, da mu poslije postane vođa, kojemu će narod dati neograničeno povjerenje, kao nijednom drugom zastupniku u bosanskom saboru. U 13 brojeva »Ogledala« iznio je svoje političke poglede, od kojih nije skretao. Autonomija Bosne i Hercegovine u okviru Austro-Ugarske monarhije, slobodno otkupljivanje kmetova i ubrzani ekonomski razvitak njegove uže domovine bili su mu politički ideali. Dok se Bašagić bavio u Beču spremajući se za polaganje rigoroza, u domovini se razmahala najživlja politička agitacija. Bašagić ne trčkara oko izbornika niti ih snubi mitom i obećanjima. On radi na »Znamenitim Bošnjacima ...«, a iz domovine ga zovu, da se primi zastupništva ovoga ili onoga kotara. Otimaju se oda nj, ali ga i mole, da stupi u »Narodnu Organizaciju«, da ga na njezinu programu biraju. On odbija. Hoće da ga biraju kao Safvet bega Bašagića, bez pisanoga programa. Mostarci mu brzojavno nude mandat, da ga izaberu za zastupnika za ovaj grad u bosanskom saboru i poručuju mu: »Vaša ličnost, Vaš karakter, Vaše domoljublje su naš program«, ali on se ni tada ne odaziva, jer traže da je

[4]) »Vienac pouci i zabavi« izlazi tada u Zagrebu.

[5]) Radi sviđanja starijem, konzervativnijem svijetu uzimani su u ovakvim prigodama orijentalni, u narodu dobro poznati izrazi. Behar je cvijet od voćke, Gajret — pomoć, međusobno pomaganje.

zastupnik makar i formalno na programu »Narodne Organizacije«. Građanska kurija u Banjaluci ga je izabrala izvan ijednoga programa, i Bašagić je stupio kao jedini visokoobrazovani musliman u bosanski sabor, da su se drugi uza nj jedva mogli i primijetiti. Bio je prvi i posljednji predsjednik bosanskoga sabora za dvije njegove sesije, dok je dva puta bio potpredsjednik. U svojstvu predsjednika sabora zatekao ga je rat, a za njegova trajanja je bio šef saborske kancelarije.

Kako je Bašagića, u isto vrijeme kad je bio biran za narodnoga zastupnika, bio predložio pok. Vjekoslav Klaić za katedru orijentalistike na sveučilištu u Zagrebu, što je on otklonio, jer je privolio baciti se u politički vrtlog, to se godine 1918. nadao, da će moći dobiti tu katedru ili barem mjesto kustosa u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, pa se zato i obratio ministarstvu prosvjete. No jedva je dobio mjesto (kao činovnik VIII. grupe I. kategorije) kustosa orijentalne zbirke rukopisa, koju je katalogizirao kao i jedan dio slične zbirke u Balkanskom institutu pri Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Godine 1924. njegova bolest — tabes — je bila toliko napredovala, da je pao u postelju, gdje je strpljivo kao Job podnosio životne nedaće punih deset godina.

U prvo vrijeme iza prevrata ostavši bez sredstava prodade svoju krasnu zbirku orijentalnih rukopisa Sveučilišnoj knjižnici u Bratislavi. U doba njegova jačega oboljenja žena mu poludi, 1927. umre mu brat Osman beg, 1931. žena, a 1933. drugi brat Muhamed beg. Oni koji su ga molili i trčkarali oko njega dok je bio na vlasti, napustili su ga. U književnosti se skoro nikako ne javlja, živi u mračnoj tijesnoj sobici Hadži Durakove ulice br. 2, ispod prozora zvrje tramvaji i po granitnim kockama tutnje kola, a on strpljivo podnosi sudbinu, pa i razveselivši se često u društvu onih, koji su ga najčešće pohodili u njegovim mučnim danima: Hamdija Kreševljaković, Fehim Spaho i ja.

Zadnjih četiriju godina njegova života bio sam često s njim. Češće nego itko drugi. Iako mu je bol i teška patnja urezala brazde na licu, da nije ni traga bilo od onoga Bašagića, kakva ga predstavljaju fotografije iz doba saborskoga predsjednikovanja, ipak je duševno do zadnjih dana života bio svjež. Pisati nije mogao (jedva je držao pero u ruci dok bi se potpisao), ali je imao već gotovih književnih djela, koja je za tisak trebalo samo dotjerati, i ja sam mu pomogao, stavivši mu svoju ruku na raspolaganje, da bar nešto od toga objelodani. Tako je izišla zadnja njegova knjiga »Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini«, koju sam kod njega za četiri mjeseca prepisao. Tu je knjigu izdala Matica Hrvatska, kad je Bašagić već bio prevalio šezdesetu godinu života i 45. književnoga rada.

Safvet beg Bašagić, doktor »ex linguis islamiticis«, pjesnik, povjesnik, politik i prosvjetnik Herceg-Bosne umro je 9. travnja 1934. u Sarajevu. Sutradan zakopan je na počasnom mjestu uz Gazi Husrev begovu dža-

miju. Svojim naučnim,[6]) beletrističnim[7]) i društvenim radom sebi je »sagradio spomenik trajniji od tuča«.

ALIJA NAMETAK

[6]) »Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine« (Sarajevo 1900.), »Gazi Husref-beg« (Sarajevo 1907.), »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti« (Sarajevo 1912.), »Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini« (M. H. Zagreb 1931.). Pored ovih radnja tiskao je još više naučnih članaka, a od nekih je otisnuo i separate. Značajno mu je djelo, koje je ostalo u rukopisu i gotovo je za tisak, »Turcizmi u hrvatskom jeziku«.

[7]) »Trofanda iz hercegovačke dubrave«, pjesme (Zagreb 1896.), »Misli i čuvstva (Nove pjesme)« (Sarajevo 1906.), »Izabrane pjesme« (Sarajevo 1913.), »Mevlud« (Sarajevo 1924. dva izdanja, i 1932.), »Abdullah paša«, dramski spjev iz XVIII. vijeka u 4 čina (Sarajevo 1900.), »Pod Ozijom ili Krvava nagrada«, dramski spjev iz XVI. vijeka u 3 čina (Sarajevo 1905.), »Uzgredne bilješke«, Pričice i dosjetke (Sarajevo 1907.), Omer Chajjam »Rubaije« (prepjevao dr. S. beg B.) I. dio (Sarajevo 1920.), II. dio (Sarajevo 1928.). U ovoj bibliografiji nije spomenut sav rad Bašagićev. Trebalo bi dugog i marljivog istraživanja po časopisima i novinama, u kojima je on surađivao da bi se pobilježili mnogi značajni njegovi naučni i beletristički radovi, koji inače nisu tiskani u spomenutim knjigama.

RAHMETLI
DRU SAFVET-BEGU BAŠAGIĆU-MIRZI

Pomen - pjesma

Oj, potomče slavni silnog Smail-age,
Sine otadžbine ponosne i blage!
S Nevesinja orle, rodoljube vrli,
Pjesniče, umniče, duše neumrli!
Bez ljage viteže, plemeniti beže,
Osjećaj pjetéta sve nas s tobom veže,
Jer ti čovjek bješe i ljudina prâvâ,
Zatočnik svih ljudskih i narodnih právâ.

Ti sad i s edena, uz osmijeh Alaha,
Bosni šalješ jato čežnja i uzdaha . . .
I nek, kraj hurija u plaveti rajskoj,
Duša tvoja lebdi u raskoši majskoj,
Kraj Miljacke tebi milije bi bilo,
Tu bi pjesmi jače razmahao krilo . . .
Al' Smrt kruta dugo vrebaše nam na te,
I žestoko htjede pogodit Hrvate.
Teško oni, stoga, rastaju se s tobom,
Iskrenoj u tuzi nad preranim grobom!

Kô poletan Héro, ozbiljan Bosanac
Nauke i pjesme mio bješe znanac;
Al' i s mnogo smisla, ljubavi i mašte
Miriso si cvijeće i s istočne *bašte.*
Arapski i turski, perzijski si znao,
Al' jeziku svome svud si prednost dao.

Osjetio ti si kô i Prerad slavni,
Da hrvatski jezik, s planinâ i rávni,
Silnu ima snagu i milinu blagu,
Dilberu da guče, gromko prijeti vragu!

I na tom ti hvala, kroz vjekove slava,
Knjigâ tvojih blago još nam polet dava;
Miso ti i jezik: žestok, plah i tih,
I već kad ti zamro na usnama stih . . .

Na našemu nebu, svih kraj zvijezda sjajnih,
I drag Mirza, *bulbul sevdaha nam tajnih,*
Živjet će dok bude harnih mu Hrvata,
Bez mržnje i jala i bratskih inata!

JAKOV CARIĆ

PUKŠEC KOD STARETINARA

Zimsko sunce ulazi blijedo kroz prozor i pada na Pukšeca, koji sjedeći u košulji na rubu kreveta zijeva i razmišlja o ovim teškim vremenima. Na sve strane nemiri, silne prijevare, naoružavanja, a i oni mali, žuti Japanci se razjogunili i spremaju nešto. U kinu je vidio, kako sa ogromnog aeroplana bacaju bombe na neki grad kraj mora. Jure bombe sa silnom brzinom kroza zrak, a kada s glasnom bukom i praskom udare u kuću, u vatri zaplamsa čitav krov i ukažu se ormari, zrcala, ure i metle, počnu da gore, a mali, žilavi ljudi bježe s nacerenim licem amo tamo i ne znaju kamo da pobjegnu iz tog užasa. Čudi se Pukšec, kako to da ti Japanci imadu tako moderne aeroplane. On je uvijek u starim žurnalima vidio, da oni nose neke duge, staromodne suknje i perčine, a u kinu su bili obučeni posve moderno. Dobro se još sjeća nekog Japanca u športskoj kapi, koji je po krčmama pred ljudima otvarao uz uljudan smiješak svoj kovčeg i nudio gostima neke bogove i majmune od žuto-crvenog kamena, i svilene lepeze, na kojima su bili naslikani sami paviljoni, žene s dugim iglama u kosi i kao leđa izbočeni mostovi, na kojima su lajali psići.

Taj se Japanac tako uljudno smiješio gostima, imao u kovčegu sve same nedužne stvari, zapravo igračke neke, pa tko bi mislio, da njegovi lancmani na drugom kraju svijeta bacaju iz aeroplana bombe na mirne ljude. Eto, on je uvijek mislio, da oni nisu takvi razbijači i barabe kao Evropejci, ali se prevario. Naučili oni to od nas, dosjeti se Pukšec; trebali su oni da sagrade neki japanski zid, kao što njihovi susjedi Kinezi imaju kineski zid, pa da zabrane Evropejcima, da ih usrećuju stvarima, koje samo nesreću nose. Ali, kako čuje, Kinezi su počeli rušiti svoj ogromni zid. Čudni ljudi. Svatko je zadovoljan, da se čvrsto ogradi od drugih i da ima kakva vrata da ih uveče zatvori, a oni eto ruše svoj zid, tako da će im svaka skitnica, koji im kraj države šeta, moći obavljati nuždu na njihovu terenu...

I Pukšec, trljajući rukama ozeblo bedro, počne da mrzi te Japance, koji se ovdje kod nas prave nedužni i prodaju nekakve lagašne svilene lepeze, kojima ne bi mogao ni malo deblju muhu da ubiješ, a tamo kod svoje kuće bacaju iz zraka bombe na nedužne ljude. A eto, on se nekada još zauzeo za toga Japanca pokućarca, kad su djeca na cesti za njim vikala: njufru, njufru, nosi pemce f kufru. Poslije je snaznao, da te figurice u njegovu kovčegu i nisu iz Japana, već da ih pokućarac naručuje iz čeških tvornica, pa zato su mu se djeca i podrugivala. Dakle, i prevaranti su ti mali, žuti ljudi. Ej, da se sada gdje sastane s njim, čekao bi dok bi pred njim otvorio svoj kovčeg, a onda bi mu on, Pukšec, pljunuo na one žuto-crvene izrode i rekao mu: ajde ti lijepo onamo otkuda si došao, i ne prodaji nam ovdje rog za svijeću; to je isto kao da ja odem u tvoju zemlju, napunim boce japanskom kišnicom i prodajem to tamo za srijemsku šljivovicu. Al k vragu neka idu ti Japanci! Ima on važnijih briga. Dobro, soba je do prvoga plaćena, ali suhe kobasice već su pri kraju. I on otapka

bos do ormara, otvori ga, prokune mater vratima, jer su zaškripala, i razmota papir. Nema u njemu ničega do sjećanja na prošle radosti. Što će sada? Od prvoga mu je obećano mjesto magacinera kod nekog graditelja. Čuvat će u šupi pohranjene mortarke, lopate i krampe, i paziti da ih tko noću ne odvuče na svoj tavan. Bog neka održi na životu toga graditelja, da mu se do prvoga ne oskliznе noga na skelama i ne padne u dubinu, pa ode njemu namještenje. Najradije bi ga Pukšec do prvoga zamotao brižno u pamuk, gladio ga lijepo po glavici i hranio šećerom, da mu do prvoga ostane čitav i zdrav. Jer teško je danas doći do namještenja. Možeš obići čitav grad, i ne ćeš ništa naći. Da, teška vremena, ko da su vragu iz torbe iskočila, promrmlja Pukšec, gledajući tužno u prazan papir. I češući se ispod košulje po leđima, počne razmišljati, što da učini. Drva mu ponestalo. Još prošle noći bacio je u peć glavu drvenog konja za ljuljanje, i time bar toliko otoplio željeznu stijenu peći, da je mogao ogrijati prozeble ruke. Uspinjući se stepenicama, spazio je toga drvenog konja pred vratima gućegazdina stana. Glava mu je bila već napola otkinuta, i valjda su ga stavili pred vrata, da ga služavka odnese na popravak. Pukšec je mislio ovako: sinu kućegazde tek su dvije godine, pa šta on još u toj dobi zna, da li konji moraju imati glavu ili ne. I ogledavajući se pomno na sve strane, da ga tko ne spazi, otkine tu drvenu glavu, metne je brzo pod kaput i ode u svoju sobu. Još se sjeća: kad je konju zakrenuo glavom, zaškripilo je drvo, pa se njemu učinilo, da mu to kosti pucaju. Kako su negdje razrogačili oči kad su došli pred vrata i opazili da konju manjka glava. No sad je i ona izgorjela, i peć je hladna već od ponoći. Da ima što da odnese u zalagaonicu. Što je vrednijeg imao, već je davno založio, pa su mu mnoge stvari već i propale, jer nije imao novaca da ih produlji ili izvadi. Što da uradi? Bogme prosjačiti ne će.

I on počne prevrtati po ormaru, da nađe još kakvu stvar, koju bi mogao založiti. Na dnu ormara nađe nekoliko zamazanih rubaca, par starih novina, jednu posve rastrganu košulju i jedne hlače. Te smeđe, već dosta izglodane hlače bile su njegova posljednja nada. No za zalagaonicu više ne bi bile. Dandanas procjenitelj svaku stvar sto puta okrene, četvrt sata je pomno pregledava, i onda ti ponudi takvu bijednu svoticu, da bi čovjek najradije kroz onaj otvor ispružio ruku i počeo procjenitelja navlačiti za uho sve dotle, dok ne bi od bola postao blijed kao založna cedulja. On će te hlače lijepo odnijeti staretinaru, koji u jednoj uskoj ulici nedaleko od njega ima svoj prašni dućančić. Već mu je jednom prodao staru zimsku kabanicu, i to dosta dobro. Staretinaru dolaze seljaci iz cijele okolice, kojima su već dodijale bijele gaće, pa se tu kod njega uz jeftine novce bace u gradsko odijelo. Jednom je neki mladi seljak iz Svetog Šimuna, koji se spremao na ženidbu, kupio kod tog staretinara crni salonrok nekog presvijetloga, koji je već davno prestao da svijetli, i sada na periferiji nedaleko od bugarskih vrtlara sadi paradajze i buče, i noću ih

čuva obilazeći svoje zemljište s floberticom ukočena vojničkog koraka, kao da barutanu straži. Kad je seljak na dan svoje ženidbe obukao crni salonrok, prokleo ga je njegov sijedi otac; kokoši, kad su ga ugledale, počele su nemirno kokodakati, kao što to čine prije potresa, a svinja je pogledala iz koca svojim vodeno-plavim očicama, bila na čas mirna, a onda počela iz svega glasa roktati, kao da se trese od smijeha. Seljak je salonrok opet prodao staretinaru i sve mu ispripovijedao. Eto, k tome staretinaru odnijeti će svoje hlače. Mnogo baš ne će dobiti za njih, jer su već dosta pohabane, al bar da se dva tri dana prehrani, a dotle će već smisliti, što će dalje uraditi. I Pukšec ih pomno zamota u papir i stavi zamotak na stol. Tad zaroni glavu u limeni lavor, poprska malo vrat, i jer je u sobi bilo hladno, otare se kako tako ručnikom i počne se brzo oblačiti. Pri tome je razmišljao: ne ću se ja dati preplašiti od tog staretinara. Znam, da će mi udariti najnižu cijenu i još će se praviti važnim, kao da mi je život spasio. Reći ću ja njemu: tu ste napravili dobar posao, jer sukno je još predratno. Nije to kao kad danas kupiš hlače. Obučeš ih i pođeš sa svojom djevojkom na šetnju. Šetate lijepo šumom i berete ciklame. Tad stojite na brdu i gledate kako sunce zalazi. I upravo kako se djevojka nasloni na tvoje rame i duboko ti zagleda u oči, oćutiš najednom, kako ti otraga biva sve hladnije. Popipaš rukom i prestraviš se: na turu se hlače raspolovile. Eto vidite, reći će staretinaru, i to se samo zato dogodilo, jer ste se malo prignuli, da uberete svojoj djevojci ciklamu. Mnogo toga će on reći staretinaru. Jer pet dinara više ili manje za njega, Pukšeca, velika je stvar, a staretinaru to ipak nije tako važno. Premalja on nekakvu jeftinu vazu, baci je u podrum, i pušta da na nju puran svoju nečist sipa, i poslije par mjeseci iznese je opet na danje svijetlo, stavi u izlog i metne pred nju cedulju: stara egipatska vaza. Dođe kakav glupak i kupi je za skupe novce, i sav sjajući od sreće stavi je na svoj stol. Ili kupi kakvu staru, bezvrijednu sliku, objesi je na tavanu pod dimnjak kao šunku, i poslije je skupo proda kao starinu. Nije to laž. Nedavno je na cesti našao komad starih novina i pročitao u njima, da je neki engleski staretinar prodao nekom tvorničaru kaljača staru sliku za silne novce. Slika je predstavljala neku golu boginju, koja se s labudom nateže. Tvorničar ju je objesio u svoju jedaću sobu i svaki dan se naslađivao njome. No došla jesen, kiše, vlaga, i najednom se na užas tvorničarev počela slika ljuštiti. A pod njom se ukaže druga slika: nasmiješena konobarica s velikim grudima diže u ruci visoko vrč piva i smiješi se. Bila je to reklama za englesko porter-pivo, kako je u novinama pisalo. Jasno je, da je razjeđeni tvorničar kaljača smjesta tužio staretinara, taj se na englesku kleo da nije znao za to, i razvili se dugi procesi, koji valjda još i sad traju. Lukavci su ti staretinari. Dobro će on pripaziti. I metnuvši šešir na glavu, uzme Pukšec zamotak sa stola i ode iz kuće.

Mračno je nebo visilo nisko nad gradom i katkad bi po koja snježna pahulja zabludila iz zraka i pala kome na krzno kabanice ili na krzno psa, tamo još kratko vrijeme kojekako životarila, i onda izdahnula. Hladni je vjetar brijao s gore, provaljivao bezobrazno kroz tanko sukno Pukšecove kabanice, i on se sav tresao od zime. Ubrza korake. Eto, iza slijedećeg zaokreta je staretinar. I za dva tri časa nađe se pred njegovim dućanom. Pogleda unutra i spazi neku strašno debelu babu u krznenoj kabanici, koja ju je pravila još debljom. Na široko, crveno lice imala je natisnutu šubaru. U ruci, koja je bila u ogromnoj, vunenoj rukavici, držala je okruglu svjetiljku od bijeloga porculana, koja je bila vrlo slična noćnoj posudi, i ogledavala ju prema svijetlu. Pri tome je isprćila donju usnu, a jedno oko pritvorila. Pukšec sačeka, dok ona obavi posao u dućanu, a da mu prođe vrijeme, počne dotle ogledavati izlog. U prašini su ležale zarđale oficirske sablje sa žutim portepeima i plaho se laštile u zimskom danu. U kutu je stajala krletka za ptice, djelo nekog strpljivog čovjeka, koji je s velikom pomnjom i marljivošću izrezuckao njene drvene kroviće i žbice. Nad vrataščima krletke bila je tablica i na njoj crvenom bojom napisano: Poldijev dom. I Pukšec se sjeti, da su sigurno pticu, koja je u njoj bila, zvali tim imenom. Bog zna, što je taj Poldi bio? Kos ili češljugar, možda i šojka, koja zna divno otfućkati Malena je Dalmacija, da ti ujutro nazove dobro veče, ili ti s najvećim mirom opsuje oca i mater, i izatoga te pozorno motri kroz žbice krletke, kao da hoće da vidi učinak svojih riječi na tebe. Siromašni Poldi! Sad leži negdje na smetištu ukočen, razderan i siv kao stari kišobran, mravi po njemu šeću i svaki čas mu vjetar odnese po koje pero. I Pukšecu se sažali ta ptica, čija je prazna kuća, sva zaprašena, tužno stajala u izlogu i čekala novog stanara. Bog zna, od čega je umro? Možda mu je vlasnik na Božić dao odviše orehnjače, ili mu je u slavu svog imendana u vodu pomiješao rakije, a može biti, da je stupila u štrajk glađu, videći bezizglednost svoje doživotne robije. No za čas se Pukšecovo milosrđe pretvori u bijes. Što se on, do vraga, toliko brine za tog mrtvog propalicu. Pa ipak je to bilo tek glupo stvorenje, koje nije znalo ni čitati ni pisati, poštara zamijenilo generalom, a kad se naždeгalo, sigurno je dva sata nepomično buljilo u zid pred sobom. Koliko na svijetu ima ljudi, koji nemaju ni krova nad glavom ni mrvice kruha u trbuhu, pa je čovječanskije, da radi njih tuguje, iako im on s najboljom voljom ne može pomoći. A opet, kad bi cio dan mislio na milijune tih jadnika, morao bi vječno plakati, i oči, iscurjele od tolikog plača, sličile bi na slijepe oči spomenika po gradskim parkovima.

Što im on, Pukšec, može dati? Zar te hlače, koje zamotane nosi pod pazuhom? Pa da su od suha zlata, i da ih uzmogne razdijeliti na tako male komade, da svakog pojedinca od tih gladnih milijuna dopane komadićak, sitan kao makovo zrno, što im to može pomoći? E, bijeda je velika po svijetu. Onaj, koji ništa nema, uvijek bi svakom htio pomoći, i sve

smišlja, kako bi ovom susjedu kupio tople, krznene grijalice za uši, onome dao kod zubara popraviti sve zube, a djeci te i te susjede kupio dvokolicu. Tako misli onaj, koji ništa nema. A onaj koji ima? E, taj nema vremena misliti na one koji nemaju, jer on dan i noć premeće po glavi račune, mjeri krojačkim metrom snopove banknota poređane po željeznim ormarima, i vječno je u strahu, da provalnici ne bi izumili kakve ogromne magnete, s pomoću kojih bi sa ulice izvlačili iz njihovih stanova kese pune dukata. A kada takvom čovjeku dođete i zamolite ga za dinar, jadikovat će pred vama gore od slijepca na mostu, hinit će i prave suze, ili će se načiniti, da je upravo u taj čas poludio, početi će brzo, uzrujano govoriti: Krištof Kolumbo uzeo napršnjak, Krištof Kolumbo uzeo napršnjak, samo da vas preplaši i da vas se tako čim prije riješi. Misleći o bijedi današnjice, ugleda u izlogu svoj snuždeni obraz, i proklevši sudbinu i ovu babu, koja tako dugo kupuje tu nesretnu porculansku lampu, počne žmirkati u dućan, no spazi tek njena ogromna leđa, kojima je pokrila čitava staklena vrata, tako da nije mogao vidjeti, što se u dućanu radi. I Pukšec, ljut na babu, pomisli da bi on u to doba kupio čitavog vola, a kamoli ne bi tu porculansku buču, koju će za mjesec dana i onako muha tako onečistiti, da se više ne će znati, je li bijela ili crna. On bi joj tu lampu natakao na glavu, tako joj dugo pripovijedao, da je to silno resi, dok i sama ne bi povjerovala, i onda je takvu poslao na korzo, neka se mlađarija smije. Ovako bi ipak baba postigla to, da bi joj slika u novine došla. No, hvala bogu, eto izlazi iz dućana s velikim zamotom. U njemu je lampa. Pukšec bi joj najradije podmetnuo nogu, tako je već bjesnio na zimi. Ogromna se baba u krznenoj kabanici i šubari odvalja pločnikom, Pukšec ispljune masno za njom, i šapnuvši: gade! uđe u dućan.

Poglavlje o trgovini

— Dobro jutro bog daj!

— Tako je! — odvrati Pukšecu neraspoloženi glas staretinara iz mračne pozadine dućana. Pukšec pogleda na onu stranu otkuda je glas dolazio, i od začuđenja nije znao, što da reče. Staretinar je imao na glavi visok cilindar, već dosta izblijedio i zgužvan, kao da je neko po njemu udario toljagom. — Što se čudite, nemate čemu, — javi se staretinar, dolazeći bliže. — Vidite da je cilindar zgužvan, kupio sam ga već odavna, a kako znate, približuju se poklade, pa bih htio da se na glavi malo poravna, da opet dobije formu. Možda ga komu prodam kad pođe na maskirani ples. Još do sutra ću ga nositi, a onda ću ga metnuti u izlog. Dakle, što je na tome čudnog, ha?

— Što bi bilo čudno, — odvrati Pukšec, — al do sada nisam bio naučan, da vas vidim u cilindru, pa sam se malo začudio. A opet, mislio sam, možda slavite kakvu osobitu slavu, pa...

— Šta pa, ništa pa, — prekine ga žučljivo staretinar, — sad znate što je na stvari, pa ako vam se u cilindru sviđam ili ne sviđam, nije mi stalo. Ne ću se zato objesiti. Dapače, ako se vremena promijene, opet ću si svaki dan priuštiti svoja tri deci. Imate možda što protiv toga? Samo recite, saaamo recite.

— Što bih ja imao protiv toga, — usplahiri se Pukšec, — Bog vam dao toliko mušterija, da bi se morale svrstavati pred dućanom kao za vrijeme rata pred aprovizacijom.

— Nemojte me sjećati rata, — prekine ga žalosnim glasom staretinar. — To je za me bilo najbolje doba. Onda su kumeki imali novaca. Iskopali su iz polja zadnji kelj, koji je već izgledao kao krpa za pranje suđa, pa su to donijeli na trg, i skoro da si im morao reći: ljubim ruke! tako si ih trebao moliti, da ti što prodadu. Da, kumeki su imali novaca, pa sam onda u jedan dan prodao više nego što sad prodam u mjesec dana. Katkada sjedim sad ovdje po cijeli dan, i ni vrag ne dođe. Da, rat, to su bila vremena.

Pukšec se rasrdi, što staretinar tako hvali rat, pa će mu: — E, vjerujem ja, da je za vas rat bio prava sreća, ali pomislite na ono bezbroj ljudi, koji su ginuli po rovovima, pa onda na ovu sirotinju danas.

— Sirotinja amo, sirotinja tamo, — prekine ga zajedljivo staretinar; — svaki siromah ima mogućnost da postane milijunaš, treba samo da kupi srećku. To ne stoji mnogo.

— No, to bi se dugo načekao, dok dobijem glavni zgoditak, — odvrati Pukšec.

— Ali ga možete dobiti, šta to nije istina? — I staretinar se slavodobitno nasmije, i držeći da je taj njegov odgovor vrlo pametan, udobrovolji se i prijazno upita Pukšeca: — Stari prijatelju, što vas k meni nosi? Već se dugo nismo vidjeli. Zar ste možda bili u špitalu?

— U špitalu nisam bio, — odvrati Pukšec, — ali je nešto još gore. Dugo sam već bez posla, sad mi je voda do grla, pa sam vam evo donio ove hlače. Već ćemo se pogoditi. Hlače su još dosta dobre. — I Pukšec ih razmota i baci na stol.

— Znam, znam, — vrati se opet staretinar u svoj zajedljivi ton, — svaki cigo svoga konja hvali; samo, kako vidim, tu već nema mnogo da se hvali, — i on pođe s hlačama k vratima, okrene tur na njima prema svijetlu, i počne se razjogunjeno smijati: he, he, he, he, hee, he, he, he, he hee, pa ti si se, prijatelju, zabunio, pa ti si mi to donio na prodaju sito, a ne hlače, gledaj, pa sve se skroz vidi. Ako zaželim vidjeti svijet pred sobom, onda radije pred oči stavim dalekozor, to barem povećava stvari, a ne stare hlače. Ti si mi zaista šaljivdžija. I to dobar šaljivdžija. I mrtva bi nasmijao.

Pukšeca uvrijede riječi staretinara: — Nemojte vi odmah ovako; nisam ja rekao, da su hlače nove. Ali nešto ipak još vrijede. Inače ih ne bih donio ovamo.

— E, nemojte to reći, — odvrati staretinar, — nedavno su bila ovdje dva mladića i donijela na prodaju uru. Lijepi, stari komad. Za kamin. Još iz doba Marije Terezije. Al što znaš ti o onom vremenu. Sve što o Mariji Tereziji znaš, znaš valjda iz viceva, ee, nekako si se nasmiješio, ti lukavče jedan, dakle sam te ulovio.

I ako je Pukšec za tog razgovora vrlo ozbiljno stajao pred staretinarom i bio daleko od toga da se smije, ipak mu staretinar, popravivši na glavi cilindar, zaprijeti prstom i obješenjački mu namignu. — Dakle čujte što je bilo s tom urom. Baš sam veseo, da ste došli, imam bar s kim da razgovaram. Izmučila me čas prije ona baba. Neka joj ta lampa čim prije zasvijeti na odru. Jedva sam za tu lampu toliko dobio, koliko sam ja sâm za nju dao. Al opet, lampa nije više moderna, a i nikakva vrijedna starina nije, pa dobro da mi je otišla iz dućana. Opet se zaplićem, hoću da govorim o uri, a govorim o lampi. A lampa i ura su tako različite stvari, zar ne? Djetetu u prvom razredu kažu: to je lampa! i ono svojim djetinjim glasićem kaže: da, to je lampa!, i reknete mu: to je ura!, i ono svojim djetinjim glasićem ponovi za vama: to je ura! Volite vi djecu? Ona su tako zgodna. Nema ništa ljepše od djece. Što vi mislite o tome?

Pukšeca rasrdi brbljanje staretinara, i on će mirno, susprežući bijes: — Dakle, što mi dajete za te hlače?

— Odmah, prijatelju, odmah, pa što vam se žuri, pa ne idete na vlak. Dakle, došla ova dva mladića s tom starom urom u moj dućan, postavili je lijepo na pult, i ja slušam, ura lijepo, odmjereno kuca ko srce u zdrava čovjeka. Njihalo, u obliku čizme, veselo se amo tamo njihalo. I ja se još začudio, kako to, ta ura je već tako stara, pa još uvijek tako dobro funkcionira. Dakako, odmah sam počeo razgledavati stroj ure. Ispočetka je izgledalo, da je sve u redu, i ja već odlučio da je kupim i dobro platim. Ajde, rekoh, da te još navijem. Navijem ja uru, i pomislite što se dogodilo. U uri počelo nešto štropotati i lupati, najednom puče nešto u njoj, njihalo, zlatna čizma, izvjesi se samo od sebe i pane na pod, ura stane, i kolikogod smo je dalje navijali, ni sto konja ne bi je više izvuklo iz mrtvila.

— Dakle je ura već bila pokvarena, — prekine ga Pukšec, — a što je dalje bilo, jer meni se žuri.

— Šta pokvarena, ne samo da je bila pokvarena, ja sam je, sumnjajući da se tu neka vragolija krije, počeo malo točnije pregledavati i — razrogačio oči od čuđenja. Kotači ure bili su strašno zarđali, neki povezani špagom, među perima ležala je prst debelo mišja nečist, pa ipak je tim dečkima uspjelo, da je ta ura barem preda mnom išla. Varalice jedne, viknuo sam na njih, vidi se kako ste zalupani, kad ste pomislili, da ja prije kupnje ne ću dobro pregledati uru.

Nismo mi ni mislili da vam je prodamo, odgovori mlađi od njih, ali htjeli smo se našaliti s vama, eto da vidite. I on otvori dolnji dio ure, koji

je izgledao kao ladica, i izvuče iz nje prostu, limenu budilicu, i digne mi je pod nos. Dakle vidite, ta budilica je tako glasno kucala, pa nije ni čudo, tek jučer smo je kupili na sajmu i stavili unutra. Al kad ste je vi uzeli u ruke i nagnuli je suviše, ura je stala.

A kako ste postigli da se njihalo ljuljalo? pitam ja i bijesan i začuđen.

E, pa to nije teško. Kad smo uru postavili na stol, zanjihali smo rukom njihalo, pa mora da se neko vrijeme njiše. I krepana vrapca u žicama plota možeš zanjihati, a kamoli ne njihalo ure. Da, tako je mlađi rekao, i onda su se oba u sav glas počela smijati. Možete misliti, da sam planuo, nije li to jasno, hm? No javite se, ne spavajte tu, nije tu kolodvorska čekaonica.

— Što bih spavao, — odvrati Pukšec, koji bi se najradije bio već ispočetka nasmijao, slušajući kako su mladići pravili šalu sa zagrižljivim staretinarom, i mislio, kako ipak ima neke pravice na svijetu, pa ako netko valja kamenje na nečija leđa, čine to isto drugi i njemu. Nasmijao bi se on već odavna glasno, no time bi u bijes doveo staretinara, a njemu, Pukšecu je važno, da od njega dobije nešto novaca za hlače. On, siromah, ovisi sad o tom staretinaru kao zemlja o suncu. Ako mu to sunce ne da topline, to jest novaca, zepsti će u svojoj sobi i sve se više ohlađivati, dakle upravo kao i zemlja, kada joj sunce počne uskraćivati svoje zrake. On mora lijepo s njim, pa i ako bi ga najradije šlapio po glavi, da mu se cilindar sklopi i postane na njoj tanak kao tava na kojoj se peku ribe. Al ne smije više ljutiti staretinara, eto i glad se pomalo počela javljati, a kad se to dogodi, onda tek čovjek pravo osjeti kako je ovisan od onoga, koji ima više od njega. I Pukšec će dobroćudno: — Trebalo je da ih odmah bacite van; što se date od mladića zadirkivati. Pa valjda ste im to i rekli.

— No, to je jasno, ali znate što mi je na to stariji odgovorio, znate, tu čovjeku pamet stane, dakle čujte, rekao je ovo: Moram da ispričam svog mlađeg kolegu. Nije istina da smo se htjeli našaliti s vama, nismo mi takvi ljudi. Već mi smo vam zaista htjeli prodati tu uru. Jer kad smo prolazili pokraj vašeg dućana, spazio sam u vratima vaše lice, i rekao svom drugu: Ti, slušaj, taj stari za staklom izgleda tako glupo, ko da ga je neko tamo izložio na gledanje ljudima. Taj mora da je sapet već od poroda, taj će sigurno tu uru kupiti. A onda su oba brzo sa pulta pograbili svoju uru i pobjegli van. Da, još su mi pljunuli na staklo, i onda se brzo izgubili niz ulicu. Pomislite, ovakva svinjarija. Ovakva svinjarija. — I staretinar natisne na čelo cilindar, koji mu je za vrijeme tog uzrujanog razgovora spuznuo skoro na vrat, i oštro se zagleda u Pukšeca, da prozre što on o tome misli.

Pukšecu bi neugodno, što ga staretinar tako uporno promatra, pa će s najvećim mirom: — Pa to je jasno, da je to svinjarija, ali hvala bogu, nisu svi ljudi takvi. Ima i dobrih ljudi.

— Da, na Mirogoju, — prekine ga staretinar, — tamo su svi jako dobri. Zaboli su nos u mrak, i ne brinu se ni za koga. I sve dozvoljavaju da im drugi čine. Dapače glistu puste, da im se u nos vuče. Ali nisam ja mrtvac i ne dam se vrijeđati. Marva su ljudi. Lijepo ti slatko govore u lice, a u isti čas ti pod stražnjicu stave rajsnegl. Niste ni vi bolji.

— Oprostite, — rasrdi se Pukšec, čiji želudac se sve glasnije javljao, — nemojte vi mene vrijeđati, nisam ja došao prosjačiti, — i s prstima, koji su drhtali od uzrujanja, počne opet zamatati hlače na pultu.

— Dobro, dobro, možda ste vi dobar čovjek, čudo prirode, ne mislim ja vas vrijeđati, ali znate, čovjek je već tako bijesan na čitav svijet, da mu lako izbjegne koja oštrija riječ. Dakle ove hlače. Kako sam već rekao, mnogo nisu vrijedne. Hm, što da vam dam, što bi vi za njih, samo recite, pa vaša je to roba, no, jedan, dva, tri! . . .

— Zašto ne bi vi rekli, — odvrati Pukšec, — vi ste trgovac, vi ćete to bolje znati.

— To nije moj običaj, — odvrati staretinar. — Kada ja što prodajem, onda i ja kažem cijenu, pa i vi eto nešto prodajete, a ne znate pošto prodajete. He, he, znate, da je to šaljivo, za šošterkalendar, pa da se u nedjelju šegrti, kad se operu, smiju.

— Nije to šaljivo, — rasrdi se Pukšec. — Što se ja razumijem u trgovinu, nisu me nikada drugi preblizu pustili k njoj. Dakle recite, već je vrijeme da idem. Gladan sam već, da vam iskreno kažem. Danas još nisam ništa u ustima imao.

— Vi ste nepopravljivi šaljivdžija, — zagrohoće staretinar, — nešto ste imali u ustima, jezik, nije li to istina? No ja vam vjerujem, to mora biti strašno, pa već je jedanaest sati, a vi ste još natašte. Čekajte jedan časak. — I on se brzo izgubi u mračnu pozadinu dućana, i počne tamo nešto šuštati papirima.

Pukšec poviče za njim: — E, ne tražim ja milostinje, ajde da svršimo posao. Ne trebam ništa badava.

Staretinar dođe opet k pultu blaženo nasmiješena lica, u ruci mu mali, modri zamotak, koji pred njim razmota. Ispane četvrt žemičke, iz koje je virio liptauer, a za njom se jedna suha šljiva zakotrlja preko pulta. Staretinar pokaže širokom kretnjom dobročinitelja na te stvari, i rekne: — To mi je danas ostalo od doručka. Samo uzmite. Ne sramite se. Danas su takva vremena. Eto, prekjuče je bio kod mene neki stariji čovjek, pokazivao mi nekakve isprave, i onda me, slušajte samo, u devet jezika zatražio milostinju. I njemu sam dao takav komad žemičke i dvije šljive, pa da vidite kako je bio sretan. U devet jezika mi je zahvaljivao.

Pukšec planu. Od stida i bijesa udari mu krv u lice. I on zaboravi da o tom čovjeku ovisi, da li će on danas jesti ili ne, pograbi s pulta taj komad žemičke s liptauerom i suhu šljivu, i baci sve to staretinaru na cilindar. Stvari udare šuplje po cilindru i razlete se kojekud po dućanu.

— Slušajte, vi žohar staretinarski, nisam ja došao prosjačiti k vama, — razviče se na njega s glasom sipljivim od bijesa. — Ne tjerajte me dalje u bijes, moglo bi biti svačesa, — i on pred pultom zalomata stisnutim šakama po zraku. Mora da je izgledao strašno, jer staretinar poblijedi sav od straha i izgubi se u mračnoj pozadini dućana kao u rovu tvrđave, i odonud je zastenjao njegov zaplašeni glas: — Što sam vam ja učinio? Ne uzrujavajte se. Ja sam dobro mislio. Vi ste dobar, fin čovjek. Šteta da nemam tu revolvera.

Pukšec se pomalo smirivao, sretan da nije navalio na staretinara. Hvala bogu. Inače bi već sada stražari uredovali u dućanu. Ne bi on, Pukšec, ni mrava ubio, ali to ga je strašno ponizilo; pa ako je čovjek i siromah, može ponosom biti bogatiji od bogataša. Osim toga, to njegovo bijedno stanje u kome već nekoliko mjeseci živi, sve je to usplamtjelo njegovu nutrinu. I bi ga stid, da je htio udariti toga već nešto starijeg čovjeka, koji je, još sav uplašen, pobirao po dućanu svukuda razbacane ostatke doručka. I rekne meko staretinaru, koji je sve te ostatke opet brižno zamotao u plavi papir: — Nemojte se ljutiti na mene, ja sam mislio, da vi mene namjeravate vrijeđati.

Staretinar ga pogleda turobno i reče: — Nisam ja tako loš čovjek, kako vi mislite. Da nemam narav svoga oca, bio bih još bolji. A vi ste me htjeli tući, da, tući ste me htjeli. Pa ne mogu vam ja za te stare hlače dati sto dinara, ne mogu ni osamdeset, ni šezdeset, ni pedeset.

— Pa onda dajte četrdeset, — rekne Pukšec, — da već jednom svršimo taj posao.

— Četrdeset dinara! Četrdeset dinara! Za četrdeset dinara, kako sam čuo, zakopaju u Mandžuriji čovjeka na groblju u prvu klasu, i još mu tri sata pjevaju na grobu i pri tome udaraju u zlatne lonce. Što vi mislite, to je danas novac.

— Bogami, jeftinije ne mogu dati. Toliko zastalno znam da vrijede, — počne se opet Pukšec uzrujavati, i raširi na pultu papir, da opet zamota hlače. Staretinar se poboja, da Pukšec opet ne plane (jer dok bi on u toj ulici dozvao stražara, već bi šest puta mogao da umre od Pukšecovih udaraca), a i žao mu je, da te hlače ne kupi. Materijal je dobar, pa bi nešto već zaradio na njima. Danas svaki dinar dobro dođe. I on zaviče poslovno, stvarno: — Trideset i pet dinara, i ni pečenog mravca više.

— Dobro, neka bude, — odgovori Pukšec, već izmučen od svega toga. — Inače ću još posijedjeti kod tog posla. Vadite novce.

Staretinar, smiješeći se zadovoljno, otvori ladicu, i premećući nešto po njoj, izvadi tri banke, dva komada po dva dinara i jedan komad po pedeset para, i stavi sve to na pult. — Manjka mi još pedeset para. Jedino ako mi imate van dati od sto dinara.

— Otkuda da imam, — odvrati Pukšec, — pa dajte mi tih trideset i četiri i pol dinara, onih pedeset para ne će ni mene ni vas usrećiti. — I

Pukšec raširi džep svoga kaputa, i držeći ga jednom rukom, da se opet ne zatvori, pomete drugom rukom novce sa pulta u džep. — Hvala!

— O molim, molim, posao je posao, — odvrati staretinar, ljubazno se smiješeći. — Pa ako budete opet što za me imali, samo dođite. Mi ćemo se već pogoditi. Makar to kod nas dva ne ide bez buke, ali ipak se složimo. Dakle, ako bude šta, molim lijepo, — i staretinar skine cilindar pred njim, najljubaznije se smiješeći.

— E, sumnjam da ću skoro što za vas imati. Onda bih morao gol hodati, jer to što je na meni, moja je cijela imovina. Ali od prvog mi je obećano mjesto magacinera kod jednog graditelja. Nije ni to posve stalno, ali nadajmo se, — i Pukšec se jedva zamjetljivo nasmiješi, kao bolesnik koji više ne vjeruje u ozdravljenje. Staretinar načini važno lice, pa će Pukšecu: — Kod graditelja dakle. To je dobro za mene. Jer tamo je mnogo zidara, a oni zamažu mnogo odijela. Vi ih onda sa starom robom lijepo potjerajte k meni, pa ću vam ja dati dobru proviziju. Dakle, mislite na mene. Još nas dvojica možemo praviti lijepe poslove. — I staretinar mu na rastanku pruži ruku.

— Ako što bude, drage volje, — odvrati Pukšec, stisnuvši mu čvrsto ruku, više od bijesa nego od simpatije, — a sada zbogom, — i Pukšec se uputi prema vratima.

— Klanjam se, preporučam se, — vrtio se staretinar iza pulta, pozdravljajući ga s cilindrom u visoko uzdignutoj ruci, pa je tako iza pulta izgledao kao kakav svjetski putnik, koji se, stojeći na palubi broda, oprašta s ljudima, koji su ostali na kopnu. Tad će još Pukšecu uz usiljen smiješak: — Samo drugi put pazite, da mi kod posla ne razbijete rebra.

— E, ne smijete vi mene ponizivati, — odvrati Pukšec, — ako sam siromah, i ja sam čovjek.

— Vrijedi, vrijedi, vrijedi, ako hoćete, dat ću vam to pismeno. Zbogom, zbogom, i nemojte sve te novce najedamput potrošiti. Lijepo si porazdijelite, svaki dan nešto.

Pukšec bi mu najradije rekao: Što se to vas tiče!, ali onda sretan, što mu u džepu novci zvone, rekne samo: — Ne, kuću ću kupiti za te novce, — i ode na ulicu, videći još na pločniku kod zatvaranja vrata, kako se staretinar smije i nešto maše rukama, ali ne čuvši više, što govori. Metne ruku u džep gdje su novci, kao da ih je tamo htio ugrijati, i ode brzo niz ulicu. Podnevna zvona počela su glasno brenčati nad gradom. Nebo je još uvijek bilo turobno i naoblačeno.

Trideset i četiri dinara i pedeset para

— Trideset i četiri dinara i pedeset para, trideset i četiri dinara i pedeset para, — govori Pukšec poluglasno pred sebe i od bijesa pljucka po izlozima, kraj kojih prolazi tužan i zamišljen. S time bi morao da živi

do prvoga, dok dođe ono njegovo namještenje, koje još na grani visi. Dakle još skoro pola mjeseca živjeti dnevno sa dva dinara. I ostati živ, i koliko je moguće zdrav. To je majstorija, veća od sviju majstorija na svijetu, misli Pukšec, ali koji vrag bi je naučio. Imade i umjetnika u gladovanju, ali su rijetki. Vidio je on jednom neku sliku u ilustriranom listu: leži čovjek u plivaćim hlačicama u staklenom lijesu i puši cigaretu. Na lijesu je otvor, kroz koji ljudi ubacuju novac. Kažu, da čovjek po četrdeset dana leži u toj škrinji, a da ne okusi ni zalogaja. A kad iza tog vremena izađe iz nje, da je svjež i veseo kao da izlazi iz restorana. Ali koji vrag bi to vjerovao. Eto ako on, Pukšec, jedno popodne nema što jesti, postane snužden i stisne se sav kao da zebe, kao pokisli vrabac na telegrafskoj žici. Nego stvar će teći ovako. Noću se taj veseljak u plivaćim hlačicama izvuče iz svog lijesa, ortaci mu njegovi donesu odrezak koji se još dimi i nekoliko krigla piva, on sve to smaže, isprazni se na mjesečini, i opet se zadovoljno vrati na svoje mjesto. Sve su to prevarancije. Nema poštena čovjeka. Pa i ako ga teškom mukom nađeš, onda si siguran, da mu manjka bilo ruka, bilo noga, ili je već tako oćoravio, da ne vidi ni peterokatnicu na daljinu od dva metra, ili je lud, pa konja na ulici vuče za rep i čudi se da ne čuje zvonjave, a upravo si taj čas utvara da je zvonar, koji vuče za uže zvona. I Pukšec, proklevši taj nepošteni svijet, počne se ogledavati za dućanskim cimerima, jer glad se u želucu sve jače javljala. Đavolji je to osjećaj. Najprije ti tanko zasvira u želucu poput bisernice, onda zabugari malo jače poput bugarije, a na koncu već grmi glad u želucu poput berde, i od te svirke počne ti šumjeti u ušima, glava se zavrti, i ti bi, makar s vatraljem u ruci, jurišao na čitavo čovječanstvo.

Pukšec prođe kraj trgovine delikatesa. Ugledavši u izlogu ogromne narezane kolutove sirova, dugu salamu, koja je kao podmornica visila sa stropa, i hrpu crvenih jabuka, u ustima mu se skupi slina i najradije bi bio ušao u dućan, ali brzo pođe dalje. Nema smisla za siromaha u takvim lokalima kupovati. Kupiš na primjer kakav sir. Zamotan je najprije u srebrn papir, onda dođe modrikasti papir, onda žuti, pa opet bijeli, i kad sve to razmotaš, ostane ti komadićak sira, koji nije veći od čepa za medicinsku bočicu. A sve te papiriće ne možeš ni za što upotrijebiti, jer su masni od sira. I hodajući, posmatrao je dalje cimere. Ugleda žutu tablicu: Jaskanska vina. Dvorište lijevo. A ispod te tablice lepršalo je nekoliko papira, ispisanih crvenom bojom, veselo na vjetru: Domaći sir, ekstravuršt, srijemske kobase. To je nešto za mene, promrmlja Pukšec, tu barem znam što pojedem, i stupi kroz širom otvorena vrata u dvorište. Niz stube se uputi u podrum. U mraku škripale su klimave, drvene stepenice, kao da ih je Pukšec probudio iz ugodnog sna, pa se sad mrgode na nj. Vinski je podrum bio u polumraku, tek nad bačvama, koje su bile poređane uza zid, gorjela je električna žarulja, opkoljena mrežom od žice, valjda zato, da je u eventualnoj tučnjavi tko ne smrska

Krsto Hegedušić
Crteži

bocom. Po klupama su sjedili dnevni gosti, i mećući čaše na posebno za to napravljenu policu iznad sebe, pijuckali su i razgovarali se. Počelo je dosadno zimsko popodne, kad se čovjeku čini, da iz svakog mračnog kuta kakav đavao zijeva, od dosade se češe po dlakavoj zadnjici, i kad dosada postane već prevelika, toliko da se malo razonodi, pušta iz sviju škulja na tijelu zelene plamenove. Pukšec sjedne na klupu kraj zadnje bačve i naruči mesa, kruha i dva deci vina. Kako mu je to prijalo. Zubi su poslušno mljeli meso i kruh, pa se to glasno čulo i dalo dojam, da su njegova usta neki marljivi mlin, koji žuri, da čim prije svrši naloženi mu posao. Pa onda to vino. Kako je divno gasilo žeđu, koja se odmah iza slanog mesa pojavi. Melje Pukšec marljivo i ozbiljno hranu, kao siromašna, izgladnjela kravica na kršu, koja tek s teškom mukom među kamenjem nađe kakvu travku. Ispočetka je bio tako zabavljen hranjenjem sebe, da nije ni zapažao ljude u podrumu. Naruči još dva deci, i utaživši već ponešto glad, počne ih promatrati. Na klupi nasuprot njemu sjedio je ostariji čovjek i ljuljao pijanom glavom, kao da se vozi na vlaku koji se nemirno trese. Tek na časove propentao bi prema birtašu: Litru daj, znaš ti, ma znaš ti... Birtaš bi ga svaki put pogledao srdito, i samo promrmljao: Kuš, dosta si pio. Ne ću ja radi tebe plaćati globe. — Onda dobro, oonda dobro, odvratio bi pijani, i dalje ljuljao glavom. Uto u podrum uđe neki mali čovjek sa šeširom duboko natisnutim u čelo. Korak mu je bio sitan i već dosta nesiguran, pa je izgledalo kao da hodajući hoće da zapleše. Sjedne nedaleko od Pukšeca, i naručivši vino, počne nešto sam za sebe govoriti, ispruživši ruku pred sebe. A pritome je pogled oštro uperio u zemlju, kao da je ispod njegovih nogu prozor i za tim prozorom čovjek komu on to govori. Pukšeca počne zanimati, što to taj čovjek tako postojano u zemlju mrmlja, i on naperi uho, da uhvati koju riječ. I začuje razgovor: Ona meni kaže: ne, to je bilo ovako, a ja njoj: ne, to je bilo onako. Ona meni kaže: ne, to je bilo onako, a ja njoj odmah: ne, to je bilo ovako. I tako, sad ovako sad onako, sad onako sad ovako, prolaze godine, ja sam već na po lud, a ona puca od zdravlja. Hoćeš li ti to dalje trpjeti. Hoćeš li ti to dalje trpjeti. I sad taj čovjek načini malu stanku u svom govoru, lice mu se strašno rastuži, ali već za čas zagleda se još upornije u zemlju, lice mu se naglo razvedri i nasmije, i on nastavi dalje: Ne, ti to ne ćeš više dalje trpjeti. Ne ćeš to više dalje trpjeti. Ha, ha haaa. Ha, ha, haaa. Ide tvoj spas, samo malo energije. Vlak već fućka. No za čas mu se lice opet strašno rastuži, i uzdišući svrši: Ništa ti ne ćeš učiniti. Do smrti ćeš to dalje trpjeti. Do smrti. Uvijek, uvijek, uvijek. Da, da, da.

Pukšec nije mogao razabrati, da li je taj čovjek lud ili je samo strašno tužan. Opet žena po srijedi. Ali za svaki slučaj bolje je da sjedne malo podalje od njega, može tom čovjeku, ako je lud, najednom sinuti u glavu, da bi bilo zgodno da baci svoju čašu u njega, i Pukšec uzme svoja dva deci i pomalo se počne pomicati na drugi kraj klupe, no micao se polako,

polako, da to onaj čovjek ne opazi, jer luđaku se ne smiješ zamjeriti. Pa i ako još nije potpuni luđak, ali baš takvi poluluđaci (a tih je pun svijet) jesu najopasniji. Pukšec je već bio malo pripit, jer se je zadnjih dana hranio slabo, pa ga je vino odmah premamilo. Lagodno se naslonio na bačvu, ispružio noge pred sebe, i same neke lagane misli plovile mu glavom. No radost u siromaha ne traje dugo. I on se pomalo opet smračio, misleći da je dosada već potrošio oko dvadeset dinara. Dakle mu ostaje četrnaest dinara i pedeset para. Po prilici dinar na dan do prvoga. Što može time početi? Kupiti svaki dan za dinar kruha? Često je on već tako jeo dane i dane sam kruh, no nema želuca, koji bi to mogao podnijeti. Od samog kruha postane trbuh tvrd i težak, kao da u njemu sige rastu. O, to će opet biti teški dani. I očaj počne svrdlati u Pukšecu, a popito vino brujalo je u glavi, i to se sve počelo razvijati u bijes. Što mogu početi tim novcem, stane on sam sebe da zadirkuje. Mislim da bi najpametnije bilo, da kupim parni mlin na valjke. Najprije ću kupiti paru za taj mlin, onda mlin, a na koncu valjke. Ha, ha, ha, sad imam toliko novaca, pa ne znam, što bih njima počeo. Da otvorim cirkus pun deva, slonova, magaradi i grbavaca. Posao bi išao sjajno. Deva stoji na dvije noge, čovjek na četiri, a glazba udara bum, bum, mtadrata. Bum, bum. mtadrata. I već pijan, počne se smijati svojim šalama, i očaj je pomalo prelazio u osjećaj potpune nebrige za sebe. A vino je dalje brujalo: bum, bum, mtadrata. Bum, bum, mtadrata, buči cirkuska glazba, još imam četrnaest dinaraa, još imam četrnaest dinaraa, što ću time početii, što ću time početii. Najbolje se objesiit, najbolje se objesiit. Neka se radije objese druuugi, neka se radije objese druuugi — — — ja baš ne ću. I on lupi snažno šakom po klupi, tako da ga je zabolio dlan, i to ga je još više oneraspoložilo. Ljudi oko njega počeli su ga čudno gledati, i njemu postane tužno u tom podrumu. Odluči da ode malo na zrak. Ali odmah se sjeti svoje puste sobe. Što će sad tamo? Pa vraga, valjda je i on toliko vrijedan, da se smije jednom zabaviti. I ljutit, ne misleći što radi, ode do šanka i glasno viknu: Litru i tri deci u boci rogaške kiselice, evo odmah zalog za bocu. Plativši, ostane mu još dinar, i on kupi pet cigareta drava. Pušio je dosta rijetko, ali danas neka bude sve svečano. Dosta mu je već tog samotovanja i te bijede između četiri zida. Neka se danas prozorna stakla njegove sobe zatresu od njegova smijeha. On još živi, skoro dolazi proljeće, živio graditelj, koji će mu posla dati, hvala bogu da on, Pukšec nije bio na vlaku, koji je prekjuče u Francuskoj izašao iz tračnica, uopće hvala bogu da se može kretati po zraku i zemlji kao jelen, bumbar, vrabac ili paučina babljeg ljeta, koju vjetar nosi. I veseo da živi stisne bocu nježno u naručje kao ženu, i polazeći k izlazu, zavikne iz svih sila: Živili svi ljudi! Živiliiii, i nestane ga u svijetlom okviru vrata.

Ulica je bila dosta živa i bučna. Prođe autobus pun putnika, koji su putovali nekud na selo. Na krovu su počivale rupcima pokrivene seljačke

košare, okrugle i žute kao košnice, iz kojih će svaki čas zazujati pčele. Između nujnih, snježnih oblaka vidjelo se pogdjegdje nebo, tamnomodro ko mornarske bluze. Pukšec je malo nesigurna koraka žurio pločnikom i bio vedar, kao da se nalazi u ljetnom danu pa eto ide s bocom u ruci nekud u goru, na izlet. A vino ga grije i diže mu misli, pa se i nade javljaju: biti će bolje, pa ne može to uvijek tako dalje trajati. To se zemlja tek neko vrijeme može okretati na obratnu stranu, no najednom će se početi okretati valjano, ljudi će malo pomalo doći k pameti i sve će na zemlji teći u redu kao kotačići sata. I on još požuri korak, nošen nadama, vinom i voljom za životom. Došavši do kuće u kojoj je stanovao, sakri bocu pod kaput, da je ne vidi gazdarica. Ako ne plati barem do prvoga stan, počne se ona odmah miješati u njegov život, pregledavati jesu li mrvice u njegovoj ladici od crnog ili od bijelog kruha, jer ako su od bijelog, znači da Pukšec ima novaca, pa je svinjarija, da ih ne iznese na svijetlo i ne plati stan. Bolje da baba ne vidi bocu. Zašto da uzrujava sebe i nju. I Pukšec se prošulja u svoju sobu tiho, na prstima, da ga ne vidi gazdarica, i zaključavši dva puta za sobom vrata, oćuti se olakšanim, kao da ga je sada ta zaključana ključanica odijelila od čitavog zlobnog i podmuklog svijeta.

On će lijepo sam sebi prirediti zabavu, u prijaznost svijeta i onako ne može vjerovati. To što sam sebi kaže, zna da je istina i da je pošteno mislio, a o tome što ti drugi kažu, moraš uvijek pola sata misliti, da li ti je to dobronamjerno rečeno, ili ti neku zamku sprema, pa ju je namazao medom, da prigrizeš. Pravo se kaže, da je svaki pod svojom kapom gospodin. Dugo ćeš čekati, dok te drugi postave gospodinom. Niti šekretarom te ne će postaviti, ako sam ne počneš rukama i nogama grepsti po toj tvrdoj materi zemlji i ne vičeš neprestano: Ej, i ja sam još tu. Ej, i ja sam još tu. Pukšec stavi bocu na stol, izvadi iz ormara svoju limenu šalicu za kavu, sa koje je visila napo otkinuta ručka, i jer nije imao čaše, natoči u nju vina. Podigne šalicu u vis, a primi je odozdo, jer u na po otkinutu ručku nije više mogao povjerovati, i rekne svečanim glasom: Ovu čašu dižem u zdravlje čovjeka, za koga znam da nikome ne želi zla, a i muhi bi zimi načinio krznenu kabaničicu, kad bi to išlo. Pozdravljam toga čovjeka i želim mu, da katkada, barem svaki treći dan, sunce malo i na njega pane, da se ne smrzne i ne dođe na teret općini. Želim mu u zimi toplinu, a u ljetnoj sparini zimu. Neka ne bude nikada gladan, barem ne dulje od jednoga dana. A kada umre, odnio ga vrag, tada ga možete baciti u Savu ko princa Karnevala, da nemate s njim troška. Ali dok još živi, neka bude makar predzadnji među ljudima, samo ne zadnji, jer ostali mogu se nekako među sobom zgrijati od svoje topline, tek zadnjemu i prvomu je najteže: prvomu, jer je nezaštićen, puše vjetar uvijek u lice, a zadnjemu u leđa. Dakle neka živi taj, kome tu zdravicu držim. Živio!

Pukšec podigne visoko šalicu, a onda je prinese k ustima i iskapi do dna. Tad će poluglasno: Tako, tu sam si zdravicu dobro održao. Kad mi je

nitko drugi ne će da održi, moram to učiniti sam. Pukšec opet napuni šalicu, pa iskašljavši se dobro, da mu glas bude na visini, nastavi: A sad moram da sam sebi zahvalim na svojim lijepim riječima. I on počne: Na tople riječi moga predgovornika odgovaram ganut (a držim, da se to i u mome glasu vidi) slijedeće: Drago mi je, da se još netko na ovom svijetu i za me brine. Već sam mislio, da se ni glista više ne bi htjela o mene očešati, kada je zasvrbe slinava leđa. No sada vidim, da nije tako. Našao se čovjek, karakter, koji je i meni zaželio dobro, a da mu radi toga nije pozlilo. Znam da taj čovjek nije lagao i imam dokaza za to. Najviše me se dojmilo ono mjesto, gdje kaže, da mi želi neka me sunce, pa makar barem svaki treći dan, ogrije. To me se najviše dojmilo i kod tog mjesta sam, ja se to ne stidim kazati, oćutio slane suze u grlu. Tek, na žalost, sunce se odveć ugledalo u ljude, pa se i ono iskvarilo i pogospodilo, i radije sije kroz velike prozore nego kroz male. No nadajmo se, da će se i to popraviti. Dakle, još jednom zahvaljujem svom predgovorniku na njegovim lijepim riječima, i u njegovo zdravlje ispijam ovu šalicu. Živio! Živio! Pukšec ispije do dna i rekne: Držim, da sam mu dobro odgovorio. Nisam ni mislio, da ću to ovako dobro izvesti, pogotovo jer ja nemam tih visokih škola. Ali k vragu i škole. Imam ja u glavi svoju vlastitu školu. Otvorena je dan i noć, ne plaća se nikakva školarina, i ja sam u njoj i podvornik i ravnatelj. Glavno je, da malo promisliš što kažeš, a ne da riječi pustiš divlje u svijet kao svinje kad se izvaljaju iz koca. Ali vino je dobro. Tek zima mu postaje u sobi, iako još uvijek ima kabanicu na sebi. Da se skine, legne u krevet i tamo dalje pije? To rade babe. Kad su bolesne, pokriju se preko glave, i svaki čas gutnu iz šalice malo vrućeg čaja. Još je prerano za krevet. Nego nešto drugo će učiniti. I on pođe nesigurna koraka prema krevetu, skine s njega pokrivač i prebaci ga sebi preko leđa. Tako, sad će mu odmah postati toplo. Zebući još uvijek, hodao je po sobi, pod pokrivačem nalik na nekog nomada, koji je na leđa metnuo svoj šator, i sada u kiši i buri seli bogzna kamo. Natoči opet vina u šalicu, osjećajući kako mu od pića i pokrivača postaje sve toplije, pa je tako i njegovo raspoloženje sve više raslo. Popije još jednu šalicu, zapuši cigaretu, i počne brzo hodati oko stola, no vino je sad počelo brže djelovati, i radost je u njemu sve više rasla. I on skine krevetni pokrivač sa sebe i baci ga daleko u kut sobe. Pukšec, otvaraj ples, zavikne veselo, pljune u ruke, počne ih trti, i maknuvši stol i stolce u kut, čučne nasred sobe, i sad će on plesati kazačok. Pred dvije godine, kad je neko vrijeme prodavao novine po kavanama i gostionicama, došao bi često noću po poslu i u jedan ruski lokal, i tamo gledao kako jedan maleni, plećati Rus pleše taj ples. Da mu babicu, kako on to samo izvede brzo i spretno, kao da mu je otac ptica, a mati vjeverica. Ali šta! Mora to ići, rekne glasno, samo naprijed!, i on onako čučeći na podu ispruži desnu nogu, onda je brzo povuče, ali zaboravi brzo podmetnuti lijevu, i u tren udari zadnjicom o tvrdi pod. I ostavši sjediti na podu,

počne se glasno smijati, metne ruku na srce i stane govoriti blezgarije, kako se u tom stadiju pijanstva već čini. O moja lijepa gospojice! Otkada vas vidjeh, ne mogu spavati, a u želucu me nešto steže, kao da sam progutao stari kalendar. Oj smilujte mi se i otvorite uveče vaš prozor, da se mogu uspeti do vas, ali da vaš tata ne vidi. Pa ako stanujete i u petom katu, ja ću posuditi vatrogasnu lojtru, i ovako, ovako, penjati se do vas. I Pukšec dohvati obližnji stolac i lomatajući po njemu rukama, tumačio je nevidljivoj gospojici, kakvom će se brzinom uspinjati do nje. Tada ustane, ode do stola, i opet natoči punu šalicu i naglo je ispije. Vino je sve jače djelovalo. Haaj, haaj, haj, haj, haaj. Haaj, haaj, haj, haj, haaj, počne vikati, no ipak se sjeti, da bi gazdarica mogla čuti, pa će malo tiše: Ovakove povike imaju Indijanci, kad lete u borbu s bijelcima. A i ja bih najradije poletio u borbu protiv bijelaca. Gadni su to ljudi, i mirno dopuštaju, da crkneš od gladi. Gdje mi je sjekira? I Pukšec otetura do peći, iza koje je stajala mala sjekira, kojom je sitnio drva, kad ih je imao. Naprijed, naprijed! Haaj, haaj, haj, haj, haj, glasnije: haaj, haaj, haj, haj, haaj. Pukšec brzo još prinese bocu k ustima, iskapi je do dna, a onda zavitla sjekirom visoko ponad svoje glave i počne trčati po cijeloj sobi, vičući: Naprijed, u borbu protiv bijelaca. Oni su svemu zlu na ovoj zemlji krivi. Treba ih potamaniti. Lijevo krilo naprijed! Desno još malo čekaj. Haaj, haaj, haj, haj, haaj. Haaj, haaj, haj, haj, haaj. I uz te divlje povike, mašući sjekirom, ulazio je sve više u vatru. Trčao je po cijeloj sobi, i pijan, ne pazeći više ni na šta, spotakne se o pokrivač kreveta, koji je prije u kut bacio, i pane na nj. Sjekira lupi o daske poda, a on, omamljen vinom, ostane ležati na podu, i udarajući rukama po pokrivaču sve slabije, sve slabije, napokon usne. Za čas se čulo njegovo hrkanje. A dan je puzio kraju, i blijedo zimsko sunce krvarilo je još slabo na stijeni, i tužno dršćući nestajalo. S daleka negdje čula se ozbiljna truba auta, onda opet tišina.

VJEKOSLAV MAJER

SLIKE HRVATSKIH VITEZOVA

Hrvatski krajišnik na konju u XVI. v. u potpunoj ratnoj opremi, to jest »pod takumom«, pripravan za boj prije upotrebe ručnog vatrenog oružja.

Ratna mu se oprema sastojala iz dolame i suknenih hlača opšivenih gajtanima. Hlače su bile uz noge usko krojene. Nadalje je nosio čižme zvane tozluci, koje su imale niske sare, a na njima je imao pričvršćene ostruge.

Na glavi je nosio kalpak, obično od kunovine, na kalpaku imao je pričvršćenu čelenku.

Na dolami je nosio prsni oklop. Prednja mu je strana bila sastavljena iz horizontalnih pločica zvanih toke, a na leđima je imao krugove od kovine, u kojima su bila pričvršćena dugmeta zvana pulčazi. Ili je nosio ispod dolame pancer-košulju.

Preko dolame nosio je ogrtač načinjen od krzna ili sukna. Ogrtač, načinjen od kunovine, zvao se samur-ćurak. Ovaj ćurak bio je obično iskićen raznim zlatnim, srebrnim ili bojadisanim gajtanima i opšiven dragocjenim pucetima, a pod vratom je imao obično krasnu sponu od drage kovine, uloženu dragim kamenjem, zvanu džebe.

Ova mu je spona poglavito služila onda, ako je ćurak samo prebacio preko leđa.

Nakiti, koji su bili pričvršćeni oko puceta na dolami i na ćurku, zvali su se čaprazi.

Od oružja za navalu nosio je sablju ili mač, koje mu je oružje visjelo o lijevom boku ili o ramenu ili na vrpci preko desnog ramena. Remen je pasao oko pojasa.

Na desnom je boku nosio ili bodež ili nož, koji je bio pričvršćen na remenu.

Na leđima je nosio luk sa strijelama u tobolcu. U desnoj je ruci držao koplje, koje je upro o desni stremen i koje je bilo remenom pričvršćeno na desnoj ruci.

Na konja je metnuo pokrivač zvan čul s hašom i abahiju, a na to je pričvrstio sedlo širokim remenom zvanim kolan. Na glavi je imao konj oglavu s uzdama.

S desne strane sedla visio je topuz ili buzdovan, a sa lijeve ratno kladivo zvano nadžak ili ratna sjekira zvana balta. To je oružje visjelo o »unkašu«. S lijeve strane sedla straga uz lijevi bok visio mu je štit. Sa prednje strane sedla imao je koji put pričvršćene bodeže. Ispod kolana na lijevoj strani sedla pod lijevom nogom bila je pričvršćena kolankinja ćorda ili vezena gadara, to je dvobridni ili trobridni mač za probijanje pancera, ili sablja s debelom uskom oštricom, koja je na šiljku bila dvobrida.

I konj je nosio na glavi oklop zvan peča, a na prsima oklop zvan otulbek.

Sedlo i gunjevi ispod njega, oglava i uzde bile su obično vrlo lijepo izrađene, te su hrvatske uzde (alla Croata) bile na daleko poznate kao i hrvatski konji iz Karlovićeve ergele u Počitelju.

Hrvatski krajiški junak XVII. v. pod takumom i pod kuburama, to jest u potpunoj ratnoj opremi konja i junaka s ručnim vatrenim oružjem.

On je bio obučen u gečermu, t. j. gornje odijelo nešto veće od prsluka, ali bez rukava, a na koju su se pričvrstile toke i ilike. Na nju je obukao kratak haljetac s rukavima, koji je bio obično bogato izvezen, te se zvao koparan.

Na rukavima koparana imao je imućan mejdandžija pričvršćene zlatne nakite zvane kulčazi.

Preko svega nosio je i on ćurak. Kao kod prvog, tako i kod ovog junaka bile su hlače usko krojene i izrađene iz finog venecijanskog sukna zvane sojali-čakšire, i ukrašene gajtanima.

Koncem XVII. v. zamijenio je ovaj junak luk i strijele ručnim vatrenim oružjem i odbacio je štit, koji je tim oružjem postao suvišan. Definitivno se luk napušta nakon usavršenja ručnog vatrenog oružja, i to izumom kremenarka (1620.—1640.) te nakon uvedenja ove vrste oružja u promet.

Oko pojasa nosi on potpašaj od nekoliko redova jake kože zvan bensilak. Taj mu potpašaj služi za nošenje malih pušaka i za pribor, koji k tome pristoji. Obično nosi dvije male puške, jedno od oružja za siječenje, i to palu, nož, handžar ili jatagan.

Pribor se sastoji od željezne šipke za nabijanje kubura zvan arbije, torbice za barut i olovo zvane katije ili silahi, te posudice za ulje, koje treba za mazanje oružja, da ne rđa, zejtinice, od spreme za potprašivanje kubura basme, i kožnate torbice za kremen.

Tako kompletno oružje za pojasom zvalo se puset, a tko ga nema, on je golopas. M. H. IV, p. 32, str. 174.:

Oko pasa puset poredao.

Na sedlu imade pričvršćeno isto oružje kao junak iz XVI. v., samo imade sa svake strane sedla sprijeda spremu za kuburu zvanu kuburnjaci. M. H. IV., p. 37, str. 250:

Priko konja vise kuburnjaci.

Ove se kubure zovu oblučkinje. M. H. IV., p. 29, str. 93.:

Svitle mu se puške oblučkinje.

I ovaj junak nosi koplje, a glavu mu pokriva kalpak sa čelenkom.

Narodna pjesma zove obično odijelo junaka momačko. M. H. III., p. 12, str. 233:

A Nuhan se sprema u odaji,
On momačko sa sebe snima,
A katansko sve obuče na se.

Promjenu odijela zove N. p. tebdil. M. H. III, p. 17, str. 352:

Gdje si tako konja zamorio
U tevdilu, kaurskom odilu?

Odijelo za promjenu nosi junak na konju u bisagama, a ono stoji spremljeno s bogatom konjskom opremom u ormaru zvanom dolaf. M. H. III, p. 17, str. 367:

Njemu majka dolaf otvorila,
I bisage iz njeg izvadila:
»Moj Alija, u mene jedini!
Ovde ti je kotarsko odilo,
Ti bisage metni na gavrana,
Moglo bi ti tamo trebovati.

Dakako da nisu uvijek nosili sve opisano oružje sa sobom već su oni svoje odijelo i naoružavanje udesili prema potrebama u kojima su se nalazili, kako nam to dokazuju citirani pasusi iz narodnih pjesama.

MILAN PRAUNSPERGER

FEUILLETON

KAZALIŠTE

Ivana Cankara »Za dobro naroda«

Cankarov najveći teatralni uspjeh oko godine 1906., njegova komedija »Za dobro naroda«, nosi u svojoj strukturi sva obilježja ondašnjega literarnoga stvaranja. U jednu ruku minuciozan zahvat u životnu zbilju, u drugu nesavladivi utjecaji onodobnog snažnog vibriranja literarnog života, učinili su komediju dosta teško prilagodljivom današnjem ukusu. Pa ipak, Cankarov moćni talenat svladava i tu kušnju.

Kolikogod je politički život izmijenio lozinke, metode su ostale iste. Poglavito je ostalo isto: kako društvo iskorišćava politiku u svoje lične sebične svrhe. Taj motiv postavio je Cankar u središte komedije i po njemu sačuvala je komedija daleko najbolje svoju životnu snagu i svježinu. Cankarove Grozde i Grudene uzdigla je politika do svemoćnih pozicija, njihova je borba o vlast u suštini nadmetanje velikih riječi, među kojima su one: »za dobro naroda« najzvučnije, ma da su izgubile sav svoj sadržaj. Cankarova komedija htjela bi napokon otvoriti oči onima, koji gledaju, a ne vide. Ona bi htjela raskrinkati te najobičnije tipove narodnoga života, ona bi htjela biti revolt, ali revolt, koji za sada daje sebi oduška samo u oštrini satire, a naviješta akciju tek iz daleka. Zato je ostao i Cankarov Ščuka, taj vjesnik novoga, dovitljivi novinar s boemskim alirama, još uvijek pripadnik i dijete toga društva, crtež u istom stilu satirične karikature, kudilac i popravljač društva, jak u buni, ali slab kao čovjek, zanesenjak za idealima, ali još stranac u njihovim oblastima. Poput Cankara on čuje zov, iako ne zna, što ga zove. Kao lice, kojemu je Cankar dao najviše svoga, on u uporedbi sa današnjim revolucionerima, kako ih stvaraju komunistički pisci, prikazuje najzornije Cankarovu literarnu fiziognomiju: kao Ščuka i Cankar je tek po svom čuvstvu prvi pokretač u neizvjesno novo, dok su komunistički junaci svijesni, normalni i promišljeni pronositelji novih socijalnih ideja.

Koje čudo, da je Cankarova komedija izvojštila sebi golem uspjeh kod svoje prve publike: ona je točno označila vidni kut, pod kojim su se same od sebe prometnule njezine figure iz narodnoga društva u karikature. To je bilo otkriće, to je bio njezin najveći efekat. Mi danas prilazimo s drugim raspoloženjima Cankarovu djelu. Mnoge su nam figure njegove komedije premalo dramski zanimljive. Najjače se je scenski afirmirao, sigurno i zaslugom g. Dujšina, dr. Pavel Gruden, karakter u privatnoj i javnoj akciji jednako dosljedan i zanimljiv. Preko okvira svakidašnjosti ide i lik Aleksija pl. Gornika u interpretaciji g. Milanova, neko biće, koje u svojoj slovenskoj ležernosti i staloženosti ima neke bratske ruske crte i srodnosti sa familijom Oblomovljevom. U licu Helene, gospođe Grudenove, ima izblijedjelih odsjeva knjiških demonskih žena sa secesionističkim zmijskim očima. U velikoj povorci svakakvih ljudi u komediji nailazimo svaki čas na sjajno zapažene značajne crte poznate iz našeg milieua.

Miroslava Feldmana »Profesor Žič«

U traženju apartnoga scenskoga doživljavanja naišao je Feldman i na »Profesora Žiča«. Kad se traži, može se i naći. Sigurno je bilo, a valjda ih još ima, profesora, kojima je iznenada dojadila njihova mudrost i knjiga i škola, i koji su makar i poslije razočaranja — ponovno pokušavali i svoju sreću sa ženama, pa bile one i mnogo mlađe. Okorjelog ženomrzca profesora Žiča zaludila je još preko toga medicinarka, Eva Klem, u muškom odijelu, jer se je samo tako mogla ušuljati na ženama nepristupačna predavanja g. profesora i u njegovu uredovnicu na klinici. Da se je g. profesoru nakon šesnaest godina, kad je zatekao svoju prvu ženu s drugim, doskora dogodilo opet isto s tom Evom Klem, moglo ga je doduše manje začuditi, ali da ga nije zato manje boljelo, lako ćemo razumjeti.

Kad bi bilo samo to, preostalo bi ipak Feldmanu, koji ih traži, premalo apartnosti za jednu večer. Da je on od toga — gotovo iz ništa nešto — načinio tragikomediju, to je već ozbiljnija stvar i nije nikako na odmet. Simpatično je i to, da i »Profesor Žič« znači napredak u njegovu scenskom radu. Nesamo da mu je tehnika događanja na pozornici pokretnija, nesamo da mu uspijeva sačuvati

trajno kontakt između scene i publike vjerojatnošću akcije i lica, nego se opaža i veća smjelost u zahvatima u život, veća vještina u fiksiranju i nuzgrednih lica s malo poteza, i veća iskrenost i neobazrivost u prilaženju životnoj problematici.

I kad otpada ljuska, jer je grotesknost scene zapravo samo zamamljiva vanjština, ostaje ipak slučaj profesora Žiča sa svim pripacima familijarnoga i društvenoga, kao događaj, koji impresionira svojom vehementnošću i izrazitošću psihološkoga, onoga, u čemu učestvujemo u neku ruku bezuvjetno svi. Labilnost je čuvstvenoga života ono, što nas, svakoga pojedinca, neprestano zavodi na klizav rub tragičnoga i komičnoga, s nama se poigrava u izmjeni suza i smijeha, dok nam konačno ne ostane na leđima Žičeva simbolična naprtnjača, u kojoj se u tajnosti za izvjedljivost naše okoline kriju ostaci naše potonule sreće, fotografski otisci njezine ljepote. Pod tim vidom slučaj se profesora Žiča doista kondenzira u punovažni događaj, tragikomediju, koja ispunja svu scenu i govori s nje glasato i izrazito i — svakomu.

Metoda je Feldmanovog izražavanja, a ostavimo mu taj lični, lapidarni, malo porugljivi stil, da se zadržava samo u momentima, koji kazuju nešto dramski i ljudski znatno, o čovjeku i njegovoj okolini. Kad govorimo o okolini, ugodno se sjećamo slikovitog terzeta triju Žičevih sestara, kad posredstvom — kako je dobro rečeno — »tehnike familijarnih dijaloga« iskrsava pred našim očima plastična slika triju ženskih udesa, puna istine i gorkog humora. Uspjelost tog crtanja dokazuju tri glumačka uspjeha gđâ Ružičke-Strozzi, Dimitrijevićeve i Vilharove. Od te Feldmanove vještine imao je koristi i klinički sluga Matija g. Matoševića. Teža je već zadaća iz tog stila izgraditi glumački vjerojatno lice do u posljednje detalje, kad se radi o protagonistima, profesora Žiča i njegove ljubavi, Eve Klem. Tu se traži izvanredna scenska saradnja. G. Strahinja Petrović pogodio je sretno habitus Feldmanovog profesora. S te pozicije dale su se savladati mnoge psihološke abreviature u tragikomediji, mnogi momenti dobili su sretnu intonaciju, za praznine podijelili su obojica, i g. Petrović i g. autor, odgovornost, a da su one ipak ostale praznine. Teško je zamisliti, na koje predispozicije zapravo nadovezuju fantastični psihološki preokreti u duši profesora Žiča, ako smetnemo s uma, kako je to učinio g. Str. Petrović, njegovu potmulu senzualnost, ako od ljubomore apstrahiramo njezinu aktivnost, a čekamo bespomoćno samo na udarce loše sudbine. Ipak je g. Petrović učinio vjerojatnom i apstrusnu simboliku s naprtnjačom i ljubavni hir ženskoga studenta, a pogotovo tragikomični slom profesorove sreće, koji je udesio onaj zlobni i kobni demon, što se gnijezdi po ljudskim dušama kao ptice po granama. Zornija je psihološka linija doživljaja Eve Klem. Put iz zagrljaja pristarog profesora u zagrljaj studenta-vrtljara ima i u životu redovno avionsku brzinu. Gđica Nada Grahor kao Eva Klem je od bravuroznosti te scenske figure ušićarila za sebe sjajan uspjeh, koji se može s pravom upisati i u dobro autoru .

Publika je primila premijeru s mnogo odobravanja. Razumije se po sebi, da i režijsko djelo g. Ka Mesarića zaslužuje puno priznanje.

B. Livadić

BOGDANOVIĆEV PREGLED KNJIŽEVNOSTI

Iz praktičnih potreba nastavničkoga rada bit će da je nastao Bogdanovićev »Pregled književnosti hrvatske i srpske«, koji je sad izašao već u 3. izdanju. Razrađivanje literarnohistorijskoga materijala u stručnim monografijama kod nas je jedva započelo, pa stoga još nije pripravljen put i nije još vrijeme, da dobijemo pravu književnu povijest. Opći pregled književne povijesti zasad mora dakle kod nas silom prilika da nosi obilježja kompilacije i preuzimanja gotovih zastarjelih teza, sa obiljem manjkavosti i mnoštvom pogrješaka. Zbog toga bi bilo nepravedno, kad bismo na pisce djelâ ove vrste postavljali prevelike zahtjeve, zahtjeve koji su danas još neostvarivi.

Potrebna je bila ova napomena, jer je Pregled književnosti dra Davida Bogdanovića prigodom prvoga izdanja doživio i oštrih kritika, koje ne mogu biti posve opravdane ni kad su materijalno istinite njihove tvrdnje, ako se uvaži u kakvom se stanju nalaze naše literarnohistorijske predradnje. Činjenica, da je dr. Bogdanović izašao već i s 3. izdanjem, dovoljno je objašnjena velikom potrebom, koja

se osjeća za ovakvim djelom. Time je dr. Bogdanović kao autor doživio zadovoljštinu zbog postignutog uspjeha, a javnost zadovoljstvo zbog udovoljenja jednoj od najprečih potreba.

Bogdanovićev Pregled (knjiga I.) obuhvata našu književnost od najstarijih vremena do narodnoga preporoda (do ilirizma). U uvodu je prikazan dosadašnji rad na književnoj povijesti i osvrt na narodni jezik i dijalekte. Opširno je obrađena narodna tradicionalna literatura (narodne pjesme i pripovijetke), pa hrvatska glagoljska i stara srpska književnost, sredovječni romani i pripovijetke kod Hrvata i Srba, zatim dubrovačka, protestantska, dalmatinska, bosanska, slavonska i kajkavska književnost kod Hrvata, i srpska književnost 18. vijeka. U ovom izdanju dodan je kratak prikaz književnog rada u hrvatskim naseobinama (kod gradišćanskih Hrvata).

U poredbi s prvim izdanjem, treće se izdanje gotovo i ne može nazvati ponovnim izdanjem istoga djela — toliko je izmijenjeno, dopunjeno i prerađeno. Opsegom je također naraslo više nego za dvostruko: 623 strane, prema 264 strane prvoga izdanja. Autor je pratio novija literarnohistorijska istraživanja, i njihove rezultate unio u svoj Pregled, pa stoga Bogdanovićeva knjiga predstavlja najnovije stanje našega znanja na ovom polju, dok su ostale povijesti književnosti već zastarjele i neupotrebljive.

Način rada, kojim se je Bogdanović služio: spajanje teksta prijašnjeg izdanja s novim, ima na nekoliko mjesta za posljedicu izvjesne neujednačenosti, čak i protivurječja, što djeluje nezgodno. Još su neprijatnije štamparske griješke, naročito u godinama. Dok pogrješke u tekstu možemo i sami dosta lako riješiti, kod pogrješaka u godinama ostajemo bespomoćni. Kako tih štamparskih pogrješaka u godinama ima prilično, mora se to smatrati jednim od najtežih nedostataka Bogdanovićeve knjige.

Na kraju Pregleda dodan je popis literature i indeks lica, koja se spominju u knjizi. U popisu literature zabilježena su ne samo djela, nego i svi članci o predmetu, do kojih je autor došao, tako da će ovaj dodatak biti dragocjeno pomagalo onome, kojemu su potrebni podaci ove vrste.

Za knjigu dra Davida Bogdanovića može se reći, da je ona najveći, najpotpuniji i najbolji prikaz hrvatske književne historije već i stoga, što je nažalost — jedini. *B. Jurišić*

CARDUCCI I MI

(B. Calvi: Giosuè Carducci presso gli Slavi meridionali, Torino 1933.)

Poredbena književnost često proučava odjeke jednog pisca ili djela u inozemstvu, nastojeći odrediti utjecaj toga pisca ili djela na književni život ove zemlje. Ovo je veoma važna grana komparativnih istraživanja, jer predstavlja prvu etapu u proučavanju književno-kulturnih odnosa između dvaju naroda. Tek onda, kad je ovaj preparatorni rad uglavnom završen, može se pomišljati na zaključne sinteze ili na produbljivanje nekih pitanja.

Talijanski slavisti, koji se gotovo svi od reda služe poredbenom metodom, dobro su to uočili. Tako je na primjer Cronia proučavao Danteove odjeke u našoj književnosti, dok je Maver odabrao Leopardija. Njima se pridružuje sada i Calvi — inače stručnjak za slovensku književnost — i daje nam omašnu raspravu (oko 240 strana velikog oktava) o Carducciju. A dok su se spomenuti njegovi kolege ograničili na Hrvate i na Srbe, Calvi hoće da bude potpun, pa obuhvata u krug svoga istraživanja i Slovence i Bugare. Tako je učinio i Cronia proučavajući letimično petrarkizam u južnih Slavena, a kao što su u toj raspravici Hrvati zapremili preko dvije trećine prostora, tako u Calvijevu djelu bugarski, slovenski (a i srpski) odjeci Carduccijeva stvaranja djeluju kao neki dodatak, a ne integralni dio rasprave.

Talijanski slavist to uostalom i ne taji, pa se mogao mirne duše ograničiti u naslovu, a ostali materijal strpati u bilješke ispod linije ili u kakav dodatak. Uštedio bi nešto prostora, a najvažniji materijal mogao bi bolje obraditi i učiniti ga vidljivijim. Glavna je mana Calvijeve knjige, da pisac ne luči bitno od nebitnoga. Ne će da žrtvuje ni jedan »podatak«, pa mu se tako dešava, da neke važne stvari ne dolaze pravo do izražaja. Osim toga je ova univerzalnost u toliko opasna, što je na pr. ocjenjivanje pjesničkih prijevoda izvanredno delikatna stvar.

Ne samo, da taj posao pretpostavlja savršeno poznavanje jezika (a čini se, da se Calvi dosada bavio hrvatskim i bugarskim jezikom više usput); kritičar mora biti i vrstan poznavač metrike i verzifikacije, mora imati osjećaja za stilska pitanja, a ne da se pedantno hvata za pojedinačno značenje ove ili one riječi. Valja konstatirati, da Calvi nije bio uvijek sretne ruke u svojim ocjenama.

Dr. V. Lozovina je u svom prikazu Calvijeva djela (u »Obzoru«) zabilježio jednu veoma krupna omašku, a ta nije jedina. No ovom konstatacijom ne želimo podcijeniti nastojanje mladog talijanskog slavista, koji je u svojoj knjizi iznio golemu građu zabilježivši i mnoge veoma zanimljive i značajne potankosti, koje tek ovako — u vezi s ostalim — dobivaju svoju pravu vrijednost. Kronološki je pobilježio i proučio književne manifestacije, što ih je potakao Carducci svojim djelima i pojavom: informativni članci i kritičke studije, bilješke i polemike, a najveću pažnju je posvetio prijevodima Carduccijeve poezije (koji su naročito obilni u hrvatskoj književnosti).

Prvi dio: Hrvati i Srbi, započinje Markom Carom, koji je 1844. objelodanio u dubrovačkom »Slovincu« raspravu o Carducciju, a završava godinom 1933. Carduccijem se bave najbolji hrvatski kritičari onoga doba: Jakša Čedomil (»hrvatski Brunetière«), Milivoj Šrepel, Ante Petravić; njegova djela prevode najviđeniji pjesnici: Tresić-Pavičić, Begović, Nazor (da spomenemo samo ove), hrvatski sudovi o velikom talijanskom pjesniku svjedoče o zrelom shvaćanju i finom uživljavanju; očigledan je i utjecaj njegova klasičnog metra na hrvatsku poeziju pod konac 19. stoljeća, a što je najinteresantnije — Carducci nikako ne silazi sa dnevnoga reda: eto — lani je izašao u »Hrvatskom kolu« (za 1932.) sjajan jedan esej Vl. Nazora, koji nije nikakova recenzija neke knjige — kako Calvi tvrdi — i koji je mnogo značajniji za hrvatsko shvaćanje Carduccijeve ličnosti, nego li to uvaženi talijanski slavist misli. A kako Calvi uz prijevode nekih hrvatskih carduccijanaca proučava i njihove originalne stihove, treba požaliti, da se — proučavajući Nazora — zadovoljio malom jednom antologijom (»Carmen vitae«).

Calvi spominje još ove hrvatske i srpske carduccijance (koji su međutim izvršili sporedniju ulogu): Mato Ostojić, Z. Dragović, Stjepan Buzolić, Arsen Wenzelides, Sibe Miličić, Boško Desnica.

Mršavo su zastupani Slovenci: dva kritična osvrta, koji svjedoče o veoma uskogrudnom shvaćanju, a javljaju se kasno — o smrti pjesnikovoj, i nekoliko prijevoda.

Mnogo obilnija nije žetva ni u Bugara, unatoč žarkoj simpatiji talijanskog pisca za bugarsku književnost: Konstantin Veličkov (1907.) i Milko Ralčev (poslije rata) jedini su bugarski carduccijanci, o kojima treba voditi računa.

Calvi se nije zadovoljio pukim nabrajanjem i analizom, nego je i nastojao protumačiti smisao ovih pojava i objasniti, zašto je na primjer Carduccijev genij pobudio u Hrvata toliku pažnju i oduševljenje. Zašto su Slovenci zaostali, a zašto Bugari i t. d. Tako mu je uspjelo ustanoviti, da su Hrvati zavoljeli Carduccija zbog njegovih političkih tendencija i slobodarstva, njegove borbe protiv austrijskog ugnjetavača, ali su istodobno znali ocijeniti i duboki moralni i općeljudski smisao njegove poezije. Društvene prilike Slovenaca (koji su usto živjeli gotovo posvema u njemačkoj kulturnoj sferi) smetale su ispravnom shvaćanju Carduccijeve pojave. Bugari su pak toliko zaostali u svom književnom razvoju uslijed nepovoljnih političkih prilika, da moderna bugarska književnost započinje zapravo tek osamdesetih godina (nakon oslobođenja od Turaka). A Calvi izvrsno primjećuje, da velike specifične književne pojave stranoga svijeta može asimilirati samo onaj narod, koji raspolaže posebnom književnom tradicijom.

A dobra je i opaska, da Carduccijev kult u našoj književnosti ima opće hrvatsko značenje, premda su većina naših poklonika Carduccijeve Muze—Dalmatinci. Ovi pojedinci stekli su važna mjesta u hrvatskoj književnosti, pisali su u zagrebačkim časopisima, a njihova djelatnost je zarana prekoračila granice njihove uže domaje. *H.*

DJELO ARTAMANOVIH

Maksim Gorki: Djelo Artamanovih. S ruskog preveo Iso Velikanović, izdanje Minerva (Serija »Klasici ruske književnosti«)

Djelo Maksima Gorkog stvara u ruskoj književnosti svoju epohu, kao što su je stva-

rali njegovi prethodnici Dostojevski, Tolstoj, Gogolj, Gončarov, Černiševski itd.

Proživjevši krvavo djetinjstvo u jednoj malograđanskoj duhovno bijednoj i surovošću bogatoj sredini, izbačen nemilosrdno u ralje života prosjači, pješači i životari proputovavši tako golemu i bijednu matjušku Rusiju.

Ušao je u literaturu u doba historijskog prijeloma u sudaru kapitalističke i feudalne Rusije, te u prvim obrisima novog vremena. Na toj monumentalnoj pozadini odigravaju se sve scene njegova djela.

Nasuprot Dostojevskijeva mrcvarenja u patnji i poniženju, Tolstojeva sveopraštanja, Čehovljeve mrtve močvare ruskog ladanja on je prorok i bard bosjaka, pjesnik čovjeka konstruktivnog i kolektivističkog, »burevestnik« nove epohe, koja će pobijediti kaos. Iako je on tipični predstavnik urbanizma, ipak je njegovo čovještvo široko, slavensko i blago: »čovjek, to zvuči gordo«. Dati sintezu jednog vremena i epohe kroz epopeju, u tipično rasnoj ili klasnoj porodici jednog naroda, to je ideal najvećih predstavnika svjetskog romana sve od Zole (ciklus Rougon-Macquart), saint-germainske aristokracije Marcela Prousta (»A la recherche du temps perdu«), John Galsworthya (Forsyte Saga), Thomas Manna (Buddenbrooks), Dostojevskog (Braća Karamazovi), Saltykov-Ščedrina (Gospoda Golovjovi) itd., ali dok su ovi pretežno opisivali rasulo preživjele aristokracije, često sa mnogo sućuti i sjete, dotle je Gorki u »Djelu Artamanovih« iznio uspon i rasulo jedne tipične buržujske porodice, koja se iz svojih mutnih kmetskih izvora dovinula do moći i sjaja i opet rasula pregažena novim vremenom. Zato je ovo djelo epos ruskog čovjeka, a uz to i odraz jedne općenite pojave našeg vremena, kao što su u hrvatskoj književnosti Krležini Glembajevi. Po svojoj tezi i po umjetničkoj vrijednosti ovo je djelo od golemog značaja, u njemu je dan presjek kroz nekoliko decenija ruskog društva koje je ovdje razgoličeno i oličeno u svojim najtamnijim stranama. — Knjigu je preveo sa svojom poznatom virtuoznošću g. Iso Velikanović; omot knjigi po zamisli g. F. Brucka sugestivan i efektan.

Stjepan Devčić

KNJIŽNICA PAVLA OSTROVIČKOGA GODINE 1346.

Knez Pavao Ostrovički, osjećajući skori svršetak svog života, načinio je g. 1346. svoju oporuku, koja među ostalim stvarima sadržava i potpun popis njegovih knjiga i točne odredbe, što se s tim knjigama ima učiniti po njegovoj smrti.

Pavao od Ostrovice bio je gospodar istoimenog grada, kojega se neznatne ruševine nalaze u seocu Ostrovici, u okolici Skradina, i od g. 1306. do 1322. knez trogirski. Otac mu je bio Pavao, ban primorski ili hrvatski, gospodin Bosne († 1312.), a braća su mu bila Mladin II., knez zadarski, princip Dalmacije, ban Hrvata i Bosne († 1322.), Juraj II. Kliški, knez trogirski i spljetski († 1330.), i Grgur II., knez šibenički († 1350.), kojega je Pavao postavio za skrbnika svome sinu Jurju III. Svi su bili iz roda knezova Bribirskih, najmoćnije od mnogobrojnih loza, u koje se razrodilo staro hrvatsko pleme Šubića. Pošto su Bribirski knezovi u prvoj polovici bili najmoćnija porodica među hrvatskom gospodom, vrijedi ogledati natanko biblioteku spomenutoga kneza Pavla, jer je to najstariji popis knjiga jednog Hrvata svjetovnjaka i jer po njoj možemo nešto suditi o općem stanju prosvjete u Hrvatskoj onoga doba.

U toj oporuci[1] »knez Pavao, sin pokojnoga gospodina Pavla bana od Ostrovice«, određuje da mu se tijelo zakopa u Svetoj Mariji kod Male Braće u Bribiru, gdje leže njegov otac i braća. Rečenoj crkvi Svete Marije, ali ne braći toga manastira ostavlja svoju kapelu, to jest crkveno ruho i suđe velike vrijednosti, koje se poimence nabraja, i osim toga »za ukras istoj crkvi« ostavlja svoje knjige, to jest: ystoriam scolasticam, psalterium glosatum, dialogum sancti Gregorii, librum Ysidori desacra scriptura, et aliorum sanctorum dicta in eo, item breviloquium sancti Bonaventure, item duas cronicas Romanorvm martinianas,

[1] Ova oporuka sačuvana je u arkivu Mletačke republike, kojoj je Pavao Ostrovički, povjerio skrb za izvršenje njegove posljednje volje. Izdao ju je Ljubić u Listinama o odnošajih između južn. Slavenstva i Mletačke rep. II. (Mon. spect. hist. Slav. mer. II.) i u prijevodu Klaić u »Bribirskim knezovima« (Izd. Mat. Hrv. 1897.), ali bez potrebnih razjašnjenja.

unam veterem et aliam novam. Te stvari daje crkvi pod uvjetom, da se ne smiju otuđiti niti odnijeti od te crkve, ni pojedince ni ukupno. Ako li se te stvari bilo kojim načinom ili pod kakvom izlikom otuđe toj crkvi, da ih ta crkva gubi i da postanu crkve Svete Marije u Skradinu pod istim uvjetom; jer ako se odanle otuđe, da postanu Svetog Dujma u Spljetu. Skradinskoj crkvi daje dva svoja misala, jedan nov po kuriji (to jest po obredu rimskog dvora), drugi stari pisan beneventanskim pismom[2], i svoj brevijar. U svemu dakle imao je Pavao Ostrovički jedanaest djela u deset svezaka. Prvo od tih djela *Historia scholastica* napisao je Petrus Comestor, bogoslov iz Troyes u Champagni, kancelar arcibiskupa u Parizu, gdje je nekoliko godina predavao teologiju i umro 1179. (ili 1198.). Nadimak Comestor ili Manducator (Jelac, Izjelica) dobio je ovaj sredovječni učenjak radi velikoga mnoštva knjiga, koje je »pojeo«. Glavno mu je djelo Historia scholastica, koja sadržava povijest Starog i Novog Zavjeta, koja je bila mnogo puta pretiskivana i na više jezika prevedena. Ovo djelo bilo je i kod nas u srednjem vijeku dobro poznato. Sveti Kralj u Zagrebu imao je u svojoj riznici već u XIV. stoljeću četiri primjerka te Historije.

Psalterium glosatum je psaltir sa tumačem. *Dijalog Svetog Grgura* zove se upravo Dialogorum libri IV de vita et miraculis patrum italicorum, koje je napisao Sveti Grgur I. Veliki, papa od g. 590.—604., uz Augustina, Jeronima i Ambrosija četvrti od velikih crkvenih otaca. Ovo djelo izlaže u četiri knjige živote i čudesa italskih otaca i bilo je kasnije prevedeno na grčki jezik i staroslovenski u našim stranama iza pada Bosne. U srednjem vijeku hodalo je pod imenom Dialogus, kao što ga navodi i naš popis.

Liber Ysidori de sacra scriptura je knjiga o Svetom Pismu, koju je napisao Isidor biskup Seviljski, koji se rodio u Kartageni oko 560. ili 570. od plemenite gotske porodice. Ovaj najučeniji čovjek u Španiji svojega vremena ostavio je više spisa, od kojih bi Allegoriae quaedam sacrae scripturae mogla biti knjiga našega popisa. Isidor je umro u mirisu svetosti 4. aprila 636. i ostavio je u svojim spisima vijesti o mnogim danas izgubljenim rimskim piscima.

S istim djelom Svetog Isidora bila je uvezana zbirka Izreka svetačkih. *Breviloquium sancti Bonaventure* je kratka dogmatika, koju je napisao Ivan iz Fidancije, franciskan poznat po redovničkom imenu Bonaventura, koje mu je nadio Sveti Francisko. Bonaventura, izvrstan skolastik i mistik, umro je 9. V. 1221.

Slijedeće djelo *Chronica Romana martiniana*, jedna stara i jedna nova, jest kronika svijeta, koju je napisao Martinus Polonus, inače zvan Martinus Bohemus, iz Opave u Sleziji. U Zlatnom Pragu stupio je u dominikanski red, zatim je otišao u Rim, gdje je postao papinski kapelan i penitencijar. God. 1278. bio je od Nikole III. imenovan arcibiskupom u Gnjezdnu i umro je putujući onamo g. 1279. u Bologni. Svoje glavno djelo Kroniku napisao je na poticaj Klementa IV. u svrhu da bude priručnik teolozima i kanonistima. U njoj Martin pripovijeda paralelno ljetopise papa i careva i historijski svuda obrazlaže pretensije hijerarhije. Njegovo djelo nema dakako naučne vrijednosti, ali se kao službena crkvena historija neobično raširilo i steklo velik ugled i našlo više nastavljača. Među ostalim bajkama unio je u svoju kompilaciju i onu o papisi Ivani, izmišljenoj osobi iz Mainza ili Kölna, o kojoj se pričalo, da se zaljubila u redovnika, s kojim je preobučena u muškarca otišla u svijet i pohodila Atenu (ili Pariz) i Rim, gdje je pod imenom Ivana Engleza (Johannes Anglicus) osnovala školu. Pošto se odlikovala učenošću, bila je tobože izabrana za kardinala i dapače za papu kao Ivan VIII. između Leona IV. i Benedikta III., zatim u procesiji na ulici rodila dijete i umrla. Da se to ne bi više dogodilo, uveden je tobože običaj, da kod izbora novog pape najmlađi đakon rimske crkve kroz šuplju stolicu ogleda spol novoga pape. Toprv David Blondel pokazao je g. 1647. da je to bajka, jer je za Leonom IV. odmah slijedio Benedikt III. Podlogu ovoj uspjeloj satiri, koja se i danas često pogrijeva, bit će dalo gospodarenje pokvarenih žena Teodore i Ma-

[2] Beneventana, inače zvana langobardsko pismo, razvilo se u južnoj Italiji od 5. stoljeća, i to u dva tipa, uglatom i okruglom. Ovaj potonji udomaćio se s benediktincima u Dalmaciji, gdje je živio od 9. do kraja 13. stoljeća.

rosije, koje su u rimskoj crkvi za Ivana X., XI. i XII. doista vladale i postavljale pape po svojoj volji. Martin je izdao dvije redakcije svoje kronike, prvu do g. 1268., drugu do 1277., i prema našemu popisu čini se da je Pavao Ostrovički imao oba izdanja, staro i novo. Ova knjiga hodala je u srednjem vijeku pod imenom Martimiani, Martiniani ili Chronica Martiniana, kako je specifikovana u oporuci.

Rado bismo znali, kako je knez Pavao došao u posjed te svoje male knjižnice, što mu je palo možda u dio od baštine, a što je sam nabavio. Čini se, da je knez Pavao sâm bio stekao barem jednu od one dvije Martinove kronike, jer da su se obje zatekle u ostavini bana Pavla, jamačno bi jedan eksemplar bio dobio koji drugi od njegove braće.

U ovoj, po našim pojmovima malenoj knjižnici ovoga pređa knezova Zrinskih pada u oči, da fale medicinske knjige i sredovječni romani, koji su se u talijanskim obradama ili hrvatskim prijevodima rado čitali u našim stranama i za kasnijih stoljeća.

Antun Šimčík

IZ MEDICINSKE KNJIŽEVNOSTI

Dr. Šime Čajkovac: Kosa, ispadanje i njega kose

U našoj književnosti ima malo knjiga iz područja medicine, pisanih popularno. Među onim, što postoji, ima takovih, koje su se odalečile od nauke u šarlatanstvo (u želji, da ih čita čim više čitalaca). Napose nema ni jednoga djela o kosi, osim, eventualno, nekoliko članaka po novinama, u čiju se naučnu solidnost ne možemo pouzdati (ne uzimamo u obzir stručne revije medicinske, koje su, uglavnom, nepristupačne široj publici). Zato vrlo dobro dolazi knjiga g. dr. Šime Čajkovca, spec. za kožne i spolne bolesti, »Kosa, ispadanje i njega kose«, ne samo iz razloga, koji su gore istaknuti, nego isto tako i zato, što knjiga materijal, o kome govori, iznosi zaokruženo, u formi dovršene građevine, zidane arhitektonski pravilno. Dajući na prvim stranicama opis kose, njezine strukture, građe i svih promjena, koje djeluju na nju, kao na čitavi organizam (pospješujući ili sprečavajući oboljenja), pa boju kose, način hranjenja, sijeđenje i relacije kose prema nervnom sistemu, knjiga nas u drugom odsjeku informira o vrstama ispadanja kose, koje može biti, kao i sijeđenje, fiziološko (nastupa sa starošću) i patološko (nastupa uslijed raznih oboljenja, defekata i atrofiranosti, koje opet rezultiraju iz nepravilnosti u tijelu), o razlikovanju pojedinih oblika ćelavosti, o t. zv. oivičenoj ćelavosti (alopecia areata), koja se drži samo jednog dijela lubanje i o nekim drugim komplikacijama, koje sve imaju za posljedicu nepravilnosti kod rasta i razvijanja kose. Postoje stečene ćelavosti, izazvane raznim mehaničkim utjecajima, a i inače, pa prividne ćelavosti, koje imaju za uzrok pojedina oštećenja kosne stabljike. Posebno poglavlje i poseban zaokružen rad predstavlja odlomak o njezi kose i njenom bojadisanju, koji je naročito interesantan radi toga, što je g. dr. Čajkovac sam specijalista za kozmetiku. U tekstu se nalaze dva priloga, jedan, koji donosi shematski presjek kože i kose (prerađen po F. Frohseu), pa drugi, koji prikazuje razne oblike kosnog kržljavljenja (rađen po F. Pinkusu). Čitava knjiga daje impresiju radnje, u koju je mnogo truda uloženo, ne toliko u gomilanje materijala, koliko u jednostavnost izlaganja; striktno naučno fundirana, ona je usto pisana lijepim, pravilnim i čistim jezikom, što se vrlo rijetko dešava. Neka još bude istaknuto, da je njezin autor, g. dr. Čajkovac, pisac čitava niza radnja o raznim liječenjima kožnih bolesti, objavljenih ne samo na našem jeziku. — »Kosa, ispadanje i njega kose« štampana je na dobrom papiru i opremljena ukusno.

I. K.

OSVRT NA KONCERTE

Češka zborna muzika

U praškom muškom pjevačkom zboru »Smetani«, koji je imao koncert 6. travnja, upoznali smo muzičko društvo na veoma visokoj umjetničkoj razini. Svi njegovi članovi odaju muzikalnost i veliku pjevačku kulturu. Cjelokupni je zvuk zbora izjednačen i izglađen, premda se opaža, da su glasovi baritona i basova puniji i zvučniji od tenora. Ali veliko tehničko umijeće pjevača sasvim prikriva ovaj nedostatak. Kao daljnje odlike mogu se napomenuti sigurnost ritmička i sigurnost u intonaciji, koje upravo zapanjuju.

Raspored se sastojao od tri dijela. U prvom su bila djela starijih čeških kompozitora. Među njima se isticala Smetanina »Pje-

sma na moru«. Ostale su kompozicije bile toliko banalne i beznačajne, da nisu nikako mogle predstavljati češku muziku. Drugi je dio bio posvećen suvremenim češkim kompozitorima. U interpretaciji teškog i zamršenog vokalnog stavka, kakvim oni obično pišu, pokazao je zbor »Smetane« sve svoje veliko umijeće. U trećem su se dijelu nalazile većinom obradbe narodnih pjesama. Tu su se ujedno nalazile muzički najvrednije stvari. Među njima su se pak isticale slovačke pjesme sumorne i opore, pune dojma, pjesme prostranosti i daljina. Na rasporedu su bile i dvije pjesme domaćih kompozitora Milojevića i Dobronića, koji su uneke blizi češkoj muzičkoj školi.

Dirigirao je Frant. Spilka, odličan muzičar, kojeg idu zasluge za tako sjajne rezultate »Smetane«.

Nastup Nikolaja Orlova

Na šestom večernjem koncertu »Zagrebačke filharmonije« 16. ožujka svirao je Nikolaj Orlov na klaviru uz pratnju orkestra Chopinov »Koncert u f molu« i Čajkovskoga »Koncert u b molu«. Pri interpretaciji obaju ovih djela pokazao je Orlov opet svoje jedinstvene umjetničke značajke. Izvodeći Chopina stvorio je atmosferu intimnosti i isključivosti, proveo je neposrednu i usku vezu sa slušateljstvom, da se napokon potpuno izgubio osjećaj prostranosti, što ga čini ogromna dvorana, a namjesto njega se stvorio u čovjeka utisak zaokruženog intimnog prostora, kojeg stvara nastrojenje.

Sasvim je pak drugačijega karaktera bilo izvođenje Čajkovskoga. Ovo je djelo u svojoj biti potpuna suprotnost Chopinovu koncertu. Pijanist ima tu u prvom redu priliku da rasiplje briljantne pasaže. Odlučna i prodorna zvučnost iziskuje velike prostore, da se što potpunije afirmira. Rijetki su veoma umjetnici, koji mogu poput Orlova svojim sviranjem iznijeti ne samo muzičku interpretaciju nego i osobine dotičnog djela, samo njemu svojstvene.

Orkestar je pod dirigiranjem Lovre Matačića tvorio dostojan okvir Orlovljevoj umjetnosti. Osobito je uspjela pratnja Chopinova koncerta, koja je veoma osjetljiva zbog mnogih rubata. Kao prva točka rasporeda bila je izvedena Schubertova »Nedovršena sinfonija« u izvrsnoj interpretaciji Matačićevoj, ali je smetala nepovoljna akustika dvorane.

Dr. Branimir Ivakić

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 558 2

POSTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

1

MCMXXXIV

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Izdanja Hrvatskoga knjiž. društva sv. Jeronima u Zagrebu za god. 1934.:

Danica. Koledar i ljetopis Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima za god. 1934. (Knj. 419.).

Šenoa August, Šljivari i druge pjesme. (Knj. 420.).

Babić Bogdan, Bolesti žitarica. (Knj. 421.).

Šarić Ivan Ev. dr., Evanđelist. Pouke po evanđelju u nedjelje i blagdane. Sv. II.: Uskrsno doba. (Knj. 422.).

Grgec Petar, Od Hrvatske do Indije. Lutanja i putovanja Jurja Rasinjanina. (Knj. 423.).

Cijena pojedinoj knjizi 10 d. Za članove: prve tri zajedno 10 d., svih pet zajedno 20 d.

Sforza Carlo grof, Braća a neprijatelji. (Problemi poslijeratne Evrope). Preveo Ivo Grisogono. Split 1933. Cijena 40 d, u platnu 55 d.

Škatarić A., Bolest i socijalno ekonomsko stanje. (Statistička analiza bolesti sa socijalno-higijenskog gledišta). Zagreb 1933.

Dos Passos John, Manhattan Transfer. (Roman jednoga grada). Preveli Josip Švarc i Novak Simić. Zagreb 1933. Binoza. Cijena 80 d, uvezano 90 d; za pretpl. 30—40 d.

Napredak, Hrvatski narodni kalendar 1934. Godina 23. Izdalo Hrv. kult. društvo »Napredak« u Sarajevu. Uredio Ante Martinović. Sarajevo 1933. Cijena 15 d.

Desetorica s lomače: Feuchtwanger, Glaeser, Kesten, Kisch, Heinrich Mann, Ottwalt, Plivier, Toller, Tucholsky, Arnold Zweig. Svezak 2. serije »Knjige našeg vremena«. Izdanje Minerve nakl. knjižare d. d. Zagreb 1933. Cijena kartonirano 30 d, u platnu 50 d, u pretplati 25—42 d.

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

6

MCMXXXIV

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Ćuk Juraj, Stara prošlost Garića i njegova kraja. Bjelovar 1934.

Čipčić Šime dr., Tri aktovke (Nespretni prosac, Glavni zgoditak, Stidljivi mladoženja). Zagreb 1934. (Pozornica, br. 6.).

Devčić Stjepan, Lirika. Zagreb 1934.

Gospin plač. Crkvena pjesma; Jeronimsko svijetlo br. 2., Zagreb 1934. Cijena 1 d.

Širola Božidar, Gospin plač. Za orgulje ili harmonij. Izdalo Hrv. knj. društvo sv. Jeronima, Zagreb 1934. Cijena 10 d.

Andrić Josip dr., Na zelenom otoku. Putopis iz Irske. Jeronimska knjiga 400. Vlastita naklada. Drugo izdanje. Zagreb 1934. Cijena uvezano 40 d.

Bazala Vladimir dr., Naša naučna terminologija. Refleksije na stvaranje i stvaratelje naše naučne, napose medicinske terminologije i principi za njezinu izgradnju. Pos. otisak „Staleški Glasnik — Liječnički Vjesnik" br. 1. Zagreb 1934.

Statistika spoljne trgovine kraljevine Jugoslavije za 1933. godinu. Izd. Ministarstvo finansija odeljenje carina. Beograd, mart 1934. Cijena 200 d.

Jovkov Jordan, Žetelac. Roman iz bugarskog seljačkog života. Preveo dr. Ivan Esih. Sv. Jeronim, knj. 415., Zagreb 1933. Cijena 30 d, uvezano 40 d.

Margueritte Paul, Ljubavnici. Roman jedne nedopuštene ljubavi. Preveo Miloje Fruškogorac. Zabavna biblioteka, knj. 558., Zagreb 1934. Cijena 30 d.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obrađuje T. Maretić. Sv. 48., 2. jedanaestog dijela: poutjecati — predivast. U Zagrebu 1933.

Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 248., razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga 111. U Zagrebu 1933.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knj. 29., sv. 2. Urednik dr. D. Boranić. U Zagrebu 1934.

Cesarec August, Bjegunci. Roman. Knjige našega vremena knj. 3., Minerva, Zagreb 1933. Cijena kart. 30 d, vezano 50 d.

Vojnić Blaško, Bašić Franjo, Bećarović Baraba, Pupoljci. Lirske pjesme. Subotica 1934.

Jurkić Štefa, Petnaest tornjeva. Roman. Ilustrirao Gabrijel Jurkić. Jeronimska knjiga 418. Zagreb 1934. Cijena 30 d, uvezano 40 d.

Vilović Gjuro, Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin. Omladinski roman. Binozina omladinska biblioteka, sv. 3. Zagreb 1934. Cijena pretpl. 30 d., knjižarska 50 d.

Savremenik Srpske književne zadruge, Beograd 1934.:

Živadinović Stojan, Pripovetke
Alfirević Frano, Pesme
Petrović Petar, Rođa. Roman
Slijepčević Pero, Ogledi

Komunizam ili socijalni nacionalizam? Zagreb 1934. Cijena 2 d.

Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1932./33. Sv. 46. Zagreb 1934.

ČASOPISI, KOJI DOLAZE UREDNIŠTVU

Beograd: Časopis Živih — Ruski arhiv. — Srpski književni glasnik. — Upoznaj sebe.
Chicago: Jugoslavenski glasnik.
Lwów: Kwartalnik Historyczny.
Ljubljana: Arhitektura. — Dom in Svet. — Sodobnost.
Makarska: Nova Revija.
Olomouc: Filosofická Revue.
Praha: Čehoslovačko-Jugoslovenska Revija. — Prager Presse. — Slavia. — Slovanský Jadran.
Roma: L' Europa Orientale.
Sarajevo: Islamski Svijet.
Skoplje: Vardar.
Sofija: Italo-Blgarsko Spisanije. — Otec Pajsij. — Zlatorog.
Split: Jadranska Straža.
Subotica: Književni Sever.
Sušak: Mornar.
Visoko: Franjevački Vijesnik
Zagreb: Bilanca. — Bogoslovska Smotra. — Danica. — Evolucija — Hrvatska Smotra. — Hrvatski Planinar. — Hrvatski Radiša. — Književni Horizonti. — Književnik. — Liga Naroda. — Luč. — Narodna Starina. — Obitelj. — 15 Dana. — Pozornica. — Priroda. — Sklad.

